

Gyémánt Richárd

I. Károly Anglia, Skócia és Írország királya, a hit védelmezője
Egy mártír uralkodó és kora

A Stewart/Stuart-dinasztia Könyvtára
2.

SIR VAN DYCK, ANTHONY (1599–1641): *Portrait of King Charles I.* A flamand származású festőművész által, 1636-ban készített olajfestmény méretei: magasság: 248 cm (97,6 inch), szélesség: 153,6 cm (60,5 inch). Az alkotás jelenleg a windsori kastélyban (Queen's Gallery) található.

Készült a Szegedi Tudományegyetem
Állam- és Jogtudományi Karának
Statisztikai és Demográfiai Tanszékén

Gyémánt Richárd

***I. Károly Anglia, Skócia és Írország királya,
a hit védelmezője***

Egy mártír uralkodó és kora

Szegedi Tudományegyetem
Szeged, 2024

A Stewart/Stuart-dinasztia Könyvtára

Sorozatszerkesztő:

Gyémánt Richárd

egyetemi docens

© *Gyémánt Richárd, 2024*

Lektor:

Mezei Péter

A kutatást a Szegedi Tudományegyetem Interdiszciplináris Kutatásfejlesztési és Innovációs Kiválósági Központ (IKIKK) Humán és Társadalomtudományi Klasztere támogatta. A szerző „A jelenkori társadalmi kihívások történeti jogi előzményei és megoldási modelljei” nevű kutatócsoport tagja.

Műszaki szerkesztő:

Kovács Bernadett Orsolya

Felelős kiadó képviselője:

Prof. Dr. Rovó László, a Szegedi Tudományegyetem rektora

Nyomdai kivitelezés: Innovariant Nyomdaipari Kft.

ISBN 978-963-306-974-5

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ.....	10
I. DINASZTIATÖRTÉNETI ELŐZMÉNYEK.....	12
I. 1. Eredetelméletek	12
I. 1. 1. Egy legendán alapuló eredetelmélet.....	12
I. 1. 2. Fergus Mór mac Eirc, a múlt homályába veszett király	14
I. 2. A kezdeti időszak: Bretagne és Anglia.....	16
I. 3. A skót királyi udvarban	20
I. 4. A skót Stewart-ház uralkodói (1371–1603).....	24
I. 4. 1. II. Róbert skót király (1371–1390).....	26
I. 4. 2. III. Róbert skót király (1390–1406)	30
I. 4. 3. I. Jakab skót király (1406–1437).....	32
I. 4. 4. II. Jakab skót király (1437–1460)	36
I. 4. 5. III. Jakab skót király (1460–1488).....	40
I. 4. 6. IV. Jakab skót király (1488–1513).....	44
I. 4. 7. V. Jakab skót király (1513–1542)	48
I. 4. 8. (Stuart) Mária skót királynő (1542–1567)	52
I. 4. 9. VI. Jakab skót király (1567–1603).....	56
I. 5. A Stuart-ház uralkodói (1603–1714) – kitekintéssel	60
I. 5. 1. I. (VI.) Jakab angol, ír és skót király (1603–1625)	62
II. (STUART) KÁROLY, A TRÓN VÁROMÁNYOSA.....	66
II. 1. A korai évek (1600–1625)	66
II. 1. 1. Családi háttér és neveltetés	66
II. 1. 2. Kitekintés: Henrik Frigyes (1594–1612), akiből nem lett király	70
II. 1. 3. (Stuart) Károly, a trónörökös (1612–1625).....	72
III. I. KÁROLY ÉS A „KIRÁLYI MÉLTÓSÁG”	78
IV. I. KÁROLY ÉS CSALÁDJA	82
IV. 1. (Bourbon) Henrietta Mária angol, ír és skót királyné.....	84
IV. 1. 1. Családi háttér és neveltetés	84
IV. 1. 2. A dinasztikus igények szolgálatában.....	86
IV. 1. 3. Királyi hitvesként	88
IV. 1. 4. Özvegy királynéként	92

IV. 2. A királyi pár gyermekei.....	94
IV. 2. 1. Károly Jakab, királyi herceg.....	96
IV. 2. 2. Károly, walesi herceg.....	97
IV. 2. 3. Mária Henrietta, királyi hercegnő	100
IV. 2. 4. Jakab, York hercege	102
IV. 2. 5. Erzsébet, királyi hercegnő	105
IV. 2. 6. Anna, királyi hercegnő	107
IV. 2. 7. Katalin, királyi hercegnő	107
IV. 2. 8. Henrik, Gloucester hercege	108
IV. 2. 9. Henrietta Anna, királyi hercegnő	111
V. I. KÁROLY URALKODÁSA (1625–1649).....	114
V. 1. Az első évek (1625–1629)	115
V. 1. 1. I. (VI.) Jakab halála és temetése	115
V. 1. 2. „Meghalt a király, éljen a király”	117
V. 1. 2. 1. I. Károly angol királlyá történő koronázása (1626. február 2.)	117
V. 1. 2. 2. Kitekintés: pestisjárványok a korai Stuart-időszakban.....	120
V. 1. 3. Belpolitika	122
V. 1. 3. 1. I. Károly első parlamentje	124
V. 1. 3. 2. I. Károly második parlamentje	126
V. 1. 3. 3. I. Károly harmadik parlamentje.....	128
V. 1. 3. 4. Egyéb belpolitikai sajátosságok	132
V. 1. 3. 4. 1. A „berber” kalózok portyái	132
V. 1. 3. 4. 2. Nyugati felkelés a bekerítések és az erdőirtások ellen	134
V. 1. 3. 4. 3. A népszerűtlen kegyenc: Buckingham első hercege	136
V. 1. 4. Külpolitika – nemzetközi kapcsolatok.....	142
V. 1. 4. 1. Spanyolország	142
V. 1. 4. 1. 1. Kitekintés: az angol-spanyol háború a festészet tükrében.....	146
V. 1. 4. 2. Franciaország	148
V. 1. 4. 2. 1. Kitekintés: az angol-francia háború a festészet tükrében.....	150
V. 1. 4. 3. A protestáns Egyesült Tartományok	152
V. 1. 4. 3. 1. Kitekintés: a korabeli holland küzdelmek a festészet tükrében .	154
V. 1. 4. 4. Egyéb országok	156

V. 2. „A zsarnokság tizenegy éve” (1629–1640).....	160
V. 2. 1. Belpolitika	163
V. 2. 1. 1. A pénzügyi nehézségek „megoldása”	163
V. 2. 1. 1. 1. A „lovagi cím” megfizettetése	164
V. 2. 1. 1. 2. A királyi földek, erdőségek kiárúsítása	165
V. 2. 1. 1. 3. A monopóliumok kiárúsítása	167
V. 2. 1. 1. 4. Az ún. „hajópénz” (Ship Money).....	168
V. 2. 1. 1. 5. Kitekintés: Korabeli gazdasági viszonyok	170
V. 2. 1. 2. Thomas Wentworth, a király „jobbkeze”	174
V. 2. 1. 3. A vallási nehézségek „megoldása”	178
V. 2. 1. 3. 1. Az első püspök háború (1639)	180
V. 2. 1. 3. 2. A királyi valláspolitikai „szürke eminenciása”: William Laud ...	182
V. 2. 1. 3. 3. Kitekintés: A rendszer „puritán” áldozatai	184
V. 2. 1. 3. 3. 1. Alexander Leighton	184
V. 2. 1. 3. 3. 2. William Prynne.....	185
V. 2. 1. 3. 4. Kitekintés: Vallási közösségek Angliában.....	188
V. 2. 2. Külpolitika – nemzetközi kapcsolatok.....	189
V. 2. 2. 1. Spanyolország	189
V. 2. 2. 2. Franciaország	190
V. 2. 2. 3. A protestáns Egyesült Tartományok	191
V. 2. 2. 4. Egyéb országok	192
V. 3. Előjáték az angol polgárháborúhoz (1640–1642)	194
V. 3. 1. Belpolitika	194
V. 3. 1. 1. A vihar előtti csend	194
V. 3. 1. 2. Az ún. „Rövid Parlament”	195
V. 3. 1. 3. A második püspök háború (1640)	196
V. 3. 1. 4. Az ún. „Hosszú Parlament”	197
V. 3. 1. 5. A szakadék szélén	200
V. 3. 1. 6. Kitekintés: a forrongó Írország.....	202
V. 3. 2. Külpolitika – nemzetközi kapcsolatok.....	204
V. 4. Az angol polgárháború.....	206
V. 4. 1. Fogalmi alapvetés	206
V. 4. 1. 1. Terminológia és időszámítás	206
V. 4. 1. 2. Az angol polgárháború kirobbanásának fontosabb okai.....	208

V. 4. 2. Az angol polgárháború első szakasza (1642–1646).....	210
V. 4. 2. 1. Az 1642. év fontosabb hadmozdulatai	210
V. 4. 2. 2. Az 1643. év fontosabb hadmozdulatai	216
V. 4. 2. 3. Az 1644. év fontosabb hadmozdulatai	222
V. 4. 2. 3. 1. Kitekintés: királypárti parlament Oxfordban (1644–1645).....	227
V. 4. 2. 4. Az 1645. év fontosabb hadmozdulatai	228
V. 4. 2. 5. Az 1646. év fontosabb hadmozdulatai	234
V. 4. 3. Az ún. „Interbellum” időszakasza (1646–1648).....	238
V. 4. 4. Az angol polgárháború második szakasza (1648–1649)	242
VI. I. KÁROLY KIVÉGZÉSE	246
VII. GYARMATOSÍTÁS A 17. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN.....	250
VII. 1. Történelmi előzmények – angol szempontból	250
VII. 2. Kolonizáció I. Károly uralkodása (1625–1649) idején.....	254
VII. 2. 1. Amerikai kontinens	255
VII. 2. 1. 1. Angol jelenlét Kanada területén	255
VII. 2. 1. 2. Angol jelenlét az Egyesült Államok területén	258
VII. 2. 1. 2. 1. Új-Anglia (New England)	259
VII. 2. 1. 2. 1. 1. Massachusetts	261
VII. 2. 1. 2. 1. 1. 1. Plymouth Colony	264
VII. 2. 1. 2. 1. 1. 2. Massachusetts Bay Colony	270
VII. 2. 1. 2. 1. 2. New Hampshire	274
VII. 2. 1. 2. 1. 3. Connecticut	276
VII. 2. 1. 2. 1. 4. Rhode Island	280
VII. 2. 1. 2. 2. Maryland	284
VII. 2. 1. 2. 3. Virginia	286
VII. 2. 1. 2. 4. Karolina.....	294
VII. 2. 1. 2. 5. Kitekintés: Új-Németalföld (1614–1667).....	296
VII. 2. 1. 2. 6. Kitekintés: Új-Svédország (1638–1655).....	298
VII. 2. 1. 2. 7. Kitekintés: Florida, mint Új-Spanyolország része.....	300
VII. 2. 1. 3. Angol jelenlét Bermudán.....	301
VII. 2. 1. 4. Angol jelenlét a Karib-térségben	302
VII. 2. 2. Afrikai kontinens	304
VII. 2. 3. Ázsiai kontinens.....	305

VIII. MŰVÉSZET, KULTÚRA, TUDOMÁNY ÉS SPORT	306
VIII. 1. A művészet és kultúra helyzete Angliában	306
VIII. 1. 1. Festészet	307
VIII. 1. 2. Építészet	314
VIII. 1. 2. 1. I. Károly korszakának (Caroline era) főbb építészeti emlékei.....	316
VIII. 1. 3. Irodalom	320
VIII. 1. 3. 1. Kitekintés: A korabeli „újságírásról” röviden	322
VIII. 1. 4. A színjátszásról – röviden.....	324
VIII. 1. 5. Tudományos élet	326
VIII. 1. 5. 1. Filozófia	326
VIII. 1. 5. 2. Matematika.....	328
VIII. 1. 5. 3. Orvostudomány	330
VIII. 1. 6. Az oktatás helyzete	332
VIII. 1. 7. Sportélet a korabeli Angliában	333
VIII. 1. 8. Kitekintés: I. Károly, a műgyűjtő	334
VIII. 2. A művészet és kultúra helyzete Skóciában	336
VIII. 2. 1. Festészet	336
VIII. 2. 2. Építészet	337
VIII. 2. 3. Irodalom	340
VIII. 2. 4. Tudományos élet	342
VIII. 2. 5. Az oktatás helyzete	344
VIII. 2. 6. Sportélet a korabeli Skóciában	346
IX BOSZORKÁNYÜLDÖZÉS ANGLIÁBAN ÉS SKÓCIÁBAN	348
IX. 1. A boszorkányságról, illetve boszorkányüldözésről általában	348
IX. 2. Boszorkányüldözés Angliában (1625–1649).....	349
IX. 3. Boszorkányüldözés Skóciában (1625–1649).....	354
X NÉPESEDÉSTÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS	356
X. 1. Anglia és Wales népesedéstörténete – „dióhéjban”	356
X. 2. Skócia népesedéstörténete – „dióhéjban”	358
X. 3. Írország népesedéstörténete – „dióhéjban”	360
XI. I. KÁROLY URALKODÁSÁNAK MEGÍTÉLÉSE.....	362
XII. FELHASZNÁLT IRODALOM	366
XII. 1. Felhasznált nyomtatott irodalom	366
XII. 2. Felhasznált elektronikus irodalom.....	400

ELŐSZÓ

Az angol, ír és skót, illetve brit uralkodók sorában kitüntetett helye van I. (Stuart) Károly angol, skót és ír királynak (1625–1649). A szigetország koronás fői közül az egyedüli, akit perbe fogtak és lefejeztek. Mozgalmas élete és uralkodása, továbbá az utóbbi nyomán járó társadalmi, gazdasági, alkotmánytörténeti, etc. változások miatt számos hosszabb-rövidebb tanulmány, könyv, valamint egyéb írás jelent meg személyéről, uralkodásáról és koráról az Egyesült Királyságban. Habár Magyarországon is többekévé ismert a személye, de a hazai források nemhogy neki, de még általában a Stuart-időszaknak (1603–1714) is viszonylag kevés figyelmet szentelnek. Mindezek ellenére a Stuartok története a legizgalmasabb az angol, ír és skót, illetve brit dinasztiák sorában. Az említett korszakban az angolok eltörölték a monarchiát (1649), majd bevezették a „köztársaságot” (1649–1660), majd – bármiféle erőszak vagy külső hatás nélkül – azt is eltörölték és 1660-ban visszaállították a monarchiát. Ezeknek a hatalmas változásoknak, illetve eseményeknek az egyik „gyújtópontjában” épp I. Károly, a tragikus sorsú király és a sokakat bosszantó „istenkegyelmű” uralkodása állt.

A Stuart uralkodók közül feltehetően I. Károly az egyik legismertebb, fia, a „vidám uralkodóként” elhíresült II. Károly angol, skót és ír király (1660–1685) mellett. Személyiségük azonban gyökeresen eltért egymástól. A „*mártír uralkodó*” életében korántsem volt közkedvelt. Paradox módon, a bírósági pere, illetve az ott alakított „szerepe”, valamint a tárgyalás nyomában járó kivégzése hozott számára bizonyos fokú népszerűséget, amelyek fényében az utókor is jobbra elnézőbb személyével és uralkodói „teljesítményével” kapcsolatban.

Ha I. Károly személyiségét és uralkodását egy mondatban akarnánk összefoglalni, akkor Peter Wende gondolata találó lenne: „*A király uralkodik, nem vitatkozik.*”¹ Ezt támasztja alá az a tény is, hogy I. Károly „(...) megtanulta apjának [t.i. I. (VI.) Jakabnak] azt a hozzá jambusokban írt szonettjét, mely arra oktatta, hogy isteni jelleget Isten nem hiába ad a királyoknak.”² Mind I. (VI.) Jakab, mind fia és egyben királyi utódja, I. Károly mély meggyőződéssel vallotta az ún. „*királyok isteni jogát*”. Amíg azonban előbbi tudta, hogy meddig mehet el a politikai játszmákban, addig az előnyös megjelenésű, lovagias és jó modorú I. Károly meglehetősen merev maradt. Főképp az angol parlamenttel szemben nem engedett az akaratóból, amely hozzáállás kétséget kizáróan előrevetítette a király tragikus végzetét, illetve a monarchia bukását.

A „*mártír uralkodót*” sokan abszolút koronás főnek tartják. Valójában nem teljesen volt az. Egy abszolút monarchia alapvetően csak magával, a saját érdekeivel foglalkozik, az ország nem vagy alig fontos a számára. Ezzel szemben I. Károly – de apja, I. (VI.) Jakab is – a „*királyok isteni joga*” alapján a népe, illetve az országa javát akarta előmozdítani. Felelősséget érzett azok iránt. Az egy másik kérdés, hogy eszközeiben már abszolutista vonások figyelhetőek meg; így például nem tűrt ellentmondást. A korai Stuart uralkodók komolyan hitték, hogy Istentől nyerték hatalmukat – és emellett, hogy csak neki tartoznak számadással –, akaratuk, szándékaik, céljaik Isten akaratának, illetve az isteni törvényeknek megfelelőek. Erre egyébiránt I. (VI.) Jakab is felhívta a fia figyelmét, nevezetesen az isteni törvényekkel való összhang fontosságára.

¹ WENDE, PETER: *I. Károly (1625–1649)*. In: Wende, Peter (szerk.): *Angol királyok és királynők*. VII. Henrik-től II. Erzsébetig. Korona Kiadó. Budapest, 2001. 115. p. (A továbbiakban: WENDE 2001/a.)

² MÁRKI SÁNDOR: *Az újkor és legújabb kor története*. In: A műveltség könyvtára. Kiadja az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat. Budapest, 1910. 160. p.

A „*királyok isteni joga*” alapján, de abszolutista vonásokkal kormányzó I. Károly nem vette észre, hogy az előbbi szemlélet felett eljárt az idő. A Brit-szigetek országai, de főképp Anglia már maga mögött hagyta a középkort, bekapcsolódott a kolonizációba, valamint a világkereskedelembé. (Igaz, még csak „árnyéka” volt a későbbi Brit Birodalomnak.) Az ország számos városa, főképp az angol főváros, London gazdasági értelemben véve megerősödött. Emellett a politikai szintéren az angol parlament hatalma is egyre inkább nőtt. A kor változásaira érzéketlen I. Károly regnálása kétséget kizáróan feszültség forrásává kellett, hogy váljon és vált is. A koronás fő akaratától függetlenül nagyon jelentős társadalmi, alkotmánytörténeti, etc. folyamatot indított el, amellyel, ha közvetetten is, de hozzájárult a későbbi, gazdaságilag megerősödött brit nagyhatalom kialakulásához. Azonban addig még hosszú időszaknak kellett eltelnie, de az előbbieken említett folyamatok kétséget kizáróan megindultak.

Az előbbi szempontok miatt I. Károly uralkodása kétségtelenül fontos szerepet töltött be a szigetország múltjában. Már maga az uralkodó személyisége is megér egy külön tanulmányt, de uralkodása és a kor sajátosságainak ismertetése már legalább egy monográfiát igényel. Jelen, szerény vállalkozás – terjedelmi okok miatt – mindössze egy vázlatos áttekintést kíván adni a „mártír uralkodó” életéről, regnálásáról, illetve a 17. század első felének fontosabb jellemzőiről.

A Tisztelt Olvasó által kézben tartott mű lineáris rendet próbál követni. Először a dinasztiatörténeti előzmények által a Stewart, illetve a Stuart uralkodók korábbi időszakába pillanthatunk be, majd I. Károly fiatal, illetve walesi hercegként eltöltött éveit kerülnek bemutatásra. I. (VI.) Jakab halálát (1625. március 27.) követően a herceg I. Károly néven Anglia, Skócia és Írország királya lett, emiatt nem kerülhetjük meg a királyi méltóság, illetve a koronás fő személyes kvalitásainak ismertetését sem.

Röviden szólunk I. Károly családjáról, így hitveséről, a királynéről, (Bourbon) Henrietta Mária francia királyi hercegnőről, aki fontos szerepet játszott – Buckingham első hercegének halála (1628) után – a király döntéseiben. Röviden ismertetjük a királyi pár kilenc gyermekének élettörténetét is, akik közül ketten, Károly és Jakab, II. Károly (1660–1685) és II. Jakab (1685–1688) néven apjuk nyomdokaiba léptek. Nem szabad elfeledkeznünk továbbá Mária királyi hercegnőről sem, aki II. Vilmos Holland, Zeeland, Utrecht, Gelre és Overijsszel „holland” tartományok helytartójának (1647–1650) felesége lett, ezáltal szerepet játszott az Orániai-ház dinasztiatörténetében is. Házasságukból született az európai protestantizmus későbbi védelmezője, III. (Orániai) Vilmos (1650–1702), aki nemcsak Holland, Zeeland, Utrecht, Gelre és Overijsszel németalföldi tartományok helytartója (1672–1702), hanem feleségével, II. (Stuart) Máriával (1689–1694) együtt angol, skót és ír uralkodó (1689–1702) is lett. Habár „társuralkodók” voltak, valójában III. (Orániai) Vilmos uralkodott Angliában, Írországban és Skóciában is.

Jelen szakkönyv vázlatosan áttekinti I. Károly regnálását is, kezdve az első évektől (1625–1629), a tizenegy éves zsarnokságon (1629–1640) át, a polgárháború előtti időszakig (1640–1642). Nem kerülhetjük meg az angol polgárháború első két szakaszának (1642–1646, 1648–1649), illetve az ún. „*Interbellum*” (1646–1648) történéseinek átfogó ismertetését sem. Jelen oldalak között említést teszünk I. Károly tragikus haláláról is. A korszak vizsgálata során kitérünk a korbéli angol gyarmatosítás „aktuális” állására. Röviden szólunk továbbá a korszak művészet-, illetve kultúrtörténeti sajátosságairól, de nem kerüljük meg a tudomány, a sport, etc. korabeli jellemzőinek ismertetését sem.

Jelen szakkönyv célja, hogy átfogó, vázlatos képet adjon I. Károly uralkodásáról és koráról, ezáltal bevezesse az érdeklődő Tisztelt Olvasót a 17. század első felének „brit” – alapvetően az angol és a skót – sajátosságaiba.

I. DINASZTIATÖRTÉNETI ELŐZMÉNYEK

I. 1. Eredetelméletek

I. 1. 1. Egy legendán alapuló eredetelmélet

A Stuart – eredetileg Stewart – uralkodók előbb Skócia, majd Anglia és Írország, végül Nagy-Britannia trónját is elnyerték. A királyi dinasztia feltehetően – a mai Franciaországhoz tartozó, de a középkorban attól független³ – Bretagne területéről származott. Az uralkodóház eredete – a tényekkel ellentétben – sokáig legendákon alapult, amelyek közül az egyiket a nagy drámaíró, William Shakespeare (1564–1616) is felhasználta egyik tragédiája, a „*Macbeth*” megírásánál. Sir James Balfour Paul (1846–1931) a címertan neves skót művelője – a „*Scots peerage*” című, 1904-ben megjelent, vaskos munkájának első kötetében – megemlítette, hogy nem valós az a korábban, a 16–17. században általánosan elfogadott nézet, miszerint a skót Stewart, majd angol, illetve brit Stuart királyi dinasztia őse „*Banquo*”, Lochaber⁴ thánja⁵ volt.⁶

A feltehetően 1605/1606 körül⁷ megírt és I. (Stuart) Jakab angol király (1603–1625) udvarában bemutatott híres tragédia, a „*Macbeth*” szerzője, William Shakespeare angol drámaíró, költő és színész a tragikus véget ért Banquo pozitív színben történő feltüntetésével az első angliai Stuart uralkodó tetszését kívánta elnyerni. A kiváló drámaíró a politikai propagandát sem mellőzte, hiszen Anglia és Skócia egyesítésével I. (VI.) Jakab történelmi jelentőségére is felhívta a figyelmet.⁸

³ Bretagne a középkorban önálló hercegség volt. Előbb a Meroving, majd a Karoling uralkodók igáját rázta le a térség népe, de Normandia urai sem voltak képesek sokáig birtokolni a területet. Később az angol és francia vetélkedés „gyújtópontjába” került. Bretagne végül 1532-ben „csatlakozott” a francia koronához. Ebben nagy szerepe volt, a francia nyomásgyakorlás és dinasztikus házasságok mellett, XII Lajos (1498–1515) és I. Ferenc (1515–1547) ügyes diplomáciájának is. BOKOR JÓZSEF (központi szerk.): *A Pallas Nagy Lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben. III. kötet (Békalencse-Burgonyavész)*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság. Budapest, 1893. 682. p. (A továbbiakban: BOKOR (III. kötet) 1893.)

⁴ Terület a Felföld (angolul „*Highlands*”, skótlul „*Hielands*”, gaelül „*A' Ghàidhealtachd*”) nyugati részén, amely a Loch Leven északi partjától Spean Bridge és Roy Bridge településekig húzódik. MACCULLOCH, DONALD BROWN: *Romantic Lochaber Arisaig and Morar*. Lines Publishing. Spean Bridge, 1996. 168. p.

⁵ A „*thán*”, angolul „*thane*”, a sajátos skót törzsi-társadalmi fejlődés nyomán kialakult „*királyi tisztviselő*”, „*királyi hűbéres*” elnevezése volt. A gael eredetű fogalom („*tòiseach*”) eredeti jelentése: „*vezető*”. A középkori Skóciában, így a „*Macbeth*” című tragédia cselekményeinek időszakában, a 11. században, jelentős hatalommal rendelkező (törzsi) főurnak tekintették őket, akik egy társadalmi-gazdasági egységet (angolul „*thanedom*”) alkotó terület életét irányították. Szerzeágazó, például igazságszolgáltatási, jogosultságaik voltak. Jogállásuk megközelítőleg az angol bárókéhoz („*barons*”) hasonlított. A középkor végén a titulus elenyészett, illetve átadta a helyét a báró kifejezésnek. Vö. GRANT, ALEXANDER: *Thanes and Thanages, from the Eleventh to the Fourteenth Centuries*. In: Grant, Alexander – Stringer Keith J. (szerk.): *Medieval Scotland. Crown, Lordship and Community*. Edinburgh University Press. Edinburgh, 1993. 39–81. pp.

⁶ BALFOUR PAUL, SIR JAMES: *The Scots peerage. Founded on Wood's edition of Sir Robert Douglas's peerage of Scotland. Containing an historical and genealogical account of the nobility of that kingdom. Volume I*. David Douglas. Edinburgh, 1904. 9. p.

⁷ William Shakespeare 1605 őszén kezdte el a „*Macbeth*” írását. A királyi udvarban történt bemutatóra a következő évben 1606 nyarán, egyes irodalomtörténészek szerint 1606. augusztus 7-én, került sor. GÉHER ISTVÁN: *Shakespeare*. Harmadik, javított és bővített kiadás. Egyetemi Könyvtár. Corvina Könyvkiadó. Budapest, 1998. 237., 239., 241. pp.; SZÁSZ ANDREA (szerk.): *Műsorfüzet. Giuseppe Verdi: Macbeth*. Magyar Állami Operaház. Budapest, 2002. 2. p.

⁸ DUNTON-DOWNER, LESLIE – RIDING, ALAN (Bozai Ágota ford.): *Shakespeare kézikönyv*. Magyar Könyvklub Rt. Budapest, 2004. 359. p.

Többek között William Shakespeare is Banquo személyét jelölte meg a Stuart-dinasztia őseként. A tragédiában „(...) úgy tűnik olcsó az élet. Aki nem öl, megölik.”⁹ Shakespeare legrémisztóbb és legrövidebb¹⁰ tragédiájában Banquo is tragikus véget ért.¹¹ Banquo – a tragédiában szereplő három boszorkány jóslata szerint – nem lehetett király, de későbbi utódai azok lesznek, ellentétben Macbeth személyével, aki bár király lesz, de utódai már nem.

Irodalomtörténeti szempontból érdekes lehet, hogy Shakespeare legrövidebb tragédiája, a „*Macbeth*”, I. (VI.) Jakab személye miatt nem vált „terjengős” írássá. A király ugyanis „(...) tudvalevőleg nem állhatta a hosszú előadásokat.”¹²

A drámaíró munkáiban – habár a világirodalom remekeinek tekinthetők – nem mindig érhető tetten a történelmi tényszerűség. „*Néhány jelenet – például a norvég sereg elleni csata és Dunsinane ostroma – történelmi eseményekhez kötődik, ám a valóságnak többnyire nincs köze a történethez.*”¹³ Maga a tragédia főszereplője, Macbeth, a skót király (1040–1057) is „rossz reklámot” kapott, akárcsak – az egyik királydrámában, a „püpos” és „gonosz” – III. Richárd angol király (1483–1485).

William Shakespeare bizonyos művei – például a már említett „*III. Richárd*” (1592) és a „*Macbeth*” – a korabeli politikai „propagandát” is szolgálták.¹⁴ Macbeth, mint Skócia királya a valóságban többet „mutatott” és hosszabb ideig, 17 évig (!) tartott az uralkodása, mint ahogy azt Shakespeare tragédiájából sejteni lehet. Ráadásul elődjét, I. Duncan skót királyt (1034–1040) az Elgin (Pitgaveny) mellett vívott ütközetben (1040. augusztus 14.) győzte le. A királyt vagy a csatában vagy azt követően gyilkolták meg. Macbeth is hasonló sorsra jutott, Aberdeen mellett, a lumphanani csatában (1057. augusztus 15.) esett el, amelyet seregeivel I. Duncan fia, a későbbi III. Malcolm skót király (1058–1093) hadai ellen vívott. Macbeth halálát követően, 1057 és 1058 között, annak „mostohafia”, az „együgyűnek” tartott Lulach lett Skócia új királya. A hét hónapig uralkodó ifjú királyt, 28 éves korában, III. Malcolm parancsára gyilkolták meg.¹⁵

Shakespeare Banquo és annak fia, Fleance személyét Raphael Holinshed (c.1525–c.1580) angol krónikás 1577-ben megjelent „*The Chronicles of England, Scotlande, and Irelande*” című munkájából „kölcsonözte”. Banquo és fia – David Martin Bevington (1931–2019) amerikai irodalomtörténész szerint – kitalált karakterek.¹⁶ Ennek ellenére a 17. század hajnalán valós személyként fogadták el és tisztelték őket. Holinshed, Banquo és fia, Fleance alakját feltehetően Hector Boece (1465–1536) skót filozófus és történész egyik munkájából – az 1526/1527 körül keletkezett „*Scotorum Historiae*” című könyvéből – vette át. David Martin Bevington irodalomtörténész úgy vélte, Hector Boece maga találta ki, illetve „kreálta” apát és fiát.

⁹ GÉHER 1998, 241., 245. pp.

¹⁰ A „statistikát” tekintve, amíg a „*Macbeth*” mindössze 2 477 sor terjedelmű, addig Shakespeare leghosszabb tragédiája, a „*Hamlet*” 4 024 sorból áll. A „*Macbeth*” című tragédiában a verses rész 92%-ot, a próza 8%-ot tesz ki. DUNTON-DOWNER – RIDING 2004, 359., 365. pp.

¹¹ SHAKESPEARE, WILLIAM (Szász Károly ford.): *Macbeth*. Harmadik felvonás. Harmadik szín. In: Voinovich Géza (szerk.): Shakspeare összes színművei. Shakspeare tragédiái. I. kötet. Javított kiadás. Franklin-Társulat. Budapest, 1902. 341–342. pp.

¹² GÉHER 1998, 241. p.

¹³ DUNTON-DOWNER – RIDING 2004, 359., 365. pp.

¹⁴ Az utolsó Plantagenet uralkodó, III. Richárd angol király (1483–1485) negatív megítélésében Shakespeare mellett Sir Thomas More [Morus Tamás] (1478–1535) angol humanista, politikus, író és költő „oroszlánrész” vállalt. Ennek oka, hogy a Tudor-dinasztia első uralkodója, VII. Henrik angol király (1485–1509) a „trónbitoló” III. Richárd legyőzése révén szerezte meg az angol koronát. A Tudor-dinasztia (1485–1603) tagjainak érdekükben állt III. Richárd „lejárata”, hogy királyi hatalmukat, illetve uralmukat biztosítsák.

¹⁵ GRANT, NEIL: *Kings & Queens*. Collins Gem. HarperCollins Publishers. Glasgow, 1996. 26–27. pp.

¹⁶ BEVINGTON, DAVID MARTIN: *Four Tragedies*. Bantam Books. New York (New York, USA), 1988. 714. p.

I. 1. 2. Fergus Mór mac Eirc, a múlt homályába vesztett király

A Stewart, illetve a Stuart-dinasztia tagjai Eirc (Erc) fiát, Nagy Fergus-t (Fergus Mór mac Eirc), a Dál Riata (Dál Riada, Dalriata) Királyság uralkodóját is ősöknek vallották.

„Dál Riata” vagy „Dál Riada” („Dalriata”) a mai Skócia nyugati részén – a Belső-Hebridák szigetvilágának, valamint a történelmi Argyll területén – elhelyezkedő királyság volt a korai középkorban. Bizonyos területei kiterjedtek a mai Ír-sziget északi részére, azaz Ulster területére, azon belül például Antrim megyére is.¹⁷ Fergus Mór, Dál Riata Királyságának legendás uralkodója volt a Kr.u. 5. században. A nagy királyt a mai Skócia alapítójának is tekintik a középkori, illetve reneszánsz korában írt nemzeti mítoszok. (Nagy) Fergus személyéről és uralkodásáról nagyon kevés információ áll rendelkezésünkre. Ahogy Fergus személyét, úgy a korszak történelmét is a homály fedi.

A mai Skócia területén a korai középkorban négy „királyság” terült el. A korabeli Skóciáról elmondható, hogy: „(...) a következő kor Skócia történetében sötétség s bizonytalanság kora. Az első biztos adat a VII. század elejéről maradt fenn. Ekkor Skócia négy különböző országra oszlott. Északnyugaton az Írországból bevándorolt dalriadi skótoknak volt országuk, melyet Fergus és testvérei Loarn és Angus alapítottak. Ettől kelet felé a piktek országa terült el egészen a Forth-öbölíg. A délnyugati vidéket [Strathclyde térsége] az alclydei britek, a délkeletit [Lothian térsége] a berniciai anagolok foglalták el. Már a VI. század első felében terjesztette Szt. Columbán a piktek között a kereszténységet, kik a skótokkal együtt az ó-ír keresztény egyházhoz szítottak, melynek feje, egy apát, Hy (vagy Iona) szigetén lakott. A VIII. század elején azonban Nectan, a piktek királya elszakadt az ír egyháztól s a római pápa fennhatóságát ismerte el. A régi pikt főváros valószínűleg Scone volt. 844-ben az anyai ágról pikt származású Kennet Mac Alpin skót király szerezte meg Scone trónját. Az egyesült birodalom neve a X. század elejétől Alban királyság. A X. századtól gyakori s véres háborúk folytak a rabló normann kalózzokkal és angolszászokkal, akik hűbéreseiké akarták tenni a skótokat.”¹⁸

A Dál Riada Királyság feltehetően a 9. században egyesült a pikt területekkel. A folyamat valószínűleg Cináed mac Ailpín, azaz Kenneth Mac Alpin – más néven I. Kenneth – uralkodása (843–858) idején mehetett végbe. I. Kenneth személyében – a 843 és 1034 között hatalmon lévő – Alpin-ház alapítóját is tisztelhetjük. I. Kenneth, valamint a következő uralkodók – I. Donald (858–862), I. Konstantin (862–877), Áed (877–878), valamint Giric és Eochaid (878–889) – még a piktek királyai voltak. I. Kenneth unokája, II. Donald (889–900) volt azonban az első, akit „Alba királyának” („King of Alba”) neveztek.¹⁹ A 900 és 943 között uralkodó II. Konstantin már egyértelműen viselte az „Alba királya” címet.

Később, az Alpin-dinasztia utolsó tagja, II. (Romboló) Malcolm skót király (1005–1034) hódította meg seregével a délebbre fekvő Lothian területét, továbbá – egyes források szerint – Strathclyde térségét is.²⁰

¹⁷ LAING, LLOYD ROBERT: *The Archaeology of Celtic Britain and Ireland c. AD 400–1200*. Cambridge University Press, Cambridge, 2006. 324. p.

¹⁸ BOKOR JÓZSEF (közpponti szerk.): *A Pallas Nagy Lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben. XV. kötet (Simor-kódex-Tearózsza)*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, 1897. 29. p. (A továbbiakban: BOKOR (XV. kötet) 1897.)

¹⁹ Vö. ANDERSON, ALAN ORR: *Early Sources of Scottish History. AD 500–1286. Volume I*. Oliver and Boyd, Edinburgh, 1922. 395. p.; WOOLF, ALEX: *From Pictland to Alba 789–1070. The New Edinburgh History of Scotland*. Edinburgh University Press, Edinburgh, 2007. 87–93. pp.

²⁰ GRANT 1996, 25. p.

Más források szerint Strathclyde csak alacsonyabb szintű alávetettség viszonyában állt „Alba Királyságával”. Ez az állapot a következő dinasztia, a skót Dunkeld-ház uralma (1034–1286) egészen pontosan, III. Malcolm regnálása (1058–1093) idején megváltozott, Strathclyde bizonyosan az Alba Királyság része lett.²¹ A mai értelemben vett Skócia területe a 11. századra alakult ki, azzal a különbséggel, hogy a 8. századtól az Orkney-, a Shetland-, valamint a Nyugati-szigetek (Külső- és Belső-Hebridák) a norvég vikingek hódításai nyomán Norvégiához kerültek.²² A norvég, majd dán uralom a térségben egészen a 15. századig tartott.

VI. Jakab skót király is őseként tekintett Fergus Móra, Dál Riada királyára,²³ akinek személyét, valamint uralkodását átszővi a legenda, a mítosz. A Stewartok/Stuartok az uralkodásuk jogalapját, folytonosságát akarták személyével hangsúlyozni, illetve bebiztosítani. Ez az oka annak, hogy II. (Stuart) Károly angol, ír és skót király (1660–1685), a „*vidám uralkodó*” („*Merry Monarch*”) 1684-ben megbízta ifjabb Jacob Jacobzoon de Wet (1641–1697) holland festőt, hogy – Fergus Mór regnálásától számítva – készítse el az őt megelőző uralkodók „feltételezett” portréit. A 17. századi festő összesen 111 – ebből 18 egészalakos – portrét festett, amelyek közül 97 festmény a mai napig megtekinthető Edinburgh-ben, a skót királyi palotában („*Palace of Holyroodhouse*”). A műalkotások a „*Nagy Galéria*” („*Great Gallery*”) falait díszítik.²⁴

1. térkép: Skócia térképe a négy „királyság” területével

Forrás: THOMSON, KAT: *Scotland map*. Pinterest: <https://hu.pinterest.com/pin/341429215482061325/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

²¹ Vö. DUNCAN, ARCHIBALD ALEXANDER MCBETH: *The Kingship of the Scots 842–1292. Succession and Independence*. Edinburgh University Press. Edinburgh, 2002. 29., 37–41. pp.; ORAM, RICHARD: *David I. The king who made Scotland*. Tempus. Stroud, 2004. 19–21. pp.

²² FORSYTH, KATHERINE: *Origins. Scotland to 1100*. In: Wormald, Jenny (szerk.): *Scotland. A History*. Oxford University Press. Oxford, 2005. 29–30. pp.

²³ *Heraldry, Castle and Knighthood of Alba, Mordha, Scotis and Scotland*. 8. p. The Muir Family Heraldry: <http://104.61.205.217/AV1611KJB.org/Grafx/The%20Muir%20Family%20Hearldry%20-%20Knighthood%20Crest%20-%20History%20.pdf> (Letöltés ideje: 2023. június 7.)

²⁴ Az 1684. február 26-án aláírt szerződés eredetileg csak 110 festményre vonatkozott, de – II. Károly 1685. február 6-án bekövetkezett halála miatt – a megbízást „kiegészítették”. II. Károly öccsét, egyben utódját, II. (VII.) Jakab angol, ír és skót király (1685–1688) portréját is megfestette a holland művész. *Charles II, King of Great Britain (1660–85)*. Royal Collection Trust: <https://www.rct.uk/collection/403311/charles-ii-king-of-great-britain-1660-85> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

I. 2. A kezdeti időszak: Bretagne és Anglia

A Stuart (Stewart)-ház története talán a legizgalmasabb a skót és az angol királyi házak között. A Stuartok – korábban, a skóciai évek alatt, Stewartok – eredete nem nélkülözi a legendákat, amelyek „kidolgozásában” híres irodalmi személyiségek, mint például William Shakespeare is részt vettek. A következőkben, a legendás eredetelméletek után, a „száraz” történelmi tényekkel foglalkozunk.

Sir James Balfour Paul (1846–1931) – más brit történészekkel egyetemben – az uralkodóház breton eredetét valószínűsítette.²⁵ A királyi ház breton múltja azonban a történelem homályába vész. A Stuart, illetve Stewart királyi dinasztia egyik feltételezett őse – John Horace Round (1854–1928) történész, genealógus szerint²⁶ – Alan Fitz Flaad breton lovag lehetett, aki a 11. század második felében, illetve a 12. század hajnalán élt. A család korábban élt tagjai közül néhányat, például Alan Fitz Flaad nagyapját (Alan), továbbá apját (Flaald), valamint utóbbinak két testvérét (Alan és Rhiwallon) a brit genealógusok ugyan ismerik, de nem minden „részlet” tisztázott pontosan. Ezért, illetve a területi korlátok miatt nem tisztünk belefolyni a részletes „családfakutatásba”.

A királyi család ősei – a Normandia határához közeli, de Bretagne területén fekvő – Dol (Dol-de-Bretagne) urainak szolgálatában álltak. John Horace Round szerint az ún. „*siniscallus*” illetve „*dapifer*” (étkefogó) tisztséget töltötték be.²⁷ Feladatuk az udvartartás vezetése volt. Sir James Balfour Paul álláspontja szerint a „korai elődök” Dol és Dinan grófjai („*Counts of Dol and Dinan*”) szolgálatában, mint ún. „*sénéchal*” vagy ún. „*steward*” láttak el szolgálatot.²⁸ A „*sénéchal*” francia kifejezés és alapvetően királyi tisztartót jelöl, a „*steward*” angol eredetű szó és nemesi háztartás tisztartóját is jelentheti. Mindkét fogalom az udvartartás vezetőjére utal. A Pallas Nagy Lexikona szerint a „*sénéchal*” „(...) szó szerint a. m. legidősebb szolgáló; átvitt értelemben udvarmester v. udvarnagy.”²⁹ A Frank Birodalomban a kifejezés „öregszolga” jelentéssel bírt.³⁰ Robert Bartlett brit történész szerint a Stuartok breton ősei, mint Dol püspökének („*Bishop of Dol*”) udvarmesterei („*steward*”) láttak el szolgálatot.³¹ Dol hosszú időn át római katolikus egyházmegye volt, élén 1199-ig az érsek, majd 1199-től – pápai rendelkezés nyomán – a püspök állt.³² Az udvarmesteri tisztségnél maradvá, kiemelendő, hogy „(...) az uralkodói udvartartás egyik vezetője; főrendi méltóság. [...] Vmely világi v. egyházi főúri udvartartás ügyeinek egyik intézője.”³³ Jelen esetben – a Stewartok, illetve Stuartok ősei kapcsán – a második értelmezés lehet a helytálló.

²⁵ BALFOUR PAUL 1904, 9. p.

²⁶ ROUND, JOHN HORACE: *Studies in peerage and family history*. Longsman Green & Co – Archibald Constable & Co Ltd. New York (New York, USA) – Westminster (London, UK), 1901. 124. p.

²⁷ ROUND 1901, 120. p.

²⁸ BALFOUR PAUL 1904, 9. p.

²⁹ BOKOR JÓZSEF (központi szerk.): *A Pallas Nagy Lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben. XIV. kötet (Pillera-Simor)*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság. Budapest, 1897. 1054. p. (A továbbiakban: BOKOR (XIV. kötet) 1897.)

³⁰ Vö. RUSZOLY JÓZSEF: *Európai jog- és alkotmánytörténelem*. In: Balogh Elemér (szerk.): *Opera Iurisprudentiae*. I. kötet. Pólay Elemér Alapítvány. Szeged, 2011. 234–237. pp

³¹ BARTLETT, ROBERT: *England under the Norman and Angevin Kings, 1075–1225*. New Oxford History of England. Oxford University Press. Oxford, 2000. 544. p.

³² III. Ince római pápa (1198–1216) 1199. június 1-jén lefokozta az egyházmegyét, amely addig érsekség volt, majd püspökség lett. *Le schisme breton. L'Eglise de Dol au milieu du IXe siècle, d'après les sources. Annales de Bretagne et des pays de l'Ouest. Anjou, Maine, Touraine*. In: *Annales de Bretagne*. Tome 30, numéro 3. Rennes, Année 1914. 466–467. pp.

³³ BÁRCZI GÉZA – ORSZÁGH LÁSZLÓ (főszerk.): *A magyar nyelv értelmező szótára. VII. kötet (U-Zs)*. Első kiadás. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1962. 123. p.

Alan Fitz Flaad személyéhez kötődik a család eredeti neve, a FitzAlan. Erről a tényről a Pallas Nagy Lexikona az alábbiakat közölte: „(...) *a család eredete az angol-normann Fitz-Alan családra megy vissza (...)*”³⁴

Alan Fitz Flaad idővel Angliába telepedett át, ahol birtokokat szerzett, illetve a normann Henrik herceg – a későbbi I. Henrik angol király (1100–1135) – támogatói közé tartozott. A Bretagne területéről származó család a normann időkben vándorolt Angliába, mint sok más normann és több breton nemes, illetve azok családjai. A Stuart ős feltehetően zsoldosként támogatta a normann herceget, aki testvéreivel kényszerült hatalmi harcokat vívni.³⁵ Ennek oka, hogy a normann idők (1066–1154) nem mindig volt békés. Egyfelől az angliai normann hódítás is kegyetlenre sikeredett, másfelől az új dinasztia tagjai sem voltak épp a legfelhőtlenebb viszonyban egymással.

Maga, I. (Hódító) Vilmos angol király (1066–1087) is a véres – az angolszász világ alkonyát jelentő – ún. „*hastingsi csata*” (1066. október 14.) révén jutott hatalomra, majd az azt követő időkben igyekezett maga mellé állítani az országot. Nem riadt vissza az erőszak alkalmazástól sem. Kiemeljük, hogy amikor a király – az ún. „*Doomsday Book*” („*Ítéletnap könyv*”)³⁶ [1086] – által igyekezett Anglia birtokviszonyairól, és közvetett módon annak népességéről információt nyerni, még mindig voltak olyan lakatlan vidékek – például York környékén –, amelyek nem heverték ki a normann sereg pusztításait. Észak-Angliában ugyanis, 1068 és 1070 között, lázadás robbant ki a normannok ellen, amelyet azok kegyetlenül levertek. Egyes brit történészek a pusztítás mértékét tekintve „genocídiumról” beszélnek, illetve írnak.³⁷

I. Vilmost kegyetlen fellépése Skóciával is szembefordította, ahová a normannok elől jelentős angolszász migrációs hullám indult. Mindazok, akik nem értettek egyet a „Hódító” rendszerével jobbra Skóciába menekültek. Ezért a normannok az angliai belügyekbe beavatkozó III. Malcolm skót király (1058–1093) által vezetett Skóciát is megtámadták, amelyre fegyveres válasz érkezett. A skót király egyébiránt korábban maga is angliai száműzetésben élt. Most viszont „(...) *az angol lett az udvari nyelv, királyi párt angol főurak vették körül. Sokan közülük a normann Hódító Vilmos elől menekültek, aki 1066-ban partra szállt csapataival Angliában és megszerezte a koronát.*”³⁸ A Skóciába menekült angolok és az őshonos gael, skót nép között jelentős feszültség is kialakult a „bevándorlók” megnövekedett hatalma miatt.

I. (Hódító) Vilmos halála (1087) után fiai összeveszték a „koncon”. A legidősebb Róbert, Normandia hercege (1087–1106), Vilmos – II. Vilmos néven – Anglia új királya (1087–1100) lett, Henrik herceg pedig a bátyjait játszotta ki egymás ellen, mire végül, 1100-ban angol király, 1106-ban pedig normann herceg vált belőle.

³⁴ BOKOR (XV. kötet) 1897, 246. p.

³⁵ ROUND 1901, 124. p.

³⁶ „*Domesday-Book angol szó, a. m. telegkönyv. Különösen Hódító Vilmos angol királynak 1087-ben [valójában 1086-ban] minden angol birtokról készült összeírását értik alatta. A nagy körülménetekkel készült vagyonebecslést normann-francia királyi biztosok (legati) végezték, és a munkánál a lakosság érdekeit angol és normann tagokból alakult zsüri képviselte. A D. két kötetből állt. Az ország valamennyi birtokát felbecsülte, abból a célból, hogy a király pénzügyi jogainak gyakorlása szilárd, megbízható alapokon nyugodjék. Ez a legrégebb ismeretes telegkönyv.*” ANGELI OTTÓ ET AL. (szerk.): *Új idők Lexikona. Hetedik és nyolcadik kötet (Cún – Eöttevényi). Siegener és Wolfer Irodalmi Intézet R.t. Kiadása. Budapest, 1937. 1788. p.* (A továbbiakban: ANGELI ET AL (7–8.) 1937.)

³⁷ Vö. DALTON, PAUL: *Conquest, Anarchy and Lordship. Yorkshire, 1066–1154.* Cambridge University Press. Cambridge, 2002. 23–25., 298. pp.; KAPALLE, WILLIAM E: *The Norman Conquest of the North. The Region and its Transformation 1000–1135.* University of North Carolina Press. Chapel Hill (North Carolina, USA), 1979. 3. p.; REX, PETER: *The English Resistance. The Underground War Against the Normans.* Tempus. Stroud, 2004. 108. p.

³⁸ LINDNER LÁSZLÓ: *Skócia.* Panoráma Kiadó. Budapest, 1988. 12–13. pp.

Visszakanyarodva a FitzAlan családhoz. Alan házasságából – amelyet egy francia lovag, Ernulf de Hesdin lányával, Avelina de Hesdinnel kötött – több fiúgyermek született. Az egyik fiú, William FitzAlan lett a későbbi angol ág őse. Apja után, a walesi határ mentén, Shropshire grófság területén szerzett birtokot. Egy másik fiúgyermek, Walter FitzAlan vált a későbbi skót ág ősévé, miután a skót királyi udvarba került, mint „*Dapifer Regis Scotiae*”, azaz „skót királyi étékfogó”. Jordan FitzAlan – habár Angliában is szerzett birtokokat – vitte tovább a család breton ágát, továbbá – a családi hagyománynak megfelelően – Dol étékfogója („*dapifer*”) lett.³⁹ Állítólag volt egy negyedik fiúgyermek is, Simon FitzAlan, aki később ugyancsak Skóciába került.⁴⁰

Amint azt már említettük Alan Fitz Flaad idővel Angliába telepedett át. Fiai közül, William és Walter minden bizonnyal vele tartott. Alan Fitz Flaad szolgálataiért birtokokat kapott, például a Wales mellett fekvő Shropshire grófság területén, ahol – mint „*sheriff*” (≈ bíró) – a walesi határt kellett katonáival védelmeznie.⁴¹

Miután I. Henrik 1135. december 1-jén, 67 éves korában, feltehetően – jelentős mennyiségű „ragacos” orsóhal elfogyasztása miatt – ételmérgezésben meghalt, törvényes fiú utód hiányában, lánya, Matild, V. Henrik német-római császár (1111–1125) özvegye joggal várhatta, hogy elfoglalhassa apja örökségét. Azonban unokatestvére, Blois-i István – aki bár hűséget esküdött Henriknek, hogy Matildot támogassa – „elhalászta” előle az angol trónt. Tehette ezt azért, mert jelentős birtokokkal rendelkező főnemes, továbbá I. Henrik bizalmasa volt. Másfelől, a nemesség többsége nem fogadta el a trón „nőági öröklését”, főképp azt utasították el, hogy Matild, német-római mintára, erőszakos tekintélyelvű uralmat kívánt bevezetni.⁴² Ráadásul „*Anglia úrnője*” („*Lady of the English*”) nehéz természetű nő hírében is állt. Az új király azonban „csalódást” okozott. A jó szándékú, kiváló harcos, de csapnivalóan rossz uralkodó, István egész regnálása (1135–1154) alatt jellemző volt a káosz, a feudális anarchia. Ahogy akkoriban az emberek mondták: Uralkodása alatt „(...) *Krisztus és szentjei szunnyadtak*”.⁴³

A FitzAlan család a harcokban I. Henrik lányát, az „úrhatnám” Matildot támogatta, akárcsak annak nagybátyja, a Dunkeld-házból származó I. Dávid skót király (1124–1153) is.⁴⁴ (Sajnálatos módon azonban Matilda parancsoló, ellenmondást nem tűrő természete miatt sokakat elidegenített magától.) Valószínűleg a hatalmi harcok során kerülhetett kapcsolatba a FitzAlan család a skót uralkodóval, amelynek eredményeként Alan Fitz Flaad egyik fia, Walter 1136 körül Skóciába távozott. Habár az 1140-es években feltehetően ismét Angliában élhetett, de 1150 körül visszatért Skóciába.⁴⁵ Ettől kezdődött a család skót ágának története.

³⁹ BALFOUR PAUL 1904, 10–11. pp.; ROUND 1901, 125–126. pp.

⁴⁰ ROUND 1901, 125. p.

⁴¹ BURKE, JOHN: *The royal families of England, Scotland, and Wales with their descendants, sovereigns and subjects. Volume II.* E. Churton. London, 1851. 40. p.; CHALMERS, GEORGE: *Caledonia or, a historical and topographical account of North Britain, from the most ancient to the present times with a dictionary of places chorographical & philological. New Edition. Volume II.* Alexander Gardner. Paisley, 1887. 572–573. pp.; RITCHIE, R. L. GRAEME: *The Normans in Scotland.* Edinburgh University Press. Edinburgh, 1954. 280–281. pp.

⁴² HILLIAM, DAVID (Halász Enikő ford.): *Királyok, királynék és fattyak. Ki kicsoda az Angol Királyság történetében Egberttől II. Erzsébetig?* Hajja és Fiai Könyvkiadó. Debrecen, 2007. 43–45. pp.

⁴³ TYERMAN, CHRISTOPHER: *Who's Who in Early Medieval England, 1066–1272.* In: *Treasure*, Geoffrey (szerk.): *Who's Who in British History.* Stockpole Books. Mechanicsburg (Pennsylvania, USA), 2001. 108. p.

⁴⁴ BEST, NICOLAS: *The Kings and Queens of Scotland.* Weidenfeld & Nicholson. London, 1999. 22. p.

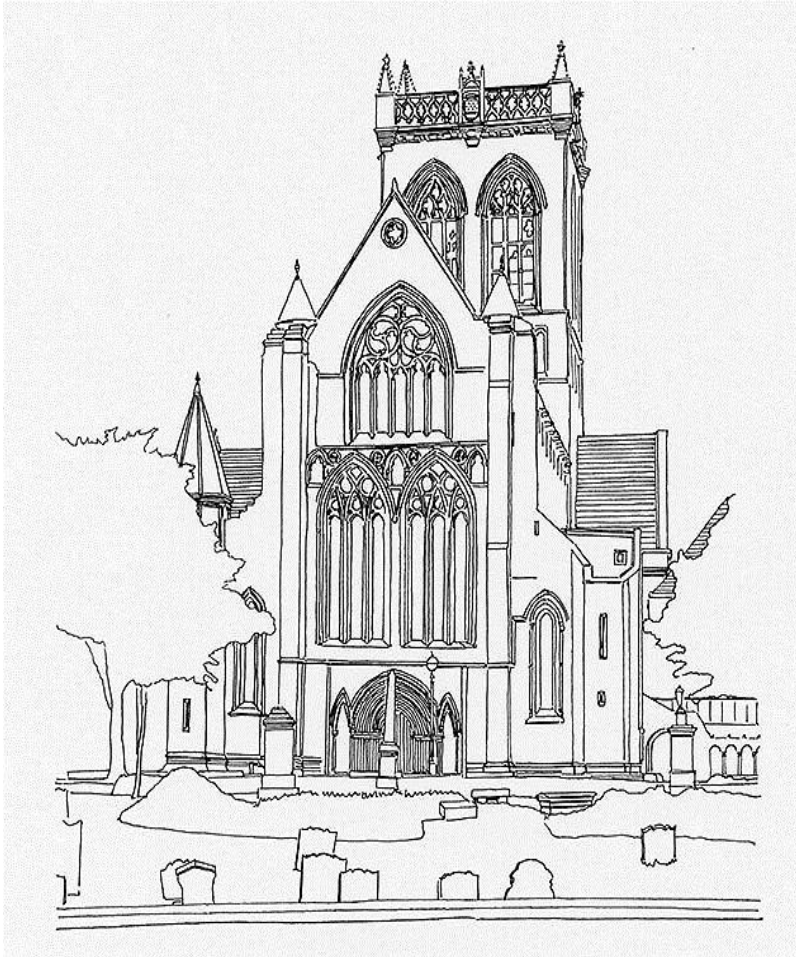
⁴⁵ HAMMOND, MATTHEW: *The First Hundred Years of Paisley Abbey's Patrons. The Stewart Family and Their Tenants to 1241.* 2010. 5. p. Academia:

https://www.academia.edu/1716517/The_first_hundred_years_of_Paisley_Abbey_s_patrons_the_Stewart_family_and_their_tenants_to_1241_Paper_ (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

Az angliai feudális anarchia az 1150-es évek első felében „oldódott meg”. „A vasakarató Matilda végül belefáradt az állandó harcokba, és István fiainak halálakor egyezség született a szemben álló felek között. István élete végéig megtarthatta a trónt, de őt Matilda fiának, Henriknek [a későbbi II. Henrik angol királynak (1154–1189)] kellett követnie. 1154-ben István vakbele átfúródott, a király elhunyt, ezzel véget ért a 19 éve tartó fejtelenség.”⁴⁶

A feudális anarchia alatt, illetve azt követően Alan Fitz Flaad fia, Walter már Skóciában „rendezkedett be”, ahol a család egyre jelentősebb szerepet játszott az Angliától északra fekvő, „zord” ország történelmében.⁴⁷

1. kép: Skócia főudvarmestereinek temetkezési helye, a Paisley-apátság metszete

Forrás: Paisley Abbey. Scotland's Churches Trust: <https://scotlandschurchestrust.org.uk/church/paisley-abbey/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁴⁶ HILLIAM 2007, 43. p.

⁴⁷ GYÉMÁNT RICHÁRD: *A Koronák Uniójától az egyesülési törvényekig. Anglia és Skócia történelme a 17. században.* In: Balogh Elemér (sorozatszerk.): Pólay Elemér Alapítvány Könyvtára. 88. kötet. Iurisperitus Kiadó. Szeged, 2021. 17. p.

I. 3. A skót királyi udvarban

Az igazságos és jó uralkodónak tartott I. (Dunkeld) Dávid skót király – akit az utókor halála után szentként tisztelt, bár nem avatták azzá – Walter Fitz Alan (1106–1177) számára földbirtokot adományozott többek között – a Glasgow városától nyugatra elterülő – Renfrewshire területén. Walter Fitz Alan a földbirtok mellé hivatali tisztséget is kapott, „főudvarmesternek” (angolul „*Lord High Steward*”, illetve „*High Steward of Scotland*”) nevezték ki a skót királyi udvarban.⁴⁸

Három skót uralkodó, így a már említett I. Dávid (1124–1153), továbbá annak unokái, IV. (Dunkeld) Malcolm (1153–1165) és I. (Dunkeld) Vilmos (1165–1214) udvartartásáért is felelős volt.⁴⁹ Walter Fitz Alan volt az első, aki a családból viselte a főudvarmester titulust, amely később a családon belül örökletessé vált.⁵⁰ A tisztség öröklését feltehetően még I. Dávid skót király rendelkezése tette lehetővé,⁵¹ amelyet utódja IV. Malcolm 1157-ben megerősített.⁵² Ezért azt idővel, Walter halála után annak fia, Alan (c.1140–1204), a Templomos Lovagrend skóciai támogatója nyerte el.⁵³

1. táblázat: Skócia főudvarmesterei (c.1150–1390)

Sorszám	Név	Titulus	Családi kapcsolat
1.	Walter Fitz Alan (1106–1177)	1st High Steward of Scotland (c.1150–1177)	Alan Fitz Flaald fia
2.	Alan Fitz Walter (c.1140–1204)	2nd High Steward of Scotland (1177–1204)	Walter Fitz Alan fia
3.	Walter Stewart (c.1198–1246)	3rd High Steward of Scotland (1204–1246)	Alan Fitz Walter fia
4.	Alexander Stewart (1214–1283)	4th High Steward of Scotland (1246–1283)	Walter Stewart fia
5.	James Stewart (c.1243–1309)	5th High Steward of Scotland (1283–1309)	Alexander Stewart fia
6.	Walter Stewart (1292–1327)	6th High Steward of Scotland (1309–1327)	James Stewart fia
7.	Robert Stewart (1316–1390)	7th High Steward of Scotland (1327–1371)	Walter Stewart fia
8.	John Stewart (1337–1406)	8th High Steward of Scotland (1371–1390)	Robert Stewart fia

Megjegyzés: Az egykori skót főudvarmesterek születési és halálozási időpontja a különböző szakirodalmakban eltéréseket mutathat. Jelen esetben Jack Stewart könyvét vettük alapul. Forrás: STEWART, JACK: *Lands Where My Fathers Died. The Stewart from Scotland to America*. Lulu. Press Inc. Morrisville (North Carolina, USA), 2012. 6–19. pp.

⁴⁸ KING, EDMUND (szerk.): *The Anarchy of King Stephen's Reign*. Oxford University Press. Oxford, 1994. 249. p.; SCOTT, WALTER: *The History of Scotland. Volume I*. Longman, Rees, Orme Brown & Green. London, 1830. 219. p.

⁴⁹ TAYLOR, ALICE: *Robert de Londres, Illegitimate son of William, King of Scots, c.1170–1225*. In: Morillo, Sephen – North, William (szerk.): *The Haskins Society Journal. Studies in Medieval History. Volume 19*. The Boydell Press. Woodbridge, 2008. 107. p.

⁵⁰ BARROW, GEOFFREY WALLIS STEUART (szerk.): *The Charters of David I. The Written Acts of David I King of Scots, 1124–53, and of his Son Henry, Earl of Northumberland, 1139–52*. The Boydell Press. Woodbridge, 1999. 35. p.

⁵¹ BARROW 1999, 35. p.; HAMMOND 2010, 5. p.

⁵² *The Stewart Family*. The English Monarchs: http://www.englishmonarchs.co.uk/stewart_16.html (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁵³ STEWART 2012, 8–9. pp.

Alan, Walter fia I. Vilmos skót király udvartartásáért felelt. Emellett részt vett I. (Oroszlánszívű) Richárd keresztes hadjáratában, ahonnan 1191-ben tért haza.⁵⁴ A család birtokait is növelte. Feltehetően Alan volt az, aki a Bute-szigetet („*Isle of Bute*”) az uralkodótól szolgálataiért cserébe elnyerte. Ugyancsak Alan lehetett az, aki a szigeten Rothesay első kastélyát felépíttette.⁵⁵ A kastély neve azért is jelentős, mert a Stewart család – rendszerint – elsőszülött, „trónörökös” férfitagjai idővel – a későbbi évszázadokban –, a „*Rothesay hercege*” („*Duke of Rothesay*”) címet (is) használták.

A család skót ágának harmadik tagja, Alan fia, Walter (c.1198–1246) a harmadik „örökletes” főudvarmester személye azért jelentős, mert – 1230 körül⁵⁶ – elsőként ő vette fel, illetve viselte – tisztsége után – a „*Stewart*” családnevet. Feltehetően ebben az időben nyerhetett birtokot a család a South Ayrshire területén fekvő Dundonald környékén, mivel Walter nemcsak a „*Stewart*” nevet vette fel, hanem „utótagként” a „*Dundonald*” elnevezést is („*Walter Stewart of Dundonald*”).⁵⁷

Walter Stewart I. Vilmos mellett II. (Dunkeld) Sándor (Alexander) skót király (1214–1249) udvartartását is vezette. Walter 48 évesen korában, 1246-ban halt meg. Földi maradványait apja – a 64 évesen elhunyt – Alan, illetve nagyapja, Walter mellé, a Paisley-apátságban (Paisley, Renfrewshire) temették el.⁵⁸

Walter Stewart fia, egyben utódja, Alexander (1214–1283) II. Sándor (1214–1249), majd annak utódja III. (Dunkeld) Sándor skót király (1249–1286) udvarában látta el királyi tiszttartó tennivalóit. Utóbbi király mellett, annak kiskorúsága idején, mint tanácsos, valamint katonai főparancsnok különösen jelentős szerepet játszott. A „vitás” kimenetelű, de inkább skót győzelmet hozó „*largs-i csatában*” (1263. október 2.) a norvég IV. (Yngling) Haakon király (1217–1263) csapatai ellen sikerre vezette a skót sereg jobb szárnyát.⁵⁹ A norvégok (vikingek) ugyanis a 8. és a 15. század között Skócia bizonyos részeit – például a Külső- és Belső-Hebridákat, továbbá az Orkney-, Shetland-szigeteket, etc. – uralmuk alatt tartották.⁶⁰ A 69 évesen, 1283-ban elhunyt Alexander földi maradványait – ősei mellé – a Paisley-apátságban temették el.

Alexander Stewart fia, James Stewart (c.1243–1309) főudvarmestere idején (1283–1309) előbb III. Sándor skót királyt szolgálta. A Kinghornnál (Fife) lovasbalesetben elhunyt III. Sándor halálával férfiágon kihalt a skót Dunkeld-ház. A trónra III. Sándor unokája – II. (Yngling) Erik norvég király (1280–1299), a „papgyűlölő” lánya – (Yngling) Margit (1283–1290) került. Az ún. „*salisbury szerződés*”⁶¹ (1289) értelmében az ún. „*Skócia Őrzői*” („*Guardians of Scotland*”) nevű testület királynőként ismer- te el Margitot, akinek uralma csak névleges volt, mivel 1290-ben, mielőtt megérkezett volna Norvégiából, az Orkney-szigeteken elhunyt.

⁵⁴ MACQUARRIE, ALAN: *Scotland and the Crusades, 1095–1560*. John Donald Publishers' Ltd. Edinburgh, 1985. 29–30. pp.

⁵⁵ BARROW, GEOFFREY WALLIS STEUART: *Kingship and unity. Scotland 1000–1306*. University of Toronto Press. Toronto, 1981. 112. p.

⁵⁶ STEWART 2012, 9. p.

⁵⁷ *History of the Stewarts / Famous Stewarts*. The Stewart Society: <https://www.stewartsociety.org/history-of-the-stewarts.cfm?section=famous-stewarts&subcatid=15&histid=135> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁵⁸ STEWART 2012, 8–10. pp.

⁵⁹ STEWART 2012, 10–11. pp.

⁶⁰ FORSYTH 2005, 29–30. pp.; Vö. PÓSÁN LÁSZLÓ: *Skandinávia a középkorban*. Debreceni Egyetemi Kiadó. Debrecen, 2012. 132–133. pp.

⁶¹ A „*salisbury szerződés*” alapvetően két szerződés volt. Az első szerződést, 1289-ben Salisbury-ben, a másodikat, 1290-ben – a Berwickshire területén fekvő – Birghamban írták alá. Az első Margit trónöröklését, a második Skócia, Angliától való (látszólagos) függetlenségét mondta ki. Vö. ULWENCREUTZ, LARS: *The Royal Families in Europe V*. Lulu Press Inc. Morrisville (North Carolina, USA), 2013. 317. p.

Alkotmánytörténeti szempontból megjegyezzük, hogy a „*Skócia Őrzői*” („*Guardians of Scotland*”) nevű testület egy hattagú tanács volt, amely 1286 és 1290 között, valamint az első (1290–1292) és a második interregnum (1296–1306) idején irányította Skócia államügyeit. Emiatt jelentős feladat hárult a tagjaira.

James Stewart egyike volt annak a hat régensnek, akik az első interregnum (1290–1292) idején vezették az országot. Ez komoly feladatnak számított, mert a „*skótok pörölye*”, I. Edvárd angol király (1272–1307) expanziós törekvéseivel állandó nyomás alatt tartotta Skóciát.⁶² James Stewart először a „rettenthetetlen” William Wallace (c.1270–1305) angolelles felkelését támogatta, majd annak kivégzését (1305) követően I. (Bruce) Robert skót király (1306–1329) oldalára állt. A források szerint egy, az angolok ellen vívott összecsapásban – 1309. július 16-án – hunyt el.⁶³

James Stewart fia, Walter (1292–1327) I. (Bruce) Robert skót király (1306–1329) oldalán harcolt II. Edvárd angol király (1307–1327) seregei ellen az elsöprő skót győzelemmel végződött „*bannockburni csatában*” (1314. június 23–24.). A skót király később hozzáadta lányát, Marjorie-t (c.1296–1316). Az esküvőre 1314 után, feltehetően 1315-ben került sor, amikor Marjorie kiszabadult a hosszú ideig – 1307 és 1314 között – tartó angol fogságból. A frigy azért is tekinthető jelentősnek, mert Walter utódai – fia, II. Róbert és unokája, III. Róbert – nemcsak Skócia főudvarmesterei, hanem Skócia – első Stewart-házból származó – királyai is voltak. Walter Stewart mindössze 35 évesen 1327. április 9-én hunyt el. Földi maradványait apja, illetve felmenői mellé, a Paisley-apátságban temették el.⁶⁴ A már többször említett Paisley-apátságot – még 1163-ban – Walter Fitz Alan építtette.

A következő időszakban a „*Skócia főudvarmestere*” tisztséget – mielőtt királylyá koronázták volna őket – az első két Stewart-házból származó király viselte. Előbb Robert Stewart, aki meglehetősen hosszú ideig – 1327 és 1371 között – volt Skócia hetedik főudvarmestere és igencsak öreg korában szerezte meg a skót királyi trónt elődjétől, a Bruce-házból származó, gyermektelenül elhunyt II. Dávid skót királytól (1329–1371). Miután az első Stewart uralkodó, II. (Stewart) Róbert elfoglalta a skót királyi trónt, a főudvarmesteri méltóságot fia, John Stewart kapta meg, aki apja regnálása idején – 1371 és 1390 között – tölthette be Skócia nyolcadik főudvarmesteri tisztségét. Habár a titulus hivatalosan már ekkor a királyi cím része lett, a király legidősebb fia, John számára még biztosította a tisztséget. Azonban a „*Skócia főudvarmestere*” titulus – miután John, III. (Stewart) Róbert néven Skócia királya (1390–1406) lett – „jobbára” beolvadt a királyi címbe. Fontos hangsúlyoznunk, hogy a későbbiekben, több esetben is volt arra példa, amikor a skót király legidősebb fia viselte a titulus.⁶⁵

A „*Skócia főudvarmestere*” tisztség előbb a Stewart (1371–1603), illetve Stuart uralkodók (1603–1714), valamint azok legidősebb fiainak címei közé tartozott. A Stuart dinasztiát követő német eredetű Hannover- (1714–1901), majd az ugyancsak német felmenőkkel büszkélkedő Szász-Coburg-Gotha-, valamint a – dinasztia névcséréje (1917) után – Windsor-ház több férfitagja, illetve trónörököse is viselte a titulus.

⁶² Vö. SZÁNTÓ RICHÁRD: *Skót függetlenségi háború a 14. század első harmadában*. In: Pósan László – Veszprémy László: *Elfeledett háborúk. Középkori csaták és várostromok (6–16. század)*. Zrínyi Kiadó. Budapest, 2016. 79–99. pp.

⁶³ STEWART 2012, 11–12. pp.

⁶⁴ STEWART 2012, 12–13. pp.

⁶⁵ Vö. ERTL, ALAN W.: *Scotland's Road to Independence. The Makings of a State Identity*. Universal Publishers. Boca Raton (Florida, USA), 2013. 138. p.; HANKS, PATRICK – COATES, RICHARD – MCCLURE, PETER: *The Oxford Dictionary of Family Names in Britain and Ireland*. Oxford University Press. Oxford, 2016. 2550. p.

Forrás: Scottish Clans Clan Crests, Tartan, Scottish Kilts & Scottish Ancestry: <https://www.scotclans.com/scottish-clans/clan-stewart/stewart-coat-of-arms/> (Letöltés ideje: 2021. június 7.)

Magyarországon kevésbé ismert, hogy a Stewartok [gael nyelven: Stiùbhart] nemcsak egy nemesi família, amely előbb Skóciának (1371–1707), majd Angliának (1603–1649, 1660–1707), végül Nagy-Britanniának (1707–1714) is adott uralkodókat. A Stewartok az egyik legjelentősebb skót klánnak is számítottak. A legjelentősebb skót klánok voltak – többek között – a Stewartok nagy ellenfelei, a Campbellek, továbbá a Douglas, a Fraser, a Grant, a Gordon, a MacDonald, a Mackenzie, a MacLeod, etc. klánok.⁶⁷ Megjegyezzük, hogy a történelmi skót klánok pontos számának meghatározása nehéz feladat. A számszaki meghatározást az is megnehezíti, hogy az egyes klánok gyakran ún. „ágakra” („branch”) is bomlottak. Ráadásul nemcsak felföldi [„Highlands”], hanem alföldi klánok [„Lowlands”] is léteztek. A Stewartok mindkét földrajzi területen komolyabb birtokokkal rendelkeztek.

A Stewart klán az évszázadok folyamán egyre több birtokot (Bute-sziget, Atholl, Appin, etc.), kastélyt (Doune, Falkland, Linlithgow, Rothesay, etc.), etc. szerzett Skóciában. Az érthetően nagy politikai hatalommal rendelkező klánnak több, nagyobb ága is volt. A négy legjelentősebb ág az Appin, az Atholl, a Balquhider és a Bute voltak.⁶⁸ A történelem viharaiban, főképp a jakobiták harcaiban, a 18. század első felében azonban igencsak „megtizedelődtek”. Elsősorban a Stuartokat 1714-től követő Hannover-dinasztia tekintette őket ellenségnek. Napjainkban Galloway earljét tekintik a klán vezetőjének. Az előbbi történelmi ágak azonban csak „címerrel” rendelkeznek, klánfőnökük már nincs, mint például a Skye-szigetén, a Dunvegan várkastélyában székelő MacLeod klánnak. A Stewart klán történelme összekötődik a Stewart, illetve a Stuart uralkodók múltjával, ezért, mivel jelentős és szövevényes, nincs lehetőségünk jelen szakkönyv keretei között megtárgyalni. Jelen esetben csak annyit említenénk meg, hogy a Stewartoknak is voltak, illetve vannak szimbólumaik. Így például „tartan”, amely – többek között – piros alapú skót kockás minta („Royal Stewart”), továbbá mottó („Virescit vulnere virtus” – „Az erény a sebbel nő.”), címer (fiókait tápláló pelikán), valamint növény („thistle” – bogáncs, Máriatövis), etc.

⁶⁶ Skócia főudvarmestereinek feladatkörébe tartozott a királyi bevételek és kiadások figyelemmel kísérése, illetve ellenőrzése is. (Az angol szokáshoz hasonlóan a pénzt egy sakktableserű terítón meghatározott szempontok szerint halomba rakták és megszámozták. A műveletet ellenőrizék, ezt nevezték „exchequer”-nek.) A Stewartok címérében az egyik legfontosabb királyi tisztartói foglalatosságot érthetjük tetten. A címerpajzson, arany alapon, középen három sorban az azúr és ezüstsínű kockás „terítő” motívuma látható. („Or a fess chequy argent and azure.”) Vö. TYTLER, PATRICK FRASER: *The History of Scotland. Volume II.* Third edition. William Tait. Edinburgh, 1845. 152. p.; STEWART, JAMES KING: *The Story of the Stewarts.* George Stewart & Co. Edinburgh, 1901. 29–30. pp.; STEVENSON, JOHN HORNE: *Heraldry in Scotland.* James Maclehose and Sons. Glasgow, 1914. 112. p.; MASSIE, ALLAN: *The Royal Stuarts. A History of the Family that shaped Britain.* Jonathan Cape. London, 2010. 7. p.

⁶⁷ Vö. CLOUGH, JULIET – DAVIDSON, KEITH – RANDALL, SANDIE – SCOTT, ALASTAIR (Dóczy Balázs ford.): *Skócia Útitárs. Utazás előtt, alatt, után... helyett?* Panemex Kft. – Grafo Kft. Budapest, 2002. 26–27. pp.

⁶⁸ Vö. WAY, GEORGE OF PLEAN – SQUIRE, ROMILLY OF RUBISLAW: *Collins Scottish Clan & Family Encyclopedia.* HarperCollins. Glasgow, 1994. 459–461. pp.

I. 4. A skót Stewart-ház uralkodói (1371–1603)

A Stewart család két tagja, Walter fia, Róbert – a későbbi II. Róbert skót király (1371–1390) –, valamint unokája, John – a majdani III. Róbert skót király (1390–1406) – „átmenetet” képez a családi krónikában. Mindketten betöltötték Skócia főudvarmesterének tisztségét, idővel azonban Skócia királyai is lehettek. Velük kezdődött a szerencsétlen sorsú skót Stewart-dinasztia időszaka. A skót királyi ház tagjai jobbra erőszakos halált haltak, kivéve II. Róbert, III. Róbert, valamint VI. Jakab skót uralkodókat. Azonban az első két király regnálása sem lehetett „teljes értékű”. II. Róbert idős kora – rossz látása és szenilitása – miatt segítségre szorult az uralkodói teendői ellátásában. Fia és utódja, III. Róbert már eleve uralkodásra alkalmatlan volt, mivel – lovasbaleset miatt – egy ló megrúgta, ezért királyi feladatait jórészt közeli családtagjai látták el.

2. táblázat: A skót Stewart-dinasztia uralkodóinak fontosabb „demográfiai” adatai

Uralkodó	Az uralkodás ideje	Életkor a trónra lépés időpontjában	Halálok	Életkor az elhalálozás idején
II. Róbert	1371–1390	55 év	Végelgyengülés	74 év
III. Róbert	1390–1406	50 év	Gyász, önértékelés hiánya, depresszió	68 év
I. Jakab	1406–1437	12 év	Gyilkosság merénylet által	42 év
II. Jakab	1437–1460	6 év	Halálos baleset Roxburgh ostrománál	29 év
III. Jakab	1460–1488	9 év	Megölték a sauchieburni csata alatt vagy után	36 év
IV. Jakab	1488–1513	15 év	Megölték a floddeni csatában	40 év
V. Jakab	1513–1542	17 hónap	Depresszió, esetleg betegség	30 év
(I.) Mária	1542–1567	6 nap	Kivégzés, lefejezték a Fotheringhay-kastélyban	44 év
VI. Jakab	1567–1625	13 hónap	Agyvérzés	59 év

Forrás: JOHNSON, BEN: *The Stuart Monarchs*. Historic UK, The History and Heritage Accommodation Guide: <https://www.historic-uk.com/HistoryUK/HistoryofScotland/The-Stewart-Stuart-Monarchy-of-Scotland/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.); HILLIAM 2007, 202. p.

Az előbbi táblázathoz kapcsolódóan hangsúlyozzuk, hogy 1603-ban nem szakadt meg a Stewartok uralkodása. VI. Jakab skót király – miután I. (Tudor) Erzsébet angol királynő (1558–1603) 1603. március 24-én elhunyt – I. Jakab néven megörökölte az angol és ír trónt. Halálát (1625) követően utódai egészen 1714-ig uralkodtak Anglia és Írország, valamint Skócia felett.

A dinasztia neve is „cserélődött”. A „Stewart” elnevezés a 16. század második feléig volt használatban, majd a franciás „Stuart” alakot használták a dinasztia tagjai. A változás oka (I.) Máriához, „a skótok királynőjéhez” (1542–1567) kapcsolható. A királynő gyermekkorában a francia királyi udvarban nevelkedett. Mivel a francia nyelvben nem volt használatos a „w” betű, ezért nevét, franciásan „Stuart” formában kezdte használni. A „Stuart” névalak Mária és fia regnálástól, de főképp 1603-tól honosodott meg, illetve vált általánossá.⁶⁹

⁶⁹ Vö. ZUVICH, ANDREA: *The Stuarts in 100 facts*. Amberley Publishing, Stroud, 2015. 8. p.; *Mary, Queen of Scots (r.1542–1567)*. *Mary, Queen of Scots (r.1542–1567)*. The Royal Household: <https://www.royal.uk/mary-queen-scots-r1542-1567> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

3. kép: A Stewart uralkodók családfája I. Jakabtól VI. Jakabig

Megjegyzés: Az ismeretlen mester által 1597-ben készített metszet méretei. Magasság: 26,7 cm (10,5 inch), szélesség: 18,8 cm (7,4 inch). Forrás: *The Lawes and Actes of Parliament, maid be King James the First and His Successours Kings of Scotland.* The British Museum: https://www.britishmuseum.org/collection/object/P_1877-0811-1342 (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

I. 4. 1. II. Róbert skót király (1371–1390)

Skócia hatodik főudvarmestere 1314 után – feltehetően 1315-ben – házasságot kötött a legendás I. (Bruce) Róbert skót király (1306–1329) lányával, Marjorie-val (c.1296–1316). A frigy által a Stewart család közelebb került a skót királyi trónhoz, azonban még hosszú ideig várniuk kellett, hogy elfoglalhassák azt. Walter Stewart és Marjorie Bruce fia, Robert Stewart állítólag koraszülöttként jött világra. Az áldott állapotban lévő Marjorie – 1316. március 2-án – Gallowhill mellett, egy lovasbaleset következtében kiesett a nyeregből. A baleset miatt bár megindult a szülés, azonban a vajú nő sikertelenül a Paisley-apátságba vinni, ahol fiúgyermeknek adott életet. Marjorie további sorsa bizonytalan. Egyes források szerint a születést követően néhány órával,⁷⁰ más irodalmak szerint esetleg 1317-ben, közel húszévesen hunyt el.⁷¹ Földi maradványait a Paisley-apátságban helyezték örök nyugalomra.⁷²

Csodának tekinthető, hogy a gyermek, Robert Stewart életben maradt. A szülés az újszülöttet is megviselte. A feljegyzések szerint az egész életét végigkísérő rossz látás a koraszülöttségre vezethető vissza.⁷³ Más források nem írnak a születéshez kapcsolható látásromlásról. Mindössze annyit közölnek, hogy Robert, amikor II. Róbert néven – a kor viszonyaihoz képest meglehetősen idősen – ötvenöt évesen elfoglalta a trónt, már majdnem vak volt, illetve hosszú ideje súlyos látásproblémái voltak.⁷⁴ Egy 1385-ben készült forrás szerint az uralkodó szemeinek színe a vörös szantálfához hasonlított. A forrás megjegyezte továbbá, hogy a király „vérmérséklet” tekintetében nagyapjától, I. (Bruce) Róbert skót királytól – akiről nevét nyerte – teljesen eltért. Nem volt bátor ember, jobban szeretett otthon tartózkodni, mint a katonáival a csataterén masírozni. Az idősen trónra jutott király inkább a békére és a nyugalomra vágyott.⁷⁵

Robert Stewart hosszú ideig – 1327 és 1371 között – Skócia (hetedik) főudvarmestere volt. Hivatali ideje alatt a skót uralkodó személyében is változás történt, I. (Bruce) Róbert skót király halálát (1329. június 7.) követően fia, a mindössze ötéves II. (Bruce) Dávid lett Skócia új királya (1329–1371). A király helyett – kiskorúsága miatt – régensek kormányozták az országot, akik a zűrzavaros belpolitika miatt rövid időn belül elhaláloztak. A hányatatott sorsú II. (Bruce) Dávid⁷⁶ hosszúra nyúlt uralkodása bővelkedett fordulatokban. Ráadásul életének egy részét angol fogságban élte le, emiatt a Stewartok szerepe igencsak felértékelődött Skóciában.

⁷⁰ STEWART 2012, 14. p.

⁷¹ Stewart Ross könyvében nem írt a balesetről, illetve a koraszülésről. A szülés tényét, illetve annak dátumát azonban megemlítette. Továbbá arról is írt, hogy az ifjú Marjorie a szülés után egy évvel hunyt el. ROSS, STEWART: *The Stewart Dynasty*. Thomas & Lochar. Naim, 1993. 71. p.

⁷² ROSS 1993, 71. p.

⁷³ NOBLE, MARK: *An Historical Genealogy of the Royal House of Stuarts. From the Reign of King Robert II. to that of King James VI.* R. Faulder. London, 1795. 13. p.; STEWART 2012, 14., 18. pp.

⁷⁴ PINKERTON, JOHN: *The History of Scotland from the Accession of the House of Stuart to that of Mary.* Volume I. Printed for C. Dilly. London, 1797. 8–9. pp; TRANTER, NIGEL: *The Story of Scotland.* Neil Wilson Publishing. Glasgow, 2012. 63. p.

⁷⁵ MARSHALL, ROSALIND K.: *Dynasty. The Royal House of Stewart.* National Galleries of Scotland – National Museums of Scotland. Edinburgh, 1990. 15. p.

⁷⁶ „Dávid (II.), I. Róbert fia, született 1305-ben, meghalt 1371. február 22-én. Négy éves korában követte atyját a trónon. 1332-ben a duplini csata után, melyben a Baliol Eduárd az uralmat kezébe kerítette, a kiskorú király Franciaországba vitetett, honnan 1341-ben Baliol megfutása után Angliába tört, de a Nevil Cross mellett vívott ütközetben (1346) fogságba került, melyből saját népe, illetve a skót rendek 1357-ben váltották ki.” BOKOR JÓZSEF (közponiti szerk.): *A Pallas Nagy Lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben. V. kötet (Dammara-Elektromos gép).* Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság. Budapest, 1893. 64. p. (A továbbiakban: BOKOR (V. kötet) 1893.)

Ráadásul az angolok, akik 1314-ben, a bannockburni csatában (1314. június 23–24.) az I. (Bruce) Róbert skót király által vezetett skót seregtől jelentős vereséget szenvedtek el, türelmetlenül várták a lehetőséget, hogy „revánsot” vegyenek, illetve Skóciát meghódítsák. A gyengekezű II. Edvárd angol király (1307–1327) után, fia, illetve utódja, a tetterős III. Edvárd angol király (1327–1377) is csak a kedvező alkalmat várta, hogy a skót belügyekbe beavatkozhasson.⁷⁷ Erre hamarosan lehetősége is nyílt.

Kihasználva a zűrzavaros skót belpolitikai helyzetet, I. (Bruce) Róbert korábbi ellenfele, illetve királyi elődje, (Balliol) János⁷⁸ skót király (1292–1296) fia, (Balliol) Edvárd elérkezettnek látta az időt, hogy angol segítséggel a skót koronát megszerezze. Miután a királyi címért felajánlotta Skócia délkeleti, határ menti részeit az angoloknak, a harcias III. Edvárd angol király nem habozott. Felrúgva az ún. „*edinburgh-northamptoni szerződést*” (1328) – amely elismerte Skócia függetlenségét –, seregeivel azonnal a skót határra sietett. Az angolok már a „*dupplin moori csatában*” (1332. augusztus 10–11.) legyőzték a skótokat, akik idővel mégis erőre kaptak és „meglepetést” okoztak az angoloknak azzal, hogy a határ túloldalán, tehát az angol területen fekvő Tweedmouth városát feldúlták. Sikerült továbbá ellátmányt juttatniuk a III. Edvárd angol király seregei által ostromolt Berwick – ma Berwick-upon-Tweed – városába, amely közel fekszik az egykori angol határtelepüléshez, Tweedmouth-hoz. A skót sereg végül vereséget szenvedett „*Halidon Hillnél*” (1333. július 9.), emiatt nem sikerült felszabadítaniuk Berwicket, amelyet az angolok elfoglaltak. A skót sereg „centrumát” a csatában a mindössze tizenhét éves Robert Stewart vezette.

A két nagy angol győzelem, előbb Dupplin Moornál, majd Halidon Hillnél hadtörténeti szempontból is jelentős volt, mivel itt aratták első, komoly sikereiket az angol íjászok a legendás hosszújjaikkal, amelyek a százéves háborúban (1337–1453) sok bajt okoztak – például Crécy (1346), Poitiers (1356), valamint Agincourt (1415) csatáterein – a francia seregeknek.

Az angol-skót háborúskodás eredményeként (Balliol) Edvárd⁷⁹ skót király (1332–1336) lett, azonban regnálása – népszerűtlensége miatt – „kéréséletűnek” bizonyult. II. (Bruce) Dávid skót király Franciaországban lelt menedékre. Idővel azonban visszatért, de mindössze 1341 és 1346 között uralkodhatott, mivel a „*neville's cross-i csatában*” (1346. október 17.) angol fogságba esett. A skót régenstanács hosszú tárgyalásokba bocsátkozott az angolokkal, hogy királyuk hazatérhessen. Az erről szóló szerződést 1357. október 3-án írták alá Berwick városában. A megállapodást a skót parlament 1357. november 6-án ratifikálta Scone-ban.

⁷⁷ Vö. BEST 1999, 41–42. pp.

⁷⁸ (Balliol) János (John Balliol) skót király (1292–1296): „(...) III. Sándor király halála után 1286-ban, mint trónkövetelő lépett föl, de Bruce Róbert és 10 más trónkövetelő elvitatták tőle a koronát. I. Eduárd angol király azonban Balliol mellett volt, ki viszont I. Eduárdnak hűbéri esküt tett. Az angol igát csakhamar megunva, Balliol függetlennek nyilvánította magát a francia királlyal szövetséget. Ezért háború tört ki, s miután Balliol a Dunbar melletti csatában (1296) megveretett, fájval együtt foglyul esett s Londonba, a Towerbe vitetett. A pápa közbevetésére kiszabadult a fogságból Franciaországba vonult. Itt halt meg.” BOKOR JÓZSEF (központi szerk.): *A Pallas Nagy Lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben. II. kötet (Arafale-Békelen)*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, 1893. 531. p. (A továbbiakban: BOKOR (II. kötet) 1893.)

⁷⁹ (Balliol) Edvárd (Edward Balliol) skót király (1332–1336): „(...) Bruce Róbert halála után (1329), III. Eduárd segélyével a skót koronáért versengett; 1332-ben Skóciában partra szállt és Scone-ban megkoronázta magát. De mivel Eduárd angol királyt hűbéres urának elismerte, a nemzeti párt öt Douglas Arcbíbald vezérlete alatt [...] elűzte az országból. III. Eduárd ugyan a Berwick mellett (1333) kivívott diadal után még egyszer a skót trónra ültette, de Balliol még sem birta hatalmát megszilárdítani. Ez okból III. Eduárd javára lemondott, ki azonban a trónt a béke fentartása érdekében Bruce Dávidnak engedte át.” BOKOR (II.) 1893, 531. p.

II. (Bruce) Dávid skót király csak ezeket a jogi lépéseket követően térhetett vissza Skóciába. A megállapodás hatalmas váltságdíj (100 000 márka) megfizetését írta elő, illetve azt a szégyenteljes feltételt, hogy II. (Bruce) Dávid skót király III. Edvárd angol király hűbérese lett.⁸⁰

A váltságdíj megfizetése hamarosan komoly problémát okozott a skótoknak, mivel az országot – amely amúgy sem volt gazdag – megviselte a háborúskodás. III. Edvárd ekkor saját fiát, Lionelt (1338–1368), Clarence hercegét kívánta a skót trónra ültetni. A skót parlament 1364-ben hevesen tiltakozott az angol király akarata ellen. II. (Bruce) Dávid hosszú éveket töltött titkos tárgyalásokkal, amelyek hatására III. Edvárd végül elállt a szándékától. A skót király élete utolsó évtizedében aktívan politizált, továbbá igyekezett rendbe tenni Skócia pénzügyeit. Mindent megtett a belpolitikai stabilitás érdekében és békés viszonyra törekedett Angliával. Utódja nem született, ezért onkoacséere, az ötvenöt éves, rossz egészségi állapotú főudvarmesterre, Robert Stewartra szállt a skót korona.

Robert Stewart személye szempontjából látszólag „jelentéktelennek” tűnik az előbbi események részletezése, de fontos hangsúlyozni, hogy a főudvarmesterre jelentős szerep hárult, mivel a király hosszú évekig tartó „akadályoztatása” miatt régensként is működött az országban. Uralkodóként viszont már jobbára alkalmatlan volt a szerepére. Rossz egészségi állapota akadályozta hivatali teendői ellátását. Életének utolsó évtizedében fiai, John (János) és Robert (Róbert) segítették az uralkodásban.⁸¹

II. Róbert uralkodása nem indult zökkenőmentesen. Habár II. Dávid törvényes fiúörökös nélkül hunyt el, ráadásul temetése is szinte azonnal megtörtént, az új skót király trónra lépése időben mégis kicsit megcsúszott. Ennek oka, hogy William Douglas, Douglas első earlje (c.1323–1384) vitatta II. Róbert trónhoz való jogát. Ennek oka nem teljesen világos, de valószínűleg hamar megoldódhatott, mert II. Róbertet még 1271. március 26-án megkoronázták. Az earl a következő évben (1372) fontos állami hivatalokat kapott a királytól. Egyfelől az ország déli részeinek védelmét kellett megszerveznie, illetve biztosítani, másfelől az említett térségben az igazságszolgáltatás megfelelő működéséért is felelős volt.⁸²

A viszonylag idősen és rossz egészségi állapotban hatalomra került skót királyról érdemes megjegyezni, hogy békés módszerekkel sikeresen növelte családjá birtokait, valamint hatalmát. II. Róbert minden bizonnyal a „legtermékenyebb” Stewart uralkodó volt, feleségeitől legalább tizennégy törvényes utódja származott. (A törvénytelen gyermeke száma sem lebecsülendő. Legalább tizenkét gyermekről tudnak a történések.) A Stewartok egyre több birtokot szereztek Skóciában, így főképp Atholl – Perth és Kinross –, valamint Észak-Skócia területén. Emellett fiai is jelentősebb pozíciókba kerültek. Két idősebb fia, János és Róbert, ahogyan azt már említettük, segítették az uralkodásban is. II. Róbert lányait is jól házassította ki, ezáltal számos főnemesi családdal jó viszonyt ápolt. A kiváló házassági politika és a békés uralkodás miatt Skócia nagyobb része a „kezében” volt, jóformán nem kellett senkitől sem féltetnie a hatalmát.⁸³

⁸⁰ CHISHOLM, HUGH: *David II. (King of Scotland)*. In: Chisholm, Hugh (szerk.): *The Encyclopædia Britannica*. Volume VII (Constantine Pavlovich-Demidov). Eleventh edition. Cambridge University Press. Cambridge, 1911. 860. p.

⁸¹ MARSHALL 1990, 15. p.

⁸² Vö. BOARDMAN, STEPHEN: *The Early Stewart Kings. Robert II and Robert III, 1371–1406. The Stewart Dynasty in Scotland Series*. John Donald, an imprint of Birlinn Ltd. Edinburgh, 2007. 40. p.

⁸³ Vö. ORAM, RICHARD (szerk.): *The House of Stewart, 1371–1625*. Tempus Publishing Ltd. Stroud, 2001. 126. p.

II. Róbert uralkodása idején Skócia déli részén több várban is angol helyőrség állomásozott. Ilyen erősség volt Berwick, Lochmaben vagy Roxburgh. Emiatt az ország déli részének egyes területein az angol befolyás érvényesült.⁸⁴ A skót király ezért 1371-ben védelmi szerződést kötött a franciákkal, amely miatt az angol helyőrségeket megerősítették. Ennek ellenére a skót támadások megindultak az angol kézen lévő várak ellen. A skótok próbálták kihasználni, hogy a kiváló hadvezér hírében állt III. Edvárd angol király (1327–1377) szellemi és testi ereje idősebb korára teljesen lehanyaglott. Ezért a skótok 1377-ig sikereket értek el, így például az 1372. évi „*duns-i csatában*” megfutamították az országba betört angol sereget. Idővel viszont lelassult a skótok lendülete, ennek oka, hogy az angolok ismét erőre kaptak. Az 1385. évi angol offenzíva jelentős pusztításokat okozott Skóciában. Még Edinburgh, a skót főváros is angol kézre került, amelyet azok felégettek. A királyi rezidencia, a Holyroodhouse-palota is csak azért nem lett a lángok martaléka, mert az angol fővezér, John of Gaunt (1340–1399) megtiltotta annak elpusztítását.

Az angolok végül visszavonultak, amelyben több ok is közrejátszott, így például a skóttal szövetséges francia haderő jelenléte, másfelől az összhang hiánya az angolok soraiban. Ezt követően a skótok támadták meg az angol határvidéket. Összességében elmondható, hogy II. Richárd angol király (1377–1399) Skócia elleni hadjáratát az angol történészek jobbára kudarcnak tartják, habár a skótok elfogadták a fegyverszünetet. Ez azonban nem tartott sokáig, mert a skótok 1388-ban Otterburnnél – angol területen – fényes győzelmet arattak. A csata után a felek egy ideig nem rontottak egymásra. Ennek okai feltehetően mindkét ország belpolitikai nehézségeiben keresendők.

4. kép: II. (Stewart) Róbert skót király (1371–1390) feltételezett portréja

Megjegyzés: Az ismeretlen mester által 1602 körül készített metszet magassága: 16,0 cm (6,3 inch), szélessége: 11,7 cm (4,6 inch). Forrás: *King Robert II of Scotland. National Portrait Gallery, London.* National Portrait Gallery: <https://www.npg.org.uk/collections/search/portrait/mw89395/Robert-II-of-Scotland> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁸⁴ Vö. BOARDMAN 2007, 108. p.

I. 4. 2. III. Róbert skót király (1390–1406)

II. (Stewart) Róbert skót király 1390. április 19-én, 74 éves korában hunyt el a család birtokai közé tartozó Dundonald kastélyban. Földi maradványait a scone-i apátságban helyezték örök nyugalomra. Utóda, legidősebb fia – a skót főudvarmesteri tisztséget 1371 és 1390 között betöltő – John (János) lett, aki uralkodóként a Róbert nevet vette fel. Személyében III. Róbert skót királyt (1390–1406), illetve a második Stewart uralkodót tisztelhetjük. A névválasztásban valószínűleg az I. (Bruce) Róbert skót királyhoz kapcsolódó folytonosság is szerepet játszott. János ezzel próbálta hatalmának legitimitását megszilárdítani.⁸⁵ Valószínű továbbá, hogy az apja, illetve az elődje iránti tisztelet is erre a lépésre sarkallta, valamint igyekezett elkerülni, hogy nevét – esetleg „II. Jánosként” – I. (Bruce) Róbert skót király, továbbá a Stewartok ellenfelének, a Franciaországban vakon és elfeledetten meghalt, (Balliol) János, egykori skót király (1292–1296) nevéhez kapcsolják.⁸⁶

III. Róbertet 1390. augusztus 14-én apjához – az 1371. március 26-án megkoronázott II. Róberthez – hasonlóan ugyancsak a scone-i apátságban koronázták meg.⁸⁷

Említettük már, hogy a fiatal korában magas és jóképű, de idős korára szenilis-sé,⁸⁸ illetve betegeskedővé vált II. Róbert rengeteg utódot nemzett. Első feleségétől tíz,⁸⁹ a másodiktól további négy törvényes gyermeke született.⁹⁰ Ez már önmagában is „szép teljesítmény”, nem beszélve arról, hogy számos – legalább tizenkettő – törvénytelen gyermeke is született különféle szeretőitől.⁹¹ II. Róbert első házasságából származó, legidősebb fia, az 1337 körül született János (John), azaz III. Róbert skót király országlása igencsak szerencsétlennek mondható. Látszólag hosszabb ideig, tizenhat évig uralkodott, a gyakorlatban azonban alig volt tényleges hatalma. Ennek oka, hogy még 1388 körül egy ló megrúgta és a baleset következtében olyan súlyosan megsérült, hogy csak névlegesen „uralkodhatott”. Feladatainak ellátásában segítségre szorult.

John Stewart – a későbbi III. Róbert – apja regnálása idején jelentős szerepet játszott Skócia életében, amikor újfent kiújult az angolokkal való konfliktus. Ahogyan azt már említettük, a skótok kezdetben Duns-nál (1372), majd a későbbiekben Otterburnnél (1388. augusztus 5.) is legyőzték az angol seregeket. Azonban egyre inkább az anarchia jegyei mutatkoztak Skóciában. II. Róbert – egészségi állapota miatt – egyre kevésbé volt alkalmas az uralkodásra, ezért idősebb fiai, János és Róbert segítették. Rádadásul a hatalom János, azaz John Stewart kezéből – balesete, illetve állapota miatt – fokozatosan öccse, Robert Stewart, Fife earlje („*Earl of Fife*”) – 1398-tól Albany hercege („*Duke of Albany*”) – kezébe ment át. A bajt fokozta, hogy 1390-ben elhunyt apjuk, II. Róbert skót király is. A trónt John Stewart – III. Róbert néven – bár elfoglalhatta, azonban öccse a tényleges hatalmat egészen 1393-ig megőrizte. Ezt követően III. Róbert skót király idősebbik fia, a nagykorúvá vált David (1378–1402) – 1398-tól Rothesay első hercege („*Duke of Rothesay*”) – lett egyre inkább apja legfőbb támasza az uralkodásban. A régensi feladatokat – 1399-től – a király fia, David Stewart és annak nagybátyja, a már említett Robert Stewart közösen látták el.

⁸⁵ BARRELL, ANDREW D. M.: *Medieval Scotland*. Cambridge University Press. Cambridge, 2000. 146. p.

⁸⁶ BEST 1999, 34., 45. pp.

⁸⁷ BOARDMAN 2007, 40. p.; GRANT 1996, 44. p.

⁸⁸ MASSIE 2010, 18. p.

⁸⁹ MASSIE 2010, 17. p.

⁹⁰ MACKIE, JOHN DUNCAN: *A History of Scotland*. Second Edition. Penguin Books Ltd. London, 1987. 88. p.

⁹¹ WEIR, ALISON: *Britain's Royal Families. The Complete Genealogy*. Random House. London, 2011. 216–228. pp.

A közös régenség nem sokáig tartott, mivel a király idősebbik fia 1402-ben elhunyt. A történészek szerint a könyörtelen és számító Robert Stewartnak feltehetően jelentős szerepe volt unokaöccse, David Stewart – 1402 februárjában történt – elrablásában, majd annak halálában.⁹²

III. Róbert országlása kapcsán kiemelendő, hogy az angolok többször is – például 1400-ban – hadjáratot indítottak Skócia ellen. Ráadásul a belpolitikai feszültség is nőtt: megosztottság volt megfigyelhető a klán alapú, „vadabb” felföldiek („*Highlanders*”) és a „kifinomultabb”, feudális alföldiek („*Lowlanders*”) között.

A családi viszonyok, illetve az utódok tekintetében III. Róbert „elmaradt” apja, II. Róbert skót király „teljesítményétől”. Mindössze hét törvényes gyermeke – három fia és négy lánya – született feleségétől, Annabella Drummondtól (c.1350–1401). Kiemelendő, hogy a törvényes gyermekek közül – az uralkodókra általában jellemző módon – házasságon kívül is született néhány utódja.⁹³

Az élete végére melankolikussá és megkeseredetté vált III. Róbert skót királyt annyira elkeserítették az ország és saját körülményei, hogy sírjára a következő feliratot vésette: „*Itt nyugszik a legrosszabb király és a legnyomorultabb ember az egész királyságban.*”⁹⁴ A skót uralkodó végül 1406. április 4-én, a Rothesay-kastélyban hunyt el. Földi maradványait a Paisley-apátságban temették el.

5. kép: III. (Stewart) Róbert skót király (1390–1406) feltételezett portréja

Megjegyzés: Az ismeretlen mester által a 17. század elején készített metszet magassága: 17,2 cm (6,8 inch), szélessége: 14,4 cm (5,7 inch). Forrás: *King Robert III of Scotland. National Portrait Gallery, London. National Portrait Gallery: <https://www.npg.org.uk/collections/search/portrait/mw123885/King-Robert-III-of-Scotland?LinkID=mp86919&search=sas&sText=Robert+II&role=sit&rNo=0>* (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁹² A fogságban tartott (Stewart) Dávidot, Rothesay hercegét feltehetően halálra éhezették. Vö. TYTLER, PATRICK FRAESER: *The History of Scotland from the accession of Alexander III. to the union. Volume I.* W.P. Nimmo, Hay & Mitchell. Edinburgh, 1887. 21–22. pp.; Vö. GRANT 1996, 44. p.

⁹³ WEIR 2011, 229–231. pp.

⁹⁴ WEEKS, LYMAN HORACE: *Book of Bruce. Ancestors and descendants of King Robert of Scotland.* Forgotten Books. London, 2019. 166. p.

I. 4. 3. I. Jakab skót király (1406–1437)

Az előbbieken említettük, hogy Stewart Jakab bátyját, a skót trónörökös, Stewart Dávidot elrabolták, majd 1402-ben – rejtélyes körülmények között – életét vesztette. Az elsőszülött gyermek halála és Albany hercegének (Robert Stewart) egyre növekvő hatalma arra sarkalta a jóformán csak névlegesen uralkodó III. (Stewart) Róbertet, hogy fiát, az 1394-ben született Jakabot – öccse, Róbert, Albany hercegének cselészövései miatt – Franciaországba küldje. Ez az óvintézkedés azért is szükséges volt, mert Jakab öccse, Róbert – III. Róbert skót király harmadik fia – ugyancsak, még fiatalon meghalt. Ezért – Róbert és Dávid halálát követően – már csak Jakab követhette apját az uralkodásban. Esetleges halála esetén apja öccse, (Stewart) Róbert, Albany hercege szerezte volna meg a skót trónt, illetve annak vérvonala vitte volna azt tovább.

A sors iróniája, hogy az ifjú Jakab – a Franciaország felé történő utazás során – Flamborough Head település mellett angol kalózok fogságába került. Állítólag a fogságba esés ténye idézte elő az amúgy is depressziós, melankolikus III. Róbert skót király halálát. Az uralkodó miután értesült a fiával történt fejleményekről, a „sokkhatást” követően rövidesen elhunyt.⁹⁵

Jakabot, a skót trónörökös a kalózok átadták az angol uralkodónak. Ezáltal az ifjú – a II. Richárd angol királyt (1377–1399) a trónról letaszító – IV. Henrik angol király (1399–1413) udvarába került. IV. Henrik, amikor Jakabbal találkozott állítólag szarkasztikusan megjegyezte, hogy felesleges Franciaországba utaznia, hogy megtanuljon franciául, erre az angol királyi udvarban is kiváló lehetősége van.⁹⁶

A hivatalosan, apja halála után, immáron I. (Stewart) Jakab skót király (1406–1437) 1406-tól egészen 1424-ig, tizennyolc éven át az angol királyi udvar „vendégszeretetét élvezte”. Nagybátyja, (Stewart) Róbert Albany hercege hatalomvágya miatt nem törekedett a skót uralkodó kiszabadítására. Helyette – 1406 és 1420 között – régensként irányította Skóciát. Halálát követően fia, (Stewart) Murdoch, Albany hercege került – 1420 és 1424 között – régensként az ország élére.⁹⁷ A skóciai fejlemények és családja hataloméhes magatartása növelte I. Jakab türelmetlenségét, illetve – megkockáztathatjuk a kijelentést – a dühét is rokonaival szemben.⁹⁸

I. Jakab skót király angliai fogságát azonban ne egy sötét, nedves várbörtönben képzeljük el, ahol a fogvatartottak rövid időn belül megtébolyultak és/vagy meghaltak. A skót király sokkal inkább a „Jolly Joker kártyalap” volt az angol uralkodó, illetve uralkodók kezében. Minden bizonnyal az északi szomszédokkal, a Skóciával való kapcsolat – angol szempontból – előnyös alakulását volt hivatva elősegíteni. Ezért IV. Henrik angol király kényszerrel ügyelt a királyi életforma fenntartására, többek között az ifjú skót uralkodó megfelelő iskoláztatásra is. Az idővel érett, művelt, valamint energikus felnőtté vált skót király megtanult franciául és latinul is.

⁹⁵ MARSHALL 1990, 18. p.

⁹⁶ MARSHALL 1990, 20. p.

⁹⁷ MACKIE 1987, 88. p.

⁹⁸ Habár (Stewart) Róbert tisztázta magát Dávid, Rothesay hercege halála (1402) vonatkozásában, a gyanú továbbra is rávetült. (Stewart) Róbert és fia, (Stewart) Murdoch – aki apja halála után, ugyancsak Albany hercege és skót régens lett – legnagyobb hibája az volt, hogy nem törekedtek az ifjú skót király kiszabadítására, illetve igyekeztek a királyi hatalmat elbitorolni tőle. A régensek uralma a skót nemesség hatalmát is növelte, akik jelentős „kedvezményekben” részesültek, mivel elfogadták és támogatták a fennálló „status quo”-t. Mindez idővel – miután, 1424-ben I. (Stewart) Jakab skót király visszatért Skóciába – (Stewart) Murdoch, fiai és cinkostársai kivégzéséhez (1425) vezetett. Vö. MCGLADDERY, CHRISTINE: *James II. The Stewart Dynasty in Scotland*. Birlinn Ltd. Edinburgh, 2015. 6. p.

IV. Henrik fia, illetve utódja, V. Henrik angol király regnálása (1413–1422) idején Jakab helyzete „érdekesen” alakult. Előbb fogva tartották a londoni Towerben, illetve a windsori kastélyban, majd segíteni kényszerült „vendéglátója”, V. Henrik franciaországi hadjárataiban, ahol alkalmanként a skótok ellen is harcolnia kellett.⁹⁹ A skót király az „agincourt-i győző” (1415), az erélyes V. Henrik „bábjá” lett.

I. Jakab szabadulásában nagy szerep jutott egy csinos, angol hölgynek, Lady Joan Beaufortnak (c.1404–1445), aki – amellet, hogy Somerset első earljének lánya volt – az angol király közeli rokonának számított. Az úrhölgy bensőséges szerelmi viszonyba került a skót királlyal. I. Jakab szabadulásában nagy jelentősége volt annak a ténynek, hogy 1424. február 12-én kedvesével, Lady Joan Beauforttal házasságot kötött. Majd a néhány héttel később megkötött, ún. „*durhami szerződés*” (1424. március 28.) kimondta, hogy a skót királyt 40 000 angol font sterling ellenében szabadon engedik.

Az előbbieken említett kedvező fordulatra csak V. Henrik halálát (1422) követően, annak fia, a gyengekező és mentális problémákkal küzdő VI. Henrik angol király – első – regnálása (1422–1461, 1470–1471) idején kerülhetett sor. A harcias és határozott V. Henrik angol királynak, továbbá I. Jakab skót király rokonainak nem állt érdekében az előkelő fogoly szabadon bocsátása, illetve kiváltása. A helyzet azonban megváltozott, a mindössze 36 éves V. Henrik vérhasban elhunyt, a skót régens – (Stewart) Murdoch, Albany hercege – pedig kénytelen volt a tárgyalások megkezdésére, amelyre – a skót uralkodó, I. Jakab jelenlétében – 1423 szeptemberében került sor Észak-Angliában, York városában.¹⁰⁰

I. Jakab és felesége, Lady Joan Beaufort, valamint a kíséretükben lévő skót és angol nemesek 1424. április 5-én találkoztak a Skócia területén, az angol-skót határ mellett fekvő Melrose-apátságban a király rokonával, (Stewart) Murdoch skót régenssel, Albany hercegével. A régens ekkor mondott le a régensi hivataláról és hivatalos pecsétjét is átadta a rokonának, a királynak.¹⁰¹

A skót királyi pár érkezését „ambivalens érzelmekkel” fogadták Skóciában. Ennek egyik oka, hogy I. Jakab, még V. Henrik uralkodása idején, a skótok ellen is harcolt Franciaországban. Továbbá a hatalmas váltságdíj megfizetése, amelyet adóemléssel igyekeztek biztosítani, jelentős teherként nehezült a kevésbé „tehető” Skóciára. A nemesség berzenkedett, mivel a pénzt jórészt nekik kellett előteremteniük.

A skót nemesség öröme – a király szabadulása okán – még azért is visszafogott volt, mert a hosszú régenség (1406–1424) idején jelentős „előnyöket” szereztek, amelyekről nem kívántak a későbbiekben sem lemondani. A helyzetet bonyolította, hogy a skót király – aki hangsúlyozta királyi jogait és szerepét – a hatalomgyakorlásban nem tudott függetlenedni a nemességtől.¹⁰²

⁹⁹ Vö. NORTON-SMITH, JOHN: *James I of Scotland. The Kingis Quair*. In: Norton-Smith, John – Gray, Douglas (szerk.): *Medieval and renaissance text*. E. J. Brill. Leiden, 1981. 22–23. pp.

¹⁰⁰ *The Scottish Antiquary, or, Northern Notes and Queries. Volume 17. Number 65*. In: The Scottish Antiquary, or, Northern Notes and Queries. Edinburgh University Press. Edinburgh, 1902. 1–4. pp.; *Lists and Indexes. No. XLIX. List of Diplomatic Documents, Scottish Documents and Papal Bulls*. Preserved in the Public Record Office. Kraus Reprint Corporation. New York (New York, USA), 1963. 125–126. pp.; BROWN, MICHAEL: *James I. The Stewart Dynasty of Scotland*. Tuckwell Press. East Linton, 1994. 123. p.

¹⁰¹ FAWCETT, RICHARD – ORAM, RICHARD: *Melrose Abbey*. Tempus Publishing Ltd. Stroud, 2004. 50. p.; MACQUARRIE, ALAN: *Medieval Scotland. Kingship and Nation*. Sutton Publishing Ltd. Stroud, 2004. 215. p.

¹⁰² Vö. BROWN 1994, 48. p.; GRANT, ALEXANDER: *Independence and Nationhood, Scotland 1306–1469*. Edinburgh University Press. Edinburgh, 2001. 185. p.; BROWN, MICHAEL H.: *James I*. Oxford Dictionary of National Biography (online ed.), Oxford University Press, 2004. Oxford Dictionary of National Biography: <https://www.oxforddnb.com/view/10.1093/ref:odnb/9780198614128.001.0001/odnb-9780198614128-e-14587;jsessionid=833D916D54A00D8C04735FD23863339A> (Letöltés ideje: 2021. június 7.)

A jó képességű, művelt, erős és energikus I. Jakab érkezése után azonnal munkához látott. Igyekezett a fogságban eltöltött évek lemaradását „behozni”. Erélyes, ugyanakkor erőszakos reformokba kezdett. Első intézkedései közé tartozott a – hatalmat elragadni kívánó – rokonain való bosszúállás. Az egykori régenst, (Stewart) Murdoch, Albany herceget, továbbá fiait és cinkostársait elfogatta, majd bíróság elé állította. A tárgyalás ítélete „borítékolható” volt, 1425-ben felségárulás miatt, fej- és jószágvesztésre ítélték őket. A halálos ítéleteket Stirling vára előtt, az ún. „*Heading Hill*” nevű helyen hajtották végre, ahol – ahogyan a hely neve is utal rá – az elítélteket lefejezték.¹⁰³

A skót király „végzete” valószínűleg a határozott – valahol érthető – felelősségre vonással kezdődött, ráadásul a régensség időszakában (1406–1424) megszerzett nemesi „elönyök” I. Jakab skót király reformjai miatt veszélybe kerültek. A király „reformjai” haladó szelleműek és szerteágazóak voltak: a foglalkoztatottság, az oktatás, a kereskedelem, a manufaktúrák működésének támogatása, valamint az igazságszolgáltatás hatékonyabbá tétele, etc. egyaránt jellemezték.¹⁰⁴

I. Jakab alapvető célkitűzései közé tartozott az ország ügyeinek rendbetétele is, főképp annak siralmas pénzügyi állapotán kívánt javítani. A skót királyoknak általában sok fejtörést okoztak Skócia pénzügyei, ez alól I. Jakab sem volt kivétel. A királyi bevételek sokszor szűkösek voltak. Ezért az uralkodó a nemességet is adók megfizetésére kötelezte, ami roppant népszerűtlenné tette az uralkodót köreikben. Az adóemelésre az angoloknak fizetendő váltságdíj megfizetése és a – biztosítékként átadott nemesi származású – túszok kiszabadítása miatt is szükség volt. Ezzel az adópolitikával huszonhat ezer angol font sterlinget sikerült „összeharácsolni”, de ebből csak tizenkétezer font sterling jutott el Angliába. Ennek oka, hogy a király szerette a fényűzést, ezért Flandriából luxuscikkekét és fegyvereket – főképp ágyúkat – vásárolt. Ráadásul 1425-ben az egyik királyi palota, a Linlithgow-kastély is leégett, amelynek az újjáépítése is jelentős összegeket emésztett fel. A skót király végül 1429-ben állította le a kifizetéseket az angolok számára, amely feszültséget eredményezett a két ország között.¹⁰⁵ Ettől kezdve Skócia – diplomáciai értelemben – ismét Franciaország felé közeledett.

A köznép szemében népszerű I. Jakab „reformjai” ellen többször is fellépett a nemesség, amelyekre az uralkodó erélyes választ adott. A „bajkeverő” nemesektől elkobozta földjeiket, továbbá megnyirbálta kiváltságait. A szabadsághoz szokott felföldi klánok vezetőivel szemben is határozott, olykor megszegyenítő politikát folytatott. A király Skócia fejlődését tartotta szem előtt, továbbá a békét és az igazságosságot próbálta a társadalom minden szintjén megvalósítani. Erőszakos ténykedésével, továbbá célkitűzéseivel azonban ellenségeinek száma is nőtt.¹⁰⁶ Habár bizalmasai figyelmeztették őt az esetleges összeesküvések veszélyeire, ezzel kevésbé törődött. Utolsó napjaiban feleségével és családjával – az Edinburgh közelében fekvő – Perth városába vonult vissza, ahol a domonkosok által irányított Blackfriars-apátságban szállásolták el őket. A király általános tanácskozársra ide hívatta a nemesség képviselőit. Ide érkeztek meg az összeesküvők is, akiknek száma közel harminc főre volt tehető. Az összeesküvést Sir Robert Graham of Kinpont (n.a.–1437) skót nemes vezette.

¹⁰³ Vö. TYTLER, PATRICK FRASER: *The History of Scotland. Volume III.* William P. Nimmo. Edinburgh, 1866. 192–193. pp.; BROWN 1994, 65–66. pp.

¹⁰⁴ BINGHAM, CAROLINE: *The Stewart Kingdom of Scotland 1371–1603.* Book Club Associates. London, 1974. 55. p.; *Famous Scots. A series of 50. 7. James I King of Scotland.* Stephen Mitchell & Sons. Branch of The Imperial Tobacco Co. 1933.

¹⁰⁵ LYNCH, MICHAEL: *Scotland. A New History.* Pimlico. London, 1992. 145. p.; Vö. BROWN 1994, 114–115. pp.; GRANT 2001, 188. p.

¹⁰⁶ BEST 1999, 46. p.; GRANT 1996, 45. p.

Az uralkodó elleni merényletre végül 1437. február 20-án éjjel került sor. Azon az éjszakán „thrillerbe” illő, valószínűtlen események játszottak le a perth-i Blackfairs-apátság épületében. Az uralkodó épp feleségével volt, amikor hatalmas zajt hallottak. Kiderült, hogy a merénylők a szoba ajtaját fessegették, illetve a zárat tették tönkre. A király megpróbált elmenekülni, ezért arra kérte a királyné ugyancsak jelenlévő udvarhölgyeit, hogy támasszák ki az ajtót, amíg próbál megszökni. Az udvarhölgyek eleget tettek a kérésnek. Catherine Douglas – aki bizonyos forrásokban a „*Kate Barless*” nevet kapta – volt a leghősiesebb, saját kezét – reteszként használva – tartotta az ajtót, azonban a merénylők – eltörve az udvarhölgy karját – betörték a szobába. I. Jakab közben próbált kerekedni. Az apátság épületét ismerve tisztában volt a lehetőségeivel. Felfeszítette a padló egyik részét, amely alatt egy titkos folyosó húzódott. Azonban a királynak nem volt szerencséje, mert a folyosó végét befalazták. Banális szerencsétlenség: I. Jakab szenvedélyes teniszjátékos volt, éppen három nappal a merénylet előtt rendelte el, hogy a földalatti folyosót teljesen falazzák be, mivel több teniszlabda pottyant a réseken át a folyosóba. Az uralkodó ennek ellenére igyekezett elrejtőzni, de csapdába esett. A merénylők észrevették a búvóhelyet. A király hiába állt ellen hősiesen, végül megölték; állítólag közel harminc, főképp a felsőtestét, a szíve környékét ért szúrásba halt bele. A merénylők azonban „szarvashibát” követtek el, mivel a királynét nem ölték meg, mindössze megsebesítették. A királynénak sikerült megszöknie. Az özvegy a merénylet után hajtóvadászatot rendelt el a konspirátorok elfogása érdekében, akiket egy hónapon belül begyűjtöttek, majd alapos kínzások után kivégezték őket.¹⁰⁷ A művelt, továbbá kiváló „sportember” hírében álló skót uralkodó, aki a festészet, a rajzolás, a költészet, valamint a zene szerelmese is volt, tragikus véget ért.

6. kép: I. Jakab skót király (1406–1437) feltételezett portréja

Megjegyzés: Az ismeretlen mester által 1602 körül készített metszet magassága: 16,5 cm (6,5 inch), szélessége: 12,8 cm (5 inch). Forrás: *King James II of Scotland. National Portrait Gallery, London.* National Portrait Gallery: <https://www.npg.org.uk/collections/search/portrait/mw221035/James-I-of-Scotland?LinkID=mp72603&search=sas&sText=James+Scotland&role=sit&rNo=1> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹⁰⁷ Vö. BINGHAM 1974, 63–64. pp.; FLANTZER, SUSAN: *Assassination of James I, King of Scots (1437).* Unofficial Royalty: <https://www.unofficialroyalty.com/assassination-of-james-i-king-of-scots-1437/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

I. 4. 4. II. Jakab skót király (1437–1460)

A negyvenharmadik életévében gyilkosság áldozatává vált – és Perth városában eltemetett – I. Jakab skót király és felesége, Lady Joan Beaufort házassága sikeres volt. A házaspár valóban szerette egymást, elsődlegesen nem politikai célokat szolgált a házasságkötésük. A frigyből két fiú és hat lány született. A két fiú, Sándor (Alexander) és Jakab (James) ikertestvérek voltak, azonban bátyja, Sándor még a születésük napján – 1430. október 16-án – elhalálozott.¹⁰⁸

Az Edinburgh városában, a Holyrood-apátságban született Jakab, trónörökös-ként, a Rothesay hercege címet kapta. Mindössze hatéves volt, amikor merénylők végeztek édesapjával, a királlyal. Habár a királyné is megsebesült az I. Jakab elleni merénylet során, de mégis sikerült a trónörökössel elmenekülnie. A merénylet után, 1437. március 23-án koronázták királlyá a gyermeket – II. Jakab néven – a Holyrood-apátságban. Az uralkodó ragadványnevet is kapott: az arcán látható anyajegy miatt „*Fiery Face*”-nek – „*tüzes arcúnak*” – nevezték. A kortársak szerint ez a tüzes temperamentum külső jele volt.¹⁰⁹

A királlyá koronázást követően anyjával, az özvegy királynéval, valamint lánytestvéreivel – 1439-ig – Dunbar kastélyában élt. Habár az ifjú, hatéves Jakab király lett, de kiskorúsága miatt a hatalmat tizennyolc éves koráig nem gyakorolhatta. A régens kezdetben – 1437 és 1439 között – Archibald Douglas (c.1391–1439), Douglas ötödik earlje volt. Halála után két nagyhatalmú férfi szerezte meg a politikai hatalmat. Egyfelől William Crichton (n.a.–1454), Crichton első lordja, illetve Skócia lordkancellárja (1439–c.1444), másfelől Sir Alexander Livingston (n.a.–1451), aki – egyebek mellett – a stirlingi vár parancsnoka is volt. Utóbbi személy jelentőségét az adta, hogy a fiatal király az ő felügyelete alatt állt. Minderre azért került sor, mert az özvegy királyné újból házasságot kötött. Új férje – egyben II. Jakab mostohaapja – Sir James Stewart (c.1399–c.1451) skót nemes lett. A férfi – állítólag a Douglas családdal szövetkezve – lépéseket tett II. Jakab elmozdítására, ezért a házaspárt a stirlingi várban házi őrizet alá helyezték. Egy hónappal később azonban elengedték őket.¹¹⁰

Látszólag minden rendben volt, azonban véres leszámolás készülődött. A politikai hatalmat kezében tartó William Crichton – feltehetően Alexander Livingston közreműködésével – 1440. november 24-én, a király nevében vacsorára hívta – Edinburgh városába – az elhunyt Archibald Douglas két fiát, a tizenhat éves Vilmost, Douglas hatodik earljét, valamint annak tizenkét éves öccsét, Dávidot. A kedélyes vacsora közben váratlanul egy fekete bika levágott fejét „tálalták fel”. A skót hagyományok szerint ez a halál szimbólumának számított. A két ifjú hiába könyörgött a tízéves királynak, azokat mégis kivonszolták az edinburgh-i vár elé, majd egy rögtönzött, színlelt tárgyalás keretében elítélték és lefejezték őket. Három nappal később hasonló sorsra jutott Malcolm Fleming, Cumbernauld ura is, aki a két ifjú bizalmasa volt. Az esemény később a „*Black Dinner*”, azaz a „*fekete vacsora*” néven híresült el a köztudatban. A mai napig bizonytalan II. Jakab szerepe a gyilkosságokban. Annyi bizonyos, hogy a „fekete” Douglas klánnal a viszony megromlott. Az említett skót klán még Edinburgh várát is ostrom alá vette az eset miatt.¹¹¹

¹⁰⁸ WEIR 2011, 233–239. pp.

¹⁰⁹ MACKAY, AENEAS JAMES GEORGE: *James II (1430–1460), King of Scotland*. In: Lee, Sidney (szerk.). *Dictionary of National Biography*. Volume XXIX (English-John). Smith, Elder & Co. London, 1892. 141. p.

¹¹⁰ MACKAY 1892, 136–137. pp.

¹¹¹ WAY – SQUIRE 1994, 114–115., 384–385. pp.

II. Jakab hivatalosan 1449-ben érte el a nagykorúságot, azonban a hatalomért kénytelen volt megküzdeni. Egyfelől a politikai hatalmat kezükben tartó Crichton és Livingston, másfelől a jelentős erővel bíró „fekete” Douglas (gael nyelven: „Dùbhghlas”) klán okozta a legnagyobb fejtörést a fiatal király számára.

A király jóformán egész regnálását végigkísérte a hatalmas Douglas klánnal való viszálykodás. Az említett klán a 15. század elején, illetve közepén az egyik legerősebb és politikai értelemben véve az egyik legjelentősebb skót klán volt. A Douglasok alapvetően alföldi klánnak számítottak, mivel kezdetben a „*Határvidéken*” („*Borders*”) rendelkeztek birtokokkal. Később Skócia más részein, így Edinburgh környékén, Lothianban, továbbá északabbra, Angus és Moray területén is jelentős birtokokat szereztek. Valószínűleg Lanarkshire területén is lehettek földjeik, mert nevüket egy lanarki patakról kapták. A Douglas – a gael „*dubh*” és „*glas*” szavakból eredő – név jelentése magyarul „*fekete patak*” („*black stream*”).¹¹²

A Douglas-ok eredete – habár az egyik legjelentősebb skót klán voltak a középkorban – bizonytalan, illetve a múlt homályába vész. Ami viszont biztos, hogy a klán francia nyelvű jelmondata: „*Jamais Arrière*” („*never behind*”), ami annyit jelent – szabad fordításban –, hogy „*sosem hátul*”. Utalva arra a tényre, hogy klán az idők folyamán kiváló harcosokat adott, illetve jelentős mértékben növelte birtokait a vele szembenálló klánok rovására. A Douglas klán címerében egy szalamandra látható, amelyet lobogó lángok vesznek körbe.¹¹³

A Douglas klán – ahogyan azt már említettük – félelmet nem ismerő, harcos klán volt, amely több, más klánnal is konfliktusba került. Mivel északon, Moray területén is voltak birtokaik, „borítékolható” volt, hogy az ugyancsak harcias Gordonokkal is összetűzésbe keverednek. Mivel a Douglas-ok és a skót királyt támogató Gordonok rossz viszonyban voltak, a Douglas klán – 1449 körül – lerohanta és kifosztotta a Gordonok birtokait, valamint székhelyüket, a Huntly-kastélyt is felgyújtották. Ezt a bestiális cselekedetet természetesen a Gordonok sem hagyhatták szó nélkül. Hasonlóképpen rossz volt a Douglas klán viszonya az ugyancsak alföldi Colville klánnal. Mivel a Colville-ek megölték a Douglas klán egyik szövetségesét, ezért azok felprédálták a Colville klán birtokait, továbbá felégették a várkastélyukat, valamint a klán egyik vezérét, Richard Colville-t, a Douglas klán feje, William Douglas (1425–1452), Douglas nyolcadik earlje állítólag saját kezűleg végezte ki.¹¹⁴

A Douglas klán az évszázadok során egyre jelentősebb birtokokat – köztük várakat, várkastélyokat is – nyert. II. Jakab regnálása idején már komolyan fenyegették a királyi hatalmat, ezért csak idő kérdése volt, hogy rosszakaróik mikor lépnek fel ellenük. A helyzetet súlyosbította, hogy a Douglas klán sem volt egységes, egyes családtagok mindent megtettek, hogy birtokaik számát, akár saját rokonaik meggyilkolása révén gyarapítsák. A „*fekete vacsora*” egyik szervezője James Douglas, Douglas hetedik earlje volt, aki miután dédunokaöccseit kivégezték azok birtokainak egy részét megszerezte. A birokok más részei (Annandale, Bothwell, etc.) – többek között – a királyra szálltak.¹¹⁵ Azonban a családnak ezt a részét is elérte a végzete.

¹¹² HEWITSON, JIM: *Douglas The Origins of the Clan Douglas and their Place in History*. LangSyne Publishers Ltd. Newtongrange, 2013. 13. p.

¹¹³ Vö. CLOUGH – DAVIDSON – RANDALL – SCOTT 2002, 27. p.; HEWITSON 2013, 4., 13. pp.

¹¹⁴ Vö. ANSDALL 2014, 19. p.; MAXWELL, HERBERT EUSTACE: *A history of the house of Douglas from the earliest times down to the legislative union of England and Scotland*. Volume II. Freemantle & Co. London, 1902. 11–17. pp.

¹¹⁵ Vö. HEWITSON 2013, 20–24. pp.

James fiát, Williamot (1425–1452), Douglas nyolcadik earljét maga II. Jakab szúrta torkon egy heves vita következtében, majd a testét nemes egyszerűséggel kidobták a stirlingi vár ablakán, amely az udvarra („*Douglas Garden*”) esett. Ezért a „fekete” Douglas-ok végérvényesen a királyi hatalom ellenségei lettek. Az erős klán hatalmát – a „vörös” Douglas-ok segítségével – az ún. „*arkinholmi csatában*” (1455. május 1.) törték meg. Az ütközetben – amely a polgárháborús időszak „záróakkordja” volt – a meggyilkolt William négy öccse fogott fegyvert, akik közül Archibald (1426–1455) a csatában esett el. A fogságba esett Hugh-t (n.a.–1455) kivégezték. James (1426–1491) és John (c.1433–1463) Angliába menekült. A „fekete klán” birtokait felosztották a király, a „vörös klán” és más ellenségeik között. A királyi hatalom végre megerősödhetett.

A későbbiekben – 1455 és 1460 között – II. Jakab aktív külpolitikát folytatott, igyekezett visszafoglalni a korábban norvég kézre került, de immáron Dániához tartozó Orkney- és a Shetland-szigeteket, azonban nem járt sikerrel. Az angolokkal is konfliktusba keveredett a határ mentén fekvő, angol kézen lévő skót várak kapcsán.

II. Jakab skót király 1449. július 3-án – 19 évesen – kötött házasságot Guelders-i Máriával (c.1434–1463), aki Arnold (1410–1473), Guelders hercegének, illetve Zutphen grófjának lánya volt. Az esküvőt a Holyrood-apátságban tartották. A házasságot már 1447-től tárgyalások előzik meg a skótok és a burgundiak között. (A térség, ahonnan a feleség származott, ebben az időben a Burgund Hercegség része volt.) A házasság minden bizonnyal jól sikerült, mert a frigyből öt fiú és két lány született. Azonban a skót királynak egy házasságon kívül született, törvénytelen fia is volt.¹¹⁶

A Stewart uralkodók balszerencséje II. Jakab skót királyt sem kerülte el. Az uralkodó lelkesen támogatta a modern tüzérség felállítását, ezért ágyúkat készítetett, illetve hozatott be Flandriából.¹¹⁷ A fiatal, mindössze 29 éves király, 1460-ban, a határ mentén fekvő, Skóciához tartozó, de angol kézen lévő várak visszaszerzését tűzte ki célul. Roxburgh ostrománál, 1460. augusztus 3-án, az egyik, „*The Lion*” nevű, Flandriában vásárolt ágyú közelében állt, amikor az váratlanul felrobbant. Egy fémrepesz a király egyik lábát súlyosan megsértette. II. Jakab belehalt a sérülésbe. Halála után, négy nap elteltével, a skótok végül bevették a várat, majd II. Jakab özvegye, Mária királyné elrendelte Roxburgh lerombolását.¹¹⁸ Az alig harmincévesen elhunyt II. Jakab földi maradványait Edinburgh-ben, a Holyrood-apátságban temették el.¹¹⁹

¹¹⁶ BALFOUR PAUL 1904, 19. p.; WEIR 2011, 236. p.

¹¹⁷ A II. Jakab skót király uralkodása idején Skóciába érkezett középkori ágyúk egyik, megmaradt példánya a skót fővárosban, Edinburgh várában látható. A Jehan Cambier ágyúöntő által tervezett, illetve készített „*Mons Meg*” nevű ágyú 1449-ből származik. A 406 cm hosszú, illetve 6,6 tonna súlyú ágyút III. (Jó) Fülöp burgund herceg (1419–1467) megbízásából öntötték, feltehetően Mons városában (Hainault), ahol az ágyú sikeres tesztelését is végrehajtották. A burgund herceg 1454-ben – hogy támogassa az angol király ellen folytatott harcot – II. Jakab skót királynak ajándékozta a fegyvert. Alapvetően ünnepi alkalmakkor használták, majd 1680-ban (Stuart) Jakab, yorki herceg látogatáskor felrobbant. Ettől kezdve hosszú ideig nem foglalkoztak vele, félreállították a maradványokat. Majd többen – így a híres skót író, Sir Walter Scott (1771–1832) – népszerűsítették az ágyú helyreállítását. Az ágyút 1829-ben restaurálták, majd az edinburgh-i várban állították ki, ahol ma is látható. DOUGLAS SMITH, ROBERT – DEVRIES, KELLY: *The Artillery of the Dukes of Burgundy, 1363–1477*. The Boydell Press. Woodbridge, 2005. 204. p.; HEWITT, JOHN: *Mons Meg, the ancient Bombard at Edinburgh Castle*. In: *The Archaeological Journal*. Volume X. Published at the Office of the Institute. London, 1853. 25–32. pp.

¹¹⁸ Vö. BOKOR JÓZSEF (központi szerk.): *A Pallas Nagy Lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben. IX. kötet (Hehezet-Kacor)*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság. Budapest, 1895. 805. p. (A továbbiakban: BOKOR (IX. kötet) 1895.); COLVIN, HOVARD MONTAGU – BROWN, R. ALLEN: *The Royal Castles 1066–1485*. In: Colvin, Hovard Montagu (szerk.): *The History of the King's Works. Volume II (The Middle Ages)*. Her Majesty's Stationery Office. London, 1963. 819. p.; SALTER, MIKE: *Discovering Scottish Castles*. Shire Publications Ltd. London, 1985. 17. p.; GRANT 1996, 46. p.

¹¹⁹ BEST 1999, 50. p.

7. kép: II. Jakab skót király (1437–1460) feltételezett portréja

Megjegyzés: Az ismeretlen mester által 1602 körül készített metszet magassága: 16,0 cm (6,3 inch), szélessége: 12,0 cm (4,7 inch). Forrás: *King James II of Scotland. National Portrait Gallery, London. National Portrait Gallery*: <https://www.npg.org.uk/collections/search/portrait/mw89389/James-II-of-Scotland?LinkID=mp72604&search=sas&sText=James+Scotland&role=sit&rNo=2> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

8. kép: II. Jakab „öröksége”, a Mons Meg az edinburgh-i várban

Forrás: *Edinburgh Castle - Mons Meg*. EdinPhoto: http://www.edinphoto.org.uk/0_eng_one/0_engraving_one_1_065-edinburgh_castle_-_mons_meg.htm#engraving (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

I. 4. 5. III. Jakab skót király (1460–1488)

II. Jakab skót király tragikus halálával fia, a mindössze kilencéves III. (Stewart) Jakab (c.1452–1488) lett Skócia királya. Az új uralkodót – 1460. augusztus 10-én – a Kelso-apátságban koronázták skót királlyá.¹²⁰ A királyi hatalmat – kiskorúság miatt – azonban nem gyakorolhatta. Újabb – Skócia történelmében már „megszokott” – régensség vette kezdetét. Az első régens, III. Jakab édesanyja, a határozott Guelders-i Mária volt. Az özvegy királyné halálát (1463. december 1.) követően – 1463 és 1465 között – James Kennedy (c.1408–1465),¹²¹ St. Andrews püspöke következett a sorban. Az utolsó régens – 1466 és 1469 között – Robert Boyd (n.a.–c.1482), Boyd első lordja volt. Végül a fiatal király saját kezébe vehette a kormányzást.¹²²

Az egymást követő régensek egymással való viszonya messze nem volt felhőtlen. Ez nemcsak a belpolitikában érezte a hatását, hanem egyes skót klánok viszonyában is. Az előbbieken említettük, hogy St. Andrews püspöke, James Kennedy 1465-ben elhalálozott. Bátyja, Gilbert Kennedy (1405–1489), Kennedy első lordja igyekezett kihasználni a kínálkozó helyzetet. Gilbert, elhunyt testvére után, átvette a kiskorú király feletti gyámságot, azonban a skót parlament sem ezt, sem pedig a régensséget nem hagyta jóvá. Természetesen a Kennedy klán tagját nemcsak a hivatal feladatainak ellátása motiválta. Igyekezett saját rokonságának is juttatni ezt-azt. Így például jelentős segítséget nyújtott féltestvérének, hogy az St. Andrews új püspöke legyen, amely pozíciót Patrick Graham (n.a.–1478) 1465-től haláláig (1478) be is töltött. St. Andrews 1472-től érsekség lett, ezért a püspök végül érsekké avanszált elő. A Kennedy és a Graham klán „sikerei” azonban mások, így a Boyd klán köreiből, finoman fogalmazva is, nemtetszést keltettek.¹²³

Robert Boyd, Boyd első lordja, és fia, Thomas Boyd (n.a.–c.1473) 1466-ban a kiskorú III. Jakabot egy, a Linlithgow-palota közelében tartott vadászat során fogságba ejtették, majd Edinburgh várába vitték. A Boydok rákényszerítették III. Jakabot, hogy elfogadja Robert Boyd régensségét. Ekkor Gilbert Kennedy már a stirlingi vár börtönében raboskodott. Természetesen a „puccsot” valahogy „legalizálni” kellett, ezért az ifjú királynak el kellett ismernie a skót parlament előtt, hogy személyét nem rabolták el, illetve nem kényszerítették feltételek elfogadására. Ez valószínűleg rendben „végigvitték” a Boydok, mert Robert Boyd egészen 1482-ig töltötte be a régensi hivatalt. Valójában a „Boyd-régensség” semmiben nem különbözött elődje „politikájától”. Ugyanolyan népszerűtlen volt, és ugyanúgy birtokok, valamint címek adományozásában öltöttek testet, jelen esetben a Boyd klán soraiban.¹²⁴

Az „alföldi” Boydok Skócia nemzetközi kapcsolatainak alakulásába is igyekeztek beavatkozni. Minden eszközzel igyekeztek előmozdítani az ifjú király és a dán királyi hercegnő házasságát, amely később be is következett. Ennek jelentős hatásai lettek Skócia és Dánia viszonyára.¹²⁵

¹²⁰ GRANT 1996, 47. p.

¹²¹ WATT, DONALD ELMASLIE ROBERTSON: *Fasti Ecclesiae Scotinanae Medii Aevi ad annum 1638*. 2nd Draft. St Andrews, 1969. 295. p.

¹²² PHILLIPS, CHARLES: *The Complete Illustrated Encyclopedia of Royal Britain. A Magnificent Study of Britain's Royal Heritage with a Directory of Royalty and Over 120 of the Most Important Historic Buildings*. Hermes House. London, 2008. 74. p.

¹²³ MACDOUGALL, NORMAN: *James III*. John Donald Publishers Ltd. Edinburgh, 2006. 51. p.

¹²⁴ TANNER, ROLAND: *The Late Medieval Scottish Parliament. Politics and the Three Estates, 1424–1488*. John Donald Publishers Ltd. Edinburgh, 2001. 225–227. pp.

¹²⁵ MACDOUGALL 2006, 56. p.

III. Jakabról elmondható, hogy sokkal inkább tudós volt, mint hadvezér vagy uralkodó. Fiatal korában nagy hangsúlyt helyeztek a neveltetésére, amelynek eredményeként művelt, művészetértő, illetve -kedvelő fiatalemberré vált. A „férfias tevékenységek” – így például a hadvezetés stratégiai kérdései, a fegyverforgatás, etc., szemben más, korabeli uralkodókkal – kevésbé érdekelték, ezért az a „pletyka” terjedt el az uralkodóról, hogy homoszexuális irányultságú. Ennek ellenére ránk maradt „barátnőjének” neve, akit Daisy-nek hívtak.¹²⁶

A fiatal király – miután átvette a kormányzást – egyre inkább elhanyagolta az államügyeket, királyságával kevésbé törődött. Sokkal jobban szeretett a művészetekkel – az építészettel, zenével, könyvekkel, etc. – foglalkozni, továbbá művészetkedvelő kegyenceivel, valamint tudósokkal, építészekkel, zenészekkel, etc. társalogni. Határozatlan uralkodó volt, aki ráadásul képtelen volt tanulni saját hibáiból. Későbbi korok történései szerint gyenge jellem lehetett. Ezért nem csodálkozhatunk, hogy több lázadás is kirobbant gyengekezű, sokakat bosszantó uralma ellen.¹²⁷

A skót király hamarosan saját családjával, azon belül az öccseivel is szembekeült. Sándor [Alexander] (c.1545–1485), Albany hercege, valamint János [John] (c.1456–c.1479), Marl első earl-je idővel fellázadt uralma ellen, ezért bátyjuk rövidesen börtönbe vettette őket. Jánost valószínűleg megölték, de Sándornak sikerült Angliába, Londonba menekülnie, ahol Skócia új királyának kiáltotta ki magát. Hiába törekedett a trón megszerzésére, azt – IV. Sándor néven – sohasem foglalhatta el. Végül Franciaországba menekült, ahol egy párbajban megölték.¹²⁸

Habár III. Jakab „megszabadult” a trónját veszélyeztető testvéreitől, azonban uralma – főképp a skót nemesség körében – továbbra is népszerűtlen maradt. A király népszerűtlenségét ambiciózus – „nagy hatalmi” – céljai is fokozták, amelyek irracionális területi expanzióban nyilvánultak volna meg. Ennek okán még a „nagy ellenséggel”, Angliával is szövetségre lépett. A skót király céljai között szerepelt, hogy – Angliával szövetségben – megszerezze Bretagne, továbbá Saintonge (Nyugat-Franciaország) és Guelders területét. III. Jakab céljait a skót parlament, továbbá a skót nemesség is kritikával illette, mivel az uralkodó még a belügyeket sem tudta rendbe tenni.

III. Jakab uralkodásához kapcsolódik egy fontos esemény, amelyben sikert ért el. Hatalomra kerülése után, 1469-ben házasságot kötött I. Keresztély dán király (1448–1481) lányával (Dániai) Margit (1456–1486) hercegnővel. A Shetland- és az Orkney-szigeteket – amelyeket korábban a norvégok hódítottak el Skóciától – „hozományként” ismét Skócia részei lettek. Habár a szigetek csak átmenetileg kerültek Skóciához, de a skót király 1472-ben végleg az országhoz csatolta őket. A királyi hercegnő hozománya hivatalosan hatvanezer rajnai, arany gulden lett volna, amelyből tízezret a még Dániában tartózkodó skót deputáció számára kellett volna átadni. A dán király azonban pénzszűkében volt, ezért kétezer arany gulden mellett az Orkney- és a Shetland-szigeteket adta, 1469-ben, „hozományként” a skótoknak. Hangsúlyozzuk a két szigetcsoport csak addig maradt volna Skócia része, amíg a dánok elő nem teremtik a hiányzó összeget. Erre azonban nem került sor, ezért 1472-ben, a két szigetcsoport ismét Skócia része lett. A skót lépés Dánia nemtetszését váltotta ki. Az elhidegült viszony – a területi vita miatt – egészen VI. Jakab uralkodásáig fennmaradt a két ország között.¹²⁹

¹²⁶ BEST 1999, 50. p.

¹²⁷ BEST 1999, 50. p.; Vö. GRANT 1996, 47. p.

¹²⁸ STEVENSON, KATIE: *Power and Propaganda. Scotland 1306–1488*. Edinburgh University Press. Edinburgh, 2014. 81. p.

¹²⁹ MACDOUGALL 2006, 56. p.

A nagyhatalmi ambíciókat dédelgető III. Jakab valószínűleg nem is bánta, hogy a hozományt nem fizették ki a dánok, a két szigetcsoport helyzetének „rendezése” fontosabb lehetett a számára. A házasság ugyanis véget vetett a Nyugati-szigetekért („*Western Isles*”) való éves adó megfizetésének is, amelyet még a „*perth-i szerződés*” (1266. július 2.) értelmében fizetett Skócia Norvégiának, amely végül perszónalunióba került Dániával.¹³⁰ Valójában Norvégia beolvadt Dániába, annak szinte egy tartománya lett. I. Keresztély – az ún. „*Kalmari unió*” uralkodójaként – nemcsak dán, hanem norvég (1450–1481) és svéd király (1457–1481) is volt, emiatt voltak Dániának érdekeltségei Skóciában.

A skót királyi pár frigyéből három fiúgyermek született, de a házaspár kapcsolata idővel elhidegült. A királyné 1482-től haláláig (1486) – fiaival – külön élt Stirling várában. Feléje halála nem sújtotta le a skót királyt, aki – ahogyan azt már említettük – sokkal inkább kegyencei és tudósai, valamint művészei között érezte jól magát.

III. Jakab „nagyhatalmi” ambícióiból, céljaiból végül semmi sem valósult meg, ráadásul a IV. Edvárd angol király (1461–1470, 1471–1483) által vezetett Angliával kötött szövetség is hamarosan, 1479-ben felbomlott, amelynek következménye az angolok Skócia ellen irányuló, újabb intervenciója lett. Az angol seregeket Gloucester hercege – a későbbi III. Richárd angol király (1483–1485) – vezette. Az intervenciók katonai erőt a skót király testvére, Sándor (Alexander), Albany hercege is támogatta, aki lehetőséget látott a skót királyi hatalom átvételére.¹³¹

III. Jakab igyekezett az angol támadást kivédeni, de a királlyal szembehelyezkedő nemesek egy csoportja 1482-ben, Lauder helység hídjánál („*Lauder Bridge*”) fogságba ejtette a királyt, továbbá hat kegyencét. A kegyenceket helyben, a hídról lelőgatva, felakasztották.¹³² Időközben az angol sereg – habár 1482-ben elfoglalta Berwick erősségét – pénzügyi fedezet híján kénytelen volt a vállalkozását befejezni, majd 1483-ban kivonulni Skóciából.¹³³ Berwick azonban, ettől kezdve, Anglia része lett.

A lázadó nemesek által bebörtönzött III. Jakab skót király végül 1482 őszen szabadult ki a fogságból. Testvéreinek, Sándornak, Albany hercegének pozíciói – IV. Edvárd angol király halála miatt – meggyengültek, ezért már nem képviselt jelentős erőt bátyjával szemben. A herceg végül – ahogyan azt már korábban említettük – Franciaországba menekült, ahol rövidesen meghalt.¹³⁴

III. Jakab skót király bukásában nagy szerepet játszott, hogy három fia közül a középsőt, Jakabot (1476–1504), Ross herceget támogatta idősebb fiával, az ugyancsak Jakabnak (1473–1513) nevezett Rothesay hercegével szemben. Utóbbi ifjú, később IV. Jakab néven apja helyébe lépett. A skót király igyekezett – egy 1487-ben kötött megállapodás értelmében – „kedvenc fiát”, a pár évvel korábban elhunyt IV. Edvárd angol király lányával, Yorki Katalinnal (1479–1527) összeházasítani. Ha a frigy létrejön, valószínűleg megerősödött volna a másodszülött fiú esélye a skót trón elnyerésére. Ezt megelőzendő, a III. Jakab uralmával elégedetlen skót nemesek, a legidősebb fiút, Jakabot, Rothesay herceget állították lázadásuk élére. A skót király seregével igyekezett a lázadókat leverni, de a Sauchieburn mellett vívott csatát 1488. június 11-én elvesztette. Nem tisztázott, hogy a király a csatában, vagy közvetlenül azt követően halt meg.

¹³⁰ LYNCH 1992, 155–156. pp; FRASER, ELISABETH: *An Illustrated History of Scotland*. Jarrold Publishing. Norwich, 1997. 62. p.

¹³¹ Vö. ROSS, STEWART: *Monarchs of Scotland*. Lochar Publishing Ltd. Moffat, 1990. 92–94. pp.

¹³² ROSS 1990, 94. p.

¹³³ ROSS 1990, 94. p.

¹³⁴ STEVENSON 2014, 84. p.

Egyes források csak annyit írnak, hogy a 37 éves skót királyt a csatában ledobta a lóva, majd megölték.¹³⁵ Más források szerint a csata hevében elszenvedett lovasbaleset után a sérült királyt egy közeli malomba vitték, ahol egy papnak álcázott bérgyilkos szúrta.¹³⁶ III. Jakab skót királyt végül a Cambuskenneth-apátságban temették el. Az uralkodót csak kevesen gyászolták.

9. kép: III. Jakab skót király (1460–1488) feltételezett portréja

Megjegyzés: Az ismeretlen mester által 1602 körül készített metszet magassága: 16,1 cm (6,3 inch), szélessége: 12,8 cm (5 inch). Forrás: *King James III of Scotland. National Portrait Gallery, London.* National Portrait Gallery: <https://www.npg.org.uk/collections/search/portrait/mw221041/James-III-of-Scotland?LinkID=mp86922&search=sas&sText=James+Scotland&role=sit&rNo=1> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

10. kép: A Cambuskenneth-apátság romjai és III. Jakab skót király sírja

Forrás: *Cambuskenneth Abbey, and the tomb of James III of Scotland.* Amazon: <https://www.amazon.com/SCOTLAND-Cambuskenneth-Abbey-Stirling-James/dp/B008D5SZQU> (Letöltés ideje: 2021. június 7.)

¹³⁵ MACKIE 1987, 89. p.

¹³⁶ Vö. BEST 1999, 50. p.; BINGHAM 1974, 118–120. pp.

I. 4. 6. IV. Jakab skót király (1488–1513)

Ahogy azt már említettük, az 1488. június 11-én 36 éves korában elhunyt III. Jakab földi maradványait a Stirling közelében fekvő Cambuskenneth-apátságban helyezték örök nyugalomra. A trónon legidősebb, megjósolhatóan, Jakabnak nevezett fia követte, aki IV. Jakab néven a skót Stewart-ház hatodik uralkodója volt.

Az 1473. március 17-én, Stirling várában született király 15 éves volt, amikor – 1488. június 26-án, a scone-i apátságban – skót királlyá koronázták. Regnálásával új korszak kezdődött; Skócia „maga mögött hagyta” a középkort és „elindult” az újkor felé. A Stewart-dinasztia legkiválóbb királyának tartott IV. Jakab vérbeli „reneszánsz ember” hírében állt. Az energikus és intelligens uralkodó szintén a művészetek nagy pártfogója volt. Számos nyelven tudott: a skót és az angol mellett beszélt például a latin, a francia, a német, a flamand, az olasz, de még az ősi gael nyelvet is. (IV. Jakab volt az egyik utolsó a skót uralkodók sorában, aki az ősi gael nyelvet is értette.) Mint istenfélő ember kiválóan ismerte a Bibliát. Rajongott a történelemért, szívesen olvasott a francia történelemről. Apjával ellentétben férfias jellem volt, ha nem háborúzott, akkor a vadászatnak hódolt. Skóciának már régóta hiányzott egy ilyen „vérbeli vezető”.

Hosszú ideje végre nem egy kiskorú uralkodó került az ország élére. Ebből kifolyólag az egymást váltó régensek, továbbá az öntudatos skót nemesség, de a sajátos hagyományok alapján szerveződő felföldi klánok ténykedése sem fenyegetett káosszal. IV. Jakab megerősítette a skót királyi hatalmat, a zendülőket leverte. Ez azonban nem jelentette azt, hogy ignorálta volna a skót nemességet, sokkal inkább igyekezett együttműködni velük. IV. Jakab több szempontból is tehetséges uralkodónak bizonyult.

A királyi hatalom megszilárdulása nyugalmat eredményezett, amelynek következtében a gazdaság is erősödött. A városiasodás, illetve a városi élet fejlődése is jellemezte a talán legnépszerűbb Stewart uralkodó uralmát. A kulturális élet mellett az oktatás is fejlődött. Sokakra, így a skót nemesekre, felföldi klánok vezetőire, de még az egyszerű parasztokra is inspiráló módon hatott. A nők is rajongtak érte; hét törvénytelen gyermeke született házasságon kívül. Mivel állandóan utazott, ezért megismerte a korabeli Skócia viszonyait. A források szerint a – korántsem gazdagságáról híres – skót királyi udvar IV. Jakab uralkodása alatt volt a legpompásabb.¹³⁷

IV. Jakab uralkodása – halálát kivéve – sikertörténetnek tekinthető. Azonban az idáig vezető út hosszú és göröngyös volt. Hatalomra kerülése idején Skóciában az anarchia jelei mutatkoztak. A mindig is sajátos szabályok és ősi hagyományok szerint élő klánok nemcsak a skót királlyal, hanem egymással is állandó viszálykodásban álltak. IV. Jakab regnálásának kezdetén főképp a Mackenzie és a MacDonald klánok voltak rossz viszonyban egymással. (Megjegyezzük, hogy a klánok közötti viszályokba egyik, illetve másik oldalon más klánok is „beléphettek”. Így például a MacDonaldot támogatta a Cameron, de egy klánszövetség, a Chattan klán is.) A skót király – 1490 és 1495 között – több hadjáratot vezetett a Felföldre, amelynek eredményeként sikerült a klánokat rendszabályozni, illetve a királyi akaratot a Felföldön is érvényesíteni. Az erélyes király azonban nem mindig erőszakkal lépett fel a klánokkal szemben, a helyzettől függően, különböző módszereket alkalmazott. Így például – a legnagyobb klánok közül – a Gordonokkal, továbbá a Campbellekkel is sikerült megállapodnia. Másokkal – MacDonalddal, MacLeodokkal, etc. – nehezebben boldogult.

¹³⁷ ASHLEY, MICHAEL: *A Brief History of British Kings & Queens. British royal history from Alfred the Great to the present.* Running Press Book Publishers, Philadelphia (Pennsylvania, USA), 2007. 281. p.; BEST 1999, 53. p.; FRASER 1997, 63–64. pp.; GRANT 1996, 48. p.

A Felföld mellett az ország más területein, így a „*Határvidéken*” is erőlyesen kellett fellépnie. Az előbbieken említett területeken – többek között – az igazságszolgáltatás szigorítását is végrehajttatta, mivel a bírák túl elnézőek voltak a törvényen kívüliekkel. Érdekességként jegyezzük meg, hogy a király szeretett elnökölni az elé került bírósági ügyekben.¹³⁸

IV. Jakab skót király a háborúktól sem riadt vissza, amelyeket az „ösi ellen-ség”, az angolok ellen vívott. Az első konfliktus az angol – walesi eredetű – Tudor-dinasztia hatalomra kerüléséhez (1485) kapcsolódik. Voltak, akik az új dinasztia első királyát, VII. (Tudor) Henrik angol királyt (1485–1509) „felkapaszkodottnak” tartották, főképp a letűnt Plantagenet-dinasztia egykori támogatói. Ezért az új angol király rákényszerült, hogy a zendüléseket elfojtsa. A zendülők általában valamelyik, korábban rejtélyes körülmények között „eltűnt”, illetve elhunyt Plantagenet utódot léptettek elő, akik természetesen átrónkövetelők voltak.

Az első, jelesebb – Tudor-ellenes lázadási – kísérlet Lambert Simnel (c.1477–1525) nevéhez kapcsolódik. A zendülők egy fiatal suhancot, Lambert Simnelt akarták az angol trónra ültetni. A trónkövetelőről azt híresztelték, hogy Edward Plantagenet (1475–1499), Warwick 17. earlje, azaz György, Clarence első hercegének (1449–1478) a fia. Györgyöt még bátyja, IV. Edvárd angol király végeztetett ki, mivel az a trónra pályázott. Az 1487. évi lázadást leverték és bár Lambert Simnel kiválóan játszott a szerepét, kiderült, hogy az eredeti herceg még élt, a Tower rabja volt. Warwick 17. earljét később kivégezték. VII. Henrik angol királynak volt „humora”, az elfogott Lambert Simnelt, ahelyett, hogy kivégeztette volna, nyársforgatóként alkalmazta a királyi konyhán, később királyi solymász lett belőle.¹³⁹

A másik trónkövetelőről, Perkin Warbeckről (c.1474–1499) azt híresztelték, hogy az elhunyt IV. Edvárd angol király (1461–1470, 1471–1483) ifjabbik fia, Richard, York hercege, aki bátyjával, V. Edvárd angol királlyal (1483) együtt rejtélyesen „eltűnt” a Tower falai között. A lázadást ugyancsak leverték, később Perkin Warbecket kivégezték. Ez utóbbi lázadási kísérletet már IV. Jakab skót király is támogatta.¹⁴⁰

A lázadás leverése után átmenetileg rendeződött az angol-skót viszony, miután – 1502-ben – VII. Henrik angol és IV. Jakab skót királyok megkötötték az ún. „*örökbéke-szerződést*” („*Treaty of Perpetual Peace*”). Ennek értelmében IV. Jakab házasságot kötött (Tudor) Margit hercegnővel (1489–1541), VII. Henrik angol király legidősebb lányával. A frigy megkötésére Edinburgh városában, a Holyrood-apátságban – 1503. augusztus 8-án – került sor. A házassággötés történelmi jelentőségű volt, mivel ez biztosította a lehetőséget a későbbiekben a Stewartok számára, hogy – a Tudor-dinasztia kihalását (1603) követően – az angol trónt megszerezzék.¹⁴¹

A „bővéru” VIII. (Tudor) Henrik angol király, annak ellenére, hogy nővére a skót király felesége lett, ezáltal azzal „sógorságba” került, messze nem szimpatizált IV. Jakabbal. Ezért mindent elkövetett, hogy a Stewartok angol trónöröklését a későbbiekben megakadályozza. Ennek ellenére lánya, későbbi utódja, I. Erzsébet (1558–1603) fenntartotta magát a jogot, hogy utódját az angol trónra megnevezzék.

¹³⁸ FRASER 1997, 64. p.; MACDOUGALL, NORMAN: *James IV*. Tuckwell Press Ltd. East Linton, 1997. 175–189. pp.

¹³⁹ CARRICK, BRUCE – MARSH, W. B.: *Történelem napról napra – 365 érdekes, fontos esemény*. Ventus Libor Kiadó. Budapest, 2010. 228. p.

¹⁴⁰ ROSS 1990, 97. p.

¹⁴¹ FRASER 1997, 65. p.; Vö: PORTER, LINDA (Boross Anna ford.): *Az elfeledett Tudor*. In: Papp Gábor (főszerk.): *BBC History. A világtörténelmi magazin*. IV. évfolyam. 10. szám. Kossuth Kiadó. Budapest, 2014. 37–41. pp.

A Stewartok (Stuartok) angol trónöröklésének részletei igencsak ellentmondásosak. Habár I. Erzsébet végül a későbbi VI. Jakab skót királyt (1567–1603) tette meg utódjának, ráadásul ennek korábban is voltak jelei, a skót királynak – 1601 és 1603 között – mégis titkos, álneveken, kódszámokkal történő levelezésbe kellett bocsátkoznia a királynő „jobbkezeivel”, Sir Robert Cecil (1563–1612) államtitkárral a trónutódlás „mibenlétéről”. Külön „tudomány” volt a levélváltást, illetve a skót diplomáciai postát a szűz királynő előtt eltitkolni. Egyszer – egy anekdota szerint – a királynő észrevette az érkező skót diplomáciai postát, ezért követelte, hogy mutassák meg azt neki. Az államtitkár azzal érvelt, hogy a küldemény piszkos és rossz szagú, előbb megtisztítják, utána a királynő elolvashatja annak tartalmát. Valószínűsíthető, hogy a „tisztítás” közben a diplomáciai futárposta anyagai közül néhányat kivettek.¹⁴²

11. kép: IV. Jakab skót király és hitvese, (Tudor) Margit királyi hercegnő feltételezett portréja

Megjegyzés: A John Thane által, ismeretlen művész után 1796-ban alkotott metszet méretei: magasság: 8,6 cm (3,4 inch), szélesség: 11,3 cm (4,5 inch). Forrás: *James IV of Scotland; Margaret Tudor*. National Portrait Gallery: <https://www.npg.org.uk/collections/search/portrait/mw123901/James-IV-of-Scotland-Margaret-Tudor> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

Habár IV. Jakab kiemelkedő jelentőségű uralkodó volt, végzetét – elődeihez hasonlóan – ő sem kerülhette el. VIII. (Tudor) Henrik angol király (1509–1547) regnálása idején ismét megromlott a két ország viszonya. Azonban a skót király vesztét a francia és angol háborúskodás idézte elő. II. Gyula római pápa (1503–1513) 1511. október 1-én létrehozta az ún. „*Szent Ligát*” (1511–1513), amelynek országai – a Pápai Állam, Velence, Spanyolország, Német-római Birodalom, etc. – a XII. Lajos francia király (1498–1515) vezette Franciaországgal helyezkedtek szembe. A nagyhatalmi ambíciókat dédelgető VIII. Henrik – aki Aquitániát kívánta visszaszerezni az angol korona számára – csatlakozott a szövetséghez. Az angol király seregeivel 1513-ban Franciaországban harcolt, ezért a kezdetben békéltető félként fellépni igyekvő IV. Jakab elérkezettnek látta az időt, hogy hatalmas serege élén megtámadja déli szomszédját. A skót királyt a francia-skót szövetség, az „*Auld Alliance*” is kötötte. XII. Lajos francia király kérésére, valamint attól tartva, hogy Franciaország legyőzése esetén Skócia magára marad, a skót sereg inváziót indított Anglia ellen. A hadi vállalkozás – skót szempontból – katasztrofális véget ért. A skótok totális vereséget szenvedtek el 1513. szeptember 9-én, az angol határvidéken, a „*floddeni csatában*”, Northumberland területén.

¹⁴² BRUCE, JOHN (szerk.): *Correspondence of King James VI. of Scotland with Sir Robert Cecil and others in England, during the reign of Queen Elizabeth*. Printed for The Camden Society. London, 1861. XXXIX. p.

A skóttal szemben kisebb létszámú angol sereg egyik – névleges – parancsnoka VIII. (Tudor) Henrik angol király felesége, Aragóniai Katalin (1485–1536) királyné volt. A csata számadatai bár forrásonként eltérőek, de általában mindenhol hangsúlyozzák a kiugróan magas skót veszteségeket. Az angolok közül ezeröttszáz fő esett el, illetve került fogságba. A skótoknál a veszteség hatalmas volt: számos püspök, earl, báró és lovag esett el, megközelítőleg tíz-tizenhétezer skót katonával egyetemben.¹⁴³ IV. Jakab is holtan maradt a csatatéren, miután egy nyílvesző az alsó állkapcsába fúródott, majd az angol alabárdosok összekaszabolták, végül – „kegyelemből” elvágták a torkát.¹⁴⁴ IV. Jakab véres kabátját VIII. Henrik felesége, Aragóniai Katalin küldte el férjének, aki seregei élén – a floddeni csata idején – épp Franciaországban, XII. Lajos francia király (1498–1515) seregei ellen hadakozott.¹⁴⁵

A skót Stewartok talán letehetősebb uralkodója még halálában sem nyugodhatott békében. A mai napig nincsenek biztos értesülések a földi maradványait illetően. A floddeni csata után a harmezőn állítólag megtalálták az elesettek között a skót király holttestét is, amelyet Londonba vittek. A királyt a ma Londonhoz tartozó, akkoriban annak határain kívül eső Sheen Priory (Surrey) épületében akarták eltemetni, de erre évekig nem került sor. Habár a temetésre vonatkozó pápai engedély idővel megérkezett, a király maradványai végül elvesztek.¹⁴⁶

12. kép: IV. Jakab skót király (1488–1513) feltételezett portréja

Megjegyzés: Az ismeretlen mester által 1602 körül készített metszet magassága: 15,9 cm (6,3 inch), szélessége: 12,0 cm (4,7 inch). Forrás: *King James IV of Scotland. National Portrait Gallery, London.* National Portrait Gallery: <https://www.npg.org.uk/collections/search/portrait/mw221073/James-IV-of-Scotland?LinkID=mp16736&search=sas&sText=James+Scotland&role=sit&rNo=2> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹⁴³ ELLIOT, FITZWILLIAM: *The Battle of Flodden and the Raids of 1513*. Andrew Elliot. Edinburgh, 1911. 117. p.; PATERSON, RAYMOND CAMPBELL: *My Wound is Deep. A History of the Later Anglo-Scottish Wars, 1380–1560*. John Donald Publishers Ltd. Edinburgh, 1997. 147. p.

¹⁴⁴ GOODWIN, GEORGE (Gether Dénes ford.): *Flodden, 1513. A legnagyobb angol-skót ütközet*. In: Papp Gábor (főszerk.): *BBC History. A világtörténelmi magazin. IV. évfolyam. 4. szám*. Kossuth Kiadó. Budapest, 2014. 79. p.

¹⁴⁵ *History of the Stewarts. / Famous Stewarts*. The Stewart Society: <https://www.stewartsociety.org/history-of-the-stewarts.cfm?section=famous-stewarts&subcatid=17&histid=158> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹⁴⁶ *History of the Stewarts. / Famous Stewarts*. The Stewart Society: <https://www.stewartsociety.org/history-of-the-stewarts.cfm?section=famous-stewarts&subcatid=17&histid=158> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

I. 4. 7. V. Jakab skót király (1513–1542)

A mindössze negyven éves korában elhunyt IV. Jakab skót királyt fia, az alig egyéves V. (Stewart) Jakab követte a trónon, aki 1512. április 10-én született a skóciai Linlithgow-kastélyban. Szülei, IV. Jakab és (Tudor) Margit házasságából négy fiú és két leány született. A gyermekek közül csak a harmadik fiúgyermek, Jakab élte meg a felnőttkort, a többi gyermek vagy halvaszületett, vagy még csecsemőkorban hunyt el.

IV. Jakab halálával Skócia ismét nehéz helyzetbe került, mivel az ifjú király alig 17 hónapos volt. Az új királyt – 1513. szeptember 21-én – a stirlingi vár királyi kápolnájában koronázták meg, azonban elkerülhetetlen volt, hogy – az uralkodó kiskorúsága idején – az ország ügyeit régens irányítsa. Jelöltekben most sem volt hiány. V. Jakab skót király uralkodásának első időszakát a francia- és angolpárti főnemesek torzszalkodása, hatalmi harca határozta meg, amelyet bonyolított az özvegy királyné személye is. (Tudor) Margit előbb az angol-, később a franciapárti nemesi csoportosulást támogatta. A pártküzdelmek miatt Skócia – Anglia, illetve VIII. Henrik legnagyobb öröme – belpolitikai értelemben ismét meggyengült.

A régensek sora után, 1524-ben az özvegy királyné felnőtte nyilvánította tizenkét éves fiát, V. Jakabot. Hatalmát azonban továbbra sem gyakorolhatta, mivel a megerősödött angolpárti nemesség vezetője, Archibald Douglas (c.1489–1557), Angus hatodik earlje – 1526 és 1528 között – évekig fogságban tartotta. A franciapárti nemesség „feje”, John Stewart (c.1471–1536), Albany hercege még 1524-ben Franciaországba volt kénytelen menekülni. Hamarosan követte példáját az angolpárti főúri vezető, Archibald Douglas is, aki viszont, 1528-ban, Angliába volt kénytelen távozni. V. Jakabnak 1530 körül sikerült hatalmát stabilizálnia, illetve megerősítenie.¹⁴⁷

V. Jakab uralkodását leginkább a franciapárti hozzáállás, valamint a római katolikus vallás védelme „fémjelezte”. A 16. század első felében a francia-skót szövetség nem számított újdonságnak. A már említett „*Auld Alliance*”, vagyis a „*Ósi szövetség*” Franciaország és Skócia között létesült. Alapvető célja a mindkét államot fenyegető angol intervenciók megelőzése, illetve kivédése volt. A szövetséget még (Balliol) János skót király (1292–1296) és IV. (Szép) Fülöp francia király (1285–1314) kötötte egymással 1295-ben, a „*skótok pörölye*” I. Edvárd angol király (1272–1307) ellen. I. (Bruce) Róbert skót király – elővigyázatosságból – 1326-ban, az ún. „*corbeil-i szerződés*” („*Treaty of Corbeil*”) értelmében megújította a szövetséget a franciákkal, habár II. Edvárd angol király (1307–1327) messze nem jelentett akkora veszélyt Skóciára, mint apja, illetve elődje az angol trónon.¹⁴⁸ A francia-skót szövetség ismét szükségessé vált, amikor – II. Edvárd angol király fia – III. Edvárd (1327–1377) került az angol trónra. Az angol király mindkét országot fenyegette hadjárataival, amely főképp a franciák ellen vívott, ún. „*százéves háborúban*” (1337–1453) manifesztálódott. Az „*Auld Alliance*” végül az 1560. július 5-én az angolok, a skótok (protestáns nemesek) és a franciák által aláírt, ún. „*edinburgh-i szerződés*” értelmében szűnt meg.¹⁴⁹

A francia orientáció egyébiránt V. Jakab házasságkötéseiben is tetten érhető. Első felesége – I. (Valois) Ferenc francia király (1515–1547) lánya – Valois Magdolna (1520–1537) hercegnő volt.

¹⁴⁷ FRASER 1997, 66–67. pp.

¹⁴⁸ MCNAIR SCOTT, RONALD: *Robert the Bruce, King of Scots*. Hutchinson & Co Publishers Ltd. London, 1982. 216. p.

¹⁴⁹ TANNER, ROLAND: *Franco-Scottish Alliance*. In: Cannon, John (szerk.): *The Oxford Companion to British History*. Oxford University Press. Oxford, 2009. 390–391. pp.

A skót és a francia uralkodó szorosabb szövetséget akart a VIII. Henrik angol király vezette Anglia ellen, ezért ennek elmélyítése érdekében jött létre a házasság 1537-ben, a huszonnégy éves skót király és a tizenhat éves francia hercegnő között. Az ifjú feleség azonban rövidesen, az Edinburgh-ba való érkezése után – 1537. július 7-én – tuberkulózisban elhunyt.¹⁵⁰

V. Jakab második felesége is francia volt. Lotaringiai Mária (1515–1560) – más néven Marie de Guise – és a skót király 1538-ban kötöttek házasságot. A frigyből három gyermek született. A két fiú közül Jakab, Rothersay hercege csecsemőkorában, öccse, Robert, Albany hercege pedig még születésekor hunyt el. A harmadik gyermek, az egyedüli lány, Mária (1542–1587) lett a skót trón jogos örököse. A „legitim” utódok mellett a skót királynak kilenc törvénytelen gyermeke is született.¹⁵¹

V. Jakab elkötelezett római katolikusként minden igyekezetével azon volt, hogy meggátolja a reformáció terjedését. Érdekességként jegyezzük meg, hogy nemcsak a nagy rivális, VIII. Henrik nyerte el – Luther Márton tanait elítélve, 1521. október 11-én – X. Leó római pápától (1513–1521) az ún. „*hit védelmezője*” („*Defender of the Faith*”) címet,¹⁵² hanem a skót uralkodó, V. Jakab is. Ennek okai az idővel Rómától elforduló VIII. Henrik – anglikán – egyházalapításában keresendő. Ez a lépés kiváló „alkupozíciót” biztosított V. Jakabnak a római pápával szemben. Nemcsak az egyházi tisztségek – például kinevezések, etc. – kérdésébe lett beleszólása, hanem III. Pál római pápától (1534–1549) 1537-ben megkapta a már említett „*hit védelmezője*” titulust is. Azonban „nincs újdonság a nap alatt”, ugyanis V. Jakab elődje, IV. Jakab 1507-ben már elnyert egy hasonló címet („*Protector and Defender of the Christian Faith*”) II. Gyula római pápától (1503–1513).¹⁵³

Érdekességként jegyezzük meg, hogy III. Pál római pápa utóbb megvonta VIII. Henriktől a „*hit védelmezője*” címet, mivel az szakított Rómával és megalapította az Anglikán Egyházat. Az angol parlament azonban 1544-ben ismét megadta a címet a „bővérű”, házasságairól elhíresült királynak. Ez a titulus, azóta is az összes angol, majd brit király címei között szerepelt, illetve szerepel. Az első, Hannover-házból származó I. György uralkodásától (1714–1727) kezdve a brit pénzerméken is feltüntetették a „*Fid. Def.*” rövidítést vagy az „*F. D.*” monogramot.¹⁵⁴

V. Jakab második házasságkötése (1538) nemcsak a francia szövetség elmélyítését célozta, hanem nyílt szembenállás volt a protestánsná lett, VIII. Henrik vezette Angliával szemben. A skót király édesanyja, illetve VIII. Henrik angol király testvére, (Tudor) Margit 1541-ben – feltehetően agyvérzés miatt – bekövetkezett halála tovább rontotta a két ország viszonyát. Talán megkockáztathatjuk a kijelentést, hogy a néhai IV. Jakab skót király feleségének személye volt az utolsó biztosíték, amely visszatartotta az angolokat és a skótokat a soron következő fegyveres konfliktustól. Érdekességként emeljük ki, hogy V. Jakab édesanyja és második felesége „veszélyes” kettős volt. Mindkét úrhölgy katolikus volt, emellett szavuk, határozott fellépésük igencsak latba esett a korbéli skót bel- és külpolitikában. Jelentős hatással voltak Skócia ügyire, ezáltal az ország népességének életére is.

¹⁵⁰ HAY, DENYS – HANNAY, ROBERT KERR (szerk.): *Letters of James V.* HMSO Press. Edinburgh, 1954. 331–332. pp.

¹⁵¹ BEST 1999, 54. p.; GRANT 1996, 50. p.; MARSHALL 1990, 33–34. pp.

¹⁵² *Defender of the Faith. English Royal Title.* Britannica Encyclopedia: <https://www.britannica.com/topic/defender-of-the-faith> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹⁵³ MACDOUGALL 1997, 22. p

¹⁵⁴ *Defender of the Faith. English Royal Title.* Britannica Encyclopedia: <https://www.britannica.com/topic/defender-of-the-faith> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

Az özvegy királyné halála után szinte azonnal háború robbant ki a két állam között, amelyben, kezdetben, visszaverve az angol támadást, a skótok győzelmet arattak. Az angolok – ahogyan arra már utaltunk – megtámadták Skóciát, azonban a közel kétezer fős skót sereg 1542. augusztus 24-én, „*Haddon Rig*” mellett – Skócia déli határainál – győzelmet aratott a legalább háromezer főt számláló angol had felett. A skótok elenyésző veszteségeket szenvedtek, az angolok kétezer főt veszítettek és további száz katonára esett a skótok fogságába.¹⁵⁵

A skót sereg győzelmét követően V. Jakab skót király abban bízott, hogy a skót nemesség támogatni fogja az Anglia ellen indítandó invázió tervét. Csalódnia kellett, mivel a nemesség egy része „kelletlenül” állt a tervhez. Ebben nagy szerepe lehetett a reformáció terjedésének, mivel a skót nemesség egy része már a protestáns tanítások felé fordult.¹⁵⁶ Ne felejtjük el, hogy Luther Márton 1517. évi fellépése futótűzként söpört végig Európa számos részén, idővel Angliába és Skóciába is eljutottak a protestáns tanítások. A protestáns tanok népszerűsége a skót nemesség körében is nőtt, ennek ellenére a Pápai Állammal aktív kapcsolatot fenntartó V. Jakab határozottan igyekezett fellépni az „eretnokség” terjedése ellen. Ezt a „szent küldetést” elismerendő, III. Pál pápa 1537-ben megszentelt kardot és kalapot („*blessed sword and hat*”) küldött a skót uralkodónak. Az előbbieken említett „szokásos” ajándékot a római pápák a kereszténységet, illetve a római katolikus vallást és egyházat védelmező koronás főeknek küldték.¹⁵⁷ V. Jakab jelentőségét jól mutatja az a tény is, hogy az ír nemesség és klánfőnökök – kevéssel korábban – 1540-ben felajánlották Írország trónját a skót királynak, illetve azt, hogy Írország Lordja („*Lord of Ireland*”) legyen, ha fellép angol riválisa ellen és győzelmet arat VIII. Henrik felett.¹⁵⁸

Az előbbiekből kiolvasható, hogy mindkét fél, vagyis VIII. Henrik és V. Jakab számára is nagy volt a tét. Az újabb angol-skót összecsapás jóformán elkerülhetetlenné vált. Az angolok megindították a támadást, de a skótok sikeresen ellenálltak. Most az utóbbiakon volt a sor. A skót invázió végül megindult, de időközben az angolok is rendezték soraikat és 1542. november 24-én – Anglia területén, „*Solway Moss*” mellett, a szinte „vér nélküli csatában” – elsöprő győzelmet arattak a skótok felett. Az „elsöprő győzelem” kapcsán megjegyzendő, hogy jóformán nem is volt csata. Az ütközet bár reggel megindult, de nagyon rövid ideig tartott. A skót katonai vezetés koordinációjának teljes hiánya miatt az összecsapás az angolok győzelmét hozta el. Valószínűleg az egész csata „tessék-lássék” módon mehetett végbe. Ezt bizonyítja, hogy a sokkal jelentősebb, közel 15–18 ezer fős skót sereget legyőzte a számbelileg kisebb, megközelítőleg háromezer főt számláló angol haderő.¹⁵⁹

A csatában ráadásul, állítólag, csak hét angol katonára esett el.¹⁶⁰ A skót oldalon is mindössze húsz fő veszett oda, de legalább ezerkétszáz főre volt tehető a hadifoglyok száma, akik között a skót sereg egyes vezérei is ott voltak. Akárhogy is nézzük, a skót szempontból gyalázatos kimenetelű ütközet hatalmas szégyent hozott a skót uralkodóra.

¹⁵⁵ *The History of the Scottish Wars from the Battle of the Grampian Hills, in the Year 85, to that of Culloden in the year 1746.* The second edition. David Webster. Edinburgh, 1825. 202–204. pp.

¹⁵⁶ V. Jakab (*Stuart-ház*) 2005. július 21. Múlt-kor Történelmi Magazin: <https://mult-kor.hu/cikk.php?id=10330> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹⁵⁷ HAY – HANNAY 1954, 328. p.

¹⁵⁸ MCGEE, THOMAS D'ARCY: *A Popular History of Ireland. From the Earliest Period to the Emancipation of the Catholics. Volume I.* Cameron & Ferguson Edition. R. & T. Washbourne. London, 1862. 326–335. pp.

¹⁵⁹ *Battle of Solway Moss. 24th November 1542.* UK Battlefields Resource Center. Created by the Battlefields Trust: <http://www.battlefieldstrust.com/resource-centre/medieval/battleview.asp?BattleFieldId=40> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹⁶⁰ PHILLIPS, GERVAISE: *The Anglo-Scots Wars, 1513–1550.* Boydell Press. Woodbridge, 1999. 153. p.

A vereséget a skót király nem tudta feldolgozni, akit magánéleti tragédiája is lesújtott, mivel közvetlenül a csata előtt – még 1541-ben – mindkét fiát elveszítette. A hangulatán az sem javított, hogy 1542-ben megszületett lánya, Mária, a későbbi skót királynő (1542–1567). V. Jakab már a Stewart-ház végét vizionálta. Ráadásul a katonai vereség és a magánéleti tragédiák miatt a király idegösszeomlást kapott, majd mindössze harmincévesen – 1542. december 14-én, a Falkland-palotában – elhunyt. A halál okát, illetve okait illetően az egyes források eltérő véleményen vannak. Jamie Cameron történész szerint a király immunrendszere eleve gyenge volt egy korábbi betegsége miatt. Ezért a skót király halálát feltehetően a kolera vagy a vérhas is elősegíthette.¹⁶¹

Az elhunyt király földi maradványait 1543. január 7-én a Falkland-palotából – Kinghorn érintésével – a skót fővárosba, Edinburgh-be szállították. A király maradványait számos egyházi és világi előkelő kísérte. A temetési szertartásra 1543. január 8-án, a Holyrood-apátságban került sor. A király holttestét első felesége, Valois Magdolna és két elhunyt fia mellé temették.¹⁶² V. Jakab földi maradványai azonban nem sokáig nyugodhattak békében. Az angolokkal való fegyveres összecsapások ugyanis korántsem zárultak le. Az angol katonák két alkalommal (1544, 1547) is jelentős pusztítást okoztak a Holyrood-apátságban. Ekkor pusztult el V. (Stewart) Jakab sírja is.

V. Jakab halálával Skócia – nem először – ismét nehéz helyzetbe került, bel- és külpolitikai válság fenyegetett. Utódja, a csecsemőkorú Mária királynő ténylegesen még nem uralkodhatott, ezért elkerülhetetlen volt, hogy ismét régensek kormányozzák az országot. A skót király lánya, Mária királynő az apja halálakor mindössze hatnapos volt.

13. kép: V. Jakab skót király (1513–1542) feltételezett portréja

Megjegyzés: Az ismeretlen mester által 1602 körül készített metszet magassága: 15,9 cm (6,3 inch), szélessége: 12,0 cm (4,7 inch). Forrás: *King James V of Scotland. National Portrait Gallery, London. National Portrait Gallery*: <https://www.npg.org.uk/collections/search/portrait/mw221142/James-V-of-Scotland?LinkID=mp16738&search=sas&sText=James+Scotland&role=sit&rNo=3> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹⁶¹ BINGHAM 1974, 185–187. pp.; CAMERON, JAMIE: *James V. The Personal Rule, 1528–1542. The Stewart Dynasty in Scotland.* Tuckwell. East Linton, 1998. 556. p.

¹⁶² THOMAS, ANDREA: *Princelie Majestie. The court of James V.* John Donald. Edinburgh, 2005. 226–243. pp.

I. 4. 8. (Stuart) Mária skót királynő (1542–1567)

Máriáról, a „skótok királynőjéről”, feltehetően, a történelemben kevésbé járatos személyek is hallottak már. Azon kevés „koronás fők” közé tartozott, akinek emlékét sokan megörökítették. Így például a német drámaíró, költő, filozófus és történész, Johann Christoph Friedrich Schiller (1759–1805) egy öt felvonásos drámát szentelt a tragikus sorsú királynő személyének bemutatásra. A zeneművészetben – Schiller drámája nyomán – az itáliai Gaetano Donizetti (1797–1848) három felvonásos operája, az 1835-ben, a milánói Scala operaházban bemutatott Stuart Mária „mesélte el” az uralkodó történetét. A nemzetközi irodalomban elsősorban Stefan Zweig (1881–1942) osztrák író, költő és műfordító 1935-ben megjelent regényét kell kiemelnünk, ha (Stuart) Mária skót királynő nevét halljuk. Az előbbi, három példa csak néhány azok közül az alkotások közül, amelyekben az utókor megörökítette a skót királynő életét, illetve annak bizonyos szakaszait.¹⁶³

Mária V. (Stewart) Jakab skót király egyetlen életben maradt gyermeke, továbbá utódja volt a skót trónon. A nőági öröklés kényszerűségéből történt, mivel, ahogyan azt már említettük, Mária mindkét bátyja – Jakab és Róbert – 1541-ben elhunyt.¹⁶⁴ V. Jakab skót király idegösszeomlásában – amely részben elősegítette a halálát – valószínűleg a fiúgyermek, a trónörökös elvesztése is közrejátszott. A legenda szerint a haldokló skót király, amikor megtudta, hogy lánya született, nem igazán örült neki. Állítólag megjegyezte, hogy úgy lesz vége a Stewartok uralmának, ahogy elkezdődött, vagyis egy nővel (Marjorie Bruce) kezdődött és egy nővel (Stewart Mária) végződik.¹⁶⁵ A történelem azonban nem igazolta V. Jakab félelmét, Máriával – habár tragikus véget ért, amely nem szokatlan a skót Stewart-dinasztia tagjainak sorában – nem lett vége a királyi ház uralmának. Ennek ellenére inkább megerősödött, hiszen a dinasztia későbbi tagjai 1603-tól már Anglia és Wales, valamint Írország uralkodói is lettek. A királyi ház csak jóval később, a szintén szerencsétlen sorsú (Stuart) Anna angol, ír és skót (1702–1707), majd brit királynő (1707–1714) halálát követően vesztette el a királyi hatalmat.¹⁶⁶ Habár az ún. „jakobiták” – főképp a 18. században – igyekeztek visszakapaszkodni a brit trónra, de a kísérleteik rendre elbuktak.

A csecsemőkorú Mária gyakorlatilag már apja halálát követően, 1542 végén elfoglalhatta a trónt, azonban koronázására csak 1543. szeptember 9-én került sor a strilingi vár királyi kápolnájában. V. Jakab halálát követően politikai ellenfele, VIII. Henrik angol király megragadta az alkalmat, hogy az 1543. július 1-jén aláírt ún. „greenwich-i szerződések” pontjait megvalósítsa. Az angol és protestáns skót képviselők által megkötött szerződések két fontos rendelkezést tartalmaztak. Az egyik kimondta, hogy Mária tízéves korában házasságot köt az angol trón örökösével, Edvárd walesi herceggel – a későbbi VI. Edvárd angol királlyal (1547–1553) – és Londonba költözik, ahol maga VIII. Henrik felügyeli a neveltetését. A másik szerződés célként tűzte ki az ún. „Koronák Unióját”, vagyis Anglia és Skócia egyesítését. A szerződés értelmében a két ország közjogi értelemben elkülönült volna, továbbá kimondta, ha a házaspárnak nem születne gyermeke, az ideiglenes unió megszűnik a két állam között.

¹⁶³ Vö. ASHBROOK, WILLIAM: *Donizetti and His Operas*. Cambridge University Press. Cambridge, 1982. 317–375. pp.; SCHILLER, FRIEDRICH: *Stuart Mária*. Magyar Helikon Könyvkiadó. Budapest, 1974. 165. p.; ZWEIG, STEFAN: *Stuart Mária*. Gondolat Könyvkiadó. Budapest, 1957. 342. p.

¹⁶⁴ WEIR, ALISON: *Britain's Royal Families. A Complete Genealogy*. Pimlico. London, 1996. 242. p.

¹⁶⁵ WORMALD, JENNY: *Mary Queen of Scots. A Study in Failure*. George Philip. London, 1988. 11–12. pp.

¹⁶⁶ FRASER, ANTONIA: *Mary Queen of Scots*. Weidenfeld and Nicolson. London, 1994. 12. p.

A katolikus skótok ellenállása, továbbá Mária skót királynővé koronázása, valamint a skót parlament döntése – amely elutasította az „greenwich-i szerződéseket” – keresztülhúzták VIII. Henrik angol király számítását, aki főképp a Franciaországba tartó skót kereskedőkön állt kicsinyes bosszút, elkoboztatva azok árúit. A „Koronák Uniója”, vagyis a két ország egyesülése, ekkor még nem valósult meg.¹⁶⁷

A királynő – életkora miatt – természetesen a gyakorlatban nem uralkodhatott, ezért – 1542 és 1554 között ismét – régens került az ország élére a kezdetben protestáns James Hamilton (c.1519–1575) Châtellerauld hercege, illetve Arran második earlje személyében. Az özvegy királyné, a római katolikus Lotaringiai Mária mindent megtett, hogy a régenst háttérbe szorítsa, amelyre végül 1554-ben kerülhetett sor. Ekkor az özvegy, francia származású királyné lett Skócia új régense.¹⁶⁸

Skócia és Anglia elmégesedett viszonya, ellentétesen hatott a skót és a francia kapcsolatokra. A franciabarát – és többnyire katolikus – skótok igyekeztek a dinasztikus kapcsolatokat előmozdítani a két ország között. Ezért a mindössze hatéves Mária, a skótok királynője II. (Valois) Henrik francia király (1547–1559) udvarába került. A fiatal királyné tíz évet élt a francia királyi udvarban, ahol reneszánsz szellemben történő, római katolikus neveltetéséről is gondoskodtak. Megtanult – anyanyelve, a skót mellett – franciául, latinul, spanyolul, olaszul és görögül, továbbá hangszeren – például lanton – játszani. A kézimunka, a solymászat és a lovaglás sem maradt ki a fiatal hölgy neveltetéséből.¹⁶⁹

A francia trónörökös, (Valois) Ferenc és Mária, a skót királynő házasságkötésére 1558. április 24-én került sor, ezáltal dinasztikus kapcsolat jött létre Skócia és Franciaország között.¹⁷⁰ A frigy azonban nem tartott sokáig. II. Henrik francia király tragikus halálát követően (1559) legidősebb fia, a „dauphin” – a francia trónörökös –, Ferenc lett – II. Ferenc néven – az új francia király (1559–1560). Az ifjú uralkodó azonban fiatalon, tizenhat évesen elhunyt. Férje halálát követően az özvegy királynő 1561-ben visszatért hazájába, Skóciába.¹⁷¹ Az egyebek mellett vallási vitáktól hangos Skóciába történő visszatérés nem volt „zökkenőmentes”. A visszatérésről, illetve a skót viszonyokról a Pallas Nagy Lexikonában a következőket olvashatjuk: „*Mint költeményei elárulják, sajtó szívvel mondott búcsút a szép Franciaországnak, hol annyira boldognak érezte magát. A rideg s zord Skóciában eleitől kezdve rosszul érezte magát. A durva erőszakos clánok társaságát nem bírta megszokni; nagy nehezen nyerte meg az engedélyt, hogy legalább a saját várkápornájában tarthasson misét; politikai tekintetben pedig tehetetlenségre látta magát kárhuzatva.*”¹⁷²

Mária igyekezett helyzetén változtatni, elsősorban a királyi hatalom megerősítésén fáradozott. Ennek egyik zálogát egy újabb dinasztikus házasságkötésben látta. Több európai dinasztia irányában is tárgyalásokat kezdeményezett. Az optimális lehetőség – Európa akkori legerősebb hatalma – a katolikus Spanyolország lett volna a számára, de a dinasztikus terv végül „kútba esett”.

¹⁶⁷ FRASER 1994, 18. p.; WEIR, ALISON: *Mary, Queen of Scots and the Murder of Lord Darnley*. Random House. London, 2008. 8. p.; WORMALD 1988, 55. p.

¹⁶⁸ GUY, JOHN: *My Heart is my Own. The Life of Mary Queen of Scots*. Fourth Estate. London, 2004. 20., 60. pp.

¹⁶⁹ FRASER 1994, 178–182. pp.; GUY 2004, 71–80. pp.

¹⁷⁰ GRANT 1996, 51. p.

¹⁷¹ BEST 1999, 57. p.

¹⁷² BOKOR JÓZSEF (központi szerk.): *A Pallas Nagy Lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben. XII. kötet (Magyar-Nemes)*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság. Budapest, 1896. 328. p. (A továbbiakban: BOKOR (XII. kötet) 1896.)

„Elszigeteltségében elvégre rokonát, Darnley Henriket szemelte ki második férjének, egy fiatal és szép s amellet katolikus hitű lordot, kivel azután 1565 jul. 29. egybekelt. De Darnleynek csiszolatlan és durva magaviselete, nemkülönben erélytelensége [...] csakhamar kiábrándították Máriát, aki férje iránt elhidegült. Emiatt a mellőzött Darnley boszura készült és szövetségre lépven a Murraytól és Mortontól vezényelt ellenzékkel, 1566 márc. 9. többedmagával Máriának olasz titkárát, Rizzio Dávidot (kit némelyek Mária szeretőjének mondtak), a királyné szemeláttára [több mint ötven késszúrással] leszúrta, Máriát az összeesküvők gyámság alá helyezték. Nemsokára ugyan Darnley, hogy Máriát kiengesztelje, cinkosait elárulta és segédkezet nyújtott Máriának a trón visszafoglalásában.”¹⁷³ Mindezek ellenére hiába született a párnak gyermeke, a későbbi VI. Jakab skót király (1567–1625) személyében, Mária valószínűleg szerepet vállalhatott férje, a huszonegy éves, Stuart Henrik, azaz Lord Darnley (1545–1567) meggyilkolásában, amelyre 1567. február 10-én kora hajnalban, Edinburgh-ben került sor. Az elkövetőket – már akinek személye ismertté vált – ténylegesen nem vonták felelősségre, ráadásul az összeesküvés vezetőjével, James Hepburnnel (1537–1578), Bothwell negyedik earljével a királynő – feltehetően kényszer hatására – 1567-ben házasságot is kötött. A királyi hatalmat „de facto” az új férj gyakorolta. Mindez már sok volt a vallási viták kereszttüzeiben égő Skócia zúgolódó nemeseinek, legalábbis azok tekintélyes hányadának. A polgárháborús viszonyok közepette – 1567 nyarán – Mária uralkodói címéről lemondani kényszerült, fia, a csecsemőkorú VI. Jakab javára. Később Angliába menekült, ahol rokona I. (Tudor) Erzsébet angol királynő (1558–1603) segítségével és védelmében bízott. Hiba volt. Mária életével kapcsolatos korábbi fontos momentum, amely végzetének beteljesedését is sürgette, hogy 1560-ban „(...) anyja halála után Mária, mint Margit angol hercegnőnek (VII. Henrik angol király leányának) unokája, az angol királyi címet és címet is felvette és ezzel éles ellentétbe helyezkedett rokonával, Erzsébet angol királynővel, kit egyébiránt protestáns hite miatt sem tekintett Anglia törvényes királynőjének és VIII. Henrik legitim leányának.”¹⁷⁴

Az angol királynő közel húsz éven át tartotta fogságban (Stuart) Máriát, majd egy – I. (Tudor) Erzsébet ellen irányuló – összeesküvésben való feltételezhető részvétel miatt, vonakodva bár, de elrendelte 44 éves „ellenfelének” lefejezését.

A kivégzésre 1587. február 8-án, a Fotheringhay-kastélyban került sor. A királynő – sokak legnagyobb megdöbbenésére – vörös ruhában jelent meg, amely szín a római katolikusok körében a mártírság szimbólumának számított. A beszámolók szerint Mária mindvégig méltóságteljesen viselkedett, holott minden bizonnyal szörnyű fájdalmakat élhetett át, mivel a bakónak – a fáma szerint – csak harmadik csapásra sikerült elválasztania fejét a testétől. Amikor a levágott fejet a hóhér felemelte, hogy – a korabeli szokásoknak megfelelően – felmutassa, az kicsúszott a kezéből. Az ítéletvégrehajtó – és a báméskodó tömeg – legnagyobb csodálkozására csak egy vörös parókát szorongatott, a rövidre nyírt, ősz hajú skót királynő feje a földre esett.¹⁷⁵

Stuart Mária, a skótok királynőjének földi maradványait Londonban, a Westminster-apátságban temették el, ahol síremléke még ma is látható. Érdekességként jellemezzük meg, hogy a Stuartok közül egyedül neki van síremléke az apátságban.

¹⁷³ BOKOR (XII. kötet) 1896, 328. p.; Vö. PORTER, LINDA (Rindó Klára ford.): *Stuart Mária skót királynő bukása*. In: Papp Gábor (főszerk.): BBC History. A világtörténelmi magazin. IV. évfolyam. 7. szám. Kossuth Kiadó. Budapest, 2014. 82–87. pp.

¹⁷⁴ BOKOR (XII. kötet) 1896, 328. p.

¹⁷⁵ CARRICK – MARSH 2010, 388–389. pp.; MASSIE 2010, 142–143. pp.; ROUTH, CHARLES RICHARD NAIRNE: *Who's Who in Tudor England, 1485–1603*. In: Treasure, Geoffrey (szerk.): *Who's Who in British History*. Stockpole Books. Mechanicsburg (Pennsylvania, USA), 2001. 238. p.

14. kép: (L.) Mária skót királynő (1542–1567) portréja

Megjegyzés: Ismeretlen festő 1578-ban készített festménye az angol fogságban élő Máriáról. Az olajfestmény méretei: magasság: 79,1 cm (31,1 inch), szélesség: 90,2 cm (35,5 inch). A festmény jelenleg a londoni National Portrait Gallery gyűjteményét gazdagítja. Forrás: *Mary, Queen of Scots*. National Portrait Gallery: <https://www.npg.org.uk/collections/search/portrait/mw04273/Mary-Queen-of-Scots> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

15. kép: (L.) Mária skót királynő (1542–1567) és fia, VI. Jakab skót király (1567–1625) közös portréja (1583)

Megjegyzés: A festmény fikción alapul, mivel Mária utoljára 1567-ben találkozott csecsemőkorú gyermekével, VI. Jakabbal. Ezt követően, a skót belpolitikai helyzet miatt, Angliába menekült, ahol unokatestvére, I. (Tudor) Erzsébet angol királynő (1558–1603) fogságba vetette. A skót királynő kivégzésére húsz év múlva, 1587-ben került sor. Az olajfestmény jelenleg Atholl hercegének (Duke of Atholl) tulajdonában van. A skóciai Blair-kastély (Perthshire) festménygyűjteményének értékes darabja. Forrás: [tudorhistory.org: https://tudorhistory.org/groups/maryjames.jpg](https://tudorhistory.org/groups/maryjames.jpg) (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

I. 4. 9. VI. Jakab skót király (1567–1603)

VI. Jakab skót király – a Stewart-dinasztiához tartozó – elődeitől eltérően nem elődje halálát követően foglalhatta el a skót királyi trónt. Az 1566. június 19-én, Edinburgh városában született uralkodót mindössze egyévesen – 1567. július 29-én, Stirlingben, a Szent Kereszt („*Holy Rude*”) templomban – koronázták meg.¹⁷⁶

A gyermek, „de facto”, anyja, Mária skót királynő lemondását követően – 1567. július 24-én – lett Skócia „első embere”.¹⁷⁷ Egy évvel később a római katolikus Mária, a „skótok királynője” Angliába menekült és riválisa, a protestáns I. (Tudor) Erzsébet angol királynő (1558–1603) védelmében és támogatásában reménykedett. Tévedett, közel húsz év fogság után – a Babington-féle konspirációban (1586) való feltételezett részvétel, ezáltal felségértés vádjával – a „szűz királynő” vonakodása ellenére végül 1587-ben kivégezték. VI. Jakab hivatalosan tiltakozott, de elfogadta az angol királynő döntését. Ebben nagy szerepet játszott az a tény, hogy VI. Jakab – az angol, de walesi eredetű királyi Tudor-házzal való rokonság miatt – az angol trón elismert örökösének számított, és ezt az előnyös pozíciót nem kívánta veszélybe sodorni. A skót király nem is emlékezhetett édesanyjára, ráadásul annak „ellenzéke” elnyert propagandát terjesztett az egykori királynőről, mint „gyilkos és parázna asszonyról”.¹⁷⁸

VI. Jakab úgy nőtt fel, hogy megtanulta, hogyan lavírozzon a vallási fanatikusok és az erőszakos skót nemesek között, és eközben komoly tanulmányokat is folytatott. Az egyik legműveltebb Stuart uralkodó vált belőle. Tanult angolul, franciául, latinul, olaszul és görögül, továbbá történelmet és teológiát is. A gyermekkirályt – John Erskine (n.a.–1572), Mar earljére és feleségére bízva – a stirlingi várban őrizték és nevelték. Édesanyját, az Angliába menekült Máriát soha többé nem látta.¹⁷⁹

A király kiskorúsága miatt sokáig „de facto” nem uralkodhatott, helyette ismét az egymást követő régensek irányították Skócia ügyeit. A belpolitikai helyzet átláthatóságát nehezítette, hogy a „királynői párt” – akik Máriát tekintették a jogos uralkodónak –, valamint a „királyi párt” – VI. Jakab „támogatói” – folyamatosan egymás ellen küzdtek. A király nagykorúságáig – 1567 és 1579 között – négy régens váltotta egymást.

Az első régens James Stewart (c.1531–1570), Moray első earlje volt, aki 1567 és 1570 között látta el hivatalát. Moray első earlje V. Jakab törvénytelen fia, (Stuart) Mária féltestvére volt. Habár Mária hívei folyamatosan nyomás alatt tartották, azonban a feladatának megfelelt, ezért kapta a „jó régens” („*Good Regent*”) ragadványnevet. Elkötelezett protestánsként erőlesen lépett fel a „királynői párt” jobbjára római katolikus vallású nemességével szemben is, így például nemesi birtokokat kobzott el Glasgowntól délre, Lanarkshire területén, valamint Dumfries környékén. A régens igyekezett Mária hatalmi bázisát csökkenteni. A „királynőpárti” nemesek végül megelégtettek a „hajtóvadászatot”, ezért 1570. január 23-án, Linlithgow főutcáján meggyilkolták. A halálos lövést James Hamilton, Mária egyik híve adta le Moray első earljére.¹⁸⁰

¹⁷⁶ CROFT, PAULINE: *King James*. Basingstoke & Palgrave Macmillan. New York (New York, USA), 2003. 11. p.

¹⁷⁷ WILLSON, DAVID HARRIS: *King James VI & I*. Jonathan Cape. London, 1963. 19. p.

¹⁷⁸ Vö. FRASER 1997, 74. p.; MACKIE 1987, 168–173. pp.; MARSHALL 1990, 53. p.; ASHLEY, MAURICE: *The Stuarts*. In: Fraser, Antonia (szerk.): *A Royal History of England*. University of California Press. Berkeley-Los Angeles (California, USA), 2000. 16. p.

¹⁷⁹ BEST 1999, 60. p.; GRANT 1996, 52. p.; MARSHALL 1990, 50. p.; STEWART, ALAN: *The Cradle King. A Life of James VI & I*. Chatto and Windus. London, 2003. 33. p.

¹⁸⁰ BEVAN, BRYAN: *King James VI. of Scotland*. The Rubicon Press. London, 1996. 16. p.; ROSS 1990, 112. p.; *James VI - monarch and Kirk*. British Broadcasting Corporation (BBC) elektronikus oldal: <https://www.bbc.co.uk/bitesize/guides/zs6yvcw/revision/2> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

A második régens Matthew Stewart (1516–1571), Lennox negyedik earlje volt, aki egy évig – 1570 és 1571 között – töltötte be hivatalát. Matthew Stewart fia, Henry Stuart, azaz Lord Darnley, Mária skót királynő férje volt, akinek meggyilkolásában állítólag a tragikus sorsú királynő is részt vett. Lennox negyedik earlje, Matthew Stewart is drámai véget ért. A parlamentet 1571-ben Stirling városába kívánta összehívni, de a „királynői párt” igyekezett ezt sabotálni. Ennek szomorú folyománya volt, hogy a második régens is lelőtték.¹⁸¹

A harmadik régens, aki 1571 és 1572 között töltötte be hivatalát, a szintén királynőellenes John Erskine, Mar earlje lett. Tervei között szerepelt a „királynői párt” gyengítése, de időközben megbetegedett, majd rövidesen, 1572-ben elhunyt. A „betegség” – egyesek források szerint – lehetett mérgezés is, amely James Douglas, Morton negyedik earlje, a következő régens érdekében állhatott.¹⁸²

A negyedik, egyben utolsó régens, James Douglas (c.1516–1581) viszonylag hosszú ideig, 1572 és 1579 között viselhette címét. Már 1573-ban sikerült legyőznie a Máriát támogató skót nemességet, akiktől még Edinburgh várát is sikerült visszafoglalni. A polgárháborús viszonyokat követően a rend helyreállítására, ezáltal kiegyezésre törekedett politikai ellenfeivel. Fő célkitűzése a királyi hatalom és a protestáns hit megszilárdítása volt. Sokat tett a skót protestantizmus megerősítése érdekében, azonban a római katolikus nemesi ellenzék sem tétlenkedett. A római katolikusok legjelentősebb vezetői John Stewart (n.a.–1579), Atholl negyedik earlje és Colin Campbell, Argyll hatodik earlje (c.1499–1584) voltak. Idővel a régens lemondani kényszerült hivataláról. Nem sokkal később gyanúba keveredett, hogy köze lehetett a skót király apja, Lord Darnley meggyilkolásához. James Douglast végül 1581. június 2-án kivégezték. A „skót szűz”, más néven a „hajadon” („Maiden”), a „guillotine előfutára” oltotta ki az életét.¹⁸³

VI. Jakab skót királyt hivatalosan 1579. október 19-én, ünnepélyes keretek között nyilvánították felnőtt uralkodóvá, ezzel a régensség időszaka (1567–1579) véget ért.¹⁸⁴ A király a gyakorlatban rokona, Esmé Stewart (1542–1583), Lennox első hercegének befolyása alá került, egyes források szerint testi közelség is kialakult közöttük.¹⁸⁵ A skót nemesek egy része nem bízott a Franciaországból hazatért – és a római katolikusokkal jó kapcsolatot ápoló – hercegeben, még akkor sem, amikor az elhagyta római katolikus vallását és protestáns lett. A herceg hatalmát az 1582 nyarán kirobbant ún. „Ruthven Raid” néven elhíresült, protestáns nemesek által végrehajtott politikai konspiráció döntötte meg, amely miatt visszatérni kényszerült Franciaországba.

Az összeesküvés vezetője William Ruthven (c.1541–1584), Gowrie első earlje, illetve Ruthven negyedik lordja volt. Az összeesküvők magát a királyt is elfogták és a Huntingtower mellett fekvő Ruthven-kastélyban tartották őrizetben. Céljuk a francia befolyás és a római katolikus vallás visszaszorítása volt.¹⁸⁶

¹⁸¹ ROSS 1990, 112. p.; *James VI - monarch and Kirk*. British Broadcasting Corporation (BBC) elektronikus oldal: <https://www.bbc.co.uk/bitesize/guides/zs6yvcw/revision/2> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹⁸² ROSS 1990, 112. p.; *James VI - monarch and Kirk*. British Broadcasting Corporation (BBC) elektronikus oldal: <https://www.bbc.co.uk/bitesize/guides/zs6yvcw/revision/2> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹⁸³ BINGHAM 1974, 227–238. pp.; ROSS 1990, 112. p.; *James VI - monarch and Kirk*. British Broadcasting Corporation (BBC) elektronikus oldal: <https://www.bbc.co.uk/bitesize/guides/zs6yvcw/revision/2> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹⁸⁴ WIGGINS, MARTIN – RICHARDSON, CATHERINE: *British Drama. 1533–1642. A Catalogue. Volume II (1567–1589)*. Oxford University Press. Oxford, 2012. 242–244. pp.

¹⁸⁵ CROFT 2003, 15. p.

¹⁸⁶ LAW, THOMAS GRAVES: *John Craig*. In: Brown, Peter Hume (szerk.): *Collected Essays and Reviews of Thomas Graves Law*. T. & A. Constable, Edinburgh University Press. Edinburgh, 1904. 295–297. pp.

VI. Jakab skót király 1583 júniusában szabadult ki a fogságból, gyakorlatilag innen számítható önálló uralkodása Skóciában. Első lépéseinek egyike volt, hogy az 1582. évi összeesküvés vezetőit felelősségre vonatta. Ekkor – 1584-ben – fejezték le William Ruthvent, az összeesküvés vezetőjét is.

VI. Jakab sikeres skót uralkodó volt, de ezt a későbbiekben – 1603-tól – angol királyként már nem lehet elmondani róla. Ennek okai a két ország különböző – társadalmi és gazdasági – viszonyaira, szokásaira vezethetők vissza. Skóciában – 1584 és 1603 között – megerősítette a királyi hatalmat, amely viszonylagos békét teremtett. Ettől függetlenül a kevésbé tehető Skócia például jelentős pénzügyi gondokkal küzdött. Az ország pénzügyi helyzete 1596-ban már olyan kritikus volt, hogy egy nyolctagú pénzügyi bizottságot („*The Octavians*”) kellett felállítani, amely reformokat vezetett be – többek között – az adóztatás, illetve a hatékonyabb adóbehajtás, továbbá a vámok beszedésének területén.¹⁸⁷

A skót királyt sikerei ellenére többször is próbálták meggyilkolni. Például a kivégzett William Ruthven fiai, John (c.1577–1600) és Alexander Ruthven (c.1580–1600), akik, apjuk halálát igyekeztek megbosszulni. Ezért 1600-ban összeesküvést szöttek a király ellen, amely az ún. „*Gowrie összeesküvés*” („*Gowrie conspiracy*”) néven lett ismeretes. A konspiráció elbukott, megölt vezetőinek testét, 1600. november 17-én, Edinburgh-ben, felségsértés vádjával felakasztották, majd felnégyelték.¹⁸⁸

Az uralkodó nemcsak skót, hanem később angol királyként is állandóan a merényletektől, összeesküvésektől rettegett, amely többször véres valósággá vált az életében. „*A merényletek ellen úgy védekezett, hogy párnázott ruhákat hordott.*”¹⁸⁹ A skót király félelmének gyökereit jól szemléltette Géher István (1940–2012) irodalomtörténész: „*Hazai Skótorságában VI. Jakabként regnált csecsemőkora óta, s a hatalmaskodó gyámok és párttű oligarchák között nemegyszer hajszálon múlt az élete. Hasonnevű elődei szinte kivétel nélkül fiatalon haltak erőszakos halált. Nem csoda hát, hogy a király rettegett a fegyvertől, a katonától s mindenekfölött a lázadástól.*”¹⁹⁰

VI. Jakab skót király talán legsikeresebb éve 1586 lehetett. Ebben az évben – konkrétan 1586. július 6-án – kötötték meg a mai Berwick-upon-Tweed városában, az ún. „*berwick-i szerződést*” („*Treaty of Berwick*”). A szerződést megkötő felek I. (Tudor) Erzsébet angol királynő (1558–1603) és VI. Jakab skót király (1567–1625), illetve képviselőik voltak. A megállapodás, habár alapvetően a két ország védelmi szerződése volt, előre „sejtette”, hogy a hajadon és gyermektelen I. (Tudor) Erzsébet halálával nagy valószínűséggel VI. (Stuart) Jakabra száll az angol korona.¹⁹¹

A szerződés alapja az a rokoni kötelék volt, amely még (Tudor) Margit (1489–1541) hercegnőig, VII. Henrik angol király (1485–1509) lányáig nyúlt vissza. Ahogyan azt már említettük, (Tudor) Margit és IV. (Stewart) Jakab skót király (1488–1513) hivatalosan 1503-ban kötött házasságot, ezáltal a két királyi ház dinasztikus kapcsolatot létesített egymással. Habár VIII. Henrik angol király (1509–1547) mindent elkövetett, hogy a Stewartok ne foglalhassák el az angol trónt, lánya, egyben későbbi utódja I. (Tudor) Erzsébet angol királynő (1558–1603) másképp döntött.

¹⁸⁷ GOODARE, JULIAN: *The Government of Scotland, 1560–1625*. Oxford University Press. Oxford, 2004. 157. p.; NICHOLLS, MARK: *A History of the Modern British Isles, 1529–1603. The Two Kingdoms*. Blackwell. Oxford, 1999. 306. p.

¹⁸⁸ FINLAYSON HENDERSON, THOMAS: *Ruthven, Alexander*. In: Stephen, Leslie (szerk.): *Dictionary of National Biography*. Volume L (Russe-Scobell). Smith, Elder & Co. London, 1897. 13–15. pp.

¹⁸⁹ HILLIAM 2007, 79. p.

¹⁹⁰ GÉHER 1998, 240–241. pp.

¹⁹¹ LOCKYER, ROGER: *James VI and I*. Longman. London, 1998. 29–31. pp.; WILLSON 1963, 52. p.

Az egyik legjelentősebb angol uralkodó, I. (Tudor) Erzsébet – 1603. március 24-én bekövetkezett – halálával a Stuartok örökölték meg Anglia trónját. Ezzel nemcsak VI. Jakab skót király, hanem a Stewart-, illetve Stuart-dinasztia életében is jelentős változás köszöntött be. Skóciánál sokkal gazdagabb, habár ahhoz hasonlóan ugyancsak komoly pénzügyi gondokkal küzdő ország élére kerültek. Erről Szántó György Tibor történész a következőket írta: „*Jakab gyorsan elindult Angliába. Meglepve figyelte a rendezett tájat, a szabályos ültetvényeket, a tágas, emeletes manor házakat, a jóléttől magabiztos arcokat. Gondolatban nyilván összehasonlította a látottakat a szánalmas skót szíjparcellákkal, rozszant kunyhókkal, kidőlt-bedőlt falú nemesi kúriákkal és a mogorva, rongyos, de rátarti emberekkel. A szűkös megélhetési viszonyok közepette a skótok módfelett beosztó életmód folytatására kényszerültek. Így keletkezett a tehetős angol szemlélők száján a legendásan fukar skót viccbeli típusa.*”¹⁹²

VI. Jakab skót – illetve I. Jakab néven angol – király történelmi jelentőségét mutatja, hogy uralma alatt egyesült először „de facto” Anglia és Skócia. Az uralkodó személyében megtörtént az ún. „*Koronák Uniója*”. Az unió ún. „*perszonáunio*” volt, vagyis csak az uralkodó személye kötötte össze Angliát – és Írországot –, valamint Skóciát. Skócia közjogi értelemben továbbra is különálló ország maradt. Ennek ellenére az uralkodó egy „nagy birodalomban”, „*Nagy-Britanniában*” („*Great Britain*”) gondolkodott, ezért e fogalom keletkezése is személyéhez kapcsolható. Nagy-Britannia jogi keretei azonban csak dédunokája, kései utódja, az utolsó Stuart uralkodó, Anna angol, ír és skót (1702–1707), majd brit királynő (1707–1714) regnálása idején, 1707-ben az ún. „*egyesülési törvényekkel*” („*Acts of Union*”) teremtődtek meg.

VI. Jakab 1603. április 5-én, I. Erzsébet, a „szűz királynő” halálát (1603. március 24.) követően Edinburgh-ból Londonba ment, hogy megkoronáztassa magát. Megígérte – bár nem tartotta meg¹⁹³ –, hogy háromévente visszatér Skóciába. A skót király végül 1603. május 7-én érkezett meg az angol fővárosba.¹⁹⁴

Felmerülhet a kérdés, mit hagyott hátra VI. Jakab Skóciában? Ronald G. Asch szerint: „*Amikor a király 1603-ban elhagyta Skóciát, a királyi tekintély az országban szilárdabb volt, mint valaha, az arisztokráciát csakúgy, mint az egyházat korlátok közé szorította, és a polgárháborúhoz hasonló zavargások hosszú évei után Skócia, legalábbis a Lowlanden (a déli területeken), ismét élvezhette a békét.*”¹⁹⁵ Jelentős változás köszöntött be a dinasztia nevében is; a „*Stewart*” helyett, hivatalosan már a franciás „*Stuart*” alak használatra vált általánossá.

A „*Koronák Uniójának*” egyik kedvezőtlen folyománya, hogy Skócia fokozatosan háttérbe szorult a gazdagabb Anglia mögött. I. (VI.) Jakab 1603 után már csak egyszer kereste fel szülőhazáját, de királyi utódja, I. Károly sem sokat tartózkodott Skóciában a gyermekkorát követően. I. (VI.) Jakab távollágtartása némiképp érthető, hiszen igyekezett a tekintélyt elutasító Skót Presbiteriánus Egyház („*Kirk*”) „hatóköréből” kikerülni. Kiemeljük, hogy a „*Kirk*” nemcsak az egyházi-vallási kérdésekbe kívánt beleszólni, hanem az állam irányításába is.

¹⁹² SZÁNTÓ GYÖRGY TIBOR: *Anglia története*. Negyedik kiadás. Maecenas Történelem könyvek. Maecenas Könyvkiadó. Budapest, 1994. 138. p.

¹⁹³ MÁRK ÉVA: *Anglia a Stuartok alatt I. rész (1603–1649)*. Korok – online folyóirat történelembarátoknak: <https://korok.webnode.hu/products/toth-tibor-anglia-a-stuartok-alatt-1-resz-1603-1649/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹⁹⁴ CROFT 2003, 49. p.; MARTIN, PATRICK H.: *Elizabethan Espionage. Plotters and Spies in the Struggle Between Catholicism and the Crown*. McFarland Books. Jefferson (North Carolina, USA), 2016. 315. p.

¹⁹⁵ ASCH, RONALD G.: *I. Jakab (1603–1625)*. In: Wende, Peter (szerk.): *Angol királyok és királynők VII. Henrikől II. Erzsébetig*. Korona Kiadó. Budapest, 2001. 95. p. (A továbbiakban: ASCH 2001/a.)

I. 5. A Stuart-ház uralkodói (1603–1714) – kitekintéssel

A Tudor-dinasztia kihalását követően (1603) VI. Jakab skót király lett – I. Jakab néven – Anglia és Írország új uralkodója. A Stuartok 1603-tól 1714-ig uralkodtak Anglia, Wales és Írország, valamint Skócia felett. Az első angliai Stuart uralkodónak köszönhető az ún. „Nagy-Britannia” („*Great Britain*”) fogalom megjelenése, habár törekvését, nevezetesen, hogy jogilag is egy állam jöjjön létre, többszöri próbálkozás után sem sikerült elérnie. Mindössze a „*Koronák Uniója*” (perszonálunió) valósult meg.

Utódja, a királyok isteni jogában hitt, autokrata módon uralkodó I. Károly uralkodása alatt példátlan esemény történt. A parlament – főképp a pénzügyi és a vallási kérdések, valamint az „istenkegyelmű” uralkodói stílus miatt – egyre inkább szembehelezkedett a királlyal, amely viszály végül hosszú évekig pusztító polgárháborúba torkollott. Ráadásul Angliában 1649-ben – I. Károly kivégzését követően – eltörölték a monarchiát. Emellett arra sem volt még precedens, hogy királyt végezzenek ki, márpedig I. (VI.) Jakab fia, I. Károly angol, skót és ír király a fejével fizetett azért, mert alul maradt az angol parlamenttel szemben vívott fegyveres és politikai küzdelemben.

A királyság helyére lépő ún. „*Interregnumot*” (1649–1660) – amely időszak jelentős részét Oliver (1653–1658) és Richard Cromwell (1658–1659) protektorátusa töltötte ki – ismét a monarchia követte. Az „*Interregnum*”, illetve a „*köztársaság*” bukása után Angliában bizonytalan politikai helyzet állt elő. Egy dologban azonban biztosak voltak a szigetország lakói, nem akartak semmit, ami a hadsereg és/vagy a puritánok vezetése alatt áll. Ez érthető is volt, hiszen Oliver Cromwell lordprotektor (1653–1658) mindent megtett, hogy az országot a „*puritán szentek militarizált országává*” alakítsa. Az ország „*de facto*” katonai igazgatás alá került, emellett katonai alakulatok állomásoztak Írországban és Skóciában is. A rendszer a legalsóbb szintekig beleszólt a köznép életébe. Bezárták a színházakat, a bordélyházakat, a játékbarlangokat. Betiltották továbbá a lóversenyeket és a kakasviadalokat. Mindenkinek templomba kellett járnia, józanul és erkölcsösen kellett élnie. Az ünnepeket – például a karácsonyt, májusfa-állítást, etc. – pogány eredete miatt betiltották. A rendszer túlkapásai miatt – Oliver Cromwell halála (1658) után – jóformán fenntarthatatlanná vált.

Az ún. „*restauráció*” (1660–1688) – azaz II. Károly (1660–1685) és öccse, II. (VII.) Jakab (1685–1688) regnálása – idején Anglia és Írország, valamint Skócia már teljesen más társadalmi, gazdasági, kulturális, etc. képet mutatott, mind a 17. század első felében.¹⁹⁶ Ráadásul II. Károly tanult apja „*baklövéséből*”, ezért sem ragaszkodott a „*királyok isteni jogához*”. Többek között ezért is volt nagyon népszerű uralkodó. A „*vidám uralkodóként*” („*Merry Monarch*”) ismert koronás fő modora könnyed, udvara züllött és vidám, szexuális téren pedig aktív és még véletlenül sem puritán. A vallási kérdéseknél fontosabb lett a jó modor. Mivel a monarchiát visszaállították, a „*köztársaság*” időszakát (1649–1660) „*Interregnumnak*” nevezték el és igyekeztek minden puritán tanítást, illetve életfelfogást háttérbe szorítani, a köztársaság idején hozott rendelkezéseket pedig semmissé tenni. Habár I. Károly kivégzése miatt voltak felelősségre vonások, de az új király alapvetően a megbékélésre törekedett. A puritán rendszer komor évei után, a három királyság (Anglia, Skócia és Írország) népességének életében végre nyugalom következett. Ezt az ideális állapotot borította fel II. Károly öccse, a bigott, római katolikus hitet követő II. (VII.) Jakab (1685–1688), aki uralkodásának balfogásai miatt „*eljátszotta*” a trónt és Franciaországba volt kénytelen távozni.

¹⁹⁶ HILL, CHRISTOPHER: *The Century of Revolution, 1603–1714*. Routledge. London, 1997. 1–4. pp.

Az ún. „*dicsőséges forradalmat*”, illetve II. (VII.) Jakab bukását követően (1688) a holland Orániai-dinasztia képviselője, III. Vilmos foglalhatta el az angol és ír – valamint II. Vilmos néven a skót – trónt, II. (VII.) Jakab protestáns vallású, idősebb lányával, II. Mária angol, ír és skót királynővel egyetemben. Arra, hogy egy királyi pár uralkodjon, ugyancsak példa nélküli az angol, illetve a skót történelemben. Végül II. (VII.) Jakab – szintén protestáns vallású, fiatalabbik – lánya, Anna lett a Stuart-dinasztia utolsó uralkodója. A Stuart-ház „protestáns ága” 1714-ben halt ki, ezért legközelebbi protestáns rokonaik, a Hannover-ház került immáron Nagy-Britannia trónjára.

A Stuart-ház azonban nem halt ki teljesen, a „római katolikus ág”, még sokáig küzdött a trón visszaszerzéséért. Az 1688-ban elmenekült II. (VII.) Jakab Franciaországban rendezkedett be és híveivel, az ún. „*jakobitákkal*”¹⁹⁷ várta a kedvező alkalmat a visszatérésre. Halálát (1701) követően fia, az „*öreg trónkövetelő*” („*the Old Pretender*”) James Francis Edward Stuart (1688–1766) igyekezett – „*III. Jakab*” néven – megkaparintani a trónt. Fia, az „*ifjú trónkövetelő*” („*the Young Pretender*”), a „*csinos Charlie herceg*” („*Bonnie Prince Charlie*”), azaz, ahogy a jakobiták hívták, „*III. Károly*” is sikertelen kísérletet tett a trón visszaszerzésére. Nevéhez köthető a skót történelem legnagyobb veresége, az ún. „*cullodeni csata*” (1746. április 16.) elvesztése. A jakobiták veresége súlyos csapást jelentett a skót hagyományokra és szokásokra nézve. Ekkor tiltották be – többek között – a skót duda, a tartan (skót kockás viselet), valamint az ősi gael nyelv használatát. Az ősi skót klánrendszer is alapjaiban remegett meg.

Charles Edward Stuart (1720–1788) halálát követően, öccse, „*IX. Henrik*”, azaz Henry Benedict Stuart (1725–1807) volt a jakobiták utolsó reménysége. Ő maga azonban nem kívánta a brit trónt megszerezni, inkább római katolikus egyházi pályára lépett. Életét, mint bíboros fejezte be, utódja nem született. Halálával (1807) befejeződött a Stuart családregény utolsó epizódja is.¹⁹⁸

3. táblázat: Az angol (és skót) Stuart-dinasztia uralkodóinak fontosabb „demográfiai” adatai (1603–1714)

Uralkodó	Az uralkodás ideje	Életkor a trónra lépés időpontjában	„Halálok”	Életkor az elhalálozás idején
I. Jakab (Skóciában: VI. Jakab)	(1603–1625)	36 év	Agyvérzés	59 év
I. Károly	(1625–1649)	24 év	Kivégezték	48 év
II. Károly	(1660–1685)	30 év	Vesebetegség (húgyvérzés)	54 év
II. Jakab (Skóciában: VII. Jakab)	(1685–1688)	51 év	Agyvérzés	67 év
II. Mária	(1689–1694)	26 év	Fekete himlő	32 év
III. Vilmos (Skóciában: II. Vilmos)	(1689–1702)	38 év	Tüdőgyulladás	51 év
Anna	(1702–1714)	37 év	Agyvérzés	49 év

Forrás: HILLIAM 2007, 202–207. pp.

¹⁹⁷ Vö. BOKOR (IX. kötet) 1895, 809. p.

¹⁹⁸ Egyesek II. (VII.) Jakab földi maradványainak végleges elhantolását tekintik „záróakkordnak”, amelyre IV. György brit király kérésének megfelelően, 1824-ben került sor a franciaországi Saint-Germain-en-Laye-ben.

I. 5. 1. I. (VI.) Jakab angol, ír és skót király (1603–1625)

Személyiségét tekintve, I. (VI.) Jakab jelentősen különbözött elődje, a „szűz királynő” („*Virgin Queen*”), I. (Tudor) Erzsébet „karakterétől”. Erre hamarosan fény is derült. Londonban azt kezdték suttozni, hogy „*Erzsébet király volt, most Jakab a királynő*” (latinul: „*Rex fuit Elizabeth: nunc est regina Jacobus*”, angolul: „*Elizabeth was King: now James is Queen.*”).¹⁹⁹

Az előbbi idézet alapja, hogy a király nyíltan vállalta biszexualitását. Ennek ellenére a brit történészek körében mai napig vita tárgya az uralkodó szexuális irányultsága. Egyértelmű, hogy I. (VI.) Jakab a jóképű, fiatal férfiak társaságát részesítette előnyben. Levelezéséből és a korabeli leírásokból az egyes történészek arra a következtetésre jutottak, hogy a király homoszexuális vagy biszexuális volt. Valójában a kérdés homályos.²⁰⁰ David Hilliam történész a következőket írta: „*Bár volt felesége, nyíltan vállalta homoszexualitását, kegyeltjeinek a nyilvánosság előtt osztogatta nyálas csókja-it*”, továbbá „*Jakab soha nem mosott kezet, szeretett lerészegedni; homoszexuális barátját, „Steene-t” [t.i. George Villiers-t, Buckingham első hercegét] mániákusan szeretete.*”, valamint „*Jakab bár megházasodott, nyíltan vállalta homoszexuálisitását, partnereivel ország-világ előtt váltott nyálas csókokat.*”²⁰¹

Több forrás három kegyencet név szerint is említ. Ezek szerint, még a skóciai évekből, Esmé Stewart (Lennox hercege), továbbá Robert Carr (Somerset első earlje), valamint George Villiers (Buckingham első hercege) voltak a „bizalmasai”.²⁰² Elgondolkodtató, hogy I. (VI.) Jakabnak – a skót, az angol, illetve brit királyok többségével ellentétben – nem voltak törvénytelen gyermekei. Feleségtől, (Dániai) Annától viszont hét gyermeke is született, akik közül csak három élte meg a felnőttkort.²⁰³

A királyt az életmódja sem tette népszerűbbé. Királyi udvara „(...) a korra jellemző kicsapongó tivornyák és társadalmi botrányok színhelye volt”.²⁰⁴ I. (VI.) Jakab az ivászatok alkalmával rendszerint teljesen lerészegedett, emellett a faragatlan modor is jellemezte. Szeretett káromkodni. Külsejét tekintve alapvetően az ápolatlanság jellemezte. „*Soha nem mosakodott, fekete kezei a szaténhoz hasonlítottak*”.²⁰⁵

Szerette a drága és elegáns ruhákat, amelyeket – mivel félt a merényletektől – kipárnáztak. Külseje sem volt előnyös, állítólag túl nagy nyelve volt, emiatt evés és ivás közben nem nyújtott megnyerő látványt, ráadásul a nyála is állandóan folyt. Arról már nem is beszélve, hogy – kimondottan ízléstelen módon – ruháinak ujját használta zsebkendő gyanánt.²⁰⁶

Paradox módon, előnytelen, illetve visszataszító tulajdonságai ellenére, I. (VI.) Jakab az egyik legműveltebb volt az angol, ír és skót, illetve a brit uralkodók között.

¹⁹⁹ MONTGOMERY HYDE, HARTFORD: *The Love That Dared Not Speak its Name*. Heinemann. London, 1970. 43–44. pp.

²⁰⁰ BUCHOLZ, ROBERT – KEY, NEWTON: *Early Modern England, 1485–1714. A Narrative History*. Blackwell. Oxford, 2004. 208. p.

²⁰¹ HILLIAM 2007, 79., 155., 227–228. pp.

²⁰² BERGERON, DAVID M.: *King James and Letters of Homoerotic Desire*. University of Iowa Press. Iowa City (Iowa, USA), 1999. 348. p.; MURPHY, TIMOTHY: *Reader's Guide To Gay & Lesbian Studies*. Routledge. London, 2000. 312. p.

²⁰³ FRASER, ANTONIA: *King James VI and I*. Book Club Associates. London, 1974. 53. p. Megjegyzés: Két – 1595-ben és 1603-ban – halva született gyermekről is szólnak a források.

²⁰⁴ ASCH 2001/a, 101. p.

²⁰⁵ Vö. HILLIAM 2007, 79., 155. pp.; PHILLIPS 2006, 134. p.

²⁰⁶ DEARY, TERRY: *The Slimy Stuarts*. In: *Horrible Histories*. Scholastic Ltd. London, 1996. 11–12. pp.; HILLIAM 2007, 79. p.; PHILLIPS 2006, 134. p.

David Hilliam történész szerint: „(...) valójában két különböző személyiséggel rendelkezett: egyszerre volt ideges, nyáladzó félkegyelmű és szellemes, olvasott tudós. Szeretett írni és érveléseket felépíteni. Verseskötetei mellett a paranormális jelenségekről, a politikaelméletről és a dohányzás egészségügyi kockázatáról is jelentetett meg könyveket. Személyesen felügyelte az 1611-ben kiadott hivatalos angol bibliafordításon dolgozó tudósok és püspökök munkáját. A kiadást Jakabnak, »a mű értelmi szerzőjének és első számú támogatójának« ajánlották.”²⁰⁷

I. (VI.) Jakab művelt és intelligens volt, akit a „kereszténység legbölcsebb bolondjának” („*the wisest fool of Christendom*”) tartottak kortársai. Gyengekezű uralkodása ellenére, abszolutista hajlam jellemezte, pontosabban a „királyok isteni jogában” („*the divine right of kings*”) hitt, azonban mindig tudta, hogy az angol parlamenttel, illetve politikai ellenfeleivel szemben meddig mehet el a politikai játszmákban. Ebben korábbi, skóciai tapasztalatai segítettek.

16. kép: I. (VI.) Jakab angol, ír és skót király portréja (c.1605)

Megjegyzés: A John de Critz (1551–1642) flamand származású festőművész által, 1605 körül készített olajfestmény méretei: magasság: 196 cm (77,2 inch), szélesség: 120 cm (47,2 inch). A festmény jelenleg a madridi Museo Nacional del Prado gyűjteményét gazdagítja. Forrás: DE CRITZ, JOHN: *King James I of England*. RKD – Netherlands Institute for Art History: <https://rkd.nl/en/explore/images/296690> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

²⁰⁷ HILLIAM 2007, 79. p.

A „különc uralkodó”, mint skót király sikeresnek volt mondható. Ezt a teljesítményt, mint angol király már nem tudta felmutatni. A király személyisége és életmódja, valamint a „királyok isteni jogának” hangoztatása finoman fogalmazva is népszerűtlenné tették a Skóciától eltérő gazdasági és társadalmi hátterű Angliában. Az első problémák már az első angliai évek (1603–1605) alatt megmutatkoztak.

I. (VI.) Jakab rettegett a merényletektől, ezért „(...) a merényletek ellen úgy védekezett, hogy párnázott ruhákat hordott.”²⁰⁸ Félelme, illetve „elővigyázatossága” nem volt alaptalan, hiszen angliai uralkodásának kezdeti évei (1603–1605) alatt három merényletkísérlet is irányult személye ellen. Ezek voltak az ún. „Main Plot” (1603), továbbá az ún. „Bye Plot” (1603) és végül – a közismert – ún. „Gunpowder Plot”, vagyis az ún. „lőporos összeesküvés” (1605) nevű konspirációk.

Az angol, illetve brit történészek a „Main Plot” és a „Bye Plot” konspirációkat sokszor együtt említik, mivel – 1603-ban – párhuzamosan szervezték őket. Habár célkitűzésük eltérő volt, tény, hogy többen szerepet játszottak mindkét összeesküvésben. A „Main Plot” a nagyobb, a „főirányt” képviselő összeesküvés, a „Bye Plot” a kisebb, inkább járulékos, másodlagos, illetve mellékes szervezkedésnek számított. Előbbi főképp „politikai”, a második inkább „vallási töltetű” volt.

Az ún. „Main Plot” célja az volt, hogy I. (VI.) Jakabot „letegyék” a hatalomból és helyére új uralkodó kerüljön, a király unokatestvére, a szintén skót származású Lady Arabella Stuart (1575–1615) személyében.²⁰⁹

A „Bye Plot” – szabad fordításban, másodlagos, illetve járulékos összeesküvés – elnevezésű konspirációt, a „papok árulásának” („Treason of the Priests”), illetve „katolikus összeesküvésnek” („Catholic Plot”) is nevezik a brit szakirodalomban. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy nem csak római katolikus vallású egyének vettek benne részt, hanem az új uralkodóból kiábrándult protestánsok is jelen voltak. Az első, angliai Stuart király Angliába érkezése idején (1603) a római katolikus hívők nem sok toleranciát tapasztaltak, sem az állam, sem a protestáns többség részéről. Azt remélték, hogy I. (VI.) Jakab a skót presbiterianizmus iránti ellenszenvé miatt feloldja a római katolikusokat érintő korlátozásokat, amelyeket még elődjei fogadtak el. Tévedtek. A király kezdetben valóban nem hozott rájuk nézve sérelmes rendelkezéseket. Azonban minden megváltozott az uralkodó személye ellen irányuló – 1603 és 1605 között szervezett – konspirációk leleplezése és megtorlása után.²¹⁰

A „Bye Plot” résztvevői azzal a merész tervvel álltak elő, hogy elrabolják I. (VI.) Jakabot, továbbá hatalmukba kerítik a Tower-t – ahol a királyt bebörtönözték volna – és egy katolikus kormányzatot hívnak életre Angliában.²¹¹

Az előbbieken említett két konspirációt még időben „lefülelték” és az azokban résztvevő konspirátorok felelősségre vonása is megtörtént. Nem jártak jobban a három közül a legjelentősebb, az 1605. évi, ugyancsak katolikus színezetű összeesküvés résztvevői sem, akik a parlamentet akarták felrobbantani a királlyal, a walesi herceggel, valamint a felsőház, a „Lordok Házának” („House of Lords”) és az alsóház, a „Közös-ségek Házának” („House of Commons”) képviselőivel egyetemben.

²⁰⁸ HILLIAM 2007, 79. p.

²⁰⁹ CERASANO, SUSAN P. – BLY, MARY – HIRSCHFELD, HEATHER ANNE: *Medieval and Renaissance Drama in England. Volume 25*. Fairleigh Dickinson University Press. Madison (New Jersey, USA) – Vancouver (British Columbia, Canada), 2015. 115. p.

²¹⁰ STEWART 2003, 225. p.

²¹¹ *Priests and Plots: Bye and Main*. 2015. december 9., *Supremacy and Survival. The English Reformation*: <http://supremacyandsurvival.blogspot.com/2015/12/priests-and-plots-bye-and-main.html> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

A „*lóporos összeesküvés*” súlyos következményekkel járt a szigetország katolikusra nézve, de I. (VI.) Jakab és V. Pál római pápa (1605–1621) viszonyát is beárnyékolta. Az angol parlament katolikusellenes törvényei ráadásul hosszú időre szigorú szabályokkal sújtották a szigetország katolikusait, akik leginkább csak titokban tudták hitüket gyakorolni. A király maga az anglikán egyházat támogatta, nemcsak mert az egyház feje volt, hanem, mert az anglikánok elfogadták a hierarchia kérdését, amely „harmonizált” a „*királyok isteni jogával*”. Hiszen, ahogy I. (VI.) Jakab vallotta, ha „(...) *nincs püspök, nincs király sem*” („*No bishop, no king.*”).

Annak ellenére, hogy a skót király zökkenőmentesen örökölhette meg az angol trónt, „(...) *hamar kiderült, hogy Angliát kormányozni nem könnyű feladat. I. Erzsébet egy kevésbé hatékony pénzügyi igazgatást és egy messzemenően elavult adórendszert hagyott az utódjára*”²¹² I. (Tudor) Erzsébet erőskezű uralkodása – nem utolsósorban a spanyol invázió – visszaverése hatalmas népszerűséget hozott a királynőnek, azonban ennek ára volt. Az amúgy is gyengekezű I. (VI.) Jakab a meglehetősen kedvezőtlen pénzügyi helyzetben lévő Anglia trónját foglalhatta el. A bajt fokozta, hogy az első angliai Stuart uralkodó maga sem tudott a pénzzel bánni, ezért nagyon hamar az államszűk veszélyétől kellett tartania. „*A parlament vonakodott az elegendő adót jóváhagyni, mivel úgy hitték, hogy az uralkodónak a kincstári javak, a regálék és a vámok bevételeiből kell élni.*”²¹³ A bajt tovább tetézte, hogy az „Újvilágból” Európába áramló arany és ezüst inflációt gerjesztett, ezáltal csökkent ezeknek a bevételeknek a valós értéke. Mivel virágzott a kontinentális és az interkontinentális kereskedelem, a nemesség ereje egyre fogyott. A városok lettek a főbb pénzügyi központok. Közülük is kiemelkedett az angol főváros, az elsődleges pénzügyi központ, London. Az infláció, a protestantizmus előretörése, a tekintélytisztelt hiánya és az „öntudatos” parlamenti képviselők megjelenése nem csak Angliát jellemezte ebben a korban. Azonban, amíg más országban jobbra az uralkodó hozta a törvényeket, addig Angliában az uralkodóra is érvényesek voltak a jogszabályok. I. (VI.) Jakab ezt egyszerűen nem tudta elfogadni, mivel biztos volt abban, hogy a király személye a törvények felett áll, és – hűen önmagához – ebből elvi kérdést is csinált. Elsősorban az előbbi okok miatt I. (VI.) Jakab rendszere szembekerült a parlamenttel, különösen az alsóházzal, a „*Közösségek Házával*”. Ezért bizalmasaival, illetve kegyenceivel a parlament háttérbeszorításával igyekezett kormányozni. A „*külföldi uralkodó*”, habár jelentősebb részsikereket ért, de láthatóvá vált, hogy hosszú távon nem kerülhető meg az angol parlament. I. (VI.) Jakab tudta, hogy a politikai játszmákban meddig mehet el, azonban fiát és egyben utódját, I. Károlyt már korántsem jellemezte a politikai rugalmasság és előrelátás, habár apja halála idején viszonylag előnyös pozícióból kezdhetette meg az uralkodását.

I. (VI.) Jakab uralkodását azonban nemcsak a vallási kérdések, valamint a parlamenttel – főképp pénzügyi kérdések miatt – történt összeütközések jellemezték. Az angolok és skótok komolyabb kolonizációba kezdtek Írországon, főképp annak északi részén, Ulsterben, „megágyazva” ezzel az évszázados angol-ír szembenállásnak. Az ír kolonizáció ugyanakkor az angol gyarmatosítás „főpróbájának” is számított. Az angolok előbb Virginia (1607), majd Új-Anglia, azon belül Massachusetts [Plymouth Colony] (1620) területén is megvetették a lábukat. További angol terjeszkedés történt – egyebek mellett – Kanada területén, valamint Bermudán és a Karib-térségben is.

I. (VI.) Jakab uralkodása emellett – az ún. „*Jakab-féle reneszánsz*” („*Jacobean era*”) sajátosságai miatt – kultúrtörténeti (építészeti, etc.) szempontból is jelentős volt.

²¹² ASCH 2001/a, 96. p.

²¹³ ASCH 2001/a, 96. p.

II. (STUART) KÁROLY, A TRÓN VÁROMÁNYOSA

II. 1. A korai évek (1600–1625)

I. Károly apja, I. (VI.) Jakab halálát (1625. március 27.) követően, huszonöt éves korában foglalhatta el a trónt. Az ifjú herceget alapvetően nem uralkodónak szánták, bátyja Henrik Frigyes lépett volna – feltehetően IX. Henrik néven – apja nyomdokaiba, de a sors közbeszólt. A báty halála (1612) után Károly lépett elő trónörökösként, illetve 1616-tól walesi herceggként. Jelen fejezet a „mártír uralkodó” fiatal, a trón betöltése előtti éveit (1600–1625) foglalja össze nagyvonalakban.

II. 1. 1. Családi háttér és neveltetés

I. Károly 1600. november 19-én született Skóciában, a Dunfermline-palotában.²¹⁴ A skót királyi pár, VI. Jakab és (Dániai) Anna második életben maradt fiúgyermeke volt, az 1594-ben született trónörökös, (Stuart) Henrik Frigyes után. Keresztelőjére 1600. december 23-án került sor, a skót fővárosban, Edinburgh-ban, a Holyroodhouse-palota királyi kápolnájában. A protestáns ceremóniát David Lindsay (1531–1613), Ross püspöke (1600–1613) celebrálta. Károly ekkor nyerte el az Albany hercege („*Duke of Albany*”), az Ormond márkija („*Marquess of Ormond*”), továbbá a Ross earlje („*Earl of Ross*”), valamint az Ardmannoch lordja („*Lord of Ardmannoch*”) címeket,²¹⁵ amelyeket egészen apja, I. (VI.) Jakab haláláig (1625. március 27.) viselt.²¹⁶

Az ifjú hercegről elmondható, hogy betegeskedő, meglehetősen gyenge testalkatú gyermek volt. Amikor apja, a skót király, 1603-ban Angliába utazott – hogy elfoglalja Anglia és Írország trónját –, családtagjainak többsége csak később követte őt Londonba. Károly herceg viszont – törékeny egészségi állapota miatt – még ekkor is Skóciában maradt, Alexander Seton (1555–1622), Dunfermline első earljének gondjaira bízva.²¹⁷ A gyermek mind fizikai, mind szellemi tekintetben visszamaradott volt. Rossz térdei és bokái miatt nehezen tanult meg járni; „(...) *eleinte csak vasból készült járőszékkel volt képes mozogni.*”²¹⁸ Kezdetben beszélni sem tudott, „(...) *csak hároméves korában kezdett el beszélni.*”²¹⁹ Élete későbbi részében is jellemző volt rá a lassú beszéd és a gyakori dadogás.²²⁰ Élhetünk a gyanúperrel, hogy a fiatalkori egészségügyi problémák gátlásossá tették a herceget, akinek ez a személyiségjegye a későbbiek folyamán, az uralkodására is rányomta a bélyegét. Valószínűleg az sem sokat javított Károly állapotán, hogy nevelésében, illetve neveltetésében a szülei kevésbé vettek részt, ezt a feladatot megbízott főurak, illetve tanítók látták el. Bátyja, a trónörökös Henrik Frigyes 1612-ben bekövetkezett halála után minden bizonnyal megváltozott a helyzet, főképp édesanyja részéről. (Dániai) Annát mélyen lesújtotta a walesi herceg halála, ráadásul idősebb lánya, Erzsébet is Heidelbergbe költözött, miután 1613 elején házasságot kötött V. Frigyes (1596–1632) pfalz-i választófejedelemmel. Csak Károly maradt mellette.

²¹⁴ CUST, RICHARD: *Charles I. A Political Life*. Pearson Education. Harlow, 2005. 2. p.

²¹⁵ GREGG, PAULINE: *King Charles I*. J. M. Dent & Sons Ltd. London, 1981. 4–5. pp.

²¹⁶ WEIR 1996, 252. p.

²¹⁷ CARLTON 1995, 2. p.

²¹⁸ WENDE 2001/a, 109. p.

²¹⁹ WENDE 2001/a, 109. p.

²²⁰ GREGG 1981, 12. p.; WENDE 2001/a, 115. p.

Károly herceg csak jóval később, 1604 júliusában csatlakott családjához, ekkor hagyta el a Dunfermline-palotát, ahol első éveit töltötte. Angliában, Sir Robert Carey (1560–1639), Monmouth első earlje és felesége, Lady Carey nevelték. Itt továbbfejlesztették a járását, amivel még mindig komoly problémái voltak. Erre a célra egy speciális, spanyol bőrből és rézből készített csizmát kellett hordania, hogy gyenge bokáit erősítse.²²¹ Egészségügyi bajait feltehetően az ún. „angolkór”²²² – latinul „rachitis”, angolul „rickets” – okozta.²²³

Érdekességként jegyezzük meg, hogy az „angolkórt” először 1634-ben említették meg a hivatalos források. Akkor az adott évi, Londonban bekövetkezett halálzással foglalkozó éves kimutatás szólt róla. Kezdetben „új” betegségnek hitték, holott már korábban is létezett. A későbbiekben, 1645 és 1668 között egyre több, részletekbe menő írás jelent meg a betegségről. Kezdetben nem, de később nyilvánvalóvá vált, hogy a betegséget a D vitamin hiánya okozta, amely elsősorban a szegényeket érintette, de a gazdagok sem voltak mentesek tőle. Londonban a szűk utcák, sikátorok kiváló feltételt biztosították – a fényhiány miatt – a betegség alakulásában, amelyet a táplálkozás és a polgárháború idején jelentkező élelmiszerhiány is befolyásolhatott. A „ködös Albion” földrajzi, éghajlati adottságai, a sokszor borult, esős, illetve ködös időjárás is elősegítették a betegség kifejlődését, amelyet emiatt nem véletlenül neveztek „angolkórnak”. Napjainkban már hihetetlennek tűnő kuruzslással próbálták kezdetben a kórt gyógyítani. Így például elterjedt a nézet, hogy a varjak és a békák mája gyógyítja azt, ezért a piacokon rendszerint előfordultak ezek a „csemegék”. A későbbiekben, a század második felében már azt is felfedezték, hogy a napsütés sokat javít a betegségen, ezért a rendszeres „napozást” is javasolták az orvosok a baj gyógyítására.²²⁴

Visszatérve a mindössze ötéves Károlyhoz, 1605-ben újabb nemesi, főúri címet nyert el, „York hercegévé” („Duke of York”) lépett elő, amely titulust általában – azóta is – előbb az angol, majd a brit uralkodók másodszülött fia szokott elnyerni.

Károly York hercege mellett „Bath lovagja” („Knight of the Bath”) is lett. Néhány évvel később, 1611-ben, a legrangosabb angol – később brit – kitüntetés is elnyerte, a „Térdszalagrend lovagjává” („The Knight of the Garter”) ütötték.²²⁵

Szellemi és testi fogyatékoságai ellenére, kemény munka révén szépen cseperedett az ifjú herceg, habár mindössze 163 cm magasra nőtt.²²⁶ Károly herceg tanítatására is különös hangsúlyt helyeztek. Ismerve apja, I. (VI.) Jakab – „a kereszténység legbölcsebb bolondjának” – személyiségét ezen nem is csodálkozhatunk.

²²¹ GREGG 1981, 11. p.

²²² „Anyagcsere rendellenességek okozta csontelváltozások leggyakrabban tápanyaghiányra vagy hormonális rendellenességre vezethetők vissza. Tápanyaghiány következményeként – annak mértéke, ill. súlyossága szerint – vagy az egész csontvázrendszerre, vagy csak lokálisan egy-egy csontra kiterjedően osteoporosis alakul ki. Pl a növekedési periódus alatti D-vitamin hiány okozta Ca-felszívódási zavar következtében alakul ki a rachitis egyik formája az angolkór: a végtagsontok görbültek lesznek (O-láb, gacsos térd: genu valgum), a koponya szögletessé válik; vagy a felnőttkori csontlágulás (osteomalacia) alakul ki.” BODZSÁR ÉVA – ZSÁKAI ANNAMÁRIA: *Antropológiai/Humánbiológiai gyakorlatok*. Eötvös Lóránd Tudományegyetem. Budapest, 2013. 108. p.

²²³ Vö. KEEVIL JOHN JOYCE: *The Illness of Charles, Duke of Albany (Charles I), from 1600 to 1612. An Historical Case of Rickets*. In: Fulton, John F. (szerk.): *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences*. Volume IX. Issue 4. Published quarterly from the department of History of Medicine. Yale University. New Haven (Connecticut, USA), 1954. október. 407–419. pp.

²²⁴ Vö. O’RIORDAN, JEFFREY: *Rickets in the 17th Century*. The American Society for Bone and Mineral Research (ASBMR): <https://asbmr.onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1359/jbmr.060703> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

²²⁵ GREGG 1981, 13., 22. pp.

²²⁶ (Stuart) Károly herceg magassága 5 láb (feet), 4 inch (inches) volt. GREGG 1981, 12. p.

Tanáraitól klasszikus műveltséget kapott, ennek fényében tanult matematikát, teológiát, valamint több idegen nyelvet is elsajátított. Testi fejlődésére is figyeltek; jó lovas vált belőle. A „férfias tevékenységek” közül a lövészet és a vívás fortélyait is eltanulta.²²⁷ Károlyt a szellemi és testi fejlődésben feltehetően bátyja, a fiatalon elhunyt Henrik Frigyes herceg motiválhatta, akit csodált.²²⁸ Ennek ellenére a tetterős, idősebb testvér sokszor ugratta visszahúzódo, félénk öccsét.

17. kép: Károly yorki herceg legkorábbi, ismert portréja (c.1605)

Megjegyzés: A Robert Peake (c.1551–1619) által, 1605 körül készített olajfestmény méretei: magasság: 113 cm (44,5 inch), szélesség: 83,8 cm (33 inch). A festmény jelenleg a bristoli Bristol Museum & Art Gallery gyűjteményét gazdagítja. Forrás: PEAKE, ROBERT: *Charles I When Duke of York*. ART.UK: <https://artuk.org/discover/artworks/charles-i-when-duke-of-york-188941#> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

Az ifjú herceg „boldog” gyermekkorra 1612-ben egy csapásra ért véget, amikor bátyja tifuzsos lázban megbetegedett és elhunyt. Megjegyezzük, hogy Károly korábbi évei sem lehettek igazán kellemesek, boldogak, sokszor lehetett magányos, hiszen a szülei kevésbé foglalkoztak vele, habár mindent megkapott, hogy ne szenvedjen hiányt.

Henrik Frigyes halálát követően Károly lépett elő trónörökösként. Több brit történész is azon a véleményen van, hogy a fiatalon elhunyt báty jobb uralkodó lehetett volna, mint a kifinomult, művelt, ámde gögös, visszahúzódo és félénk Károly.²²⁹ David Hilliam szerint: „*Károly nem királynak született. Ha bátyja nem megy úszni a Temzébe, és megfázása nem vezet a halálához, egy erőskezű, eltökélt IX. Henrik került volna hatalomra... De nem így történt.*”²³⁰

²²⁷ CARLTON 1995, 16. p.

²²⁸ WENDE 2001/a, 109. p.

²²⁹ HILLIAM 2007, 80–81. pp.

²³⁰ HILLIAM 2007, 80. p.

A mindössze 12 éves herceg még bátyja halálának évben (1612) nyerte el a „Cornwall” („*Duke of Cornwall*”) és „Rothsay hercege” („*Duke of Rothsay*”) nemesi címeket, majd, néhány évvel később, 1616-ban, „Chester „earlje” („*Earl of Chester*”), valamint – immáron, mint trónörökös – „Wales hercege” („*Prince of Wales*”) is lett.²³¹

18. kép: Károly yorki herceg portréja (1613)

Megjegyzés: A Robert Peake (c.1551–1619) által 1613-ban készített olajfestmény méretei: magasság: 158,8 cm (62,5 inch), szélesség: 87,6 cm (34,5 inch). A festmény jelenleg a cambridge-i The Old Schools, University of Cambridge gyűjteményét gazdagítja. Forrás: PEAKE, ROBERT: *Charles I When Duke of York*. ART.UK: <https://artuk.org/discover/artworks/charles-i-16001649-195451> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

Érdekességgént említjük meg, hogy Robert Peake (c.1551–1619) angol festőművész 1604-től Henrik Frigyes, majd annak halálát követően Károly, yorki herceg portréfestője lett. Mint a királyi udvar festőművésze („*Serjeant Painter*”) I. (VI.) Jakabtól kapta megbízást, hogy fiairól előnyös képeket alkosson. Ezek a kiváló munkák minden bizonnyal propagandacélokat szolgáltak. Henrik Frigyeset, mint lendületes fiatalembert kellett ábrázolni, aki vadászik, lovagol, jól bánik a karddal, etc. Később, 1612 után Károlyt is hasonlóképpen jó kiállású gyermekként, majd fiatalemberként kellett ábrázolni az élénk színekkel készült alkotásokon.²³²

²³¹ GREGG 1981, 47. p., WEIR 1996, 252. p.

²³² Vö. *Robert Peake (c.1551–1619)*. National Galleries Scotland: <https://www.nationalgalleries.org/art-and-artists/artists/robert-peake> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

II. 1. 2. Kitekintés: Henrik Frigyes (1594–1612), akiből nem lett király

(Stuart) Károly, azaz I. Károly valószínűleg sosem lett volna király, ha egy tragikus véletlen nem szól közbe, amely a „*mártír uralkodó*” sorsát is jelentősen befolyásolta.

I. Károly I. (VI.) Jakab és neje, (Dániai) Anna második fiúgyermeké volt, ha nem számoljuk a királyi pár 1595 júliusában halvaszületett fiúgyermekét. A trónörökös – kezdetben – (Stuart) Henrik Frigyes (1594–1612) volt. A skót herceg 1594. február 19-én született a skóciai Stirling várában. Nevében az „ősök” nevei „ötvöződtek”. Első keresztnévét („*Henry*”/„*Henrik*”) VI. Jakab apja, a meggyilkolt Henry Stuart, azaz Lord Darnley (1545–1567) után nyerte. Második nevét („*Frederick*”/„*Frigyes*”), a dán király, II. Frigyes (1534–1588) után kapta. A gyermek megkeresztelésére 1594. augusztus 30-án került sor. Keresztanyja, I. (Tudor) Erzsébet angol királynő (1558–1603) volt, de az uralkodónő személyesen nem jelent meg a ceremónián. A „*szűz királynő*” a jeles alkalomra egy aranyserleget küldött ajándékba.²³³

19. kép: A trónörökös, az ifjú (Stuart) Henrik Frigyes walesi herceg

Megjegyzés: Robert Peake (c.1551–1619) angol festőművész által, 1610 körül készített olajfestmény méretei: magasság: 172,7 cm (67,9 inch), szélesség: 113,7 cm (44,7 inch). Az alkotás, napjainkban, Londonban, a National Portrait Gallery gyűjteményében látható. Forrás: PEAKE, ROBERT: *Henry Frederick, Prince of Wales*. National Portrait Gallery: <https://www.npg.org.uk/collections/search/portrait.php?search=ap&npgno=4515> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

Mivel az édesanya, (Dánia) Anna gyanúba keveredett, hogy titokban a „pápista tanokkal” szimpatizál, ezért VI. Jakab skót király a gyermeket elválasztotta az édesanyjától, illetve a trónörökös neveltetését John Erskine (c.1558–1634), Mar earlje és annak felesége gondjaira bízta. Az ifjú születésétől egészen 1603-ig – a királyi pár Angliába történő utazásáig – Stirling várában élt. (Dániai) Anna azonban nem nyugodott bele a helyzetbe és többször próbálta gyermekének „felügyeleti jogát” megszerezni, de mindannyiszor sikertelenül.²³⁴ Ez a tény igencsak megviselte a királynét, de a királyi pár házasságát is beárnyékolta.²³⁵

²³³ PANZER 2007, 104–105. pp.

²³⁴ STEWART 2003, 140–141. pp.

²³⁵ WILLIAMS, ETHEL CARLETON: *Anne of Denmark. Wife of James VI of Scotland, James I of England*. Longman Publishing. London, 1970. 52. p.

Az ifjú trónörökös születésétől haláláig a „*Rothsay hercege*” („*Duke of Rothsay*”), „*Carrick grófja*” („*Earl of Carrick*”), továbbá „*Renfrew bárója*” („*Baron of Renfrew*”) valamint a „*Szigetek lordja*” („*Lord of the Isles*”) címeket viselte. Amikor apja – I. Jakab néven – megörökölte az angol trónt, akkor „*Cornwall hercege*” („*Duke of Cornwall*”) is lett, amely titulust 1603-tól egészen haláláig viselte. Trónörökösként, 1610. június 4-től a „*walesi herceg*” („*Prince of Wales*”), illetve a „*Chester earlje*” („*Earl of Chester*”) címeket is elnyerte. A III. Edvárd angol király (1327–1377) által 1348-ban alapított „*Királyi Térdszalagrend*” („*The Order of the Garter*”) kitüntetése, a „*Királyi Térdszalagrend Lovagja*” („*The Knight of the Garter*”) címet ugyan csak 1603. június 4-től haláláig (1612) viselte.²³⁶

Már kezdetektől odafigyeltek a gyermek neveltetésére, különös tekintettel annak oktatására. A trónörökös a sportot is kedvelte, vadászatokra járt, solymászattal, lovaglással, illetve vívással is foglalkozott. Érdeklték a tengeri és a szárazföldi hadviselés szabályai is.²³⁷ Előfordult, hogy apjától, például belpolitikai kérdésekben, eltérő véleményen volt. Az angliai évek alatt, a kegyencek megjelenésével, egyre inkább hangoztatta különvéleményét. Utálta apja „kegyeltjét”, Robert Carr-t, ugyanakkor rajongott a híres felfedező, Sir Walter Raleigh (c.1552–1618) személyéért. Ezt támasztja alá, hogy igyekezett a „világjáró kalandorért” közbenjárni, mivel apja hosszú évekre (1603–1616) a Towerbe záratta a néhai I. Erzsébet fennhéjázó modorú bizalmasát.²³⁸ Érdeklődött az írországi problémák iránt is, igyekezett azokat megoldani.²³⁹ A kortársai szerint kiváló király lehetett volna belőle. Erre azonban nem kerülhetett sor, mert tizennyolc évesen, 1612. november 6-án váratlanul elhalálozott. Lázás betegség támadta meg, de átmenetileg jobban lett, még teniszezett is. Az elhamarkodott fizikai aktivitás azonban legyengítette és a láz végül elvitte. A halál okaként a források jobbára a „*tífuszos lázat*” („*typhoid fever*”) jelölik meg.²⁴⁰ Egyes források említést tesznek arról, hogy a „*tífuszos láz*” egy esti, a Temze folyóban való fürdözést követően döntötte le a lábáról és vitte a halálba a herceget.²⁴¹ A királyi párt iszonyatosan letörte a váratlan haláleset.

A walesi herceg temetésére 1612. december 7-én került sor. A George Abbot, Canterbury érseke (1611–1633) által celebrált gyászmisén hatalmas tömeg jelent meg.²⁴² Egy örült, meztelen férfi azonban megzavarta a gyászszertartást; a tömeg közé rohanva azt kiabálta, hogy ő az elhunyt szelleme.²⁴³ A herceg földi maradványait a Westminster-apátságban („*Lady Chapel*”) helyezték örök nyugalomra.²⁴⁴ Henrik Frigyes népszerűségét jelzi, hogy halála után, számos költő is verssel emlékezett meg róla.

²³⁶ Henry Frederick, Prince of Wales. The Famous People: <https://www.thefamouspeople.com/profiles/henry-frederick-prince-of-wales-43439.php> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

²³⁷ ANDERSON, PETER: *The King who never was. Henry Frederick, Prince of Wales*. Royal Central: <http://royalcentral.co.uk/blogs/the-king-who-never-was-henry-frederick-prince-of-wales-90993> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

²³⁸ FRITZE, RONALD H. – ROBISON, WILLIAM B.: *Historical Dictionary of Stuart England, 1603–1689*. Greenwood Press, Westport (Connecticut, USA), 1996. 123. p.

²³⁹ MCCAIVITT, JOHN: *The Flight of the Earls*. Gill & MacMillan Ltd. Dublin, 2002. 203. p.

²⁴⁰ *The Death of Prince Henry and the Succession Crisis of 1612–1614*. The History of the Parliament. British Political, Social and Local History: <https://www.historyofparliamentonline.org/periods/stuarts/death-prince-henry-and-succession-crisis-1612-1614> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

²⁴¹ HILLIAM 2007, 155. p.

²⁴² ANDERSON, PETER: *The King who never was. Henry Frederick, Prince of Wales*. Royal Central: <http://royalcentral.co.uk/blogs/the-king-who-never-was-henry-frederick-prince-of-wales-90993> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

²⁴³ CARLTON, CHARLES: *Charles I. The Personal Monarch*. 2nd edition. Routledge. Abingdon, 1995. 123. p.

²⁴⁴ *Henry Frederick Stuart*. Find a grave: https://www.findagrave.com/memorial/48779434/henry_frederick-stuart (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

II. 1. 3. (Stuart) Károly, a trónörökös (1612–1625)

Az előbbieken említettük, hogy 1612. november 6-án Károly, yorki herceg életében új fejezet kezdődött. Bátyja, Henrik Frigyes halálával trónörökösként lépett elő, habár a walesi herceg címet csak 1616-ban nyerte el. Valószínűleg nem állunk messze az igazságtól, ha kijelentjük, I. Károly apja, I. (VI.) Jakab is szívesebben látta volna utódjaként Henrik Frigyeset, aki bár többször is szembehelyezkedett apja politikájával, de legálább felkészítették az uralkodásra. A sors azonban másként döntött, Károly herceg új szerepkörben találta magát. Anyjával minden bizonnyal közelebb kerülhettek egymáshoz, mert a királyi pár gyermekei közül végül csak Károly maradt mellette. A gyermekek többsége, azaz Károly testvérei már jórészt elhaláloztak. Egyedül (Stuart) Erzsébet királyi hercegnő (1596–1662) volt életben, de dinasztikus házassága miatt 1613-ban férjéhez, Heidelbergbe telepedett át.

Az előbbieken már említettük, hogy az 1612 utáni években Károly újabb főúri címeket nyert el, illetve 1616-ban immáron walesi herceggé a trón elismert várományosa lett. A későbbi időszakot jórészt az európai méretű fegyveres konfliktus, az ún. „*harmincéves háború*” (1618–1648) töltötte ki tartalommal. Habár Anglia, Skócia és Írország kimaradt az összecsapásokból I. (VI.) Jakab két ok miatt sem tudta figyelmen kívül hagyni az eseményeket.

Egyfelől legidősebb, életben maradt lánya, Erzsébet királyi hercegnő a pfalz-i választófejedelem hitvese lett. A háború idején V. Frigyes hatalmas politikai hatalomra tett szert, a Protestáns Unió vezetőjévé lépett elő. Ezért a Habsburgokkal elégedetlen cseh rendek – 1619-ben – őt választották meg II. (Habsburg) Ferdinánd német-római császár, magyar király és Ausztria uralkodó főhercege (1619–1637), valamint cseh király (1620–1637) helyett uralkodójuknak. Frigyes – többek között a felesége biztatására – elfogadta a felkérést és 1619. november 4-én Prágában megkoronáztatta magát. (Stuart) Erzsébet cseh királyné is lett. A megfontolt I. (VI.) Jakab angol, ír és skót király viszont egyáltalán nem értett egyet veje politikai lépéseivel, mivel inkább pacifista külpolitikát folytatott.²⁴⁵ A baj azonban nem jár egyedül. Frigyes nemcsak a cseh trónt, hanem idővel saját országát is elveszítette. Ennek oka, hogy a Habsburg-párti seregek – spanyol és bajor támogatással – 1620 és 1622 között a Rajnai Palotagrófság területre is bevonultak és elfoglalták azt.²⁴⁶ A sors I. (VI.) Jakabot igazolta.

Érdemes kitérni az „após”, azaz I. (VI.) Jakab vélekedésére is. Már említettük, hogy I. (VI.) Jakab nem támogatta veje, a rajnai palotagróf vállalkozását. Jómaga inkább a kiegyezésre törekedett a katolikus hatalmakkal. Egyfelől tisztában volt a katolikus államok, legfőképp Spanyolország katonai erejével, amely bár hanyatlott, de még messze nem volt „fogatlan oroszlán”. Másfelől fiát, Károly herceget a spanyol király lányával kívánta összeházasítani. Ezzel, a spanyolokkal való a minél szorosabb dinasztikus kapcsolatok kiépítése volt a célja. Ezen okoknál fogva I. (VI.) Jakab helytelenítette veje cseh királyként történő megkoronázását.²⁴⁷

²⁴⁵ ASCH 2001/a, 102. p.

²⁴⁶ SZÖLGYÉMY JÁNOS: *Világtörténet főtekintettel a Magyar Nemzet történetére. II. rész: A Nyugatrómai császárság bukásától a westphaliai békéig*. Wodianer és fiai R.T. Könyvkiadóvállalata. Budapest, 1912. 190–192. pp.; HOWAT, GERARD MALCOLM DAVID: *Stuart and Cromwellian Foreign Policy*. Adam & Charles Black. London, 1974. 26–28. pp.; DIÓS ISTVÁN (főszerk.) – VICZIÁN JÁNOS (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon. IV. kötet (Gas–Hom)*. Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója. Budapest, 1998. 611–612. pp.

²⁴⁷ ASCH 2001/a, 102. p.

A rajnai palotagróf és családja a protestáns Egyesült Tartományok – a mai Hollandia (Nederland) – területére menekült, ahol teljesen elszegényedtek.²⁴⁸ Igaz, 1631-ben, a II. Gusztáv Adolf (1594–1632) svéd király (1611–1632) győzelmeit „meglova-golva” Frigyes megpróbálta a Rajnai Palotagrófságot visszaszerezni, azonban végül nem járt szerencsével. Ráadásul fiatalon – mindössze 36 évesen – 1632. november 29-én Mainz városában elhunyt.²⁴⁹ A család csak később, Erzsébet királyi hercegnő egyik fia, Károly Lajos (1617–1680) által szerezte vissza az „apai örökséget”. Az ún. „veszt-fáliei békeszerződés” (1648) értelmében a Rajnai Palotagrófság területe, a választófejedelmi méltósággal egyetemben visszaszállt a néhai V. Frigyes örökösire.

A másik ok, ami miatt I. (VI.) Jakab nem tudta függetleníteni magát az európai eseményektől, Spanyolország volt. Habár az angol, ír és skót király inkább pacifista szerepet játszott, igyekezett a spanyolokkal is jó diplomáciai kapcsolatokat fenntartani. Annak ellenére, hogy az angolok jobbra spanyolelleneseek voltak, az idősödő király dinasztikus házasságkötést tervezett. Fiát, Károly herceget, a spanyol infánsnővel kívánta összeházasítani. Ezért a két ország közötti jó viszony elsődleges érdeke volt. A kiváló kapcsolatok már csak azért is fontosak lettek, mert I. (VI.) Jakab idővel igyekezett a Rajnai Palotagrófságot visszaszerezni a vejének, azonban ezt az elgondolást a spanyolok nem támogatták. Ahogyan azt már említettük, ez a probléma csak évtizedekkel később, a „vesztfáliei békeszerződéssel” (1648) oldódott meg.

I. (VI.) Jakab dinasztikus törekvései az angol parlament, főképp az alsóház ellenérzését váltotta ki. A parlamenti képviselők inkább protestáns feleséget akartak Károly herceg számára, ezért elfogadhatatlannak tartották a király döntését, aki viszont a parlament álláspontján rökönnyödött meg. Nevezetesen, hogy az olyan kérdésbe avatkozik be, amelyhez – a királyok isteni joga alapján – semmi köze sincs. I. (VI.) Jakab ún. „harmadik parlamentje” 1621-ben végül több ok miatt is botrányba fulladt. Egyfelől bizonyos „korrupciós gyanús” ügyek miatt a parlament alsó háza hevesen támadta – többek között – a király kegyencét, George Villiers-t, azaz Buckingham első herceget. Másfelől a spanyolokkal kötendő dinasztikus házasság kérdése is felkorbácsolta az indulatokat.

Az angol alsóház hevesen tiltakozott a trónörökös leendő házassága ellen. A képviselők – ahogyan azt már említettük – protestáns feleséget kívántak az ifjú (Stuart) Károly hercegnek, nem pedig a „pápista” (Habsburg) Mária Anna (1606–1646) spanyol infánsnőt. A királynak ez több volt a soknál, szerinte a királyi házasságkötés eldöntése uralkodói privilégium, amelybe a parlamentnek nem lehet beleszólása. A parlament ellenben ősi jogára, a szólásszabadságra és az ország érdekeire hivatkozott, ezért a király rendelkezései ellen tiltakozást fogalmaztak meg. A tiltakozó képviselők közül többeket – így a szószólót, Sir Edward Coke (1552–1634) angol jogászt és politikust – letartoztattak. A képviselők tiltakozása az angol alsóház parlamenti jegyzőkönyve is bekerült, ahonnan maga, I. (VI.) Jakab – minden bizonnyal drámai körülmények közepette – személyesen tépte azt ki. Gyakorlatilag ezzel a botrányos pillanattal ért véget I. Jakab harmadik parlamentjének egyetlen ülésszaka. Ennek oka, hogy az elnapolt parlamentet, a feldühödött király végül 1622. január 6-án kelt kiáltványával ténylegesen is feloszlatta.²⁵⁰

²⁴⁸ ROSS 1979, 85–100. pp.

²⁴⁹ BOKOR (VII. kötet) 1894, 642. p.

²⁵⁰ GYÉMÁNT 2021, 70. p.; *The Parliament of 1621*. The History of Parliament. British Political, Social & Local History: <https://www.historyofparliamentonline.org/volume/1604-1629/survey/parliament-1621> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

Összefoglalásként szükséges kiemelnünk, hogy a parlament négy ok miatt tiltakozott. Ezek a monopóliumok, továbbá a tisztségek és címek kiárúsítása, valamint a királyi udvarban tapasztalható korrupció, végül I. (VI.) Jakab katolikusbarát külpolitikája voltak. A parlamenti képviselők alapvetően a negyedik ok miatt fogalmazták meg tiltakozásukat. Sok parlamenti képviselő nemcsak ellenezte a spanyolokkal kötendő dinasztikus házasságot, hanem háborút is követelt a pápista Spanyolországgal. Mivel azonban a spanyolok szárazföldön még jelentős katonai erőt képviseltek, ezért a képviselők tengeri flotta felállítását, illetve a tengeren történő összecsapást szorgalmazták. A „különc uralkodó” természetesen hallani sem akart erről.²⁵¹

A helyzet paradoxonja, hogy kezdetben a walesi herceg is apját támogatta. Konkrétan kínosnak tartotta, valamint nehezményezte a parlament beavatkozását a házasságkötés kérdésébe. Nevezetesen azért, mert szerinte a parlament uralkodói jogot sértett.²⁵² Néhány év elteltével azonban radikálisan megváltozott Károly herceg álláspontja a kérdésben, annyira, hogy még apjával, az idősödő, egyre inkább betegeskedő királlyal is szembehelyezkedett.

20. kép: (Stuart) Károly walesi herceg (c.1620–1625)

Megjegyzés: A Daniël Mijtens (1590–1647) holland festőművész által, az 1620-as évek első felében készített olajfestmény méretei: magasság: 68 cm (26,8 inch), szélesség: 51 cm (20,1 inch). Forrás: MIJTENS, DANIEL: *Charles I, Prince of Wales*. Philip Mould Picture Archive. Historical Portraits Image Library: <http://www.historicalportraits.com/Gallery.asp?Page=Item&ItemID=1095> (Letöltés ideje: 2023. június 7.)

Kevéssel később, 1623-ban, a – már huszonharmadik életévében járó – trónörökös és apja kegyence, George Villiers, Buckingham első hercege kockázatos lépésre szánta el magát, az Angliával „felemás” viszonyban álló Spanyolországba utazott.²⁵³ Ahogyan azt már korábban említettük, I. (VI.) Jakab „békepárti” külpolitikájával igyekezett oldani a két, korábban ellenséges kapcsolatban álló ország közötti feszült viszonyt. Ennek ellenére az angol közvélemény messzemenően spanyolelles volt, feltételezhetjük, hogy a spanyolok sem „rajongtak” a szigetország lakóiért.

²⁵¹ A *Parliamentary Protestation*. The History Jar. English History from 1066: <https://thehistoryjar.com/2019/01/26/a-parliamentary-protestation/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

²⁵² CUST 2005, 5–9. pp.

²⁵³ QUINTRELL, BRIAN: *Charles I. 1625–1640*. Pearson Education. Harlow, 1993. 11. p.; CUST 2005, 32–34. pp.

Habár a diplomáciai viszony kielégítőnek tűnt a két ország között, a két „kalandor” herceg semmit sem bízott a véletlenre, ezért az utazás titokban – és álnéven – történt. David Hilliam a következőket írta az utazásról: „*Életének* [t.i. Károly hercegnek] *azok lehetnek a legvidámabb napjai, amelyeket Jakab kedvencével, Steenie-vel* [t.i. Buckingham első hercegeével] *töltött Spanyolországban. Inkognitóban utaztak, azzal a szándékkal, hogy megkérjék Anna spanyol hercegnő kezét. Álszakállt viseltek, és John és Thomas Smithnek adták ki magukat. Károly bele is szeretett Annába, ám bolondos terük dugába dőlt.*”²⁵⁴

Károly romantikus lélek lehetett, mert egy arckép alapján képes volt beleszeretni Mária Annába, a spanyol infánsnőbe, a „közelmúltban”, az utazás előtt elhunyt III. Fülöp spanyol király (1598–1621) lányába. Ez már önmagában is „kétéltű” vállalkozás volt, gondoljunk csak VIII. (Tudor) Henrik angol király (1509–1547) és negyedik feleségére, Cleve-i Anna (1515–1557)²⁵⁵ vagy a későbbi Hannover-dinasztiából (1714–1901) származó IV. György brit király (1820–1830) és Braunschweig-Wolfenbütteli – röviden Brunswicki – Karolina (1768–1821) igencsak rosszul alakult esetére.²⁵⁶

Visszatérve Károly walesi herceghez, a madridi „kiruccanás” amennyire „romantikusnak” indult, annál „drámaiabb” véget ért.²⁵⁷ A spanyol infánsnő testvére, IV. (Habsburg) Fülöp spanyol király (1621–1665) udvarában szinte fogva tartották őket, ráadásul számos megaláztatást is el kellett tűniük. A frigyből végül nem lett semmi, mivel a spanyol király – főképp kegyence, Gaspar de Guzmán y Pimentel (1587–1645) Sanlúcar első hercege, illetve Olivares harmadik grófja, a spanyol király főminiszterének hatására – lehetetlen feltételeket szabott.²⁵⁸

Így például elvárták Károly herceg római katolikus hitre térését, továbbá az angliai katolikusok üldözésének azonnali hatályú beszüntetését, valamint a teljes körű vallási türelem megadását számukra.²⁵⁹ Ráadásul az is kiderült, hogy a spanyolok nem fognak közbenjárni a trónját vesztett protestáns, rajnai palotagróf – Károly herceg sógora – érdekében, hogy V. Frigyes az országát visszanyerje.²⁶⁰

A két herceg vérig sértve távozott Spanyolországból és hazatérve forszírozták a háború megindítását Spanyolország ellen.²⁶¹

²⁵⁴ HILLIAM 2007, 81. p.

²⁵⁵ Magát a frigyét – politikai elgondolásból – Thomas Cromwell (c.1485–1540) főminiszter szervezte, valamint üttötte nyélbe. A hercegnőről a híres festő, az ifjabbik Hans Holbein (c.1497–1543) a valóságnál szebb képet festett, amely elnyerte a király tetszését. Az első találkozó alkalmával azonban a „nagytermészetű” VIII. Henrik nem találta vonzónak a jövődöbelijét. Kijelentette, hogy nem veszi el azt a „holland tehenet”. Az angol király a történetekért, illetve az eset nyomában járó diplomáciai „kellemetlenségért” Thomas Cromwellt tette felelőssé, aki a rosszul sikerült házasságért – 1540. július 28-án, Londonban, a Tower Hillen – a fejével fizetett. VIII. Henrik szerencséjére Cleve-i Anna is belátta a „tévedést”, ezért maga is támogatta a válás kimondását. (Egyébiránt Anna volt a „bővérű” király legtovább élő felesége.) Vö. HILLIAM 2007, 71., 150. pp.

²⁵⁶ A nagy nőfaló, életében rengeteg szeretőt „elfogyasztó”, kicsapongó IV. György is csak idealizált képet láthatott jövődöbelijéről, ráadásul az első, személyes találkozó alkalmával rosszul lett, amikor megpillantotta választottját. (A király egy pohárka brandyt kért, majd elsiett.) Az 1795-ben egybekelt házaspár röviddel az esküvő után (1796) különköltözött. Az 1820-ban trónra lépő IV. György még a koronázási ceremóniáról is kitéltotta a feleségét, amelyet 1821. július 19-én végeztek a Westminster-apátságban. A megalázott feleség hiába dörömbölt a bezárt ajtókon, kénytelen volt elfogadni a helyzetet és elkullogni. Néhány héttel a tragikomikus eset után hunyt el, földi maradványait hajón szállították vissza szülőházájába. HILLIAM 2007, 109–111., 164–165. pp.

²⁵⁷ SHARPE, KEVIN: *The Personal Rule of Charles I.* Yale University Press. New Haven (Connecticut, USA), 1992. 5. p.

²⁵⁸ CUST 2005, 34–35. pp.

²⁵⁹ GREGG 1981, 84–87. pp.

²⁶⁰ WENDE 2001/a, 111. p.

²⁶¹ CARLTON 1995, 47. p.; CUST 2005, 36–38. pp.

A háborúval kapcsolatos elgondolásban a – zátonyra futott lánykérés miatt megkönnyebbült angol – közvélemény is a hercegeket támogatta, ezért I. (VI.) Jakab – pacifista hozzáállása miatt – nehéz helyzetbe került.²⁶²

Ironikus, de a spanyol házasság meghiúsulását követően, Károly – immáron I. Károly angol, ír és skót király – 1625. április 23-án az ugyancsak római katolikus, ámde francia származású (Bourbon) Henrietta Mária (1609–1669) hercegnőt vette el feleségül. A protestáns szigetországban ez a lépés, vagyis egy „pápiszával” kötött házasság, sem szerzett a nép körében osztatlan örömet. Az angol trónörökös és a francia királyi hercegnő házasságát politikai érdekek segítették elő.

I. Károly „drámája”, végül „tragédiája” azonban még csak ezután következett. Az alattvalói körében népszerűtlen, tekintélyelvű és „csodabogárnak” tartott I. (VI.) Jakab angol, ír és skót király halálával (1625. március 27.) a walesi herceg foglalhatta el a trónt. I. Károly angol, ír és skót királyt (1625–1649) 1626. február 2-án koronázták meg Londonban, a Westminster-apátságban.

Az új király uralkodása botrányos pillanatokkal indult. Ennek oka, hogy felesége számára elfogadhatatlan volt, hogy őt „eretnek” módon – anglikán szokásoknak megfelelően – koronázzák királynévá. Még a ceremónián való megjelenést is elutasította. (Bourbon) Henrietta Mária – a kecses, gyönyörű, ugyanakkor rátarti, zsémbelődő és akaratos francia hercegnő – hisztérikus rohamában néhány ablaktáblát is betört és kijelentette, hogy inkább hal meg, minthogy „eretnek ceremónia” keretében koronázzák meg. Az ifjú pár között hatalmas vita robbant ki, de a feleség hajthatatlan maradt. A megdöbben I. Károly nem tehetett mást, mint elfogadta felesége döntését. Ezt követően a királyi pár viszonya évekig hűvös és távolságtartó maradt, csak Buckingham első hercegének halála (1628) után kerültek ismét közelebb egymáshoz.

A „királyné koronázásához” visszatérve, indulatos cselekedete a későbbiekben bosszulta meg magát. I. Károly kivégzése (1649. január 30.) után a királyné külföldre menekült. Megszorult anyagi helyzetében férje halálos ellenfelétől, Oliver Cromwelltől kért anyagi segítséget, támogatást. Ő azonban szigorúan elutasította a kérését. Cromwell arra alapozta döntését, hogy (Bourbon) Henrietta Mária nem koronázták meg, ezért nem tarthat jogos igényt „állami segélyre, illetve támogatásra”.²⁶³

Megjegyezzük, hogy „(...) az 1625-től uralkodó I. Károly király józan, mérsékelt, takarékos és család szerető ember volt.”²⁶⁴ Amikor trónra lépett „(...) szó sem volt az állam válságáról, illetve annak monarchikus alkotmányosságáról. Ellenkezőleg, VIII. Henrik uralkodásának vége óta először nem merült fel politikai probléma az öröklés menetét illetően. [...] Ezenfelül gazdasági és politikai stabilitás jellemezte az angol monarchia általános helyzetét.”²⁶⁵

Az előbbi idézethez hozzátartozik, hogy Anglia, Írország és Skócia a „*harmincéves háborúba*” sem sodródott bele. A kedvező helyzet azonban I. Károly uralkodása idején a visszájára fordult. Kezdetben mindenki örömmel fogadta az új király trónra lépését, aki tanult és szorgalmas, ugyanakkor szigorú, jámbor, józan erkölcsű fiatal ember volt, ráadásul „háztartásában” a rend uralkodott. A parlament is reménykedett, hogy I. (VI.) Jakab „lehetetlen” uralkodása után jobb idők következnek.²⁶⁶

²⁶² HIBBERT, CHRISTOPHER: *Charles I.* Weidenfeld & Nicolson. London, 1968. 63. p.

²⁶³ HILLIAM 2007, 155–156. pp.

²⁶⁴ HAHNER PÉTER: *Az angol forradalom.* In: Rác Árpád (főszerk.): *Rubicon Történelmi Magazin.* Rubicon-Ház Kft. 28. évfolyam. 10. szám. Budapest, 2017. 5. p.

²⁶⁵ WENDE 2001/a, 109. p.

²⁶⁶ Vö. GUIZOT, FRANÇOIS (Fésüs György ford.): *Az angol forradalom története I. Károly haláláig.* Kiadja Heckenast Gusztáv. Pest, 1866. 75. p.

21. kép: I. (Stuart) Károly angol, ír és skót király (1631)

Megjegyzés: A Daniël Mijtens (1590–1647), holland festőművész által, 1631-ben készített olajfestmény méretei: magasság: 215,9 cm (85 inch), szélesség: 134,6 cm (53 inch). Az alkotás jelenleg a londoni National Portrait Gallery épületének harmadik emeletén, a negyedik teremben van kiállítva. Forrás: MIJTENS, DANIEL: *King Charles I.* National Portrait Gallery: <https://www.npg.org.uk/collections/search/portrait/mw01219> (Leltöltés ideje: 2024. április 17.)

III. I. KÁROLY ÉS A „KIRÁLYI MÉLTÓSÁG”

I. Károly – akárcsak apja, I. (VI.) Jakab – a „királyok isteni jogának” („*the divine right of the kings*”) ideológiájára támaszkodva, abszolutizmusra emlékeztető eszközökkel kormányzott. Azonban a 17. század első felében megváltoztak az idők, megerősödött a parlament, főképp annak alsóháza, akárcsak egyes vallási irányzatok. Így például a puritánok egyre jelentősebb hatalomra tettek szert. Apja regnálásával ellentétben I. Károlynak nem mindig volt lehetősége arra, hogy függetlenítse magát a parlamenttől, habár úgy gondolta, a parlamentnek követnie kell az uralkodó döntéseit. I. (VI.) Jakabnak még valamivel nagyobb „mozgáster” volt. További nagy különbség volt apa és fia között, hogy I. (VI.) Jakab még a skóciai éveit alatt megtanulta meddig mehet el a politikai játszmákban, ügyesen lavírozott. Ezt a „különc uralkodó” érdekei is megkövetelték. Habár Angliában kevésbé volt népszerű, Skóciában azonban többé-kevésbé rendet tett.²⁶⁷ Ezzel szemben fia, I. Károly önféjűségével a legkisebb engedményeket is igyekezett elkerülni.

Márki Sándor (1853–1925) történész szerint: „Azonban I. Károly (1625–49) annál jobban megtanulta apjának azt a hozzá jambusokban írt szonettjét, mely arra oktatta, hogy isteni jelleget Isten nem hiába ad a királyoknak. Jogara adja hatalmukat a trónon; ahogy tehát alattvalóik engedelmeskednek nekik, viszont ők is úgy féljék és szolgálják az Istent. »Ha tehát boldogan akarsz uralkodni, vigyázz égi királyunk törvényeire; az ő törvényeiből vedd minden törvényünk eredetét s mindig az ő helytartója maradj. Jutalmazd meg az igazat, légy állhatatos, igaz és becsületes. Fojtsd vissza büszkeségedet, védelmezd az igazságot s mindig úgy járj, mintha Isten előtt járnál. Védd az istenest, ostorozd az istentelent. Így uralkodói erényekben ragyogsz és teljesen hasonlítás isteni királyodhoz.«”²⁶⁸

David Hilliam (1930–2012) brit történész a következőket írta I. Károly személyiségéről: „Elkeserítően bátortalan, ugyanakkor elviselhetetlenül gögös volt. Mély meggyőződéssel vallotta, hogy ő Istentől kapta a jogot az ország kormányzására, és minden cselekedetét ez a tudat irányította. Úgy hitte, az isteni hatalom birtokában bármit megtehet, amit csak akar.”²⁶⁹

Az uralkodó személyiségében távolságtartó, kimért, megközelíthetetlen és macacs volt. Ennek ellenére kiállása, tartása mindvégig királyi volt. Azonban nagyfokú érzékenység jellemezte, ha politikai ellenfelei a királyi méltóságát korlátozni vagy csökkenteni akarták. Hallgatag személyiségnek számított, aki nem vagy alig nyílt meg mások számára. (Ezért sem szeretett az angol parlament előtt megjelenni, főképp beszédet tartani.) Csak néhány „kiválasztott” személyt engedett közel magához, mint amilyen apja egykori kegyence, George Villiers, Buckingham első hercege, majd annak halála (1628) után felesége, (Bourbon) Henrietta Mária volt. I. Károly küldetéstudatát az alábbiak szerint foglalhatnánk össze: „A király uralkodik, nem vitatkozik.”²⁷⁰ A gyakran dadogó király személyiségének sajátosságai – ahogyan már említettük – minden bizonynyal gyermekkorára vezethetők vissza, mivel a fejlődésben „(...) részlegesen visszamaradt gátlásos gyermekként többé-kevésbé magányosan nőtt fel”.²⁷¹

²⁶⁷ ASCH 2001/a, 95. p.; WENDE 2001/a., 115. p.

²⁶⁸ MÁRKI 1910, 160–161. pp.

²⁶⁹ HILLIAM 2007, 81. p.

²⁷⁰ Vö. WENDE 2001/a, 114–115. pp.

²⁷¹ WENDE 2001/a, 115. p.

A király nem volt jó stratégia, ráadásul a megfelelő segítők is hiányoztak mellőle. Mind a külpolitikai, mind a belpolitikai lépései zúrzavarhoz vezettek. A vallási kérdések tekintetében is teljes mértékben következetlennek bizonyult. Mentségére legyen mondva, hogy országaiban (Anglia, Skócia és Írország) a reformáció eltérő szinteket ért el, amely tőle függetlenül is komoly vallási, valamint belpolitikai problémává terebélyesedett. Ráadásul országaiban három különféle vallási irányzat volt jelen. Írország megmaradt római katolikusnak, Skóciában a szigorú „Skót Presbiteriánus Egyház” („Kirk”) szava érvényesült, Angliában az „Anglikán Egyház” („Church of England”) szerepe volt meghatározó. Mindezek ellenére a „vallási kiegyezést” sürgető – és saját érdekeit szolgáló – politikája elhibázottnak tekinthető, mivel az anglikán tanításokat és sajátosságokat kívánta mindenhol – tehát Skóciában és Írországban is – meghonosítani.²⁷² Ez nyilvánvalóan érthető és „kényelmes” megoldás is lett volna, mivel a protestáns egyházi hierarchiára épülő Anglikán Egyház elismeri a tekintélytisztelést, emiatt „harmonizált” a „királyok isteni jogával”. Erre a jellemzőre már I. (VI.) Jakab is épített.

Az uralkodó az angol polgárháború idején hadvezérként is meglehetően gyengének bizonyult. Mint stratégia csapnivaló volt, a kínálkozó helyzeteket nem tudta kihasználni, de kétséget kizáró tény, hogy bátor személyiség lehetett, mert a csatákban mindig a nyeregben ülve, seregei élén lovagolt.²⁷³ Személyes bátorsága élete utolsó napjaiban és kivégzése idején is megnyilvánult, amivel nagy hatást keltett.

I. Károly kínosan ügyelt a királyi cím „fényére”, amely a külsőségekben is megnyilvánult. Apjával ellentétben, spanyol mintára, szigorú udvari szertartásosságot vezetett be a királyi udvarban, amelyet a rend és hierarchia határozott meg. A királyhoz való bejárás szabályait részletesen szabályozták. Ahogy François Guizot (1787–1874) francia történész fogalmazott: „Háztartásában illő rend uralkodott, egész lénye emelkedett, egyenes, igazságszerető jellemet árult el; tartása és szokásai imponáltak az udvaroncoknak és tetszett a népnek s erényei megszerzék neki a jóakarók tiszteletét.”²⁷⁴

I. (VI.) Jakab sokszor közönséges és nyers modorával, kioktató „iskolamesteri” stílusával ellentétben I. Károly kezdetben valóban üdítően eltérő személyiségnek látszott. A megjelenésében és kiállításában fess uralkodót nem lehetett nem észrevenni, ha valahol megjelent. Még politikai ellenfeleire is bizonyos fokú hatást gyakorolt. Ahogy a polgárháború – királpárti szempontból – katasztrofális pillanataiban, úgy élete utolsó napjaiban is a méltóság, a visszafogottság és a nyugalom áradt belőle. Igazi koronás fő volt. Ezért is sajnálatos, hogy a „királyok isteni jogába” vetett hite és a tanácsadói – köztük felesége, (Bourbon) Henrietta Mária királyné – tévútra vitték, elősegítve ezzel bukását és személyes tragédiáját. A szándékaiban a népéért buzgólkodó, és ebben komolyan hívő, azonban ellentmondást nem tűró király végül népei „elszámú ellensége” lett. Uralkodása miatti népszerűtlensége ellenére, kezdetben, nem kívánták kivégezni, még politikai ellenfelei sem kívánták a halálát. Ezért kivégzése igencsak megosztotta a kortársakat, de külföldön is nagy visszhangot, leginkább ellenérzést váltott ki.

I. Károly élete leginkább egy görög tragédia főhősére emlékeztet. Felvállalva önmagát és elveit, a végsőkig kitartott, sokszor tartásból is leckét adott kortársainak. Bukása bár törvénytörő volt, azonban az utókor szemében „megszépült” az emléke.

²⁷² Vö. MÁRKI SÁNDOR: *Az újkor története*. In: Márki Sándor (szerk.): A népek története. Harmadik kötet. Kiadja az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat. Budapest, é.n. 160–164. pp.; WENDE 2001/a, 119. p.

²⁷³ A „vitás” eredménnyel végződő „edgehill csatában” (1642. október 23.) például nemcsak a király, hanem annak fiai, Károly walesi és Jakab yorki hercegek is jelen voltak. Vö. YOUNG, PETER: *Edgehill 1642*. Windrush Press Publishers. Moreton-in-Marsh. 1995. 114–115. pp.

²⁷⁴ GUIZOT 1866, 75. p.

22. kép: I. Károly angol, ír és skót király portréja (1636)

Megjegyzés: A Sir Anthony van Dyck (1599–1641) flamand – antwerpeni származású – festőművész által 1636-ban készített olajfestmény méretei: magasság: 248 cm (97,6 inch), szélesség: 153,6 cm (60,5 inch). Az alkotás jelenleg a windsori kastélyban (Queen's Gallery) található. Forrás: SIR VAN DYCK, ANTHONY: *Portrait of King Charles I*. Royal Collection Trust: <https://www.rct.uk/collection/404398/charles-i-1600-1649> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

I. Károly, akárcsak apja, I. (VI.) Jakab ügyelt a látszatra. Az uralkodói méltóság hangsúlyozása ezért a művészetekben is megjelent. Ezt érhetjük tetten a Whitehall részeként megépített Banqueting Hall esetében is, amely a korai Stuart uralkodók nagyságát volt hivatva hangsúlyozni. I. Károly lelkes művészetpártoló volt. Ahogy az egyik forrás fogalmazott: „(...) *de nemcsak az illem és a tisztesség tüntette ki a Whitehallt (fehér ház) a legtöbb európai udvar között, hanem a választékos ízlésről tanúskodó pompa kibontakozása is. Különösen a festészetnek volt Károly jó ismerője, műgyűjtője és mecénása. Van Dyckot alkalmazta udvari festőnek, órákat tudott egy műteremben tölteni azzal, hogy a festőt nézte munkája közben.*”²⁷⁵

A festészet mellett a színjátszás továbbra is előtérben maradt. Az operát, a baletet és a drámát ötvöző maszkajátékok még mindig a kifinomult szórakozás fokmérőjének számítottak. I. Károly azonban hajthatatlannak bizonyult a „régí rend” élősködő kegyeltjeivel szemben. Az apja idejében a királyi udvarba sereglett iszákosokat, tivornyázókat, kéjenceket, etc. nemes egyszerűséggel elzavarta a palotából.²⁷⁶

Számos más angol, illetve – későbbi – brit uralkodóval ellentétben nem élt kicsapongó életet. Példás férj és családszerető apa volt. Műveltsége és számos jó tulajdonságára ellenére nem vette figyelembe az idő múlását és a belpolitikai helyzet változását. Ezért az angol, ír és skót, illetve brit uralkodók között egyedülként a fejével fizetett a túlzott és ellenvetést nem tűrő, Isten kegyelméből való hatalomgyakorlásért.²⁷⁷

23. kép: I. Károly angol, ír és skót király hármas portréja (c.1635/1636)

Megjegyzés: A Sir Anthony van Dyck (1599–1641) flamand festőművész által, 1635–1636 körül készített olajfestmény méretei: magasság: 84,4 cm (33,2 inch); szélesség: 99,4 cm (39,1 inch). A festmény napjainkban a Windsor-kastélyban található. Forrás: SIR VAN DYCK, ANTHONY: *Charles I in three positions*. Royal Collection Trust: <https://www.rct.uk/collection/404420/charles-i-1600-1649> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

²⁷⁵ WENDE 2001/a, 116–117. pp.

²⁷⁶ WENDE 2001/a, 116. p.

²⁷⁷ Vö. INCZE MIKLÓS – MAKKAI LÁSZLÓ: *A polgári forradalmak és az újkor*. In: Lukács Ernőné (főszerk.): *Az idők sodrában*. III. kötet. Minerva Zsebkönyvek. Minerva Kiadó. Budapest, 1969. 6–10. pp.; NEWLAND, SONYA (Baló András Márton ford.): *Császárok, királyok és királynők. Európa uralkodóházai 1600-tól napjainkig*. Kossuth Kiadó. Budapest, 2008. 23. p.

IV. I. KÁROLY ÉS CSALÁDJA

„*A finom ízlésű és viselkedésű I. Károly példás férj és apa volt.*”²⁷⁸ – írta David Hilliam történész. A szerencsétlenül alakult spanyolországi „lányszerzés” után – amelyre az ifjú Károly herceg, 1623-ban, George Villiers-szel, azaz Buckingham első hercegével vállalkozott –, az újonnan – 1626. február 2-án²⁷⁹ – királlyá koronázott Károly végül az ugyancsak római katolikus (Bourbon) Henrietta Mária hercegnővel – XIII. (Igazságos) Lajos francia király (1610–1643) húgával – lépett frigyre.

Először Franciaországban, megbízott útján („*proxy marriage*”) kötöttek házasságot. „*Az eljegyzést 1625. május 8-án este tették hivatalosan közzé a Louvreban, és három nappal később a Notre Dame-ban megtartották az esküvőt. [...] A második esküvői szertartást 1625. június 13-án tartották a canterburyi katedrálisban. Ezúttal már a vőlegény is jelen volt a ceremónián.*”²⁸⁰

A házasság politikai megfontolásból jött létre, ráadásul a házaspár rövidesen elhidegült egymástól, mivel a „pápista” – emellett „tűzrólpattant” – feleség meglehetősen haragosan adta újdonsült férje tudtára, hogy nem kíván „eretnek” ceremónia révén angol királynévá válni. A királynét az ország népe „pápista ellenségeként” kezelte, illetve sosem fogadta el és szerette meg. Ráadásul a királyi pár közötti feszültséget Buckingham első hercege is szította, mivel félt, hogy háttérbe szorul a királyné mögött, ezáltal kiesik a hatalomból. A francia származású királyné visszavágyott szülőhazájába, de Armand Jean du Plessis de Richelieu (1585–1642), azaz a hírhedt Richelieu bíboros erről hallani sem akart. A királyi pár az esküvő után három évig teljesen elhidegült viszonyban élt. Az elmérgesedett kapcsolatban a változást a Buckingham első hercege ellen elkövetett halálos kimenetelű merénylet (1628) hozta meg.²⁸¹ „*Ettől fogva Károly mintaférj és mintaapa lett.*”²⁸² „*Gyermekeik születtek: Károly, Jakab és hét másik, ám néhány közülük nem érte meg a felnőttkort.*”²⁸³

George Villiers halála (1628) után a királyi feleség lett I. Károly legjelentősebb támasza. „*Henrietta legnagyobb hibája az volt, hogy rossz tanácsokkal látta el Károlyt. Gyűlölte a parlamentet, és nem értette a szerepét. Arra buzdította Károlyt, hogy hagyja ki a parlamentet az uralkodásból, legyen igazi király. Nem gondolt arra, ez mekkora katasztrófához vezet.*”²⁸⁴

Egyes források példás apaként és hűséges férjként emlékeznek meg I. Károly angol, ír és skót királyról, aki valóban rajongott gyermekeiért. Ennek ellenére bizonyos „kútfők” megemlékeznek egy bizonyos Lady Jane Whorwood – született Jane Ryder – (1612–1684) nevű fiatal hölgyről is, aki bizalmas viszonyba került az élete végén a Wight-szigeten raboskodó királlyal. A fiatal – rojalista érzelmű – hölgynek valószínűleg nagy szerepe lehetett a király és a skótok között zajló tárgyalásokban. Ennek egyenes ági következménye lett az angol polgárháború második szakaszának (1648–1649) kirobbanása. Az úrhölgy gyakorlatilag a király „ügnöke” volt, hiszen magának a fogvatartott uralkodónak korlátozottak voltak a lehetőségei, hogy szabadulását, illetve helyzetét rendezze.

²⁷⁸ HILLIAM 2007, 228. p.

²⁷⁹ VENDE 2001/a, 108. p.

²⁸⁰ PANZER 2007, 111–112. pp.

²⁸¹ PANZER 2007, 112–113. pp.

²⁸² VENDE 2001/a, 118. p.

²⁸³ HILLIAM 2007, 156. p.

²⁸⁴ HILLIAM 2007, 156. p.

Az 1648 második felében a Carrisbrooke-várkastélyban fogvatartott király és az ifjú hölgy sokat leveleztek. Az üzenetváltásban titkos kódokat is használtak. A király és Jane között – annak ellenére, hogy mindketten házások voltak – a források szerint érzékeny szálak is szövődtek.²⁸⁵ A király felesége, de Whorwood férje is, mint sok rojalista érzelmű személy, a kontinentális Európa területére, Franciaországba menekült Oliver Cromwell és rendszere haragja elől. David Hilliam brit történész is szólt a király és az úrhölgy bizalmas viszonyáról, amikor az alábbiakat írta: „*A börtönből [...] leveleit így írta alá: »Szerető Károlyod«. Titokban számos alkalommal találkoztak. Egy követnek Károly ezt mondta: »Mondd meg Jane Whorwoodnak, hogy plátói szerelme elrontja az étvágyamat.« Azt mondta Jane-nek, közli feleségével, Henrietta Máriával, hogy viszonyuk van, de nem tette. Jane-nek küldött utolsó levelében azt írta, »igazán kellemes dolgokat« köszönhet neki.*”²⁸⁶

Egyes forrásokban találhatunk olyan megjegyzéseket, amelyek szerint I. Károly biszexuális volt. Ez kétséget kizáróan nincs bizonyítva. A találgatás alapja George Villiers, azaz Buckingham első hercegének személye, aki I. (VI.) Jakab kegyence volt. Károly herceg, illetve I. Károly, valamint George Villiers sokkal inkább közeli barátok és politikai szövetségesek voltak, mint „szeretők”. Ugyancsak a találgatást támasztja alá egy – Gerard („Gerrit”) van Honthorst (1592–1656) holland festőművész által alkotott – festmény, amely az egykori királyi palota, a Hampton Court királynői lépcsőházában („*Queen’s Stairs*”) látható. A festményen Károly, mint Apolló, felesége, (Bourbon) Henrietta Mária, mint Diana látható. A freskón szerepel – mint Merkúr – Buckingham első hercege, továbbá felesége is. Ennek ellenére a két férfi egymásra fókuszál, mintha nem vennének tudomást feleségeikről.²⁸⁷ A biszexualitás egyébiránt már csak azért sem valószínűsíthető, mert a király személyiségében teljesen eltért apjától, ráadásul valóban példás családapa volt. Valójában a kérdés – vagyis a király szexuális irányultsága – nem bír központi jelentőséggel. Sokkal fontosabb az, hogy mind a közeli barát, Buckingham első hercege, mind a királyi hitves, (Bourbon) Henrietta Mária rossz tanácsaikkal sokat rontottak az ország bel- és külpolitikai, valamint a király helyzetén.

A következőkben I. Károly családjának tagjait mutatjuk be. Először a király „úrhatnám” felesége, (Bourbon) Henrietta Mária életének fontosabb állomásait tekintjük át vázlatosan, majd a királyi pár gyermekei felé fordítjuk a figyelmünket.

Előjáróban szükséges megjegyeznünk, hogy I. Károlynak talán nagyobb szerencséje volt a családalapítással, mint elődjének, I. (VI.) Jakabnak. I. Károly és (Bourbon) Henrietta Mária frigyéből kilenc gyermek született, akik közül „csak” az elsőszülött Károly Jakab (1629), valamint a hetedik gyermekként megszületett Katalin (1639) halálozott el egynapos korában. A hatodik gyermek, Anna (1637–1640) ugyancsak rövid ideig élt, mindössze három és fél év adatott meg neki. A többi gyermek többé-kevésbé hosszabb életű volt, habár közülük is elsősorban a két későbbi koronás fő, Károly és Jakab, vagyis a leendő II. Károly és II. (VII.) Jakab élt meg magasabb életkort.

A két, későbbiekben királlyá avanszált fiúgyermek mellett a többi utódról is érdemes néhány gondolatot közölni.

²⁸⁵ Vö. HARDING FIRTH, CHARLES: *Whorwood, Jane*. In: Lee, Sidney (szerk.): *Dictionary of National Biography*. Volume LXI (Whichcord-Williams). Smith, Elder & Co. London, 1900. 170–171. pp.; FOX JOHN: *The King’s Smuggler. Jane Whorwood. Secret Agent to Charles I*. The History Press. Cheltenham, 2010.; POYNTING, SARAH: *Deciphering the King. Charles I’s Letters to Jane Whorwood*. In: Maber, Richard (szerk.): *The Seventeenth Century Journal*. Volume XXI Number 1. Taylor & Francis. Abingdon, 2006. 128–140. pp.

²⁸⁶ HILLIAM 2007, 228. p.

²⁸⁷ *LGBT + Royal Histories*. Historic Royal Palaces: <https://www.hrp.org.uk/tower-of-london/history-and-stories/lgbt-royal-histories/#gs.02jvw0> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

IV. 1. (Bourbon) Henrietta Mária angol, ír és skót királyné

(Bourbon) Henrietta Mária – franciául Henriette-Marie de France – valószínűleg a legellentmondásosabb házastárs a Stuart uralkodók partnerei közül. A szigetország alattvalói körében igencsak népszerűtlen volt. Elmarasztalt személyiségéért azonban – más, népszerűtlen Stuart házastárs ellenében – tett is. A negatív megítélés elsődleges, „próza” oka, hogy római katolikus vallású volt, ráadásul hitéhez a végsőkig ragaszkodott. Még férje, I. Károly sem tudta jobb belátásra téríteni, abban a tekintetben, hogy legalább a „látszatra ügyeljen” egy olyan országban, ahol szigorú katolikusellenes rendelkezések voltak hatályban és a népesség „hisztérikusán pápistaellenes” volt. A vallási kérdések mellett, az erőszakos, ellentmondást nem tűrő természetével, illetve abszolutisztikus hajlamával sem szeretettette meg magát az alattvalói körében. Emellett még férjét is, akit bár a végsőkig támogatott, rossz tanácsokkal látta el, amely – ahogyan azt már említettük – idővel a király és a monarchia bukását eredményezte.

IV. 1. 1. Családi háttér és neveltetés

(Bourbon) Henrietta Mária francia királyi hercegnő 1609. november 25-én született a párizsi Louvre-ban, amely épület mai funkciójával ellentétben, bizonyos időszakban királyi rezidenciaként működött. Szülei, az első Bourbon uralkodó, a határozott és tetterős IV. Henrik (1553–1610) francia király (1589–1610) és az itáliai, toszkán származású Medici Mária (1575–1642) francia királyné voltak. Habár IV. Henrik kezdetben protestáns volt, de 1593. július 25-én – hogy végre lezárják a Franciaországban hosszú évtizedeken át zajlott vallásháborúk okozta gazdasági és társadalmi feszültséget –, a Párizs melletti Saint-Denis-székesegyházban, a francia királyok hagyományos temetkezési helyén, áttért a római katolikus hitre. Ahogy egyik udvaronca mondta: „*Párizs megér egy misét.*” („*Paris vaut bien un messe.*”)²⁸⁸ És valóban, Franciaország végre – többek között a vallási türelem (nantes-i ediktum [1598. április 13.]) miatt – elindulhatott a békés, nyugodt gazdasági fejlődés, nem utolsósorban a nagyhatalommá válás útján. Első csúcspontját azonban csak a „*Napkirály*”, azaz XIV. Lajos francia király (1643–1715) regnálása idején érte el.

IV. Henrikkel szemben, hitvese, a Medici család tagjaként, elkötelezett római katolikus volt. Mindez a közös gyermek, Henrietta Mária életét is befolyásolta. A hercegnő, akit római katolikus szellemben neveltek, hitéhez rendületlenül ragaszkodott, ezért – ahogyan azt már említettük – a későbbiekben, királynéként, Angliában mindvégig népszerűtlen maradt. Alattvalói konkrétan „pápista ellenségként” kezelték.²⁸⁹

A hercegnő a korai éveiben a francia királyi udvarban nevelkedett. Azonban nem ő volt szülei egyedüli gyermeke, öt testvére – három fiú és két lány – után született. Legidősebb testvére, a későbbi XIII. (Igazságos) Lajos francia király (1610–1643) volt, aki apját követte a francia trónon miután egy merénylő a nőügyei miatt „*vén kecskéknek*” („*Le Vert Galant*”)²⁹⁰ is nevezett uralkodóval végzett. XIII. (Bourbon) Lajos helyett azonban ténylegesen Richelieu bíboros „uralkodott”, aki mindent megtett az európai francia hegemonia megerősítéséért.

²⁸⁸ *Párizs megér egy misét.* Francianyelv.hu: <https://www.francianyelv.hu/francia-tortenelem/innenonnan/parizs-meger-egy-miset> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

²⁸⁹ PANZER 2007, 113. p.

²⁹⁰ CARRICK – MARSH 2010, 190. p

A fiatal Henrietta Mária hercegnőről elmondható, hogy „(...) *bátor szívű gyermek volt göndör, sötét hajfürtökkel, és hadarva, hevesen artikulálva beszélt.*”²⁹¹ A források szerint nemcsak gyermekként, hanem felnőttként is alacsony termetű volt.²⁹²

Édesapját – ahogyan arra az előbbiekben már utaltunk – elég korán, 1610-ben, csecsemőkorában elveszítette,²⁹³ ezért neveltetésére édesanyja, Medici Mária felügyelt. Mivel anyja római katolikus volt, őt is ebben a hitben nevellette, ráadásul a hercegnő még latinul is megtanult.²⁹⁴ Csak érdekességként jegyezzük meg, hogy Anglia első Stuart uralkodója, I. (VI.) Jakab nem támogatta azt, hogy a nők latinul tanuljanak, mert az szerinte „ravasszá” teszi őket.²⁹⁵

A királyi hercegnőre nagy hatással voltak a francia királyi udvarban tevékenykedő karmeliták is. Henrietta Máriát testvéreivel együtt, a kor szokásainak megfelelően neveltették: megtanult táncolni, énekelni, lovagolni, valamint szerepelt az udvari színjátékokban. Habár írni és olvasni is megtanították, különösebb szellemi tehetséget azonban nem mutatott.²⁹⁶ Valószínűsíthetően személyét „csak” dinasztikus kapcsolatok létesítésére szánták. Az idegennyelvtudás kapcsán elmondható, hogy „(...) *egy szót sem tudott angolul – soha nem is jeleskedett a nyelvtanulásban –, de erre nem is volt szüksége, hiszen akkoriban a művelt társadalmi rétegek amúgy is franciául beszéltek.*”²⁹⁷

24. kép: (Bourbon) Henrietta Mária király hercegnő (c.1615)

Megjegyzés: Az ifjabb Frans Pourbus (1569–1622) flamand, antwerpeni származású festőművész által, 1615 körül készített olajfestmény a fiatal, gyermekkorú francia hercegnőt ábrázolja. Forrás: IFJ. POURBUS, FRANS: *Henriette-Marie de France*. GetArchive: <https://garystockbridge617.getarchive.net/amp/media/henrietta-maria-as-princess-of-france-1c00a7> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

²⁹¹ PANZER 2007, 111. p.

²⁹² HILLIAM 2007, 155. p.

²⁹³ BOKOR (IX. kötet) 1895, 70. p.

²⁹⁴ PANZER 2007, 111. p.

²⁹⁵ Vö. FRASER, ANTONIA: *The Weaker Vessel. Woman's Lot in Seventeenth-Century England. (II. part)*. Weidenfeld & Nicholson. London, 1996. 71. p.; GYÉMÁNT 2021, 58. p.

²⁹⁶ HIBBARD, CAROLINE: *By Our Direction and For Our Use. The Queen's Patronage of Artists and Artisans seen through her Household Accounts*. In: Griffey, Erin (szerk.): *Henrietta Maria. Piety, politics and patronage*. Ashgate Publishing. Aldershot (Vermont, USA), 2008. 116. p.

²⁹⁷ PANZER 2007, 112. p.

IV. 1. 2. A dinasztikus igények szolgálatában

A francia királyi hercegnő – mint sok „sorstársa” a történelemben – a dinasztikus igényeket volt hivatva kielégíteni. Ezt az elgondolást támasztja alá, hogy Medici Mária a lányát mindenképp trónörököshez akarta adni, így esett a választása I. (VI.) Jakab fiára, Károlyra, a walesi hercegre. A lehetőség épp „jókor jött” a franciáknak, hiszen a koronaherceg házassági kísérlete a spanyol infánsnővel – I. Károly személyétől függetlenül – csúfos kudarcba fulladt. Megjegyezzük, hogy a walesi herceg neve korábban is felmerült, de I. (VI.) Jakab a „spanyol házasság” gondolatát preferálta.

A walesi herceg és a francia királyi hercegnő házasságkötésére végül 1625. május 11-én, csak I. (VI.) Jakab halála után került sor. A fiatal pár előbb Párizsban házasodott össze, de a vőlegény, az immáron királlyá előlépett I. Károly nem volt jelen: helyette képviselője kötötte meg a házasságot („*proxy marriage*”). A királyi pár először a második házasságkötés előtti napokban, Dovernél találkozott először. Az Angliába érkező francia delegációt, élén a királyi hercegnővel I. Károly és annak kísérete már várta. (Bourbon) Henrietta Mária illendőségből próbált ugyan néhány kifejezést angolul megtanulni, hogy üdvözölhesse leendő férjét, de a találkozás pillanatában – valószínűleg a nagy izgalom miatt, hiszen sohasem találkoztak még – „lefagyott”. Már épp elsírta volna magát, amikor a fiatal király úriemberként odalépett hozzá és megvigasztalta. Már az első találkozáskor megállapították, hogy bár I. Károly sem volt magas növésű, de francia hercegnő még nála is alacsonyabb volt. (A király javasolta, hogy felesége hordjon magasított cipőt.)²⁹⁸ A kezdeti izgalom után, a két fiatal, már megnyugodva, Canterbury felé indult kíséretükkel. A második esküvői ceremóniát – 1625. június 13-án – Canterburyben, a katedrálisban tartották, ahol I. Károly természetesen személyesen is megjelent és közreműködött a szertartás során.

Hamarosan kiderült, hogy az ifjú felesége „(...) *serény, rátarti, zsémbelődő, akaratos, kecses és gyönyörű*”²⁹⁹ nőszemély. A hercegnő királynévá való koronázása kapcsán a királyi pár között, finoman fogalmazva, is jelentős nézeteltérések merültek fel. „*Károlynak rá kellett jönnie, hogy mosolygós hitvese valójában milyen heves vérmérsékletű és makacs. Henrietta tudta, hogy protestáns szertartást fognak rendezni, és hívő katolikus lévén nem volt hajlandó részt venni benne. Nemcsak hogy nem akarta, hogy megkoronázzák, de úgy döntött, meg sem jelenik az ünnepségen. Indulatos viták dúltak a házastársak között. Henrietta pusztá ököllet betört néhány ablaktáblát, és azt mondta, előbb hal meg, mint hogy egy eretnek a fejére helyezze a koronát. Károly megdöbbsent, de semmit nem tehetett. Az udvaroncok és a nép is megütközött a dolgon.*”³⁰⁰

Az ifjú házások közötti viszony 1625 és 1628 között igencsak elhidegült, szándékosan kerültk egymást. Ebben nagy szerepet játszott Buckingham első hercege, George Villiers, aki félt, hogy a királyné miatt háttérbe szorul, ezért ahol lehetett ellene ágált. Buckingham fellépése ellen hiába tiltakozott az ifjú feleség, nagy sikert nem ért el. Megjegyezzük, hogy Buckingham első hercege még a királynét is megfenyegette. Nevezetesen, hogy könnyen juthat olyan sorsra, mint VIII. Henrik második és ötödik felesége, azaz Boleyn Anna (c.1501/1507–1536) és Howard Katalin (c.1523–1542), vagyis a hóhér bárdja végezhet vele. Habár I. Károly messze nem volt VIII. Henrik, de mindezek fényében nem nehéz elképzelni, hogy az ifjú feleség a kezdeti időszakban nem érezte jól magát Angliában.

²⁹⁸ HILLIAM 2007, 155. p.

²⁹⁹ HILLIAM 2007, 155. p.

³⁰⁰ HILLIAM 2007, 155–156. pp.

Buckingham első hercegével azonban 1628. augusztus 23-án egy fanatikus puritán, John Felton (c.1595–1628), a királyi hadsereg egykori hadnagyának merénylete végzett, aki nemes egyszerűséggel leszúrta a portsmouth-i kikötőhöz közel fekvő Greyhound Pubban³⁰¹ a pökhendi és Angliának annyi bajt okozó herceget.³⁰²

Természetesen a merénylő sem kerülhette el a sorsát, hamarosan elfogták és 1628. november 29-én a köztörvényes bűnözők londoni vesztőhelyén, Tyburnben, az ún. „*tyburni fára*” („*Tyburn Tree*”)³⁰³ akasztották fel.³⁰⁴ A hatalom – elrettentésül és a merénylő megszégyenítése miatt – visszaküldte Felton holttestét Portsmouth-be, ahol kiállították. A szándék azonban nem érte el a célját, pont ellentétesen hatott, vagyis Felton az emberek többsége tisztelte azért, mert megszabadította az országot a néhai királyi kegyencről.³⁰⁵

George Villiers halálát követően a gátlásos és magába forduló I. Károly egyre közelebb került a feleségéhez. Minden bizonnyal „megenyhültek” egymás irányába, ráadásul Buckingham első hercegének ármánykodása sem állt már közjük. Ezt támasztja alá, hogy 1629-től sorban születtek meg a királyi pár gyermekei. Ráadásul Károly példás apává és szerető férjé vált, illetve lépett elő.³⁰⁶

25. kép: (Bourbon) Henrietta Mária angol, ír és skót királyné (c.1636–1638)

Megjegyzés: A Sir Anthony van Dyck (1599–1641) flamand festőművész által, 1634–1638 körül készített olajfestmény méretei: magasság: 105,8 cm (41,7 inch); szélesség: 83,8 cm (33 inch). A festmény napjainkban a San Diego-i San Diego Museum of Art gyűjteményében található. Forrás: SIR VAN DYCK, ANTHONY: *Portrait of Henrietta Maria de Bourbon, Queen of England. Henrietta Maria: Warrior Queen*. Aspect of History: <https://aspectsofhistory.com/henrietta-maria-warrior-queen/> (Letöltés ideje: 2021. június 7.)

³⁰¹ Az egykori pub napjainkban, „*Ye Spotted Dogge*” néven hotelként működik. *Ye Spotted Dogge*: <https://www.yespotteddogge.co.uk/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

³⁰² Vö. BOKOR (III. kötet), 1893, 756. p.; GARDINE, SAMUEL RAWSON: *Villiers, George (1592–1628)*. In: Lee, Sidney (szerk.): *Dictionary of National Biography*. Volume LVIII (Ubal dini-Wakefield). Elder Smith & Co. London, 1899. 336–337. pp.; GYÉMÁNT 2021, 117. p.

³⁰³ JOHNSON, BEN: *Tyburn Tree and Speakers Corner*. Historic UK: <https://www.historic-uk.com/HistoryMagazine/DestinationsUK/Tyburn-Tree-Speakers-Corner/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

³⁰⁴ Vö. *John Felton (c.1595–1628)*. The Online Portrait Gallery: <https://theonlineportraitgallery.com/portrait/john-felton/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

³⁰⁵ Vö. LEE, SIDNEY: *Felton, John (c.1595–1628)*. In: Stephen, Leslie (szerk.): *Dictionary of National Biography*. Volume XVIII (Esdaille-Finan). Elder Smith & Co. London, 1899. 307–308. pp.

³⁰⁶ HILLIAM 2007, 156. p.; PANZER 2007, 114–115. pp.

IV. 1. 3. Királyi hitvesként

Az előbbieken említettük, hogy a királyi pár viszonya Buckingham első hercegének halálát (1628) követően kezdett javulni. Hamarosan azonban ideális lett házasság. I. Károly odaadó férj és példás családapa lett, aki nem utolsósorban egyre inkább felesége befolyása alá került. A komolyabb bajok akkor jelentkeztek, amikor Henrietta Mária a király politikai tanácsadója is lett. „*A szeszélyes asszony nem egykönnyen tette magáévá az angol mentalitást. Megőrizte franciás gesztusait és katolikus hitét, nem tanult meg tökéletesen angolul, és nemigen tudott mit kezdeni a parlamenttel, mint politikai intézménnyel, hiszen egy központi, abszolutisztikus hatalommal kormányzott országból érkezett. Franciaországban a király akarata számított. Isten által ráruházott teljhatalmát nem nyírbálta meg egy politikai szervezet, mely részt kívánt venni a kormányzásban.*”³⁰⁷ Az előbbi idézetből is kiolvasható, hogy a királyné nem fogadta el az angol viszonyokat, főképp az angol parlament jelentőségét nem értette, vagy ha értette is nem fogadta el annak „korlátozó szerepét”. Franciaországban teljesen más rendszer volt, ráadásul még a francia abszolutizmus csúcspontja, XIV. Lajos uralkodása előtt járunk. A franciáknál, kis túlzással, a király volt a törvény, az angoloknál ellenben a királyt is kötötték a törvények, főképp az egyik kényes kérdés, a pénzügyek, illetve az adóztatás területén.

A királynét életmódja sem tette népszerűvé az egyre inkább a puritánok befolyása alá kerülő országban. Hatalmas összegek mentek el bálokra, maskarás előadásokra, etc. A királyi udvar fényűzése – amely már I. (VI.) Jakab uralkodása idején is sokakat bosszantott – hihetetlenül és elfogadhatatlanul pazarlóvá vált. A puritánokat felháborító, fényűző és pazarló életmód, továbbá az abszolutista felfogás, valamint a királynak adott – rossz – tanácsok miatt a brit történészek szerint királyné szerepet játszott az angol polgárháború előidézésében.³⁰⁸ A felelősség mértékében azonban a brit „kútfők” már komoly vitában állnak egymással.³⁰⁹

Az 1640-es évekre a politikai, vallási, erkölcsi, etc. feszültség már elkerülhetetlené tette a polgárháború kirobbanását, amelyet a királyné „pápista” beállítottsága tovább gerjesztett. Valójában már I. (VI.) Jakab uralkodása is a polgárháború felé sodorta az országot, azonban arra még nem érett meg az idő. Nem elhanyagolható szempont, hogy a polgárháború előtt – az 1630-as évek végén – közel háromszázezer római katolikus élhetett Angliában, akik sorsuk jobbra fordulását az egyértelműen római katolikus királynétól várták. Ráadásul a királyné befolyása, illetve tanácsai szerepet játszhattak abban, hogy a király le akart tartóztatni öt alsóházi parlamenti képviselőt, akik elmenekültek, mielőtt erre sor kerülhetett volna. Emiatt – a polgárháború kirobbanása előtt közvetlenül – I. Károly kényes, egyúttal neveltséges helyzetbe hozta magát, ráadásul a királyi tekintélyen is jelentős folt esett. Ettől kezdve valószínűleg már nem lehetett volna feltartóztatni az eseményeket. Említettük, hogy a királyné szerepvállalásáról az egyes brit történészek eltérő állásponton vannak. Ennek „egyszerű” oka, hogy nincsenek, konkrét egyértelmű bizonyítékok. (Habár bizonyos jelek, szándékok, elhatározások, etc. azért egyértelműen kirajzolódtak.) Ennél a pontnál azonban megállnánk, mivel (Bourbon) Henrietta Mária felelősségének mértékéhez tértünk ismét vissza.³¹⁰ Ebben lehet véleményt foglalni, de a kizárólagos állásfoglalással óvatosan kell bánnunk.

³⁰⁷ PANZER 2007, 114. p.

³⁰⁸ BOKOR (IX. kötet) 1895, 70. p.

³⁰⁹ WEDGWOOD, CICELY VERONICA: *The King's War, 1641–1647*. Fontana. London, 1970. 70. p.; WHITE, MICHELLE A.: *Henrietta Maria and the English Civil Wars*. Ashgate Publishing. Aldershot (Vermont, USA), 2006. 1–5. pp.

³¹⁰ PURKISS 2006, 37., 122. pp.

A királynét – nyíltan vagy burkoltan – többen, főképp a puritánok kritizálták. A hatalom szigorúan fellépett a becsmérőikkel szemben. Egy, a puritán körökben népszerű – de inkább presbiteriánus érzelmű – ügyvéd, William Prynne (1600–1669) az 1630-as évek végén nyíltan bírálta az udvari maszkjátékokat, mondván, hogy az azokban szereplő hölgyek „könnyűvérű nőszemélyek”. Mivel kijelentése kapcsolatba hozható volt a királynéval, az ügyvédet kegyetlenül megbüntették.³¹¹

Még rosszabbul járt egy – ugyancsak presbiteriánus – skót orvos, Alexander Leighton (c.1570–1649), aki 1628-ban egy gúnyiratot jelentetett meg külföldön, amely egyebek mellett a király feleségéről szólt, de bírálta az anglikán egyházat is. A rendszer lesújtott, miután az orvos hazatért külföldről, hosszú időre bebörtönözték, emellett embertelen kínzásoknak vetették alá, ráadásul meg is csonkították.³¹² A teljesség igényével jegyezzük meg, hogy a „nyughatatlan” Prynne is így járt, levágták a füleit.

A polgárháború kitörésekor, 1642 augusztusában a királyné – legidősebb lányával, Máriával – a protestáns Egyesült Tartományok területére, Hágába utazott, ahol igyekezett pénzt szerezni férje számára, ráadásul az angol koronaékszereket is igyekezett zálogba adni, hogy férje minél több katonát fegyverezhessen fel a parlament seregei ellen. Ebből a mozzanatból is hatalmas botrány robbant ki, mivel a parlament igyekezett visszaszerezni a koronázási jelvényeket. A parlament álláspontja szerint azokat a királyné illegálisan vitte ki az országból, illetve nem lehetnek zálog, eladás, etc. tárgyai. Az ügylettől, egyfelől az ékszerek értéke, illetve drágasága, másfelől „származása” miatt sokan elriadtak. Leginkább attól tartottak, hogy az angol parlament visszakövetelne volna tőlük a koronaékszereket.³¹³ (Ebben valószínűleg nem is tévedhettek nagyot.)

A királyné diplomáciai téren is igyekezett a külföldi államok koronás főit – így Frigyes Henrik Orániai herceget (1625–1647), IV. (Oldenburg) Keresztély dán királyt (1588–1648), etc. – rábeszélni arra, hogy segítsék a jogos és törvényes angol uralkodót, I. Károlyt a királyi hatalommal szembehelyezkedő parlamenttel, illetve annak seregeivel szemben. Ez bizonyára nem is lehetett nehéz, mert abban a korban elképzelhetetlen volt, hogy egy parlament a törvényesen megkoronázott királyának ellentmondjon.

A királyné végül csak egy év múlva tudott visszatérni Angliába. Amíg távol volt, addig a parlament katonái feldúlták a Somerset House épületében lévő magánkápolnáját. A Rubens által festett oltárképet tönkretették, a vallási tárgyakat megbecstelelítették, elégették. A kápolnát őrző kapucinus szerzeteseket letartóztatták.³¹⁴

Henrietta Mária becsületére legyen mondván, hogy mint feleség teljes mértékben kiállt a férje, a király mellett. Németalföld területéről – a parlament flottájának támadása mellett – az ígért fegyverszállítmánnyal tért vissza a „ködös Albionba”. A végsőkig bízta férjét és a királypártiakat, ezért azok igazi „*harcos királynőként*” („*Warrior Queen*”) tekintettek rá. Hamarosan, 1644-ben a királypártiak számára kedvezőtlen hadi helyzet miatt ismét távozni kényszerült Angliából. (Ekkor látták utoljára egymást a férjével.) Ebben az a tény is motiválta, hogy – a leendő Henrietta Anna hercegnővel – áldott állapotban volt. A kis hercegnő azonban még – 1644. június 16-án – Exeterben megszületett. A királynét lélekjelenléte a szülést követően sem hagyta el. Falmouth kikötőjéből – 1644. július 14-én – egy holland hajó fedélzetén, egy ellenséges parlamenti hajó ágyútüze közepette hagyta el Angliát, illetve hajózott át a franciaországi Brest kikötőjébe. Lányát csak később menekítették utána.

³¹¹ PURKISS 2006, 9. p.

³¹² WHITE 2006, 26. p.

³¹³ WHITE 2006, 62. p.

³¹⁴ PURKISS 2006, 244, 247. pp.

26. kép: (Bourbon) Henrietta Mária királyné portréja (c.1636)

Megjegyzés: A Sir Anthony van Dyck (1599–1641) flamand festőművész által, 1636 körül készült olajfestmény méretei: magasság: 223,6 cm (88 inch), szélesség: 84,2 cm (33,1 inch). A festmény a Sotheby's londoni, 2015. december 8. és 10. között tartott aukciójának egyik tétele volt. Forrás: SIR VAN DYCK, ANTHONY: *Portrait of Queen Henrietta Maria (1609–1669)*. Sotheby's Auction House: <https://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2015/old-master-british-paintings-evening-sale-115036/lot.28.html> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

27. kép: I. (Stuart) Károly és (Bourbon) Henrietta Mária királyné közös portréja (c.1632)

Megjegyzés: A Sir Anthony van Dyck (1599–1641) flamand festőművész által, 1632 körül készített olajfestmény méretei: magasság: 113,5 cm (44,7 inch); szélesség: 163 cm (64,2 inch). A festmény napjainkban a csehországi Kroměříž Archdiocesan Museum gyűjteményében található. Forrás: SIR VAN DYCK, ANTHONY: *Portrait of Henrietta Maria de Bourbon, Queen of England*. RKD – Netherlands Institute for Art History: <https://rkd.nl/en/explore/images/50867> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

28. kép: I. Károly és Henrietta Mária, Károly herceggel és Mária hercegnővel (c.1632)

Megjegyzés: A Sir Anthony van Dyck (1599–1641) flamand festőművész által, 1632 körül készített olajfestmény méretei: magasság: 303,8 cm (119,6 inch); szélesség: 256,5 cm (101 inch). A festmény napjainkban a London melletti windsori kastély gyűjteményében található. Forrás: SIR VAN DYCK, ANTHONY: *Charles I and Henrietta Maria with their two eldest children, Prince Charles and Princess Mary*. Royal Collection Trust: <https://www.rct.uk/collection/405353/charles-i-and-henrietta-maria-with-their-two-eldest-children-prince-charles-and> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

IV. 1. 4. Özvegy királynéként

Franciaországba érkezve már igencsak látható volt a királynén, hogy megviselték a hosszú, nehézségekkel teli évek eseményei. Lefogyott, sirógörccsök kerülgették, ráadásul az egészsége is kezdte cserbenhagyni. Családjá széthullott; vagy külföldre menekült vagy Angliában rekedt. A parlamenti erők több gyermekét is fogságba ejtették, de amíg Jakab hercegnek – a későbbi II. (VII.) Jakabnak – idővel sikerült megszöknie Angliából, addig Erzsébet hercegnő és Henrik herceg a parlament fogságában maradt. Egyébiránt ők voltak az utolsók a családból, akik apjukat még életében láthatták. I. Károlynak ugyanis a kivégzése előtt megengedték, hogy az említett két gyermekétől elbúcsúzzon. Az elválás azonban – érthető módon – igencsak fájdalmasra és drámaira sikeredett.

Eközben (Bourbon) Henrietta Mária hazájában – bár együttérzéssel viszonyultak személyéhez – végső soron otthontalanná vált.³¹⁵ Ausztriai Anna francia királyné (1615–1643) támogatásával Saint-Germain-en-Laye kastélyában királyi udvart rendezett be és innen próbálta támogatni férjét, az egyre nehezebb helyzetbe került I. Károlyt. Időközben azonban Henrietta Mária is egyre borúlátóbbá és szorongóbbá vált, hiszen egyre többször érkeztek kedvezőtlen hírek a királpártiak katonai helyzetéről. Végül bekövetkezett az elképzelhetetlen, I. Károlyt kivégezték. A királynét férje halála teljesen összetörte, attól kezdve csak feketében járt. A bajt tetézte, hogy anyagilag is szorult helyzetbe került. Paradox módon a későbbiekben a királyné még férje gyilkosától, Oliver Cromwelltől is igyekezett anyagi segítséget kérni. Aki azonban határozottan elhárította az özvegy királyné kérését, mondván, hogy (Bourbon) Henrietta Mária nem lett megkoronázva, ezért nincs jogalapja a támogatásnak.³¹⁶

Egyedül az szerzett örömet neki, hogy egyre több gyermekével találkozhatott. A legfiatalabb lánytestvér, Henrietta mellett, Franciaországban voltak Károly és Jakab hercegek is. Idővel – 1650/1651 körül – I. Károly politikai ellenfele, Oliver Cromwell a legkisebb fiútestvérnek, Henriknek is megengedte, hogy a kontinensre távozzon. Erzsébet hercegnő már nem volt ilyen szerencsés, mert időközben, 1650-ben Wight-szigetén megbetegedett és meghalt. A teljesség igényével jegyezzük meg, hogy Mária, II. Vilmos Orániai herceg hitvese lett, ezért a protestáns Egyesült Tartományok területén élt. (Károly Jakab [1629], Katalin [1639] és Anna [1640] még jóval korábban elhaláloztak.)

A családi idill azonban nem tarthatott sokáig, mert a királyné minden gyermekét katolikussá akarta tenni. Ebben az elhatározásában Károly, a trónörökös és a legfiatalabb fiútestvére, Henrik, ellenálltak. Károly nemcsak a vallási kérdések, hanem a „függetlensége” miatt is úgy döntött, hogy anyja befolyása elől elköltözik Franciaországból. Ekkor, 1654-ben Kölnbe telepedett át. Henrik ellenben elkötelezett protestáns volt. Bátyja, Jakab viszont pont ellenkezőleg, bigott római katolikussá vált, amely későbbi sorsát is meghatározta.³¹⁷

(Bourbon) Henrietta Mária hátralévő életét, nagy visszavonultságban, Franciaországban töltötte. A restauráció idején még egyszer visszatért Angliába, egyebek mellett, fia, II. Károly koronázása okán. Azonban jobban szeretett szülőhazájában élni, ahol 1669. szeptember 10-én váratlanul, „gyógyszer-túladagolásban” elhalálozott. Párizs mellett, a Saint Denis-ben található királyi bazilikában temették el.³¹⁸

³¹⁵ PANZER 2007, 117–118. pp.; WEDGWOOD 1970, 69–70. pp.

³¹⁶ HILLIAM 2007, 156. p.

³¹⁷ Vö. KITSON, FRANK: *Prince Rupert. Admiral and General-at-Sea*. Constable. London, 1999. 117. p.; WHITE 2006, 192. p.

³¹⁸ Vö. HILLIAM 2007, 156. p.; KITSON 1999, 132–133. pp.; PANZER 2007, 118–120. pp.; WHITE 2006, 193. p.

Érdekességgként jegyezzük meg, hogy Angliában a népszerűtlen királynét „*Queen Mary*”, azaz „*Mária királynóként*” nevezték, azonban ez az elnevezés nem tetszett neki, ezért következetesen „*Henriette R.*” vagy „*Henriette Marie R.*” aláírással szignálta az elé került dokumentumokat. Az „*R*” a latin a „*regina*”, azaz „*királynő*” szóra utalt, illetve annak rövidítése.³¹⁹ A „*Mária*” név azonban, az előbbieik ellenére, a mai napig velünk él, mivel a királyné utáni tiszteletből nevezték el az Egyesült Államok egyik tagállamát, Maryland államot.

29. kép: (Bourbon) Henrietta Mária özvegy királyné portréja

Megjegyzés: A Cornelis Janssens van Ceulen holland festőművész által, az 1650-es években készült olajfestmény méretei: magasság: 89,2 cm (35,1 inch), szélesség: 75,4 cm (29,7 inch). Forrás: VAN CEULEN, CORNELIS JANSSENS (1593–1661): *Portrait of Queen Henrietta Maria in mourning*. Bonhams: <https://www.bonhams.com/auction/21413/lot/71/cornelis-janssens-van-ceulen-dutch-1593-1661-portrait-of-queen-henrietta-maria-in-mourning-half-length/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

³¹⁹ BRITLAND, KAREN: *Drama at the courts of Queen Henrietta Maria*. Cambridge University Press. Cambridge, 2006. 73. p.

IV. 2. A királyi pár gyermekei

I. Károly és felesége, (Bourbon) Henrietta Mária házasságából összesen kilenc gyermek született. A „gyermekvállalás” nem indult szerencsésen, az elsőszülött gyermek, Károly Jakab Cornwall és Rothesay hercege mindössze alig egy órát élt, miután 1629. május 13-án megszületett a greenwich-i kastélyban. Másnap, mint walesi herceget temették el a Westminster-apátságban.³²⁰ Hasonló sorsra jutott a hetedik gyermek, Katalin is, aki tíz évvel később, 1639. június 29-én született és halt meg.³²¹

A gyermekek közül két fiú, a másodszülött Károly és a negyedikként világra jött Jakab, később apjuk nyomdokaiba léptek, mindkettőből király lett. Az idősebbik, Károly – II. Károly néven – idővel országainak egyik legnépszerűbb uralkodója lett. Öccse, Jakab, York hercege, később II. – Skóciában VII. – Jakab néven ugyancsak király lett, de az egyik legnépszerűtlenebb angol, ír és skót uralkodó vált belőle.³²²

A királyi párnak született még egy fiúgyermeke, a nyolcadikként – az Oatlands-palotában (Surrey) – világra jött Henrik, aki a Gloucester hercege címet nyerte el. Henrik mindössze húsz évesen, 1660-ban hunyt el – az akkoriban sokak életét követelő, járványos – fekete himlőben. Halála beárnyékolta a Stuartok visszatérését.³²³ Akárcsak kevéssel később nővére, Mária, Henrik is a Whitehall-palotában hunyt el.

Az előbb említett legidősebb lánygyermek – Károlyhoz és Jakabhoz hasonlóan – a Szent Jakab-palotában („*St. James's Palace*”) született Mária (1631–1660) – akárcsak öccse, Henrik – fekete himlőben halt meg. Azonban előbb történelmi jelentőségű házasságot kötött a holland II. Vilmos Orániai herceggel, aki 1647 és 1650 között Groningen, Holland, Zeeland, Utrecht, Guelders és Overijssel helytartója („*stadhouder*”) is volt. Feleségéhez hasonlóan II. Vilmosmal is a fekete himlő végzett. Az Orániai herceg és (Stuart) Mária királyi hercegnő házasságból született Vilmos, a későbbiekben – 1689 és 1702 között –, III. (II.) Vilmos néven Anglia, Írország és Skócia királya is lett.³²⁴

A további, három lánygyermek közül az 1635-ben, az ugyancsak a Szent Jakab-palotában született Erzsébet hatéves korától a 14 évesen bekövetkezett haláláig az angol parlament foglya volt. Ebből az időszakból maradt ránk a hercegnő érzelmes, írásbeli beszámolója az apjával való utolsó találkozásról, amelyet annak kivégzése előtti napon engedélyeztek neki és bátyjának, a szintén fogságban tartott Henriknek. A hercegnő a fogsága alatt, egyebek mellett, teológiát és nyelveket tanult. Több idegen nyelven is beszélt, így latinul, héberül, görögül, olaszul és franciául. Az intelligens, mértéktartó és érzékeny lány „*angolkórban*” szenvedhetett, amelyre vállainak, hátának, valamint lábainak deformálódása enged következtetni. Minderre a földi maradványain végzett vizsgálódások mutattak rá, amelyet már a viktoriánus korban (1856) végeztek.³²⁵

³²⁰ COKAYNE, GEORGE EDWARD – GIBBS, VICARY – DOUBLEDAY, ARTHUR (szerk.): *The Complete Peerage of England, Scotland, Ireland, Great Britain and the United Kingdom. Volume III (Canonteign–Cutts)*. St Catherine Press. London, 1913. 446. p.

³²¹ WEIR 1996, 253. p.

³²² Vö. GRANT 1996, 186–189., 235. pp.

³²³ BEATTY, MICHAEL A.: *The English Royal Family of America, from Jamestown to the American Revolution*. McFarland. Jefferson (North Carolina, USA), 2003. 46. p.

³²⁴ MULLER, PIETER LODEWIJK: *Wilhelm II*. In: Freiherr von Liliencron, Rochus (szerk.): *Allgemeine Deutsche Biographie (ADB) Dreiundvierzigster Band (Wilhelm d. Jüngere-Wölfelin)*. Duncker & Humblot. Leipzig, 1898. 155–159. pp.

³²⁵ EVERETT GREEN, MARY ANNE: *Lives of the Princesses of England from Norman Conquest. Volume VI*. Henry Colburn. London, 1855. 335–393. pp; T.E.C. JR., M.D.: *Princess Elizabeth, Second Daughter of Charles I, And Rickets*. In: *Pediatrics*. American Academy of Pediatrics. Volume 64. No. 2. Itasca (Illinois, USA), 1979. 241. p.

A hercegnőt 1650-ben – akarata ellenére – a Wight-szigeten álló Carrisbrooke-kastélyba költöztették. Erzsébet már az utazás előtt is rosszul érezte magát, de a hideg idő és az eső sem tett jót állapotának, megfázott. A legyengült szervezetű lány megbetegedett, majd feltehetően tuberkulózisban vagy „*angolkórban*” halt meg. A Wight-szigeten – a Szent Tamás templomban – eltemetett, szerencsétlen sorsú hercegnő emlékére Viktória királynő emeltetett emlékművet a sziget fővárosában, Newportban.³²⁶

Anna hercegnő (1637–1640) mindössze három és fél évet élt. Tüdőbetegség, feltehetően tuberkulózis okozta halálát, amely a Richmond-palotában következett be. A Westminster-apátságban, testvére, Károly Jakab mellé temették el.³²⁷

A legutolsó gyermek, a kilencedikként világra jött Henrietta (Anna) már zúrzaros időben, az angol polgárháború idején – 1644-ben, az Exeterben található Bedford House épületében – született. Előbb az Oatlands-palotában élt, majd Lady Dalkeith kalandos körülmények között Franciaországba szöktette a gyermekeit, aki itt találkozott újból édesanyjával, de apját többé már nem láthatta.³²⁸ Szerencsésebb sors jutott neki, mint két nővérének, a sokat szenvedett Erzsébetnek és a korán elhunyt Annának. Henrietta (Anna) Franciaországban nevelkedett és bár hazalátogatott a restauráció után szülőhazájába, Franciaországban élte le az életét. Itt kötött házasságot – 1661. március 31-én – XIII. Lajos francia király fiával, Fülöp (1640–1701) orléans-i herceggel. A házasság – a férj biszexualitása miatt – viharosra sikeredett. Henrietta (Anna) gyűlölte férje „kegyenceit”, idővel maga is szeretőket tartott. Ennek ellenére kilencszer esett teherbe férjétől, de csak három gyermek született élve, akik közül két leány élte meg a felnőttkort. Henrietta (Anna) 1670-ben halt meg nagy fájdalmak közepette. Hivatalosan – a boncolás során – kolera („*cholera morbus*”) által okozott heveny gyomor- és bélgyulladás („*gastroenteritis*”), illetve epebántalmakat állapítottak meg, de szárnyra kelt a pletyka a mérgezésről is.³²⁹ Akárcsak anyja, (Bourbon) Henrietta Mária, váratlanul és gyanús körülmények között hunyt el.

4. táblázat: I. (Stuart) Károly és (Bourbon) Henrietta Mária gyermekei

Név	Születés ideje	Halálozás ideje
Károly Jakab	1629. május 13.	
Károly (II. Károly angol és skót király (1660–1685))	1630. május 29.	1685. február 6.
Mária	1631. november 4.	1660. december 24.
Jakab (II. [VII.] Jakab angol és skót király (1685–1688))	1633. október 14.	1701. szeptember 6.
Erzsébet	1635. december 28.	1650. szeptember 8.
Anna	1637. március 17.	1640. november 5.
Katalin	1639. június 29.	
Henrik, Gloucester hercege	1640. július 8.	1660. szeptember 13.
Henrietta (Anna)	1644. június 16.	1670. június 30.

Forrás: Vö. BEATTY 2003, 35., 39., 42., 43., 46., 47., 50. pp.; COKAYNE – GIBBS – DOUBLEDAY 1913, 446. p.; GRANT 1996, 186., 188. pp.; WEIR 1996, 252–254. pp.

³²⁶ BEATTY 2003, 44–43. pp.

³²⁷ EVERETT GREEN 1855, 393–395. pp.; WEIR 1996, 253. p.

³²⁸ CARTWRIGHT, JULIA: *Madame. A life of Henrietta, daughter of Charles I and Duchess of Orléans*. Seeley and Co. Limited. London, 1900. 1–16. pp.

³²⁹ BARON, JEREMY HUGH: *Paintress, princess and physician's paramour. Poison or perforation?* In: *Journal of the Royal Society of Medicine*. Volume 91. Issue 4. SAGE Publications Ltd. London, 1998. 214. p.

Megjegyzés: A Sir Anthony van Dyck (1599–1641) flamand származású festő által, 1637-ben készített olajfestmény méretei: magasság: 163,2 cm (64,3 inch), szélesség: 198,8 cm (78,3 inch). Jelenleg a windsori kastélyban (Queens Gallery) látható. Forrás: SIR VAN DYCK, ANTHONY: *Five Eldest Children of Charles I.* Royal Collection Trust: <https://www.rct.uk/collection/404405/the-five-eldest-children-of-charles-i> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

IV. 2. 1. Károly Jakab, királyi herceg

I. (Stuart) Károly és (Bourbon) Henrietta Mária első gyermeke, Károly Jakab 1629. május 13-án született az akkoriban London melletti, ma már a brit főváros részét képező Greenwich-ben. A Greenwich Palace épületében megszületett trónörökös nem volt hosszú életű, még a születésének napján elhunyt. Ennek ellenére megkapta a „*Rothsay*” és „*Cornwall hercege*” („*Duke of Rothsay*”, „*Duke of Cornwall*”), továbbá a „*Carrick earlje*” („*Earl of Carrick*”), a „*Renfrew bárója*” („*Baron of Renfrew*”) és „*Szigetek Ura*” („*Lord of the Isles*”) főúri címeket, akárcsak az angol, illetve napjainkban a brit trónörökösöknek járó „*walesi herceg*” címét („*Prince of Wales*”). Az újszülöttet halálának napján, vagy másnap temették el a londoni Westminster-apátság kriptájában.³³⁰

³³⁰ COKAYNE – GIBBS – DOUBLEDAY 1913, 446. p. Vö. *Charles James Stuart, Duke of Cornwall*. Cook Family Genealogy Pages: <https://gen.cookancestry.com/getperson.php?personID=I29392&tree=1> (Letöltés ideje: 2024. április 17.); *Royal Family (849 – Present). Descendants of Alfred the Great*. Britroyals: <https://www.britroyals.com/royals.asp> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

IV. 2. 2. Károly, walesi herceg

II. Károly 1630. május 29-én született Londonban, a Szent Jakab-palotában. A herceg másodszülöttként jött világra. Nevét apja, I. Károly után kapta. Keresztelőjére 1630. június 27-én, Londonban, a Whitehall épületében található királyi kápolnában („*Chapel Royal*”) került sor. A keresztelőt William Laud, London püspöke, Canterbury későbbi érseke végezte. Károly születésétől kezdve számos főúri címet mondhatott magáénak, így többek között az angol „*Cornwall hercege*” („*Duke of Cornwall*”), valamint a skót „*Rothsay hercege*” („*Duke of Rothsay*”) titulusokat. A „*walesi herceg*” („*Prince of Wales*”) címet csak nyolcéves kora körül nyerte el, de akkor sem iktatták be hivatalosan az angol (brit) trónörökösnek kijáró legfontosabb titulushoz.³³¹

A trónörököszt protestáns szellemben nevelték, habár rokonai között számos katolikus vallású is akadt, így – anyai ágon – nagyanyja, Medici Mária, valamint annak fia – Károly nagybátyja –, XIII. (Igasságos) Lajos francia király (1610–1643). A korabeli angliai viszonyok viszont nem tették lehetővé a „pápista” neveltetést. Hiába próbálkozott a későbbiekben Károly anyja, (Bourbon) Henrietta Mária, ráadásul fia is kevésbé érdeklődött a katolikus hit iránt.³³² A vallási kérdések valójában „hidegen hagyták” – erre későbbi életvitele a bizonyíték –, a vallási fanatizmus meg kifejezetten távol állt tőle. Nem véletlenül nyilatkozta a későbbi király például a presbiterianizmusról, hogy az „(...) *nem úriembernek való*”.³³³

Az 1640-es évek elején apja, I. Károly konfliktusa a parlamenttel egyre markánsabb lett. „*Tizenegy éves volt [1641], amikor Károly király a felsőházba küldte követeként, ahol tanácsadója, a halálra ítélt Lord Strafford számára hiába kért kegyelmet. Egy évvel később [1642] az apja oldalán élte meg az edgehilli csatát és épphogy el tudta kerülni, hogy fogságba ejtsék a parlament csapatai mintegy zálogul. Később [1645] a fiatal herceg névleg átvette a főparancsnokságot az ország délnyugati [Cornwall, Devon, Dorset, Somerset, illetve Wiltshire, Gloucestershire] csapatai felett, hogy itt a királyi lojalitás biztos pontjaként szolgáljon.*”³³⁴

Az ifjú hercegnek tényleges beleszólása nem volt a katonai hadműveletek irányításába, ráadásul 1646-ban a rojalista erők elvesztették a polgárháború első szakaszát (1642–1646). I. Károly előbb a skótok, majd az angol parlament fogságába esett. A walesi hercegnek menekülnie kellett, előbb Délnyugat-Angliába, a Scilly-szigetekre, majd Jersey szigetre, végül pedig Franciaországba, ahol anyja, (Bourbon) Henrietta Mária már két éve hiába fáradozott azon, hogy férjének érdemi segítséget szerezzen.³³⁵

Károly herceg a „*Napkirály*” udvarában „(...) *minden súly és jelentőség nélküli mellékes alak maradt*”,³³⁶ ennek ellenére igyekezett apját a távollból segíteni. Ezért 1648-ban, az angol polgárháború második szakasza (1648–1649) idején, Hágába ment, ahol húga, Mária – II. Vilmos (1626–1650) Orániai herceg (1647–1650) feleségének – segítségével a hollandok támogatását igyekezett elnyerni. A támogatást megszerezte, de a segítséggel későn érkezett. A királpártiakat Prestonnál legyőzték a parlament erői. Ráadásul a reménytelen helyzetbe került I. Károlyt 1649. január 30-án kivégezték.

³³¹ WEIR 1996, 255–257. pp.

³³² PANZER 2007, 119. p.

³³³ HILLIAM 2007, 87. p.

³³⁴ WENDE, PETER: *II. Károly (1649/60–1685)*. In: Wende, Peter (szerk.): *Angol királyok és királynők*. VII. Henrikől II. Erzsébetig. Korona Kiadó, Budapest, 2001. 126. p. (A későbbiekben: WENDE 2001/b.)

³³⁵ FRASER, ANTONIA: *King Charles II*. Weidenfeld and Nicolson. London, 1979. 38–45. pp.; MILLER, JOHN: *Charles II*. Weidenfeld and Nicolson. London, 1991. 6. p.; WENDE 2001/b, 126. p.

³³⁶ WENDE 2001/b, 126. p.

31. kép: (Stuart) Károly portréja (c.1653)

Megjegyzés: Philippe de Champaigne (1602–1674), a vallon-francia származású festőművész által, 1653-ban készített olajfestmény magassága: 182 cm (71,7 inch), szélessége: 141 cm (55,5 inch). Az alkotás jelenleg a clevelandi Cleveland Museum of Arts gyűjteményében látható. Forrás: DE CHAMPAIGNE, PHILIPPE: *Portrait of King Charles II of England, 1653*. The Cleveland Museum of Art: <https://www.clevelandart.org/art/1959.38> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

Annak ellenére, hogy a protestáns Egyesült Tartományok, valamint a katolikus Franciaország a Stuart-dinasztiát, valamint a rojalista erőket támogatták az angol polgárháború első és második szakaszában, a királypártiak elvesztették a háborút. Károly nem tehetett mást, ismét menekülnie kellett, ezért visszatért a kontinensre. Hamarosan azonban rossz hírekről tájékoztatták: „19 éves korában hallott apja kivégzéséről. Sírva fakadt, amikor a halálhírrrel érkező küldönc öfelségének szölitotta. Az őt megillető trónt, természetesen el akarta foglalni. De hogyan? Az elkövetkező 11 évet e kérdés megválaszolásának szentelte.”³³⁷

II. Károly az „*Interregnum*” alatt sem tétlenkedett, de törekvéseit nem koronázta siker. Skóciában ugyan – 1649. február 5-én – elismerték „*Nagy-Britannia – tehát Anglia és Skócia –, Franciaország és Írország királyának*” („*King of Great Britain, France and Ireland*”), de a királyt támogató skót sereg két hatalmas vereség is elszenvedett Oliver Cromwell seregeitől, előbb (1650) a skóciai Dunbarnál, majd (1651) az angliai Worcesternél. Ráadásul Károly fejére vérdíjat is kitűztek, ezért a királynak kalandos körülmények között kellett a szigetországból kijutnia a parlament erői elől.³³⁸

Az „*Interregnum*” (1649–1660) időszakában a Stuart-dinasztia tagjai és támogatóik külföldön, könyöradományokból éltek. Az Oliver Cromwell vezette puritán rezsim, illetve 1653-tól a protektorátus, hallani sem akart a királyság újbóli bevezetéséről. A diktatórikus rendszer azonban idővel „felélté önmagát”. A hírhedt és erőskezű Oliver Cromwell lordprotektor halálát (1658) követően az „*Angol Köztársaság*” rendszere „kártyavárként” omlott össze. Elkerülhetetlenné vált a királyság visszaállítása, az ún. „*restauráció*”. A komor évek után Angliába „visszatért a jókedv”.

³³⁷ HILLIAM 2007, 86. p.

³³⁸ HILLIAM 2007, 87. p.; HUTTON 1989, 53–69. pp.; WENDE 2001/b, 126–127. pp.

A „*vidám uralkodónak*” is nevezett II. Károly és híveinek visszatérével visszaállították a királyságot. A feszetlen és laza erkölcsű király regnálásával (1660–1685) beköszöntött a „*változások kora*”, amely nemcsak társadalmi és gazdasági, hanem kulturális értelemben is újdonságokat hozott. II. Károly az egyik legnépszerűbb uralkodó lett az angol, ír és skót, illetve a brit koronás fők között. „*Ha egy lakatlan szigetre csak egyetlen uralkodót választhatnánk társnak, II. Károly mellett kellene döntenünk. Kedves elbűvölő, vidám, sokat nevető, bátor és leleményes ember volt, ugyanakkor elpuhult, ám azt is tudta, hogy lehet nehézségek közepette is jókedvűnek maradni.*” – írta a királyról David Hilliam brit történész.³³⁹ A király modora könnyed, udvara züllött és vidám, továbbá szexuális téren aktív és még véletlenül sem puritán. Ez utóbbi megjegyzés nemcsak az uralkodóra, hanem annak udvarára is igaz volt. Az „*Interregnum*” komor és puritán éveit követően megkönnyebbülést jelentett az új, de morális értelemben igen csak megkérdőjelezhető rendszer. „*(...) II. Károly, a léha király szexmániája egy vagythonba került Angliának, és kiszolgáltatta az országot a külső támadásoknak. [...] Huszonöt évnyi uralkodása alatt II. Károly több időt szakított a nők és a gyönyörök hajszo-lására, mint az Államtanács üléseire.*”³⁴⁰ Az uralkodó hatalmas pénzüsszegeket szórt el, főképp az ún. „*királyi szeretőkre*” („*royal mistresses*”), akik közül többen maximálisan kihasználták a király „*jóindulatát*”. Ennek ellenére II. Károly nem volt „*akarattalan báb*”: „*Szellemes, finom modorú nőcsábász és az adott helyzeteket kihasználó, elragadó és könyörtelen csaló volt egy személyben.*”³⁴¹

II. Károly az egyik legműveltebb király volt az angol, ír és skót, illetve brit koronás fők között, habár nem volt „*tudós alkat*”, mint nagyapja, I. (VI.) Jakab. Műveltségét és széles látókörét minden bizonnyal a külföldi száműzetés idején sajátította el.³⁴²

32. kép: II. (Stuart) Károly portréja (c.1671–1676)

Megjegyzés: John Michael Wright (1617–1694), az angol-skót származású festőművész által, 1653-ban készített olajfestmény magassága: 281 cm (110,6 inch), szélessége: 239,2 cm (94,2 inch). Az alkotás jelenleg az edinburgh-i Holyroodhouse Palace gyűjteményében látható. Forrás: WRIGHT, JOHN MICHAEL: *Charles II of England in Coronation robes, c.1671–1676*. Royal Collection Trust: <https://www.rct.uk/collection/404951/charles-ii-1630-1685> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

³³⁹ HILLIAM 2007, 86. p.

³⁴⁰ JORDAN, DON – WALSH MICHAEL (Tábori Zoltán ford.): *Bujálkodj és uralkodj*. In: Papp Gábor (főszerk.): BBC History. A világtörténelmi magazin. V. évfolyam. 12. szám. Kossuth Kiadó. Budapest, 2015. 34–35. pp.

³⁴¹ HILLIAM 2007, 86. p.

³⁴² HILLIAM 2007, 87. p.

IV. 2. 3. Mária Henrietta, királyi hercegnő

(Stuart) Mária Henrietta 1631. november 4-én született Londonban, a Szent Jakab-palotában. Születése után azonnal – anglikán rítus szerint – megkeresztelték, mert féltő volt, hogy nem marad életben. A keresztelést – szokásos módon, a király bizalmasa – William Laud (1573–1645), London püspöke (1628–1633), a későbbi canterburyi érsek (1633–1645) végezte. A „Mária” keresztnevet anyai nagyanyja, IV. Henrik francia király felesége, Medici Mária (1573–1642),³⁴³ a „Henrietta” keresztnevet pedig édesanyja után kapta. I. (Stuart) Károly és (Bourbon) Henrietta Mária kilenc gyermeke közül (Stuart) Mária Henrietta királyi hercegnő számított a legidősebb lánygyermeknek.³⁴⁴

33. kép: (Stuart) Mária Henrietta portréja (c.1637)

Megjegyzés: Sir Anthony van Dyck (1599–1641), a flamand – antwerpeni – származású festőművész által, 1637 körül készített olajfestmény magassága: 132,1 cm (52 inch), szélessége: 106,3 cm (41,9 inch). Az alkotás jelenleg a bostoni Museum of Fine Arts Boston gyűjteményében látható. Forrás: SIR VAN DYCK, ANTHONY: *Princess Mary, Daughter of Charles I, c. 1637*. MFA BOSTON: <https://collections.mfa.org/objects/33684> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

A hercegnő gyermekkorának éveit a királyi rezidenciák épuleteiben, így a Szent Jakab-, a Richmond-, valamint a Hampton Court palotákban töltötte. Francia származású, római katolikus édesanyja azon akarata, hogy katolikus szellemben neveljék, végül I. Károly angol, ír és skót király ellenállásán bukott meg.³⁴⁵

³⁴³ BEATTY 2003, 35. p.

³⁴⁴ GOODWIN, GORDON: *Mary, Princess Royal of England and Princess of Orange*. In: Lee, Sidney – Stephen, Leslie (szerk.): *Dictionary of National Biography*. Volume XXXVI (Malthus-Mason). Smith, Elder & Co. London, 1893. 400. p.; GYÉMÁNT 2021, 112–113. pp.; MONTGOMERY-MASSINGBERD, HUGH – WILLIAMSON, DAVID: *Burke's Royal Families of the World*. 1. Burke's Peerage. London, 1977. 85. p.

³⁴⁵ BEATTY 2003, 35. p.

A még gyermekkorú hercegnő iránt három férjjelölt is „érdeklődött”. I. Károly előbb IV. (Habsburg) Fülöp spanyol király (1621–1665) fiához, Baltázár Károly (1629–1646), asztúriai herceghez akarta lányát hozzáadni. A házasság előfeltétele – a spanyolok részéről – a hercegnő katolikus hitre való áttérése volt. Emiatt a tárgyalások végül sikertelenül zárultak. A spanyol trónörökös mellett I. Károly Lajos (1617–1680), a későbbi pfalz-i választófejedelem (1648–1680) is érdeklődött a hercegnő iránt. A „győztes befutó” – habár először I. Károly, a „leendő após” elutasította – végül a leendő II. Vilmos, Oránia hercege, protestáns németalföldi helytartó lett.³⁴⁶ A kedvező döntésben a vallásnak, illetve a „protestáns azonosságának” mindenképp jelentős szerepe lehetett.

A hercegi pár egybekelésére 1641-ben került sor, majd 1642-ben a gyermekkorú hercegnő áttelepedett a protestáns Egyesült Tartományok területére. A dinasztikus házasságkötésnek nagy jelentősége volt abban, hogy az „*angol polgárháború*” idején a hollandok az angol királyt támogatták a harcokban. A hercegnő, a kivégzett apjának halálát követően, hamarosan – 1650-ben – férjét is elvesztette, II. Vilmostal a kor egyik rettegett betegsége, a fekete himlő végzett.

Az özvegy hercegnő későbbi évei főképp az anyósával, a német, hesseni származású Amalia van Solms (1602–1675), Braunfels grófnőjével folytatott vitákkal teltek. II. Vilmostól származó egyedüli gyermeke, a III. Vilmos feletti gyámságot is vele kényszerült megosztani. A hollandok körében népszerűtlen hercegnő végül 1660. december 24-én, Londonban hunyt el. Akárcsak férjével, vele is a fekete himlő végzett. Földi maradványait a Westminster-apátságban helyezték örök nyugalomra.

34. kép: (Stuart) Mária Henrietta és II. (Orániai) Vilmos portréja (1647)

Megjegyzés: A Gerard van Honthorst (1592–1656) holland – utrecht – származású festőművész által, 1647-ben készített olajfestmény méretei: magasság: 302 cm (118,9 inch), szélesség: 194,3 cm (76,5 inch). Az alkotás jelenleg az amszterdami Rijksmuseum gyűjteményében látható. Forrás: VAN HONTHORST, GERARD: *Double-portrait of William II, Prince of Orange, and his wife Mary Stuart, 1647*. Rijksmuseum: <https://www.rijksmuseum.nl/en/collection/SK-A-871> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

³⁴⁶ BEATTY 2003, 35–36. pp.

IV. 2. 4. Jakab, York hercege

Jakab yorki herceg 1633. október 14-én született Londonban, a Szent Jakab-palotában, a tragikus sorsú I. Károly angol, ír és skót király és a francia származású (Bourbon) Henrietta Mária angol, ír és skót királyné negyedik gyermekeként.³⁴⁷

Fiatal éveit az angol polgárháború, majd Oliver Cromwell uralma és ezzel párhuzamosan a száműzetés évei árnyékolták be. A parlament katonái 1646-ban fogságba ejtették, azonban 1648-ban – Joseph Bampfild (1639–1685) királypárti ezredes segítségével – sikerült a protestáns Egyesült Tartományok területére, Hágába szöknie.³⁴⁸

Korai éveit hasonlítanak bátyja, II. Károly száműzetésben eltöltött éveire, azonban jelentős különbség volt a testvérek között. Erről David Hilliam történész az alábbiakat írta: „*Fiatal korában Jakab ugyanolyan politikai tapasztalatokat szerzett, mint bátyja, Károly, de a köztük lévő néhány év korkülönbség miatt nem vette ki a részét a történelekből.*”³⁴⁹ Ronald Asch történész a következők szerint folytatta az előbbi gondolatot: „*A száműzetésben sokkal inkább anyja, a Bourbon Mária Henrietta és tanácsadói befolyása alá került, mint bátyja, ami egy ideig komoly feszültséget szült közte és II. Károly között. Ezáltal a bátyjánál is jobban eltávolodott az anglikán egyháztól.*”³⁵⁰ Mindezek a tények befolyásolták későbbi uralkodását, illetve „predesztinálták” a királyként való bukását.

A yorki herceg bátyjával, Károllyal egyetemben – a későbbiekben – Franciaországban telepedett le, ahol a katonai pályán is megcsillogtatta képességeit. Az egyik legtehetségesebb francia hadvezér, Henri de La Tour d'Auvergne (1611–1675), azaz Turenne vikomtja, más néven Turenne marsall alatt szolgált az 1648 és 1653 között zajlott – XIV. Lajos, a „*Napkirály*” ellen irányuló – főnemesi felkelés, az ún. „*Fronde*”, továbbá a spanyolok elleni háborúban (1635–1659). A yorki herceg elnyerte Turenne marsall bizalmát és 1652-ben már egy ír ezred parancsnoka volt a francia királyi seregben. Jakab bátor és tehetséges katona volt, altábornagyi rangig küzdötte fel magát, azonban a „nagypolitika” ismét közbeszólt. Jules Mazarin (1602–1661), francia bíboros, a Francia Királyság második főminisztere, kancellárja (1642–1661) 1655-ben meggyőzte a „*Napkirályt*” az Oliver Cromwellel való együttműködés mellett, ezért Károlynak és Jakabnak távoznia kellett Franciaországból.³⁵¹

A yorki herceg, bátyja kérésére, spanyol szolgálatba állt, habár azzal nem értett egyet. Jakab – ifjabbik fiútestvérével, Henrikkel – Brügge városába utazott, ahol csatlakozott a spanyolokhoz, illetve a francia II. (Bourbon) Lajoshoz (1626–1686), azaz Condé hercegéhez. Flandriában hat angol önkéntes ezred parancsnoka lett, amelyeket a franciák és Cromwell egységei ellen vetettek be. A híres „*dűnék csatájában*” („*Battle of the Dunes*”) – a Gergely-naptár szerint 1658. június 14-én – már korábbi parancsnoka, Turenne marsall és francia királyi sereg, valamint Cromwell angol csapatai ellen harcolt. A csata végül francia-angol győzelemmel ért véget.³⁵²

³⁴⁷ GRANT 1996, 188. p.

³⁴⁸ CALLOW, JOHN: *The Making of King James II. The Formative Years of a King*. Sutton Publishing. Stroud, 2000. 45., 48–50. pp.

³⁴⁹ HILLIAM 2007, 88. p.

³⁵⁰ ASCH 2001/b., 142. p.

³⁵¹ MILLER, JOHN: *James II*. Third edition. Yale University Press. New Haven (Connecticut, USA) – London (UK), 2000. 16–20. pp.

³⁵² Az „angol” alatt, jelen esetben, Oliver Cromwell seregét kell érteni. WHITE, GEOFFREY H.: *The Complete Peerage, Volume XII. Part 2. (Tracton to Zouche)*. St Catherine's Press. London, 1959. 915. p.; MILLER 2000, 19–25. pp.

Kevéssel később, 1659-ben a spanyolok és a franciák békét kötöttek, lezárva a hosszúra nyúlt háborúskodást. A spanyol szolgálat időszakában felmerült a lehetősége annak, hogy a yorki herceg a spanyol flotta admirálisa legyen, de végül visszautasította az ajánlatot. Ebben szerepet játszhatott az a tény, hogy Oliver Cromwell (1599–1658) még 1658-ban elhunyt. Fia, Richard Cromwell (1626–1712) nem volt elég rátermett ahhoz, hogy apja rendszerét fenntartsa, ezért 1659-ben lemondott hivataláról. Elkerülhetlenné vált az ún. „*Stuart-restauráció*”, vagyis a monarchia újbóli bevezetése. Ezért a yorki herceg és bátyja visszatért Angliába, ahol Károlyt 1661. április 23-án megkoronázták. Ezáltal új fejezet kezdődött a Stuart-ház, így Jakab yorki herceg életében is.³⁵³

Jakab yorki herceg – bátyja, II. Károly regnálása idején – több szempontból is mozgalmas életét élt. Ebben az időszakban egymás után, kétszer is házasságot kötött, emellett katonai pályája is eseménydúsra sikeredett. Nem elhanyagolható szempont, hogy a római katolikus vallás iránti, egyre erősebb elköteleződése is fokozódott.

Jakab számára az 1660-as évek – első házasságkötése és kicsapongó életvitele mellett – nagy jelentőséggel bírtak. Egyfelől, mint katona, az angol flotta főadmirálisa („*Lord High Admiral*”) lett, másfelől, mint a vallási kérdésekben is egyre markánsabban állást foglaló „közéleti személyiség” a nyilvánosság keresztjébe került. Mind katonai-stratégiai, mind vallási téren jelentős szerepet játszott; előbbi a következő éveket, utóbbi egész hátralévő életét befolyásolta.³⁵⁴

35. kép: (Stuart) Jakab yorki herceg portréja (c.1670–1675)

Megjegyzés: A Peter Lely (1618–1680) holland származású festőművész, vagy a festőiskolájához tartozó ismeretlen festőművész által 1650–1675 körül készített olajfestmény méretei: magasság: 111 cm (43,7 inch), szélesség: 99 cm (39 inch). Az alkotás jelenleg a boltoni (Lancashire) Bolton Museum and Art Gallery gyűjteményében látható. Forrás: LELY, PETER: *Portrait of James II (1633–1701) in Garter Robes*. ART.UK: <https://artuk.org/discover/artworks/james-ii-16331701-wearing-garter-robos-163700/search/venue:bolton-museum-and-art-gallery-6543/page/21> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

³⁵³ MILLER 2000, 25. p.

³⁵⁴ Vö. MARSHALL 1990, 82. p.

A yorki herceg, mint hadvezér sikeres volt, azonban vallási meggyőződése a későbbiekben nagy bajok forrása lett. Angliában az 1670-es évek végére ismét fellángolt a „pápistaellenesség”, ráadásul a herceg gyorsan a népharag középpontjában találta magát, amely belpolitikai válsághoz az ún. „kizárási krízishez” („*Exclusion Crisis*”) [1679–1681] vezetett. A katolikusellenes nemesek és a parlament igyekezett elérni, hogy a yorki herceget kizárják a trónöröklésből. Ezt a törekvést, a törvényes örökssel nem rendelkező, II. Károly csak nehezen tudta elhárítani. Ha megvalósult volna a trónöröklésből való kizárás, a Stuart-dinasztia jövője is megkérdőjeleződik.³⁵⁵

A bigott „pápista”, II. (VII.) Jakab (1685–1688) végül 1685-ben került a trónra, azonban lehetetlen természete és uralkodói stílusa miatt, valamivel több, mint három év alatt elvesztette királyságait. Ahogy David Hilliam brit történész fogalmazott: „*II. Károly öccse, az ostoba és tapintatlan Jakab az egyetlen angol uralkodó, akit elkergettek az országból, és száműzetésben kellett meghalnia. Sok hibája közül az emberek azt találták a legsúlyosabbnak, hogy katolikus volt. [...] Jakab csaknem négy éven át ült a trónon, és ezáltal bebizonyosodott, hogy alkalmatlan az uralkodásra. [...] Károly könnyed és fesztelen természetével szemben őt mogorvának, visszahúzódnak és merevnek ismerték. Alig vette át Károlytól az irányítást, máris jelentkeztek az első problémák.*”³⁵⁶

II. (VII.) Jakab uralkodási stílusa több esetben ellentmondást nem tűrőnek tűnik, azonban a sorsdöntő pillanatokban nem volt képes érdemi döntéseket hozni. A rossz helyzetfelismerése és az ennek nyomában járó pánik eredményezte országai elvesztését, holott elég jelentős állományú hadsereg felett gyakorolt ellenőrzést. Az uralkodó határozatlanságát látva, még a legjelentősebb hadvezére, John Churchill (1650–1722), Marlborough későbbi hercege (1702–1722) is elpártolt mellőle. Az uralkodót ráadásul a balszerencse és több rossz ömen is megkísértette rövid regnálása alatt. A beszámolók szerint a koronázási „(...) szertartás alatt számos baljós előjel mutatkozott. Többek között Jakab fejéről leesett a korona, és a Fehér Toronyról [a Tower központi, legrégebbi épületéről] lefújta a szél a királyi lobogót.”³⁵⁷

II. (VII.) Jakab uralkodását egy magánéleti esemény pecsételte meg. Második feleségétől, Modenai Máriától (1658–1718) 1688-ban fia született, aki minden bizonynyal katolikus uralkodóként követte volna az apját a trónon. A „pápista” király politikájától, illetve fiától, a leendő katolikus királytól való félelem miatt hét protestáns főnemes 1688. július 30-án meghívta – II. (VII.) Jakab idősebb, protestáns lányának, Máriának (1662–1694) a férjét – III. (Orániai) Vilmos herceget, a protestáns Egyesült Tartományok több tartományának helytartóját („*stadhouder*”), hogy seregével „mentse meg” az országot „apósától”, valamint egy lehetséges, későbbi katolikus hatalomátvételtől.³⁵⁸

III. Vilmos seregeivel megjelent Angliában, majd az ún. „*dicsőséges forradalom*” (1688) eseményeinek hatására feleségével, II. Máriával 1689-ben elnyerték a trónt. II. (VII.) Jakab franciaországi száműzetésbe kényszerült, ahonnan a kedvező alkalmat várta, hogy visszatérhessen, illetve országai trónját ismét elfoglalhassa. Erre azonban, a kezdeti kísérleteket – vagyis az írországi és skóciai jakobita felkeléseket – leszámítva, egyre kevesebb lehetőség mutatkozott. XIV. Lajos „kegyelemkenyéren” élt élet végéig. Azonban utódai, az ún. „*jakobiták*” még hosszú időn át igyekeztek elfoglalni immáron – 1707-től, „*de jure*” – Nagy-Britannia trónját.

³⁵⁵ Vö. ASCH 2001/b, 144. p.; MILLER 2000, 93–95. pp.

³⁵⁶ HILLIAM 2007, 88. p.

³⁵⁷ HILLIAM 2007, 159. p.

³⁵⁸ ASHLEY, MAURICE: *The Glorious Revolution of 1688*. Charles Scribner's Sons. New York (New York, USA), 1996. 201–202. pp.

IV. 2. 5. Erzsébet, királyi hercegnő

Feltehetően Erzsébet sorsa a legdrámaibb a kilenc gyermeké közül. Ennek a szomorú élettörténetnek tragikus következménye lett: a hercegnő korai halála mindössze tizen-négy évesen következett be.

(Stuart) Erzsébet királyi hercegnő 1635. december 28-án született a londoni Szent Jakab-palotában a királyi pár ötödik gyermekeként. Keresztelőjét William Laud, Canterbury érseke celebrálta 1636. január 2-án.³⁵⁹

Kevesen tudják, hogy kezdetben Erzsébetet szánták a holland II. (Orániai) Vilmos feleségének, legalábbis Erzsébet nagyanyja, a néhai IV. Henrik özvegye, Medici Mária (1575–1642) akarata szerint. I. Károly kezdetben nem szimpatizált a „holland házasság” gondolatával, mivel az Orániai hercegi családot, illetve II. Vilmost „rangon alulinak” tartotta. Végül a házasság mégis megkötetett, de nem Erzsébet, hanem nővére Mária Henrietta lett az Orániai herceg hitvese. A házasságkötés egyébiránt a holland Orániai-ház számára nagy presztízsnövekedést jelentett.³⁶⁰

36. kép: I. Károly három gyermekének (Jakab, Erzsébet és Henrik) portréja (c.1647)

Megjegyzés: Peter Lely (1618–1680), a holland származású festőművész által, 1669-ben készített olajfestmény méretei: magasság: 198 cm (78 inch), szélesség: 231 cm (90,9 inch). Az alkotás jelenleg a pethwoerth-i (West Sussex) National Trust, Petworth House gyűjteményében látható. Forrás: LELY, PETER: *The Three Younger Children of Charles I. James, Duke of York, aged 14; Princess Elizabeth, aged 12; and Henry, Duke of Gloucester, Aged 8, c. 1647*. ART.UK: <https://artuk.org/discover/artworks/the-three-younger-children-of-charles-i-james-16331701-duke-of-york-later-james-ii-aged-14-princess-elizabeth-16351650-aged-12-and-henry-16391660-duke-of-gloucester-aged-8-219702> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

Miután 1642-ben kirobbant az angol polgárháború, Erzsébet, továbbá bátyja, Jakab és öccse, Henrik a parlament fogságába kerültek. Jakabnak utóbb – állítólag Erzsébet segítségével – sikerült megszöknie fogvatartói elől és külföldre távozott. Testvérei, Erzsébet és Henrik viszont, a parlament rendelkezése szerint, különféle főurak gyámsága alá kerültek. Szigorúan protestáns szellemben nevelkedtek.

³⁵⁹ Vö. *Elizabeth Stuart*. Find a grave: <https://www.findagrave.com/memorial/17950850/elizabeth-stuart> (Letöltés ideje: 2024. április 17.); Unofficial Royalty. The Site for Royal Information and News: <https://www.unofficialroyalty.com/british-royal-christenings-house-of-stuart/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

³⁶⁰ Vö. GYÉMÁNT RICHÁRD: *A képrombolástól a batáv forradalomig. A protestáns Egyesült Tartományok története a 16–18. században*. In: Balogh Elemér (sorozatszerk.): Pólay Elemér Alapítvány Könyvtára. 96. kötet. Iurisperitus Kiadó. Szeged, 2022. 205., 213. pp.; *Princess Elizabeth Stuart*. English Monarchs. Kings and Queens: https://www.englishmonarchs.co.uk/stuart_35.html (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

Erzsébet értelmes, jó tanuló volt, aki szeretett olvasni. Több nyelven, így latinul, görögül, olaszul, franciául, de még héberül is tanult.³⁶¹ Habár a parlament által kirendelt gyámok igyekeztek odafigyelni a hercegnőre, annak élete feltehetően messze nem lehetett boldog. Életének egyik drámai pillanata volt, amikor öccsével, Henrikkel 1649. január 29-én – a parlament engedélye alapján – meglátogathatták apjukat, I. Károlyt, annak kivégzése előtt. A szomorú és érzelmes találkozó, valamint a búcsú leírása jórészt Erzsébetnek köszönhetően maradt az utókorra.³⁶² Erzsébet, továbbá Jakab és Henrik korábban, még 1647-ben is találkozhattak apjukkal, akivel két napot tölthettek el Maidenheadben, mielőtt a királyt átszállították a Hampton Court-palotába.

A kedves, helyes és intelligens hercegnő egészségi állapota egyre gyorsabban romlott. Később, a viktoriánus korban a hercegnő földi maradványain végzett vizsgálatok kimutatták, hogy Erzsébet angolkórban is szenvedett, halálát azonban tüdőgyulladás, illetve tuberkulózis okozhatta. A fogságban tartott hercegnőt – miután bátyja, II. Károly Skócia felől próbálta a trónt visszaszerezni – a Wight-szigeten található Carrisbroke-kastélyba költöztették át. A beteg hercegnő hiába kérte az utazás elhalasztását, arra a rossz, esős időjárási viszonyok közepette mégiscsak sor került. Legyengült szervezetének az utazás nem tett jót. Megkockáztathatjuk, hogy a lakóhelyváltás elősegítette halálának bekövetkezését, amelyre végül 1650. szeptember 8-án került sor. A beszámolók szerint a fiatal hercegnőt halva találták, feje azon a Biblián nyugodott, amelyet még apjától, a kivégzett I. Károlytól kapott utolsó találkozásuk alkalmával.³⁶³

A királyi hercegnő földi maradványait a Wight-szigeten található Newport városának, Szent Tamás-templomában helyezték örök nyugalomra. Sírkövére – puritán módon – csak egy „ES” monogramot véstek, amelynek jelentése: „*Elizabeth Stuart*”.³⁶⁴

Erzsébet hercegnő számára méltó síremléket csak kétszáz évvel később, 1856-ban, Viktória brit királynő (1837–1901) emeltetett, aki később, férje, Albert herceg halála (1861) után, maga is jobbára Wight-szigetére, az Osborne House épületébe vonult vissza. Erzsébet fehér márványszobrát az olasz származású, francia szobrászművész, báró Pietro Carlo Giovanni Battista Marochetti (1805–1867) készítette. A szép, fiatal nőként megformázott Erzsébetet úgy ábrázolta, ahogy állítólag halva találták, az apjától kapott Bibliával a feje alatt.

37. kép: Stuart Erzsébet királyi hercegnő síremléke, Newport, St. Thomas Church

Forrás: *Princess Elizabeth Stuart*. 2015. július 14. The History Jar: <https://thehistoryjar.com/2015/07/14/princess-elizabeth-stuart/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

³⁶¹ JACOBS, NICOLE. A.: *Robbing his captive Shepherdess: Princess Elizabeth, John Milton, and the memory of Charles I in the Eikon Basilike and Eikonoklastes*. In: Flatley, Jonathan (szerk.): *Criticism. A Quarterly for Literature and Arts*. Volume LIV. Number 2. Wayne State University, Detroit (Michigan, USA), 2012. 231. p.

³⁶² CARLTON 1995, 350–351. pp.; GREGG 1981, 443. p.; HIBBERT 1968, 276–277. pp.

³⁶³ Vö. *Princess Elizabeth Stuart*. English Monarchs. Kings and Queens: https://www.englishmonarchs.co.uk/stuart_35.html (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

³⁶⁴ CHISHOLM, HUGH: *Elizabeth (1635–1650)*. In: Chisholm, Hugh (szerk.): *Encyclopædia Britannica*. Volume IX (Edwardes-Evangelical Association). Eleventh edition. Cambridge University Press. Cambridge, 1911. 286. p.

IV. 2. 6. Anna, királyi hercegnő

Stuart Anna hercegnő egyike volt a királyi pár három gyermekének, akik nagyon korán, a születést követően, illetve a kora gyermekkorban hunytak el. A hercegnő 1637. március 17-én született a londoni Szent Jakab-palotában I. (Stuart) Károly és (Bourbon) Henrietta Mária hatodik gyermekeként.³⁶⁵

Az újszülöttet anglikán egyházi ceremónia szerint még 1637. március 30-án megkeresztelték. A keresztelést, I. Károly bizalmasa, a londoni püspökből (1628–1633) Canterbury érsekévé (1633–1645) avanzsált William Laud végezte a Szent Jakab-palotában. Sajnálatos módon a hercegnőnek nem adatott hosszú élet, alig több mint hároméves korában, 1640. november 5-én, tuberkulózisban hunyt el a londoni Richmond-palotában. Temetése a Westminster-apátságban került sor. Földi maradványait bátyja, Károly Jakab és húga, Katalin mellett helyezték el.³⁶⁶

38. kép: Erzsébet és Anna hercegnők portréja (1637)

Megjegyzés: A Sir Anthony van Dyck (1599–1641) flamand – antwerpeni – származású festőművész által, 1637-ben készített olajfestmény méretei: magasság: 29,8 cm (11,7 inch), szélesség: 41,8 cm (16,5 inch). Az alkotás jelenleg a Scottish National Gallery gyűjteményében látható. Forrás: SIR VAN DYCK, ANTHONY: *Princess Elizabeth and Princess Anne. Daughters of Charles I, 1647.* National Galleries Scotland: <https://www.nationalgalleries.org/art-and-artists/8641> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

IV. 2. 7. Katalin, királyi hercegnő

I. Károly és Henrietta Mária hetedik gyermeke, Katalin hercegnő, akárcsak az elsőszülött – az 1629. május 13-án megszületett és elhunyt Károly Jakab –, nem volt hosszú életű. Bátyjához hasonlóan, a hercegnő is egynapos korában halt meg. (Stuart) Katalin hercegnő 1639. június 29-én született a londoni Whitehall-palotában. Jóformán csak az újszülött megkeresztelésre maradt idő, majd kevesebb, mint fél órával a ceremóniát követően elhunyt. A hercegnő földi maradványait a londoni Westminster-apátságban helyezték örök nyugalomra.³⁶⁷

³⁶⁵ Vö. GYÉMÁNT 2021, 113. p.; WEIR 1996, 253. p.

³⁶⁶ Vö. *Anne Stuart (1637–1640)*. Royal Family Tree: https://royalfamilytree.uk/16370317__anne_stuart.html (Letöltés ideje: 2024. április 17.); *Sir Anthony van Dyck. Princess Elizabeth, 1635–1650 and Princess Anne, 1637–1640. Daughters of Charles I.* National Galleries Scotland: <https://www.nationalgalleries.org/art-and-artists/8641> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

³⁶⁷ Vö. EVERETT GREEN 1855, 396. p.; Vö. *Catherine Stuart*. Cook Family Genealogy Pages: <https://gen.cookancestry.com/getperson.php?personID=I29405&tree=1> (Letöltés ideje: 2024. április 17.); *Royal Family (849 – Present). Descendants of Alfred the Great*. Britroyals: <https://www.britroyals.com/royals.asp> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

IV. 2. 8. Henrik, Gloucester hercege

(Stuart) Henrik 1640. július 8-án született az egykori Oatlands-palotában, Surrey grófságban, ezért a herceget „*Henry of Oatlands*”, azaz „*Oatlands-i Henrik*” néven is nevezték. Henriket, aki születésétől a Gloucester hercege címet kapta, 1640. július 22-én anglikán rítus szerint keresztelték meg.³⁶⁸

A királyi pár nyolcadik gyermeke mindössze két éves volt, amikor az angol polgárháború kirobbant és nővérével, Erzsébettel, valamint bátyjával, Jakabbal a parlament fogságába kerültek. Jakabnak idővel sikerült külföldre szöknie, de a testvérpárra a parlament katonái nagyon odafigyeltek. Az évek alatt több gyám is részt vett a fiatalok neveltetésében, arról nem is beszélve, hogy több lakóhelyük is volt. Erre nemcsak a gyámok személyének változása, hanem az I. Károly uralkodása alatt sokszor rakoncátlanok londoni pestisjárványok miatt is szükség volt. Megjegyezzük, hogy bár a parlament nem kívánt a gyermekeken bosszút állni apjuk cselekedetei miatt, de udvartartásukat, illetve apanázsukat igencsak lecsökkentették. A királyi gyermekek életvitele pedig finoman fogalmazva is puritánná vált. A szigorú rendelkezések ellen a rojalisták, így I. Károly is tiltakoztak. A gyermekek lakóhelyéről, tartásáról, az őket ellátó személyzetről, azok fizetéséről, etc. csak nehezen sikerült egyezsége jutniuk a feleknek.³⁶⁹

39. kép: (Stuart) Henrik portréja (c.1653)

Megjegyzés: Az Adriaen Hannemann (c.1603/1604–1671) holland – hágai származású – festőművész által, 1653 körül készített olajfestmény méretei: magasság: 104,8 cm (41,3 inch), szélesség: 87 cm (34,3 inch). Az alkotás jelenleg a washingtoni National Gallery of Art gyűjteményében látható. Forrás: HANNEMANN, ADRIAEN: *Henry, Duke of Gloucester, c.1653*. National Gallery of Art: <https://www.nga.gov/collection/art-object-page.58.html> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

Henrik és Erzsébet sorsa hosszú időre összefonódott, ők láthatták a családból utoljára apjukat, I. Károlyt, a kivégzése előtti napon, 1649. január 29-én. Ekkor a király figyelmeztette a fiát, hogy kivégzése után politikai ellenfelei felhasználhatják a személyét. Nevezetesen, hogy „alkotmányos uralkodóvá” – gyakorlatilag akarattalan bábbá – tehetik testvérei, Károly és Jakab ellenében, ezért nem szabad elfogadnia az ajánlatot, illetve elfoglalnia a trónt, mivel a korona előbb bátyjait illeti.³⁷⁰

³⁶⁸ Vö. BEATTY 2003, 35., 43. pp.; WEIR 2011, 254. p.

³⁶⁹ Vö. BEATTY 2003, 43–44. pp.; EVERETT GREEN 1855, 339–349. pp.

³⁷⁰ Vö. BEATTY 2003, 44–45. pp.

A későbbiekben, amikor Erzsébet és Henrik bátyja, II. Károly Skócia felől próbálta a trónt megszerezni, a két gyermeket – 1650-ben – a dél-angliai Wight-szigetére, Carisbrooke-kastélyába költöztették át. A betegeskedő Erzsébet halála után Henrik egyedül maradt, végül közel két év elteltével – 1652-ben – a parlament megengedte neki, hogy elhagyhassa az országot. Ezért az immáron tizenkét éves herceg nővéréhez, Mária Henriettához a protestáns Egyesült Tartományok területére távozott. Rokonai nagy szeretettel üdvözölték, 1653-ban még lovaggá is ütötték, a „*Térdszalagrend Lovagja*” („*The Knight of the Garter*”) címet is elnyerte.

Nem sokkal később – anyja, (Bourbon) Henrietta Mária meghívására – Franciaországba, Párizsba utazott. Ekkor kezdődtek el az igazi családi problémák. Mivel (Bourbon) Henrietta Mária elkötelezett római katolikus volt, ezért fiait is igyekezett áttéríteni. Jakab esetében sikerrel járt – habár csak később keresztelkedett meg, de élete végig „pápista” maradt –, azonban Károly és Henrik ellenálltak. A vallási kérdésekkel kevésbé foglalkozó II. Károly, hogy függetlenedjen anyjától, illetve annak elgondolásaitól inkább Köln városába telepedett át. Öccsét is magával akarta vinni, de Henrik ekkor még nem tartott vele, mivel anyjuk ragaszkodott ahhoz, hogy Gloucester hercege a francia fővárosban maradjon.³⁷¹

Henrik továbbra is ragaszkodott protestáns hitéhez, Henrietta Mária megtérítési kísérletei rendre elbuktak, ráadásul emiatt egyre nőtt a feszültség anya és fia között. Végül (Bourbon) Henrietta Mária gyakorlatilag „kidobta otthonról” a Henriket: nem kaphatta meg a lovait, a személyzet nem adhatott neki enni, még az ágyneműjét is elpakolták. Az édesanya elfordult a fiától, aki ezt követően bátyjához, a szülői bánásmódon felháborodott II. Károlyhoz utazott Kölnbe. A későbbiekben a három fivér, Károly, Jakab és Henrik sorsa viszonylag összefonódott. A következő években, ifjabbik bátyjával, Jakabbal Spanyol-Németalföldön, a spanyol hadsereg szolgálatába léptek, akik az egyesült angol-francia seregek ellen harcoltak, például Dunkerque (Dunkirk) védelmében. A város, bár elesett, de a hercegek nagy bátorságról tettek tanúbizonyságot, illetve a szerencsének is köszönhető módon sikerült a fogságba esést elkerülniük.³⁷²

A „*Stuart-restauráció*” kezdete (1660) előtt közvetlenül, 1657/1658 körül Károly is lovaggá ütötte az öccsét, majd 1659. május 13-án visszaadta neki a „*Gloucester hercege*” („*Duke of Gloucester*”) címet, mivel attól korábban az angol parlament megfosztotta. Emellett a herceg „*Cambridge earlje*” („*Earl of Cambridge*”) is lett.³⁷³

Henrik bátyjaival együtt 1660-ban tért vissza Angliába, ahol II. Károly elfoglalhatta országai (Anglia, Skócia és Írország) trónját. Koronázására 1661. április 23-án került sor, azonban ezt Henrik már nem érthette meg. A Whitehall-palotában élő Henrik bár visszanyerte főúri címeit, illetve a Lordok Házának is a tagja lett, de a kor rettegett betegsége, a Londonban tomboló himlőjárvány őt is elérte. A megbetegedett herceg mindössze húszévesen, 1660. szeptember 13-án hunyt el a Whitehall-palotában. A restauráció, illetve a küszöbön álló koronázás örömét a haláleset, finoman fogalmazva is, beárnyékolta.³⁷⁴

³⁷¹ Vö. BEATTY 2003. 45. p.; CALLOW 2000, 143–145. pp.; FINLAYSON HENDERSON, THOMAS: *Henry (1639–1660)*. In: Stephen, Leslie – Lee, Sidney (szerk.): *Dictionary of National Biography*. Volume XXVI (Henry II-Hindley). Smith, Elder & Co. London, 1891. 109. p.

³⁷² BEATTY 2003. 45. p.; CHISHOLM, HUGH: *Gloucester, Earls and Dukes of*. In: Chisholm, Hugh (szerk.): *Encyclopædia Britannica*. Volume XII (Gichtel-Harmonium). Eleventh edition. Cambridge University Press. Cambridge, 1911. 128. p.; FINLAYSON HENDERSON 1891, 109. p.

³⁷³ BEATTY 2003. 43. p.; FINLAYSON HENDERSON 1891, 109. p.; PANTON, KENNETH JAMES: *Historical Dictionary of the British Monarchy*. Scarecrow Press. Plymouth, 2011. 459. p.; WEIR 2011, 253. p.

³⁷⁴ BEATTY 2003, 46. p.; PANTON 2011, 459. p.

Henrik népszerű személyiség volt, sokan kedvelték kedves, megértő, ugyanakkor aktív és tetterős személyisége miatt. II. Károly nagy szerepet szánt neki, III. Frigyes (1609–1670) dán és norvég király (1648–1670) lányával, Wilhelmina Ernesztina hercegnővel (1650–1706) kívánta összeházasítani, hogy javítson az angol-dán kapcsolatokon. A haláleset azonban mindent felülírt. A Somerset House épületében felravatalozott holttestét 1660. szeptember 21-én a Westminster-apátságba vitték, ahol méltó búcsúztatás mellett a királyi kriptában eltemették.³⁷⁵ A feljegyzések szerint a könnyed, fesztelen természetű II. Károlyt – akit környezete ritkán látott levetnnek – sosem látták olyan feldúltnak, zaklatottnak, mint népszerű öccse halálakor.³⁷⁶

40. kép: (Stuart) Henrik portréja (c.1658–1660)

Megjegyzés: A Jan Boeckhorst (c.1604/1605–1668), német származású, flamand festőművész által, 1658–1660 körül készített olajfestmény méretei: magasság: 118 cm (46,5 inch), szélesség: 97,5 cm (38,4 inch). Az alkotás jelenleg a Basildon Park (Berkshire) gyűjteményében látható. Forrás: BOECKHORST, JAN: *Henry, Duke of Gloucester, c.1658–1660. Prince Henry, Duke of Gloucester (1640–1660)*. National Trust Collection: <https://www.nationaltrustcollections.org.uk/object/266426> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

³⁷⁵ Vö. FINLAYSON HENDERSON 1891, 108–109. pp.

³⁷⁶ Vö. FINLAYSON HENDERSON 1891, 109. p.; BOECKHORST, JAN: *Prince Henry, Duke of Gloucester (1640–1660)*. National Trust Collection: <https://www.nationaltrustcollections.org.uk/object/266426> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

IV. 2. 9. Henrietta Anna, királyi hercegnő

A királyi pár utolsó gyermeke, (Stuart) Henrietta meglehetősen válságos időszakban született. A polgárháború első szakasza már a második felébe fordult. A „gavallérok”, azaz a királpártiak egyre több vereséget könyvelhettek el a „kerekfejűek”, a parlament erői ellenében. Oxford, a királpárti főváros egyre kevésbé volt biztonságos, ezért az áldott állapotban lévő (Bourbon) Henrietta Mária Délnyugat-Anglia felé vette az irányt, hogy szülőhazájába, Franciaországba menekülhessen.

A Franciaország felé vezető út során azonban megindult a szülés, amely eléggé nehézre sikeredett. Még az is kétséges volt, hogy a királyné túléli-e azt. Végül minden jóra fordult. Az utolsó gyermek 1644. június 16-án, Exeterben, a Bedford House épületében jött világra. A lánygyermek – édesanyja után – a „*Henrietta*” nevet kapta. A későbbiekben egy második keresztnévet is kapott a lánygyermek. Az „*Anna*” keresztnévet a néhai XIII. Lajos francia király (1610–1643) özvegye, Ausztriai Anna királyné (1601–1666) után nyerte el. Henrietta Anna keresztelőjére – anglikán rítus szerint – 1644. július 21-én az exeteri katedrálisban került sor.³⁷⁷

Anya és lánya útjai ideiglenesen elváltak egymástól. (Bourbon) Henrietta Mária Falmouth kikötőjéből, ellenséges ágyúsortűz közepette, áthajózott a franciaországi Brest kikötőjébe, hogy férje érdekében a franciáktól kérjen segítséget. A csecsemőkorú Henrietta gondozását Anne Villiers-re, Morton grófnőjére bízták, akit Lady Dalkeith néven is említenek a források. A keresztelő után néhány nappal – 1644. július 26-án – az egyre szorultabb helyzetben lévő I. Károly is találkozhatott lányával. Majd a csecsemőt a Londonhoz közeli Oatlands-palotában nevelték, ahonnan Lady Dalkeith közreműködésével 1646 júniusában szöktették át édesanyjához, Franciaországba.³⁷⁸

A gyermekkorú – ahogy Franciaországban hívták – Angliai Henrietta a francia udvarban nyerte el az Anna keresztnévet. A gyermek neveltetésének felügyelete ekkor már (Bourbon) Henrietta Mária kezébe került, aki a Louvre épületében kapott lakosztályt, de a franciák Saint-Germain-en-Laye kastélyát is rendelkezésére bocsátották, évi harmincezer livre évjáradékkal. A viszonylagos jólét hamar a múlté lett, mivel a királyné minden anyagi eszközzel férjét próbálta támogatni, azáltal, hogy az évjáradékot a királpártiaknak adta.³⁷⁹

Habár Henrietta Annát anglikán rítus szerint keresztelték meg, édesanyja mindent megtett, hogy lánya katolikus legyen. Elgondolását végül siker koronázta, Henrietta Anna élete végig katolikus maradt. (Bourbon) Henrietta Mária nemesak a gyermek római katolikus szellemében történő neveltetését tartotta fontosnak, hanem azt is, hogy kiházasítsa. Felmerült a lehetősége annak, hogy (Stuart) Henrietta Anna, a fiatal XIV. Lajos francia király (1643–1715) felesége legyen. Az elgondolás azonban Ausztriai Anna ellenállásán bukott meg. A „*Napkirály*” felesége végül Spanyolországi Mária Terézia infánsnő (1638–1683) lett, a házasságkötésre 1660-ban került sor. Miután az elgondolás meghiúsult, (Bourbon) Henrietta Mária új jelöltet keresett és talált a lányának Fülöp, orléans-i herceg (1640–1701) személyében. A jóképű herceg homoszexuális botrányainak soráról híresült el, ennek ellenére a házasságkötésre 1661. március 31-én sor került.³⁸⁰

³⁷⁷ Vö. FRASER, ANTONIA: *Love and Louis XIV. The Women in the Life of the Sun King*. Anchor Books. London, 2006. 32. p.

³⁷⁸ Vö. CARTWRIGHT 1900, 1–16. pp.

³⁷⁹ Vö. CARTWRIGHT 1900, 18. p.

³⁸⁰ Vö. CARTWRIGHT 1900, 81–90. pp.; FRASER 2006, 67., 321. pp.

Mielőtt a házasságkötésre megtörtént volna, anya és lánya az angliai „*Stuart-restauráció*” okán a szigetországba utazott. Ekkor a trónra lépő II. Károly igyekezett családtagjai anyagi helyzetén is javítani. A restauráció apropóján való ünneplésbe azonban – 1660-ban – öröm is vegyült, előbb – 1660. szeptember 13-án – Henrietta bátyja, Henrik, Gloucester hercege, utóbb – 1660. december 24-én – nővére, Mária Henrietta is himlőben halt meg. A Stuart család igencsak megfogyatkozott, már csak (Bourbon) Henrietta Mária két fia, II. Károly angol, ír és skót király, továbbá Jakab, yorki herceg, valamint Henrietta Anna királyi hercegnő voltak életben.³⁸¹

Visszatérve Franciaországba, a hercegnő Fülöp orléans-i herceg felesége lett, ezért Orléans hercegnőjévé lépett elő. A házasság kezdetben jól indult, Henrietta Anna hamar lánygyermeket szült a férjének. Mária Lujza (1662–1689) a hercegi pár első gyermeke később – 1679-ben – II. (Habsburg) Károly spanyol király (1665–1700) első felesége lett. Azonban félröppentek a pletykák a francia királyi udvarban, hogy a lánygyermek apja nem az orléans-i herceg, hanem XIV. Lajos vagy a 17. századi Franciaország nagy „playboya”, Guy Armand de Gramont, Guice grófja (1637–1673) volt. A helyzet „fonákja”, hogy a kalandos életű gróf, aki biszexuális volt, feltehetően korábban az orléans-i herceg szeretője is lehetett. A hercegi pár életét a férj feltékenysége is megnehezítette, annak ellenére, hogy a herceg maga sem volt „szent”. Főképp, miután Lotaringiai Fülöp lovag (1643–1702) 1666-tól az orléans-i herceg állítólagos szeretője lett. A lovag „jelenléte” miatt a házaspár sokszor veszekedhetett egymással.

A hercegi párnak több gyermeke született, de nem minden terhesség volt sikeres. Henrietta Anna második terhessége – 1663-ban – vetéléssel végződött. A harmadik terhesség bár sikeres volt, de Fülöp Károly (1664–1666), Valois herceg igencsak fiatalon hunyt el. A fiúgyermek elvesztése nagyon megviselte a hercegnőt. Azonban a következő időszakban sem értek véget a csapások, amelyek egy holtan született lány (1665. július 9.), majd három vetelés (1666, 1667, 1668) „képében” nyilvánultak meg. Nagy örömet szerzett azonban, amikor a hercegi pár utolsó gyermeke világra jött. Anna Mária (1669–1728) a későbbiekben II. Viktor Amádé (1666–1730), savoyai herceg (1675–1730) – később Szicília (1713–1720), majd Szardínia királyának (1720–1730) – felesége lett.

Henrietta Anna 1767-től egyre többet betegeskedett, majd 1670 áprilisától már súlyos emésztőszervi problémái voltak. Hogy állapotán segítsen – 1670. június 29-én – a mezei katáng nemesített változatából, cikóriából készült folyadékot ivott. (A mezei katáng, illetve a cikória elősegít az étvágyat, az epetermelést, de a gyomorfekély kezelésében is segít.) Miután a hercegnő a cikóriás vizet elfogyasztotta azonnali fájdalmat érzett. Ekkor kólika és mérgezés elleni kezelést kapott, de ezek sem segítettek. Végül másnap 1670. június 30-án hajnali két órakor hunyt el. A pletyka azonnal lábra kelt, nevezetesen, hogy a hercegnőt megmérgezték. Többek között, „ellenlbasát”, férje feltételezett szeretőjét, Lotaringiai Fülöp lovagot gyanúsították a mérgezéssel.

A későbbiekben a boncolás – amelyet tizenhét francia és két angol orvos, száz tanú jelenlétében folytatott – bebizonyította, hogy a halált epeproblémák, illetve gyomor-bél hurut („*gastroenteritis*”) okozta. A diagnózist azonban sokan nem fogadták el. Később, már a 20. században kialakított konszenzus szerint sem mérgezés, hanem – feltehetően – hashártyagyulladás miatt felszakadt fekély okozhatta a királyi hercegnő korai halálát.³⁸²

³⁸¹ Vö. BEATTY 2003, 38–39. pp.; CARTWRIGHT 1900. 69. p.; GOODWIN 1893, 400–404. pp.

³⁸² Vö. FRASER 2006, 155. p.; TAYLOR, ANDREW: *The Royal Secret*. Harper Collins, London, 2021. 366–367. pp.

A hercegnő temetésére 1670. július 4-én került sor a Párizs környéki Saint Denis-székesegyházban. A temetést követően néhány héttel, 1670. július 21-én újabb gyászmisét tartottak, amelyen számos korabeli prominens személy megjelent. A szentmisét Reims érseke celebrálta, emellett – Jean-Baptiste Lully (1632–1687), a jeles francia zeneszerző vezetésével – királyi zenészek is közreműködtek, játékkal emelve az esemény jelentőségét.³⁸³

Érdekességként jegyezzük meg, hogy talán a véletlen egybeesés műve, de a hercegnő legidősebb lánya, Mária Lujza, akárcsak édesanyja, ugyancsak huszonhat éves korában hunyt el, 1689. február 12-én a madridi királyi palotában, az Alcázarban. Halálának körülményei kísértetiesen hasonlítottak anyja halálához. Abban az esetben is sokan mérgezést sejtettek a háttérben.³⁸⁴

Henrietta Annát már a kortársak is kifinomult úrhölgynek tartották. A hercegnő levelezést folytatott a korszak nagy francia szellemisségeivel, így például Moliere (1622–1673) és Jean-Baptiste Racine (1639–1699) drámaírókkal, Jean de La Fontaine, (1621–1695) meseíróval, íróval és költővel, etc. A hercegnő emellett jelentős műgyűjtő hírében is állt. Gyűjteményében – többek között – Antonio Allegri da Correggio (1489–1534) itáliai és Antoon van Dyke (1599–1641) flamand festőművészek alkotásai is helyet kaptak. A hercegnő a kertépítészet nagy szerelmésének számított. Lakóhelyén a párizsi Palais-Royal-palota parkjában főképp kisebb-nagyobb tavakat, kerti csobogókat létesíttetett.³⁸⁵ Kifejezetten aktív személyisége mögött egyes történészek szerint az „*anorexia nervosa*” betegsége húzódnak meg.³⁸⁶

41. kép: (Stuart) Henrietta Anna portréja (1669)

Megjegyzés: Peter Lely (1618–1680), a holland származású festőművész által, 1669-ben készített olajfestmény méretei: magasság: 127 cm (50 inch), szélesség: 101 cm (39,8 inch). Az alkotás jelenleg a chichesteri (West Sussex) Goodwood House gyűjteményében látható. Forrás: LELY, PETER: *Princess Henrietta, Duchess of Orléans*. Goodwood House: <https://www.goodwood.com/visit-eat-stay/goodwood-house/the-collection/painting-collection/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

³⁸³ CARTWRIGHT 1900, 383. p.

³⁸⁴ FRASER 2006, 277. p.

³⁸⁵ CARTWRIGHT 1900, 179. p; FRASER 2006, 76–77. pp.

³⁸⁶ FRASER 2006, 155. p.

V. I. KÁROLY URALKODÁSA (1625–1649)

I. Károly az angliai Stuart uralkodók második képviselője volt. Nem szabad elfelejtenünk azonban azt, hogy a királyi dinasztia – Stewart néven – már hosszú évszázadok óta, konkrétan 1371-től uralkodott Skóciában. A Stuartok, habár sokan elítélik, kritikával illetik regnálásukat, történelmi jelentőségű korszakban (1603–1714) uralkodtak Anglia, Skócia és Írország felett. A szigetország területén akkoriban jelentős gazdasági, társadalmi, alkotmánytörténeti, etc. változások mentek végbe.³⁸⁷

Tény, hogy számos „balfogás” kötődik a királyi dinasztia egyes tagjainak a nevéhez. Szükséges azonban felhívni a figyelmet, hogy az első angliai Stuart uralkodó, I. Jakab – aki Skóciában VI. Jakab néven uralkodott – nevéhez fűződik az ún. „*Koronák Uniója*” (1603), vagyis Anglia és Skócia, „de facto” egyesülése. Az unió „csak” perszonálunió volt, de megindult a folyamat a két ország „de jure” egyesülésének irányába. Nem mellesleg, „de facto”, 1603-ban létrejött a „*Nagy-Britannia*” („*Great Britain*”) fogalom, amely – az utolsó angliai Stuart uralkodó, Anna királynő regnálása (1702–1714) idején – az ún. „*egyesülési törvények*” (1707) révén vált „de jure” hivatalossá.³⁸⁸

I. Károly regnálása sem kivétel. Sokakat bosszantó uralkodása gyökeres változást eredményezett a három királyság – Anglia, Skócia és Írország – népességének életében. Egyfelől kirobbant egy tragikus népesedéstörténeti esemény, az angol polgárháború, amely jelentős hatással volt a Brit-szigetek népességszámára. Azonban a nyomában járó társadalmi és gazdasági következmények viszont elindították Angliát a nagyhatalommá válás útján. Nem beszélve arról, hogy alkotmánytörténeti szempontból is jelentős „mérőföldkő” I. Károly tragédiába forduló regnálása.

A következőkben I. Károly uralkodásának bel- és külpolitikai, etc. sajátosságait ismertetjük. A folyamatot igyekszünk lineárisan nyomon követni, a „*mártír uralkodó*” regnálásának korszakolásával. Bevezetésként a kezdeti időszak (1625–1629) sajátosságait dolgozzuk fel, majd a tizenegy éves egyeduralom (1629–1640) jellemzőinek számbavétele következik. Kitérünk a polgárháborút megelőző évekre (1640–1642), majd a polgárháború drámai, majd tragédiába forduló éveinek első szakaszára (1642–1646) fókuszálunk. Ismertetjük az „*Interbellum*” éveit (1646–1648), továbbá a polgárháború második szakaszának (1648–1649) fontosabb mérőföldköveit. I. Károly életének és uralkodásának záróakkordja, a király kivégzése (1649. január 30.) zárja a gondolatmenetet.

I. Károly halálával „az élet nem állt meg”, hiszen sor került a polgárháború harmadik szakaszára (1649–1651), nem beszélve az „*Interregnum*” (1649–1660) megszórt történéseiről, illetve sajátosságairól. A Stuartoknak hosszú évekbe tellett, hogy visszakerüljenek a hatalomba, azonban a „*restaurációhoz*” („*Restoration*”) a puritán rendszer balfogásai, illetve szerencse is kellett. A körülmények azonban jelentősen megváltoztak, 1660 után már nem lehetett visszatérni a régi rendhez, a korai Stuart uralkodók³⁸⁹ („*Early Stuarts*”) időszakához (1603–1649). Kezdetét vette a kései Stuart uralkodók³⁹⁰ („*Later Stuarts*”) korszaka (1660–1714), annak minden pozitív és negatív hozadékával.

³⁸⁷ Vö. *Stuarts. An introduction to Stuart England (1603–1714)*. English Heritage: <https://www.english-heritage.org.uk/learn/story-of-england/stuarts/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.); *The Stuarts*. The Royal Household: <https://www.royal.uk/stuarts> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

³⁸⁸ Vö. GYÉMÁNT 2021, 43. p.

³⁸⁹ Korai Stuart uralkodók időszaka: I. (VI.) Jakab (1603–1625) és I. Károly (1625–1649) uralkodása.

³⁹⁰ Kései Stuart uralkodók időszaka: II. Károly (1660–1685), II. (VII.) Jakab (1685–1688), továbbá III. (II.) Vilmos (1689–1702) és II. Mária (1689–1694), valamint Anna (1702–1714) uralkodása.

V. 1. Az első évek (1625–1629)

V. 1. 1. I. (VI.) Jakab halála és temetése

I. (VI.) Jakab ötvenkilenc évig tartó regnálásával az 1707. évi „egyesülési törvényeket” – Nagy-Britannia „de jure” létrejöttét – megelőző hosszú évszázadokat tekintve a leg-hosszabb ideig uralkodó skót király volt. Hosszú uralkodását csak a Dunkeld-dinasztiához tartozó I. (Oroszlán) Vilmos uralkodása (1165–1214) közelíti meg, amely közel fél évszázadot, konkrétan negyvenkilenc évet ölelt fel.³⁹¹ Nem elhanyagolható tény, hogy I. (VI.) Jakab Anglia és Írország élén is huszonkét évig uralkodott. A hosszú évtizedek nehézségei azonban az uralkodó szervezetét is megviselték. Életét az izületi gyulladás („*arthritis*”), a köszvény és a vesebántalmak nehezítették meg. Az előbbi egészségügyi problémákat feltehetően a király „poharazgató”, tivornyázó életmódja is elősegítették. Életét megkeserítette továbbá, hogy fogait is elvesztette.³⁹² David Hilliam történész hozzátette, hogy „(...) *Jakab idős korára szenilissé vált, mentális és fizikai állapota megromlott. Végül szélütés érte, magatehetetlenné vált, és meghalt. Ezzel a tragédiával ért véget zavaros uralkodása.*” [...] „(...) *I. Jakab »a kereszténység legből-csebb bolondja« gutaütést kapott, abba halt bele, ráadásul vérhasban is szenvedett.*”³⁹³

A brit történészek körében vita tárgyát képezi, hogy I. (VI.) Jakab életét – az angol, illetve brit uralkodók öröklött betegsége – a porfiria (porphyria) is megrövidítette-e. A király orvosa szerint az uralkodó vizelete „(...) *lila, mint az alicantei bor*”, amelyet a porfiria jelének vélték.³⁹⁴ A véres, sötét színű vizeletet azonban, feltehetően, a vesebántalmak idézhették elő.³⁹⁵

I. (VI.) Jakab végül 1625. március 27-én, 58 éves korában hunyt el, a London-tól északra fekvő, Hertfordshire grófságban található Theobalds-palotában („*Theobalds Palace*”). Halálos ágyánál fia és utódja, Károly walesi herceg, valamint a király kegyence, George Villiers, Buckingham első hercege is jelen volt. A király haldoklása, illetve a halálos ágyánál jelen lévők vonatkozásában pletykák, kósza hírek keltek szárnyra, amelyeket a brit történészek azóta igyekeztek tisztázni.

„*Mialatt a király halálos ágyán feküdt, mendemondák kaptak szárnyra arról, hogy megmérgezték – a tettes pedig legjobb barátja volt. [...] A történészek által hazugságnak bélyegzett és rég elvetett állítás, mely szerint I. Jakabot megölték, még három évtizedig kísértett az angol politikában – nagyrészt egy elképesztően sikeres politikai írás miatt. 1626 tavaszán George Eglisam skót katolikus költő, orvos és hitvitázó megjelentette *The Forerunner of Revenge Against the Duke of Buckingham (A Buckingham hercege elleni megtorlás előhírnöke)* című pamfletjét, amelyben a herceget nem csak a király, de több vezető udvarbeli személy meggyilkolásával is vádolja.*”³⁹⁶

³⁹¹ Vö. James VI and I. *Scottish History and Archaeology*. National Museums Scotland: <https://www.nms.ac.uk/explore-our-collections/stories/scottish-history-and-archaeology/james-vi-and-i/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

³⁹² CROFT 2003, 101. p.; WILLSON 1963, 378–379., 404. pp.

³⁹³ HILLIAM 2007, 80., 202. pp.

³⁹⁴ Vö. *Porphyria in the Royal Family*. English Monarchs: http://www.englishmonarchs.co.uk/hanover_15.html (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

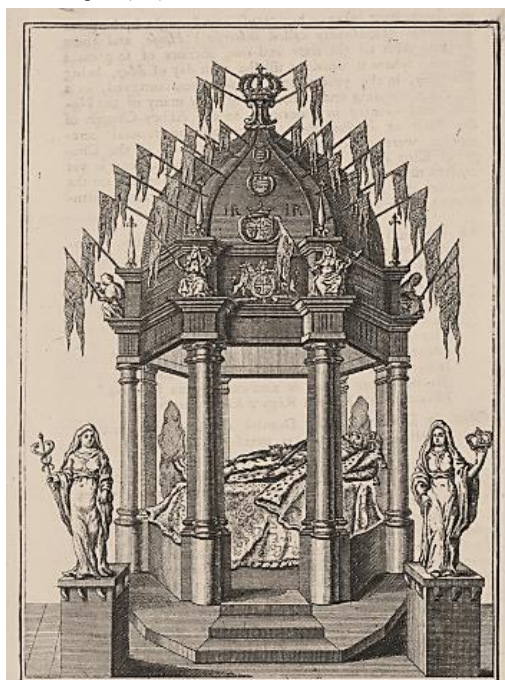
³⁹⁵ A túlzott alkoholfogyasztás miatt a mérgeanyagok és a lerakódó húgysav a veséket károsíthatják. DEAN, GEOFFREY: *The Turnstone. A Doctor's Story*. Liverpool University Press. Liverpool, 2002. 128–129. pp.

³⁹⁶ BELLANY, ALASTAIR – COGSWELL, THOMAS (Boross Anna ford.): *Rágalmaz csak, hisznek Neked!* In: Papp Gábor (főszerk.): *BBC History. A világtörténelmi magazin*. VI. évfolyam. 1. szám. Kossuth Kiadó. Budapest, 2016. 85–86. pp.

A „*The Forerunner of Revenge*” című pamfletnek olyan „zajos sikere” volt, hogy a következő uralkodónak, I. (Stuart) Károlynak – a parlament felosztatása révén – kellett beavatkoznia, hogy megvédje Buckingham első herceget a felelősségre vonástól. A külföldön kiadott pamflet írója, George Eglisam (n.a.–c.1642) – a néhai I. (VI.) Jakab egykori orvosa – a meghurcoltatás elől külföldre menekült. Néhány évvel később, 1628 nyarán, amikor John Felton, a hadsereg egyik puritán érzelmű hadnagya megölte Buckingham első herceget, sokan a „királygyilkos” méltó büntetésének tartották a merényletet. A sors iróniája, hogy I. Károly „bűnlajstromához” – annak élete végén, kivégzése előtt – „hozzácsapták”, a „királygyilkos” George Villiers védelmét is.³⁹⁷

I. (VI.) Jakab temetési szertartását a legapróbb részletekig kidolgozták. A király ravatala – egy hónapig – a Somerset House épületében állt, „(...) ezalatt Inigo Jones négy kariatidával díszített gigantikus halottaskocsit készítettek fehér márványnak tűnő párizsi gipszből. A temetés előkészületeire 50 000 fontot költöttek – ez akkoriban rengeteg pénznek számított.” Az uralkodót hosszú órákig tartó, ünnepélyes ceremónia kíséretében Londonban, a Westminster-apátságban temették el. Érdekes módon – a többi Stuart uralkodóhoz hasonlóan – emlékművet nem emeltek számára.³⁹⁸ A trónon fia, a huszonnégy éves, magának való I. Károly követte. Ekkor még senki sem sejtette, hogy I. Károly uralkodása a későbbiekben még nagyobb feszültséget gerjeszt, mint apja „felemás” megítélésű regnálása.

42. kép: I. (VI.) Jakab felravatalozott holtteste (1625)

Megjegyzés: A papíralapú – ismeretlen időpontban alkotott – nyomtatás méretei: magasság: 15,57 cm (6,1 inch), szélesség: 10,16 cm (4 inch). Forrás: MYNDE, JAMES (1702–1771): *James I (IV.), King of England and Scotland*. National Galleries Scotland: <https://www.nationalgalleries.org/art-and-artists/33007/james-vi-and-i-1566-1625-king-scotland-1567-1625-king-england-and-ireland> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

³⁹⁷ Vö. BELLANY – COGSWELL 2016, 86. p.; GYÉMÁNT 2021, 102. p.

³⁹⁸ Vö. GYÉMÁNT 2021, 102. p.; HILLIAM 2007, 202. p.

V. 1. 2. „Meghalt a király, éljen a király”

I. Károly – I. (VI.) Jakab angol, ír és skót király fia – apja halála (1625. március 27-én) után „de facto” a három királyság – Anglia, Írország és Skócia – új uralkodója lett.³⁹⁹ Az Egyesült Királyságban a mai napig szokás, hogy az új uralkodó az előző halálát követően „automatikusan” trónra lép („*Meghalt a király, éljen a király.*”). I. (VI.) Jakab halálát követően legidősebb, életben maradt fia, I. Károly látszólag zökkenőmentesen vehette át a hatalmat, azonban angol királyként történő koronázására így is közel egy évet kellett várnia. Kevesek által ismert tény, hogy Skócia királyának még később, csak 1633. június 18-án koronázták meg.

V. 1. 2. 1. I. Károly angol királlyá történő koronázása (1626. február 2.)

I. Károly angol királyként történő megkoronázására 1626. február 2-án, a Westminster-apátságban került sor. A késedelem oka elsősorban az 1625-ben ismét kirobbant pestisjárványban keresendő, emiatt „biztonsági okokból” elhalasztották a ceremóniát.

A koronázást egyéb szempontok is késleltették. Ezek a „másodlagos okok” a király népszerűségének visszaesésében jelentkeztek. I. Károly – a koronázás nélkül is – igencsak mozgalmas évet tudhatott maga mögött, hiszen 1625-ben kötött házasságot feleségével, a római katolikus (Bourbon) Henrietta Mária francia király hercegnővel, aki elutasította, hogy „eretnek módon”, anglikán rítus szerint koronázzák meg angol, ír és skót királynéként. Emiatt a felek viszonya 1628-ig igencsak elhidegültnek volt mondható. Az angol parlament, de jóformán az egész közvélemény elítélte a király házasságát egy „pápisítával”. Ezért a király népszerűsége már az uralkodás elején visszaesett, főképp, hogy emiatt – a botrány elkerülése végett – a parlament soron következő ülészakának megnyitását is elhalasztotta.⁴⁰⁰

A „pápista” francia királyi hercegnővel történt házasságkötés mellett az is nagy felháborodást keltett a szigetországban, hogy – a dinasztikus házasság folyományaként – Anglia kezdetben katonailag támogatta a római katolikus franciákat a protestáns hugenották ellenében.⁴⁰¹

A spanyolokkal való viszony pedig kifejezetten rosszul alakult. Az elmúlt időszakban, az 1620-as években az angol-spanyol kapcsolatok egyre inkább megromlottak, amelynek egyenes ági következménye egy újabb háború lett a két ország között. A fegyveres konfliktus ténye nem okozott volna problémát, mivel Anglia közvéleménye elfogadta, mi több, támogatta a Spanyolország ellen folytatott háborút. Azonban, az utóbb, angol szempontból kedvezőtlenül végződő háború előkészületei is sok időt, energiát, de legfőképp pénzt igényeltek, ami igencsak szűkében volt.

Az előbbi okok miatt I. Károly angol és ír királyként történt megkoronázására végül közel egy évet várni kellett. A legnyomósabb érv azonban a pestisjárvány volt, amelynek „tombolása” 1626 elejére már alábbhagyott. Az időpont kiválasztása sem volt véletlen. Február 2-án „*Gyertyaszentelő Boldogasszonyt*” ünneplik, vagyis Jézus Krisztus – édesanyja, Szűz Mária általi – bemutatását a jeruzsálemi templomban. Az angol koronázás párhuzamot állított a hagyománnyal: egy új király jelent meg alattvalói előtt.

³⁹⁹ TREVELYAN, GEORGE MACAULAY: *England under Stuarts. Volume V.* In: Oman, Charles (szerk.): *A History of England in Seven Volumes.* Putnam. London, 1922. 130. p.

⁴⁰⁰ GREGG 1981, 126. p

⁴⁰¹ QUINTRELL 1993, 16., 21. pp.

Nem elhanyagolható szempont, hogy az akkoriban feltörekvő egyházi, William Laud segítségével egy régi, már nem használt középkori imát is beiktattak a szertartásba, amelynek értelmében a király, mint közvetítő jelent meg Isten és Anglia népe között. A koronázás ezen mozzanatával is igyekeztek hangsúlyozni a „*királyok isteni jogát*”, amelynek értelmében I. Károly a trónt elfoglalhatja és uralkodhat országainak népessége felett.⁴⁰²

A koronázással hangsúlyozni kívánták továbbá a királyi hatalom jelentőségét és pompáját is, ezért azt tervezték, hogy a Westminster-apátságba történő „nagy belépést” egy, a London utcáin való hosszabb felvonulás előzte volna meg. A koronázás után pedig egy hatalmas, pompás bankettet zárta volna az eseménysorozat. A ceremónia során a királynénak is lett volna szerepe, de idővel kiderült, hogy római katolikusként nem hajlandó azon részt venni, illetve abban segédkezni. Csakis abban az esetben vett volna részt, ha római katolikus püspök, illetve érsek koronázza meg. Ez a feltétel a protestantizmus útjára lépett Angliában – természetesen – elfogadhatatlan volt. A koronázás előkészületeit a pénzügyi problémák is nehezítették, amelyek fókuszában a már említett spanyolok ellen viselt háború állt. Hamarosan kiderült, hogy I. Károly nem engedheti meg magának a „nagy felhajtást” a koronázást illetően, ezért a bankettet végül elhagyták, de az utcai felvonulás sem volt megvalósítható a pestis miatt. Érdekesként jegyezzük meg, hogy a pénzügyi nehézségek áthidalása kapcsán már a koronázási ékszerek fedezetként történő felajánlásának gondolata is felmerült. Végül a fényűző külsőségek elmaradtak, az új király ezért legalább hatvanezer fontot „spórolt”.⁴⁰³

A koronázást egy logisztikai „baklövés” is nehezítette. A ceremóniára szóló nemesi, főúri meghívóleveleket későn, az esemény előtt két héttel, 1626. január 19-től kezdték el kiküldeni. A téli, esős időjárás, valamint a rossz, sáros utak miatt a meghívólevelek egy része későn érkezett meg, ezáltal a Londontól távolabb élő angol és a walesi peerek közel felének, 47 főúrnak lehetősége sem volt megjelenni ceremónián. Előfordult, hogy valaki – a királynéhez hasonlóan – római katolikus hite miatt nem kívánt részt venni az eseményen. Alapvetően azonban a rossz szervezés akadályozta meg a főnemesekeket jelentős hányadának jelenlétét az eseményen.⁴⁰⁴

I. Károly koronázása, az előzetes tervekhez képest, anyagi okok miatt, viszonylag visszafogott volt. A koronázás napján a király, udvaroncái kíséretében, a Whitehall-palotától hajóval indult Westminsterbe, amely akkoriban a belvárostól („*City*”) kissé messzebb helyezkedett el. A hajóval történő érkezés kisebb nehézségbe ütközött, de végül I. Károly – több, kisebb csónakon keresztül átlépdelve – a partra juthatott.⁴⁰⁵

⁴⁰² O'ROURKE, KRISTY: *The 1626 coronation: Charles I's botched political relaunch*. The History of Parliament. British Political, Social & Local History: <https://thehistoryofparliament.wordpress.com/2023/05/11/the-1626-coronation-charles-is-botched-political-relaunch/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁴⁰³ O'ROURKE, KRISTY: *The 1626 coronation: Charles I's botched political relaunch*. The History of Parliament. British Political, Social & Local History: <https://thehistoryofparliament.wordpress.com/2023/05/11/the-1626-coronation-charles-is-botched-political-relaunch/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁴⁰⁴ O'ROURKE, KRISTY: *The 1626 coronation: Charles I's botched political relaunch*. The History of Parliament. British Political, Social & Local History: <https://thehistoryofparliament.wordpress.com/2023/05/11/the-1626-coronation-charles-is-botched-political-relaunch/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁴⁰⁵ O'ROURKE, KRISTY: *The 1626 coronation: Charles I's botched political relaunch*. The History of Parliament. British Political, Social & Local History: <https://thehistoryofparliament.wordpress.com/2023/05/11/the-1626-coronation-charles-is-botched-political-relaunch/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

A Westminster-apátságban az anglikán rítus szerint végzett koronázást George Abbot, Canterbury érseke (1611–1633) celebrálta. A koronázás részleteiről William Laud, Canterbury későbbi érsekének (1633–1645) visszaemlékezéseiből is értesülhetünk. A később, 1645-ben ugyancsak tragikus sorsra jutott egyházi feljegyzéseiből tudjuk, hogy a hosszú ideig tartó ceremónia során az istentisztelet bizonyos részeit kihagyták, illetve rosszul végezték el, továbbá George Abbot érsek köszvénye miatt jární is alig tudott, de legalább a koronázáskor „nagyon szép idő” („*very faire*”) volt.⁴⁰⁶

A koronázás – amely során néhány kisebb-nagyobb formai hiba történt – több érdekességet is tartalmazott. Az egyikről, nevezetesen a római katolikus királyné által gerjesztett botrányról, a koronázástól való távolmaradásról már tettünk említést. Emellett kiemeljük, hogy elsősor hangzott el az „*I was glad*” elnevezésű koronázási himnusz. Ráadásul bizonyos koronázási dísz tárgyak ekkor szerepeltek utoljára a ceremónián, mert I. Károly kivégzése (1649) után egyes darabokat a puritán vezetés vagy eladott, vagy beolvastatott.⁴⁰⁷

A koronázás további érdekessége, hogy I. (VI.) Jakab koronázása (1603. július 25.) mellett I. Károlyé volt a második olyan ceremónia, amelyen angol nyelven folyt az uralkodó ünnepélyes megkoronázása. A korábbi Tudor uralkodók koronázásánál – így I. Erzsébet angol királynő (1558–1603) esetében is – a latin nyelvet használták.⁴⁰⁸ A „szűz királynő” egyébiránt kiválóan értett és beszélt latinul.⁴⁰⁹

I. Károly komolyan hitt abban, hogy a „királyok isteni joga” alapján uralkodásra született. Az ünnepélyes ceremónia is azt a hitet erősítette meg benne, hogy Isten küldöttjeként korlátlan hatalom illeti meg országai, illetve annak népei felett. Személye mindenképp áll, csak az Úrnak tartozik elszámolással.⁴¹⁰

43. kép: Emlékérem I. Károly koronázásának emlékére (1626)

Megjegyzés: A Nicolas Briot (1576–1646) ötvös, éremkészítő által alkotott aranyérem 3,01 cm átmérőjű, súlya 14,92 gram. Az érem egyik oldalán a király, mint „Nagy-Britannia” (Anglia és Skócia), Franciaország és Hibernia (Írország) uralkodója, a másik oldalán, mint „békét hozó”, illetve „békét adó” jelenik meg. Az arany mellett ismert az érem ezüst változata is. Forrás: *Medal commemorating the coronation King Charles I 1626*. Royal Collection Trust: <https://www.rct.uk/collection/443108/medal-commemorating-the-coronation-king-charles-i> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁴⁰⁶ *King Charles I's personal Order of Service from his 1626 Coronation to go on display*. 2023. május 5. St. John's College. University of Cambridge: <https://www.joh.cam.ac.uk/king-charles-personal-order-service-his-coronation-1626-go-display> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁴⁰⁷ *Charles I. Westminster Abbey*: <https://www.westminster-abbey.org/hu/abbey-commemorations/royals/charles-i> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁴⁰⁸ *The Manner of the Coronation of King Charles the First of England at Westminster, 2 February 1626*. Henry Bradshaw Society: <https://henrybradshawsociety.org/publications/main-series/2/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁴⁰⁹ HILLIAM 2007, 201. p.

⁴¹⁰ Vö. STARBUCK, LYDIA: *The Coronation of the first King Charles*. 2023. május 2. Royal Central: <https://royalcentral.co.uk/features/the-coronation-of-the-first-king-charles-188399/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

V. 1. 2. 2. Kitekintés: pestisjárványok a korai Stuart-időszakban

Előljáróban a pestisről – Faragó Tamás szociológust idézve – általánosságban az alábbiakat lehet elmondani: „*A pestis súlyos fertőző betegség, melyet a Yersinia pestis nevű baktérium okoz. A pestis kórokozója elsődlegesen vadon élő rágcsálókat, patkányokat, egereket fertőz meg, a betegséget a fertőzött állatokról rendszerint bolhák viszik át az emberekre. Emberről emberre a pestist a cseppfertőzés – a már pestises ember köhögése vagy tüsszentése – képes továbbítani. A pestis különböző formákban jelenhet meg: bubópestis, tüdőpestis, szepsziskémiás pestis és pestis minor (utóbbi a betegség enyhe, nem halálos formája).*”⁴¹¹ Emellett a bubópestis „(...) tünetei rendszerint a fertőzéstől számított 2–5 napon belül jelentkeznek, hidegrázással és lázzal kezdődik. A lázzal egyidejűleg megnagyobbodott, érzékeny nyirokcsomók (bubók) jelennek meg a betegen. A bubók később kifakadnak és a pestisben megbetegedett személyek 40–60 százaléka a láz és belső vérzések miatt a harmadik és ötödik nap között meghal.”⁴¹²

A 17. század messze nem volt mentes a különböző fertőző járványoktól. Ezek közül az egyik legveszélyesebb a pestis volt. A pestis az egyes Stuart uralkodók ország-lása alatt többször is „tiszteletét tette” a szigetországban. A pestises megbetegedések közül – feltehetően – a legjobban dokumentáltak az angol fővárost, Londont érintő járványos megbetegedések. London népességét többször is „megtizedelte” a pestis, ezek közül az 1665/1666. évi – II. Károly uralkodása idején zajlott – ragály volt a legsúlyosabb. Emellett a korai Stuart uralkodók regnálását is érintették a pestisjárványok. Mind I. (VI.) Jakab, mind I. Károly uralkodása egy-egy, súlyos következményekkel járó pestisjárvánnyal indult. Emiatt mindkét király koronázása viszonylag visszafogott volt, annak ellenére, hogy a Stuartok kifejezetten a „pompakedvelők” voltak.

Több eltérés is van az I. (VI.) Jakab uralkodása (1603–1625), valamint az I. Károly regnálása (1625–1649) idején pusztító járványok között. Egyfelől az I. Károly uralkodásához köthető járványok nagyobb mortalitással jártak. Nem szabad elfeledkez-nünk azonban arról a tényről, hogy London népességszáma is egyre jelentősebbé vált például már I. (VI.) Jakab uralkodásához képest is. Másfelől eltérés van abban a tekintetben is, hogy I. (VI.) Jakab uralkodása idején annak korai időszakára – alapvetően 1603 és 1612 között – volt jellemzőbb a pestis jelenléte, ezzel szemben a „*mártír sorsú uralkodó*” egész regnálását többé-kevésbé végigkísérte a ragály, habár a veszteségeket tekintve a volumenekben voltak jelentősebb eltérések, illetve ingadozások.

A Stuart-korszakban négy alkalommal végzett hatalmas pusztítást London lakosai között a pestis. Az első az 1603-ban feltehetően Flandriából, Oostende városából behurcolt járvány, a második az 1625. évi epidémia volt, amely éppen I. Károly trónra lépését (1625/1626) árnyékolta be. A harmadik, az ugyancsak I. Károly regnálása idején kirobbant, 1636. évi endémia volt. Végül, a legjelentősebb pusztítást, a II. Károly uralkodása (1660–1685) idején dühöngő, 1665-ben kirobbant, 1666 őszeig taroló pestisjárvány okozta.⁴¹³ A járványok idején – aki tehetné, így a király is – elhagyta a fővárost.

⁴¹¹ FARAGÓ TAMÁS: *Bevezetés a történeti demográfiába.* 173–174. pp. Budapesti Corvinus Egyetem. Corvinus Kutatások – Corvinus Research: <https://unipub.lib.uni-corvinus.hu/4698/1/648023.pdf> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁴¹² FARAGÓ TAMÁS: *Bevezetés a történeti demográfiába.* 173–174. pp. Budapesti Corvinus Egyetem. Corvinus Kutatások – Corvinus Research: <https://unipub.lib.uni-corvinus.hu/4698/1/648023.pdf> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁴¹³ VÖ. O'NEILL, AARON: *Share of total deaths due to bubonic plague in London from 1603 to 1680.* 2022. június 21. Statista: <https://www.statista.com/statistics/1120137/share-plague-deaths-london/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

5. táblázat: A Londont sújtó jelentősebb pestisjárványok főbb mortalitási adatai (1603–1665)

Év	Temetések száma (fő)		Becsült népességszám (fő)	Mortalitás a népesség százalékában
	Összesen	Pestissel összefüggő		
1603	31 861 (42 042)	23 045 (36 269)	141 000	22,6
1625	41 312 (54 265)	26 350 (35 417)	206 000	20,1
1636	23 359	10 400	313 000	7,5
1665	97 306	68 598	500 000	19,5

Megjegyzés: az 1603., illetve 1625. évi értékeknél a zárójeles adatok Aaron O'Neill adatközlései. Forrás: MOOTE, A. LLOYD: *The Great Plague. The Story of London's Most Deadly Year*. Johns Hopkins University Press. Baltimore (Maryland, USA) - London, 2008. 10–11. pp.; O'NEILL, AARON: *Share of total deaths due to bubonic plague in London from 1603 to 1680*. 2022. június 21. Statista: <https://www.statista.com/statistics/1120137/share-plague-deaths-london/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

Az 1603. évi londoni járvány idején – a nagy népességkoncentráció, illetve a ragály „erőssége” miatt – tízezrek hunytak el az angol fővárosban.⁴¹⁴

I. (VI.) Jakab a koronázás (1603. július 25.) után azonnal irányítani próbálta a pestis elleni védekezést. Szigorú rendelkezéseket hozott. Így például azok a személyek, akik megfertőződtek a halálos korrall, hat hétig nem hagyhatták el a házaikat. Valójában, azoknak, akik elkapták a ragályt „jobb esetben” is csak napjaik voltak hátra. Azok a személyek továbbá, akik pestises beteggel éltek egy háztartásban, de még nem fertőzöttek meg, ha elhagyták otthonukat megkülönböztető jelzést kellett a ruhájukon viselniük. A beteg elhunyt után, minden olyan holmit (ruhát, ágyneműt, etc.), amellyel az érintkezett el kell égetni. A korszak nem nélkülözte a babonákat sem. A pestis idején elterjedt egy „bevált” védekezés: aki tehetett ecetes, fahéjas vajjas toastkenyeret kellett, hogy egyen. A szegényebbeket – akik nem engedhették meg maguknak a drága ecet és a fahéj fogyasztását – egyszerű vajjas kenyér fogyasztására buzdították.⁴¹⁵

Az 1603. évi epidémia 1605-re lecsillapodott, de kisebb ingadozásokkal 1609-re ismét megerősödött, majd a következő években jelentős visszaesést mutatott, végül 1612-re szinte teljesen eltűnt. A statisztikai adatok szerint 1612 és 1625 között kisszámú volt a pestis miatt bekövetkezett halálozások száma.⁴¹⁶

I. Károly koronázása – hatalomra lépéséhez (1625. március 27.) képest – közel egy évet késett, ennek alapvető oka az 1625-ben újra „berobbant” pestisjárványban keresendő. A járvány 1625-ben hatalmas pusztítást vitt végbe az immáron legalább kétszáz ezres London lakói között. Érdekes sajátosság, hogy a pestisben elhunytak száma 1626-ra nagyon visszazuhant, emiatt volt lehetőség a koronázást is megtartani. Később, 1630-ig nem is okozott különösebb bajt a járvány. A következő öt év a „vihár előtti csend” állapot volt, mivel 1636-ban ismét tömegek haltak meg a pestis miatt. Ezt követően, ha volumenében jelentősebb eltéréseket, visszaesést is mutatott, de egészen 1649-ig a londoniak mindennapjait végigkísérte a kór. Voltak évek (1638–1639, 1643, 1648–1649), amikor „csak” néhány száz fő hunyt el a betegség miatt, más években (1637, 1640–1642, 1644–1647) viszont ezrek vesztették az életüket miatta.⁴¹⁷

⁴¹⁴ LEYBURN, JAMES G.: *The Scotch-Irish. A Social History*. University of North Carolina Press. Chapel Hill (North Carolina, USA), 1962. 88. p.

⁴¹⁵ KELSEY, HOLLY: *Sovereign and the sick city in 1603*. 2016. augusztus 23. Shakespeare Birthplace Trust: <https://www.shakespeare.org.uk/explore-shakespeare/blogs/sovereign-and-sick-city-1603/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁴¹⁶ Vö. O'NEILL, AARON: *Share of total deaths due to bubonic plague in London from 1603 to 1680*. 2022. június 21. Statista: <https://www.statista.com/statistics/1120137/share-plague-deaths-london/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁴¹⁷ Vö. O'NEILL, AARON: *Share of total deaths due to bubonic plague in London from 1603 to 1680*. 2022. június 21. Statista: <https://www.statista.com/statistics/1120137/share-plague-deaths-london/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

V. 1. 3. Belpolitika

I. Károly, valamint kegyence, Buckingham első hercege nem remekelt a külpolitika alakításában. Angliának sikerült mindkét katolikus hatalommal, Spanyolországgal és Franciaországgal is rossz viszonyt kialakítani, holott azt megelőzően a spanyolokkal való „hüvös”, a franciákkal való „kielégítő” kapcsolat ezt nem indokolta volna. Az angol király és Buckingham első hercegének renoméja mellett, Anglia hírneve is csorbult, ezért az angol parlament haragja egyre inkább nőtt. Mindezt a király házasságkötése, valamint a „királyok isteni jogának” hangsúlyozása tovább rontotta. Ráadásul „(...) 1625 és 1629 között I. Károly háromszor hívta össze a parlamentet, de mindenkivel összeveszett az anyagiak és a vallási kérdések miatt. A parlament puritán és katolicizmussal szembenes beállítottságú volt, míg Károly a királyi anglikán egyház híveként toleranciát gyakorolt a katolikusokkal szemben.”⁴¹⁸

A király helyzetét súlyosbította, hogy feleségétől is elhidegült. Ebben nemcsak a királyné magatartása játszott szerepet, nevezetesen, hogy elutasította az anglikán ceremónia szerinti koronázást, hanem Buckingham első hercegének „aknamunkája” is. A herceg saját pozícióját féltette, ezért békétlenséget szított a királyi pár között. Ennek eredményeként I. Károly és (Bourbon) Henrietta Mária „(...) három teljes évig éltek úgy, hogy ellenségesen kerülték egymást. Henrietta Mária úgy érezte, a házassága zátonyra futott, és visszavágyott Franciaországba. Richelieu bíboros azonban hallani sem akart a visszatéréséről. Buckingham folyamatosan lázított a királyné ellen, még nyilvánosan sem átallotta bírálni őt. Amikor Henrietta Mária emiatt rendre utasította, Buckingham VIII. Henrik póruál járt két feleségének sorsával fenyegette meg.”⁴¹⁹

A király ellenállása miatt a parlament nem tudta felelősségre vonni az egyre inkább gyűlölt Buckingham első herceget. A helyzetet John Felton (c.1595–1628), a királyi hadsereg egyik puritán érzelmű hadnagya oldotta meg, amikor 1628. augusztus 23-án, a Portsmouth városában található Greyhound Pub nevű kocsmában hátba szúrta az újabb hadjáratra készülő herceget, aki összeesett és meghalt. A merénylőt, akit sokan a „nép megmentőjének” tekintettek, végül 1628. november 29-én, Londonban, a híres Tyburn-i vesztőhelyen akasztottak fel.⁴²⁰

Az angol parlament, habár két alkalommal is próbálta felelősségre vonni – viselt dolgaiért – George Villiers-t, de a király ellenállása miatt nem járt sikerrel. A kegyenc halálában sokan az „isteni gondviselés” megnyilvánulását látták. Élethetünk a gyanúperrel, hogy nem sokan sirathatták meg Buckingham első herceget.

A herceg mellett I. Károly sem kerülhette el a parlament rosszallását. Ebben a légkörben látott napvilágot az angol, illetve brit alkotmánytörténet egyik fontos dokumentuma az ún. „Jog kérvénye” („*Petition of Right*”), amely „(...) azért készült, hogy nagyobb jogokat adjon a parlamentnek, és megnyirbálja a király döntési jogkörét. I. Károly ellenben meggyőződéssel vallotta, hogy az Isten által felkent uralkodó egyedül Istennek felel, a parlament pedig engedelmességgel tartozik neki.”⁴²¹

„Bár Károly aláírta ezt a dokumentumot, de azzal a szilárd kikötéssel, hogy a tartalmához csak saját belátása szerint tartja magát.”⁴²² Emiatt borítékolni lehetett, hogy a király hamarosan kijátssza a „kérvényt”.

⁴¹⁸ PANZER 2007, 113. p.

⁴¹⁹ PANZER 2007, 112–113. pp.

⁴²⁰ Vö. BOKOR (III. kötet) 1893, 756. p.; LOCKYER, ROGER: *Buckingham. The life and political career of George Villiers, First Duke of Buckingham, 1592–1628*. Longman, London, 1981. 480–490. pp.

⁴²¹ PANZER 2007, 116. p.

⁴²² WENDE 2001/a, 114. p.

44. kép: I. Károly nagypecsétje

Forrás: *Great Seal of Charles I.* Meisterdrucke: <https://www.meisterdrucke.ie/fine-art-prints/English-School/474214/Great-Seal-of-Charles-I.html> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

45. kép: I. Károly, a „hit védelmezője” („Fidei Defensor”)

Megjegyzés: William Marshall (n.a.–c.1649) angol metszetkészítő „ikonikus” pillanatot örökített meg. A metszeten I. Károly angol, ír és skót király, mint a „hit védelmezője” jelenik meg. A Brit-szigeteket ábrázoló földgömb felett ülő király a bal kezét a földgömbre helyezte, jobbal pedig tollal a „Scotica” szót írta le. Az alkotás hűen fejezi ki a király „istenkegyelműségét”, aki felett nem állhat más, csak akitől az uralkodáshoz való jogát kapta, azaz Isten. A metszet az 1640-es években készült. Méretei: magasság: 14,8 cm (5,8 inch), szélesség: 8,5 cm (3,35 inch). Forrás: Fidei Defensor. Royal Collection Trust: <https://www.rct.uk/collection/601785/fidei-defensor> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

V. 1. 3. 1. I. Károly első parlamentje

Ahogy I. (VI.) Jakabnak, úgy fiának, I. Károlynak sem sok öröme telhetett az angol parlament összehívásában, azonban főképp a pénzügyi nehézségek megoldása miatt nem kerülhette el azt. I. Károly uralkodásának első éveiben háromszor (1625, 1626, 1628) hívta össze a parlamentet. Az első parlament az ún. „*Useless Parliament*”, azaz „*Haszontalan Parlament*” néven vonult be a történelembe. Nevét onnan kapta, hogy a király számára fontos kérdésekben nem határozott, akaratát nem szolgálta ki. Ezért a parlamenttel szemben intoleráns és elégedetlen I. Károly rövidesen feloszlatta azt.⁴²³

I. Károly 1625. április 2-án hívta össze első alkalommal az angol parlamentet. A „*Useless Parliament*” egy ülészakot élt meg, 1625. június 18. és augusztus 12. között, mielőtt I. Károly végleg feloszlatta azt. Valójában a parlament első ülését három alkalommal (május 17., 31., június 13.) elhalasztották, csak június 18-án tudtak érdemi- leg összeülni a képviselők. Az elnapolások oka feltehetően az egyre nagyobb méreteket öltő pestisjárványban rejlett, amely több városban, így Norwich-ben és Exeterben is megtizedelte a lakosságot.⁴²⁴ Utóbbi esetben, június 13-án, pedig a királynak Canterbury városában, a saját esküvőjén volt jelenése. Megjegyezzük, hogy 1625. június 18-tól egészen július 11-ig ülésezett a parlament, utána a pestis miatt az ülést elnapolták. Ekkor a királyi udvar és a parlament a járvány terjedése miatt áttelepült Oxfordba, ahol csak két napig (augusztus 1–2.) ülésezett, majd újra elnapolták az ülést. A kiábrándult király végül 1625. augusztus 12-én feloszlatta a parlamentet.⁴²⁵

A parlament – ahogyan azt már említettük – 1625. június 18-án ült össze. Az alsóházban a „*Speaker*” szerepét Sir Thomas Crewe (1565–1634) angol jogász, ügyvéd töltötte be, aki – többek között – előbb Lichfield (1604), majd Northampton (1621–1622), végül Aylesbury (1623–1625) és Gatton (1625) képviselője is volt.⁴²⁶

I. Károly kérte, hogy uralkodásának időtartamára a parlament szavazza meg a két fontos vámot, mint királyi bevételi forrást. Azonban a „*tonnage*” és „*poundage*”⁴²⁷ nevű vámokat nem élethosszig, hanem csak egy évre szavazta meg a parlament, szakítva a 15. század (1414) óta tartó hagyománnyal.⁴²⁸ Ráadásul, habár a parlament támogatta a háborút az ősi ellenség, a „pápista” Spanyolország ellenében, de a szárazföldi hadműveletekkel ellenében inkább a tengeri hadviselést preferálta. A képviselők mindössze száznegyvenezer fontot szavaztak meg a háborúra, amelyet az uralkodó igencsak kevesellt. Valójában a parlament csak „részletet” adott a királynak, hogy az évről évre összehívja a parlamentet. Amennyiben ez megtörténik, további kifizetések is várhatóak lettek volna, azonban I. Károlyt ez a lépés felháborította és gyanakvással töltötte el.⁴²⁹

⁴²³ COOK, CHRIS: *Diccionario de términos históricos*. Alianza Editorial. Madrid, 1989. 405. p.

⁴²⁴ SHARP, DAVID: *The Coming of the Civil War, 1603–1649*. Heinemann Educational Publishers. London, 2000. 61. p.

⁴²⁵ 1625. The History of Parliament. British Political, Social & Local History: <http://www.historyofparliamentonline.org/volume/1604-1629/parliament/1625> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁴²⁶ Vö. DAVIDSON, ALAN – SGROI, ROSEMARY: *Crewe, Thomas (1566–1634)*. The History of Parliament. British Political, Social & Local History: <https://www.historyofparliamentonline.org/volume/1604-1629/member/crewe-thomas-1566-1634> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁴²⁷ A „*tonnage*” és „*poundage*” nevű vámokat a középkor óta minden hordó (tun, cask) importált borra, illetve minden importált és exportált áru súlya (fontja) után vetettek ki; 1373 óta együtt kezelték őket.

⁴²⁸ Vö. WATSON, DAVID ROBIN: *The Life and Times of Charles I*. Weidenfeld and Nicolson – Book Club Associates. London, 1993. 53. p.

⁴²⁹ Vö. BRICE, KATHERINE: *The Early Stuarts, 1603–1640*. In: Randell, Keith (szerk.): *Access to History*. Hodder & Stoughton. London, 1994. 71. p.

A katonai kérdéseknél maradv a parlament azért sem támogatta a szárazföldi alakulatok felállítását, illetve hadba küldését, mert attól tartottak, hogy I. Károly azt a „*harmincéves háború*” (1618–1648) hadszínterein vetette volna be.

Jelentős aggodalmak merültek fel továbbá I. Károly római katolikus feleségével, azaz (Bourbon) Henrietta Máriával kötött házassága okán is. Ebben a korszakban – ahogyan arra már utaltunk – „hisztérikus pápistaellenesség” volt a szigetországban. A képviselők attól tartottak, hogy a király – a királynő nyomására – kedvezni fog az ország római katolikus lakosainak, enyhíti az ellenük irányuló jogszabályokat, illetve őket részesíti előnyben. A gyanú csak fokozódott, amikor a királynő nem volt hajlandó részt venni – 1626. február 2-án – a férje és saját koronázásán. A francia származású királyné nem engedte, hogy – nézetei szerint – „eretnek módon” koronázzák meg.⁴³⁰

A parlamenti képviselők az előbbieket mellett további aggályokat támasztottak Buckingham első hercegével kapcsolatban is. A néhai I. (VI.) Jakab kegyence volt jóformán az egyedüli, aki 1625 után is megőrizhette a királyra gyakorolt befolyását. A korruptnak tartott és a saját érdekeivel foglalkozó herceg személye már régóta elfogadhatatlan volt a parlamenti képviselők számára. A herceg nagy szerencséje abban rejlett, hogy mind I. (VI.) Jakab, mind annak fia, I. Károly kiállt mellette és megmentette a képviselők haragjától. Ha kellett, a védelmében még a parlamentet is feloszlatták.

A parlament és a király egyre inkább megfigyelhető szembenállása mellett egy váratlan esemény is történt. A pestisjárvány hatalmas méreteket öltött Londonban, ezért a királyi udvar és a parlament 1625 júliusában a „biztonságosabb” Oxfordba költözött át. Ekkor azonban a „*Haszontalan Parlamentnek*” már nem sok ideje volt hátra. Ennek oka, hogy bár a „*Közösségek Háza*” („*House of Commons*”) egy évre megszavazta a vámokból származó jövedelmet a király számára, de a királyhoz hű udvaroncok, így Buckingham első hercege elérték, hogy a „*Lordok Háza*” („*House of Lords*”) azt ne fogadja el. Ennek az lett az eredménye, hogy az angol alsóház egyáltalán nem engedélyezte a király számára a vámbevételekből származó jövedelem kifizetését. Olaj volt a tűzre, hogy a parlament újfent követelte Buckingham első hercegének felelősségre vonását. Az ellentmondást nem tűrő királynak ez már túl sok volt, ezért 1625. augusztus 12-én nemes egyszerűséggel feloszlatta a parlamentet.⁴³¹

A „*Haszontalan Parlament*” feloszlátása beláthatatlan következményekkel járt. A király kegyencei, felbuzdulva a parlament feloszlátásán, támogatták a királyt abban az elgondolásában, hogy a „*királyok isteni joga*” alapján joga van akaratának megfelelően kormányozni. Ez azt jelentette, hogy „megkerülheti” a bevételszerzés alkotmányos eszközeit is, tehát önkényes módon is bevételekhez juthat. Mindez szembe helyezte az uralkodót a parlamenttel, főképp annak alsóházával.⁴³² A király abszolutista lépése ellenére már 1626-ban szükségessé vált a parlament ismételt összehívása.

Az 1625. évi parlament néhány jogszabályt is elfogadott. Ilyen volt az ún. „*Sunday Observance Act*”, amely szabályozta a vasárnapi időtöltést. Tilos volt többek között a medve-, kutyaviadalok tartása, színdarabok előadása, etc. További jogszabályok születtek a sörházak („*alehouses*”), az adózás („*taxation*”), etc. tekintetében is.

⁴³⁰ Vö. *The Parliament of 1625*. The History of Parliament. British Political, Social & Local History: http://www.historyofparliamentonline.org/volume/1604-1629/survey/parliament-1625#footnote2_dbm9mr0 (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁴³⁰ Vö. HILLIAM 2007, 155–156. pp.; *The Parliament of 1625*. The History of Parliament. British Political, Social & Local History: http://www.historyofparliamentonline.org/volume/1604-1629/survey/parliament-1625#footnote2_dbm9mr0 (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁴³¹ Vö. WATSON 1993, 53. p.; SHARP 2000, 61–63. pp.

⁴³² Vö. SHARP 2000, 61–63. pp.

V. 1. 3. 2. I. Károly második parlamentje

Az előbbiekből kitűnik, hogy a „*Haszontalan Parlament*” nem felelt meg a király elvárásainak. A parlament azonban nem volt teljesen „haszontalan”, mert néhány kérdésben jogszabály született, igaz, a király égető pénzügyi problémáin messze nem segített. Habár I. Károly igyekezett a parlament megkerülése nélkül autokrata eszközökkel kormányozni, nagyon hamar kiderült, hogy a pénzügyi problémák nagyobbak, mint az előre látható volt, ezért szükséges volt újból összehívni az angol parlamentet.

I. Károly igyekezett tanulni az első parlamentjének kudarcából, ezért azokat a parlamenti képviselőket, akik első alkalommal törekvései ellen szólaltak fel próbálta „félreállítani”. A taktikát tekintve „felfele buktatta” őket. Politikai ellenlábásait olyan pozíciókba jelölte ki, amelyek lehetetlenítik, vagy megnehezítik, hogy az illető parlamenti képviselő lehessen. Ilyen volt például az angliai grófságok élén álló sheriff hivatala, mivel a grófságok ügyes-bajos problémáival – pl. bírói kérdésekkel, etc. – foglalkozó sheriff feladat- és hatásköre miatt nem hagyhatta el annak a grófságnak határait, amelynek élére kijelölték.⁴³³ Másik taktika a főnemesi cím adományozása volt, igaz, ezáltal az „ellenlábás” automatikusan a „*Lordok Házának*” tagja lett. Azonban az angol felsőház – amelynek jelentős része a született arisztokraták, illetve a királyhoz közel álló „*Anglikán Egyház*” („*Church of England*”) tagjai közül került ki – érthető okokból jobban szimpatizált az uralkodóval. Kiemeljük, hogy az „*Anglikán Egyház*” feje, ugyancsak az angol – 1707-ől napjainkig brit – uralkodó.⁴³⁴ Ennek ellenére előfordult, hogy a későbbiekben felsőházi képviselő bírálta I. Károly kormányzati lépéseit.⁴³⁵

Felmerülhet a kérdés. Miért hívta össze I. Károly másodjára is a parlamentet, ha már az első sem a várakozásának megfelelően működött?

Egyfelől a király igyekezett a törvényesség látszatát fenntartani. Angliában jogszerűen adót kivetni csak a parlament jóváhagyásával lehetett. Az uralkodó – apjához, I. (VI.) Jakabhoz hasonlóan – kezdetben igyekezett az ország szokásaira és törvényeire odafigyelni. Amíg például Franciaországban a király volt a törvény, addig Angliában, a törvények a királyt is kötelezték. (Ebből is kitűnik, hogy I. Károly inkább a „*királyok isteni jogában*” hitt, mint az abszolút, csak az uralkodó igényeivel törődő kormányzással. Annak ellenére, hogy a „megkötésekért” minden bizonnyal nem lelkesedett az ellentmondást nehezen tűrő uralkodó.)

Másfelől a nemzetközi kapcsolatokban is fejlemények álltak be. Még 1625 végén nyilvánvalóvá vált az angol flotta csúfos kudarca az ún. „*cádizi portya*” esetében. A flotta nagy veszteségeket szenvedett el, mind emberéletben, mind pénzügyi értelemben. A sikertelen katonai vállalkozás csillagászati összegbe, kétszázötvenezer fontba került. Ráadásul Anglia szövetszerezett Franciaországgal Spanyolország ellenében.⁴³⁶

⁴³³ SOMMERVILLE, J. P.: *The Crisis of 1626*. Internet Archive: <https://web.archive.org/web/20110927011937/http://faculty.history.wisc.edu/sommerville/123/123%20292%201626.htm> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁴³⁴ Vö. DIÓS ISTVÁN (főszerk.) – VICZIÁN JÁNOS (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon. I. kötet (A-Bor)*. Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója. Budapest, 1993. 273. p.

⁴³⁵ Példaként említhető Edward Montagu (1602–1671), Manchester második earlje, aki ellen a király 1642. január 3-án ugyanúgy vádat akart emeltetni, mint az öt alsóházi képviselővel („*Five Members*”) szemben. Vö. HARRIS, TIM: *Rebellion. Britain's First Stuart Kings, 1567–1642*. Oxford University Press. Oxford, 2014. 452–455. pp.; HILL, CHARLES PETER: *Stuart Britain, 1603–1714*. In: Treasure, Geoffrey (szerk.): *Who's Who in British History*. Stockpole Books. Mechanicsburg (Pennsylvania, USA), 2002. 111–112. pp.

⁴³⁶ SOMMERVILLE, J. P.: *The Crisis of 1626*. Internet Archive: <https://web.archive.org/web/20110927011937/http://faculty.history.wisc.edu/sommerville/123/123%20292%201626.htm> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

Azonban ez azt jelentette, hogy az angoloknak támogatniuk kell a francia királyi sereget a francia protestánsok, az ún. „hugenották”⁴³⁷ ellenében. Ez hatalmas felhőrdülést okozott a szigetországban. Arról már nem is beszélve, hogy a király kegyence – a „cádizi portya” sikertelenségéért is felelős –, Buckingham első hercege az egyik leggyűlöltebb személyiséggé vált Angliában.⁴³⁸ Az előbbi katonai sikertelenség és külpolitikai lépés, továbbá felesége, a római katolikus királyné, valamint Buckingham népszerűtlensége miatt a király jobbnak látta, ha előbb megkoronáztatja magát és csak utána alakul meg az új, angol parlament. Az alakuló ülés előtti koronázás valószínűleg a „királyok isteni jogának” elméletéhez is kapcsolódott, amely által a király hangsúlyozni akarta, hogy hatalmát – másoktól, például a parlamenttől függetlenül – Istentől nyeri.⁴³⁹

A második parlamentet I. Károly még 1625. december 26-án hívta össze, amelynek alakuló ülése 1626. február 6-án lett volna, de végül február 8-án történt. A parlament egyetlen ülésszaka – az ünnepnapok miatt – négy szakaszban ment végbe egészen június közepéig. Előbb 1626. február 8-tól április 5-ig (húsvét miatt elnapolva), majd 1626. április 13-tól május 17-ig (mennybemenetel napja miatt elnapolva), továbbá 1626. május 19-től május 25-ig (pünkösd miatt elnapolva), végül 1626. június 1-től június 15-ig. Utóbbi alkalommal 1626. június 15-én a király feloszlatta a parlamentet.⁴⁴⁰

A második parlament „Speakerének” az alsóházban Sir Heneage Finch (1580–1631) nemesi származású jogászt, ügyvédet, London (City) egyik parlamenti képviselőjét választották meg.⁴⁴¹

A parlament ülései nem voltak mentesek a botrányoktól. A király a pénzügyi problémáit, a parlament pedig a sérelmeit kívánta orvosolni. A képviselők számos kérdést felhoztak. Szó esett a sikertelen „cádizi portyáról”, a franciákkal való kapcsolatról, a katolikusokkal és arminianusokkal kapcsolatos vallási félelmekről, etc. A problémák gyújtópontjában azonban egyértelműen Buckingham első hercege állt, akinek felelőségre vonását ismételten követelte a parlament. Ezért, hogy kegyencét mentse, a király 1626. június 15-én feloszlatta a számára ismételten „haszontalan” parlamentet.

⁴³⁷ „Hugenották: (Huguenots) néven, körülbelül 1560 óta, a franciaországi reformátusokat értették, akik azelőtt lutheránusok, religionnaires, Christauidins neveken voltak ismeretesek. A Hugenotta név valószínűleg Genfben keletkezett, amikor a genfiek a szavójai hercegek ellen folytatott szabadságharcukban segítségül hívták a helvét szövetszövetség kantonokat, az Eidgenossenschaftnak egyikét, a bernieket, kik már ekkor (1535) reformátusok voltak s csak azon egyik feltétel alatt mentek Genf segítségére, ha megengedtetik nekik az evangéliom szabad prédikáltatása s a református istentisztelet tartása. Így aztán a genfiek előtt az Eidgenossen vagy hibásan kiejtve Eygenots szó annyit is jelentett, mint református; és minthogy később a reformációnak franciaországi hívei szoros összeköttetésbe jöttek Kálvinnal s a genfiekkel - kik már ekkor hasonlóképp tagjaivá lettek a helvét Eidgenossenschaftnak - azért ellenségeik elnevezték őket H.-nak.” BOKOR (IX. kötet) 1895, 443. p.; VÖ. DIÓS ISTVÁN (főszerk.) – VICZIÁN JÁNOS (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon. V. kötet (Homo–J)*. Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója. Budapest, 2000. 92. p.; SO-MOGYI EDE (szerk.): *Magyar Lexikon. Az egyetemes ismeretek encyklopaediája. IX. kötet (Hautgout–Juliana)*. Wilkens és Waidl Kiadóhivatala. Budapest, 1882. 253. p.

⁴³⁸ SOMMERVILLE, J. P.: *The Crisis of 1626*. Internet Archive: <https://web.archive.org/web/20110927011937/http://faculty.history.wisc.edu/sommerville/123/123%20292%201626.htm> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁴³⁹ O’ROURKE, KRISTY: *The 1626 coronation: Charles I’s botched political relaunch*. The History of Parliament. British Political, Social & Local History: <https://thehistoryofparliament.wordpress.com/2023/05/11/the-1626-coronation-charles-is-botched-political-relaunch/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁴⁴⁰ TRUSH, ANDREW: *The Parliament of 1626*. The History of Parliament. British Political, Social & Local History: <https://www.historyofparliamentonline.org/volume/1604-1629/survey/parliament-1626> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁴⁴¹ HUTCHINSON, JOHN: *Sir Heneage Finch. Men of Kent and Kentishmen*. Cross & Jackman. Canterbury, 1892. 45. p.

V. 1. 3. 3. I. Károly harmadik parlamentje

Az előbbi vázlatos áttekintésből kiolvasható, hogy I. Károlynak nem nagy sikere volt az első két parlamentjével. A súlyosbodó pénzügyi problémáin egyik sem segített. A második alkalommal már próbált nyomást gyakorolni, de nem ért célt. Mi több, a parlament újfent követelte George Villiers, azaz Buckingham első hercegének felelősségre vonását. A parlament csak akkor helyezte kilátásba a király anyagi helyzetének orvoslását, ha a herceg felelősségre vonása megtörténik. Ahogyan azt már említettük I. Károly, hogy mentse kegyencét, önhatalmúlag feloszlatta a második parlamentet is.⁴⁴²

I. Károlynak a későbbiekben sem volt szerencséje, habár kezdetben sikereket ért el. Az előbbieken említettük, hogy az angol parlament nem orvosolta a király pénzügyi problémáit. Ezért a király más eszközökhöz, az ún. „*kényszerkölcsönhöz*” („*forced loan*”) folyamodott. Ennek oka, hogy spanyolokkal folytatott háború folytatásában, de legfőképp rokona, IV. Keresztély dán és norvég király (1588–1648) megsegítésére vezethető vissza. Dánia és Norvégia 1625-ben belépett a „*harmincéves háborúba*” a protestánsok ügyének védelmében, azonban a dán sereg már 1626. augusztus 27-én jelentős vereséget szenvedett el a Johann Tserclaes (1559–1632), Tilly grófja vezette császáriaktól az ún. „*lutteri csatában*” („*Battle of Lutter*”). Az Alsó-Szászországban, Lutter am Barenberge mellett vívott csatának az lett a következménye, hogy a dán és norvég királyt több német szövetségese elhagyta, ráadásul a dánok hatalma több általuk birtokolt német-római birodalmi területen is megingott. IV. Keresztélynek sürgősen pénzre és katonákra volt szüksége. Ebben unokaöccse, I. Károly igyekezett a segítségére lenni, aki a kényszerkölcsönnel („*forced loan*”) „csodát művelt”. Az angol, ír és skót uralkodó kétszáznegyvenháromezer fontot gyűjtött össze, amely összeg messze több mint amennyit a parlamenttől ki tudott volna csikarni. Ez a pénzügyi siker azonban politikai ellenfelei rosszállását is kiváltotta. A probléma akkor állt elő, amikor a franciákkal való baráti viszony is megromlott és – hogy I. Károly, valamint Buckingham első hercege politikai tőkét kovácsoljon belőle – háborúba sodródott egymással a két ország. A király és a herceg immáron a hugenották megmentőjeként kívánt szerepelni, de ennek az elgondolásnak a megvalósításához még több pénzre volt szükség. Ezért I. Károly kénytelen volt ismét összehívni a parlamentet. Az elgondolás annyiban nem volt elvetendő, hogy a király joggal várhatta a képviselőktől az ugyancsak protestáns hugenották megsegítésének támogatását, azonban a parlament már „garanciákat” követelt.

I. Károly 1628. január 28-án hívta össze a parlamentet. A harmadik parlament két ülésszakban ülésezett. Az első ülésszak alkalmával 1628. március 17-én gyűltek össze a képviselők, illetve az ülésszak 1628. június 26-án fejeződött be. Az első ülésszak két részletben ment vége, előbb március 17. és április 4. között, majd elnapolták az ülést, továbbá április 7. és június 26. között, utóbb pedig elhalasztották az ülést. A második ülésszak 1629. január 20-tól március 2-ig tartott. Előbb január 20. és 31. között, majd február 3. és 17. között, továbbá február 19. és 23. között, végül február 25-én és március 2-án üléseztek a képviselők. Az egyes szakaszok végén elnapolták az üléseket, végül a király előbb (1629. március 2.) kiáltványával, majd 1629. március 10-én személyesen is bejelentette a parlament feloszlását.⁴⁴³

⁴⁴² TRUSH, ANDREW: *The Parliament of 1626*. The History of Parliament. British Political, Social & Local History: <https://www.historyofparliamentonline.org/volume/1604-1629/survey/parliament-1626> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁴⁴³ TRUSH, ANDREW: *The Parliament of 1628–1629*. The History of Parliament. British Political, Social & Local History: <http://www.historyofparliamentonline.org/volume/1604-1629/survey/parliament-1628-1629> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

Az alsóház „*Speakerének*” Sir John Finch (1584–1660), Finch első báróját, angol bírót és politikusot, Canterbury parlamenti képviselőjét választották meg.⁴⁴⁴

I. Károlynak ismét csatlakoznia kellett, habár a harmadik parlament indulása ígéretesnek tűnt, de ahhoz, hogy a parlamenttől pénzt szerezhesen az már bizonyos „garanciákat” követelt az uralkodótól. Az alsóház képviselői gyakorlatilag az alattvalók jogainak és szabadságának tiszteletben tartását követelték a királytól, aki ezt utóbb – 1628. június 7-én – aláírta. Ennek értelmében született meg – Sir Edward Coke (1552–1634), továbbá John Pym (1584–1643) és Sir John Eliot (1592–1632), valamint további jogászok tollából – az ún. „*Jog kérvénye*” („*Petition of Right*”), amelyet az angol alkotmánytörténet egyik lépcsőfokaként emlegetnek, például az ún. „*Magna Charta*” (1215) és a „*Bill of Rights*” (1689) mellett.⁴⁴⁵ A dokumentum jelentőségét mutatja, hogy bár módosítva, de a mai napig érvényben van az Egyesült Királyság területén.

A „*Jog kérvényének*” előzménye okán érdemes idézni Tarján M. Tamás vélekedését: „(...) hogy [I. Károly] pénzt szerezzen, különadót vetett ki alattvalóira, miközben tetszése szerint hirdetett statáriumot, hadserege erőszakos bekvártélyozásával, rögtönítélő bíróságaival pedig még több jogsértést követett el. Károly követeléseire hamarosan számos nemes fellépett, akik közül ötöt [például Sir Thomas Darnell (n.a.–1638) baronetet (1627)] az adómegtagadás miatt a király egyszerűen börtönbe vetett. A heves uralkodó ezzel az angol szabadságjogokat biztosító Magna Charta egyik legjelentősebb rendelkezését rúgta fel.”⁴⁴⁶ A „*Jog kérvénye*” rendelkezései az alábbiak:

„I. Először I. Eduard és III. Eduard törvényeire hivatkoznak, melyek tiltják akármilyen adó szedését vagy kölcsön követelését parlamenti hozzájárulás nélkül.

II. Mindazonáltal Felsőház rendeletet adott ki kölcsön követelése végett, a kormányzók elé állította és elfogatta az ellene cselekvőket, törvény és szabad szokás ellenére.

III. Pedig a nagy szabadságlevél [t.i. Magna Charta, 1215] megállapítja, hogy szabad ember nem vesztheti el szabadságát, sem vagyonát, csak egyenlőinek törvényes ítélete által.

IV. Az 1355-iki törvény egyenesen tiltja bárkinek elfogatását vagy megbüntetését, ha nem állították előbb a rendes törvényesség elé.

V. Mégis több alattvalót elfogtak ok nélkül, s a bírók előtt nem is mondtak más okot, mint Felsőház különös akaratát.

VI. Továbbá számos katonát és hajóst szállásoltak el az országban a lakosok nagy terhére.

VII. Törvény ellenére állítottak ki, országos pecsét alatt, felhatalmazást katonai törvényesség előtt szokásos eljárásra, az 1352. t. cz. ellenére, mely meghagyja, hogy csak törvényes úton szabad akárkit halálra ítélni.

VIII. Pedig ily módon több alattvaló szenvedett halált a rendes törvényesség ki-kerülésével.

⁴⁴⁴ CHISHOLM, HUGH: *Finch of Fordwich, John Finch, Baron*. In: Chisholm, Hugh (szerk.): *Encyclopædia Britannica*. Volume X (Evangelical Church–Francis Joseph I). Eleventh edition. Cambridge University Press. Cambridge, 1911. 352. p.

⁴⁴⁵ Vö. FLEMION, JESS STODDART: *The Struggle for the Petition of Right in the House of Lords. The Study of an Opposition Party Victory*. In: McNeill, William H. (szerk.): *The Journal of Modern History*. Volume 45, Issue 2. The University of Chicago Press. Chicago (Illinois, USA), 1973. 193. p.; HOSTETTLER, JOHN: *Sir Edward Coke. A Force for Freedom*. Barry Rose Law Publishers. Chichester, 1997. 138. p.

⁴⁴⁶ TARJÁN M. TAMÁS: *1628. június 7. | I. Károly aláírja a Jog kérvényét*. Rubicon Történelmi Magazin. Rubiconline: <https://rubicon.hu/kalendarium/1628-junius-7-i-karoly-alairja-a-jog-kervenyet> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

IX. Sok bűnös pedig nem vette el törvényes büntetését, mert az illető tisztek nem akartak eljárni ellenük másként, mint hadi törvénnyel.

X. Ezért az egyházi és világi főurak és az alsóház (commons), parlamentben összegyűlve kéri Felségedet, ne írjon ki többé a parlament beleegyezése nélkül bármily adót vagy kölcsönt. Ilyennek megtagadásáért senkit se érjen bántás. Távolítsa el Felséged a katonákat és hajósokat. Töröltessék el a hadi törvény.

XI. Mindezt alázatosan kéri Felségedtől, mint szabadságaikat és jogaikat, a királyság jogai és statutumai értelmében. Kegyeskedjék Felséged kimondani, hogy ezen elmondott tények nem fognak többé bekövetkezni és kegyeskedjék Felségednek népe javára kimondani királyi akarata és tetszése gyanánt, hogy az említett dolgokban minden tiszte és ministere a törvények értelmében szolgálja Felségedet, ha fenn akarja tartani Felséged becsületét és a királyság jólétét.”⁴⁴⁷

Az előbbieken részletezett dokumentum kiemelkedő fontosságú az angol jogfejlődésben. Ennek ellenére a „Jog kérvényét” elfogadó – immáron harmadik⁴⁴⁸ – parlamentet is feloszlatta az uralkodó, „(...) miután az egyik zajos ülésen bárminemű vámszedés törvénytelennek, s aki megfizeti hazaárulónak nyilvánított.”⁴⁴⁹

I. Károly arra számíthatott, hogy a „Jog kérvénye” elfogadásával végre pénzhez jut, de a második ülészakon ismét felmerült a „Tonnage” és „Poundage” kérdésének vitája. A képviselők szerint a két vámbevétel élethosszig történő megszavazása a király számára sérti a királyság alapvető szabadságjogait, ezért azt a parlament nem támogatta. I. Károly, aki minden bizonnyal becsapva érezhette magát, radikális lépésre szánta el magát, mivel láthatóvá vált, hogy a parlament nem támogatja céljai elérésében.⁴⁵⁰ A kölcsönös bizalmatlanság, az értelmezésbeli különbségek, valamint a nem megfelelő adó- és vámszavazás miatt az uralkodó előbb, 1629. március 2-án proklamációjával, majd, 1629. március 10-én személyesen is, újfent feloszlatta a parlamentet. A feloszlátás azonban egyet jelentett I. Károly önkényuralmának bevezetésével. A következő tizenegy éves időszakban (1629–1640) a király mind pénzügyi, mind vallási téren több esetben is szembehelyezkedett az ország szokásaival és törvényeivel, így a „Jog kérvényével” is. Emellett a „nemzetközi helyzet is fokozódott”. Anglia viszonya – Spanyolország után – Franciaországgal is megromlott. A felek között háború tört ki. Ezt néhány barátságtalan diplomáciai lépés előzte meg. Előbb, 1626 nyarán a királyné francia udvaroncát utasították ki az udvarból, majd az angolok 1627 januárjában francia kereskedelmi hajókat tartóztattak fel és foglaltak le a La Manche csatornán.⁴⁵¹ A király is nehéz helyzetbe került, mert kegyencét, Buckingham első hercegét – ahogyan azt már említettük – 1628 nyarán, Portsmouth városában meggyilkolták.

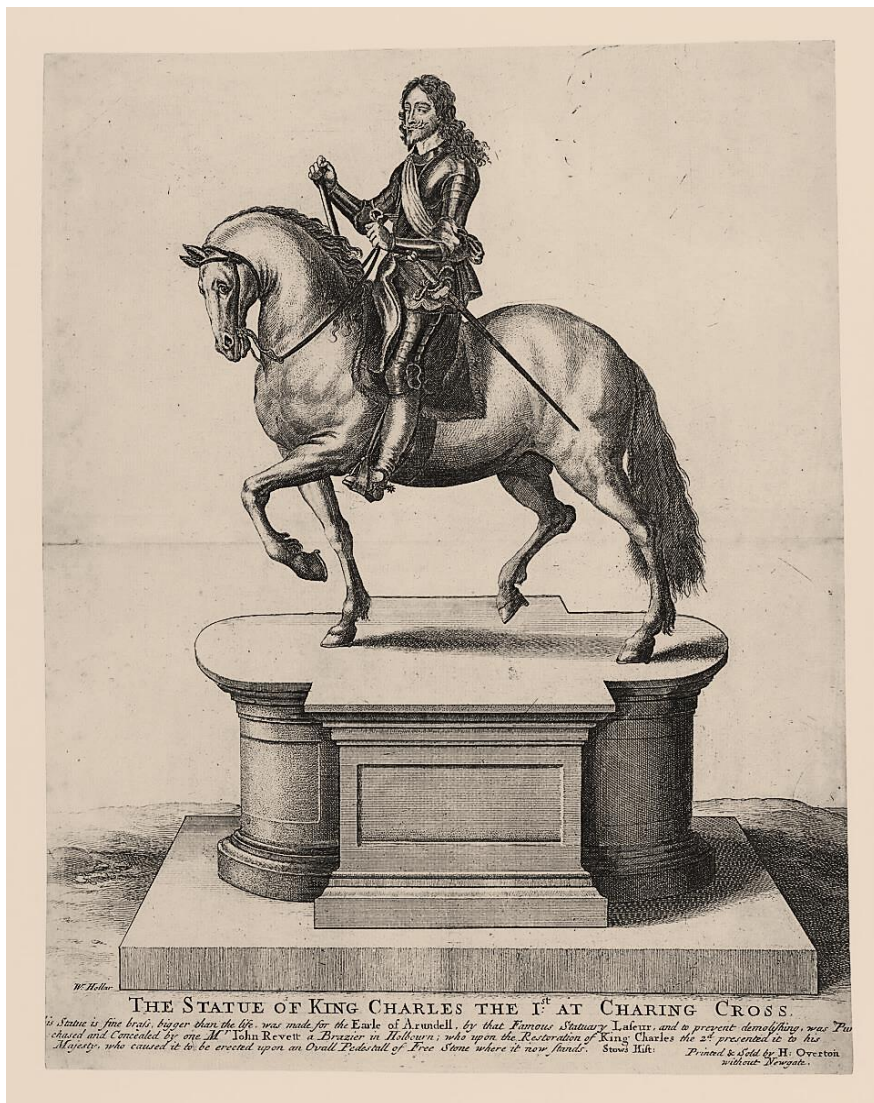
⁴⁴⁷ MARCZALI HENRIK: *Az ellenreformáció kora*. In: Marczali Henrik (szerk.): Nagy Képes Világtörténet. VIII. kötet. Kiadják a Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda – Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság. Budapest, é.n. 590–591. pp.

⁴⁴⁸ Első alkalommal (1625) az uralkodó azért oszlatta fel a parlamentet, mert az ún. „tonnage” és „poundage” (vagyis a vámszedési jogot) csak egy évre és nem a király egész uralkodására szavazta meg a parlament. Második alkalommal (1626) a parlament Buckingham első hercegének elbocsátását követelte. Ennek oka a Spanyolország elleni sikertelen háborúban keresendő. Az uralkodó ismét a feloszlátást rendelte el, hogy megvédje kegyencét. Vö. SZÖLGYÉMY 1912, 184–185. pp.

⁴⁴⁹ WEBER GYÖRGY: *A világtörténet tankönyve. Tekintettel a műveltségre, irodalomra és vallásra. Harmadik kötet. Az újkor története – A francia forradalomig*. Kiadja Heckenast Gusztáv. Pest, 1866. 190. p.

⁴⁵⁰ THRUSH, ANDREW: *The Parliament of 1628–1629*. The History of Parliament. British Political, Social & Local History: <http://www.historyofparliamentonline.org/volume/1604-1629/survey/parliament-1628-1629> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁴⁵¹ Vö. PALMER, ALAN – PALMER, VERONICA: *The Chronology of British History*. Century Limited. London, 1992. 174–175. pp.

Megjegyzés: Wenceslaus Hollar (1607–1677), a cseh – prágai – származású, de Angliában működő metszetkészítő által létrehozott alkotás méretei: magasság: 36,3 cm (14,3 inch), szélesség: 29 cm (11,4 inch). A neves metszetkészítő I. Károly lovas szobrát ábrázolta, amelyet Hubert Le Sueur (c.1580–1658) francia szobrász készített feltehetően még 1633-ban, az ún. „tizenegy éves egyeduralom” (1629–1640) idején. A szobrot Richard Weston (1577–c.1634/1635), lordfőkincstárnok (1628–1635), Portland első earlje 1630-ban rendelte meg és 1631-re kellett volna elkészülnie, de a munkálatok elhúzódtak. A parlament – miután legyőzte a királypártiakat a polgárháborúban – elrendelte a szobor lebontását és beolvasztását. A munkával egy holborni (londoni) kovácsot, John Rivetet bízták meg, aki a szobrot gondosan elrejtette a telephelyén. A parlamenti képviselők megtévesztése céljából rézdarabok mutatott be, hogy bizonyítsa, elvégezte a rábízott munkát. A darabokból állítólag még réz evőeszközöket is öntetett a képviselők számára. II. Károly hatalomra kerülése után a szobor is előkerült. A kalandos módon megmenekült alkotást 1675-ben állították vissza eredeti helyére. I. Károly lovas szobra jelenleg is a londoni Charing Cross-nál látható. Forrás: HOLLAR, WENCESLAUS: *Equestrian Statue of King Charles I at Charing Cross. c.1660*. The Metropolitan Museum of Art: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/842128> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

V. 1. 3. 4. Egyéb belpolitikai sajátosságok

V. 1. 3. 4. 1. A „berber” kalózok portyái

Az előbbieken néhány, a politikatörténet szempontjából fontos mozzanatot tekintetünk át, amely alapvetően a király és a parlament viszonyának elhidegülését segítette elő, illetve előjátékként szolgált az ún. „tizenegy éves egyeduralomhoz”. A következőkben néhány korabeli, kevésbé ismert sajátosságról teszünk említést.

Anglia sokáig híján volt az erős hadi- és kereskedelmi flottának. A 17. század első felében az angol hadiflotta gyenge lábakon állt. I. Károly uralkodása idején Anglia – ahogyan a tengerparttal rendelkező európai országok jelentős része – nem volt biztonságban a „berber” kalózoktól. Az említett kalózok félelmet nem ismerő, kegyetlen, alapvetően muszlim vallású hajósok voltak, olykor renegátokkal kiegészülve, akik főképp Észak-Afrika partvidékéről („*Barbary Coast*”), elsősorban a mai Marokkó, Algéria, Tunézia és Líbia partvidékéről származtak. Portyáikkal Európa jó részét, főképp a Földközi-tenger nyugati felét tartották rettegésben. Útjaik során Angliáig, Németalföldre, de még Izlandig is eljutottak. Egyes vélemények szerint 1530 és 1780 között közel 1–1,25 millió főt hurcoltak el és adtak el rabszolgaként Észak-Afrika különböző rabszolgapiacain (Algír, Tripoli, Tunisz, etc.). Legtöbbjük rabszolgaként fejezte be napjait Észak-Afrikában, az éhhalál, a betegségek vagy rossz bánásmódban következtében. A számadatok tekintetében a történészek vitában állnak egymással. Az bizonyos, hogy rengeteg ember esett áldozatul a kalózok portyáinak. Angliában, illetve a Brit-szigeteken jelentős problémát okoztak a jellegzetes hajóikkal („*xebec*”) érkező „berber” kalózok, akiket államaik felhatalmaztak arra, hogy keresztény országokat fosztogassanak, illetve onnan rabszolgának helyi lakosokat – férfiakat, nőket és gyermekeket – hurcoljanak el. Azonban a tengerészek sem voltak biztonságban, az angol hajókat is kifosztották. Az angol Admiralitás feljegyzései szerint 1609 és 1616 között – tehát I. (VI.) Jakab uralkodása idején nem kevesebb, mint 466 hajót raboltak ki, foglaltak le, illetve hurcolták rabságba azok legénységét. I. Károly uralkodása idején sem volt jobb a „mérleg”. Csak 1625-ben 27 hajót zsákmányoltak Plymouth környékén. A becslések szerint 1622 és 1644 között hétezer angolt, főképp tengerészt raboltak el.⁴⁵²

I. Károly uralkodásának kezdetén, 1625 augusztusában Cornwall területéről, Mount’s Bay környékén hatvan ember raboltak el a kalózok.⁴⁵³ Nem sokkal később a „berber” kalózok, Jan Janszoon van Haarlem (c.1570–1641), egy renegát holland kalózvezér vezetésével 1627-ben elfoglalták és öt évig birtokolták a Bristol-csatornánál fekvő – 4,5 km²-es – Lundy-szigetet is.⁴⁵⁴ Többek között a kalózok elleni védekezés adta I. Károlynak az ötletet, hogy 1628. február 11-én kelt rendelkezésével az összes grófságot és tengerparti várost 1628. március 1-ig a hajópénz megfizetésére kötelezze.⁴⁵⁵

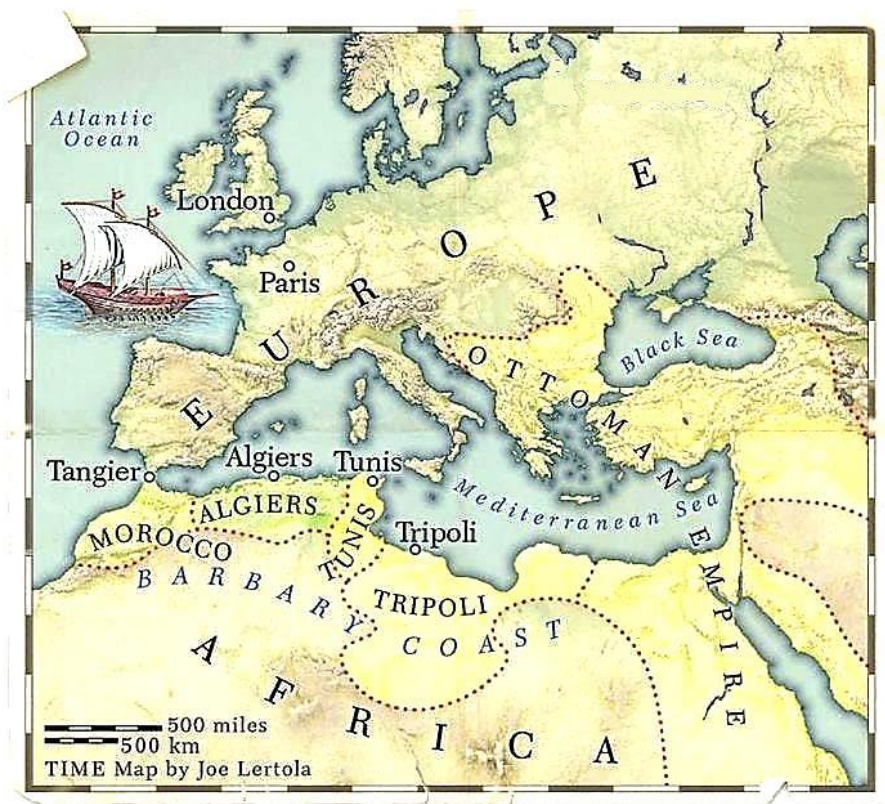
⁴⁵² Vö. CARROLL, RORY: *New book reopens old arguments about slave raids on Europe*. 2004. március 11. The Guardian: <https://www.theguardian.com/uk/2004/mar/11/highereducation.books> (Letöltés ideje: 2024. április 17.); DAVIS, ROBERT: *British Slaves on the Barbary Coast*. History. British Broadcasting Corporation (BBC): https://www.bbc.co.uk/history/british/empire_seapower/white_slaves_01.shtml (Letöltés ideje: 2024. április 17.); MCDOWAL HANNAY, DAVID: *Barbary Pirates*. In: Chisholm, Hugh (szerk.): *Encyclopædia Britannica*. Volume III (Austria–Bisectrix). Eleventh edition. Cambridge University Press. Cambridge, 1911. 383–384. pp.

⁴⁵³ MATAR, NABIL: *Islam in Britain, 1558–1685*. Cambridge University Press. Cambridge, 1998. 7. p

⁴⁵⁴ Vö. KONSTAM, ANGUS: *Piracy. The Complete History*. Osprey Publishing. Oxford, 2008. 90–91. pp.

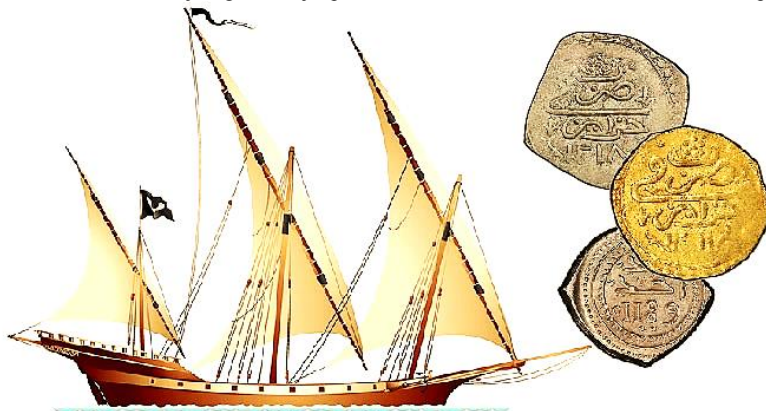
⁴⁵⁵ Vö. MCNEILL, JOHN: *Ship-money*. In: Chisholm, Hugh (szerk.): *Encyclopædia Britannica*. Volume XXIV (Sainte-Claire Deville–Shuttle). Eleventh edition. Cambridge University Press. Cambridge, 1911. 982. p.

2. térkép: A Berber-part („Barbary coast”) államai

Forrás: PRESKAR, PETER: *The Brutal Barbary Pirates: The Violent Nuisance of the Christian Ships*. 2022. március 3. A térképet Joe Lertola készítette. Short History: <https://short-history.com/barbary-pirates-9216fa7185> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

47. kép: A „berber” kalózok jellegzetes hajótípusa az ún. „xebec” és általuk vert és használt pénzermék

Forrás: TURNER, JAY: *The Coinage of the Barbary Pirate States*. Coinweek: <https://coinweek.com/the-coinage-of-the-barbary-pirate-states/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

V. 1. 3. 4. 2. Nyugati felkelés a bekerítések és az erdőirtások ellen

Az ún. „nyugati felkelés” („*Western Rising*”) nem is egy, hanem felkelések sorozata volt, amely 1626 és 1632 között ment végbe Anglia délnyugati részén. A felkelésben érintett grófságok elsősorban a nagyobb erdőségekkel rendelkező Dorset, Gloucestershire és Wiltshire voltak. Különösen a Dorset és Wiltshire határán található Gillingham, a wiltshire-i Braydon és a gloucestershire-i Dean erdőségek kapcsán korbácsolódtak fel az indulatok. Az első megmozdulás – még 1625/1626 körül – a gillinghami erdőséget érintő változtatások miatt robbant ki.⁴⁵⁶

A délnyugati megmozdulások mellett – azzal mintegy párhuzamosan – más helyeken voltak súrlódások, így például Herefordshire és Leicestershire, továbbá Warwickshire, valamint Worcestershire grófságokban. Előbbi esetében – a Worcestershire-be is átnyúló – a Malvern Chase erdősége miatt merültek fel problémák.⁴⁵⁷ Leicestershire-ben a leichesteri erdő, Warwickshire és Worcestershire kapcsán pedig a Fackenhams erdő miatt voltak konfliktusok.⁴⁵⁸

A probléma gyökere I. Károly szorult anyagi helyzetére, illetve a nyomában járó pénzügyi „megoldásokra” vezethető vissza. A „megoldások” konkrétan a királyi erdőségekben történt erdőirtások, a királyi földek eladása, illetve a földek új tulajdonosai általi bekerítések vonatkozásában manifesztálódtak.

A 15–18. századi Angliában mindennapos esetnek számított az ún. „bekerítés” („*enclosures*”). Nevezetesen, hogy a földbirtokosok erőszakosan kisajátították a parasztok által használt közös, illetve a bérlők által művelés alá vont földeket. Főképp juhtenyésztés céljára szolgáló legelők kialakítása volt bevett gyakorlat. Az így megszerzett földterületet az új tulajdonosok sövényvel, fából vagy kőből készült kerítéssel körbekerítették, meggátolva a korábbi „területhasználók” tevékenységét. Ez a „trend” a későbbiekben, 17–18. században az elszegényedett parasztság városokba történő vándorlását, illetve az ipar fejlődését mozdította elő.⁴⁵⁹

A „nyugati felkelés” vonatkozásában elsősorban az erdőségek eladásából, a tulajdonosváltásból, illetve esetleges művelésváltásból eredő problémák voltak jelentősek. Habár az erdőségek értéke a termékeny szántóföldekhez képest alacsonyabb volt, mégis sok embernek adott, illetve biztosított megélhetést. Példaként említhető a tüzi- és épületfa iránti igény, a szénégetés, de bizonyos bányászathoz kapcsolódó jogok is sérültek, mint például a deani erdőben az ércásához fűződő jog. A problémát tovább bonyolította meg, hogy az erdőhasználatot alapvetően nem törvények, hanem a szokásjog határozta meg. A szegényebb rétegeknek joguk volt a közös tulajdonban álló területekben például tűzifát gyűjteni. Előfordult olyan eset is, hogy a királyi erdőkben jogosulatlan személyek éltek, illetve hasznosították azokat. Teljesen más helyzet állt elő a bérlőkkel, akiknek joguk volt, például az erdőhasználatra. A királyi erdőségek eladása, a bekerítések, etc. főképp a szegényebb néprétegek megélhetését veszélyeztették.

⁴⁵⁶ ALLAN, D. G. C.: *The Rising in the West, 1628–1631*. In: Postan Michael Moyses – Habakkuk Hrothgar John (szerk.): *The Economic History Review. New Series. Volume V., Number. 1. The Economy History Society – Cambridge University Press. London – New York (New York, USA), 1952. 76. p.*

⁴⁵⁷ LEES, EDWIN: *The Forest and Chase of Malvern*. Transactions of the Malvern Naturalists' Field Club. Worcester, 1877. 16–17. pp.

⁴⁵⁸ Vö. LARGE, PETER: *From Swanimote to disafforestation. Feckenham Forest in the early 17th century*. In: Richard Hoyle (szerk.): *The estates of the English Crown, 1558–1640*. Cambridge University Press. Cambridge, 1992. 407–416. pp.

⁴⁵⁹ Vö. HARMAT ÁRPÁD PÉTER: *Anglia történeti kislexikona*. 2015. március 19. Történelem cikkek: <http://tortenelemcikkek.hu/node/376> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

Habár a jogszerű használók kártérítése is napirendre került, de nyilvánvaló volt, hogy a népesség tekintélyes, jórészt elszegényedett hányada – akik nem jogszerűen tartózkodtak az erdőkben, illetve használták azt – erre nem lehettek jogosultak. Nem voltak jogosultak a kártérítésre azok sem, akik például jogszerűen, de újonnan költöztek az adott területre.⁴⁶⁰

A jelenség nem számított újdonságnak. Már I. (VI.) Jakab is foglalkozott a királyi erdőségek hasznosításával, hogy az ugyancsak szorult pénzügyi helyzetén javíthasson. A kérdést – 1608 és 1612 között – a király „jobbkeze”, Sir Robert Cecil (1563–1612) államtitkár is vizsgálta. A királyi erdők eladása alapvetően azokat az erdőket érintette, amelyeket a nagy vadász hírében állt I. (VI.) Jakab nem használt erre a célra, illetve nem hoztak – például a faeladás esetében – jelentősebb hasznot. Cecil vizsgálódott a hasznot hajtó gloucestershire-i Dean erdőség vonatkozásában is. Ebben az esetben azonban a pénzügyi reform alapvetően a faeladást, illetve a vaskohászathoz szükséges fa biztosítását érintette. A deani erdő esetében I. Károly is elődje elgondolását próbálta továbbvinni.⁴⁶¹

Nem minden erdő volt olyan szerencsés, mint a napjainkban is nagy becsben tartott – fokozottan védett – deani erdő. A Yorkshire területén állt egykori Knaresborough erdőt már a Tudorok sem igazán használták vadászat céljára, I. Károly 1628-ban az erdő jelentősebb részét kiirtatta, kivágott fáit eladatta. Az erdőirtás még a 18. században is folyt, erre több évszámmal ellátott ún. „határkő” („*boundary stone*”) is utal a környéken. Az erdő napjainkban már csak nyomokban lelhető fel. Egykori területének egy részén a 17. és 18. században fejlődött ki Harrogate városa.⁴⁶²

Általánosságban elmondható, hogy a király az erdőségek eladásával, az erdőirtással, bekerítéssel, etc. sokak mindennapi megélhetési forrását sodorta veszélybe. Ezért nem csodálkozhatunk, hogy az érintett területeken zendülések törtek ki a rendelkezés ellen. A zavargások a kerítések ledöntésében, a további föld-, illetve erdőhasználatban, rendbontásban, fenyegetésekben, illegális vadászatban, etc. nyilvánultak meg, munkát adva a hatóságoknak, akiknek olykor erővel kellett fellépniük. Nem voltak ritkák a büntetések, mint például a pénzbüntetés.⁴⁶³

A „nyugati zavargások” 1632 után sem szűntek meg. A társadalmi-gazdasági probléma súlyát jól érzékelteti, hogy nemcsak I. Károly uralkodásának további éveit, hanem az „*Interregnum*” időszakát is érintették a későbbi megmozdulások. A probléma még a „*restaurációt*” követően is létezett. Példaként említhető az 1668-ban elfogadott új erdőtvény, amely igyekezett a kényes viszonyokat szabályozni. Emellett megemlíthető, hogy a deani erdőben lévő királyi vasművet 1672-ben megszüntették, hogy a bányászatból eredő feszültségeken enyhítsenek.⁴⁶⁴

A teljesség igényével jegyezzük meg, hogy Anglia, ősi királyi erdői közül kevés maradt meg. Ezek napjainkban fokozottan védett természetvédelmi területek. Ilyen erdőségek a – már többször említett – deani erdő (Gloucestershire), az Új-erdő (New Forest), a régi angolszász királyi székhely, Winchester mellett, továbbá a London (Greater London) és Essex grófság határán elterülő eppingi és hainault-i erdők, vagy a sokak számára talán legismertebb, a Nottinghamshire területén fekvő sherwoodi erdő.

⁴⁶⁰ Vö. SHARP, BUCHANAN: *In contempt of all authority*. University of California Press. Berkeley (California, USA), 1980. 88–95. pp.

⁴⁶¹ Vö. SHARP 1980, 56. p.

⁴⁶² Vö. NEESAM, MALCOLM GEORGE: *Harrogate Great Chronicle 1332–1841*. Carnegie Publishing. Lancaster, 2005. 24–51. pp.

⁴⁶³ Vö. SHARP 1980, 58–63., 70–95. pp.

⁴⁶⁴ Vö. SHARP 1980, 140–142., 163–164. pp.

V. 1. 3. 4. 3. A népszerűtlen kegyenc: Buckingham első hercege

I. (VI.) Jakab és fia, I. Károly kegyence, George Villiers, – később Buckingham első hercege – 1592. augusztus 28-án született a Leicestershire grófságban fekvő Brooksbyban. Nemesi, grófi származása ellenére a – normann eredetű⁴⁶⁵ – Villiers család nem volt tehető. Ennek ellenére, főképp édesanyja, Mary Villiers (c.1570–1632) nagyon odafigyelt gyermeke tanítására, aki fiatalabb korábban Franciaországban is járt. Az ifjú kiváló tanuló volt, jó értelmi képességgel rendelkezett. Testi fejlődésére is odafigyeltek, emiatt megtanult vívni és lovagolni is. Mivel édesanyja udvari életre szánta, elsajátította az etikettet, tudott táncolni, valamint beszélt a francia nyelvet is. Legnagyobb „tökéje” azonban a sármos, előnyös megjelenése volt.⁴⁶⁶ Godfrey Goodman (c.1582/1583–1656), Gloucester későbbi püspöke (1624–1655) „*Anglia legcsinosabb testű férjijának*” („*the handsomest-bodied man in all of England*”) írta le, aki emellett kellemes személyiség benyomását is keltette.⁴⁶⁷

Robert Carr kegyvesztettsége (1615) után egy újabb, de sokkal jelentősebb királyi kegyenc keltette fel I. (VI.) Jakab érdeklődését, az igencsak ambiciózus George Villiers. A sors fintora, hogy a huszonnégy éves, szegény sorból származó, de – ahogy Marita A. Panzer író nő fogalmazott – „*egy görög isten szépségével megáldott fiatalembert*” a királyné, (Dániai) Anna és George Abbot (1562–1633) Canterbury érsekének (1611–1633) támogatásával, protestáns főurak mutatták be a már negyvenhét éves uralkodónak. Ugyanakkor a királyné óva is intette a férjét, mivel – szerinte – a kegyencek csak a hatalmat áhítják.⁴⁶⁸ Az intés azonban nem használt, Villiers gyorsan haladt felfelé a ranglétrán. Ezt a megállapítást támasztja alá a Pallas Nagy Lexikona is amely szerint: „*Mint szép és szeretetreméltó, de kevély, erőszakos és nagyravágyó udvaronc I. Jakab királyt teljesen hatalmába kerítette, ki őt a legfőbb méltóságokra emelte.*”⁴⁶⁹

George Villiers a „*Steenie*” ragadványnevet kapta a királytól. Ennek oka, hogy I. (VI.) Jakab – a feltehetően biszexuális irányultságú uralkodó – amikor először megpillantotta a fiatalembert, annyira megigézte, hogy egy, Szent István vértanúról készült festmény jutott róla eszébe.⁴⁷⁰ Állítólagos, botrányos viszonyukról feljegyzések is ránk maradtak. Ennek egyik legékeesebb példája a király beszéde a királyi titkos tanács („*Privy Council*”) előtt, ahol „*Steenie*” felemelkedését próbálta elősegíteni: „*You may be sure that I love the Earl of Buckingham more than anyone else, and more than you who are here assembled. I wish to speak in my own behalf and not to have it thought to be a defect, for Jesus Christ did the same, and therefore I cannot be blamed. Christ had John, and I have George.*”⁴⁷¹ Szabad fordításban a következők hangzottak el: „*Bizonyára tudják, hogy Buckingham grófját mindenkinél, még az itt összegyűlteknél is jobban szeretem. A magam nevében kívánok beszélni, és nem akarom, hogy ezt tökéletlenségnek tartsák, hiszen Jézus Krisztus is ugyanezt tette, tehát engem nem hibáztathatnak. Krisztusnak ott volt János, nekem itt van George.*”⁴⁷²

⁴⁶⁵ BOKOR (III. kötet) 1893, 756. p.

⁴⁶⁶ Vö. GARDINER, SAMUEL RAWSON – YORKE, PHILIP CHESNEY: *Buckingham, George Villiers, 1st Duke of*. In: Chisholm, Hugh (szerk.): *Encyclopædia Britannica*. Volume IV (Bishārīn-Calgary). Eleventh edition. Cambridge University Press. Cambridge, 1911. 722–724. pp.

⁴⁶⁷ GREGG, PAULINE: *King Charles I*. University of California Press. Berkeley (Kalifornia, USA), 1984. 49. p.

⁴⁶⁸ PANZER 2007, 107–108. pp.

⁴⁶⁹ BOKOR (III. kötet) 1893, 756. p.

⁴⁷⁰ STEWART 2003, 280. p.

⁴⁷¹ STEWART 2003, 281. p.

⁴⁷² HILLIAM 2007, 227. p.

Idézet tekintetében David Hilliam sem maradt el Alan Stewart történész mögött: „*Semmi más nem érdekel, csak, hogy még egyszer a karjaimban tarthassalak. Istenem, hallgass meg engem! Istenem, hallgass meg engem! Istenem, hallgass meg engem! Ámen, Ámen, Ámen.*” – írta egyszer a király Villiers-nek.⁴⁷³ Jakabot ezért hívták – többek között – „*King James the Thirst*”, azaz „*Vágyakozó Jakab királynak*” is.⁴⁷⁴

Ezek után nem csodálkozhatunk, hogy a korabeli Angliában, Írországban és Skóciában – erkölcsi szempontból – megütközést keltett a király nyilvános viselkedése. Voltak korok, amikor hasonlóan nyílt cselekményekért, egy király is az életével fizetett. Az egyik példa, II. (Rufus) Vilmos angol király (1087–1100) – I. (Hódító) Vilmos angol király (1066–1087) legkedvesebb fia – akit a kegyetlen uralkodása mellett, homoszexualitással és szodómiával is megvádoltak.⁴⁷⁵ Végül egy „eltévedt” nyilvánzó ölte meg a hampshire-i „*Új-erdőben*” („*New Forest*”). Mai napig nem derült ki, hogy mi történt 1100. augusztus 1-én, azon a nevezetesen vadászaton. A király vadásztársa, Sir William Tyrrell azonban azonnal elmenekült és külföldre távozott.

A másik híres uralkodó, a talán leghíresebb homoszexuális angol uralkodó, II. Edvárd angol király (1307–1327) volt. A 14. századi angol római katolikus egyház – akárcsak a 11. század alkonyán – ugyanúgy elítélte a homoszexualitást, mint például az eretnekséget. A király és kegyeltje, Piers Gaveston (1284–1312) – esetleges homoszexuális⁴⁷⁶ – viszonya a mai napig vita tárgya a történészek körében.⁴⁷⁷

Amíg II. (Rufus) Vilmosnak sem felesége, sem gyermek nem volt, addig II. Edvárd utódja, fia, III. Edvárd angol király (1327–1377) lett. A két király halálát nemcsak az abban a korban igencsak „bűnös” életformája okozta, hanem az is, hogy előbbi kegyetlen volt, utóbbi pedig gyenge uralkodói képességekkel rendelkezett.

Visszatérve George Villiers személyéhez. A király számára 1614 augusztusában tűnt fel a fiatalember, amikor egy vadászaton vett részt Apethorpe mellett, Northamptonshire területén.⁴⁷⁸ Az akkori királyi kegyenc, Robert Carr rosszakarói észrevették ezt, ezért igyekeztek Villiers-t előmozdítani Carr ellenében. Villiers 1615-ben már a maskarás játékokban is szerepelt a király előtt, akinek feltűntek férfitúli „adottságai”. George Villiers akkoriban már ún. „*királyi pohárnok*” („*Royal Cup-bearer*”) is volt, emiatt közvetlenül találkozhatott az uralkodóval, akit simulékony modorával és megnyerő stílusával levett a lábáról.⁴⁷⁹

Ahogy az már ilyen esetekben lenni szokott, George Villiers gyorsan emelkedett a „ranglétrán”. Már 1615-ben lovaggá ütötték, majd 1616-tól haláláig, 1628-ig királyi főlovászmester volt. Később 1617-ben Buckingham earlje („*Earl of Buckingham*”), a következő évben, 1618-ban már márki („*Marquess of Buckingham*”), végül, 1623-ban Buckingham első hercege („*1st Duke of Buckingham*”) lett.⁴⁸⁰

⁴⁷³ HILLIAM 2007, 79., 155., 227. pp.

⁴⁷⁴ VESEY-BIRNE, JOE: *This thread about King James and his male lover is going viral. The Independent*: <https://www.indy100.com/article/james-i-george-villiers-gay-male-romance-days-of-yore-7926876> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁴⁷⁵ BARLOW, FRANK: *William Rufus*. Second edition. Yale University Press. New Haven (Connecticut, USA), 2000. 109. p.; MASON, EMMA: *King Rufus. The Life and Murder of William II of England*. The History Press. Cheltenham, 2008. 9–25. pp.

⁴⁷⁶ PHILLIPS, SEYMOUR. *Edward II*. Yale University Press. New Haven (Connecticut, USA), 2011. 97. p.

⁴⁷⁷ HAINES, ROY MARTIN: *King Edward II. His Life, his Reign and its Aftermath, 1284–1330*. McGill-Queen's University Press. Montreal, 2003. 20–21. pp.; ORMROD, W. MARK. *The Sexualities of Edward II, The Reign of Edward II. New Perspectives*. York Medieval Press. Woodbridge, 2006. 22–47. pp.

⁴⁷⁸ STEWART 2003, 264. p.

⁴⁷⁹ HILLE, CHRISTIANE: *Visions of the Courtly Body*. Akademie Verlag GmbH. Berlin, 2012. 113. p.

⁴⁸⁰ ASCH 2001/a, 100. p.

Utóbbi címe azért is fontos, mert azt jelentette, hogy a király nevében eljárva, tárgyalásokat is folytathatott külföldön, meghatározva ezzel a szigetország külpolitikáját.⁴⁸¹ Nem elhanyagolható tény az sem, hogy 1619-ben a királyi flotta főadmirálisának („*Lord High Admiral*”) is kinevezték, ezáltal a hadügyi kérdésekbe is volt beleszólása. Ebben a pozíciójában később – 1625 és 1628 között – jelentős baklövéseket követett el,⁴⁸² amelyek megítélésén sokat rontottak, ráadásul korai halálát is „elősegítették”.

A trónörökösrel, a későbbi I. Károlyal is szoros barátságot kötött. A két férfi 1623-ban álnéven utazott Spanyolországba, hogy megkérjék a koronaherceg számára (Habsburg) Mária Anna spanyol infánsnő (1606–1646) kezét. Az út – ahogyan már szoltunk róla – szerelmi és diplomáciai balsikerként értékelhető.⁴⁸³

George Villiers és I. (VI.) Jakab kapcsolatának „mibenléte” megosztja a történészeket. Egyesek a király utolsó és legnagyobb „szerelmének” tartják,⁴⁸⁴ mások szerint csak a király ellenségei terjesztették ezt.⁴⁸⁵ Valószínűleg Antonia Fraser történésznek lehet igaza, aki szerint sokkal inkább a kegyencek politikai szerepvállalása a meghatározó, mint szexuális irányultsága. Ettől függetlenül a sötét szemű, gesztenyebarna hajjú, görögös szépségű fiatalemberről úgy emlékezik meg, mint aki „behálózta” a királyt. Villiers – akiről I. (VI.) Jakab „*sweet child and wife*”, azaz „*édes fia és felesége*”-ként nyilatkozott – azonban arrogáns, kapzsi és korrupt ember is volt.⁴⁸⁶

A királyi kegyenc élete egészen a király haláláig – 1625. március 27-ig – viszonylag nyugodt mederben haladt; saját és rokonságának gazdasági, pénzügyi és politikai helyzetét is előmozdította. A király fia, a trónra lépő I. Károly angol, ír és skót király is alapvetően elnézően bánt vele, azonban az évek folyamán az ellenségei is igen csak megszaporodtak. Ez is előrevetítette a herceg későbbi, tragikus sorsát.

Villiers – Francis Bacon (1561–1626) angol államférfi és filozófus segítségével – jól pozicionálta magát. Viszont a korábban – 1618-ban – earli címet nyert Bacon sem járt rosszul. Azonban mindkét férfiút elérte a végzete. Előbb – még I. (VI.) Jakab regnálása alatt, 1621-ben – Francis Bacon került a támadások keresztútjába. Konkrétan több mint húsz esetben próbálták rábizonyítani, hogy megvesztegették.⁴⁸⁷ Bár Bacon maga is elismerte, hogy „hanyagsága” hiba volt, de a korrupciós vádak határozottan tagadta. Végül 40 000 angol font pénzbüntetésre, valamint a londoni Towerben letöltendő börtönbüntetésre ítélték. Végül csak néhány napot töltött börtönben és bár a király rendezte a pénzbüntetés kérdését is, Bacon politikai karrierje derékba tört.⁴⁸⁸

Ami George Villierst illeti, 1621-ben jelentős vagyonra tett szert Írországban. Ez a visszaélések sokaságával „tarkított” vagyonszerzés az angol parlament érdeklődését is felkeltette.

⁴⁸¹ WROUGHTON 2013, 221. p.

⁴⁸² *George Villiers, 1st Duke of Buckingham (1592–1628)*. National Portrait Gallery: <https://www.npg.org.uk/collections/search/person/mp00614/george-villiers-1st-duke-of-buckingham> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁴⁸³ ASCH 2001/a, 102–123. pp.

⁴⁸⁴ BERGERON 2002, 98. p.

⁴⁸⁵ MURPHY, TIMOTHY: *Reader's Guide to Lesbian and Gay Studies*. Routledge Taylor & Francis. London, 2013. 314–315. pp.

⁴⁸⁶ FRASER 1974, 126., 168. pp.; TARJÁN M. TAMÁS: *1592. augusztus 28. – Buckingham herceg születése*. Rubicon Történelmi Magazin. *Rubiconline*: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1592_augusztus_28_buckingham_herceg_szuletese/ (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁴⁸⁷ OUSBY, IAN: *The Cambridge Paperback Guide to Literature in English*. Cambridge University Press. Cambridge, 1996. 22. p.

⁴⁸⁸ PARRIS, MATTHEW – MAGUIRE, KEVIN: *Francis Bacon – 1621. Great Parliamentary Scandals*. Crysallis. London, 2004. 8–9. pp.

Villiers-nek isteni szerencséje volt, mert I. (VI.) Jakab a parlamentet feloszlatta, mielőtt kegyence számára „késő” lett volna. Később, I. Károly uralkodása idején viszont hadászati baklövések sorát követte el: „Az 1625-ös, sikertelenül végződő cádizi portya, és a spanyol ezüstflotta elleni, kudarcba fulladt támadás egyaránt Buckingham lelkén száradt, ennek ellenére a népszerűtlen herceg volt az egyedüli, aki Jakab halála után is megtarthatta udvari pozícióját. I. Károly változatlanul megbízott a hercegekben, és véleményén az sem változtatott, hogy a Buckingham által szervezett pfalzi hadjárat ugyancsak kudarcba fulladt.”⁴⁸⁹ A franciaországi protestánsok, az ún. „hugenották” ügyéhez is „szerencsétlenül” állt hozzá. Diplomáciai okok miatt előbb ellenük, majd – zuhanó népszerűségét „feltámasztandó” – mellettük harcolt, de hatalmas veszteségeket szenvedett el, mind anyagi, mind a katonai veszteségek (emberéletek) tekintetében.

48. kép: George Villiers, Buckingham első hercegének portréja (c.1625/1626)

Megjegyzés: Michiel Jansz van Mierevelt (1566–1641), a neves holland festő által 1625/1626 körül alkotott olajfestmény méretei: magasság: 69,5 cm (27,4 inch), szélesség: 57,5 cm (22,6 inch). A festmény jelenleg az adelaide-i Art Gallery of South Australia gyűjteményét gazdagítja. Forrás: VAN MIEREVELT, MICHEL JANSZ: *Portrait of George Villiers, 1st Duke of Buckingham*. Art Gallery of South Australia: <https://www.agsa.sa.gov.au/collection-publications/collection/works/george-villiers-duke-of-buckingham/24256/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

A tisztségeket halmozó herceg a hatalom megszállottja volt. Erre egyik legjobb példa a cambridge-i egyetem 1626. évi kancellárválasztása. A hatalomra került I. Károly, ahová csak lehetett, igyekezett a saját embereit ültetni. Amikor az egyetem korábbi kancellárja, Thomas Howard (1561–1626), Suffolk első earlje meghalt, a megüresedett pozíció betöltésére választást írtak ki, amelyet a néhai earl fia, Thomas Howard (1587–1669), Berkshire első earlje ellenében Buckingham hercege nyert meg. Mivel a szavazás nem volt titkos, sokan nem mertek a király akaratával szembehelyezkedni. Habár a szavazás eredményét többen vitatták, illetve meg akarták támadni, de végül mégiscsak Buckingham lehetett élete végéig az egyik legjelentősebb angol egyetem kancellárja.⁴⁹⁰

⁴⁸⁹ TARJÁN M. TAMÁS: 1592. augusztus 28. – *Buckingham herceg születése*. Rubicon Történelmi Magazin. Rubiconline: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1592_augusztus_28_buckingham_herceg_szuletese/ (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

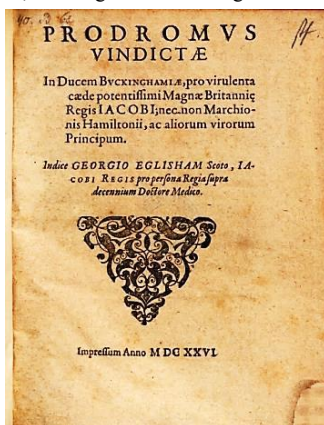
⁴⁹⁰ Vö. GOODWIN, GORDON: *Howard, Thomas (1561–1626)*. In: Lee, Sidney – Stephen, Leslie (szerk.): *Dictionary of National Biography, Volume XXVIII (Howard-Ingleshorpe)*. Smith, Elder & Co. London, 1891. 71–73. pp.; MORGAN, VICTOR (szerk.): *A History of the University of Cambridge. Volume II, 1546–1750*. Cambridge University Press. Cambridge, 2004. 83. p.; MULLINGER, JAMES BASS: *The University of Cambridge*. Longmans, Green and Co., London, 1888. 146–147. pp.; PORTER, HARRY CULVERWELL: *Reformation and Reaction in Tudor Cambridge*. Cambridge University Press. Cambridge, 1958. 415–417. pp.

A népszerűtlen George Villiers ellen végül merényletet követtek el. Gyilkosa, John Felton (c.1595–1628), az angol hadsereg puritán érzelmű hadnagya 1628. augusztus 23-án, a Portsmouth városában található Greyhound Pubban szúrta le a herceget. Egy szemtanú szerint a herceg még elkiáltotta magát, hogy „*The villain has killed me!*” („*A gazfickó megölt engem!*”), majd hátráló gyilkosa felé tett néhány lépést, végül holtan rogyott össze. Feltont elfogták és tetteért 1628. november 29-én, London híres kivégzőhelyén, Tyburnben felakasztották.⁴⁹¹

George Villiers főképp I. (VI.) Jakabbal való „kapcsolatáról” híresült el, mégis három – egy lány és két fiú – gyermeke született, akik megérték a felnőttkort. Egy további gyermek viszont még 1627-ben, kétévesen elhunyt. Felesége, Katherine Villiers Buckingham hercegnője huszonegy évvel élte túl a férjét, 1649-ben hunyt el. Habár a herceg a protestánsok védelmezője szerepkörében tetszelgett, felesége egyszer majdnem áttértette a római katolikus vallásra. A feleség, a herceg halála után, visszatért – házasság előtti – római katolikus hitére. Ennek oka, hogy I. (VI.) Jakab csak úgy engedélyezte George Villiers házasságát, ha választotta át a protestáns hitre.⁴⁹²

Buckingham személyét a híres francia író, idősebb Alexandre Dumas (1802–1870) is „megformázta” az 1844-ben megjelent „*A három testőr*” című munkájában. Sietünk hozzátenni, hogy a regény bár kétséget kizáróan kiváló, de a történelmi események, így Buckingham első hercegének személyét illetően is inkább a fikción alapul.

49. kép: George Villiers-t, Buckingham első herceget támadó pamflet borítója (1626)

Megjegyzés: Az 1626-ban kiadott pamflet angol, latin és német nyelven jelent meg, feltehetően Jan van Meerbeeck brüsszeli nyomdájában, vagy esetleg egy frankfurti nyomdában. A huszonkét oldalas pamflet írója George Eglissham (n.a.–c.1642) I. (VI.) Jakab orvosa ellen eljárás indult. Ezért, a felelősségre vonás előtt, Spanyol-Németalföld területére, Brüsszelbe menekült. Feltehetően ott is halhatott meg. A munkát 1642-ben ismét megjelentették, akkor már I. Károly lejárata céljából.⁴⁹³ Forrás: EGLISHAM, GEORGE: *Prodromus vindictæ in Ducem Buckinghamiæ, pro virulenta caede potentissimi Magnæ Britannicæ Regis Jacobi; nec-non Marchionis Hamiltonij, ac aliorum virorum principum*. Google Books Digital Library: https://books.google.hu/books?id=2wtlAAAACAAJ&pg=PA1&hl=hu&source=gbs_selected_pages&cad=2#v=onepage&q&f=false (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁴⁹¹ THOMSON, KATHERINE: *The life and times of George Villiers, Duke of Buckingham, Volume III*. Hurst and Blackett Publishers. London, 1860. 93. p.

⁴⁹² SHAW, WILLIAM HUDSON: *George Villiers, First Duke of Buckingham*. B. H. Blackwell. Oxford, 1882. 12–14. pp.

⁴⁹³ BELLANY, ALASTAIR – COGSWELL, THOMAS: *The Murder of King James I*. Yale University Press. New Haven (Connecticut, USA), 2015. 137–158. pp.; PEACEY, JASON: *Print and Public Politics in the English Revolution*. Cambridge University Press. Cambridge, 2013. 79. p.

Ahogy életében, úgy halálát követően sem igazán szóltak elismerően a hercegről, akinek végzetét sokan isteni közbeavatkozásnak, a merénylőt a „nép megmentőjének”⁴⁹⁴ tartották. Nem sokkal halála előtt egy pamflet (kis füzet) is megjelent a hercegről, amely finoman fogalmazva sem festett pozitív képet George Villiers személyéről, mint egy olyan számító emberről, akit – a pamflet szerint – felelősség terhel I. (VI.) Jakab halálában. Ezt a lehetőséget a történészek napjainkban már alaptalannak tartják, de a kortársak szemében teljesen hihető vád volt.⁴⁹⁵

Megjegyezzük, hogy bár „*a kereszténység legbölcsebb bolondjának*” tartott I. (VI.) Jakab halálában nem lehetett felelős a herceg, de arról is vannak értesüléseinek, hogy nem sok jóra számíthatott az a személy, aki szembehelyezkedett vele, illetve keresztezte az érdekeit. Ezt még Sir Walter Scott (1771–1832), a kiváló skót író is megemlítette az 1822-ben írt „*Nigel jussa*” című művében, amelynek története I. (VI.) Jakab utolsó éveiben játszódik. Hangsúlyozzuk, hogy a regény nemcsak egy irodalmi alkotás, hanem jegyzetekkel alátámasztott korrajz is.⁴⁹⁶

A sors iróniája, ahogyan azt már említettük, hogy a mártír sorsú I. Károly bűnlajstromához, közvetlenül a kivégzése előtt, „hozzácsapták” azt is, hogy Buckingham első hercegének hatalmas, indokolatlan hatalmat adott, amelyet a néhai George Villiers jórészt saját maga, családja és uralkodója érdekeinek előmozdítása céljából, a szigetország érdekeivel ellentétben gyakorolt.⁴⁹⁷

50. kép: George Villiers, Buckingham első hercegének lovas portréja (1625)

Megjegyzés: A Pieter Paul Rubens (1577–1640) flamand festőművész által, 1625-ben készített olajfestmény méretei: magasság: 44,3 cm (17,4 inch), szélesség: 49,2 cm (19,4 inches). A festmény jelenleg a Fort Worth-i (Texas, USA) Kimbell Art Museum gyűjteményében található. Forrás: RUBENS, PIETER PAUL: *Equestrian Portrait of the Duke of Buckingham*. RKD – Netherlands Institute for Art History: <https://rkd.nl/en/explore/images/193633> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁴⁹⁴ BOKOR (III. kötet) 1893, 756. p.

⁴⁹⁵ BELLANY – COGSWELL 2016, 85–86. pp.

⁴⁹⁶ Vö. SCOTT, WALTER (Kászonyi Ágota ford.): *Nigel jussa*. Európa Kiadó. Budapest, 1975. 607. p.

⁴⁹⁷ Vö. BELLANY – COGSWELL 2016, 86. p.; GYÉMÁNT 2021, 102. p.

V. 1. 4. 1. Spanyolország

I. Károly uralkodásának első éveit főképp a külpolitikai, illetve diplomáciai kudarcok árnyékolták be. Az előbbieken már szóltunk arról, hogy a sikertelen lánykérés (1623) után Spanyolországból visszatérő trónörökös, valamint Buckingham első hercege a háború megindítását szorgalmazta a spanyolok ellen. Az élete vége felé sokat betegeskedő I. (VI.) Jakab nem tudott kitérni a háborúpártiak elől, ezért – bár nem helyeselte azt, de – meghajolt akaratok előtt. Ennek fényében – tanácsadóinak biztatására – a király 1624-ben összehívta az angol parlamentet, hogy anyagi támogatást kérhessen a háborúhoz. Azonban a fegyveres konfliktusnak még mindig voltak ellenzői, így például Lionel Cranfield (1575–1645), Middlesex első earlje, a lordfőkincstárnok („*Lord High Treasurer*”). Cranfield a magas költségek miatt nem támogatta a háború megindítását, ezért a trónörökös és Buckingham első hercege a felelősségre vonását követelte. Ráadásul az angol alsóház is fellépett Cranfielddel szemben. Korrupció miatt vád alá helyezték, majd az angol felsőház – 1624 májusában – is bűnösnek találta. Az ítélet értelmében minden hivatalát elvesztette, továbbá „csillagászati” összeg, 50 000 font megfizetésére kötelezték. Ráadásul – az új király, I. Károly legnagyobb öröme – a Tower lakója is lett, igaz, csak rövid ideig. Hamarosan, a következő évben kegyelmet kapott, de helyét a „*Lordok Házában*” csak 1640-ben kapta vissza. Meghurcolását követően érdemi politizálást már nem folytatott.⁴⁹⁸

A betegeskedő I. (VI.) Jakab, aki állapota miatt már érdemileg nem tudta a folyamatot megakadályozni, halála előtt figyelmeztette a fiát és Buckingham első herceget, hogy „veszélyes vizekre” eveztek azzal, hogy a parlament segítségét vették igénybe a felelősségre vonás kapcsán. Azt, hogy a „*kereszténység legbölcsebb bolondjának*” mennyire igaza volt I. Károly a saját példáján tanulta meg élete alkonyán.⁴⁹⁹ Megjegyezzük, hogy I. Károly már uralkodása első éveiben tapasztalta, hogy nem tud együttműködni a két fél, vagyis a „*királyok isteni jogában*” hívó király és a királyok korlátlan jogát elutasító angol parlament. Az egyre rosszabb egészségi állapotba került – megkockáztatjuk a kijelentést, hogy magatehetetlen – I. (VI.) Jakab érdemileg már nem szólt bele kül- és belpolitikai kérdésekbe, helyette „*de facto*” a trónörökös, (Stuart) Károly herceg és Buckingham első hercege gyakorolta a hatalmat.⁵⁰⁰

Visszakanyarodva a spanyolok elleni háborúhoz, az angol sereget Mansfeld-i Ernő, azaz Ernst von Mansfeld (c. 1580–1626) vezette. A német származású, de Luxemburg területén született hadvezér, bár római katolikus vallású volt, a protestánsokkal harcolt a „*harmincéves háború*” első éveiben. Többször is járt Londonban, ahol örömmel fogadták: I. (VI.) Jakab őt bízta meg a hadsereg felállításával. A hadsereg azonban csekély harcértekekkel bírt. Eredeti célját – vagyis Pfalz visszafoglalását – nem érte el, mindössze a németalföldi partokig, Oostende környékéig jutott, ahol a kiobbant járvány miatti káosz, valamint a dezertálások miatt felbomlott.⁵⁰¹

⁴⁹⁸ GREGG 1981, 97–99. pp.; HILL 2002, 24–26. pp.

⁴⁹⁹ Vö. CARLTON 1995, 52. p.; HIBBERT 1968, 64. p.; KENYON, JOHN PHILLIPS: *The Stuarts. A Study in English Kingship*. William Collins Sons & Co. Glasgow, 1987. 60. p.

⁵⁰⁰ TREVELYAN 1922, 130. p.

⁵⁰¹ KENYON, JOHN PHILLIPS: *Stuart England*. Penguin Books. London, 1978. 92. p.; KENYON 1987, 65. p.; SCHAMA, SIMON: *A History of Britain. The British Wars 1603–1776. Volume II*. BBC Worldwide. London, 2001. 65. p.

Pfalz területét a császári és a vele szövetséges spanyol csapatok még 1620 és 1623 között elfoglalták. Nem elhanyagolható szempont, hogy a II. Ferdinánd német-római császár – 1623. február 25-én – elvette a rajnai palotagróf választófejedelmi jogát is. A rajnai palotagróf helyett a császáriakkal szövetséges I. (Wittelsbach) Miksa bajor herceg (1597–1623) nyerte el a választófejedelmi címet (1623–1651).⁵⁰²

A szárazföldi kudarc miatt előtérbe került a tengeri hadviselés kérdése. Nevezetesen, hogy az angol hadihajók az Újvilág (Amerika) és Spanyolország között közlekedő – aranyat és ezüstöt szállító – galleonokat támadják meg, valamint fosszák ki. A terv kivitelezését ismét a pénzügyi akadályok nehezítették, mivel az angol parlament mindössze 160 000 fontot szavazott meg erre a célra. A spanyolok elleni hadviselést az ún. „*cádizi portya*”, azaz Cádiz sikertelen ostroma pecsételte meg. Cádiz – amellet, hogy a spanyol hadiflotta egyik legfontosabb támaszpontja volt – az Újvilágból érkező, különféle kincseket szállító spanyol vitorlások legjelentősebb kikötőjének is számított. Nem véletlen, hogy Sir Francis Drake 1587-ben itt ütött rajta az ún. „*Spanyol Armadán*”, amely Anglia meghódítására készült. Az angol flotta ekkor három napig birtokolta a kikötőt, ahol négy hajót elfogott és további 33 spanyol hajót elpusztított. Azzal, hogy Drake „megpörkölte a spanyol király szakállát” egy évvel késleltette az Anglia elleni spanyol invázió megindítását.⁵⁰³

Hasonló eset játszódott le 1596-ban is, akkor az egyesült angol és holland flotta – Robert Devereux (1565–1601), Essex második earljének, valamint Charles Howard (1536–1624), Nottingham első earljének vezetésével – tartotta rövid ideig megszállva a várost és annak kikötőjét, ahol 32 spanyol hajót semmisített meg. Az angolok távozásukkor – „ráadás gyanánt”, mivel a spanyolok nem voltak hajlandók váltságdíjat fizetni – magát a várost is felgyújtották.⁵⁰⁴

A harmadik rajtaütés (1625) már nem volt sikeres. Az 1625. évi Cádiz elleni támadás vezetője – elméletben – a néhai I. (VI.) Jakab kegyence, George Villiers volt. Buckingham első hercege, mint az angol flotta főadmirálisa („*Lord High Admiral*”) kiemelkedő szerepet játszott. A titulust még 1619-ben nyerte el I. (VI.) Jakabtól és egészen haláláig, 1628-ig viselte azt. Buckingham első hercegének terve az volt, hogy Cádiz megtámadásával egyfelől pánikot okozzon, másfelől megzavarja a spanyol „kincses flották” működését, ezáltal a spanyol gazdaság helyzetét is megnehezítse. Mindezt azért, hogy Pfalz területét – V. Frigyes számára – visszafoglalják.

Az angol flotta főparancsnoka Edward Cecil (1572–1638), Wimbledon első vikomtja, helyettese Robert Devereux (1591–1646), Essex harmadik earlje volt. Az angol flotta közel száz hajóból állt, amelyek fedélzetén 15 000 tengerész és katona utazott. A hollandokkal kötött szövetség értelmében azok tizenöt hadihajóval vettek részt a vállalkozásban, illetve őrizniük kellett a La Manche csatornát („*English Channel*”), amíg az angol flotta távol tartózkodott. A holland flotta parancsnoka Willem van Nassau (1601–1627) – (Orániai) Móric (1567–1625) herceg, a protestáns Egyesült Tartományok több tartománya helytartójának („*stadhouder*”) törvénytelen fia – volt.

⁵⁰² CHISHOLM, HUGH: *Maximilian I. (the Great)*. In: Chisholm, Hugh (szerk.). *Encyclopædia Britannica*. Volume XVII (Lord Chamberlain–Mecklenburg). Eleventh edition. Cambridge University Press. Cambridge, 1911. 920–921. pp.

⁵⁰³ CUST 2005, 46. p.; TARJÁN M. TAMÁS: *1587. április 19. | Drake „megperzseli a spanyol király szakállát” Cádiznál*. Rubicon Történelmi Magazin. Rubiconline:

http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1587_aprilis_19_drake_megperzseli_a_spanyol_kiraly_szakallat_cadiznal/ (Letöltés ideje: 2021. június 7.)

⁵⁰⁴ MOTLEY, JOHN LOTHROP: *History of the United Netherlands. In Four Volumes. Volume III, 1590–1600*. Harper & Brothers Publishers. New York (New York, USA), 1868. 384–389. pp.

Az angolok 1625. október 6-án hajóztak ki a Plymouth mellett fekvő Plymouth Sound kikötőjéből, de útjukat a La Manche-csatornán („*English Channel*”) keletkezett viharos időjárás igencsak megnehezítette. Ezért a flotta egy része kénytelen volt visszafordulni. Ennél is nagyobb probléma volt, hogy a hosszúra nyúlt hajóúton kiderült a flotta – ellátmánybeli – hiányossága.⁵⁰⁵ Ez a „logisztikai probléma” később végzetesnek bizonyult.

Az angolok az érkezés (1625. november 1.) után azonnal megkezdték a Cádiz kikötőjét védő erőd ostromát, amelyet be is vettek, azonban az angol főparancsnok, Edward Cecil megdöbbenve tapasztalta, hogy a várost is jelentősen megerősítették. Erre az angolok nem számítottak, a spanyoloknak viszont a két korábbi szegényteljes kudarc elég volt, hogy tanuljanak belőle. Ráadásul a spanyolok további védelmi intézkedéseket is tettek. Példaként említhető, hogy a spanyol flotta Puerto Real kikötőjébe, a Cádiz-öböl keleti, biztonságosabb részébe hajózott. Az angolok időközben – hibát hibára halmozva – megkezdték Cádiz városának bevételét. A harcok hevében derült ki, hogy élelem híján vannak, ezért a főparancsnok elrendelte, hogy a városból szerezzenek a katonák ellátmányt maguknak. A probléma ezzel az volt, hogy az ostromló sereg katonái egy helyen teli borospincére letek és az italozástól teljesen lerészegedtek. Az időközben megérkezett spanyol katonaság a pince környékén hánytá kardélre a meglehetősen illuminált angolokat. A fejtelenséget látva az angol főparancsnok – 1625. november 7-én – kétségbeesetten fűjt visszavonulót. Az angol flottának még a kincsekkel megrakodott spanyol hajókat sem sikerült elfoglalnia, mivel azok értesülve a veszélyről, illetve a Cádizt ért támadásról, messze elkerülték az angolokat. Az ostromlók vesztsége katasztrofális volt, hatvankettő hajó veszett oda, továbbá hétezer matróz és katona halt meg vagy esett fogságba. Arról már nem is beszélve, hogy a rosszul felszerelt expedíció teljes költsége legalább 250 000 fontra rúgott. Az angol flotta szétszóródott maradéka 1625 decemberében tért vissza a különféle angol és ír kikötőkbe. Az angol parlament a vereség hallatán Buckingham első hercegének felelősségre vonását követelte, de a király ismét megmentette őt attól.⁵⁰⁶

A spanyolokkal vívott háború összefoglalása kapcsán érdemes ismét Tarján M. Tamás történész gondolatait idézni: „*Az 1625-ös, sikertelenül végződő cádizi portya, és a spanyol ezüstflotta elleni, kudarcba fulladt támadás egyaránt Buckingham lelkén száradt, ennek ellenére a népszerűtlen herceg volt az egyedüli, aki Jakab halála után is megtarthatta udvari pozícióját. I. Károly változatlanul megbízott a hercegen, és véleményén az sem változtatott, hogy a Buckingham által szervezett pfalzi hadjárat ugyan csak kudarcba fulladt.*”⁵⁰⁷

A teljesség igényével jegyezzük meg, hogy a cádizi fiaskó csak az egyik eseménye volt az 1625 és 1630 között zajlott angol-spanyol háborúnak. Továbbá a sikertelen „leánykérés” is csak az egyik oka volt a háborúnak. Nem elhanyagolható tény, hogy az angolok a hollandokat támogatták azok függetlenségi harcában (1568–1648). Ez a mozzanat is elmérgesítette az angolok és a spanyolok viszonyát.

⁵⁰⁵ PHOTIOU, PHILIP: *Plymouth's Forgotten War. The Great Rebellion, 1642–1646*. Arthur H. Stockwell Limited. Ilfracombe, 2005. 14. p.

⁵⁰⁶ Vö. CARTER – MEARS (Book IV.) 2010, 28. p.; DALTON, CHARLES: *Life and times of General Sir Edward Cecil, viscount Wimbledon. Volume II*. Sampson Low, Marston, Searle, & Rivington. London, 1885. 152–197. pp.; MANNING, ROGER B.: *An Apprenticeship in Arms. The Origins of the British Army 1585–1702*. Oxford University Press. Oxford, 2006. 114. p.

⁵⁰⁷ TARIJÁN M. TAMÁS: *1592. augusztus 28. | Buckingham herceg születése*. Rubicon Történelmi Magazin. Rubiconline: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1592_augusztus_28_buckingham_herceg_szuletese/ (Letöltés ideje: 2021. június 7.)

Az angol-spanyol háború első, mondhatni „felvezető” szárazföldi ütközete a protestáns Egyesült Tartományok területén játszódott le. Breda ostroma („*Siege of Breda*”), ahol a holland és angol sereg bár helyt állt, az végül mégis spanyol győzelemmel végződött. A néhai I. Vilmos Orániai herceg törvénytelen fia, Nassaui Jusztin 1624. augusztus 28-tól egészen 1625. június 5-ig – közel egy évig – sikeresen védte városát az ostromló spanyol csapatokkal szemben, azonban Ambrogio Spinola (1569–1630), spanyol tábornok, Los Balbases első márkijának seregével szemben mégsem tudta azt megtartani, amely végül spanyol kézre került. Az ostromot – 1634 és 1635 között – Diego Rodríguez de Silva y Velázqueznek (1599–1660), a spanyol udvari festő is megörökítette. Egyik leghíresebb olajfestményének címe: „*Breda átadása*” („*La rendición de Breda*”). A festmény egyik kulcsszereplője, a város kulcsait Ambrogio Spinola spanyol tábornok részére átadó Nassaui Jusztin, Breda holland kormányzója.⁵⁰⁸ A festmény érdekessége, hogy a festő a hollandokat egyenrangú félként ábrázolta.

A soron következő nagyobb – tengeri – ütközet a már említett „*cádizi portya*” volt. A harmadik nagyobb ütközetre ugyancsak a Németalföldön, Oldenzaalnál került sor. A spanyolok még 1605-ben – Ambrogio Spinola vezetésével – foglalták el a várost, amelyet a holland és angol csapatok 1626. július 25-én vettek ostrom alá, majd néhány nap múltán – 1626. augusztus 1-én – visszafoglalták a spanyoloktól. Az I. Ernő Kázmér (1573–1632), Nassau-Dietzi gróf vezette, jórészt holland sereg jelentős erővel, közel hétezer fővel vonult fel a megerősített város alá. A közel ezer spanyol védőnek nem sok esélye volt, ezért is esett el gyorsan Oldenzaal.⁵⁰⁹

A következő csata ugyancsak a Németalföldön, Goenlo városánál játszódott el. Groenlo – más néven Grol – ostroma („*Siege of Groenlo*”) közel egy hónapon át, 1627. július 19. és augusztus 9. között zajlott. A közel harmincezer fős holland, angol és francia sereg elfoglalta a spanyol kézen lévő, megerősített várost. A győzelem jelentősnek számított, mivel egy számbelileg nagyobb spanyol sereget sikerült legyőzni.⁵¹⁰ A következő siker 1629-ben 's-Hertogenbosch falai alatt született meg. A város ostromára („*Siege of 's-Hertogenboch*”) 1629. május 1. és szeptember 14. között került sor. Frigyes Henrik németalföldi helytartó huszonötezer fős – holland, angol és skót – serege ugyanolyan cirkumvallációs technikát alkalmazott, mint Grol (Groenlo) ostrománál.⁵¹¹

A háború egyik utolsó érdemi ütközete a Karib-térségben, Saint Kitts és Nevisnél zajlott, ahol a Fadrigue de Toledo (1580–1634) spanyol főnemes és admirális vezette spanyolok 1629. június 17. és szeptember 7. között elfoglalták a szigeteket az angoloktól, mivel azok veszélyeztették a térségben a spanyol jelenlétet.⁵¹²

Az angol-spanyol háborút végül az 1630. november 15-én megkötött „*madridi szerződés*” zárta le, amely kimondta a „*status quo ante bellum*”, azaz a háború előtti állapotok helyreállítását. Ekkor Saint Kitts és Nevis is visszakerült az angolokhoz. A háború lezárása mindkét félnek érdekében állt. Az angolokat a vereségek és a magas költségek ösztönözték erre. A spanyolok pedig egy szembeálló felet akartak kiiktatni.

⁵⁰⁸ Vö. MULLER, PIETER LODEWIJK: *Justinus*. In: Freiherr von Liliencron, Rochus (szerk.): *Allgemeine Deutsche Biographie (ADB)*. Vierzehnter Band (Jetzer-Kähler). Duncker & Humblot. Leipzig, 1881. 759. p.

⁵⁰⁹ Vö. DUFFY, CHRISTOPHER: *Siege Warfare. The Fortress in the Early Modern World 1494–1660*. Routledge. London, 2013. 101. p.; ISRAEL, JONATHAN IRVINE: *The Dutch Republic and the Hispanic World, 1606–1661*. Clarendon Press. Oxford, 1982. 168. p.; POOT, ANTON: *Crucial Years in Anglo-Dutch Relations (1625–1642). The Political and Diplomatic Contacts*. Uitgeverij Verloren. Hilversum, 2013. 60. p.

⁵¹⁰ JAQUES, TONY: *Dictionary of Battles and Sieges. A Guide to 8500 Battles from Antiquity Through the Twenty-first Century*. Greenwood Press. Westport (Connecticut, USA), 2006. 411. p.

⁵¹¹ Vö. JAQUES 2006, 447. p.

⁵¹² BRENNER, ROBERT L.: *Merchants and Revolution. Commercial Change, Political Conflict, and London's Overseas Traders, 1550–1653*. Verso. London – New York (New York, USA), 2003. 326. p.

V. 1. 4. 1. 1. Kitekintés: az angol-spanyol háború a festészet tükrében

Spanyolország, akárcsak a korabeli Spanyol-Németalföld – azon belül is főképp Flandria –, vagy a protestáns Egyesült Tartományok – kiváló festőket adott a 17. században. A spanyol Habsburgok mindent megtettek, hogy politikai és gazdasági hatalmuk nagyságát – még ha egyre több csorba is esett rajta – a „világgal is közöljék”. Francisco de Zurbarán (1598–1664) spanyol festő egyik kiváló munkája „Cádiz védelmét” („*Defensa de Cádiz*”) örökítette meg, közel tíz évvel az események után. A festmény a történelmi tényszerűsége is nagy hangsúly helyezett. Cádiz védelmét Don Fernando Girón y Ponce de León (1562–1630), a flandriai hadjáratok katonai veteránja és haditanácsadó irányította, akit IV. Fülöp spanyol király (1621–1665) kormányzóvá nevezett ki, miután 1625. február 8-án mondott beszédében felajánlotta szolgálatait az államtanács előtt. A köszvényben szenvedő, gyakorlatilag mozgássérült parancsnoknak egy karosszékben ülve kellett a védelmet irányítania. A védelemben több más – a festményen is megörökített – hadvezér is részt vett. A spanyolok kemény ellenfelek voltak, még a környékbeli városok milíciáit is mozgósították az angolok visszaverése érdekében. A spanyol győzelem nagy örömet szerzett Spanyolországnak. Rodrigó de Herrera (1578–1641) – Félix Lope de Vega Carpio (1562–1635), a híres spanyol író iskolájához tartozó – drámaíró még egy szindarabot is írt a győzelem tiszteletére, amelynek címe: „*La fe no ha menester armas y venida del inglés a Cádiz*”, azaz – szabad fordításban – „*A hitnek nincs szüksége fegyverekre, avagy az angolok ékezése Cádizba*”.⁵¹³

51. kép: Cádiz védelme (1634)

Megjegyzés: Francisco de Zurbarán (1598–1664) spanyol festőművész 1634-ben készített olajfestményének méretei: magasság: 302 cm (118,9 inch), szélesség: 323 cm (127,2 inch). A festmény jelenleg a madridi Museo Nacional del Prado gyűjteményében található. Forrás: ZURBARÁN, FRANCISCO DE: *Defensa de Cádiz contra los ingleses*. Museo Nacional del Prado: <https://www.museodelprado.es/coleccion/obra-de-arte/wd/db80532c-f6c4-4f96-ac52-748e6abcefd0> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁵¹³ Vö. ZURBARÁN, FRANCISCO DE: *Defensa de Cádiz contra los ingleses*. Museo Nacional del Prado: <https://www.museodelprado.es/coleccion/obra-de-arte/wd/db80532c-f6c4-4f96-ac52-748e6abcefd0> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

Saint Kitts – spanyol nevén San Cristóbal – szigetét még Kolumbusz Kristóf fedezte fel, második expedíciója során, 1493-ban. A spanyol korona természetesen a magáénak tekintette a szigetet, amelyet 1623/1624 körül az angolok foglaltak el. Az angolokat egy év múlva a franciák követték. A sziget – amelyről az angolok és a franciák kiirtották az őslakosokat – végül az angol korona gyarmata lett. Az angol-spanyol háború (1625–1630) idején, 1629-ben a spanyolok – nézőpontjuk szerint – visszafoglalták a szigetet Don Fadrique de Toledo y Osorio, Villanueva de Valdueza első márkija, spanyol admirális vezetésével. A spanyolok ekkor foglalták el a szomszédos Nevis szigetét („*Isla de Nieves*”) is. A két szigeten a spanyolok angol és francia erődöket foglaltak el és jelentős számú hadifoglyot ejtettek. A szigeten nagy pusztítást okozott a háború, a spanyolok még a dohányültetvényeket is felgyújtották. A szigetek, a „*madridi békeszerződés*” értelmében visszakerültek az angolokhoz, de az eseményt a spanyol festészetnek feltétlenül meg kellett örökítenie. A spanyol művész épp a partraszállás pillanatát örökítette meg. A mozgalmas festményen az alkotó minden mozzanatot próbált megragadni. Festményéről, akárcsak más korabeli alkotáson, megjelenik a katolikus Spanyolország nagysága és dicsősége.⁵¹⁴ Habár a 17. századi spanyol festészet kiváló alkotásokkal próbálta alátámasztani az ország nagyságát, illetve hatalmát, az II. Fülöp spanyol király (1556–1598) uralkodást követően egyre inkább lehanyaglóban volt.

52. kép: St. Kitts (San Cristóbal) elfoglalása (c.1634/1635)

Megjegyzés: Félix Castello (1595–1651) spanyol festőművész által, 1634/1635 körül alkotott olajfestmény méretei: magasság: 297 cm (116,9 inch), szélesség: 311 cm (122,4 inch). A festmény jelenleg a madridi Museo Nacional del Prado gyűjteményében található. Forrás: CASTELLO, FÉLIX: *Recuperación de la isla de San Cristóbal*. Museo Nacional del Prado: <https://www.museodelprado.es/coleccion/obra-de-arte/recuperacion-de-la-isla-de-san-cristobal/119c4fc5-4fa0-4a5a-ab42-9d513b6bea08> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁵¹⁴ Vö. CASTELLO, FÉLIX: *Recuperación de la isla de San Cristóbal*. Museo Nacional del Prado: <https://www.museodelprado.es/coleccion/obra-de-arte/recuperacion-de-la-isla-de-san-cristobal/119c4fc5-4fa0-4a5a-ab42-9d513b6bea08> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

V. 1. 4. 2. Franciaország

Spanyolország mellett a Franciaországgal való kapcsolat is megromlott I. Károly uralkodásának első éveiben. Ez azért is meglepő, mert a két ország viszonya kezdetben kifejezetten jónak volt mondható. Ahogyan azt már említettük I. Károly – még 1625-ben, a néhai IV. Henrik francia király (1589–1610) lányát, illetve XIII. Lajos francia király testvérét (1610–1643) – (Bourbon) Henrietta Máriát vette feleségül. Angliában azonban a közvélemény nem nézte jó szemmel a király házasságkötését egy római katolikussal, ezért a királynét sokan nem szívtették. Arról már nem is beszélve, hogy az angolok kezdetben segítséget nyújtottak a francia királyi seregnek a hugenottákkal, azaz a franciaországi protestánsokkal szemben. Ennek értelmében, 1625 szeptemberében, a francia, angol és holland csapatok visszafoglalták Ré szigetét („*Île de Ré*”) a hugenottáktól. A vállalkozásban az angol flotta hét hadihajóval vett részt. A hugenották legyőzése az angliai protestáns közvélemény körében hatalmas felháborodást váltott ki.⁵¹⁵ Az angol király és Buckingham első hercege – a katasztrofális Cádiz elleni akció (1625) után – látva a belpolitikai feszültséget, váltott. Lehetőséget láttak a belpolitikai helyzet javítására azáltal, hogy az angol flotta megsejti „hittársait”, a hugenottákat.

Megjegyezzük, hogy Franciaország főminisztere, „*Richelieu bíboros mind valási okokból, mind az állam [t.i. Franciaország] központositása szempontjából következetesen szembeállt a protestáns hugenottákkal, La Rochelle erődjét például keserves ostrom árán szerezte meg tőlük.*”⁵¹⁶ Az angolok Buckingham első hercegének vezetésével viszont a hugenották fellegvárát, La Rochelle erődvárosát és annak kikötőjét akarták felmenteni az francia ostromgyűrű alól.⁵¹⁷

Az angol-francia háború (1627–1629) jobbára a tengeri hadviselésre korlátozódott, valamint elsősorban La Rochelle felmentését célozta. Az angol-francia viszony megromlásában nemcsak a hugenották ügye, illetve I. Károly és Buckingham első hercegének sikerésége játszott szerepet. A franciák 1626-ban titkos szerződésben békét kötöttek Spanyolországgal, ráadásul a „gall kakas” a hadiflottájának fejlesztését is megkezdte, amely Anglia számára – a nemzetközi kereskedelemben, valamint a gyarmatosításban – konkurenciát jelenthetett.⁵¹⁸

Az angol fegyveres akciók – Buckingham első hercegének vezetésével – egyfelől Ré szigetének, egészen pontosan a szigeten fekvő erődváros, Saint-Martin-de-Ré, valamint a sziget keleti végében fekvő La Prée erőd („*Fort de La Prée*”) elfoglalására irányultak. Az angolok számára a sziget elfoglalása azért volt fontos, hogy a – karnyújtásnyira fekvő – La Rochelle-t ért francia nyomást enyhítsék. Az angolok 1627. június 2-án száz hajóval, valamint hatezer katonával hajóztak ki Plymouth Sound kikötőjéből, hogy vállalkozzanak a sziget elfoglalására. A flottához – 1627 szeptemberében – a walesi származású Sir Ralph Bingley (c.1570–1627) vezetésével további kétezer ír katona, valamint Sir William Beecher (1580–1651) irányításával még négyszáz tapasztalatlan angol katona is csatlakozott. A skót flotta (harminc hajó és ötezer katona) – 1627 októberében – a rossz időjárás miatt még Norfolk partjainál megszakította az útját.

⁵¹⁵ Vö. MANNING 2006, 115. p.

⁵¹⁶ TARIJÁN M. TAMÁS: 1642. december 4. | *Richelieu bíboros halála*. Rubicon Történelmi Magazin. Rubiconline: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1642_december_4_richelieu_biboros_halala/ (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁵¹⁷ Vö. FISSEL, MARK CHARLES: *War and government in Britain, 1598–1650*. Manchester University Press. Manchester, 1991. 123–127. pp.

⁵¹⁸ FRITZE – ROBINSON 1996, 203. p.

Habár Henry Rich (c.1590–1649), Holland első earljének vezetésével – 1627 novemberében – egy újabb, erős angol flotta is kihajózott, hogy segítse társait a harcokban, de végül elkésett. A franciák Jean Caylar d'Anduze de Saint-Bonnet (1585–1636), Toiras márkijának vezetésével három hónapig álltak ellent az angolok ostromának, végül az angolok utánpótlás és pénz híján, a francia felmentő sereg érkezése, valamint az ostromló sereget ért betegségek miatt nehéz helyzetbe kerültek.⁵¹⁹ Az utolsó angol ostromnál (1627. október 27.) ráadásul a banális véletlen is közrejátszott, mivel Saint-Martin-de-Ré falaihoz túl rövidek voltak az angol ostromlétrák. Az angolok „pechszériája” azonban már korábban megindult, például túl kicsik voltak az ágyúk, ráadásul kevés volt belőlük, a hadmérnök nem sokkal az érkezés után vízbefulladt, etc. Mindent egybevetve, Buckingham első hercege Ré szigeténél – a nyolcezres seregéből – legalább ötezer embert veszített.⁵²⁰ A szigetet és az ostromlott erődöket a franciák felmentették, ezért az ostromló angol sereg 1627. október 28-án végül visszavonult.

La Rochelle protestáns védői azonban még tartották magukat. Az angolok két további flottát küldtek az erődváros és kikötőjének felmentésére. Ezek közül az első 1628 áprilisában indult útnak William Feilding (c.1587–1643), Denbigh első earljének parancsnoksága alatt, azonban, mivel nem akarta a király hajóit veszélyeztetni, harc nélkül, szégyenteljesen visszatért Portsmouth kikötőjébe. A következő kísérlet 1628 augusztusában történt. Ekkor Robert Bertie (1582–1642), Lindsey első earljének vezetésével 29 hadihajó és 31 kereskedelmi hajó érkezett La Rochelle falai alá, ahol a francia állásokat ágyúzták, illetve igyekeztek azokat áttörni. A sikertelen próbálkozás után, La Rochelle 1628. október 28-án elesett.⁵²¹ Franciaország megnyerte, Anglia elveszítette a háborút. A teljesség igényével kell megemlítenünk, hogy az angolok a háborút Észak-Amerikára is kiterjesztették, ahol viszont jelentős sikereket értek el a franciákkal szemben. A főképp Québec és környékére korlátozódó fegyveres összecsapások eredményként Québec városa 1629. július 19-én angol kézre került. Ekkor adták meg magukat Québec francia védői – Samuel de Champlain (c.1567–1635) vezetésével – a Sir David Kirke (c.1597–1654) vezette angol seregnek.⁵²² Az angol-francia háborút lezáró ún. „*susai békeszerződést*” 1629. március 11-én írták alá a Savoyai Hercegség területén fekvő Susa városában. A „*status quo ante bellum*”, azaz a háború előtti állapot állt vissza a két ország között.⁵²³ Az Észak-Amerikában – „*Új-Franciaországban*” – folytatott harcokat az ún. „*saint-germain-en-laye-i békeszerződés*” zárta le, amelyet 1632. március 29-én írtak alá. Ennek értelmében az angolok visszaadták korábbi foglalásait, cserébe XIII. Lajos francia király (1610–1643) kiadta, illetve kifizette testvére, (Bourbon) Henrietta Mária tetemes hozományát annak férje, I. Károly számára.⁵²⁴

Még a franciákkal való háború kirobbanása előtt egy kínos eseményt történt, amelyben a franciák érintve voltak. I. Károly 1626. június 26-án kiutasította felesége francia udvaroncait a királyi udvarból. Ennek eredője az angol és francia udvaroncok közötti rivalizálás, valamint Buckingham első hercegének „*ármánykodása*” volt.

⁵¹⁹ FISSEL 1991, 123–126. pp.

⁵²⁰ FISSEL 1991, 125. p.; YOUNG, MICHAEL B.: *Charles I. British History in Perspective*. Palgrave MacMillan Publishing. London, 1997. 54. p.; MANNING 2006, 116., 118. pp.

⁵²¹ ANDREWS, KENNETH R.: *Ships, Money and Politics. Seafaring and Naval Enterprise in the Reign of Charles I.* Cambridge University Press. Cambridge, 1991. 150. p.; MANNING 2006, 119. p.

⁵²² BROWN, GEORGE WILLIAM ET AL. (főszerk.): *Kirke, Sir David*. In: *Dictionary of Canadian Biography*. Volume I. University of Toronto Press. Toronto, 1966. 405. p.

⁵²³ PARKER, GEOFFREY: *The Thirty Years' War*. Routledge. London, 2006. 139. p.; VAN CLEAVE ALEXANDER, MICHAEL: *Charles I's Lord Treasurer. Sir Richard Weston, Earl of Portland (1577–1635)*. MacMillan Publishers. London - New York (New York, USA), 1975. 133. p.

⁵²⁴ BROWN 1966, 405. p.

V. 1. 4. 2. 1. Kitekintés: az angol-francia háború a festészet tükrében

A franciák ellen – 1627 és 1629 között – folytatott háború központi mozzanata mindenképp az Atlanti-óceán közelségében fekvő La Rochelle városának ostroma volt. I. Károly sógora, XIII. Lajos francia király (1610–1643) seregei által ostromolt város sokáig kitartott, azonban az angol hajók nem tudták érdemileg megközelíteni a körbezárt helységet. Az eseményt megörökítő ismeretlen festőművész alkotása madártávlatból mutatja be a La Rochelle-t, amely a tornyaitól ismerhető fel. A kép tájolása úgy lett kialakítva, hogy a város védművei és erődtípményei jól láthatóak legyenek. Ehhez képest az előtérben lévő lovas csapatok úgy néznek ki, mintha egy „színpadon” állnának. Az angol flotta – amelynek a várakozásokkal ellentétben nem sikerült felmentenie a hugenotta erősséget – halványan a távoli láthatáron, alig észrevehetően került feltüntetésre.⁵²⁵

Ahogy azt már említettük 1627 és 1628 között három angol próbálkozás is volt La Rochelle felmentésére, ezek közül a második volt a legsúlyenteljesebb. William Feilding (c.1587–1643), Denbigh eralje, mivel nem akarta király hajói kockáztatni, alighogy 1628 áprilisában elindult Portsmouth-ból, vissza is tért ugyanoda. Az első és a harmadik vállalkozás ugyan eljutott az ostromlott város közelébe, de érdemi segítséget mégsem tudott a hugenotta védők számára nyújtani. La Rochelle 1628. október 28-án elesett. A város bevétele nemcsak egyszerűen a katolikusok győzelmét jelentette, hanem a francia központi kormányzat megerősödését, valamint, ha közvetett módon is, de hosszú távon, a francia abszolút monarchia kiépülését eredményezte.

53. kép: La Rochelle ostroma (1627–1628)

Megjegyzés: Az ismeretlen – feltehetően az angol iskolához tartozó – festőművész által, a 17. század második felében alkotott olajfestmény méretei: magasság: 143 cm (56,3 inch), szélesség: 223,5 cm (88 inch). A festmény jelenleg a gloucestershire-i Dyrham Park kastély gyűjteményében található. Forrás: *The Siege of La Rochelle, 1627–1628*. ART.UK: <https://artuk.org/discover/artworks/the-siege-of-la-rochelle-16271628-99830> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁵²⁵ *The Siege of La Rochelle, 1627–1628*. ART.UK: <https://artuk.org/discover/artworks/the-siege-of-la-rochelle-16271628-99830> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

La Rochelle sikeres ostromát követően Franciaország fénye felragyogott. A hugenották legyőzése után, 1629-ben a francia seregek Észak-Itáliában is komoly győzelmeket értek el a Habsburgok ellenében. Nem sokkal később, 1635 és 1648 között ismételtelen a Habsburgok ellen harcoltak a francia királyi seregek a „*harmincéves háborúban*”. Azonban nemcsak az osztrák, hanem a spanyol Habsburgokkal szemben is jelentős sikereket ért el a „gall kakas”. Habár a dicsőséget XIII. Lajos francia király „zsebelte be”, de valójában a „szürke eminenciást”, Richelieu bíborost illeti az elismerés. Ahogy a Pallas Nagy Lexikona fogalmazott: XIII. (Igazságos) Lajos „(...) *haláláig állott mások befolyása alatt és önállóan sohasem kormányzott. 1624-ben Richelieu lett az első miniszter; ki a rábízott hatalmat korlátlan királyi hatalom alapítására s a nagy-ravágyó nemesség megalázására használta fel.*”⁵²⁶ A bíborosnak ráadásul az előbbieken említett katonai sikerekben is „kardinalis” része volt.

54. kép: XIII. Lajos, a La Rochelle bevételéért járó győzelmi koszorúval (c.1634)

Megjegyzés: Philippe de Champaigne (1602–1674), a brüsszeli származású, francia festőművész által, 1634 körül alkotott olajfestmény méretei: magasság: 228,5 cm (90 inch), szélesség: 175 cm (68,9 inch). A festmény jelenleg a párizsi Musée du Louvre gyűjteményében található. Forrás: CHAMPAIGNE, PHILIPPE DE: *Louis XIII couronné par la Victoire*. Musée du Louvre: <https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010059243> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁵²⁶ BOKOR JÓZSEF (központi szerk.): *A Pallas Nagy Lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben. XI. kötet (Közép-Magyar).* Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, 1895. 186. p.

V. 1. 4. 3. A protestáns Egyesült Tartományok

Az angolok és a hollandok között a 17. század első felében, I. (VI.) Jakab, valamint fia, I. Károly regnálása alatt jó viszony állt fenn. I. (VI.) Jakab halálát követően nem sokkal a hollandoknál is haláleset történt. Az ország „első embere”, Móric, Oránia hercege (1618–1625), Holland és Zeeland (1585–1625), továbbá Guelders, Overijssel, Utrecht (1590–1625), valamint Groningen (1620–1625) helytartója 1625. április 23-án elhalálozott. A néhai Orániai herceg igazi katonai reformer volt, aki jelentős lépéseket tett azért, hogy országa függetlenségét Spanyolországgal szemben elismertesse. Számos sikeres ostrom, illetve ütközet fűződik a helytartó nevéhez, amelyeket a spanyolokkal szemben vívott a seregei élén. Az új helytartó – Móric öccse, féltestvére – Frigyes Henrik Orániai herceg (1625–1647) lett, aki ugyancsak folytatta a spanyolok ellen folytatott hadakozást, azonban személyiségében sokkal megnyerőbb ember vezette a hollandokat, mint a zseniális hadvezér, de magának való és olykor goromba (Orániai) Móric. Frigyes Henrik nem csak a szövetséget akarta elmélyíteni az ugyancsak protestáns Angliával, hanem idővel dinasztikus kapcsolatokat is sikerült létrehozni az Orániaiak és a Stuartok között.

A „személycserék” után a két ország közeledése volt megfigyelhető. Az angolok és a hollandok 1625. szeptember 8-án – az angliai Southampton városában – aláírták az ún. „*southamptoni szerződést*” („*Treaty of Southampton*”) amely dokumentum ofenzív védelmi szerződés volt a felek között, a IV. (Habsburg) Fülöp spanyol király (1621–1665) vezette Spanyolország ellen.⁵²⁷ A szerződés hozzájárul ahhoz, hogy a későbbiekben az angolok megindíthassák balul sikerült katonai vállalkozásukat, a „*cá-dizi portyát*” Spanyolország ellen. Ahogyan azt már említettük az angol katonai vezetés hiányossága, valamint a betegségek, illetve egyéb tényezők miatt a katonai vállalkozás hatalmas szégyent hozott I. Károlyra nézve.⁵²⁸

A szerződés megkötése mindkét fél érdekében állt, hiszen a hollandok is szabadságharcukat vívták Spanyolország ellenében. A spanyolok, habár hatalmuk hanyatlóban volt, de még mindig elég erősek voltak ahhoz, hogy „meglepetést” okozzanak, ezért a protestáns államoknak, például az angoloknak és a hollandoknak szükségük volt egymás segítségére. Ez a segítségnyújtás a későbbiek folyamán tovább mélyült.

Az angolok és a hollandok 1625. december 9-én írták alá a protestáns Egyesült Tartományok kormányzati központjában, Hágában az ún. „*hágai szerződést*” („*Treaty of Haag*”). A szerződésnek azonban volt egy harmadik részese is, a IV. Keresztély dán és norvég király (1588–1648) vezette Dánia-Norvégia „személyében”. IV. Keresztély I. Károly nagybátyja volt, ezért a koronás fők között elég jelentős rokoni szálak is voltak.

A „*hágai szerződés*” értelmében az angolok és a hollandok pénzügyi támogatást nyújtottak a dánoknak, akik a „*harmincéves háborúban*” komoly fegyveres összecsapásokba bocsátkoztak a II. Ferdinánd német-római császár (1619–1637) vezette császári seregekkel. A szerződő felek igyekeztek más államokat is megnyerni az ügyüknek – így például Franciaországot, Svédországot, a Velencei Köztársaságot, a Savoyai Hercegséget, etc. –, de ez a törekvésük végeredményben sikertelen maradt. Igaz, a későbbiekben – miután a dánok „kifulladtak” – az evangélikus svédek és a római katolikus franciák lettek az ugyancsak „pápista” császáriak legjelentősebb katonai ellenfelei.⁵²⁹

⁵²⁷ STEVE, MURDOCH: *Britain, Denmark-Norway and the House of Stuart, 1603–1660. A Diplomatic and Military Analysis*. Tuckwell Press Ltd. East Linton, 2003. 66. p.

⁵²⁸ Vö. MURDOCH 2003, 66. p.

⁵²⁹ DAVENPORT, FRANCES GARDINER: *European Treaties Bearing on the History of the United States and Its Dependencies*. Literary Licensing. Washington D.C., 2014. 295. p.

A hollandok, akárcsak az angolok fegyveres összecsapásokba bocsátkoztak a spanyolokkal. Az előbbieken már szoltunk a Németalföld területén vívott ostromokról, amelyek esetében előbb – az Overijssel tartomány területén fekvő – Oldenzaal (1626), majd – a Gelderland tartományban található – Groenlo (1627) került a hollandok kezére. Azonban a hollandoknak sem sikerült minden ütközetben győzedelmeskedniük, hosszas ostrom (1624–1625) után a spanyolok kezébe kerül az Orániai hercegi családhoz ezer szállal kötődő Breda városa. Emellett az ún. „*San Juan-i csatában*” (1626) is vereséget szenvedtek a hollandok a spanyoloktól. Utóbbi esetben az összecsapás a Karib-térségben, Puerto Rico szigeténél történt. A hollandok tizenhét hajóval igyekeztek támadást intézni a spanyol állások ellen. A spanyoloknál azonban kormányzóváltás volt, ezért Juan de Haro y Sanvítores tábornok, az új kormányzó (1625–1630) megerősítette a Castillo San Felipe del Morro erődöt, emellett a spanyolok igyekeztek a hollandok part-raszállását meggátolni a szigeten, amely elgondolás nem volt sikeres. A hollandok lövészárkokat ástak és 1625. szeptember 24. és november 2. között a felek harcokba bocsátkoztak egymással. A spanyolok nagy nehézségek árán verték vissza az erőteljes holland offenzívát. A Boudewijn Hendricksz (n.a.–1626) holland korszár, admirális vezette közel nyolcszáz fős holland sereg több mint négyszáz embert és egy hajót veszített a hollandok szempontjából végül sikertelen összecsapásban. Ennek ellenére a San Juan egy részét a hollandok felégették.⁵³⁰

„*'s-Hertogenbosch ostrománál*” („*Siege of 's-Hertogenbosch*”) ellenben fényes siker született. A város ostromára 1629. május 1. és szeptember 14. között került sor. Frigyes Henrik legalább huszonötezer fős holland, angol és skót serege ugyanolyan cirkumvallációs technikát alkalmazott, mint Grolo (Groenlo) ostrománál.⁵³¹ A hollandok támadását Pieter Pietersen Heyn (1577–1629) holland admirális, a „*Holland Nyugat-indiai Társaság*” szolgálatában álló parancsnok rajtaütése biztosította. A harmincegy hajóból, hétszáz ágyúból és négyezer emberből álló holland flotta 1628. szeptember 8-án – Kuba északi partjainál, a Matanzas-öbölnél – kifosztotta a spanyol ezüstflottát. Az admirális embereivel „(...) *egy csapással 12 millió [holland] forintnyi zsákmányt ejtett.*”⁵³² 's-Hertogenbosch elfoglalásához szükséges anyagi háttérrel a spanyol „ezüstflotta” rakománya biztosította. Az ostromló sereg hosszan elnyúló ostromárkokat ástott, hogy megakadályozza a város felmentését, illetve az onnan való kitörést. Wittman Tibor történész (1923–1972) szerint „(...) *1629-ben, amikor Frigyes Henrik ostrom alá fogta Hertogenboscht, a franciák pénzügyileg támogatták őt. Az ostrommal egy időben ugyan a német birodalmi katolikus csapatok Hollandia északi területeit veszélyeztették, de ez sem akadályozhatta meg a város elestét. Frigyes Henrik sikerét részben a Nyugat-indiai Társaságnak köszönhetette, mely nagy összeget fektetett be a sikeres hadműveletbe.*”⁵³³

⁵³⁰ Vö. FORTS OF OLD SAN JUAN. San Juan National Historic Site. Puerto Rico, 1996. 43. p.; LANE, KRIS: *Pillaging the Empire. Global Piracy on the High Seas, 1500–1750*. Second edition. Routledge. London – New York (New York, USA), 2015. 62. p.; THE FORTS OF OLD SAN JUAN. Division of Publications, National Park Service, U.S. Dept. of the Interior. Washington D.C., 2018. 39–48. pp.; VAN MIDDELDIJK, RUDOLPH ADAMS: *The History of Puerto Rico: From the Spanish Discovery to the American Occupation*. D. Appleton and Company. New York (New York, USA), 1903. 23–28. pp.

⁵³¹ Vö. JAQUES 2006, 447. p.

⁵³² Vö. GRIFFIS, WILLIAM ELLIOT: *The Story of New Netherland. The dutch in America*. Houghton Mifflin Company. Boston (Massachusetts, USA) - New York (New York, USA), 1909. 140. p.; EDMUNDSON, GEORGE: *History of Holland*. Cambridge University Press. Cambridge, 1922. 170. p.; MARCZALI HENRIK: *Az abszolútizmus kora*. In: Marczali Henrik (szerk.): *Nagy Képes Világtörténet*. IX. kötet. Kiadják a Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda – Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság. Budapest, é.n. 142. p.

⁵³³ WITTMANN TIBOR: *Németalföld aranykora*. Gondolat Kiadó. Budapest, 1965. 178. p.

V. 1. 4. 3. 1. Kitekintés: a korabeli holland küzdelmek a festészet tükrében

Az egyik legjelentősebb spanyol festőóriás, Diego Velázquez, egyik legismertebb alkotása az ún. „*Breda átadása*”. Az alkotás azt a pillanatot örökítette meg, amikor Breda városának kulcsait, a néhai I. (Orániai) Vilmos (1533–1584) törvénytelen fia, Nassaui Jusztin (1559–1631) – 1625. június 5-én – átadta a spanyol sereg főparancsnokának, Ambrogio Spinola (1569–1630) tábornoknak. A megerősített Breda városa rendkívüli stratégiai jelentőséggel bírt, mind Spanyolország, mind a protestáns Egyesült Tartományok számára. A hosszas ostrom, amely győzelmet hozott a spanyoloknak a hollandok, valamint az angolok és skótok felett, elsőrendű katonai eseménynek számított. A spanyol királyi udvar mindent megtett, hogy az eseményt népszerűsítse, ezáltal Spanyolország fényét terjessze a világban. Emiatt számos írásos dokumentum, valamint művészeti alkotás maradt az utókorra az eseményről. Habár a spanyol királyi udvar festője, Diego Velázquez célja a győztesek felmagasztalása volt, nem alázta meg a vesztes felet. Üdítő, érdekes sajátosság, hogy a veszteseket sem fosztotta meg méltóságuktól. Azok a festményen – a meghajlástól eltekintve – egyenrangú félként vesznek részt az átadáson, de a spanyol parancsnok még így is szeretettel közeledik ellenfeléhez. A vesztesek – a szokásokkal ellentétben – fegyvereiket is megtarthatták, azokkal szerepelnek a festményen. A festmény csupa élet, a művész ügyelt arra is, hogy megjelenjen a háború vadsága, a halál és pusztulás, a háttérben még a háború füstje sem ült el.⁵³⁴

55. kép: Breda átadása (1625. június 2.)

Megjegyzés: Diego Rodríguez de Silva y Velázquez (1599–1660), a spanyol származású festőművész által 1635 körül alkotott olajfestmény méretei: magasság: 307,3 cm (121 inch), szélesség: 371,5 cm (146,3 inch). A festmény az madridi Museo Nacional del Prado gyűjteményét gazdagítja. Forrás: VELÁZQUEZ, DIEGO RODRÍGUEZ DE SILVA Y: *Las lanzas o La rendición de Breda*. Museo Nacional del Prado: <https://www.museodelprado.es/coleccion/obra-de-arte/las-lanzas-o-la-rendicion-de-breda/0cc7577a-51d9-44fd-b4d5-4dba8d9cb13a> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁵³⁴ Vö. VELÁZQUEZ, DIEGO RODRÍGUEZ DE SILVA Y: *Las lanzas o La rendición de Breda*. Museo Nacional del Prado: <https://www.museodelprado.es/coleccion/obra-de-arte/las-lanzas-o-la-rendicion-de-breda/0cc7577a-51d9-44fd-b4d5-4dba8d9cb13a> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

Akárcsak néhány évvel korábban Breda, „’s-Hertogenbosch ostroma” is kiemelkedő jelentőséggel bírt. Amíg 1625-ben Spanyolország még megcsillantotta régi, hatalmi nagyságát, addig ’s-Hertogenbosch-nál már fájdalmasan nyilvánvalóvá vált, hogy a spanyol nagyhatalomnak végleg leáldozott. Spanyolország sokat veszített erejéből, ellenben a hollandok – valamint angol és skót szövetségeik – bebizonyították, hogy nemcsak egy hatalmas ostromot tudnak végigvinni, hanem képesek megállítani a spanyol inváziót. ’s-Hertogenbosch ostroma egyértelműen az egyik jelentős fordulópont volt a németalföldi szabadságharc ütközeteinek hosszú sorában.⁵³⁵

A következő évtizedekben nyilvánvalóvá vált, hogy a spanyolok elvesztették a küzdelmet. A hollandok 1637-ben visszafoglalták Bredát, de néhány évvel korábban, 1632-ben a kezükre került Maastricht is, amely erődváros jelentős fenyegetést jelentett Spanyol-Németalföld számára.⁵³⁶ Ezt követően németalföldi szabadságharcból nem sok volt hátra, a spanyolok „kifulladtak”, de a hollandok egyre nagyobb hányada is hajlott a békére. A protestáns Egyesült Tartományok függetlenségét, a „vesztfáliai [münsteri] békeszerződés” (1648) értelmében a spanyolok kénytelenek voltak elismerni.

56. kép: A holland Frigyes Henrik és Ernő Kázmér ’s-Hertogenbosch ostrománál (1625)

Megjegyzés: Pauwels van Hillegaert (1596–1640), a holland – amszterdami – származású festőművész által valamikor 1629 és 1635 körül alkotott olajfestmény méretei: magasság: 47,1 cm (18,5 inch), szélesség: 63,1 cm (24,8 inch). A festmény a ’s-hertogenbosch-i Noordbrabants Museum gyűjteményét gazdagítja. Forrás: VAN HILLEGART, PAUWELS: *Dubbelportret van Frederik Hendrik van Oranje-Nassau en Ernst Casimir van Nassau bij het beleg van 's Hertogenbosch, 1629*. RKD – Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis: <https://rkd.nl/en/explore/images/10255> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁵³⁵ VERMEIR, RENÉ: *In staat van oorlog. Filips IV en de Zuidelijke Nederlanden 1629–1648*. Shaker Publishing, Maastricht, 2001. 5. p.

⁵³⁶ Vö. GYÉMÁNT 2022, 194–196., 200–202. pp.

V. 1. 4. 4. Egyéb országok

Anglia – és Skócia – diplomáciai kapcsolatai az előbbieken említett okok miatt elsősorban a spanyolokkal, a franciákkal, valamint a hollandokkal voltak a legszorosabbak. I. Károly uralkodása alatt az elsővel háborúba sodródott a szigetország, a másodikkal – a kiegyensúlyozott, jó kapcsolatok ellenére – ugyancsak, a hollandokkal pedig védelmi szövetség létesült. A „mártír uralkodó” regnálása idején más kapcsolatok is létesültek, amelyek elsősorban dinasztikus alapokon nyugodtak. Ennek fényében először Dánia-Norvégiáról kell szólnunk.

I. Károly édesanyja, (Dániai) Anna (1574–1619) eredetileg dán királyi hercegnő volt. Testvére, IV. (Oldenburg) Keresztély (1577–1648) dán és norvég király (1588–1648) lett, habár kezdetben, kiskorúsága miatt nem uralkodhatott. A nagy tivornyázó hírében álló dán király már sógorával, I. (VI.) Jakabbal is jó kapcsolatokat ápolt. Ugyanez a „trend” folytatódott unokaöccsével, I. Károllyal is. Az előbbieken említettük, hogy a „*hágai szerződés*” (1625) értelmében Anglia és a protestáns Egyesült Tartományok pénzügyi támogatást nyújtottak a „*harmincéves háborúba*” (1618–1648) – a protestánsok védelme érdekében – belépő Dániának. A háború ún. „*dán szakasza*” (1625–1629) végül a dánok számára drámai vereséggel végződött. Erről a Pallas Nagylexikona a következőket írta: „*IV. Keresztély (1588–1648), 1611. ugyan szerencsével harcolt a svédek ellen s 1613. a knärdi békében [knäredi békeszerződés értelmében, 1613. január 20-án] 1 millió tallér hadisarc fizetésére kötelezte Svédországot; de 1625. szerencsétlenül avatkozott a harminc éves háborúba. Mint az északnémet protestáns rendek feje, fegyvert fogott a császár és a katolikus rendek ellen, de Tilly 1626. Lutter am Barenbergnél döntőleg megverte s a Lübecki békében (1629.) Keresztély csak azon ígéret mellett nyerte vissza a császáriak által elfoglalt tartományait, hogy többé a német ügyekbe avatkozni nem fog. Annál nagyobb szerencsével léptek föl a császár ellen a svédek, s németországi diadalaik következtében Dánia elvesztette eddig gyakorolt felsőbbségét É.-Németországban és a balti tenger mellékén. Az ebből keletkezett féltékenység a két állam között 1643. háborúra vezetett. Torstenson svéd hadvezér leverte a dánokat s IV. Keresztély a brömsebroi békében kénytelen volt Jemtland és Herjedalen tartományokat, továbbá Gothland és Ösel szigeteket a svédeknek átengedni és őket a Sund-vám alól felmenteni. Szerencsésebb volt belügyi kormányzata: sokat tett a pénzügy, egyház-és iskolaügy, valamint a hajózás és kereskedelem emelésére.*”⁵³⁷

I. Károly katonailag is támogatta a dán király „akcióját”. Robert Maxwell (c.1585–1646), tábornok, Nithsdale első earljének vezérlete alatt közel tizennégyezer skót katonát ígért a dánoknak.⁵³⁸ Azonban csak a sereg egy része érkezett meg, ráadásul a vezérkarban is széthúzás volt. Sir Charles Morgan (1575–1642) altábornagy vezetésével további, közel hatezer angol katona is segítette volna a dánokat.⁵³⁹ Az utóbbi egység azonban későn, 1627 tavaszán érkezett. Nagyobb baj volt, hogy időközben az angolok fele dezertált. Ezért Morgan – aki hiába kért további utánpótlást Buckingham első hercegétől – nem tudott csodát tenni. A hollandok katonai támogatása is kevésnek bizonyult. A dán király vállalkozása végül csúfos kudarc lett, amely végső soron a svéd hegemónia térnyerését segítette elő – Dánia ellenében – Észak-Európában.

⁵³⁷ BOKOR (V. kötet) 1893, 429. p.

⁵³⁸ Vö. GROSJEAN, ALEXIA – MURDOCH, STEVE: *Alexander Leslie and the Scottish Generals of the Thirty Years' War, 1618–1648*. Routhledge. London – New York (New York, USA), 2014. 43–46. pp.

⁵³⁹ BELLER, ELMER A.: *The Military Expedition of Sir Charles Morgan to Germany, 1627–9*. In: Previte-Orton, Charles William (szerk.): *The English Historical Review*. Volume XLIII, Issue CLXXII. Longmans, Green & Company, Limited. London, 1928. október. 528–539. pp.

A Rajnai Palotagrófsággal családi-dinasztikus kapcsolat is létesült. Ennek „eredője”, a néhai I. (VI.) Jakab legidősebb lánya – I. Károly nővére – (Stuart) Erzsébet (1596–1662) királyi hercegnő volt, aki 1613. február 14-én kötött házasságot V. Frigyes pfalz-i választófejedelemmel (1610–1623) a londoni Whitehall-palotában.⁵⁴⁰

A fiatal pár hamarosan átköltözött a Rajnai Palotagrófság területére, Heidelbergbe, azonban a „boldog évek” hamar tovaszálltak, az ún. „második prágai defenesztrációval” kitört a „harmincéves háború”.⁵⁴¹ Ekkor V. Frigyes hatalmas politikai hatalomra tett szert, a Protestáns Unió vezetője lett. Ezért a Habsburgokkal elégedetlen cseh rendek – 1619-ben – őt választották meg II. (Habsburg) Ferdinánd német-római császár, magyar király és Ausztria uralkodó főhercege (1619–1637), valamint cseh király (1620–1637) helyett uralkodójuknak. Frigyes – többek között a felesége biztatására – elfogadta a felkérést és 1619. november 4-én Prágában megkoronáztatta magát. (Stuart) Erzsébet cseh királyné is lett. A megfontolt I. (VI.) Jakab angol, ír és skót király viszont egyáltalán nem értett egyet veje politikai lépéseivel, mivel inkább pacifista külpolitikát folytatott.⁵⁴² Az idős királynak hamarosan igaza lett. V. Frigyes cseh regnálása (1619–1620) tragikus gyorsasággal ért véget, mivel a császári hadak már 1620. november 8-án, Prága mellett, az ún. „fehérhegyi csatában” szétverték seregét. Ezért – rövid uralkodása miatt – hívják Frigyeset „téli királynak”.⁵⁴³ Ráadásul Frigyes nemcsak a cseh trónt, hanem idővel saját országát is elveszítette. Ennek oka, hogy a Habsburgpárti seregek – spanyol és bajor támogatással – 1620 és 1622 között a Rajnai Palotagrófság területre is bevonultak és elfoglalták azt.⁵⁴⁴

I. (VI.) Jakab, majd fia, I. Károly is igyekezett a választófejedelmén és feleségén segíteni, de törekvésük végeredményben sikertelen maradt. A Rajnai Palotagrófság területét nem sikerült visszafoglalni, hiába próbálkoztak diplomáciai, majd katonai eszközzel is. A rajnai palotagróf és családja a protestáns Egyesült Tartományok – a mai Hollandia (Nederland) – területére menekült, ahol teljesen elszegényedtek.⁵⁴⁵

II. Gusztáv Adolf (1594–1632) svéd király (1611–1632) győzelmeit „meglovagolva” 1631-ben V. Frigyes megpróbálta a Rajnai Palotagrófságot visszaszerezni, azonban ismételen nem járt szerencsével. Ráadásul fiatalon – mindössze 36 évesen – 1632. november 29-én Mainz városában elhunyt.⁵⁴⁶

⁵⁴⁰ Vö. ALLYNE, ROBERT: *Tears of joy shed at the happy departure from Great Britaine, of... Frederick and Elizabeth...* Thomas Archer. London, 1613. 3. p.; JARDINE, LISA: *A Point of View. The Winter Queen of Bohemia*. BBC Magazine: <https://www.bbc.com/news/magazine-21532311> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁵⁴¹ A defenesztráció kifejezés a latin „de” (-ból, -ből), illetve a „fenestra” (ablak) szavak összevonásából keletkezett. A lázadó cseh nemesek – Jindřich Matyáš Thurn gróf vezetésével – 1618. május 23-án kihajították a prágai vár – a Hradszin – ablakából a Habsburg kormányzatot kiszolgáló tisztségviselőket, Jaroslav Bořita z Martinic (1582–1649) várgrófot, Vilém Slavata (1572–1652) tartományi főbíró, valamint Fabricius nevű titkárukat. Az említett uraknak szerencsésük volt, túléltek a tizennyolc méteres zuhanást. Az ablak alatt felhalmozott szemétdomb felfogta az esésüket, ezért még hosszú ideig szolgálhatták a Habsburg-házat. A történelemben ismeretes az ún. „első prágai defenesztráció” is, de az jóval korábban, 1419. július 30-án, a huszita felkelés idején történt. Akkor a prágai „Újváros” városházának ablakából dobtak ki tíz tisztviselőt. Nekik viszont nem volt szerencsésük, az esés következtében szörnyethaltak. Vö. ERDŐDY JÁNOS: *Így élt Husz János*. Móra Könyvkiadó. Budapest, 1983. 114–121. pp.; SÁRA JÁNOS. *A Habsburgok és Magyarország 950–1918*. Athenaeum 2000 Kiadó. Budapest, 2001. 283–284. pp.

⁵⁴² ASCH 2001/a, 102. p.

⁵⁴³ BOKOR JÓZSEF (központi szerk.): *A Pallas Nagy Lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben. VII. kötet (Fekbér-Geszt)*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság. Budapest, 1894. 642. p. (A továbbiakban: BOKOR (VII. kötet) 1894.)

⁵⁴⁴ SZÖLGYÉMY 1912, 190–192. pp.; HOWAT 1974, 26–28. pp.; DIÓS – VICZIÁN (IV. kötet) 1998, 611–612.

pp.

⁵⁴⁵ ROSS 1979, 85–100. pp.

⁵⁴⁶ BOKOR (VII. kötet) 1894, 642. p.

Felesége, (Stuart) Erzsébet tíz – életben maradt – gyermekükkel maradt magára. A gyermekek közül három kifejezetten jelentős szerepet játszott a történelemben. Károly Lajos (1617–1680) a „vesztfáliai békeszerződés” (1648) értelmében visszanyerte családjának, „apai örökségét”, a Palotagrófság területét, a választófejedelmi méltósággal egyetemben. Rupert (1619–1682) Cumberland hercege, nagybátyja, I. Károly angol király (1625–1649) oldalán vezette a királyi sereget, az ún. „gavallérokat” az angol polgárháború idején. Zsófia (1630–1714), a hannoveri választófejedelem feleségként a későbbi brit Hannover-ház alapítását segítette elő.⁵⁴⁷ I. Károly vonatkozásában, Rupert hercegnek volt a legnagyobb jelentősége, mivel – ahogyan az már említettük – az unokaöcs a későbbiekben részt vett az angol polgárháborúban, a királpárti seregek egy fővezére lett.

Ahogy I. (VI.) Jakab, úgy I. Károly sem tudott érdemi, pozitív eredményeket felmutatni a Rajnai Palotagrófság vonatkozásában, amely a Habsburg seregek megszállása alá került. Csak a későbbi, európai hatalmi politika mozdította elő a változást 1648-ban, a „vesztfáliai békeszerződés” vonatkozó rendelkezései értelmében.

A Pápai Állammal való kapcsolatrendszeréről is érdemes néhány megjegyzést tennünk. Amint az köztudott VIII. (Tudor) Henrik angol király (1509–1547) uralkodásától Anglia és a Pápai Állam kapcsolatát a folyamatos feszültségek jellemezték. Ráadásul a reformáció térhódítása miatt a skótok is elszakadtak a Római Katolikus Egyháztól és a presbiteriánus tételeket kezdték el követni. Elmondható, hogy minden, ami „pápista” volt, az mind Angliában, mind Skóciában gyűlöletesnek számított. I. (VI.) Jakab halálával azonban felmerült a lehetősége annak, ahogy I. Károly irányt változtat, hiszen 1625-ben a felesége is az elkötelezett római katolikus – emiatt Angliában és Skóciában igen csak népszerűtlen – francia királyi hercegnő, (Bourbon) Henrietta Mária lett.

Ahogyan a korábbi pápák, úgy VIII. Orbán római pápa (1623–1644) törekvését sem koronázta siker Anglia visszatérítését illetően. Ráadásul a kényes feladatra egy kevés diplomáciai érzékkel rendelkező egyházi személyt jelölt ki. Richard Smith (1568–1655), „de facto”, 1624 végén, „de jure”, 1625-ben Anglia és Skócia apostoli vikáriusa lett. A kinevezett vikáriust nemcsak a protestánsok nem szívelelheték, de erőszakos és keménykezű rendelkezései Anglia és Skócia katolikus lakói körében is népszerűtlenné tették. A katolikus vallás Angliában és Skóciában gyakorlatilag tiltott volt, ezért Richard Smith sem tevékenykedhetett a nyilvánosság előtt. Lakóhelye azonban 1628-ra ismertté vált, majd elfogatóparancsot adtak ki ellene, ráadásul 1629-ben már vérdíjat is kifizettek a fejére. Helyzete idővel tarthatatlan lett, ezért jobbnak látta távozni a szigetországból. Ellenben a vikáriusi tisztségét egészen lemondásáig, 1632-ig megtartotta.⁵⁴⁸

Érdekességként említjük meg, hogy Angliának már 1566 óta diplomáciai képviselője volt Oroszországban, emellett az 1555. február 6-án, I. (Véres) Mária angol királynő (1553–1558) kegyéből megalapított, kereskedelmi tevékenységet folytató „*Muscovy Company*”, más néven „*Russia Company*” is jelentős szerepet játszott a két ország kapcsolatának fejlesztésében. További érdekesség, hogy 1622 és 1635 között nem volt – nagyköveti szintű – angol képviselő a Német-római Birodalomban.

Az előbbieken – terjedelmi okok miatt – csak a szigetország legfontosabb nemzetközi kapcsolatairól szoltunk, a sort természetesen még lehetne folytatni.

⁵⁴⁷ CLARK, SIR GEORGE: *The Later Stuarts 1660–1714*. Second edition. Oxford University. Oxford, 1956. 3–20. pp.

⁵⁴⁸ VÖ. BRADY, WILLIAM MAZIERE: *The episcopal succession in England, Scotland and Ireland. A.D. 1400 to 1875. Volume III*. Tipografia Della Pace. Rome, 1877. 74–103. pp.; FLANAGAN, THOMAS: *History of the Church in England. Volume II*. Charles Dolman. London, 1857. 309. p.; *Richard Smith*. New Advent. Catholic Encyclopedia: <https://www.newadvent.org/cathen/14059a.htm> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

57. kép: I. Károly angol, ír és skót király portréja (1629)

Megjegyzés: Daniël Mijtens (1590–1647), a holland – delfti származású – festőművész által, 1629-ben alkotott olajfestmény méretei: magasság: 200,3 cm (78,9 inch), szélesség: 140,7 cm (55,4 inch). A festmény jelenleg a new yorki Metropolitan Museum of Art gyűjteményét gazdagítja. Forrás: Mijtens, DANIEL: *Portrait of King Charles I.* The Metropolitan Museum of Art: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/437090> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

V. 2. „A zszarnokság tizenegy éve” (1629–1640)

Említettük, I. Károly 1629. március 2-án proklamációjában jelentette be a parlament feloszlatását, az uralkodó ugyanezt személyesen 1629. március 10-én mondta ki.⁵⁴⁹ Ezt követően megkezdődött I. (Stuart) Károly „*egyeduralma*” („*personal rule*”), más nézőpont szerint az ún. „*zszarnokság tizenegy éve*” („*the eleven years of tyranny*”). Az említett időszakban a „*királyok isteni jogát*” szem előtt tartó uralkodó az angol parlamentet kiiktatva kormányzott, amely további feszültségeket szított, népszerűtlenné tette a királyt, továbbá a tanácsadóit, valamint nagyon sokat rontott a monarchia helyzetén.⁵⁵⁰

Az előbbiekből valószínűleg kitűnt, hogy az I. Károly és a parlament közötti feszültséget részben a „szűkös anyagiak” indukálták. A király rendszeres bevételei már I. (VI.) Jakab idején is igencsak „behátároltak”, illetve alacsonyok voltak, főképp a földbérletekből, a feudális járadékokból és a vámilletékekből származott. Ráadásul ezek valós értékét az „Újvilágból”, azaz Amerikából beáramló nemesfémek (arany és ezüst) – az infláció révén – tovább csökkentették. Már I. (VI.) Jakab is próbálkozott, hogy anyagi problémáin adóemeléssel segítsen, de ennek elfogadása, illetve jóváhagyása a parlament joga volt. Ráadásul ennek alkalmazása különleges eseménynek számított, abban az esetben, például, ha sürgősen készpénzre volt szükség. A parlament a jóváhagyásért cserébe bizonyos jogok elnyerését várta el, amely által hatalma tovább nőtt. Nem csodálkozhatunk, hogy – a „*királyok isteni jogát*” követő – I. (VI.) Jakab, valamint utódja, I. Károly igyekezett ezt az utat elkerülni, ráadásul utóbbi esetében a parlament nem az uralkodó által „elvárt” összeget szavazta meg. A király számára ugyancsak elfogadhatatlan volt, hogy a „*Tonnage*” és „*Poundage*” nevű vámokból származó bevételt sem a teljes uralkodásának időtartamára, hanem mindössze egy évre kívánta a parlament megszavazni. Ebben nagy szerepet játszott az a tény, hogy a Stuart uralkodók – ahogyan azt már I. (VI.) Jakab példája is mutatta – nem tudtak a pénzzel bánni. Ezért a pénzügyileg végül megszorult I. Károly önkényesen cselekedett, igyekezett kijátszani a parlamentet. A parlament – ahogyan azt már említettük – igyekezett az önkénynek határ szabni. A már említett „*Jog kérvénye*” (1628) egyik sarkalatos követelése pont az önkényes adókövetés ellen irányult. A dokumentum vonatkozó részlete egyértelműen kimondta:

„*»Az Ön (mármint a király) alattvalói örökölték azt a szabadságot, hogy nem kényszeríthetők semmiféle adó, hozzájárulás, megajánlás vagy más hasonló teher megfizetésére, amely nem a parlament közös egyetértésével lett megállapítva.« Ezért kéri, hogy a jövőben senki se kényszerüljön ilyen fizetésére. (tulajdonképpen a költségvetési jog csírája.)»⁵⁵¹*

A „*tizenegy éves egyeduralom*” egyik központi mozzanata a király számára megfelelő – ámde sokakban megbotránkozást keltő – anyagi eszközök bevezetése volt. I. Károly több, már rég feledésbe merült középkori királyi jogosultságot kívánt feltámasztani, azonban nem vette észre az idő múlását. Angliát már nem lehetett középkori eszközökkel és módszerekkel kormányozni. Amennyiben az uralkodó sikerrel járt volna, akkor a pénzügyi problémák megoldásának „új” módszerét találta volna fel, amelynek következményeként feltehetően nem lett volna szükség az angol parlamentre.

⁵⁴⁹ 1628–1629. The History of Parliament. British Political, Social and Local History.: <https://www.historyofparliamentonline.org/volume/1604-1629/parliament/1628-1629> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁵⁵⁰ SZÖLGYÉMY 1912, 185. p.

⁵⁵¹ KISTELEKI KÁROLY ET AL.: *Egyetemes állam – és jogtörténet. Polgári kor.* HVG-ORAC Lap és Könyvkiadó Kft. Budapest, 2002. 60–61. pp.

A „*Jog kérvénye*” továbbá azt is előírta, hogy szabad embert ne lehessen a jövőben önkényesen őrizetbe venni, valamint bebörtönözni. Ez még a „*Magna Chartából*” (1215) eredt, de a későbbiekben (1679) az ún. „*Habeas Corpus*” jogaként vonult be a jogtörténetbe. A dokumentum előírta továbbá, hogy szűnjék meg az önkényes és törvénytelen katonai beszállásolás, valamint a hadijog alkalmazása békeidőben.⁵⁵²

I. Károly – ahogyan azt már említettük – a „*Jog kérvényében*”, a parlamenti képviselők fellépésében „isteni jogának” korlátozását látta és bár aláírta a dokumentumot, de nem kívánta betartani, illetve igyekezett azt kijátszani. A teljesség igényével jegyezzük meg, hogy az angol parlament „eredeti” szándékai is megkérdőjelezhetőek. Élhetünk a gyanúperrel, hogy az elsődleges érdek az uralkodói jogok korlátozása, a parlament előtérbe helyezése volt. Talán nem véletlenül érezte magát I. Károly becsapva 1629-ben. Az már egy másik kérdés, hogy saját, különböző területeken (pénzügyek, vallás, etc.) ismétlődő balfogásai is nagyban elősegítették a polgárháború kitörését, illetve közvetetten Anglia és Skócia alkotmány-, gazdaság-, társadalomtörténeti értelemben vett fejlődését. A „*királyok isteni jogára*” támaszkodó önkény, egyeduralom, főképp az I. Károlyhoz hű, bizalmi emberek – mint például William Laud (1573–1645) Canterbury érseke (1633–1645), vagy Thomas Wentworth (1593–1641), Strafford első earlje – révén valósult meg és terjedt ki az egyházi és világi viszonyokra. Ahogy Komjáthy Miklós és Makkai László történészek írták: „*Károly [...] a parlamentet felosztatta és francia mintára teljhatalmú államminiszterre bízta a kormányzást. Minisztere Strafford lordja, a római katolikus írek között az angol parlamenttől független hadsereget toborzott a király számára, rendkívüli törvényszékeket állított föl a politikai bűnösök üldözésére és megpróbált régi, olyan adónemeket felújítani, melyeket a király valaha a parlament hozzájárulása nélkül szedhetett, de időközben feledésbe merültek.*”⁵⁵³

Az előbbi idézetből is kiolvasható, hogy I. Károly a „*Jog kérvénye*” előírásait nem tartotta magára kötelező erejűnek. Megjegyezzük, hogy az események sodrában bizonyos felelősség az angol parlamentet is terheli, amely már a kezdetektől, a király trónra lépésétől gátolta annak kormányzását. Gondoljunk a spanyolok ellen indított, a parlament által is bőszen támogatott háborúra, amely esetében egyértelmű volt, hogy megfelelő pénzügyi háttér ellenében nem lehet sikert elérni a hanyatló, de még mindig erős Spanyolország ellenében. Az megint más kérdés, hogy a király kegyence, a meglehetősen népszerűtlen George Villiers, Buckingham első hercegének hozzá nem értése – és korrupciógyanus ügyei – sokat rontott a katonai vállalkozások sikerein.

I. Károlyt terheli ellenben a felelősség, hogy önkényuralma a vallási kérdésekre is kiterjedt. Ebben a tekintetben is kétséget kizáróan „darázsfészekbe” nyúlt. Három országában (Anglia, Írország és Skócia) a reformáció három különböző színtre jutott, ráadásul ő maga az ún. „*arminianusok*” – a holland reformátusok engedékenyebb irányzata – felé hajlott, akiknek tanítása, bizonyos részleteiben, a római katolikus valláshoz közelített. I. Károlyt többször meggyanúsították, hogy a katolicizmussal szimpatizál, de valójában nem volt katolikus. A katolikusoknál, ahogy az anglikán egyház szerkezeténél is megfigyelhető, a hierarchia léte lehetett rá hatással, hiszen, „*No bishop, no king*”, azaz, ha nincs püspök, király sincs. A király egyeduralmát annak felesége is lelkesen támogatta, akinek a francia példa, az egyedüli királyi akarat volt elfogadható.⁵⁵⁴ Ezzel a szemléletével, illetve rossz tanácsaival a későbbiekben rengeteg bajt okozott.

⁵⁵² Vö. KISTELEKI ET AL. 2002, 61. p.

⁵⁵³ KOMJÁTHY MIKLÓS – MAKKAI LÁSZLÓ: *Világtörténelem. III. Kötet. Nagy Károlytól a francia forradalomig.* Szikra Irodalmi és Nyomdai R.T. Budapest, 1945. 216–217. pp.

⁵⁵⁴ WENDE 2001/a, 113. p.; PANZER 2007, 114. p.

Megjegyzés: A festmény I. Károly, mint abszolút uralkodó nagyságát van hivatva hangsúlyozni. A királyt katonai díszpáncélban, továbbá a „Térdszalagrend” („Order of the Garter”) kék oldalszalagjával, valamint a katonai főhatalmat kifejező ún. „marsallbottal” („ceremonial baton”) ábrázolta van Dyck, a flamand festő. Az 1633-ban készített olajfestmény méretei, magasság: 370 cm (145,7 inch), szélesség: 270 cm (106,3 inch). A festmény jelenleg a windsori kastélyban („Queens Gallery”) látható. Forrás: SIR VAN DYCK, ANTHONY: *Charles I with M. de St Antoine*. Royal Collection Trust: <https://www.rct.uk/collection/405322/charles-i-1600-1649-with-m-de-st-antoine> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

V. 2. 1. Belpolitika

V. 2. 1. 1. A pénzügyi nehézségek „megoldása”

A brit történészek maguk is eltérően szólnak az 1629 és 1640 közötti időszakról. Samuel Rawson Gardiner (1829–1902) a 17. századi Anglia történelmének lelkes kutatója „tizenegy éves zsarnokságnak” („*Eleven Years' Tyranny*”) nevezte az időszakot. Egyesek bírálják ezt a kifejezést, mert az szerintük részrehajló, elfogult. Mások, mint például Kevin M. Shape (1949–2011) semlegesen fogalmaznak és a „*personal rule*”, azaz „személyes uralom” elnevezéssel illetik az időszakot.⁵⁵⁵ Az elfogultság már nyilván az adott korban is jelen volt, minden bizonnyal teljesen másképp nyilatkozott egy rojalista (királypárti), mint egy „kerékfejű”, aki a parlamentnek adott igazat.

A parlament feloszlatása után I. Károly tanácsadóira támaszkodva kezdett hozzá a „személyes uralomhoz”. Szerinte a „*királyok isteni joga*”, illetve a „*királyi előjog*” („*Royal Prerogative*”) alapján joga volt ehhez. Mindez a legfontosabb és legkényesebb területen a pénzügyekben is megnyilvánult, illetve tükröződött. Ennek oka, hogy a stabil pénzügyi háttér biztosította az alapot az abszolutista vonásokkal uralkodó I. Károly regnálásához. Ebben hű segítőtje, Strafford első earlje, Thomas Wentworth volt, aki már 1629 novemberében a király magán-, illetve titkos tanácsosa („*privy counsellor*”) lett. Nézetéről az alábbiakat mondhatjuk el:

„*A király legbensőbb tanácsadója, Strafford lord volt. Strafford azt tanácsolta: »csak kíméletlenül nekimenni«, és irgalom nélkül üldözni a király ellenségeit.*”⁵⁵⁶ A tömör megjegyzés inkább a „rendszer ellenségeire” vonatkozott, de sejteti, hogy a pénzügyi eszközök felkutatásában sem igen válogatott a király „jobbkeze”.

A rendszernek azonban voltak pozitív vetületei is – egyes történészek ezért is bírálták az elfogult „tizenegy éves zsarnokság” elnevezést –, így például Wentworth megreformálta a közigazgatást, elbocsátotta a nem hatékony tisztviselőket. Fejlesztette a kereskedelmet, népszerűsítette a vászongyártást, sikeresen lépett fel a kalózkodással szemben, etc.⁵⁵⁷

Említettük, hogy I. Károly fő bevételei a vámokból, továbbá a feudális illetékekből, valamint a király személyes birtokainak jövedelmeiből származtak. A helyzetet súlyosbította, hogy az adóemelés, illetve az adómegszavazás különleges eseménynek számított. Ráadásul I. Károly elődei, így I. Erzsébet (1558–1603) és I. (VI.) Jakab (1603–1625) regnálása idején a kincstár jóformán kiürült, nagy hiány mutatkozott. A spanyolok és a franciák ellen viselt háborúra jóval kevesebb pénz állt rendelkezésre, mint szükséges lett volna, ráadásul mindkét „fiasco” – Anglia számára – kedvezőtlenül alakult. A pénzügyek alakulását nehezítette, hogy Anglia a legkevésbé „adózott ország” volt Európában, hivatalos jövedéki adó és rendszeres közvetlen adók nélkül.⁵⁵⁸

A király, valamint tanácsosai igyekeztek új bevételi lehetőségeket találni, ezért nem riadtak meg attól, hogy rég elfeledett királyi kiváltságokat élesszenek fel.

⁵⁵⁵ SEEL, GRAHAM E. – SMITH, DAVID L.: *The Early Stuart Kings, 1603–1642*. Routledge. London – New York (New York, USA), 2005. 67. p.

⁵⁵⁶ KOSZMINSZKIJ, EVGENIJ ALEKSEEVICH (Honti Dezső ford.): *A középkor története*. Szikra kiadás. Budapest, 1949. 290. p.

⁵⁵⁷ YORKE, PHILIP CHASNEY: *Strafford, Thomas Wentworth, Earl of*. In: Chisholm, Hugh (szerk.). *Encyclopædia Britannica*. Volume XXV (Shувálov-Subliminal Self). Eleventh edition. Cambridge University Press. Cambridge, 1911. 978–980. pp.

⁵⁵⁸ GREGG 1981, 40., 220. pp.

V. 2. 1. 1. 1. A „lovagi cím” megfizetése

I. Károly és tanácsosai régi, sokszor már elfeledett uralkodói kiváltságok „felelevenítésével” kívántak pénzt szerezni, ennek egyik ékes példája a középkori eredetű ún. „*Distraint of Knighthood*” (≈ „lovagi cím megfizetése”) nevű bevételi forrás volt, amelyet legalább egy évszázada már nem gyakoroltak Angliában. A király tanácsosai egy „kikapott” szokást elevenítettek fel. Az eredeti rendelkezés a Plantagenet uralkodókig, egészen pontosan III. Henrik angol király (1216–1272) regnálásáig nyúlt vissza. Hozzáteszük, hogy akkoriban teljesen más volt annak elsődleges jelentősége.

A lovagság megadóztatását kimondó rendelkezést a gyengekező III. Henrik angol király 1227-ben vezette be és az évi húsz fontot elérő földjövedelem után kellett a földtulajdonosnak fizetnie, aki köteles volt a király előtt – mint annak hűbérese – megjelenni, ennek hiányában büntetést kellett fizetnie. Az egyént lovagvá ütötték, illetve jogosulttá vált a „*Sir*” előtag használatára is. A „gyakorlatot” kezdetben katonai szempontok indokolták, később már az anyagi vetület került előtérbe; sokkal inkább, mint „speciális” bevételi forrást vették számításba. Kiemeljük, hogy a későbbiekben változtak a fizetési kötelezettség teljesítésének szabályai. A fizetendő összeget a későbbi, a Tudor-korszakban (1485–1603) már negyven font éves földjövedelemhez kötötték. Hozzáteszük, hogy a rendelkezést a korszak második felében már nem gyakorolták. A „*Distraint of Knighthood*” nevű rendelkezés szinte feledésbe is merült, de a pénzügyileg megszorult I. Károly 1630-ban felélesztette a letűnt, korai Tudor-korszak (1485–1558) „gyakorlatát” és visszaható hatállyal, pénzbüntetés megfizetésére kötelezte azokat a „lovagokat”, akik nem járultak elé az 1626. évi koronázási ünnepségén.⁵⁵⁹

I. Károly „új” gyakorlata – az egyre inkább polgári értékrendet valló Angliában – országszerte hatalmas felhördülést keltett. Ennek oka, hogy a meghatározott földjövedelemmel rendelkező birtokosoknak meg kellett vásárolniuk a „lovagi címeiket”, ráadásul a megváltozott társadalmi helyzetük, illetve, ami érdekesebb, a megnövekedett bevételük miatt külön pénzfizetésre is kötelezték őket a földjeik után. Feltehetően nem tévedünk nagyot, ha kijelentjük, hogy a fizetési kötelezettség az egyik legvérlázítóbb királyi rendelkezés lehetett a „*hajópénz*” bevezetése mellett. Ezért nem csodálkozhatunk, hogy a népszerűtlen rendelkezést végül 1641-ben a „*Hosszú Parlament*” („*Long Parliament*”) eltörölte. A teljesség igényével jegyezzük meg, hogy a „*restauráció*” időszakában (1660–1688) már nem hozták vissza a gyakorlatba, holott II. Károly angol, ír és skót király (1660–1685) is sokszor nehéz pénzügyi gondokkal küzdött.⁵⁶⁰ II. Károly azonban teljesen más személyiség volt, mint apja, nem ragaszkodott a „*királyok isteni jogához*”, emellett tudta meddig mehet el a politikai „játszmákban”.

A teljesség igényével jegyezzük meg, hogy volt egy hasonló, speciális fizetési kötelezettség, amely ugyancsak a jelentősebb földekkel, bevételekkel rendelkező családokat érintette. Abban az esetben, ha a gazdagabb családokban a szülők elhaláloztak és kiskorú gyermeket hagytak maguk után, annak gyámja a király lett. Ezáltal az örökségből származó jövedelmekből a király ugyancsak profitált.⁵⁶¹

⁵⁵⁹ CARLTON 1995, 190. p.; GREGG 1981, 228. p.

⁵⁶⁰ LEONARD, H. H.: *Distraint of Knighthood. The Last Phase, 1625–1641*. In: Robbins, K. G. (szerk.): *History. The Journal of the Historical Association*. Volume 63, Number 207. Wiley, Hoboken (New Jersey, USA), 1978. 23–37 pp.; Vö. POWICKE, MICHAEL R.: *Distraint of Knighthood and military obligation under Henry III*. In: Miller, Charles R. D. (szerk.): *Speculum. A Journal of Medieval Studies*. Volume XXV, Number 4. The Medieval Academy of America. Cambridge (Massachusetts, USA), 1950. 457. p.

⁵⁶¹ Vö. *King Charles' Personal Rule, 1629–40*. BWC Project: <http://bcw-project.org/church-and-state/the-kings-peace/personal-rule> (Letöltés ideje: 2021. június 7.)

V. 2. 1. 1. 2. A királyi földek, erdőségek kiárúsítása

Marczali Henrik (1856–1940) történész az alábbiakat írta: „*Minthogy nem volt rendes adó, minden módot meg kellett ragadni pénzszerzésre. Megújították a régi hűbéres igényeket, nagy bírságokkal fenyegették azokat, kik foglaltak a korona jószágából.*”⁵⁶² Az előbbi idézethez kapcsolódik a királyi földek, erdőségek kiárúsítása, amely ugyancsak a király bevételi forrásaihoz tartozott a személyes uralom időszakában.

A bevételi forrás a királyi földek, azokon belül is elsősorban a királyi erdőségek kiárúsításában nyilvánult meg. Az előbbieken – I. Károly uralkodóként eltöltött első évei (1625–1629) kapcsán – már részben szoltunk a jelenségről az ún. „*Western Rising*” („*Nyugati felkelés*”) vonatkozásában. Jelen esetben az alábbiakkal egészítenénk ki az eddigi információkat. A királyi tanácsosok, udvaroncok egyik feladata az volt, hogy a királyi birtokokat megvizsgálják, javaslatot tegyenek az erdők hasznosítására, illetve az esetleges erdőirtásra. Az erdőirtás több szempontból is hasznot hozhatott, egyfelől a kitermelt fát lehetett értékesíteni, mint épületfa, tűzifa, etc., másfelől a művelési ág megváltozása, például a legelők kialakítása ugyancsak bevételt eredményezhetett. Az elsődleges cél alapvetően az volt, hogy a fejletlen, nagy erdőségek helyén jól jövedelmező szántókat, valamint legelőket alakítsanak ki. Bizonyos helyeken a speciális sajátosságokat is figyelembe vették, például a vasipar fejlesztését a – már ugyancsak említett – gloucestershire-i deani erdő kapcsán. A „művelet” során kompenzációt (kártérítést) nyújtottak azok számára, akik a földeket jog szerint használták, különösen a helyi uraságoknak és bérlőiknek. Habár az előbbiei körében is voltak felhőrdülések, de sokkal jelentősebb problémát okoztak a közösségi földeket, legelőket, erdőségeket, etc. szokásjog alapján vagy illegálisan használók. Továbbá azok, akik illegálisan telepedtek le a királyi erdőségek területén, egyértelműen nem voltak jogosultak kártérítésre, gyakorlatilag elzavarták őket. Kényes kérdést jelentett a közösségi földek, erdők használata, amely viszont a szokásjogon alapult. Az erdőségek kapcsán külön kiemelnénk, hogy sokak számára jelentős megélhetést (faipar, szénégetés) biztosítottak, ezért a királyi földek, főképp erdőségek eladása miatt egzisztenciák kerültek veszélybe.⁵⁶³

A királyi erdők nagymértékű eladása miatt – ahogyan azt már említettük – főképp a nyugati országrészben (Dorset, Wiltshire, Gloucestershire) zavargások („*Western Rising*”) ütöttek fel a fejüket, amelyek még az „*Interregnum*” idején (1649–1660) is előfordultak.⁵⁶⁴ Angliában azonban nemcsak a nyugati országrészben, hanem máshol – például Warwickshire, Worcestershire etc. – is voltak lázadások. Ebből is látszik, hogy milyen jelentős társadalmi feszültséget gerjesztett a király erőszakos, nem körültekintő pénzügyi politikája. Hangsúlyozzuk, hogy a kijelölt területek új tulajdonosai sok esetben a királyhoz közel álló személyek, udvaroncok lettek. Ráadásul ebben az időszakban még erdőbírságot is szedtek „*(...) olyan területeken, ahol erdő nem is volt, amelyek nemzedékek óta irtásföldek voltak, és amelyeken kalászkok hajladoztak fák helyett.*”⁵⁶⁵ Az előbbi idézet arra utal, hogy a régi, ősi erdőhatárokat vették figyelembe. Mint látható a királyi tanácsosok minden alkalmat megragadtak a bevételek növelésére, még olyan lehetőségeket is kihasználtak, amelyeknek élet- és jogszerűsége igencsak vitatható volt.

⁵⁶² MARCZALI (VIII. kötet) é.n. 592. p.

⁵⁶³ SHARP 1980, 56–57. pp.

⁵⁶⁴ Érdekességként jegyezzük meg, hogy az „*Interregnum*” (1649–1660) idején – a korábban a parlamentet, később a rojalistákat támogató – Sir Edward Massey (c.1619–1674) tábomok igyekezett a lázadókat rábírní II. Károly támogatására. SHARP 1980, 140–142., 163. pp.

⁵⁶⁵ SZÁNTÓ GYÖRGY TIBOR: *Forradalom Angliában*. In: Poór János (szerk.): *A kora újkor története*. Osiris Kiadó. Budapest, 2009. 46–70. pp.

59. kép: I. Károly vadászat közben (c.1635)

Megjegyzés: Sir Anthony van Dyck (1599–1641), a flamand – antwerpeni – származású festőművész által, 1635 körül alkotott olajfestmény méretei: magasság: 266 cm (104,7 inch), szélesség: 207 cm (81,5 inch). A festmény jelenleg a párizsi Musée du Louvre gyűjteményében található. Forrás: SIR VAN DYCK, ANTHONY: *Portrait of King Charles I at the Hunt*. Musée du Louvre: <https://collections.louvre.fr/ark:/53355/cl010062167> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

V. 2. 1. 1. 3. A monopóliumok kiárúsítása

A monopóliumok kiárúsítása alapvetően törvényellenes volt Angliában. Még I. (VI.) Jakab regnálása idején, 1623-ban, az angol parlament elfogadott egy törvényt („*The Statute of Monopolies, 1623*”), amely megtiltotta – a különféle visszaélések miatt – az efféle elkövetési magatartást. I. Károly úgy próbálta meg kijátszani a jogszabályt, hogy a kérdéses esetek elbírását olyan bizottság elé idézte, amelyet „emberei” kontroláltak. Az 1623-as jogszabályról egyébiránt elmondható, hogy előmozdította Anglia gazdasági fejlődését, előre mutatott a feudális viszonyoktól a kapitalizmus irányába, emiatt mindenképp az angol gazdasági fejlődés egyik „mérőköveként” tartható számon.⁵⁶⁶ Egyes brit történészek a jogszabályt kiemelkedő jelentőségűnek tartják, mert a „királyi előjogok” („*Royal Prerogative*”) első korlátozásának tekinthető.⁵⁶⁷

I. Károly visszafele haladt az előbbieken említett jogszabály által kijelölt úton. Rádásul a monopóliumok kiárúsítása kevésbé volt hatékony, ennek ellenére – az 1630-as évek végére –, még így is évente megközelítőleg százezer font bevételre sikerült szert tennie a királynak.⁵⁶⁸ A monopóliumok kiárúsításáról Marczali Henrik történész is megemlékezett, amikor a következőket írta: „*Egyedúrusággá vált a bor, a só, még a szappan is. A vámot tovább is szedték, bár a parlament törvénytelennek nyilvánítja. Újra a kényszerkölcsönkhöz fordultak, de igen csekély eredménnyel.*”⁵⁶⁹

A só monopóliumával kapcsolatban, 1636-ban, jelentős problémák merültek fel, mivel megtiltották a külföldi sóbehozatalt, például Vizcayából, Dél-Franciaországból. A király abban bízott, hogy rendelkezésével a hazai só előállítását is támogatja, a „védelemből” származó bevétel mellett. Azonban a só ára felment, amelyet a heringhalászat érzett meg elsőként, mivel a heringet sóval tartósították. Hosszabb távon tehát áremelkedéssel kellett számolni. Arról már nem is beszélve, hogy a hajózásban is veszteségek mutatkoztak, mert az angol hajók üresen tértek vissza Dél-Franciaországból. A szappangyártás esetében is védtek a hazai piacot a külföldivel – például a kasztíliai szappannal – szemben, ráadásul előírták, hogy növényi olajt kell használni a bálnaolaj ellenében. Meghatározták, hogy szappant elsősorban Londonban, Westminsterben és Bristolban készítenek. Az új szappan azonban nem nyerte el a vásárlók tetszését, ráadásul a termék eladási árában is megfigyelhető volt az emelkedés.⁵⁷⁰

A „kényszerkölcsönök” („*forced loan*”) esetében érdemes megjegyezni, hogy I. Károly főképp London városától („*City of London*”) kért kölcsön. Ennek oka, hogy az angol főváros volt az ország gazdasági központja. Emellett a király külföldi kölcsönöket is igénybe vett. Idővel azonban mindkét pénzfórást „elapadt”, amely egyet jelentett az egyeduralom végével. I. Károly 1640-ben már a csőd közelében volt, ezért kétségbeesett lépésekre szánta el magát. Egy alkalommal például az Angol Kelet-indiai Társaság („*East India Company*”) birtokában lévő borskészlet egészét foglaltatta le, majd a piacinál jóval alacsonyabb áron értékesíttette.⁵⁷¹

⁵⁶⁶ Vö. BLOXAM, G.A.: *Letters Patent for Inventions. Their Use and Misuse*. In: Andrews, P. W. S. (főszerk.): *The Journal of Industrial Economics*. Volume 5. Number 3. Basil Blackwell. Oxford, 1957. 157. p.

⁵⁶⁷ KYLE, CHRIS R.: „*But a New Button to an Old Coat*”. *The Enactment of the Statute of Monopolies, 21 James I cap.3*. In: *Journal of Legal History*. Volume 19. Issue 3. Routledge. London, 1998. 203. p.

⁵⁶⁸ LOADES, DAVID MICHAEL: *Politics and the Nation 1450–1660. Obedience, Resistance and Public Order*. Fontana Publisher. London, 1974. 385. p.

⁵⁶⁹ MARCZALI (VIII. kötet) é.n., 592. p.

⁵⁷⁰ Vö. GREGG 1984, 217–218. pp.

⁵⁷¹ SCOTT, WILLIAM ROBERT: *The Constitution and Finance of English, Scottish, and Irish Joint-Stock Companies to 1720. Volume II*. Cambridge University Press. Cambridge, 1910. 224. p.

V. 2. 1. 1. 4. Az ún. „hajópénz” (Ship Money)

A király pénzügyi problémáinak megoldására hozott rendelkezések közül minden bizonnyal a legismertebb és a leglátzóbb példa a „hajópénz” bevezetése volt. I. Károly uralkodásáig csak időszakosan vetették ki ezt a középkori eredetű adófajtát, amelyet kezdetben „természetben kellett szolgáltatni”, azaz jellemzően az angol kikötővárosok, illetve tengerparti megyék által történt hajókiállítást jelentette. A későbbiekben azonban már inkább pénzben szedték, mint „partvédelmi adót”. Elsősorban az ellenséges flották, valamint a kalózok elleni védekezés indokolta a „hajópénz” létezését. Habár több rendelkezés, így például I. Edvárd (1272–1307) és III. Edvárd (1327–1377) rendelkezései is törvénytelennek nyilvánították, háború idején mégis elfogadott volt, hogy az angol uralkodók a „királyi előjog” („*Royal Prerogative*”) alapján kivethették a parlament jóváhagyása nélkül. Ezt a „kiskaput” próbálta I. Károly kihasználni, amiből, idővel hatalmas botrány keletkezett a szigetországban. Megjegyezzük, hogy I. (VI.) Jakab 1619-ben már megpróbálkozott azzal, hogy Londonra 40 000, a többi kikötővárosra összesen 8 550 font hajópénzt vetette ki. A rendelkezés nem tette népszerűvé „*a kereszténység legbölcsebb bolondját*”.⁵⁷²

I. Károly – „megkerülve” a veszélyhelyzetet, illetve a háború hiányát – azzal érvelt, hogy a békeidőben is szükséges a hajópénz beszedése a királyság védelme és a kalózok elleni védekezés érdekében. Ráadásul a „hajópénz”, 1634-től, „rendes adóvá” vált, valamint, 1635-től, nemcsak a kikötővárosoktól, tengerparti grófságoktól kívánta azt beszedni a király, hanem az ország belső, szárazföldi részeiben fekvő térségektől is. A közvetlenül a királyi haditengerészet kincstárának fizetett „hajópénz”, 1634 és 1638 között, évente 100–200 000 font bevételt jelentett, azonban a későbbiekben, 1637 után, a bevétel összege – a fizetést megtagadók miatt – egyre inkább csökkent.

Megjegyezzük, hogy I. Károly 1628. február 11-én már hozott egy rendelkezést, amelyben előírta, hogy nemcsak a tengerparti grófságok és városok, hanem a „szárazföldiek” is kötelesek „hajópénzt” fizetni a franciák elleni háború miatt. Ekkor az uralkodó 173 000 fontot írt elő. A rendelkezés már 1628-ban is gyűlöletes volt sokak szemében, főképp miután, 1634-től, ismét elrendelték, de immáron, mint rendes adót.⁵⁷³

Nyilvánvalóvá vált, ha I. Károly eléri a célját, vagyis új néven, új adókat állít fel, akkor hosszú távon nem lesz szüksége a parlament jóváhagyására. Az egész nemzet forrongott. Ennek ékes példája volt, amikor John Hampden (c.1595–1643), egy gazdag parlamenti képviselő és buckinghamshire-i földbirtokos tiltakozott a „hajópénz” megfizetése ellen, illetve megtagadta annak kifizetését. Ezért – 1637 júniusában – az ún. „*Kincstári Bíróság*” („*Court of Exchequer*”) elé került az ügye. A bírák – mivel maguk is megosztottak voltak a kérdésben és ez jól jellemezte a „hajópénz” elfogadottságát is – 1638-ig nem hoztak ítéletet. Ekkor azonban a tizenkét bíró közül hét szavazott a király, öt Hampden mellett. A parlamenti képviselő – több száz ember nyilvánossága előtt – bár elvesztette a pert, de jelentős erkölcsi győzelmet aratott. A pernek egyéb következményei is lettek, ettől kezdve a „hajópénz” megfizetése jelentősen visszazuhan. Amíg 1636-ban az adómegtagadók aránya még csak 3,5% volt, addig 1638-ban már 61%-ra ugrott fel a részarányuk.⁵⁷⁴ Ez nem sok jót jelentett a király számára a jövőre nézve.

⁵⁷² Vö. MCNEILL 1911, 982. p.

⁵⁷³ MCNEILL 1911, 982. p.

⁵⁷⁴ CARLTON 1995, 191. p.; GREGG 1981, 301–302. pp.; HARRIS 2014, 297–298. pp.; QUINTRELL 1993, 64–65 pp.; SHARPE 1992, 585–588. pp.

Habár I. Károly még 1639-ben is kivetette a „hajópénzt”, de mindössze 70 000 font bevétele származott belőle, mivel – ahogyan azt már említettük – egyre többen nem fizették meg azt. I. Károly jóformán tehetetlenné vált. Majd, miután, egyeduralma összeomlott, 1641-ben a „Hosszú Parlament” egyik törvényével jogellenesnek nyilvánította és hatályon kívül helyezte a „hajópénzt”. Érdekességként jegyezzük meg, hogy ekkor a John Hampden elleni perben meghozott ítéletet is semmisnek nyilvánították.⁵⁷⁵

60. kép: Az angol flotta egyik büszkesége, a Sovereign of the Seas (1637)

Forrás: PAYNE, JOHN: *The Sovereign of the Seas*. World History Encyclopedia: <https://www.worldhistory.org/image/15260/the-sovereign-of-the-seas/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

Az angol királyi propaganda mindent megtett, hogy a „hajópénzt” népszerűsítse, illetve annak megfizetői „büszké” legyenek az „eredményre”. Ezért például díszes röplapokat bocsátottak ki. A 17. század legnagyobb galleonja – a francia „*La Couronne*” (1636) mellett – a „*Sovereign of the Seas*” („*A Tengerek Uralkodója*”) is a hajópénznek köszönhető a létezését.⁵⁷⁶ A hajó megépítését maga I. Károly rendelte meg Phineas Pett hajóépítőnél 1634-ben, majd három év múlva, 1637-ben bocsátották vízre.

„*A hajó mintegy száz évvel előzte meg a korát. Az általános vélemény szerint a Trafalgár-i ütközetben is megállta volna a helyét. Gazdag díszítésű orrfigurája a királyt ábrázolja lovon, ahogy eltiporja az ellenséget. Elöl angol, skót, ír, francia hatalmi jelképek vannak rajta, hátul a mitológiai szobrokkal körülvett győzelem istennője uralta. Oldalt címerpajzsok, sisakok, zeneszerszámok és a zodiákus jegyei vannak. A gazdag arany díszítés miatt a hajót csak »Aranyozott Ördög«-nek hívták. Költsége 65 500 font volt, melyet egy új adónem, a hajópénz bevezetésével teremtettek elő. Technikai újítások a vitorlázatában, a tat lekerekítésében jelentek meg. 11 horgonyt vitt magával méretei miatt. 1651-ben felépítményét alacsonyabbra vették, majd 1659/60-ban teljesen átépítették. A hajó ezután a Sovereign nevet viselte és bár számos csatában szerepelt, egy gyertya jelentette a végét 1703-ban a chatham-i dokkban. A gyertya az altiszti szálláson égve maradt, s a hajó leégett.*”⁵⁷⁷

⁵⁷⁵ MCNEILL 1911, 982. p.

⁵⁷⁶ Vö. GULÁŠ, ŠTEFAN – LEŠČINSKY, DUŠAN (Poór József ford.): *A vitorlás hajók története*. Madách Könyvkiadó. Bratislava, 1984. 85. p.

⁵⁷⁷ *Sovereign of the Seas*. Vitorlásvilág: <https://vitorlasvilag.hu/termek/sovereign-of-the-seas-premium-kiadas/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

V. 2. 1. 1. 5. Kitekintés: Korabeli gazdasági viszonyok

A korai Stuart időkben („*early Stuart era*”) „Nagy-Britannia” gazdasága és kereskedelme messze elmaradt attól a szinttől, amelyhez később „felnőtt” a szigetország és ezáltal a – 18–19. századra – világ elsőszámú gyarmattartója és nagyhatalma lett.⁵⁷⁸

A 17. század elejére Velence, de egész Itália jelentősége a múlté lett. A protestáns Egyesült Tartományok (≈Hollandia [Nederland]) lett a világ egyik leggazdagabb és legnagyobb kereskedelmi és hadiflottájával rendelkező állama.⁵⁷⁹ A franciák és az angolok („britek”) még az igazi nagyhatalommá válás útja előtt álltak, habár egyre több területtel rendelkeztek Európán kívül, például Észak-Amerikában.⁵⁸⁰

A 17. század során Anglia – gazdasági értelemben vett – primátusa egyértelműen megmutatkozott a „szegényebb” Skóciához képest. Az ország gazdasága nagyrészt a mezőgazdaságon és a hagyományos iparágakon alapult. Fővárosa, London azonban a keleti és az Atlanti-óceánon túli gyarmatokkal folytatott növekvő kereskedelem középpontjában állt.⁵⁸¹ Hozzáteesszük, hogy ekkor még Amszterdam volt a világ-, illetve közvetítőkereskedelem „szíve”.⁵⁸²

Christopher Hill brit történész meglehetősen kiábrándító megállapítást tett a korabeli Stuart időkben – alapvetően I. (VI.) Jakab és I. Károly – gazdaságpolitikáját illetően, amikor a következőket írta: „*Amennyiben egyáltalán beszélhetünk a Stuart-kormányok gazdaságpolitikájáról, ez a politika abban állt, hogy támogatták a londoni monopolista külkereskedelmi társaságokat a csempészkereskedőkkel szemben, fékeztek az ipari fejlődés ütemét, céhek és monopóliumok útján igyekeztek azt kézben tartani, és üldözték a közvetítő kereskedelmet.*”⁵⁸³ Mielőtt elítélnénk a korai Stuart uralkodókat, érdemes kiemelni, amelyet Christopher Hill is megjegyzett, hogy a monopóliumok „problematikája”, vagyis mint az ország gazdaságát „blokkoló” jelenség már I. (Tudor) Erzsébet regnálásának alkonyán, 1601-ben is jelen volt. Ekkor, az angol parlament előtt felolvasták a monopóliumok jegyzékét, amely szinte a teljes gazdaságot lefedte. Egy képviselő meg is jegyezte: „*A kenyér nincs benne? « Iróniájában alig volt túlzás.*”⁵⁸⁴

A monopóliumokról már tettünk említést, ezért nem térnénk ki rájuk. Annyit jegyeznénk meg, hogy nagymértékben visszafogták a szabad versenyt és egyben az ország gazdasági életét. Ellentétben például a szabadságszerető és élelmes hollandok által követett – nem melleleg sikeres – gazdasági, illetve kereskedelmi módszerrel.

⁵⁷⁸ „*Az Egyesült Királyság a XVII. és XVIII. század folyamán építette ki gyarmatbirodalmát, amelynek magvát az észak-amerikai telepés gyarmatok alkották. [...] Az Egyesült Királyság a XIX. század folyamán újabb hatalmas gyarmatbirodalmat épített ki, amely az első világháborút befejező békekötésekkel érte el legnagyobb kiterjedését.*” HALÁSZ LAJOS – SZEMENYEI JÁNOS (szerk.): *Nagy-Britannia és Észak-Írország. Egyesült Királyság.* In: Halmosy Dénes (felelős szerk.): *Külkereskedelmi Útmutató. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.* Budapest, 1963. 8. p.

⁵⁷⁹ Vö. GYÉMÁNT 2022, 445. p.; ÚJLAKY ISTVÁN: *A bolygó hollandi és a brit szuperhatalom.* Kráter Műhely Egyesület. Pomáz, 2019. 11. p.

⁵⁸⁰ A 17. század első felében a franciák például Új-Franciaországban, a mai Kanada és Egyesült Államok területén terjeszkedtek. Az angolok elsősorban Új-Angliában és Virginiában, továbbá Maryland területén vetették meg a lábukat, ugyancsak a mai Egyesült Államok területén. Vö. FURSZENKO, A. A. ET AL (Siklós Mihály ford.): *Az Egyesült Államok története. I. kötet.* Gondolat Könyvkiadó. Budapest, 1964. 7–13. pp.; SOMOGYI EDE (szerk.): *Magyar Lexikon. Az egyetemes ismeretek encyklopaediája. X. kötet (Julianus-Könyvnyomtatás).* Wilckens és Waidl Kiadóhivatala. Budapest, 1882. 68. p.

⁵⁸¹ *Stuart: Commerce.* Stuarts. English Heritage: <https://www.english-heritage.org.uk/learn/story-of-england/stuarts/commerce/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁵⁸² Vö. GYÉMÁNT 2022, 438–441., 453. pp.

⁵⁸³ HILL 1968, 28. p.

⁵⁸⁴ HILL 1968, 30. p.

A korai Stuart időszakban London volt Európa legnagyobb és leggyorsabban bővülő városa. Évente mintegy hatezer fő vándorolt be, illetve telepedett le a fővárosban. A belső vándorlás elszívó ereje a vidéki Angliát érintette. A főváros lakossága a 17. század hajnalán több mint 140 000 fő lehetett,⁵⁸⁵ mások szerint akár már 200 000 fő is élhetett a településen.⁵⁸⁶ Annyi bizonyos, hogy a település rohamléptékben fejlődött. Példaként említhető, hogy I. Károly regnálása idején a Covent Gardenben megépítették London első terét (1630), továbbá – 1637-ben – a Hyde park a város első nyilvános parkjává vált. I. Károly halálát követően, 1650-ben Londonnak már kb. 350–400 000 lakosa lehetett.⁵⁸⁷ Ráadásul a növekedés továbbra is dinamikus volt.

Stuart-kori Anglia számos városának is növekedett a népességszáma. A legnagyobb közé tartozott Bristol – London után a második legnagyobb kikötőváros –, továbbá a posztógyártásáról és ruhaiparáról elhíresült Norwich, valamint a szénkereskedés egyik legjelentősebb központja, Newcastle. A növekedés a gazdaságtól és a kereskedelemtől is függött: Newcastle városa például szenet szállított a durhami bányákból Londonba. Az előbbi városok mellett továbbra is virágoztak azok a városok (Worcester, Shrewsbury, Tewkesbury, Devizes, Reading, Malmesbury, etc.), amelyek gazdagságukat a hagyományos gyapjú- és ruhaiparból merítették, mint például Gloucester, a cotswoldi gyapjúkereskedelem metropolisza. (Mindemellett a bekerítések, az erdőirtások, mocsarak lecsapolása, etc. hatalmas társadalmi feszültségeket okozott.) A feltörekvő ipari közösségek közé tartozott a textilfonó Manchester és a fémmegmunkáló Birmingham, amelynek lakossága a Stuart-időkben (1603–1714) megnégyszereződött, nyolcezer főre nőtt. A norfolki Great Yarmouthhoz hasonló halászkikötők is virágoztak, és kikötőik hemzsegték a hajóktól. Anglia életében – szigetszág lévén – jelentős szerepet játszott a halászat, különös tekintettel a heringhalászatra.⁵⁸⁸

A korai Stuart uralkodók igyekeztek hasznot hajtani az ország kereskedelméből, ezért „monopóliumokat” adtak el több áru vonatkozásában, és így rögzítették kiskereskedelmi áraikat. A rendelkezés amellett, hogy népszerűtlen volt, még gazdasági kárt is okozott Angliának. Kiemeljük, hogy a „hangulat” 1624-ben érthette el a tetőpontját, mert I. (VI.) Jakab utolsó angol parlamentje eltörölte a monopóliumokra vonatkozó népszerűtlen jogszabályokat, de a pénzsűkében lévő I. Károly és tanácsadói „szabadalmakként” újra bevezették őket.

Érdekességként emlíjük ki, hogy különösen a szappangyártás monopóliumát ítélték el az emberek, amely lehetővé tette az alacsonyabb rendű rivális termékeinek a piacról történő kiszorítását. Bristolban például egy mosónő és egy szobalány nyilvánosan demonstrálta, hogy a helyi szappan jobban tisztít, mint a szabadalmaztatott szappan.⁵⁸⁹ Arról már nem is beszélve, hogy a monopolizált termék drágább volt.

⁵⁸⁵ Vö. MOOTE 2008, 10–11. pp.

⁵⁸⁶ *Stuart: Commerce. Stuarts.* English Heritage: <https://www.english-heritage.org.uk/learn/story-of-england/stuarts/commerce/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁵⁸⁷ FRENCH, YLVA (Jávor Andrea – Szilágyi Péter ford.): *London. Blue Guide – Kék útikönyvek.* Corvina Könyvkiadó. Budapest, 1994. 57–58. pp.

⁵⁸⁸ Megjegyzés: Great Yarmouth heringhez fűződő hosszú kapcsolatát tükrözi a város címere. A város első sorban a 17. században gazdagodott meg a hering halászatából és kereskedelméből. A yarmouth-i heringet a társadalom minden tagja fogyasztotta, beleértve a királyi – Stuart – háztartást is. Vö. *Great Yarmouth: Boaters, bloaters and red herrings.* Fishing News: <https://fishingnews.co.uk/features/great-yarmouth-boaters-bloaters-and-red-herrings/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.); HANKISS – MAKKAI 1965, 32–33., 39–40. pp., *Stuart: Commerce. Stuarts.* English Heritage: <https://www.english-heritage.org.uk/learn/story-of-england/stuarts/commerce/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁵⁸⁹ *Stuart: Commerce. Stuarts.* English Heritage: <https://www.english-heritage.org.uk/learn/story-of-england/stuarts/commerce/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

3. térkép: Anglia legfontosabb iparágainak földrajzi elhelyezkedése a 16. és 17. század fordulóján

Forrás: HANKISS ELEMÉR – MAKKAI LÁSZLÓ: *Anglia az újkor küszöbén. Európa nagy korszakai.* Gondolat Kiadó, Budapest, 1965. 41. p.

Anglia és amerikai gyarmatainak gazdasági kapcsolata, illetve kereskedelme is megélné. A Stuart-korszakban – főképp vallási okok miatt – legalább háromszáz-ezer bevándorló érkezett az amerikai kontinensre, ezért is erős kapcsolat alakult ki a kolóniák és az „anyaország” között. A kereskedelem, különösen a „Stuart-restauráció” (1660) után fejlődött. Az Újvilágból – és Ázsiából – érkező import érintette a cukrot, a dohányt és más egzotikus élelmiszereket, például az ananászt, a banánt, a kakaót, etc.⁵⁹⁰ Érdekességgént közöljük, hogy I. Károly idősebbik fia, II. Károly uralkodása (1660–1685) idején az ananász – drágasága miatt – a gazdagság egyik kifejezője, jóformán „státuszszimbólum” volt.⁵⁹¹

⁵⁹⁰ *Stuart: Commerce.* Stuarts. English Heritage: <https://www.english-heritage.org.uk/learn/story-of-england/stuarts/commerce/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁵⁹¹ Vö. GYÉMÁNT 2021, 260. p.; MIRALLES, NINA-SOPHIA: *The Strange History of the „King-Pine”.* 2018. április 25. The Paris Review: <https://www.theparisreview.org/blog/2018/04/25/the-strange-history-of-the-king-pine/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

A korai Stuart uralkodók idején bizonyos gazdasági társaságok prosperáltak. Mások – a kereskedelmi rendelkezések, a korrupció, etc. miatt – „vegetáltak” vagy tönkrementek. Az I. (Véres) Mária (1553–1558) és I. Erzsébet (1558–1603) angol királynők uralkodása idején alapított nagy kereskedelmi társaságok jelentős haszonra tettek szert. A „Moszkvai Társaság” („*Muscovy Company*”) [1555], más néven „Orosz Társaság” („*Russian Company*”) – kötelek, kender, fagyú, prémek, valamint más orosz termékek kapcsán – Oroszországgal kereskedett.⁵⁹² A „Levantei Társaság” („*Levant Company*”) [1581] a török és közel-keleti áruk okán Konstantinápolyal alakított ki szorosabb kapcsolatokat.⁵⁹³ Az „Angol Kelet-indiai Társaság” [1600] hajói pedig teát, selymet, indigót, ópiumot, etc. hoztak elsősorban Indiából.⁵⁹⁴ Ezért is volt kellemtelen, hogy a kalózok, amelyek ellen, erős hadiflotta híján a korai Stuart uralkodók alig tudtak védekezni, nagy károkat okoztak még a Brit-szigetek környéki vizeken is.⁵⁹⁵

A kereskedelmi társaságoknál maradva, megemlítjük, hogy I. Károly nehéz gazdasági helyzetbe hozta a prosperáló Angol Kelet-indiai Társaságot. Mivel több kereskedő féltékeny volt az előbbieken említett társaság sikereire, Sir William Courten [más olvasatban Curteen] (1572–1636) angol kereskedőnek – aki Barbados kolonizációját is finanszírozta – sikerült elérnie, hogy I. Károly 1635-ben kiváltságlevelet adjon egy rivális kereskedelmi társaság alapítására. Az ún. „*Courteen Association*” nevű szerveződés alapvetően olyan keleti területekkel való kereskedelemre kapott jogot, ahol az Angol Kelet-indiai Társaság nem volt jelen. Később azonban mégis elmérgesedett a viszony a két gazdasági társaság között. Mivel az Angol Kelet-indiai Társaság a polgárháború idején a parlamentet támogatta, a király ezért a rivális társaságot részesítette előnyben. Az új társaság gazdasági életében jelentős bajok (elsüllyedt hajók és rakomány, rossz szervezés, gazdasági nehézségek, etc.) mutatkoztak. Emiatt az alapítónak már 1636-ban külföldre kellett szöknie, ahol hamarosan meghalt. A társaság 1649-ben az „*Assada Company*” nevet vett fel, majd 1657-ben Oliver Cromwell lordprotektor (1653–1658) elrendelte a társaság beolvadását az Angol Kelet-indiai Társaságba.⁵⁹⁶

Érdemes mintegy kitekintésként említést tenni a hugenották gazdasági szerepéről is. XIV. Lajos francia király (1643–1715) üldöztetése elől számos francia protestáns (hugenották) menekült el Franciaországból. A célországok, főképp Anglia, a protestáns Egyesült Tartományok, továbbá bizonyos német területek, valamint – a későbbi óragyártásáról is elhíresült⁵⁹⁷ – Svájc voltak. A hugenották, jelentős hasznot hajtva, rányomták bélyegüket az előbbi országok iparára és kereskedelemre. Sok képzett kézműves, különösen selyemszövő volt közöttük. Közösséget hoztak létre Bristolban, Canterburyben, de főképp – Spitalfields és Soho környékén – Londonban. A század végén (1700) már London népességének nagyjából 5%-át tették ki.⁵⁹⁸

⁵⁹² *Muscovy Company*. Encyclopaedia Britannica: <https://www.britannica.com/topic/Muscovy-Company> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁵⁹³ *Levant Company*. The British Museum: <https://www.britishmuseum.org/collection/term/BIOG177802> (Letöltés ideje: 2023. április 17.)

⁵⁹⁴ *East India Company*. Encyclopaedia Britannica: <https://www.britannica.com/money/topic/East-India-Company> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁵⁹⁵ *Charles I, 1640: An Act for the reliefe of...* In: Statutes of the Realm. Volume V. Great Britain Record Commission. London, 1819. 134–135. pp.

⁵⁹⁶ Vö. SCOTT (Volume II.) 1910, 112–123. pp.

⁵⁹⁷ Vö. *A francia hugenották alapozhatták meg a svájci óragyártást*. 2008. június 7. Világgazdaság: <https://www.vg.hu/cegvilag/2008/06/a-francia-hugenottak-alapozhattak-meg-a-svajci-oragyartast> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁵⁹⁸ *Stuart: Commerce*. Stuarts. English Heritage: <https://www.english-heritage.org.uk/learn/story-of-england/stuarts/commerce/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

V. 2. 1. 2. Thomas Wentworth, a király „jobbkeze”

Feltehetően kevés olyan korabeli, 17. századi államférfi élt Angliában, aki annyira népszerűtlen lett volna, mint maga Thomas Wentworth. Nemcsak a kortársak, hanem az azóta eltelt évszázadokban keletkezett írott források is igencsak elítélően szóltak személyéről, de legfőképp hivatali „teljesítményéről”.

Thomas Wentworth, Strafford első earlje 1593. április 13-án született Londonban. Apja, Sir William Wentworth (1562–1614), Wentworth Woodhouse első baronetje, földbirtokos, anyja, Anne Atkins of Stowell szintén nemesi származású úrhölgy volt. Apja családja Yorkshire, anyjéé Gloucestershire területén rendelkezett birtokkal.⁵⁹⁹

A család az ifjú Thomas Wentworth neveltetésére igencsak odafigyelt, ezt bizonyítja, hogy a cambridge-i St. John’s College-ben tanulhatott, később Londonban a jogi pályára lépett. Idővel, 1611-ben pedig lovaggá ütötték.⁶⁰⁰

Thomas Wentworth magánéletéről annyit érdemes tudni, hogy háromszor nősült. Először (1611–1622) Lady Margaret Clifford, majd (1625–1631) Lady Arabella Holies, végül (1632–1641) Elizabeth Rodes lett a felesége. Második feleségétől született legidősebb fia, William Wentworth (1626–1695), Strafford második earlje, továbbá két lánya, Anne és Arabella. Harmadik felségétől egy lánya, Margaret született.

Wentworth politikai pályája még 1614-ben elindult, amikor a parlament tagja lett, mint Yorkshire második képviselője. (Az első képviselő, John Savile (1556–1630), Savile of Pontefract első bárója volt.) Wentworth 1621-ben is bejutott az angol parlamentbe, de akkor már Yorkshire első képviselőjeként, Lord George Calvert (1580–1632), Baltimore első bárója mellett. A következő és egyben I. (VI.) Jakab utolsó parlamentjében (1624) már Pontefract második képviselője volt. Közéleti pályafutása ebben az időszakban kevésbé volt meghatározó.

A változások 1625-ben, I. Károly hatalomra kerülésével álltak be. Wentworth ismét Yorkshire első képviselője lett Lord Thomas Fairfax (1560–1640) mellett. Ekkor már sokkal inkább hallatta a hangját. Elítélte a spanyolok ellen vívott háborút, illetve támadta Buckingham első hercegének politikai szerepvállalását. Nem is maradt el ennek „jutalma”, mivel I. Károly Yorkshire grófság sheriffjévé („*High Sheriff of Yorkshire*”) nevezte ki. Ez azt jelentette, hogy hivatalos ügyei miatt nem hagyhatta el a grófság területét, ezért nem lehetett parlamenti képviselő 1626-ban. Korábban utaltunk rá, hogy I. Károly egyik módszere volt, hogy „felfelé buktatta” azokat, akik vele szemben eltérő politikai álláspontra helyezkedtek. Ennek ellenére Wentworth nem orrolt meg a királyra. Ráadásul később, 1628-ban ismét Yorkshire, immáron második képviselője volt, Henry Belasyse (1604–1647) mellett.⁶⁰¹

A kezdetben az „ellenzék” oldalán álló, jó szónoki képességgel megáldott politikus hamarosan – 1627-ben – a börtönben találta magát, mert visszaütötte a kényszerkölcsönt („*forced loan*”), amelynek nyújtását a király számos „fizetőképes” alattvalójától elvárta.⁶⁰² Nem ő volt azonban az egyedüli, aki emiatt börtönbe került.

⁵⁹⁹ YORKE 1911, 978. p.

⁶⁰⁰ Vö. YORKE 1911, 978. p.; *Wentworth, Thomas*. A Cambridge Alumni Database. University of Cambridge: <https://venn.lib.cam.ac.uk/cgi-bin/search-2018.pl?sur=&suro=w&fir=&firo=c&cit=&cito=c&c=all&z=all&tex=WNTT609T&sy=&eye=&col=all&maxcount=50> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁶⁰¹ Vö. GARDINER, SAMUEL RAWSON: *Wentworth, Thomas, first Earl of Strafford (1593–1641)*. In: Lee, Sidney (szerk.): *Dictionary of National Biography*. Volume LX (Watson–Whewell). Smith Elder & Co. London, 1899. 268–270. pp.; YORKE 1911, 978. p.

⁶⁰² YORKE 1911, 978. p.

Wentworth valószínűleg nem sokáig lehetett börtönben, mert 1628-ban már ismét aktívan támogatta a király pénzügyi politikáját, továbbá a „*Jog kérvénye*” egyik legnagyobb támogatója lett. Miután a király aláírta azt, Wentworth helyénvalónak vélte támogatni a királyt, mivel az elfogadta a kötelezettségeket.⁶⁰³ Habár szembeszállt a királyi önkénnyel, de a „*Jog kérvénye*” aláírása után nem tartotta helyénvalónak a királyi hatalom további korlátozását. Helytelenítette azt is, hogy a parlament egyre nagyobb hatalomra és „puritán” színezetre tett szert. Emellett az addigi politikai ellenfelei is igyekeztek „lekenyerezni”. Felkínálták neki a York székhelyű ún. „*Északi Tanács*” („*Council of the North*”) elnöki posztját, amelyet hamarosan el is foglalhatott és egészen 1641-ig – mint utolsó elnök – betöltötte azt.⁶⁰⁴

Wentworth „(...) 1628-ra önző s nagyravágyó lett [...] az udvar pártjára állott és Károly király peerré, 1629. a titkos tanács tagjává és az északi tartományok kormányának elnökévé nevezte ki. Ő javasolta Károly királynak azt a tervet, hogy parlament nélkül uralkodjék s a király törekvését az abszolutizmus megalapítására erélyesen támogatta.”⁶⁰⁵ A későbbiek folyamán, 1632. január 12-én I. Károly Írország Lordhelytartójának („*Lord Deputy of Ireland*”) nevezte ki Thomas Wentworth-t, aki a hivatalát egészen 1640-ig töltötte be. Írország kapcsán megjegyezendő, hogy „(...) az első Stuart, I. Jakab (1603–25) nagyobb foku reformokat próbált életbe léptetni: egyrészt segíteni akart a sziget bajain, de másrészt saját hatalmát is kívánta emelni. I. Károly uralkodása alatt (1625–49) a vallási ellentétet még politikai válság járult.”⁶⁰⁶

Wentworth írországi szerepvállalásáról meglehetősen eltérően nyilatkoznak az egyes források. A Pallas Nagy Lexikona szerint az uralkodó helytartójaként „(...) a királyi tekintélyt a szigeten feltétlen uralomra juttatta.”⁶⁰⁷ Több tekintetben hatékony volt, így megreformálta a közigazgatást, a kevésbé hatékony tisztviselőket elbocsátotta, támogatta a vázsongyártást, a vámokból egyre jelentősebb bevétele származott a koronának, véget vetett az Írország környéki kalózkodásnak, etc. A sikeres működés hátulütője, hogy despotikus módon hajtotta végre a rendelkezéseit. Nem az írek, hanem a király érdekeit nézte, aki ezt honorálta is neki, hiszen 1640-ben Strafford első earljévé emelte. Minden tekintetben Írországot Anglia érdekei mögé sorolta, és akkor még nem emlékeztünk meg az önkényes eljárásokról, a hadsereg felállításáról, a katolikus írekkel szembeni vallási intoleranciáról, etc. Sok ellenséget szerzett magának Írországban és bár rendet tett, de miután 1641-ben kivégezték, felkelés robbant ki a „Smaragd szigeten”.

Thomas Wentworth mélyrepülése 1640-ben indult „(...) midőn a hosszú parlament megnyílt, az alsóház azonnal főbenjáró pört indított ellene, mivel a királyt alattvalói ellen háborúra és az ország alaptörvényeinek megdöntésére izgatta. Strafford nagy ügyességgel védelmezte magát s felmentése a felsőházban bizonyosnak látszott, midőn az alsóház (Pym) egy elavult bill of attainder-t alkalmazott ő reá, melynek alapján azután halálra ítélték. A londoni polgárság által terrorizált felsőház hét szótöbbséggel megerősítette az alsóház ítéletét.”⁶⁰⁸ Mindezek ellenére – és mert a szavát adta – I. Károly nem akarta feláldozni az egyik legbizalmasabb emberét, végül mégis aláírni kényszerült a halálos ítéletét. Thomas Wentworth-szel végül 1641. május 12-én, a londoni Tower Hillen végzett a hóhér pallósa.

⁶⁰³ WEDGWOOD, CICELY VERONICA: *Thomas Wentworth, 1st Earl of Strafford. A Revaluation.* Jonathan Cape. London. 1961. 74. p.; YORKE 1911, 978. p.

⁶⁰⁴ YORKE 1911, 978. p.

⁶⁰⁵ BOKOR (XV. kötet) 1897, 232. p.

⁶⁰⁶ BOKOR (IX. kötet) 1895, 697. p.

⁶⁰⁷ BOKOR (XV. kötet) 1897, 232. p.

⁶⁰⁸ BOKOR (XV. kötet) 1897, 232. p.

Kiemeljük, hogy Strafford earljének „feláldozása” a mai napig ellentmondásos. Egyes források szerint maga az earl kérte a királyt, hogy írja alá az ítéletet. „*A király, ki előbb becsületszavát adta volt Straffordnak, hogy hajszála sem fog görbülni, sokáig vonakodott kedvelt miniszterét feláldozni, s csak akkor engedett és erősítette meg a halálos ítéletet, midőn Strafford maga kérte, hogy a királyság ügyének megmentéséért áldozza fel az ő személyét.*”⁶⁰⁹ Más források ellenben eltérő állásponton vannak. Egyesek szerint az earl sztoikus nyugalommal fogadta a hírt, de keserűen mégis megjegyezte, hogy „*Put not your trust in princes!*”, azaz „*Ne bíz a hercegekben!*” Még William Laud, Canterbury érseke – aki a kivégzés előtt megadta Wentworth-nek az utolsó áldást – is megjegyezte, hogy a király elhagyta bizalmi emberét.⁶¹⁰ A sors iróniája, hogy néhány év múlva az érsek feje is ugyanott hullott a porba, mert a királyt szolgálta.

A parlament becsületére legyen mondva, hogy Strafford earljének hivatalviselése miatt nem érte atrocitás annak családját.⁶¹¹ Ráadásul „*(...) a restauráció után II. Károly helyreállította a királyság hű szolgájának becsületét s Strafford legidősebb fia [t.i. William Wentworth] atyja címeit és a peerméltóságot visszakapta.*”⁶¹²

61. kép: Thomas Wentworth portréja (c.1633)

Megjegyzés: A Sir Anthony van Dyck (1599–1641), a flamand származású festőművész által, 1633 körül alkotott olajfestmény méretei: magasság: 124,5 cm (49 inch), szélesség: 108 cm (42,5 inch). A festmény jelenleg a londoni National Portrait Gallery gyűjteményéhez tartozik. Hosszabb időre a cheshire-i, Disley-ben található Lyme Park udvarháznak adták kölcsön. Forrás: SIR VAN DYCK, ANHTONY: *The portrait of Thomas Wentworth, 1st Earl of Strafford.* National Portrait Gallery: <https://www.npg.org.uk/collections/search/portrait/mw06089> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁶⁰⁹ BOKOR (XV. kötet) 1897, 232. p.

⁶¹⁰ Vö. TREVOR-ROPER, HUGH REDWALD: *Archbishop Laud 1573–1645.* Macmillan and Co. Limited. London, 1940. 409. p; WEDGWOOD 1961, 380. p.

⁶¹¹ WEDGWOOD 1961, 393. p.

⁶¹² BOKOR (XV. kötet) 1897, 232. p.

62. kép: I. Károly angol, ír és skót király (1625–1649) lovas portréja

Megjegyzés: Sir Anthony van Dyck (1599–1641), a neves flamand, antwerpeni származású festőművész által, 1636/1637 körül alkotott olajfestmény méretei: magasság: 367 cm (144,5 inch), szélesség: 292,1 cm (115 inch). A festmény jelenleg a londoni National Gallery gyűjteményét gazdagítja. Forrás: SIR VAN DYCK, ANTHONY: *I. Károly angol király lovas portréja*. („*Ruiterportret van Karel I van Engeland*”), c.1636/1637. RKD – Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis: <https://rkd.nl/nl/explore/images/57159> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

V. 2. 1. 3. A vallási nehézségek „megoldása”

I. Károly egyeduralmát egyházfőként kiadott utasításai is népszerűtlenné tették. A puritanizmust lázító eszmerendszernek tartotta, ráadásul a római katolikus vallással szemben többé-kevésbé elnéző volt, ezért sokan azt hitték róla, hogy titokban elkötelezett római katolikus. Habár a király felesége, (Bourbon) Henrietta Mária valóban elkötelezett, bigott „pápista” volt, a király viszont nem volt az. Arra azonban valóban elszánta magát, hogy olyan egységes szertartásrendet vezet be, amely közelebb áll a katolicizmushoz. Az uralkodó törekvése „olaj volt a tűzre” az egyre növekvő számú és elégedetlenkedő puritán közösség, valamint a presbiteriánus skótok szemében.

I. Károly a holland reformátusok egyik irányzata, az ún. „*arminiánusok*” felé hajlott. „*Ezek elvetették a kálvinizmus tanát az eleve elrendeltségről, ami eddig hivatalosan az angol állami egyház hitvallásának alapját képezte. Ehelyett az új irányzat hívei az isteni kegyelem egyetemességét hirdették, ami a szabad akaratral felruházott emberek számára műveik, cselekedeteik és egész magatartásuk által állandóan hozzáférhető marad. Ebből kifolyólag az arminiánusok az istentiszteletek liturgikus formáit ismét erősen a katolikus hagyományokhoz közelítették.*”⁶¹³ Amikor a király „valláspolitikája” ismertté vált, a közvélemény, főképp a puritánok megijedtek, mert azt hitték, hogy „pápista ármánnyal”, az ellenreformáció térnyerésével van dolguk.

Az uralkodó szemében a mérsékelt, „engedékeny”, arminiánus irányzat feltehetően azért is lehetett szimpatikus, mert elfogadta a klerikális tekintélyt. I. Károly, apjához hasonlóan, abszolútizmusba hajló nézeteket vallott, I. (VI.) Jakab szerint „*no bishop, no king*”, azaz, ha nincs püspök, akkor király sincs. Azok, akik nem fogadják el az egyházi tekintélyt, az uralkodó tekintélyét is elutasítják. A puritánok körében egyértelműen elutasított volt az előbbi nézet, de még a valamelyest mérsékelt skót presbiterianizmus sem fogadta azt el. A király hazai „valláspolitikája” mellett ugyancsak felháborodást keltett, hogy I. Károly nem támogatta hatékonyan a protestánsok – például a hugenották – harcát külföldön, emellett a „*harmincéves háborúban*” kezdetben jól szereplő katolikus hatalmak „térnyerése” is rémisztően hatott az angolok és skótok többségének körében.⁶¹⁴ Ráadásul II. Gusztáv Adolf svéd király (1611–1632) katonai győzelmei miatt I. Károly tizenkétezer katonát ígért titokban a spanyoloknak, bár azt nyilvánvalóan rendelkezésre bocsátani nem merte.⁶¹⁵

Korábban már utaltunk rá, hogy a reformáció hatása eltérő mértékben érvényesült, illetve különböző szinteket ért el Angliában, Skóciában, valamint Írorszáiban. Ez jelentős mértékben befolyásolta a valláspolitikai és belpolitikai történéseket. „*Angliában az anglikán egyház hierarchikus püspöki alkotmányával a mérsékelt kálvinizmusra alapult. [...] Ezzel szemben a skót egyháznak, egy „alulról építkező” reformáció eredményeként, zsinati alkotmánya volt és papjaik a kálvinista tanok szigorú változatát hirdették. Írorszáiban a lakosság túlnyomó része továbbra is a római katolikus tanok híve maradt.*”⁶¹⁶

⁶¹³ WENDE 2001/a, 113. p

⁶¹⁴ Vö. CUST 2005, 97–103. pp.; DONAGHAN, BARBARA: *Halcyon Days and the Literature of the War. England's Military Education before 1642*. In: INNES, JOANNA – WICKHAM, CHRIS (szerk.): *Past and Present. A journal of historical studies*. Volume 147. Issue 1. The Past and Present Society – Oxford University Press. Oxford, 1995. 65–100. pp.; HOWAT 1974, 40–46. pp.; MANGOLD LAJOS: *Világtörténelem. III. kötet. Újkor és legújabb kor*. Franklin-Társulat. Budapest, 1885. 76. p.

⁶¹⁵ Vö. HILL, CHRISTOPHER (Lítván György ford.): *Az angol forradalom évszázada, 1603–1714*. Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1968. 52. p.

⁶¹⁶ WENDE 2001/a, 119. p.

I. Károly az első, az angol „megoldással” szimpatizált, némi módosítással, már, ami az arianizmus felé való elhajlást jelenti. Ennek értelmében az uralkodó „bizalmasa”, William Laud (1573–1645), Canterbury érseke (1633–1645) nagy vehemenciával vetette bele magát a munkába, hogy az uralkodó akaratát kiszolgálja. Az érsek az anglikán egyházat az arminianus irányzat felé mozdította, amely megjelent mind a liturgiában, mind a közösségi imakönyv („*Book of Common Prayer*”) elfogadásában. Az uralkodó és Laud érsek tevékenységükkel kivívták a puritánok haragját, de a skótok is berzenkedtek. Az angol király, mint skót uralkodó megpróbálta valláspolitikáját a nyakas skótokra is rákényszeríteni. Habár az uralkodó Skóciában született, de gyermekkorra óta először csak 1633-ban látogatott „haza”. A skóciai látogatás „apropóját” I. Károly skót királlyá történő megkoronázása (1633. június 18.) jelentette. Az uralkodó ragaszkodott hozzá, hogy anglikán rítus szerint koronázzák meg. A legnagyobb felháborodást azonban az új szertartásrend, főképp az új imakönyv bevezetése (1637) jelentette, amely szinte teljesen megegyezett az anglikán imakönyvvel. Az új imakönyv bevezetésével kapcsolatban a király nem egyeztetett sem a skót parlamenttel, sem a skót egyházzal („*Kirk*”). Habár I. Károly nyomására több skót püspök elfogadta azt, Skócia népe egyértelműen elutasította a „vallási reformot”.⁶¹⁷ Már 1638. július 23-án zavargások robbantak ki a skót fővárosban, Edinburgh-ben. Majd aláírták az „ellenállás termékét”, a „*National Covenant*” („*Nemzeti Szövetség*”) elnevezésű egyezményt. A dokumentum aláírói hitük védelmében elutasítottak minden olyan egyházi reformot, amelyet a skót parlament, valamint a skót egyház nem engedélyezett. A skót egyház közgyűlése („*Great Assembly of the Church of Scotland*”) 1638 novemberében elutasította az új imakönyv használatát, továbbá eltörölte a püspöki hierarchiára épülő egyházi rendszert, helyette a presbiterianus kormányzatot fogadott el.⁶¹⁸ Az új imakönyv bevezetése körüli vita annyira eldurvult, hogy egy istentisztelet alkalmával Walter Whitford (c.1581–1647) Brechin püspöke (1635–1638) töltött pisztolyokat fogott a felindult hívekre, mert csak így tudta „rábírní” a háborgó egybegyűlteket, hogy végighallgassák az istentiszteletet.⁶¹⁹

A közösségi imakönyvet Skóciában először 1637. július 23-án, az edinburgh-i St. Giles (Szent Egyed) katedrálisban használták először. James Hannay (c.1595–1661) a katedrális dékánja az istentisztelet során a közösségi imakönyvből olvasott fel, amikor egy összecusukható zsámoly vagy – más elgondolás szerint – háromlábú szék repült felé. Az ülőalkalmatosság elhajítója Janet „Jenny” Geddes (c.1600–c.1660) edinburgh-i piaci gyógynövényárus, kofa volt, aki éktelen haragra gerjedve szitkokat szórt a dékánra az új imakönyv használata miatt. Nevezetesen: „*De'il gie you colic, the wame o' ye, fause thief; daur ye say Mass in my lug?*”, ami szabad fordításban: „*Az ördög okozzon a gyomrodba kólikát, te rossz tolvaj. Te akarsz istentiszteletet tartani nekem?*” Az esemény Isten imádata helyett végül hatalmas botrányba, tumultusba torkollott.⁶²⁰

⁶¹⁷ CUST 2005, 212., 219., 223–224. pp; GREGG 1981, 288. p.; SHARPE 1992, 774–776, 780–781. pp.; STARKEY, DAVID: *Monarchy. From the Middle Ages to modernity*. HarperPress. London, 2006. 107. p.

⁶¹⁸ CARLTON 1995, 189–197. pp.; CUST 2005, 224–237. pp.; SHARPE 1992, 788–791. pp.

⁶¹⁹ CARLYLE, EDWARD IRVING: *Whitford, Walter (c.1581–1647)*. In: Lee, Sidney – Leslie, Stephen (szerk.). *Dictionary of National Biography. Volume LXI (Whichcord-Williams)*. Smith, Elder & Co. London, 1900. 127–128. pp. DEARY 1996, 26. p.

⁶²⁰ Vö. GOODWIN, GORDON: *Geddes, Jenny*. In: Lee, Sidney – Stephen, Leslie (szerk.). *Dictionary of National Biography. Volume XXI (Garnett-Gloucester)*. Smith, Elder & Co. London, 1890. 102. p.; *Jenny Geddes. Scotclans*: <https://www.scotclans.com/pages/jenny-geddes> (Letöltés ideje: 2024. április 17.); KIRKTON, JAMES: *The secret and true history of the church of Scotland from the Restoration to the year 1678*. John Ballantyne. Edinburgh, 1817. 30–32. pp.; LEES, JAMES CAMERON: *St Giles, Edinburgh. Church, College, and Cathedral. From the Earliest Times to the Present Day*. W. & R. Chambers. Edinburgh - London, 1889. 207–211. pp.

V. 2. 1. 3. 1. Az első püspök háború (1639)

I. Károly válasza – a skótok ellenszegülése miatt – nem sokáig váratott magára; erővel kívánt érvényt szerezni az akaratának. Ennek eredménye az ún. „*püspök háború*” („*Bishops' War*”) lett. A ténszerűség kedvéért jegyezzük meg, hogy a püspök háború alapvetően két fegyveres megmozdulást takar, az ún. „*első püspök háborúra*” („*First Bishops' War*”) 1639-ben, a „*második püspök háborúra*” („*Second Bishops' War*”) 1640-ben került sor. Egyes források szerint az első és második püspök háború az angol polgárháború részeinek tekinthetők, mások csak annak előzményeinek tartják.⁶²¹

A háborúnak azonban nem csak vallási eredője volt. Az uralkodó több nemest is elidegenített magától, ezért azok veszélyeztetve érezték magukat. I. Károly a skóciai reformjait úgy kívánta elősegíteni, illetve finanszírozni, hogy meg kívánta szerezni a korábban a skóciai római katolikus egyház birtokában lévő földeket. Ezeket a földeket még a skót reformáció beköszönte idején eladták, nagyobb hányaduk skót főnemesekhez került, ezért azok, akiknek a birtokai veszélyben voltak egyértelműen a „*Nemzeti Szövetség*” mellé álltak.⁶²² A háborúra mindkét fél próbált felkészülni, a skótok is verbuváltak, igyekeztek mozgósítani, a haditervet kidolgozni, etc.

Az első püspök háború esetében az uralkodó saját pénzen egy jelentős sereget állított fel, amely déli irányból, Berwick (Berwick-upon-Tweed) városa felé tartott. A haditerv szerint egy másik sereg James Hamilton (1606–1649), Hamilton első hercegének vezetésével Aberdeen városánál szállt volna partra, ahol a George Gordon (1592–1649), Huntly második márkijának vezetésével gyülekező helyi, rojalista csapatokkal egyesül. Nyugati irányból, Írországból Randal MacDonnell (1609–1683), Antrim első márkija és serege hajózott volna át Carrickfergusból Skócia délnyugati partjára, ahol egyesül a királpárti klánokkal, főképp a MacDonalddokkal.⁶²³

A haditerv azonban túl összetett volt, továbbá Angliában sem fogadták el egyértelműen a király Skócia ellen irányuló katonai vállalkozását, ráadásul – amint már megszokhattuk – I. Károly hamarosan pénzügyi gondokkal küzdött. Mindez nem növelte az uralkodó esélyét a győzelemre, arról nem is beszélve, hogy az Alexander Leslie (1582–1661), Leven első earlje, továbbá Archibald Campbell (1607–1661) a Campbell klán vezetője, Argyll első márkija, valamint James Graham (1612–1650), Montrose első márkija által vezetett skót „szövetségesek” („*Scottish Covenanters*”) jól szerepeltek. Így például Dumbarton elfoglalásával megakadályozták az Írország felől érkező királyi csapatok partraszállását. Hasonló helyzet játszódott le Aberdeen városánál is, igaz, később Aberdeen városa a király kezére került.⁶²⁴

A közel tizenötezer főt számláló királyi főszereg jórészt kis harcértékű, illetve nem megfelelően kiképzett sorkatonákból állt, akiket banditák és milicisták egészítettek ki. A felszereltségük is kívánnivalót hagyott maga után, mivel jobbára csak íjakkal és nyilakkal rendelkeztek. Az uralkodó sikertelen kísérletet tett arra, hogy Spanyol-Németalföld területéről zsoldosokat verbuváljon. Mindez nem vetett jó fényt a királyra, mivel sokan ebben a lépésében is „pápista beavatkozást” véltek felfedezni.⁶²⁵

⁶²¹ *Bishops' War*. Encyclopaedia Britannica: <https://www.britannica.com/event/Bishops-Wars> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁶²² *The Bishop's Wars of 1639*. Scotland.org.uk: <https://www.scotland.org.uk/scotland-in-the-seventeenth-century/the-bishops-wars-of-1639> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁶²³ HARRIS 2014, 374. p.

⁶²⁴ ROYLE, TREVOR: *Civil War. The Wars of the Three Kingdoms 1638–1660*. Abacus. London, 2006. 90–91.

pp.

⁶²⁵ Vö. HARRIS 2014, 374. p.; ROYLE 2006, 90–94. pp.

I. Károly csak később csatlakozott a főereghez, amellyel, a skót határ túloldalán egy közel tizenhétezer fős, tapasztalt katonákból és veteránokból álló skót sereg nézett farkasszemet. Mindkét fél hadmozdulatokat végzett a határon, illetve sokkal inkább felvonult oda, de érdemi, jelentős összecsapásokra nem került sor. A király kijelentette, hogy addig nem támad, amíg a skót sereg meg nem közelíti Anglia északi határát és bár ez bekövetkezett, de egyik fél sem akart véres összecsapásokba bocsátkozni. Helyette inkább megindultak a béketárgyalások.⁶²⁶

Az előbbieket kisebb kiigazításra szorulnak, mivel néhány kisebb fegyveres csetepatéra azért sor került. Habár a nagyobb, de harcértékben „kihívásokkal” küzdő királyi főereg a határnál állt, néhány kisebb királypárti sereg „készültségben” volt Skóciában. Nem szabad elfelejtünk, hogy a skót klánok között is voltak rojalisták. Példaként említhető a Gordon klán, amelynek egyik tagjára, George Gordonra, Huntly második márkijának már utaltunk. A királypárti klánok komolyan aggasztották a „*Nemzeti Szövetség*” katonai vezetőit, már csak azért is, mert erőiket meg kellett osztaniuk a különféle helyszíneken esetlegesen támadó királypártiak ellenében.⁶²⁷

A „legjelentősebb” fegyveres csetepatéra 1639. június 18–19-én került sor Aberdeentől délre, a Dee folyó hídjánál. A csatában („*Battle of River Dee*”) a jelentős túlerőben lévő – megközelítőleg 2 300 fős – skót „Covenanter” sereg megfutamította a jóval kisebb létszámú királypárti sereget. Az ugyancsak a Gordon klánhoz tartozó James Gordon (c.1620–1649), Aboyne második vikomtja által vezetett száz fő körüli királypárti sereg kisebb veszteséget szenvedve ugyan, de visszavonulni kényszerült az ütközet után. Ellenben a James Graham (1612–1650), Montrose első márkija vezette skót sereg bevette a Dee folyó hídját. Összességében elmondható, hogy mindkét fél 14–14 főt veszített az eseményeket érdemileg nem befolyásoló ütközetben.⁶²⁸

A pénzihiánnyal küzdő I. Károly és az önmagukért szilárdan kiálló skótok végül 1639. június 19-én, Berwick (Berwick-on-Tweed) városában békét kötöttek. Az ún. „*berwicki békeszerződés*” azonban sokkal inkább fegyverszünet volt, mivel mindkét fél folytatta a harci készülődést.⁶²⁹ Az „*első püspök háborúban*” – ahogyan azt már jeleztük – érdemi összecsapások többnyire Aberdeen környékén voltak, ahol a skót „szövetségesek” („*Covenanters*”) győztek, habár jelentősebb veszteséget egyik fél sem szenvedett el.⁶³⁰ Azonban az előbbieken részletezett fegyveres megmozdulás, valamint az ún. „*második püspök háború*” („*Second Bishops' War*”) [1640] destabilizálta a monarchiát, illetve előrevetítette az ún. „*Három királyság háborúját*”⁶³¹ („*Wars of the Three Kingdoms*”), vagyis az angol polgárháború kirobbanását.

Az első püspök háború megingatta I. Károly tekintélyét, mivel a skótok sikerén felbuzdulva egyre többen tagadták meg a király számára az adófizetést – például a hajópénzt, etc. – Angliában. Ráadásul London is korlátozta a kényszerkölcsönt, amelyet végül a király a békeszerződés aláírása után, igencsak redukált összegben kapott meg.⁶³²

⁶²⁶ Vö. PEARCE, DOMINIC: *Henrietta Maria*. Amberley Publishing Limited. Stroud, 2015. 145–147. pp.

⁶²⁷ Vö. *The Bishop's Wars of 1639*. Scotland.org.uk: <https://www.scotland.org.uk/scotland-in-the-seventeenth-century/the-bishops-wars-of-1639> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁶²⁸ BROWNE, JAMES: *History of the Highlands & of the Highland Clans. Volume I, Part II*. A Fullarton & Co. Glasgow, 1834. 327. p.

⁶²⁹ Vö. PEARCE 2015, 145–147. pp.

⁶³⁰ Vö. ROYLE 2006, 91–94. pp.

⁶³¹ A három királyság: Anglia, Skócia és Írország. (Kiemeljük, hogy a brit történetírásban nincs egységes elnevezése a polgárháborúnak.) Vö. GENTLES, IAN: *The English Revolution and the Wars in the Three Kingdoms, 1638–1652*. In: Scott, H. M. – Collins, B. W. (szerk.): *Modern Wars in Perspective*. Pearson Longman. Harlow, 2007. 3. p.

⁶³² Vö. HILL 1968, 91. p.

V. 2. 1. 3. 2. A királyi valláspolitikai „szürke eminenciása”: William Laud

Thomas Wentworth mellett William Laud neve a legismertebb I. Károly tanácsadói közül. Amíg az előbbi „világi síkon” működött, addig az utóbbi a király „egyházpolitikájáért” volt felelős. A sors szomorú iróniája, hogy mind a két férfiú idővel a fejével fizetett azért, mert a király hűségese alattvalói voltak.

William Laud 1573. október 7-én született a Berkshire grófságban fekvő Reading városában. Amíg „sorstársa” Wentworth nemesi származású volt, addig Laud egy egyszerű, de tehetőes kézműves családból származott. Apja, William Laud ruha-, illetve posztókészítő iparos volt. Az idősebb William Laud és Lucy Webbe egyedüli gyermekeként felcseperedő William Laud alsóbb tanulmányait előbb Readingben végezte. Később az Oxfordi Egyetem (St John’s College) növendéke lett, ahol teológiát tanult.⁶³³ A Pallas Nagy Lexikona szerint: „(...) már az egyetemen felünt a puritanizmus iránti mély ellenszenvével.”⁶³⁴

Tanulmányai befejezése után pappá szentelték. Laud kitűnt buzgalomával, valamint a szegények támogatásában. Ráadásul viszonylag hamar a királyi udvar látókörébe került, amelyben jelentős szerepe lehetett annak a ténynek, hogy Buckingham első hercege a patrónusa volt. William Laud még I. (VI.) Jakab regnálása alatt, több egyházi pozíciót is betöltött. Előbb Huntingdon főesperese (1615), majd Gloucester dékánja (1616–1621), továbbá St. Davids (1621–1626), ezt követően Bath és Wells püspöke (1626–1628) lett. A későbbiekben, immáron I. Károly uralkodása alatt, London püspökévé (1628–1633) nevezték ki.⁶³⁵ Laud 1615 körül „(...) magára vonta Jakab király figyelmét s 1617-ben a király kíséretében Skóciába ment, hogy itt újra visszaállítsák a püspöki egyházkormányzatot, de ezen kísérletük nem sikerült.”⁶³⁶

Az egyházi „hatalmi zenitje” I. Károly uralkodásához kapcsolható, akivel nagyon közeli viszonyban állt, a királyi pár gyermekeit is rendszeresen Laud keresztelte meg. Hűségéért végül Canterbury érsekévé nevezte ki a király, amely titulust 1633 és 1645 között látta el. Ehhez kapcsolódóan a Pallas Nagy Lexikon megjegyzi, hogy „(...) mindezen minőségében a puritanizmusnak minden kigondolható embertelen eszközzel való üldözését tartá élete legfőbb feladatának. Ő vitte be az anglikán egyház istentiszteletébe azon tulhajtott ritualizmust, mely annak egyes köreiből ma is uralkodik.”⁶³⁷

Laud ténykedése, így a rituálékhoz, illetve a szertartásokhoz való ragaszkodás, az újítások, például az oltárok elkerítése és az úrvacsora alatti térdeplés, etc. a puritánok számára alig volt jobb a „pápistaságnál”. Emellett sértett egy olyan elvet is, amelyet Luther Márton is vallott, nevezetesen a papság és a hívek egyenlőségét. Laud az egyház és a papság helyzetének és társadalmi hatalmának visszaállítására törekedett. Nem beszélve arról, hogy – nyomtatott és elektronikus médiumok híján – a papok ráhatással lehettek a hívek politikai, gazdasági és erkölcsi nézeteire. A könyveket szigorú cenzúra alá vetették. Az oktatás egyházi monopólium volt. Oxfordban és Cambridge-ben – kevés kivételtől eltekintve – csak egyházi személyek taníthattak.⁶³⁸

⁶³³ YORKE, PHILIP CHESNEY: *Laud, William*. In: Chisholm, Hugh (szerk.). *Encyclopædia Britannica*. Volume XVI. (L-Lord Advocate). Eleventh edition. Cambridge University Press. Cambridge, 1911. 276. p.

⁶³⁴ BOKOR (IX. kötet) 1895, 290. p.

⁶³⁵ SPARKES, ABIGAIL: *The Life and Death of William Laud*. Historic UK. The History and Heritage Accommodation Guide: <https://www.historic-uk.com/HistoryUK/HistoryofEngland/The-Life-and-Death-Of-William-Laud/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁶³⁶ BOKOR (IX. kötet) 1895, 290. p.

⁶³⁷ BOKOR (IX. kötet) 1895, 290. p.

⁶³⁸ Vö. HILL 1968, 65., 71. pp.

Laud – az előbbiekben „dióhéjban” összefoglalt – működése olyan „sikeres” volt, hogy az 1620 óta zajló nagy kivándorlási hullámnak is hatalmas löketet adott. Puritánok tömegei vették a kezükbe a vándorbotot annak hallatára, hogy Laud Canterbury érseke (1633) lett. Mindez felgyorsította az észak-amerikai, de főképp az új-angliai kolóniák – főképp Massachusetts Bay Colony – népességszámának növekedését.⁶³⁹

Canterbury érsekének népszerűségét az sem mozdította elő, hogy nem bízott a parlamenti alkukban, továbbá mindig eltökélt volt, hogy ellenálljon a „királyi előjogok” megsértésének. Ezért az érseknek idővel politikai szerepe is lett.⁶⁴⁰ A király hatalmának leáldozásával, 1640-ben azonban az egyre inkább puritán érzelmű parlament elfogatta és hazaárulás miatt börtönbe vettette. Hajlott korára tekintettel kezdetben a képviselők többsége nem kívánta kivégeztetni, de a parlament – ítélet nélkül végződött bírósági tárgyalás (1644) után – utóbb mégis megszavazta a halálos ítéletét. William Laudot 1645. január 10-én végezték ki a londoni Tower Hillen, ott, ahol néhány évvel korábban – 1641. május 12-én – Thomas Wentworth is búcsút vett az árnyékvilágtól. Földi maradványait utóbb – 1663. július 24-én – az Oxfordi Egyetem St. John’s College kápolnájában temették el.⁶⁴¹ (Laud 1630 és 1641 között az Oxfordi Egyetem kancellárja is volt.)

63. kép: William Laud, Canterbury érsekének portréja (c.1636)

Megjegyzés: A Sir Anthony van Dyck (1599–1641), a flamand, antwerpeni származású festőművész által, 1633 körül alkotott olajfestmény méretei: magasság: 123,2, cm (48,5 inch), szélesség: 94 cm (37 inch). A festmény jelenleg a londoni National Portrait Gallery gyűjteményében található. Forrás: SIR VAN DYCK, ANTHONY: *The Portrait of Archbishop Laud*. National Portrait Gallery: <https://www.npg.org.uk/collections/search/portrait/mw03781> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁶³⁹ Vö. FEINTOUCH, BURT – WATTERS, DAVID H. (szerk.): *The Encyclopedia of New England*. Yale University Press. New Haven (Connecticut, USA) – London, 2005. 639. p.

⁶⁴⁰ Vö. PARRY, MARK: *Bishop William Laud and the parliament of 1626*. In: *Historical Research*. Volume 88., Issue 240. 2015. 230–248. pp. Wiley Online Library: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/1468-2281.12097> (Letöltés ideje: 2024. április 17.); PARRY, MARK: *William Laud and the Parliamentary Politics of 1628–9*. In: *Parliamentary History*. Volume 36., Issue 2. 2017. 137–158. pp. Wiley Online Library: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/1750-0206.12292> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁶⁴¹ BOKOR (IX. kötet) 1895, 290. p.; YORKE (Laud) 1911, 277–278. pp.

V. 2. 1. 3. 3. Kitekintés: A rendszer „puritán” áldozatai

I. Károly ellentmondást nem tűrő uralkodó volt, aki szilárdan hitt a „*királyok isteni jogában*”. Szilárdan hitte, hogy Isten képviselőjeként joga van országainak népei felett uralkodni, illetve joga van alattvalói számára iránymutatást adni. Mivel a király a hierarchiára épülő „*Anglikán Egyházat*” („*Church of England*”) támogatta, mi több, annak a „feje” volt, feljogosítva érezte magát, hogy vallási kérdésekben is az akarata érvényesüljön. Emiatt rengeteg ellenlábast szerzett magának, főképp az igencsak másképp gondolkodó puritánok, valamint a skót presbiteriánusok körében. Ennek az lett a következménye, hogy a Stuart kormányzat határozottan és keményen lépett fel a rendszer bírálóival szemben. Jelen esetben két – presbiteriánus érzelmű, de a puritánokra is nagy hatást gyakorló – áldozatot emelnénk ki, akikre a rendszer lesújtott. Az egyik Alexander Leighton skót orvos, a másik William Prynne angol ügyvéd. Mindkettő személyben közös, hogy bírálataikkal – amelyeket röpiratok, pamfletek, de alkalmasint vaszkos kötetek formájában jelentek meg – a „rendszer ellenségei” lettek.

V. 2. 1. 3. 3. 1. Alexander Leighton

Alexander Leighton (c.1570–c.1644/1649), aki bár római katolikus apától származott, mégis a katolicizmus nagy ellensége, a skót presbiterianizmus egyik fő szószólója lett. Leighton két egyetemen (St. Andrews, Leiden) is tanult, majd orvosi praxisba kezdett. Idővel, 1619-ben és 1626-ban is eltiltották a foglalkozásától, mert – a vád szerint – páciense halálát okozta. Nincsenek értesülések arról, hogy a karrierjében beállt törés okozhatta-e vallási és politikai nézeteinek változását, de az tény, hogy 1628-ban a protestáns Egyesült Tartományok területén kiadatta röpiratát „*Zion's Plea against the Prelacie*” (≈ „*Sion könyörgése az előljárárság ellen*”) címmel, amelyben élesen bírálta I. Károly rendszerét. Egyfelől, a Skóciára kényszerített anglikán sajátosságokat (közösségi imakönyv, püspöki hierarchia, etc.) ítélte el. Bízott abban, hogy a rendszer belátja a tévedését és meghátrál.⁶⁴² Másfelől nem ment el szó nélkül a Stuartok pazarló, fényűző életmódja mellett sem. Főképp a „bálványimádó”, katolikus királynét támadta.

Miután Leighton visszatért a szigetországba a rendszer kegyetlen bosszút állt rajta. A hírhedt „*Csillagkamara*” („*Star Chamber*”), William Laud elnöklétével tízezer font pénzbüntetésre, nyilvános megkorbácsolásra, füleinek levágására, továbbá orrának megcsonkítására, valamint börtönbüntetésre ítélte. Emellett megbélyegezték, az „SS” betűket, azaz a „*Sower of Sedition*” (≈ „*a lázadás szítója*”) rövidítést sütötték az arcára. Leighton végül 1640-ben szabadult a „*Hosszú Parlament*” kegyéből, amely megsemmisítette az ítéletet és hatezer font „fájdalomdíjat” fizetett neki. A rendszer bírálója igencsak siralmas állapotban szabadult, a tizenegy év szigorú és brutális fogva tartás megtette a hatását: Leighton alultáplált, vak és siket lett. Ráadásul már járni sem tudott. Halálának helye és ideje bizonytalan, feltehetően Londonban hunyt el 1649-ben.⁶⁴³

⁶⁴² Vö. BARRIAULT, ROB: *Alexander Leighton*. Fairview Baptist Church: <https://www.fairviewbaptistchurch.ca/alexander-leighton/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁶⁴³ Vö. *Alexander Leighton*. British History Online: <https://www.british-history.ac.uk/no-series/london-physicians/1550-1640/leighton-alexander> (Letöltés ideje: 2024. április 17.); BARRIAULT, ROB: *Alexander Leighton*. Fairview Baptist Church: <https://www.fairviewbaptistchurch.ca/alexander-leighton/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.); HAMILTON, ALAN JAMES: *In Mitioerem Partem: Robert Leighton's Journey towards Episcopacy*. University of Glasgow. Glasgow, 2012. 246. p. PhD dolgozat. University of Glasgow: <https://theses.gla.ac.uk/4152/1/2012HamiltonPhd.pdf> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

V. 2. 1. 3. 3. 2. William Prynne

William Prynne (1600–1669) angol jogász, politikus, író, William Laud, Canterbury érsekének egyik legjelentősebb politikai ellenfele volt, aki az 1630-as évektől a korabeli belpolitikai élet egyik meghatározó alakjává vált.

William Prynne 1600-ban született a Somersset grófságban található Swainswickben, a patinás Bath városának közelében. Tanulmányait Bath-ban kezdte, majd az Oxfordi Egyetemen, az Oriel College növendéke lett. Itt szerzett 1621-ben diplomát, majd a londoni Lincoln's Inn tanulója lett. Mint jogász 1628-ban vált az ügyvédei kamara tagjává. Az 1620-as években azonban nemcsak, mint jogász, hanem mint író is előtérbe került. Még hallgatói éveiben nagy hatással voltak rá a puritán tanítások. Ennek fényében elutasította, többek között, az arminianizmust, emellett szigorú életfelfogásáról is elhíresült. Ostorozta a bűnös életmódot. Kifejezetten elítélte az alkoholizálást, mint bűnös életformát. A korabeli külső megjelenést is bírálta. Elítélte például a férfiak hosszú hajviseletét, amely abban a korban teljesen elfogadott volt. Bírálta a nők rövid hajviseletét is, amelyet szintén bűnösnek, szemtelennek és illetlennek tartott.⁶⁴⁴

Prynne az előbbi megnyilvánulásaiért valószínűleg még nem került volna a rendszer „célkeresztjébe”. Sokkal nagyobb bajnak számított azonban, hogy a korabeli politikai életet és Anglikán Egyházat is támadta. Egyik leghíresebb műve, az ún. „*Histriomastix*” (1632) a rendszer teljes bírálatát tartalmazta. William Laudot – aki legjelentősebb ellenfele volt – szerepvállalásáért ugyanúgy elítélte, mint a királyi udvart. A királyné életmódját különösen vérlázítónak találta. Ezért nagy hévvel bírálta az udvarban is népszerű maskarás előadásokat, előadott színdarabokat, amelyeket bűnös alkotásoknak tartott. Emellett a darabokban résztvevő királynét és udvarhölgyeit is elítélte, mint feslett nőszemélyeket. Prynne olyan nagy erővel támadta a fennálló rendszer politikai, vallási és társadalmi sajátosságait, hogy már a műve megjelenése után, 1633-ban a „*Csillagkamara*” („*Star Chamber*”) elé került. A bíróság elítélte, a pamflet-írórt börtönbe zárták, egyik fülét levágták, továbbá ötezer font pénzbüntetésre ítélték. Elrendelték továbbá a könyvének nyilvános elégetését, amelyet a szerzőnek végig kellett néznie. A börtönbüntetést egy év múlva, 1634-ben életfogytiglanra változtatták, azonban az író nem pihent. Még a börtönben is írt és röplapokkal uszított, hevesen bírálta a rendszert. Ezért a sorsát ismételten nem kerülhette el, 1637-ben a másik fülét is levágták és az arcára rásütötték az „*SL*” monogramot. A megbélyegzés jelentése: „*Seditious Libeler*”, ami megközelítőleg „*lázító rágalmazót*” jelentett. Prynne azonban jobb szerette a „*Stigmata Laudis*”, vagyis a „*Laud jegyei*” elnevezés használatát.⁶⁴⁵

A hírhedt író – akit az ügyvédi kamarából is kizártak és a diplomáját is visszavonták – végül, a rendszer bukásával, a „*Hosszú Parlament*” rendelkezései értelmében, 1640-ben szabadulhatott. A sors iróniája, hogy Prynne a későbbiekben az új rendszert, illetve az Oliver Cromwell vezette kormányzatot is bírálta. Ezért 1650 és 1653 között ismét börtönbe került. Paradox, de az „*Interregnum*” végén, a királyság visszaállítását, illetve II. Károly visszahívását támogatta, aki ezt meg is köszönte neki. Az inkább presbiteriánus meggyőződésű William Prynne – aki képes volt bárkivel „összerúgni a port” – életének utolsó évei nyugalomban teltek. A harcos protestáns 1669-ben nőtlenül hunyt el, földi maradványait a londoni Lincoln's Inn kápolnájában temették el.

⁶⁴⁴ YORKE, PHILIP CHESNEY: *Prynne, William*. In: Chisholm, Hugh (szerk.): *Encyclopædia Britannica*. Volume XXII (Poll-Reeves). Eleventh edition. Cambridge University Press. Cambridge. 1911. 531–533. pp.

⁶⁴⁵ *William Prynne. English pamphleteer.* Britannica Encyclopaedia: <https://www.britannica.com/biography/William-Prynne> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

64. kép: Alexander Leighton portréja

Megjegyzés: Wenceslaus Hollar, a cseh – prágai – származású metszetkészítő által készített alkotás méretei: magasság: 13 cm (5,1 inch), szélesség: 8 cm (3,1 inch). A metszet jelenleg a Torontói Egyetem (University of Toronto) könyvtára, a Thomas Fisher Rare Book Library gyűjteményét gazdagítja. Forrás: HOLLAR, WENCESLAUS: *Alexander Leighton*. The Wenceslaus Hollar Collection. University of Toronto Libraries: https://hollar.library.utoronto.ca/islandora/object/hollar%3AHollar_k_1213 (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

65. kép: William Prynne portréja

Megjegyzés: Wenceslaus Hollar, a cseh – prágai – származású metszetkészítő által készített alkotás méretei: magasság: 13 cm (5,1 inch), szélesség: 8 cm (3,1 inch). A metszet jelenleg a Torontói Egyetem (University of Toronto) könyvtára, a Thomas Fisher Rare Book Library gyűjteményét gazdagítja. Forrás: HOLLAR, WENCESLAUS: *William Prynne*. The Wenceslaus Hollar Collection. University of Toronto Libraries: https://hollar.library.utoronto.ca/islandora/object/hollar%3AHollar_k_1216 (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

66. kép: Korabeli röplap William Laud életéről, uralmáról és haláláról (1644)

Megjegyzés: A korabeli, 1644-ben készült metszet a gonosz – fején a fenevad számával (666) –, korrupst, pénz- és hataloméhes William Laudot ábrázolja, akinek az ördög a bíborosi kalapot ajánlja fel. Forrás: *Pamphlet Wars, Graphic Satire, and Metacommentary: Anti-Laudian Cheap Print, 1641–5*. Early Modern Scribbling: <https://earlymodernscribbling.com/2021/09/06/pamphlet-wars-graphic-satire-and-metacommentary-anti-laudian-cheap-print-1641-5/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

67. kép: Korabeli „kétségszavonhatatlan” röplap William Laud gonoszságának bizonyítására

The mans name,

<i>The Beasts number</i>	W ——— 10	L ——— 50	<i>is the worlds wonder.</i>
	I ——— 1	A ——— 0	
	L ——— 50	V ——— 5	
	L ——— 50	D ——— 500	

With Beasts the same.

666.

Megjegyzés: Az 1640-es években készült röplap a Sátán, a fenevad és William Laud érsek rövidített neve között próbál – kissé erőltetett módon – „cáfolhatatlan” kapcsolatot keresni. Abban a korban hittek a babonákban, ezért nem lehetett véletlen, hogy William Laud nevének betűi a 666-os számot adták ki. A röplap az érsek rövidített nevéből („Will Laud”) indult ki. A „W”-t két római ötösnek („V”), azaz tíznek vették, az „A” betűnek nincs számszaki jelentése, ezért nullát rendeltek hozzá. Az „U” betűt, mint római ötöst („V”) vették figyelembe. Forrás: *Pamphlet Wars, Graphic Satire, and Metacommentary: Anti-Laudian Cheap Print, 1641–5*. Early Modern Scribbling: <https://earlymodernscribbling.com/2021/09/06/pamphlet-wars-graphic-satire-and-metacommentary-anti-laudian-cheap-print-1641-5/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

V. 2. 1. 3. 4. Kitekintés: Vallási közösségek Angliában

A korábbiakban már szoltunk a protestánsok „pápistaellenességéről”, említést tettünk az anglikán és a skót presbiteriánus közösségekről. Ugyancsak kitértünk a puritánok hatalmának növekedésére. Azonban I. Károly uralkodása idején, főképp Angliában „gombamód” szaporodtak a különféle „másképp gondolkodó” vallási közösségek, amelyekkel szemben nemcsak az Anglikán és a Skót Presbiteriánus Egyház, de még a puritánok is elítélően szoltak. I. Károly uralkodásának alkonyán, 1647-ben, a megváltozott belpolitikai helyzetben már a propaganda is fellépett ellenük. Többek között röplapokat bocsátottak ki, hogy ezeket a vallási közösségeket, illetve „téves” és „hamis” tanításaikat elítéljék. Néhányat „dióhéjban” megemlítenénk közülük.

Első körben az ún. „*jezsuitákat*” kell kiemelnünk, akik a korabeli „brit hisztérikus pápistaellenesség” céltáblái voltak. A jezsuitákban felforgató elemeket láttak, akiknek „célja” az ország társadalmi és gazdasági rendjének szétzúzása, továbbá az ellenreformáció, emellett a római pápa „ügynökeinek” is tekintették őket. Az ún. „*arminiánusok*”, bár protestánsok voltak, de annak a megengedőbb „holland ágát” képviselték. Céljuk a szigorú kálvinizmus „mérséklése”, különös tekintettel az eleve elrendeltetés tanára. Minden korabeli „szekta” közül az ún. „*ádámíták*” voltak a legfelütőbbek, mivel meztelenül hirdették tanításaikat, amelyeknek alapvető célja az Ádám és Éva eredeti büntelenségének, ártatlanságának elérése. Az ún. „*libertinek*” (≈ „*szabadosok*”) az erkölcsi alapelvektől, felelősségérzettől, etc. mentes tanításokat követtek. Az alábbi kép jól kifejezi a korlátoktól való mentességet: egy libertin épp egy csákánnyal törné össze a tízparancsolatot. Az ún. „*Soul Sleepers*” (≈ „*lélekalvók*”) szerint a lélek a halál után „alszik”, várja az utolsó ítéletet, illetve a feltámadást. Az ún. „*familisták*” szerint mindent a természet és nem közvetlenül Isten ural, tagadták a szentháromságot, a csecsemőkeresztséget, elítélték a fegyverviselést, az eskütételt, szerintük senkit sem szabad véleménye miatt elítélni. További „elítélendő” közösségek voltak még az „*ariánusok*”, a „*keresők*” („*Seekers*”), a „*walesi istenkáromlók*” („*Welsh blasphemers*”), az „*anabaptisták*”, az „*írásellenesek*” („*Antescripturian*”), a „*válók*” („*Divorcers*”), etc.

68. kép: Korabeli röplap az „elítélendő” vallási közösségekről (1647)

Forrás: *Catalogue of the Severall Sects and Opinions in England and other Nations: With a briefe Rehearsall of their false and dangerous Tenents. Broadsheet. 1647. „Sour ale in summer” – The Puritan beliefs of Charles Chauncy. New England Historical Society: <https://newenglandhistoricalsociety.com/sour-ale-summer-puritan-beliefs-charles-chauncy/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)*

V. 2. 2. Külpolitika – nemzetközi kapcsolatok

V. 2. 2. 1. Spanyolország

A korábbiakban már szóltunk arról, hogy az angolok és a spanyolok 1625 és 1630 között háborúban álltak egymással. A háborút 1630. november 15-én a „*madridi békeszerződés*” zárta le, amely kimondta – ahogyan azt már említettük – a „*status quo ante bellum*”, vagyis a háború előtti állapotok visszaállítását.⁶⁴⁶

Az angol-spanyol háború lezárása valójában mindkét fél érdekében állt. Az angolok katasztrofális szereplése hatalmas anyagi és emberveszteséggel járt, amely megrengette a monarchiát. Az angol parlament élénken bírálta a Stuart-kormányzatot. A király kegyence, Buckingham első hercegének népszerűség is mélypontra süllyedt, ami hozzájárult ahhoz, hogy még 1628-ban merénylet áldozata lett. A háborúban a „védekező” spanyolok nagyobb sikereket értek el, de nekik is érdekükben állt a háború lezárása. Egyfelől a hollandokkal szemben vívott, hosszúra nyúlt háború (1568–1648), másfelől a „*harmincéves háború*” (1618–1648) is lekötötte a spanyolok minden anyagi és katonai erejét, akik emellett gyarmatbirodalmukat is próbálták megőrizni. Nem elhanyagolható szempont, hogy a spanyolok – a Német-római Birodalommal és a Savoyai hercegséggel együtt – belefolytak az ún. „*mantovai örökösödési háborúba*” (1628–1631) is. A spanyolok és szövetségeseik II. (Gonzaga) Ferrante (1563–1630), Guastalla herceget kívánták a matovai hercegi székbe ültetni. Az „ellenlábas” mantovaiak, továbbá a velenceiek és franciák viszont Gonzaga Károlyt (1580–1637), Nevers herceget akarták hatalomra segíteni. Az örökösödési háború lángba borította Észak-Itáliát, emellett költséges is volt. Az ún. „*cherascoi békeszerződés*” (1631. június 19.) végül kimondta Nevers hercegének öröklési jogát, aki I. (Gonzaga) Károly néven Mantova és Montferrat hercege (1627–1637) lett. A békeszerződés a francia befolyásnak engedett teret, Spanyolország ellenben semmit sem nyert a háborúból, amely inkább súlyos pénzügyi veszteséget okozott.⁶⁴⁷ A spanyolok a veszteségeik miatt már 1629-től keresték az angolokkal való megegyezést és szorgalmazták a nagykövetséret. Ekkor jelent meg Pieter Paul Rubens (1577–1640), de nem, mint festő, hanem a felek között közvetítő fél.⁶⁴⁸

A későbbiekben Anglia és Spanyolország között viszonylag kiegyensúlyozott kapcsolat állt fenn, ez jobbára annak köszönhető, hogy mindkét országban belpolitikai problémák és pénzügyi-gazdasági nehézségek ütötték fel a fejüket, emiatt „befelé figyeltek”. I. Károly egyeduralmáról már szóltunk. A spanyoloknál, az 1630-as évekre IV. Fülöp spanyol király (1621–1665) belpolitikájára egyre nagyobb hatást gyakorolt a „*harmincéves háború*” pénzügyi nyomása, de különösen a Franciaországgal szembeni háborúk terhe. A háború költségei hatalmasak voltak, azok nagyrészt Kasztíliaára hárultak. A korona azon képessége, hogy több pénzt és embert szerezzen, egyre korlátozottabb volt. Reformokra volt szükség, amely adóemelések, megszorítások, etc. öltöttek testet. Az ország államcsőd közelébe került, ráadásul 1640-ben lázadás tört ki Katalóniában, emellett Portugália is lerázta magáról az 1580 óta fennálló spanyol igtát.

⁶⁴⁶ ASHLEY, MAURICE: *Charles I and Oliver Cromwell. A Study in Contrasts and Comparisons*. Methuen Publishing Limited. York, 1987. 125. p.; DURSTON, CHRISTOPHER: *Charles I*. Routledge. Abingdon – New York (New York, USA), 2015. 171. p.

⁶⁴⁷ Vö. WILSON, PETER H.: *Europe's Tragedy. A History of the Thirty Years War*. Allen Lane. London, 2009. 458. p.

⁶⁴⁸ Vö. DAVENPORT, FRANCES GARDINER (szerk.): *European Treaties Bearing on the History of the United States and Its Dependencies*. The Lawbook Exchange Ltd. Clark (New Jersey, USA), 2004. 305. p.

V. 2. 2. 2. Franciaország

Anglia, Írország és Skócia viszonya Franciaországgal is felemásan alakult. I. Károlynak és kegyencének, Buckingham első hercegének sikerült egy jónak mondható nemzetközi kapcsolatot a visszájára fordítani. Az előbbieken szoltunk már arról, hogy I. Károly felesége, (Bourbon) Henrietta Mária testvére XIII. Lajos francia király (1610–1643) volt. „*A közepes képességekkel rendelkező uralkodó azonban nem egyedül irányította az államot, a legkisebb ügyekben is hallgatott tanácsadóira, akik közül a legismertebb az államérdeket mindennél előbbre helyező Richelieu bíboros volt.*”⁶⁴⁹ A hatalmas befolyással rendelkező szürke eminenciás, azaz Armand Jean du Plessis, ismertebb nevén Richelieu első hercege, bíboros 1624 és 1642 között a király főminisztere, kancellárja volt. Gyakorlatilag egyedül irányította a francia bel- és külpolitikát, amelynek révén a francia nagyhatalom kiépítésén fáradozott.⁶⁵⁰ (Ennek „gyümölcse” XIV. Lajos francia király (1643–1715) regnálása alatt ért be.) Richelieu bíboros meggyőzte a francia királyt a hugenották elleni fellépés szükségességéről, emiatt az angolok előbb a francia király, utóbb – amikor angol belpolitikai krízis fenyegetett – a hugenottákat támogatták. Az angolok végül – jobbára tengeri – háborúba sodródtak a franciákkal 1627 és 1629 között, amelyet a „*susai békeszerződés*” (1629), illetve – az amerikai kontinensen folyó konfliktus kapcsán – a „*saint-germain-en-laye-i békeszerződés*” (1632) zárt le.

Már említettük, hogy a fegyveres konfliktusból – az észak-amerikai hadszínteret leszámítva – az angolok rosszul jöttek ki. Érdeklükben állt a háború lezárása. Franciaországnak – Richelieu bíboros ténykedésének köszönhetően – felfelé ívelt a csillaga. Richelieu munkásságának eredményeként XIII. Lajos a franciák első abszolút uralkodója lett. Az angolokkal való háború után a franciák sikeresen avatkoztak be – 1635 és 1648 között – a „*harmincéves háborúba*”. Emellett – ahogyan azt már említettük, 1628 és 1631 között – a Habsburg hegemóniát sikerült Észak-Itáliában is megtörniük.⁶⁵¹ Belpolitikai téren is siker koronázta XIII. Lajos és Richelieu bíboros politikáját, a francia nemesség elismerte a királyi hatalmat, emellett visszavonták a hugenottáknak biztosított politikai és katonai kiváltságokat. A francia katonaságot és a haditengerészetet fejlesztették, emellett modernizálták – az Angliához közeli – La Havre kikötőjét. „*A mintegy 20–30 ezer fős hadsereg létszáma alig két évtized alatt közel negyedmillióra duzzadt. A nagyobb hadsereg fenntartása a királyi adók példa nélküli növelését tette szükségessé. Az adó mértéke 1630 és 1648 között háromszorosára nőtt, és az évszázad végéig további 50 százalékkal emelkedett. A változások nyomában járó elégedetlenség megfőkezése érdekében az államhatalom ereje is megsokszorozódott.*”⁶⁵² Megkezdődött továbbá az észak-amerikai „*Új-Franciaország*” („*Nouvelle France*”) kiépítése is. A franciák a Szent Lőrinc folyó mentén (Québec, Montreal) jelentős terjeszkedésbe kezdtek, amelyek például „*Nova Scotia*” kapcsán – 1632-ben – keresztetkék az angol érdekeket. Franciaország kulturális téren is jelentős fejlődésen ment keresztül. A tudományos téren történő előrelépés egyik ékes példája pedig a Richelieu bíboros által 1635. február 22-én megalapított Francia Akadémia („*Académie Française*”).

⁶⁴⁹ XIII. Lajos francia király háromszáznyolcvan éve hunyt el. Demokrata: <https://demokrata.hu/vilag/xiii-lajos-francia-kiraly-haromszaznyolcvan-eve-hunyt-el-679828/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁶⁵⁰ Vö. Tolnai Új Világlexikona. Az általános tudás és műveltség tára. Kilencedik kötet (Kob-Lak). Tolnai Nyomdai Műintézet és Kiadóvállalat Részvénytársaság kiadása. Budapest, 1927. 306. p.

⁶⁵¹ Vö. SOMOGYI EDE (szerk.): Magyar Lexikon. Az egyetemes ismeretek encyklopaediája. XI. kötet (Könyvornamentika-Magyar Tempe). Wilckens és Waidl Kiadóhivatala. Budapest, 1882. 163. p.

⁶⁵² ARDAGH, JOHN – JONES, COLIN (Hajnal Piroska – Király Zsuzsa ford.): A francia világ atlasza. Helikon Kiadó. Budapest, 1999. 54. p.

V. 2. 2. 3. A protestáns Egyesült Tartományok

A hollandokkal való diplomácia viszony alapvetően jónak volt mondható. Ennek történelmi okai is voltak, hiszen mindkét fél az angolok és a skótok, valamint a hollandok a reformáció útjára léptek. Együtt küzdöttek a „pápista” Spanyolországgal szemben. Anglia egy spanyol inváziót kényszerült 1588-ban – holland segítséggel – elhárítani, a hollandok pedig nyolcvanéves függetlenségi háborút (1568–1648) vívtak – angol és skót önkéntesek segítségével – a spanyolok ellenében.

I. Károly uralkodása idején dinasztikus kapcsolat létesült a felek között: a holland Orániai-ház és az Anglia, Írország és Skócia felett uralkodó Stuartokat egy házasság is összekovácsolta. A frigy elsősorban a holland hercegi dinasztia renoméját emelte. A király érezte is a Stuartok királyi rangját az Orániai-házzal szemben, ennek ellenére létrejött a házasság II. Vilmos (1626–1650), leendő Orániai herceg (1647–1650) és I. Károly legidősebb lánya, (Stuart) Mária Henrietta királyi hercegnő (1631–1660) között. Megjegyezzük, hogy a még gyermekkorú hercegnő iránt három férjjelölt is „érdeklődött”. I. Károly – dinasztikus okok miatt – előbb IV. (Habsburg) Fülöp spanyol király (1621–1665) fiához, Baltázár Károly (1629–1646), asztúriai herceghez akarta lányát hozzáadni. A házasság előfeltétele – a spanyolok részéről – azonban a hercegnő katolikus hitre való áttérése volt. Emiatt a tárgyalások végül sikertelenül zárultak. A spanyol trónörökös mellett I. Károly Lajos (1617–1680), a későbbi pfalz-i választófejedelem (1648–1680) is érdeklődött Mária Henrietta iránt. A „győztes befutó” – habár először I. Károly, a „leendő após” elutasította – végül II. Vilmos, Oránia leendő hercege lett.⁶⁵³ A kedvező döntésben a vallásnak, a „protestáns azonosságának” is szerepe volt.

A Pallas Nagy Lexikona a következőket közölte II. Vilmosról, Oránia hercegről: „*Stuart Mária angol királyi hercegnővel, I. Károly legidősb leányával lépett házasságra a szán apja oldalán vitézül harcolt a spanyolok ellen. 1647. március 14-én apját követte a helytartóságban Németalföldön.*”⁶⁵⁴ A leendő protestáns németalföldi helytartó – mai szemmel nézve – meglehetősen fiatalon, mindössze tizennégy évesen kötött házasságot. „Választottja”, (Stuart) Mária Henrietta királyi hercegnő is mindössze kilenc éves volt. A házasságkötésre 1641. május 12-én, a londoni Whitehall-palota királyi kápolnájában – anglikán szertartás keretei között – került sor. Az ifjú feleség 1642-ben telepedett át a protestáns Egyesült Tartományok területére, ottani közéleti szereplését pedig 1644-től kezdte meg. A fiatalok között létrejött házasság dinasztikus és állami érdekeket szolgált.⁶⁵⁵ Megjegyezzük, hogy (Stuart) Mária Henrietta kevésbé volt népszerű a hollandok körében, ráadásul hamar megözvegyült. Fiának, a leendő III. Vilmos németalföldi helytartó (1672–1702), majd angol, ír és skót király (1689–1702) neveléséért is harcba kellett szállnia anyósával, Solms-Braunfels-i Amáliával (1602–1675). (Már abban is vita merült fel, hogy a gyermek a Vilmos vagy a Károly nevet kapja.)

A dinasztikus házasságkötésnek kiemelkedő jelentősége volt abban, hogy az angol polgárháború idején a hollandok – fegyverszállítmányokkal – I. Károlyt támogatták. Ennek ellenére a király elvesztette a háborút, majd 1649-ben kivégezték. A királyi hercegnő hamarosan, 1650-ben, férjét ugyancsak elvesztette. II. Vilmostal a fekete himlő végzett, akárcsak tíz évvel később, 1660-ban Mária Henriettával is.

⁶⁵³ BEATTY 2003, 35–36. pp.

⁶⁵⁴ BOKOR JÓZSEF (központi szerk.): *A Pallas Nagy Lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben. XVI. kötet (Téba-Zsuzsok)*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság. Budapest, 1897. 872. p.

⁶⁵⁵ Vö. KEBLUSEK, MARIKA: *Maria Henrietta Stuart I (1631–1661)*. Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland: <http://resources.huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/MariaHenriettaStuart> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

V. 2. 2. 4. Egyéb országok

Az előbbieken láthattuk, hogyan alakult az angolok viszonya a három számukra talán legjelentősebb országgal. Mivel Írország Anglia része volt, Skócia pedig perszónalúnióban volt Angliával, ezért a diplomáciai viszonyok természetesen a „csendes társakat” is érintették. A spanyolokkal való háború után mindkét fél a belpolitikára fókuszált, emellett a spanyoloknak több európai konfliktusban is részt kellett venniük, főképp Franciaország ellenében. Anglia és Spanyolország között egészen 1654-ig nem robbant ki háború. A kezdeti jó viszony után Anglia és Franciaország között háború robbant ki, amely békekötéssel zárult. Ezt követően Franciaország főképp a Habsburg-ellenes megmozdulásoknak szentelte minden figyelmét. A hollandokkal való viszony viszont jónak volt mondható. Az angol polgárháború idején – habár tevélegesen, fegyveres erőikkel nem avatkoztak be – a hollandok és a franciák a rojalistákkal szimpatizáltak. Az „*Interregnum*” (1649–1660) idején a protestáns Egyesült Tartományok és Franciaország nyújtott menedéket a száműzött Stuartoknak. Igaz, Oliver Cromwell „ügyes” diplomáciájának köszönhetően, 1654-től Franciaországból távozniuk kellett.

Anglia nemzetközi kapcsolatainak egy része jobbára gazdasági-kereskedelmi jellegű volt. A különféle angol kereskedelmi társaságok Oroszországhoz, Törökországhoz, valamint Indiához (Mogul Birodalomhoz), illetve Távol-Kelethez kötődtek.

A „*Moszkvai Társaság*” („*Muscovy Company*”, „*Russia Company*”) működése az 1640-es években problémába ütközött. I. (Romanov) Alekszej orosz cár (1645–1676) 1646-ban visszavonta a társaság jogosultságait – például az orosz vámmentesség tekintetében –, mivel alapos gyanú merült fel, hogy az angol polgárháborúban a társaság a parlamentieket támogatta a királpártiak ellenében. A helyzet tovább romlott I. Károly kivégzése után, amikor az orosz cár Arhangelszk kivételével kiutasította az angol kereskedőket Oroszországból. A helyzet fonákja, hogy bár a társaság fennmaradt, de az angol kereskedők pozícióit egyre inkább a hollandok vették át Oroszországban.⁶⁵⁶

A „*Levante Társaság*” („*Levant Company*”) alapvetően a Török Birodalommal kereskedett, de voltak lerakatai a Földközi-tenger más kikötőiben is. A társaság főképp a török fővárost, Konstantinápolyt, továbbá Szmírnát (Izmirt), valamint – a napjainkban Szíriában található – Aleppot célozta meg. Konstantinápolyban angol nagykövetség működött, Szmírnában (Izmirben) és Aleppóban angol konzulok láttak el diplomáciai feladatokat. Erre szükség is volt, mert bár a „Levante” tevékenysége nem volt olyan „látványos”, mint az Angol Kelet-indiai Társaságé, de nagyon fontos bevételi forrást jelentett az angol uralkodóknak, mivel Törökország az angol termékek egyik célországa volt. Érdekességként közöljük, hogy korábban I. (VI.) Jakab nem volt hajlandó a lengyeleknek pénzügyi támogatást nyújtani a törökök ellen folytatott háborújukhoz, mivel féltette Anglia és Törökország kereskedelmi kapcsolatait.⁶⁵⁷ A társaság tevékenységére a legnagyobb veszélyt az arab, berber, etc. kalózkodás jelentették.

Anglia más országokkal is kapcsolatot tartott fenn, példaként említhető Dánia, Svédország, Velence, de megújult a szövetség az 1640-től ismét független Portugáliával is. A Stuartok támogatták a portugál Bragança-ház küzdelmét a spanyolok ellenében.

⁶⁵⁶ Vö. COATES, BEN: *The Impact of the English Civil War on the Economy of London: 1642–50*. Ashgate Publishing. Aldershot, 2004. 122–123. pp.; DMITRIEVA, OLGA: *Britannia and Muscovy*. Yale University Press. New Haven (Connecticut, USA), 2006. 28. p.

⁶⁵⁷ Vö. EYSTURLID, LEE W.: *Where Everything is Weighed in the Scales of Material Interest: Anglo-Turkish Trade, Picary, and Diplomacy in the Mediterranean during the Jacobean Period*. In: de Rosa, Luigi (szerk.): *Journal of European Economic History*. Volume 22. Number 3. Published every four months by the Banca di Roma. Roma, 1993. 613–625. pp.

69. kép: I. Károly angol, ír és skót király portréja (c.1638)

Megjegyzés: Sir Anthony van Dyck (1599–1641), a flamand – antwerpeni – származású festőművész által, 1638 körül készített olajfestmény méretei: magasság: 219 cm (86,2 inch), szélesség: 130 cm (51,2 inch). A festmény jelenleg a szentpétervári Hermitage Múzeumban található. Forrás: SIR VAN DYCK, ANTHONY: *Portrait of Charles I, King of the Great Britain*. The State Hermitage Museum: <https://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/digital-collection/01.-Paintings/48245> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

V. 3. Előjáték az angol polgárháborúhoz (1640–1642)

V. 3. 1. Belpolitika

V. 3. 1. 1. A vihar előtti csend

Az előbbieken említettük, hogy az 1639. június 19-én aláírt „*berwicki békeszerződés*” inkább ideiglenes fegyverszünetnek felelt meg, mivel mindkét fél bizalmatlan volt egymás iránt. A király idővel távozott is Berwick (Berwick-upon-Tweed) városából. A legfontosabb következmény azonban az volt, hogy mindkét fél folytatta a fegyverkezést, továbbá emiatt igyekezett időt nyerni. A skótok szerepvállalása kapcsán Szántó György Tibor történész a következőket írta:

„*Tudnunk kell, hogy a skótok legendás vallásos fanatizmusát nem meggyőző-désük táplálja. Számukra a presbiterianus hit a legmegfelelőbb forma a fensőbbség, a hierarchia kijátszására. A XVI. századi skót kálvinizmus csak ideológiai függetlenséget nyújtott ahhoz a strukturálatlan államélethez, amelyet a zord északi táj patriarchális viszonyokhoz szokott népe a népvándorlás kora óta féltve őrzött. Amikor I. Károly az edinburghi St. Giles-székesegyházban be akarta vezetni az egyébként csekély jelentőségű rituális változásokat, hisztérikus népmozgalom robbant ki.*”⁶⁵⁸

A Skót Presbiterianus Egyház („*Kirk*”) közgyűlése („*Great Assembly of the Church of Scotland*”) 1639 augusztusában ismét összeült és megerősítette a korábban (1638) Glasgowban⁶⁵⁹ hozott döntéseket, amelyeket már a skót parlament is elfogadott, illetve ratifikált.⁶⁶⁰

I. Károly képviselője, John Stewart (n.a.–1659), Traquair első earlje igyekezett a ratifikációt megghiúsítani, de törekvése nem volt sikeres, a skót parlament tovább ülésezett. Olyan jogszabályokat fogadott el, mint a háromévenként ülésező parlament igényét („*Tri-annual Parliaments*”), a „*Nemzeti Szövetség*” („*National Covenant*”) minden tisztviselő által történő, kötelező elfogadását, etc.⁶⁶¹

Az uralkodó tanácsadói – így Thomas Wentworth, Strafford első earlje – azt tanácsolták a királynak, hogy ismételten fegyveresen kell beavatkozni, azonban a hadjárat pénzügyi fedezete ismételten nem volt biztosított. Ezért a tanácsadók végül az angol parlament összehívását javasolták.

I. Károly mérlegelte a bizalmasai véleményét és hasonló következtetésére jutott. Nem maradt más lehetősége, mint az angol parlament összehívása.

⁶⁵⁸ SZÁNTÓ 1994, 141. p.

⁶⁵⁹ A skót presbiterianus egyház („*Church of Scotland*”) közgyűlése („*Great Assembly of the Church of Scotland*”) 1638 decemberében elutasította az angol király által előírt változtatásokat és kizárta a skót egyházból azokat a püspököket, akik elfogadták I. Károly követeléseit. A közgyűlés továbbá megerősítette jogát arra vonatkozóan, hogy évente ülésezzen, vagyis nemcsak akkor, amikor a király engedélyezi azt. Gyakorlatilag I. Károlynak már nem lehetett más választása, minthogy fegyverrel érvényesítse akaratát. Ennek a folyamán lett – 1639-ben – az „*első püspök háború*”. HARRIS 2014, 372. p.

⁶⁶⁰ „*Nemzetközi szócsalád a középkori latin ratificare (»jövőhagy«) nyomán, a ratus (»kiszámított, helybenhagyott, érvényes«) és facere (»tesz valamivé«) elemekből; az előbbi a reri, ratum (»számít, vék«) származéka.*” A ratifikáció gyakorlatilag a parlament által történő utólagos jövőhagyás, „becikkelyezés”. TÓTHFALUSI ISTVÁN (szerk.): *Magyar Etimológiai Nagyszótár*. Arcanum Kézilykönyvtár: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-etimologiai-szotar-F14D3/eloszo-F14D4/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁶⁶¹ HARRIS 2014, 374. p.

V. 3. 1. 2. Az ún. „Rövid Parlament”

I. Károly végül engedett és tizenegy év egyeduralom után – 1640. február 20-án – ismét összehívta az angol parlamentet. Az 1640. április 13-tól május 5-ig ülésező – egy ülészetet megért – parlament az ún. „*Rövid Parlament*” („*Short Parliament*”) elnevezéssel vonult be a történelemlékekbe. Ennek oka, hogy a mindössze három hétig ülésező képviselőknek nagyobb érdeke fűződött a király, illetve a királyi „adminisztráció” által gerjesztett sérelmek orvoslásához, mint, hogy megszavazzák a pénzügyi alapokat a király számára a skótok elleni háború ismételt megindításához.⁶⁶²

A parlamenti választások, nagy érdeklődés mellett, 1640. március 2. és április 6. között zajlottak. Több új képviselő is bekerült a „*Közösségek Házába*”, amelynek oka az 1628 óta eltelt hosszú időben keresendő. Az alsóházi „*Speaker*” ifjabb Sir John Glanville (1586–1661) lett. A megválasztott képviselők – az ülészet megindulása előtt – egy dologban biztosak voltak, változásokat sürgettek, mind világi, mind egyházi téren, határozott akaratuk volt továbbá, hogy a „gonosz” tanácsadók távozzanak a király környezetéből. Az 1640. áprilisában megindult parlamenti ülészetben a király határozottan kitarított az álláspontja mellett. Nevezetesen, mielőtt bármilyen sérelem orvoslásába beleegyezne, elvárta, hogy a parlament két háza elegendő összeget szavazzon meg a skótok elleni hadjárat folytatásához. Ez az elgondolás a parlament számára legalább három szempont miatt elfogadhatatlan volt. Egyfelől nem hittek az uralkodónak, ezért bizonyossággként a sérelmek orvoslását helyezték előtérbe. Másfelől a parlamenti képviselők egy része – például John Hampden (1595–1643) és John Pym (1584–1643) – szimpatizáltak a skót „*Nemzeti Szövetség*” célkitűzéseivel. Harmadsorban az egyre több puritánérzelmű képviselő aggasztónak tartotta a tekintélyuralmat, amelyet volt „szerencsésük” több mint egy évtizedig elszenvedniük, ezért a király hatalmát mindenképp korlátozni kívánták. A helyzetet látva, I. Károly 1640. május 4-én egy gesztust gyakorolt a képviselők felé. Nevezetesen 650 000 fontért hajlandó lemondani a leggyűlöltebb bevételi forrásáról a „*hajópénzről*”. A parlamenti képviselők azonban ezt a lépést is kevesellték. A vita hosszúra nyúlt és kilátástalanná vált, mire másnapra elnapolták az ülést. I. Károly azonban eleget hallott, ezért 1640. május 5-én feloszlatta a negyedik parlamentjét is. Ebben a lépésében az is motiválhatta, hogy a „pápista” Spanyolországtól kölcsönt remélt. A kölcsön azonban elmaradt, I. Károly szorult helyzetbe került.⁶⁶³

A parlament feloszlását segítette elő az a mozzanat is, hogy egyes képviselők különösen „aktívak” voltak az üléseken. Példaként említhető John Pym, Tavistock képviselője (1640–1643), akinek lázító beszédei nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy az elégedetlen I. Károly türelmét elvesztve a parlamentet ismét feloszlassa.

A „*Rövid Parlament*” ülészete alatt a belpolitikai helyzet fokozódott. A skótok további csapatokat gyűjtöttek, többek között azért, hogy Aberdeent visszafoglalják a királypártiaktól. Azonban a királyi szimpatizánsai, a rojalisták sem késlekedtek. I. Károly bizalmasa, Thomas Wentworth – mint Írország helyettes lordja („*Lord Deputy of Ireland*”) – elérte, hogy az ír parlament kilencezer katonát szavazzon meg a skótok elleni háborúhoz.⁶⁶⁴ Ezekből a lépésekből egyértelműen láthatóvá vált, hogy a további háborúskodás elkerülhetetlen.

⁶⁶² COWARD 2003, 180. p.

⁶⁶³ 1640 (Apr.) *The Short Parliament*. The History of Parliament. British Political, Social & Local History: <https://www.historyofparliamentonline.org/volume/1640-1660/parliament/1640-%28apr%29> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁶⁶⁴ HARRIS 2014, 380. p.; ROYLE 2006, 107–108. pp.

V. 3. 1. 3. A második püspök háború (1640)

Az előbbiekből kiolvasható, hogy a „*Rövid Parlament*” nem segítette a király szorult helyzetén, aki már a külföldi kölcsönben sem reménykedhetett. Ezzel szemben a skótok is készülődtek a háborúskodás folytatására.

Az 1640 júniusában, Edinburgh-ben összeült skót parlament engedélyezte Argyll első márkijának, hogy a rojalistákat támogató területeket Skóciában seregeivel feldúlja. Archibald Campbell (1607–1661), a Campbell klán vezére és annak ötezer főt számláló serege főképp Badenoch, Lochaber és Rannoch területét pusztította és égette fel. Valószínűleg az Ogilvy klán sem zárta szívébe a Campbelleket, mivel számos kastélyukat (Airlie, Craig, Forter) felégették. James Ogilvy (c.1593–1666), Airlie első earlje – akinek ezt a címet maga I. Károly adományozta –, ugyanis nem volt hajlandó aláírni a „*Nemzeti Szövetség*” alapokmányát.

A pusztításokat végző skót sereg az Írországból érkező királyi csapatok partraszállását is megakadályozta Dumbartonnál. Ez a lépés tette lehetővé, hogy az Alexander Leslie által vezetett, tüzérséggel támogatott – közel húszezer főt számláló – skót főerő, a közel ötezer főt számláló királyi fősereggel érdemben tudjon megütközni. A skótok átkeltek a Tweed folyón, megkerülve a megerősített Berwick (Berwick-upon-Tweed) városát, a kulcsfontosságú Newcastle (Newcastle-upon-Tyne) felé vették az irányt, amely város az angliai szénbányászat és -kereskedelem egyik központjának számított. Ráadásul a skótok 1640. augusztus 28-án, a Tyne folyó mellett, Newcastle közelében – az ún. „*newburni csatában*” – legyőzték az angol főserget.⁶⁶⁵ Az ütközetben valójában – mindkét oldalon, azonos számban – közel háromszáz katona veszett oda, de a királyi sereg a kifejezetten rossz katonai morál miatt visszavonult a közeli Durhamba, ezért I. Károly kénytelen volt a békéről tárgyalni a skótokkal. A morált feltehetően – mint I. Károly esetében általában megszokott volt – a pénzügyi gondok rombolták.⁶⁶⁶ Az ún. „*második püspök háború*” másik, nagyobb hadi vállalkozása Edinburgh ostroma volt. A skót főváros erősségét még az „*első püspök háborúban*” foglalta el Alexander Leslie serege, de a „*berwicki békeszerződés*” értelmében vissza kellett azt szolgáltatni a király számára. A „*második püspök háborúban*” a skót csapatok körbevették a várat és kiehéztették a – Lord Patrick Ruthven (c.1573–1651) által vezetett – rojalista védőket, akik – miután az ellátmányuk elfogyott – feladták a várat.⁶⁶⁷

A „*második püspök háború*” ismét kedvezőtlen helyzetbe sodorta I. Károlyt. Az 1640. október 28-án aláírt ún. „*riponi szerződés*” értelmében a királynak napi 850 fontot kellett fizetnie a skótoknak, akik elfoglalták Northumberland és Durham grófságokat, valamint Newcastle (Newcastle-upon-Tyne) városát. I. Károly, aki megalázó helyzetbe került, igyekezett meggátolni azt, hogy az ország északkeleti részével egyetemben York is a skótok kezére kerüljön. Kellemetlen, hogy az uralkodó, aki a parlamentet igyekezett mindenáron „kiiktatni” a döntéseiből, ebben a kilátástalan helyzetben arra kényszerült, hogy ismét összehívja azt. A szükséghelyzetben, 1640. november 3-án összehívott angol parlament az ún. „*Hosszú Parlament*” („*Long Parliament*”) nevet kapta. Ezzel párhuzamosan a tárgyalások a „*londoni szerződés*” aláírásáig (1641. augusztus 10.) folytak a skótokkal. Kevéssel korábban, 1641 tavaszán ráadásul két felkelés („*Army Plot*”) is kirobbant a királyi hadseregen belül, a parlament ellenében.

⁶⁶⁵ HARRIS 2014, 345–346. pp.

⁶⁶⁶ HARRIS 2014, 345–346. pp.

⁶⁶⁷ Vö. MURDOCH, STEVE – GROSJEAN, ALEXIA: *Alexander Leslie and the Scottish Generals of the Thirty Years' War, 1618–1648*. Pickering & Chatto Publishers. London, 2014. 102., 113–117. pp.

V. 3. 1. 4. Az ún. „Hosszú Parlament”

Az előbbiekből kiolvasható, hogy I. Károly a második püspökháborút is elvesztette a skótok ellenében, emellett az angol parlamentet is újra, immáron ötödjére is össze kellett hívnia. Az anyagilag ellehetetlenült uralkodó politikai értelemben is kezdett egyre inkább súlytalanná válni. Annyi bizonyos, hogy az uralkodói tekintélyen hatalmas csorba esett, amelyet a „Hosszú Parlament” működése is elmélyített.

„A Hosszú parlament annak az angol parlamentnek a neve, melyet I. Károly király hívott össze 1640 nov. 3-ikára, és mely 20 évig ülésezett. A király és a nemzet között kitört harcban a parlament ragadta magához a hatalmat. 1648. Cromwell Olivér katonai erővel megrostálta azt minden »megbízhatatlan«, azaz royalista, anglikánus és preszbiterianus tagjától és ezóta rump-parliament, azaz csonka-parlament a neve. 1653 ápr. 20. pedig Cromwell teljesen feloszlatta a Hosszú parlamentet. A protektor halála után (1659 máj. 7.) Monk tábornok a Hosszú parlamentnek még élő tagjait újra egybe-hívta, mire ezek egy bizottságot választottak, mely a Stuartok visszahívását határozta el. 1660 márc. 16. a Hosszú parlament önként feloszlatta magát.”⁶⁶⁸ Az idézetből kitűnik, hogy a „Hosszú Parlament” kisebb-nagyobb megszakításokkal fennmaradt 1660-ig.

A „Hosszú Parlament” 1640. évi összehívása súlyos következményekkel járt az uralkodóra nézve. Egyfelől azért, mert a parlament megszavazta, hogy ne lehessen felosztatni a hozzájárulása nélkül. Kimondta továbbá, hogy a királyi önkény három végrehajtó szervét – amelyek a katasztrofális pénzügy- és valláspolitikáért voltak felelősek – fel kellett osztatni. Erre a sorsra jutott az ún. „Csillagkamara”, a főképp vallási ügyekben javaslatot tevő és „kiszolgáló” ún. „Legfelsőbb Bizottság” („Court of the High Commission”), valamint az ún. „Északi Tanács” („Council of the North”) is. Ez utóbbi Yorkban, a King’s Manorban székelő kormányzati szerv – Anglia északi részén, Cumberland, Durham, Westmorland és Yorkshire területén – a törvényes rendért volt felelős.⁶⁶⁹ Hatalmas csapást okozott a királynak továbbá, hogy „megfosztották” legközelebbi bizalmasaitól, tanácsadóitól is. Canterbury érsekét, a mélyen elítélt William Laudot bebörtönözték, még kilátástalanabb helyzetbe került Thomas Wentworth, akit 1641 tavaszán kivégeztek. Thomas Wentworth (1593–1641) kapcsán már említettük, hogy I. Károly király egyik legbizalmasabb tanácsadója volt, aki segített a király autokratikus világi uralmának kiépítésében. A parlament megerősödésével a király azonban arra kényszerült, hogy bizalmasát – bármennyire is ellenére volt – „menessze”. Thomas Wentworth-t – vagy, ahogy akkoriban, mint a Stuart önkényuralom emblematikus személyét nevezték „Black Tom Tyrant”⁶⁷⁰ – 1641. május 12-én, Londonban, a Tower Hillen lefejezték.⁶⁷¹

Az előbbi rendelkezések végrehajtása után kerülhetett sor a skótokkal való megegyezésre az ún. „londoni szerződés” („Treaty of London”) értelmében. A szerződést 1641. augusztus 10-én írták alá az angolok és a skótok Londonban. Egyéb rendelkezések mellett az angol parlament súlyos pénzüsszeget fizetett a skótoknak. A skót seregek ezt követően elhagyták a megszállt angol területeket és visszavonultak Skóciába, ahol a skót csapatok jelentős része feloszlott.⁶⁷² Ritkaságnak számít a skót történelemben az ilyen előnyös alkuhelyzet az angolok ellenében.

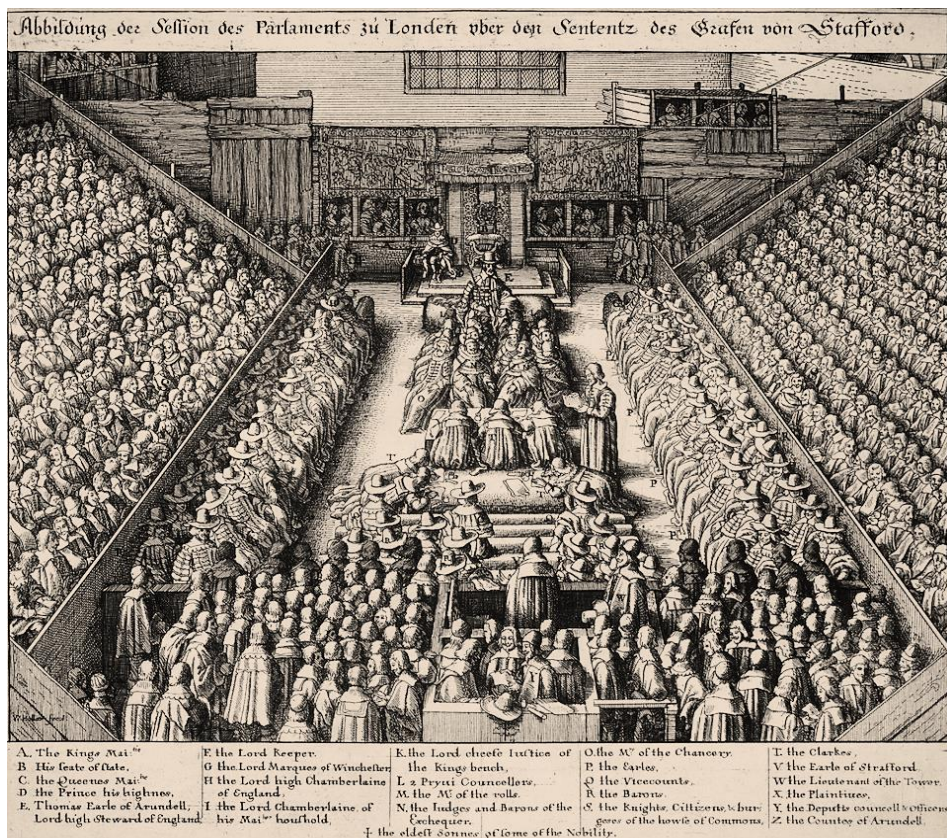
⁶⁶⁸ BOKOR (IX. kötet) 1895, 406. p.

⁶⁶⁹ CARTER – MEARS (Book IV.) 2010, 40. p.

⁶⁷⁰ HILL 2002, 62. p.

⁶⁷¹ Vö. CARTER – MEARS (Book IV.) 2010, 40. p.; YORK 1911, 978–980. pp.

⁶⁷² ROYLE 2006, 127–128. pp.

Megjegyzés: A Wenceslaus Hollar (1607–1677) cseh – prágai – származású, de Angliában működő metszetkészítő 17. századi illusztrációja, Thomas Wentworth (1593–1641), Strafford első earljének az angol parlament előtti tárgyalásának egyik ülését (1641. március 22.) mutatja be. Straffordot – többek között – azzal vádolták a képviselők, hogy egy ír hadsereg felállítására tett kísérletet, amellyel megtámadta volna Angliát, hogy támogassa I. Károlyt a parlamenti képviselőkkel szemben folytatott politikai harcában. Straffordot hiába érvelt kiválóan a parlament előtt, továbbá hiába szólalt fel érdekében a walesi herceg is, a parlamenti képviselők bűnösnek találták, és kivégezték. Ezt azonban a parlament csak jogi csúrés-csavarral tudta elérni. Mivel a Lordok Háza ingadozott, ráadásul Strafford earljének fellépése is sikeresnek volt mondható a Közösségek Háza félt, hogy kicsúszik a kezükből az irányítás. Az alsóházi képviselők még a fenyegetéstől sem riadtak vissza. Az earlnek mindenképp buknia kellett, ezért az alsóház vezérégyénisége, John Pym (1584–1643) parlamenti képviselő előkeresett egy régebbi parlamenti rendelkezést, egy ún. „*Bill of Attainder*”-t, amelynek értelmében a parlament maga megszavazhat halálos ítéletet, azonban azt a királynak is alá kellett írnia. (A rendelkezésre azért is volt szükség, mert 1641 tavaszán a parlament tudomására jutott két összeesküvés („*Army Plot*”) is a hadsereg soraiban, amely Londonba vonulva akart nyomást gyakorolni a képviselőkre. Fennállt a veszélye, hogy a katonák akár Wentworth-t is kiszabadítják.) A parlament alsóháza 1641. április 13-án 204:59 arányban megszavazta a jogszabály alkalmazását.⁶⁷³ A királynak kénytelen-kelletlen alá kellett írnia a halálos ítéletet. A metszet jelenleg a londoni British Museum Department of Prints and Drawings részlegében található. Forrás: HOLLAR, WENCESLAUS: *Parliament's Trial of the Earl of Stafford*. World History Encyclopedia: <https://www.worldhistory.org/image/15246/parliaments-trial-of-the-earl-of-stafford/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.); Vö. RUSSELL, CONRAD: *The Fall of the British Monarchies 1637–1642*. Clarendon Press. Oxford, 1990. 274–302. pp.; *Trial of Strafford, 22nd March 1641*. Bridgeman Images: <https://www.bridgemanimages.com/en/hollar/trial-of-stafford-22nd-march-1641-engraving-b-w-photo/engraving/asset/347565> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁶⁷³ Vö. WEDGWOOD 1961, 367. p.; YORKE 1911, 979. p.

A királyság három országában – 1640 és 1642 között – a rend megbomlani látzott, I. Károly hatalma megingott, bizalmasai közül „Fekete Tom” már a fejével fizetett vétkeiért. Az uralkodónak „(...) *pedig nyilvánosan szemrehányást tettek gyenge uralkodói teljesítménye miatt. Ez volt a közismert „Grand Remonstrance” (nagy tiltakozás).*”⁶⁷⁴ Az ún. „Grand Remonstrance” néven ismert dokumentumot 1641 novemberében fogadta el az angol parlament alsóháza. Ez a 201 pontban összeállított „lista” a király és a nevében eljáró bizalmasok által elkövetett intézkedéseket tartalmazta, amelyet az egyre inkább puritán színezetű alsóház nehezményezett.⁶⁷⁵ Az angol parlament felsőházának tagjai körében viszont nem volt népszerű a dokumentum, ezért elutasították azt.⁶⁷⁶

Az uralkodó látva a szorult helyzetét, hogy sok előjogától megfosztották, illetve azokat korlátozták, feltehetően felesége sugallatára, végzetes lépésre szánta el magát.⁶⁷⁷ A következő évben – 1642. január 4-én – a zavart és kétségbeesett király felfegyverzett katonákkal jelent meg az alsóházban és megpróbálta letartóztatni annak öt tagját, azokat, akik leginkább ágáltak a hatalma ellen. Az öt alsóházi képviselő a következő volt: John Hampden (c.1595–1643), Arthur Haselrig (1601–1661), Denzil Holles (1599–1680), John Pym (1584–1643) és William Strode (1598–1645). Azonban nemcsak az öt képviselőt, hanem a királynak egy főrangú peert, Lord Mandeville-t, más néven Edward Montagu-t (1602–1671), Manchester második earljét is szándékában állt elfogatni felségárulás miatt.⁶⁷⁸ Az elfogatási kísérlet csúfos kudarcba fulladt, „(...) *mert Lady Carlisle, a királyné bizalmasa elárulta a király tervét, és az érintett képviselők még idejében elmenekültek. Ezzel végérvényesen elmérgesedett a viszony a király és a parlament között. A hatalom kérdését immár csak fegyverrel lehetett tisztázni.*”⁶⁷⁹

71. kép: Az öt alsóházi parlamenti képviselő sikertelen letartóztatása

Megjegyzés: Charles West Cope (1811–1890), a viktoriánus kor kiváló angol festője által, 1856 és 1866 között készített olajfestmény jelenleg a londoni parlamentben, a Lordok Folyosóját (Lord’s Corridor) díszíti. Forrás: WEST COPE, CHARLES: *Attempted arrest of 5 members of the House of Commons by Charles I, 1642.* Meisterdrucke: <https://www.meisterdrucke.uk/fine-art-prints/Charles-West-Cope/105463/Attempted-arrest-of-5-members-of-the-House-of-Commons-by-Charles-I,-1642,-1856-66-.html> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁶⁷⁴ HILLIAM 2007, 81. p.

⁶⁷⁵ STARKEY 2006, 112. p.

⁶⁷⁶ KENYON 1978, 135. p.; SMITH, DAVID L.: *The Stuart Parliaments, 1603–1689. Reconstructions in Early Modern History.* Arnold Publishers Ltd. London, 1999. 128. p.

⁶⁷⁷ Vö. CUST 2005, 321–324. pp.; GREGG 1981, 343. p.; STARKEY 2006, 113–114. p.

⁶⁷⁸ CARLTON 1995, 232. p.; HIBBERT 1968, 177. p.

⁶⁷⁹ PANZER 2007, 117. p.

V. 3. 1. 5. A szakadék szélén

A sikertelen letartóztatást követően a király és családja biztonságuk érdekében elhagyták Londont. Mivel a lakosság zömében királyellenes és a helyi, parlamentet támogató milíciái is erősebb volt, mint a királyi testőrség, ezért racionális döntésnek számított 1642. január 10-én távozni az angol fővárosból. (Ugyanezen a napon tértek vissza Londonba az elmenekült, letartóztatással fenyegetett képviselők.) A király és családja előbb a London melletti Hampton Court királyi palotába vonult. Majd tovább utaztak északra, ahol Yorkshire történelmi központjában, a patinás York városában rendezkedtek be.⁶⁸⁰

A királyi család távozásával a két „tömörülés” földrajzilag is távol került egymástól. A parlament és szimpatizánsai Londonban maradtak, a rojalisták követték az uralkodót Yorkba, amely 1642 tavaszán és nyarán „rivális” fővárossá nőtte ki magát. A két párt Londonból és Yorkból támadta – egyelőre csak szóban – egymást, de a közvetlen, érdemi kommunikáció megszűnt a felek között, ezáltal Anglia a polgárháború szélére sodródott. A két fél nagyon gyorsan az elkerülhetetlen vég elébe nézett.

A király 1642. április 23-án – az anglikán naptár szerint, Szent György napján – kiadta a katonáinak a parancsot, hogy vételezzenek fegyvert és muníciót a Humber folyó torkolatához, a tengerhez viszonylag közel fekvő Hull városából. Hull – London után – a második legjelentősebb fegyverarzenálnak adott otthont, amelyet még a skótok elleni háborúskodás miatt alakítottak ki, mint katonai bázist.⁶⁸¹

I. Károlynak nagyot kellett csalódnia, mivel Sir John Hotham (1589–1645), Hull kormányzója nemhogy fegyvert és muníciót nem adott, de még csak a kapukat sem nyitotta ki a király által küldött katonaság előtt. Ez volt az a pont, ahonnan már nem volt visszatérés. A király tekintélyén jelentős csorba esett, Hull kormányzója, „de facto”, felségsértést követett el. Habár voltak még „erőtlen” kísérletek a konfliktus elkerülésére, nyilvánvalóvá vált, hogy fegyveres harc van készülében, amelynek nagy volt a tétje.⁶⁸²

Azt, hogy nagy a tét az egész ország érezte, mivel mindkét fél lázas toborzásba kezdett, szervezte katonai táborait. Eközben a felek rölapokkal próbálták országszerte maguk mellé állítani a „bizonytalanokat”. Nagy szerep jutott a fanatikus „aktivistáknak”, akik saját táboruk mellett agitáltak. Ezért sem sikerült a háborút sehonnan sem kiszorítani, pedig volt rá példa, hogy a felek a fegyveres konfliktust a távol akarták tartani. Példaként hozható Cheshire grófság, de a nemes célkitűzés elbukott.

A toborzások során kezdetben egyik fél sem aratott jelentősebb sikert, de a zsold ígérete sokakat, önkéntesként, valamelyik táborba rendelt. A szegénység, a magas munkanélküliség miatt a zsold rendkívül vonzó ösztönző eszköz volt. Elmondható, hogy 1642 nyarának végére mindkét fél legalább húsz-huszonötezer, esetleg harmincezer fős sereget verbuvált. Voltak azonban árulkodó jelek. A parlament a gazdag fővárosra, a tengeri kereskedelem, kolonizációban jelentős szerepet játszó Londonra, valamint az ország mezőgazdasági értelemben fejlett területeire, a London környéki grófságokra támaszkodott. Ezekon a területeken voltak olyan városok, ahol jelentős volt az ipar is, például a jól jövedelmező posztógyártás. Kelet-Anglia grófságai a parlament oldalára álltak. A rojalistáknak ezzel szemben jobbára a szegényebb sorsú északi országrészekkel, valamint Wales-szel kellett megelégedniük. Ráadásul fegyverekben és munícióban is állandó hiánnyal küzdöttek.⁶⁸³

⁶⁸⁰ Vö. CUST 2005, 326–327. pp.; HIBBERT 1968, 180–181. pp.

⁶⁸¹ Vö. CARLTON 1995, 237–238. pp.; HIBBERT 1968, 181–182. pp.

⁶⁸² Vö. CARLTON 1995, 238. p.; CUST 2005, 338–341. pp.; GREGG 1981, 351. p.

⁶⁸³ Vö. LOADES 1974, 423–424. pp.

I. Károly 1642. augusztus 22-én⁶⁸⁴ „(...) egy rá jellemző jelképes cselekedettel kitézte a királyi lobogót egy nottinghami domb tetején, a zuhogó esőben, ami a futár orra előtt elmosta a kiáltvány betűit, amit az uralkodó parancsa szerint fel kellett volna olvasnia; és alig kiáltották az összegyűlt katonák kötelességszerűen, hogy »Isten óvja a királyt«, amikor a vihar a zászlót a sárba fújta.»⁶⁸⁵

A szerencsétlenséget jelző „ómen” nem meglepő I. Károly történetében, aki király udvarát végül – élvezve a híres egyetem támogatását – Oxfordban rendezte be. Észak-Anglia (Northumberland, etc) és a nyugati, délnyugati országrészek (Cornwall, etc.), valamint Wales a király hűségén maradt. Ezzel szemben az angol parlament Londont, Kelet- és Délkelet-Angliát, továbbá délnyugaton Devon grófságot, valamint a – kezdetben ingadozó – haditengerészetet tartotta a kezében.⁶⁸⁶ Habár voltak kezdetben ingadozó álláspontú területek, grófságok, például Közép-Anglia (Midlands), vagy Lancashire, az ország menthetetlenül kettészakadt. Hamarosan megindultak a fegyveres összecsapások (csetepaták, nagy ütközetek, ostromok, etc.), amelyek az egész országot vérbe borították, hatalmas vesztségeket okozva – mind emberéletben, mind gazdasági értelemben – Angliának.

72. kép: A Royal Standard felvonása Nottinghamben 1642. augusztus 22-én

Forrás: *Raising the Royal Standard 1642*. Ismeretlen mester által készített korabeli metszet, amely egy parlament által kiadott kiadványban – pamfletben – szerepelt. BENETT, MARTYN: *The English Civil War*. The Nottinghamshire Heritage Gateway: <http://www.nottsheritagegateway.org.uk/events/civilwar.htm> (Letöltés ideje: 2024. április 17.); *Raising the Royal Standard 1642*. Meisterdrucke: <https://www.meisterdrucke.ie/fine-art-prints/English-School/674177/Raising-the-royal-standard-at-Nottingham,-1642-.html> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁶⁸⁴ HIBBERT 1968, 182. p.; LOADES 1974, 422. p.

⁶⁸⁵ VENDE 2001/a, 120. p.

⁶⁸⁶ LOADES 1974, 423–424. pp.

V. 3. 1. 6. Kitekintés: a forrongó Írország

A korabeli Írország népessége alapvetően három fő társadalmi-politikai csoportra tagolódott. Egyrészt az őshonos gael írekre, akik elkötelezett római katolikusok hitűek voltak. Másodsorban a korábban, a 12. századtól bevándorló régi angolokra, akik főképp a középkori normannoktól származtatták magukat. A második társadalmi-politikai csoport is túlnyomórészt a római katolikus vallás tanításait vallotta. Harmadsorban szükséges említést tennünk a betelepített angol és skót lakosságról, akik alapvetően protestánsok voltak. Ez utóbbi közösség jobbára az – az I. (VI.) Jakab uralkodásához kapcsolódó – ún. „*ulsteri telepítés*” során jelent meg Írország földjén és messzemenően „szimpatizáltak” az angol parlamenttel, valamint a skót „*Nemzeti Szövetséggel*”.

A nehezen átlátható és szövevényes rendszert bolygatta meg I. Károly bizalmasa, Thomas Wentworth, aki mint Írország helyettes lordja, gyakorlatilag a „Smaragd sziget” kormányzója volt. Azonban igazságtalanok lennénk Strafford első earljével szemben, ha csak a vétkeit rónánk fel, mivel pozitív folyamánya is volt a működésének, például fejlesztette az ír gazdaságot. Azt is el kell ismernünk, hogy szigorú kormányzása, az adóterhek növekedése, etc. ellenszenvessé tette személyét az írországi népesség körében.⁶⁸⁷ Az ír parlament tekintélyének csorbítása, de főképp a katolikusok földjeinek elvétele, illetve azok átadása a protestánsok számára gyűlöletessé tették az írek szemében. Arról már nem is beszélve, hogy – az uralkodó akaratának megfelelően – igyekezett terjeszteni a protestáns hitet, emellett – mint már említettük – római katolikus írekből álló sereggel akarta megregulázni a nyakas skótokat. Emiatt pattanásig feszült a helyzet. A régi, angol társadalmi réteg, bár továbbra is a király hűségén maradt, de vallotta, hogy annak bizalmasa, Thomas Wentworth, minden baj forrása. Szerintük a királyt – az írországi viszonyok kapcsán – bizalmasai megtevesztették.⁶⁸⁸

Az igazi bajok akkor kezdődtek, amikor a katolikus írek többször követelték a Skóciát támadó ír sereg feloszlását. A sereget a pénzhiány miatt végül feloszlatták. Emellett a protestánsok és a katolikusok közötti szakadék is tovább mélyült, például az ulsteri telepítések kapcsán. Ráadásul a király hatalma is megingott Írországban, bizalmasát, Strafford első earljét már perbe fogták és megkezdődött a felelősségre vonása. Eközben az őshonos, római katolikus gael ír és az új-angol, protestáns lakosság is összekülönbözőtt, amelyben a továbbra is királypárti régi-angol lakosság az őshonos gael ír közösség mellé állt. Ekkor, 1641 októberében véres felkelés robbant ki Írországban.

A Pallas Nagy Lexikona a korai Stuart éra kapcsán megjegyezte, hogy „(...) az első Stuart, I. Jakab (1603–25) nagyobb fokú reformokat próbált életbe léptetni: egyrészt segíteni akart a sziget bajain, de másrészt saját hatalmát is kívánta emelni. I. Károly uralkodása alatt (1625–49) a vallási ellentétet még politikai válság járult. Midőn a király 11 évi zsarnok uralmának végén a hosszú parlamentet volt kénytelen egybehívni, mely a felkelő skótokkal egyetértve, mindenekelőtt Károly bűnös tanácsosait ültette a vádlottak padjára: a katolikus írek (Strafford helytartó távozása után) 1641 okt. 23. More Roger és O'Neill vezérlete alatt fegyvert fogtak és rettenetes bosszút vettek elnyomóikon. Néhány nap alatt az írek és a velük szövetkezett angol katolikusok körülbelül 40–50 000 protestáns angolt megöltek és a menekülőket is tömegesen lekaszábolták.”⁶⁸⁹

⁶⁸⁷ CARLTON 1995, 183. pp.; ROBERTSON, GEOFFREY: *The Tyrannicide Brief*. Chatto & Windus. London, 2005. 42–43. pp.

⁶⁸⁸ Vö. CARLTON 195., 183., 229. pp.; COWARD 2003, 172. p.; GILLESPIE, RAYMOND: *Seventeenth Century Ireland*. Third edition. Gill & McMillon. Dublin, 2006. 125–137. pp.

⁶⁸⁹ BOKOR (IX. kötet) 1895, 697. p.

Az ír felkelés alapvetően négy földrajzi helyszínt érintett, így északon Ulstert, továbbá Dublint és környékét, valamint az Ír-sziget délkeleti területeit – Corkot és környékét –, valamint délnyugati részeit. A felkelés összecsapásai jobbra kisebbek, illetve lokális jellegűek voltak. Ennek ellenére a felkelők – 1641. november 29-én – jelentős győzelmet arattak Julianstown mellett a leverésükre küldött angol, királyi sereg felett, de győzelmüket végül nem tudták kihasználni.

Idővel, 1642 nyarán Angliából és Skóciából jelentős erőket irányítottak az ír felkelés leverésére.⁶⁹⁰ A hadműveletek alig kezdődtek meg, Angliából aggasztó hírek érkeztek. A jól harcoló angol és skót erők majdnem legyőzték az ír lázadók seregeit: azonban az angol polgárháború kitörése – egyelőre – megkímélte az ír és „rég angol” lázadókat a totális és véres vereségtől.⁶⁹¹ A későbbiekben mindez Oliver Cromwell, illetve a parlament serege, az ún. „*New Model Army*” („*új mintájú hadsereg*”) teljesítette be.⁶⁹² Az akkor végzett brutális pusztításról – amely az angol és ír kapcsolatok igazi mélypontjának számít – azóta is elítélően és elképedve beszélnek az írek.

Népesedéstörténeti szempontból az ír felkelés egyik fontos eredője érhető tetten Thomas Wentworth, Írország helyettes lordja azon rendelkezéseiben, amelyek az írországi telepítésekre vonatkoztak. Wentworth alapvető célja – ahogyan azt már említettük – a királyi hatalom megerősítése Írországban, valamint bevételek biztosítása a pénzszükében lévő I. Károly számára, aki – Anglia és Skócia mellett – Írország királya is volt. Az előbbieken említettük, hogy Wentworth nem minden rendelkezése volt hátrányos Írországra nézve, azonban a telepítésekre, illetve a katolikus birtokosok földjeinek elvételére vonatkozó elgondolás kétséget kizáróan a helyi katolikusok, illetve az őshonos írek ellen irányult. Habár a Stuartok általában véve kevésbé voltak szigorúak a katolikusokkal szemben, Angliában és Skóciában a népesség többsége nem volt toleráns velük. Ezért számos angliai katolikus „vette kezébe a vándorbotot” és telepedett át 1603 és 1641 között Írországra. Itt kevésbé voltak kitéve a hitük miatti megbélyegzésnek. Egyébiránt ebben az időszakban – többek között – Kilkenny megyébe érkeztek és telepedtek le katolikusok. A helyzet Thomas Wentworth kinevezésével azonban rohamosan romlott. Írország helyettes lordja szigorú katolikusellenes szabályokat hozott, amelyek – egyebek mellett – az íreket földjeiktől, illetve azok egy részétől kívánta megfosztani. A „plánus” szerint Írország nyugati részén, az amúgy kevésbé jó minőségű földekkel rendelkező, történelmi Connacht (Conaught) régióban katolikus, ír földbirtokosok birtokait kívánta megszerezni, egyrészt kincstári földek növelése gyanánt, másfelől, hogy oda protestánsokat telepítsen. Connacht az ír történelmi régiók közül az egyedüli, amely még jobbra írek által lakott volt, illetve az ottani birtokok nagyjából az ír nemesség kezén voltak, ráadásul a jelentősebb protestáns telepítések is elkerülték. Az előkészületek főképp Sligo és Roscommon megyékben haladtak előre, amelyek végül a püspök háború (1639, 1640) miatt leálltak. Habár Wentworth visszahívása, majd kivégzése megszakította a római katolikus írek ellen irányuló folyamatot, mégis egyik kiváló oka lett az 1641-es írországi felkelésnek.⁶⁹³

⁶⁹⁰ RYDER, IAN: *An English Army for Ireland, 1642*. Partizan Press. Leigh-on-Sea, 1987. 14. p.

⁶⁹¹ Vö. KENYON, JOHN – OHLMEYER, JANE (szerk.): *The Civil Wars. A Military History of England, Scotland and Ireland, 1638–1660*. Oxford University Press. Oxford, 1998. 73–77. pp.

⁶⁹² CANNY 2001, 562–566. pp.

⁶⁹³ Vö. BUTLER, WILLIAM FRANCIS THOMAS: *Confiscation in Irish History*. T. Fisher Unwin. London, 1917. 97–115. pp.; EDWARDS, DAVID: *A haven of popery. English Catholic migration to Ireland in the age of plantations*. In: Ford, Alen – McCafferty, John (szerk.): *The Origins of Sectarianism in Early Modern Ireland*. Cambridge University Press. Cambridge, 2005. 116. p.; LENIHAN, PADRAIG: *Consolidating Conquest. Ireland 1603–1727*. Routledge. London – New York (New York, USA), 2014. 76–87. pp.

V. 3. 2. Külpolitika – nemzetközi kapcsolatok

Az angol polgárháború előzményeit, történéseit, majd I. Károly kivégzését egész Európa élénk figyelemmel kísérte. Ne felejtjük el, hogy arra, ami a Brit-szigeteken zajlott még sehol máshol nem volt „precedens”. Anglia „éllovasnak” számított. Ráadásul az uralkodónak való ellentmondás messze nem volt szokás a korabeli Európában. A parlament – mint köztudott – ennél jóval tovább ment.

Az angol polgárháború, illetve király lefejezése idején az angol-skót viszonyok is megromlottak. Skócia jogosan háborodott fel, mert az angol parlament a skótok hozzájárulása nélkül, önkényesen cselekedett. I. Károly Skócia királya is volt, ráadásul a skótok soha nem szüntek meg hűséget vallani, még akkor sem, amikor fegyvert fogtak ellene, vagy amikor átadták a királyt angol „alattvalóinak”. A királygyilkosság elképzelhetetlen volt, majd elfogadhatatlan lett a skótok számára.⁶⁹⁴ Ezért is támogatták I. Károly legidősebb fiát, II. Károlyt, akit a skót parlament már 1649. február 5-én – II. Károly néven – királlyá nyilvánított, majd 1651. január 1-jén, Scone-ban a koronázási ceremónia is megtörtént.⁶⁹⁵ A skótok egyébiránt már korábban, a polgárháború első szakaszának végén „szakítottak” az angolokkal, akik csúnyán „rászedték őket”, főképp a vallási kérdések vonatkozásában.⁶⁹⁶ Ráadásul a puritánok megerősödését sem fogadták el a presbiteriánus skótok. Ezért a második szakaszban már a királyért, a még élő, de bebörtönzött I. Károlyért harcoltak – sikertelenül.

Európában alig volt olyan állam, amely kezdetben szimpatizált volna a parlament, majd Oliver Cromwell elképzeléseivel, a királygyilkosságot pedig messze elítélték. A cromwelli Anglia legnagyobb ellenfele a protestáns Egyesült Tartományok, valamint Franciaország voltak, de a spanyolokkal is elmérgesedett a viszony. Ennek elsődleges oka, hogy a Stuart királyi dinasztia Franciaországban, valamint a protestáns Egyesült Tartományok területén lelt menedékre a polgárháború után. A spanyolok pedig „pávisták” voltak. Ráadásul a hollandokkal dinasztikus (házassági) kapcsolat is létesült, emellett a polgárháború éveiben a hollandok fegyverszállítmányokkal támogatták a királypártiakat. A hollandok kapcsán az alábbiakat szükséges megjegyezni. „*II. Vilmos Orániai herceg, II. Károly sógora [I. Károly veje] nem volt barátja az angol köztársaságnak, melynek követét sokáig nem bocsájtá maga elé. Mint a németalföldi államszövetség feje, Vilmos a monarchia visszaállítás mellett Angliában foglalt állást.*”⁶⁹⁷ II. (Orániai) Vilmosal 1650-ben a fekete himlő végzett, de mivel a hollandok megtagadták a „köztársaság” elismerését, Cromwell háborút indított ellenük. Ráadásul megalázta az ugyancsak protestáns kereskedőnépet. A franciákkal való viszony Mazarin bíboros fellépésével megjavult a közös ellenség, a spanyolok ellenében. Cromwell 1649 után „diplomáciai csodát” tett, Angliának idővel sikerült az elszigeteltségből kitörnnie.

⁶⁹⁴ Vö. *Reaction to the Death of Charles I. From „A History of the British Nation” by AD Innes, 1912.* Britain Express: <https://www.britainexpress.com/History/Reaction-to-the-Death-of-Charles-I.htm> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁶⁹⁵ Vö. GYÉMÁNT 2021, 184. p.; ROSS 1990, 137. p.; YOUNG, JOHN R.: *Kirk Party (act. 1648–1651).* Oxford Dictionary of National Biography: <https://www.oxforddnb.com/display/10.1093/ref:odnb/9780198614128.001.0001/odnb-9780198614128-e-98248> (Letöltés ideje: 2021. június 7.)

⁶⁹⁶ *Reaction to the Death of Charles I. From „A History of the British Nation” by AD Innes, 1912.* Britain Express: <https://www.britainexpress.com/History/Reaction-to-the-Death-of-Charles-I.htm> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁶⁹⁷ LÁZÁR GYULA: *Angolország történelme. A legrégebb időktől az újkorig. Harmadik kötet. VI. Edwardtól II. Jakab bukásáig 1547-től 1688-ig.* Nyomtatott a Csanád-Egyházmegyei Könyvsajtón. Temesvárott, 1893. 451–452. pp.

73. kép: I. Károly angol, ír és skót király portréja (b.1641)

Megjegyzés: Sir Anthony van Dyck (1599–1641), a flamand – antwerpeni – származású festőművész által 1641 előtt készített olajfestmény méretei: magasság: 132 cm (52 inch), szélesség: 102 cm (40,2 inch). A festmény jelenleg a koppenhágai Staten Museums for Kunst gyűjteményében található. Forrás: SIR VAN DYCK, ANTHONY: *Portrait of Charles I, King of England*. Staten Museums for Kunst: <https://open.smk.dk/artwork/image/KMSsp239> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

74. kép: I. Károly angol, ír és skót király, a hit védelmezőjének aláírása

Forrás: *King Charles I's Signature. King Charles I (1625–1649)*. Britroyals: <https://www.britroyals.com/kings.asp?id=charles1> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

V. 4. Az angol polgárháború

V. 4. 1. Fogalmi alapvetés

A következőkben az angol polgárháború fontosabb részleteit ismertetjük „dióhéjban”. Előljáróban szólnunk kell a fegyveres konfliktus fogalmi meghatározásáról, továbbá annak idősíkjáról. Megemlítésre kerülnek az angol polgárháborút kirobbantó okok is. Végül a fegyveres konfliktus fontosabb eseményeit ismertetjük.

V. 4. 1. 1. Terminológia és idősíki

Az angol polgárháború kapcsán a brit történészek eltérő elnevezéseket használnak. Valójában nincs kizárólagosan használt megjelölése az eseménysorozatnak. A brit történetírás „könyvtárnyi”, hosszabb-rövidebb szakirodalommal rendelkezik a kérdéskört illetően, ráadásul ezek sokszor eltérő terminológiát használnak. Ennek fényében ismeretesebbek – a legfontosabb fogalmakat említve – az ún. „*English Civil War*”⁶⁹⁸ („*angol polgárháború*”), továbbá az „*English Revolution*”⁶⁹⁹ („*angol forradalom*”), a „*British Civil Wars*”⁷⁰⁰ („*brit polgárháború*”), a „*Great Rebellion*”⁷⁰¹ („*nagy lázadás*”), a „*Puritan Revolution*”⁷⁰² („*puritán forradalom*”), de a „*Wars of the Three Kingdoms*” („*a három királyság háborúja*”), etc. megnevezések is.⁷⁰³

Hahner Péter magyar történész az 1640 és 1660 közötti időszakról az alábbiakat írta: „Az 1640 és 1660 közötti korszakot a kortársak »Anglia gondjai« (*England's Troubles*) néven emlegették. Ha királypártiak voltak, a „nagy lázadásról” vagy „interregnumról” beszéltek, ha a parlament hívei, akkor »az Ügy«-ként idézték fel a történetket. Mivel az 1689–90-es politikai fordulatokat »dicsőséges forradalomnak« neveztek el, Cromwell kora az »angol polgárháború« nevet kapta – figyelmen kívül hagyva az ír és skót problémákat. A marxisták a »polgári forradalom« kifejezést használták, de nem sikerült bebizonyítaniuk, hogy a válságot a nemesség és polgárság »antagonisztikus osztályellentété« okozta. Egyes történészek »a parlamentek válságait« emlegették, mások »brit polgárháborúkat«, ami azonban anakronisztikus, hiszen a Nagy-Britannia nevet csak 1707-től használták. Talán a leghosszabb elnevezés a legpontosabb: »a három királyság háborúja«. A »forradalom« elnevezés azonban használható, ha mindössze annyit értünk rajta, hogy 1640 és 1660 között megsemmisült a monarchikus berendezkedés, számtalan politikai újítással kísérleteztek, és egyes radikálisok az emberi természet megváltoztatásáról álmodoztak.»⁷⁰⁴

⁶⁹⁸ Vö. GAUNT PETER: *The English Civil Wars 1642–1651*. Osprey Essential Histories. Volume 58. Osprey Publishing. Oxford, 2003.

⁶⁹⁹ Vö. HILL, CHRISTOPHER: *The World Turned Upside Down. Radical ideas during the English Revolution*. Viking. London, 1972.

⁷⁰⁰ Vö. CARLTON, CHARLES: *Going to the wars. the experience of the British civil wars, 1638–1651*. Routledge. London, 1994.; GAUNT, PETER: *The British Wars 1637–1651*. Routledge. London, 1997.

⁷⁰¹ Vö. ATKINSON, CHARLES FRANCIS: *Great Rebellion*. In: Chisholm, Hugh (szerk.): *Encyclopædia Britannica*. Volume XII (Gichtel-Harmonium). Eleventh edition. Cambridge University Press. Cambridge, 1911. 403–421. pp.

⁷⁰² Vö. PRALL, STUART E.: *The Puritan Revolution. A Documentary History*. Anchor Books. New York (New York, USA), 1968.

⁷⁰³ GENTLES 2007, 3. p.; LACEY, ANDREW: *The English Civil War in 100 facts*. Amberley Publishing. Stroud, 2017. 187–188. pp.

⁷⁰⁴ HAHNER 2017, 5. p.

Az ún. „három királyság háborúja” terminológia kialakulása már a 17. században megfigyelhető. James Heath (1629–1664) angol történész a legjelentősebb, 1661-ben megjelent könyvében is utalt rá.⁷⁰⁵

Kiemeljük, hogy a polgárháború időszakának megítélése sem egységes. Egyes irodalmak szerint már 1638-ban, a skóciai politikai-társadalmi változásokkal, majd a fegyveres összecsapásokkal megkezdődött és csak 1651-ben, az ún. „worcesteri csatával” (1651. szeptember 3.) fejeződött be.⁷⁰⁶ Más források egyéb, például az 1640 és 1649 közötti időszakot jelölik meg,⁷⁰⁷ jelentős hangsúlyt helyezve az előzményekre, illetve a „forduló pontokra”, mint „kezdetekre”. Ilyen „forduló pontok” voltak a püspök háborúk, Strafford első earljének kivégzése, az ír felkelés, etc. Jelen esetben az 1642 és 1649 közötti időszakot vesszük alapul, amelynek „korszakolása” az alábbi: a polgárháború első időszaka (1642–1646), az ún. „Interbellum” évei (1646–1648), a polgárháború második időszaka (1648–1649), végül I. Károly kivégzése (1649).⁷⁰⁸

Egyes irodalmak megkülönböztetik továbbá a polgárháborúnak az ún. „Interregnum” (1649–1660) időszakába „átsúszó” harmadik szakaszát is (1649–1651).⁷⁰⁹ Jelen fejezetben csak az angol polgárháború első két szakaszának történéseit ismertetjük „dióhéjban”.

75. kép: A királpártiak és a parlamentiek összecsapása Edgehillnél (1642)

Forrás: HUGHES, TRISTAN: *10 Facts About the Battle of Edgehill*. 2018. november 27. HistoryHit: <https://www.historyhit.com/facts-about-the-battle-of-edgehill/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁷⁰⁵ A könyv címe: „*A Brief Chronicle of all the Chief Actions so fatally Falling out in the three Kingdoms*”. FRITH PEARCE, NIGEL DOUGLAS: *Heath, James (1629–1664)*. In: Lee, Sidney – Stephen, Leslie (szerk.). *Dictionary of National Biography*. Volume XXV (Harris–Henry I). Smith, Elder & Co. London, 1891. 343. p.; Vö. RAYMOND, JOAD: *The invention of the newspaper. English newsbooks, 1641–1649*. Oxford University Press. Oxford, 2005. 281. p.

⁷⁰⁶ LACEY 2017, 187. p.

⁷⁰⁷ Vö. ANDERSON, ANGELA: *The Civil Wars, 1640–9*. In: Randell, Keith (szerk.): *Acces to History*. Hodder & Stoughton. London, 2004. 27–146. pp.

⁷⁰⁸ Vö. CARTER – MEARS (Book IV.) 2010, 44., 126. pp.

⁷⁰⁹ *The English Civil War 1642–1651*. University of Southampton: https://www.southampton.ac.uk/lifelonglearning/history/archive/civil_war.page (Letöltés ideje: 2021. június 7.)

V. 4. 1. 2. Az angol polgárháború kirobbanásának fontosabb okai

Christopher Hill brit történész szerint „(...) az a tény, hogy lehetetlenség különválasztani a polgárháború vallási, alkotmányjogi és gazdasági okait, teljesen megfelel a XVII. századi angol élet bonyolultságának és a kortársak fejében uralkodó szellemi zűrzavar-nak.”⁷¹⁰ A polgárháborút kirobbantó okok tehát meglehetősen összetettek, ennek ellenére mégis számos értelmezési kísérlet történt, amelyek egyetlen kiváltó okot akartak azonosítani. Ezek a vállalkozások azonban nem lehettek sikeresek, mivel – utalva az előbbi idézetre – számos eredője volt a fegyveres konfliktusnak. Az okok pontos meghatározását nehezíti, hogy közel négyszáz év telt el, ezért a korszak a történelem, az idő homályába veszett. További problémát jelent, hogy mindkét oldalon mind a mai napig megvannak az elfogult szöszolói.

Megkockáztatható a kijelentés, hogy az angol polgárháború okai abban a fejlődési folyamatban érhetők tetten, amelyek során az egyház és az állam középkori formáját levetve, modern nemzetállammá alakult át. Sokan a vallási, mások a politikai konfliktusban látják az okokat, megint mások „osztályharcot” feltételeznek, de nem szabad elhanyagolnunk a demográfiai és szociális okokat sem.

Amennyiben mégis ragaszkodunk ahhoz, hogy a fontosabb okokat megjelöljük, akkor – az előbbiekhöz kapcsolódóan – az alábbi szempontokat mindenképp ki kell emelnünk. A politikai okok között elsősorban I. Károly oldalán a „királyok isteni jogához” való ragaszkodás, az ellentmondást nem tűrő kormányzás, a „reálpolitikus” hiánya, a parlament részéről a királyi hatalom korlátozása, mindkét oldalon a kulcsfontosságú vezetők (I. Károly, Oliver Cromwell, etc.) személyisége, továbbá az együttműködés hiánya, etc. említhető meg.⁷¹¹

A vallási okok a három ország három eltérő vallására (anglikán, presbiteriánus és római katolikus), illetve azok szemléletbeli, szervezeti és egyéb sajátosságaira, a puritanizmus eszméinek terjedésére, a radikalizmusra, a vallási szabadság korlátozására, kényszerítés alkalmazására, etc. vezethetők vissza.⁷¹²

A gazdasági okok ugyancsak nem kerülhetők meg: a Stuartok következetlen, monopóliumok kiárúsításán alapuló, önkényes, a tizenegy éves egyeduralom idején (1629–1640) jobbra középkori rendelkezéseket felelevenítő, végső soron sikertelen gazdaságpolitikájára, illetve a pénzügyi nehézségekre vezethetők vissza.⁷¹³

Nem kerülhetőek meg a demográfiai (népességnövekedés, etc.) és a szociális okok (az elszegényedés, a szétnyílt társadalmi olló, a szociális biztonság hiánya, etc.) sem. Ez utóbbi esetben kiemelendő, hogy egy évszázad alatt Anglia és Wales népessége megkétszereződött, ebből kifolyólag megnőtt a munkanélküliek száma, valamint emelkedett a szegények száma. Több társadalmi csoportnak sok nehézséget hozott az 1540 és 1640 közötti időszak; egyre nagyobb tömegek küzdöttek a szegénységgel. Ennek ellenére bizonyos rétegek „profitáltak” ebből az időszakból. Példaként említhetők a vidéki földbirtokosok és a városi kereskedők, akik megerősödtek.

⁷¹⁰ HILL 1968, 86. p.

⁷¹¹ Vö. KOCSIS ANDRÁS SÁNDOR (felelős kiadó): *Királyok és Királynők*. Kossuth Kiadó. Budapest, 2017. 12. p.; *The English Civil Wars: History and Stories*. English Heritage: <https://www.english-heritage.org.uk/learn/histories/the-english-civil-wars-history-and-stories/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁷¹² Vö. HANKISS – MAKKAI 1965, 147–155. pp.; *The English Civil Wars: History and Stories*. English Heritage: <https://www.english-heritage.org.uk/learn/histories/the-english-civil-wars-history-and-stories/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁷¹³ Vö. *The English Civil Wars: History and Stories*. English Heritage: <https://www.english-heritage.org.uk/learn/histories/the-english-civil-wars-history-and-stories/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

A Tudor-korszak kezdetétől (1485) az angol polgárháború kirobbanásáig (1642) tartó hosszú békeidőszak egyre gyorsuló fejlődése egyre elviselhetetlenebb terhet rótt a korabeli Anglia feudális jellemzőket mutató rendszerére. A kultúra és a tudomány, továbbá a teológia, valamint az ipar és a kereskedelem, jelentős újjászületésen, „reneszánszon” ment keresztül. Az előbbi fejlődés összetettebb társadalmat szült, amely már modernebb kormányzati rendszert igényelt. Az ország gazdasági értelemben is jelentős fejlődést mutatott, amelynek következtében egyre erősödő – nem utolsósorban a hangját egyre jobban hallható – iparos és kereskedőréteg alakult ki, főképp az angol fővárosban, a világkereskedelembé bekapcsolódó Londonban. A főváros mellett számos angol városban is jelentős szerepet játszottak az iparosok és a kereskedők.⁷¹⁴

A gazdasági fejlődés mellett párhuzamosan haladt egy vallási-teológiai vita is, nevezetesen, hogy Anglia meddig menjen el a reformációban. Egyesek elfogadhatónak tartották a kialakult anglikán, protestáns rendszert, mások – a puritánok – további előrelépést kívántak, mert szerintük nem volt teljes, nem ment eléggé messzire a reformáció. Annyi bizonyos, hogy VIII. Henrik angol király (1509–1547) a Pápai Állam elleni fellépése óta („*Act of Supremacy*”, 1534) a római katolikusok és hitük igencsak visszaszorultak. (Ennek ellenére még mindig sokan rettegtek a „pápastától”).⁷¹⁵

Az 1630-as években – I. Károly egyeduralma idején – országszerte hatalmas viták zajlottak a kormányzás, a gazdaság – például a kereskedelem –, valamint a vallás kérdéseiről. Sokan az alkotmányos változásban látták a fő célt, mások a kereskedelem nagyobb szabadságában, megint mások a további vallási reformban találták meg az „üdvözítő megoldást”. A kérdések azonban összefonódtak. A további vallási reformot követelő puritánok egyre inkább a parlamenti oldalt kezdték támogatni, a titokban hitüket gyakorló római katolikusok pedig egyértelműen a király oldalára álltak. Érdekesen alakult az arisztokrácia helyzete is, akik közül sokan a Stuartoknak köszönhették címeiket és hatalmukat, ennek ellenére voltak közöttük olyanok, akik I. Károly „politikája” ellen foglaltak állást, ezáltal a parlamentet támogatták. A kereskedők, illetve a vidéki, gazdálkodó, a mezőgazdasági módszerek iránt érdeklődő nemesek megint csak a parlamenttel szimpatizáltak. Azonban az arisztokrácia jelentős része inkább konzervatív volt és a király felé hajlott. A példákat még hosszasan lehetne sorolni.

Az ország népessége – nem a társadalmi osztályok mentén – teljes mértékben kettészakadt. Például mindkét oldalon találunk arisztokratákat, főnemeseket. A megosztottság területi szinten is megjelent. Voltak parlamenti szimpatizánsok a királypárti Cornwallban, ahogy rojalista hívek a döntően parlamenti Norfolk grófságban. Az angol polgárháború azért is volt tragikus, mert Anglia mellett Wales-re, Skóciára és Írországra is kiterjedt, illetve pusztítást végzett az ország legtávolabbi zugában is. Hiába voltak próbálkozások, senki sem maradhatott ki belőle, testvér, testvér ellen, apa, a fiú ellen és fordítva harcolt. Családok szakadtak szét, barátságok törtek ketté. Tömegek haltak meg, családtagjaik, szomszédjaik, honfitársaik által. A királypártiak – gúnynevükön az ún. „*gavallérok*” – és a parlamenti szimpatizánsok – korántsem baráti ragadványnevükön, az ún. „*kerekfejűek*” – hamarosan keserű felismerésre jutottak: „*patthelyzet*” lévén, hosszú évek háborúskodására, tisztításaira kellett berendezkedniük.

⁷¹⁴ Vö. CARTWRIGHT, MARK: *Causes of the English Civil Wars*. 2022. február 4. World History Encyclopedia: <https://www.worldhistory.org/article/1939/causes-of-the-english-civil-wars/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.); HILL 1968, 122–134. pp.

⁷¹⁵ Vö. HUGHES, ANN: *The Causes of the English Civil War. British History in perspective*. MacMillan Press Ltd. London, 1998. 58–113. pp.; MASSON, VICTORIA: *The Origins & Causes of the English Civil War*. Historic UK: <https://www.historic-uk.com/HistoryUK/HistoryofEngland/Origins-of-the-English-Civil-War/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

V. 4. 2. Az angol polgárháború első szakasza (1642–1646)

V. 4. 2. 1. Az 1642. év fontosabb hadmozdulatai

Korábban már említett tettünk arról, hogy a polgárháború a királpártiak – a „gavallérok” („Cavaliers”) – és a parlament – a „kerekfejűek” („Roundheads”) – erői között 1642. augusztus 22-én robbant ki.⁷¹⁶

Az időpont választása nem lehetett véletlen,⁷¹⁷ mivel az angol történelem egyik legjelentősebb csatáját 1485. augusztus 22-én vívták Bosworth mezején. Az ütközet nemcsak a „rózsák háborújának” („Wars of the Roses”) viszontagságos időszakát (1455–1485) zárta le,⁷¹⁸ hanem a Plantagenet-dinasztia (1154–1485) alkonyát, valamint a Tudor-ház (1485–1603) hajnalát is elhozta.⁷¹⁹ (A teljesség igényével jegyezzük meg, hogy egyes nézetek szerint az ún. „rózsák háborúja” csak 1487-ben ért véget.⁷²⁰)

I. (Stuart) Károly valószínűleg korábbi elődje, VII. (Tudor) Henrik angol király (1485–1509) nyomdokaiba kívánt lépni, illetve „új korszakot” akart nyitni. Azonban a – korábban említett – „rossz ómenek” sejtetni engedték, hogy sorsa inkább III. (Plantagenet [Yorki] Richárd angol királyéhoz (1483–1485) lesz hasonlatos. Ekkor még azonban senki sem láthatta előre I. Károly tragikus végét. Már csak azért sem, mert a feltételek a királpártiak számára – kezdetben, közel másfél évig – kedvezőbbek voltak a parlament pozíciójához képest.⁷²¹ Ennek kapcsán Incze Miklós (1922–2010) és Makkai László (1914–1989) történészek a következőket írták:

„A király 1642 elején elhagyta Londont, és Észak-Angliába távozott. Maga köré gyűjtötte a régi rendhez tartozó nemességet, a »gavallérokat« (ahogy őket a parlamentiek gúnyolták), s 1642 végén Edgehill mellett győzelmet aratott a nyírott, polgári hajviseletükről »kerekfejű«-eknek csúfolt parlamentiek felett. Londont csak a polgárok-ból és plebejusokból toborzott milícia hősi ellenállása mentette meg. A parlament ügye rosszul állt, növekedett a megalkuvásra hajlandók pártja.”⁷²²

Amint korábban említettük a fegyveres konfliktus 1642-ben robbant ki, azonban mindkét fél már 1641/1642 telén komoly fegyverkezésbe kezdett. Ezzel egy időben számos város is fegyverkezésbe fogott.

⁷¹⁶ CARTER – MEARS (Book IV.) 2010, 44., 49. pp.

⁷¹⁷ CARTER – MEARS (Book IV.) 2010, 49. p.

⁷¹⁸ Vö. SOMERSET FRY 2006, 43. p.

⁷¹⁹ PHILLIPS, CHARLES: *Kings & Queens of Ancient Britain*. Anness Publishing Ltd. London, 2013. 93. p.

⁷²⁰ A York-ház támogatója, John de la Pole (c.1460–1487), Lincoln első earljének nyolcezer fős serege – amelyben számos külföldi (ír, német és svájci) zsoldos harcolt – 1487. június 16-án vívta meg VII. Henrik angol király tizenkétezer fős seregével a stoke-i csatát. A York-párt célja, a Dublinban 1487. május 24-én, VI. Edvárd néven megkoronázott trónkövetelőt, Lambert Simnel (c.1475–1525) trónra ültetése volt. A trónkövetelő, ahogyan azt már korábban említettük, IV. Edvárd király unokaöccsének, Edward Plantagenetnek, Warwick 17. earljének szerepét játszotta. Holott az eredeti Edvárd a Towerben raboskodott. A csatában a királpártiak legyőzték a lázadókat, akiknek vezérei is többnyire halottan maradtak a csatatéren. VII. Henrik megkegyelmezett az áltrónkövetelőnek, nyársforgatóként alkalmazta a királyi konyhán, idővel solymász lett belőle. A források szerint 1525-ben halt meg. CARRICK – MARSH 2010, 228. p.; CASTELOW, ELLEN: *The Battle of Stoke Field*. Historic UK: <https://www.historic-uk.com/HistoryMagazine/DestinationsUK/The-Battle-of-Stoke-Field/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.); PHILLIPS 2006, 96–97. pp.; ROUTH 2001, 19–20. pp.

⁷²¹ Vö. HILL, CHRISTOPHER: *Az angol forradalom*. In: Hill, Christopher (szerk.): *Az angol forradalom, 1640*. Három tanulmány. Szikra Kiadás. Budapest, 1948. 58–59. pp.

⁷²² INCZE – MAKKAI 1969, 7. p. Megjegyzés: Az edgehilli csata valójában eldöntetlen volt. Vö. CARTER – MEARS (Book IV.) 2010, 49. p.

Habár a „kerekfejűek” több város szimpátiáját elnyerték, azok közül több – például Chester, Nantwich és Knutsford – mégis semlegesek maradtak. A városok fegyverkezése leginkább az írországi események, illetve egy esetleges katolikus – „pápista” – invázió miatt történt.⁷²³

A haditengerészet kezdetben semleges álláspontra helyezkedett, de utóbb a parlament oldalára állt.⁷²⁴ Ez azért is volt jelentős szempont, mert emiatt a kikötők is jobbra a parlament kezére kerültek, mindez ráadásul a nemzetközi kapcsolatok alakulását is akadályozta. Így például a király felesége, (Bourbon) Henrietta Mária is csak nehezen tudott hazatérni Hágából, ahol a férje számára igyekezett fegyveres támogatást szerezni.⁷²⁵ A királpártiaknak végül sikerült a hollandok támogatását elnyerni.

A két legjelentősebb arzenálnak otthont adó, London és Hull városok ugyancsak a parlamentet támogatták. A polgárháború első érdemi mozdulatai – még a polgárháború kirobbanása előtt – az északon fekvő „Hull városánál” bontakoztak ki.

A hulli fegyvertár, illetve a város helyőrsége megtagadták az engedelmességet a királynak, még csak a város kapuit sem nyitották ki, ezért a rojalisták 1642. július 10. és 27. között ostrom alá fogták a várost. Az ostrom végül parlamenti győzelemmel végződött, a királpártiak visszavonultak York városába.⁷²⁶

A polgárháború összecsapásait hosszasan lehetne sorolni, de célszerű David Hilliam (1930–2012) történészt idézni, aki az 1642 és 1646, valamint az 1648 és 1651 közötti időszakról az alábbiakat írta: „Összességében több mint hatszáz csatára, kisebb összecsapásra és ostromra került sor, az ország minden táján dúlt a harc a kerekfejűek és a királpártiak között.”⁷²⁷

Christopher Hill (1912–2003) történész az egyes résztvevők, a régiók, a városok, etc. elköteleződéséről az alábbiakat közölte:

„A Lovagok (Cavaliers), ahogy a royalista középnemesség csapatait elnevezték, némi katonai előnnyel rendelkeztek. A Kerekfejűek (Roundheads) erősebbek voltak a városokban és bár a városi polgárok anyagilag hozzájárultak az ügghöz, eleinte nem voltak gyakorlott harcosok. Másrészt a Lovagok főként Anglia északi és nyugati részére, a gazdaságilag hátramaradt és rendészeti szempontból rosszul álló vidékekre támaszkodtak; ők, bérlőkkel és hozzátartozóikkal együtt hozzá voltak szokva a harchoz.

A parlament sokáig mégis saját fegyverével akarta leverni a Lovagokat – a parlamenthez hű tartományokban harcra hívta a hűbéri sereget és a tartományok egész régi pénzügyi és közigazgatási gépezetét felhasználta a háború vitelében. De így nem aknázhatták ki a parlament igazi erőforrásait: London óriási vagyonát, a polgárság adminisztratív képességeit, és különösen az egyszerű emberek tömegének kezdeményezését és erejét – ezek ugyanis rendületlenül kiállottak az ügyért, de távol tartotta őket a hadsereg tisztikarának kasztrendszerre.

A London felé hajló royalistákat csak három nagy kikötő – Hull, Plymouth és Gloucester – makacs ellenállása tartotta fel, valamint London polgárainak nagyszerű védekezése Turnham Green-nél [...] és bátor felvonulásuk Gloucester felmentésére. De ezeket az önkéntes erőfeszítéseket nem hangolták össze kellőképpen.”⁷²⁸

⁷²³ HUTTON, RONALD: *The Royalist War Effort 1642–1646*. Routledge. London, 2003. 4., 10. pp.

⁷²⁴ WEDGWOOD, CICELY VERONICA: *The King's War, 1641–1647*. Penguin Classics. London, 1983. 105. p.

⁷²⁵ PURKISS, DIANE: *The English Civil War. A People's History*. Harper Press. New York (New York, USA), 2006. 249–250. pp.

⁷²⁶ Vö. MALCOLM, JOYCE L.: *A King in Search of Soldiers. Charles I in 1642*. In: Andrew, C. M. (szerk.): *The Historical Journal*. Volume 21. Number 2. Cambridge University Press. London, 1977. 254–260. pp.

⁷²⁷ HILLIAM 2007, 83. p.

⁷²⁸ HILL 1948, 58–59. pp.

Az angol parlament jelentősebb katonai nehézségekkel szembesült a polgárháború első időszakában (1642–1643). Habár Hull ellenállása sikeres volt, és több kisebb csetepatéban is győztek a parlamentiek, ezek azonban nem voltak „perdöntők”, ráadásul az 1642. hadiév legjelentősebb ütközetében, az ún. „*edgehilli csatában*” (1642. október 23.) is felemás eredményt értek el.

A már többször említett Hull (első) ostroma, továbbá a rojalista győzelemmel végződő kisebb csetepaté „*Marshall's Elmnél*” (1642. augusztus 4.) még a királyi zászlóbontás előtt történt. Ezt követően viszont egyre több fegyveres összeütközésre került sor. „*Portsmouth*” elvesztése (1642. augusztus 10 – szeptember 7.), továbbá „*Plymouth*” hosszan – 1642. augusztus és 1646. január között – elhúzódó ostroma, valamint a babylon hilli csetepaté nem hozott szerencsét a királpártiaknak, igaz, utóbbi esetben „*Babylon Hillnél*” csak névleges parlamenti győzelem született. Hamarosan a rojalisták is felmutattak eredményeket. Előbb, 1642. október 23-án a király unokaöccse, Rupert herceg (1619–1682) a királyi lovassággal győzelmet aratott a parlamenti lovasság felett a Worcester melletti „*Powick Bridge*”-nél, amelyre a parlamentiek – ugyancsak Worcestershire területén – a „*King's Nortonnál*”, 1642. október 17-én, vívott kisebb győztes csetepaté alkalmával válaszoltak.

Ezt követően került sor az 1642. év legjelentősebb ütközetére, az október 23-án – Warwickshire területén – vívott ún. „*edgehilli csatára*”. Maga az ütközet kimenetele hadtörténeti szempontból vitás, illetve eldöntetlen, azonban a királpártiak számára mégis kiváló lehetőséget biztosított, hogy London ellen vonuljanak. Ebből kifolyólag inkább a rojalisták „profitáltak” az ütközetből. A királpárti sereg jól szerepelt, ha nehezen is, de a parlamentiek is helyálltak.⁷²⁹

Ahogy azt már a korábbi idézetben említettük, a csata után a királpártiak számára megnyílt az út London felé. I. Károly serege november 4-én elfoglalta „*Readinget*”, majd, november 12-én, Rupert herceg egységei bevették „*Brendfordot*”. Ezt követően főképp a fővárosi milíciák hősies ellenállása mentette meg a fővárost attól, hogy a királpártiak elfoglalják. Ez egyet jelentett volna a rojalista ügy győzelmével.

A Robert Devereux (1591–1646), Essex harmadik earlje által vezetett parlamenti sereg – a már említett londoni milíciákkal megerősítve – 1642. november 13-án „*Turnham Green*” falunál – amely helység napjainkban (2024) London (Greater London) része – útját állta a király által vezetett rojalista erőnek. Habár a parlament serege létszámban nagyobb volt (24 000 fő),⁷³⁰ mint a királyé, de bizonyos egységei kisebb harci értékkel rendelkeztek. A királpárti sereg létszámában (13 000 fő) elmaradt az ellenfél mögött, ráadásul lőszerrel, munícióval is rosszul álltak, ezért vonakodtak egy mindent elsöprő támadást indítani a főváros ellen. I. Károly némi ágyúzást követően végül elrendelte a visszavonulást Oxfordba, amely város sokáig, a háború végéig, a királpártiak fővárosa maradt. Turnham Greennél, habár a parlament jelentős taktikai-stratégiai győzelmet aratott, mindkét oldalon mindössze közel 50–50 fő esett el.⁷³¹

A Turnham Green mellett vívott ütközet azért volt jelentős, mert a királpártiaknak több, ehhez hasonló, kiváló lehetőségük nem volt arra, hogy ennyire közel jussanak az angol fővároshoz, a parlamenti erők központjához.⁷³²

⁷²⁹ CARTER – MEARS (Book IV.) 2010, 49. p.; MURDOCH – GROSJEAN 2014, 122. p.

⁷³⁰ ROYLE, 2004, 206. p.

⁷³¹ Vö. MARSH, SIMON: *Battle of Turnham Green, 13th November 1642*. UK Battlefields Resource Centre: <http://www.battlefieldstrust.com/resource-centre/civil-war/battleview.asp?BattleFieldId=83> (Letöltés ideje: 2024. április 17.); *The Battle of Turnham Green Remembered*. Military History Matters: <https://www.military-history.org/articles/early-modern/turnham-green.html> (Letöltés ideje: 2021. június 7.)

⁷³² ATKINSON 1911, 403–404. pp.; CARTER – MEARS (Book IV.) 2010, 49–50. pp.

Az 1642. évi hadmozgásoknak nagyjából vége is szakadt. Az év végén csak néhány, de heves ostromra került sor. A parlamenti erők egyik kiváló hadvezére, Sir William Waller (c.1598–1668) csapatai élén bevette előbb – 1642. december 12-én – „Winchestert”, majd – december 13-án – „Marlborough”-t, végül – 1642. december 27-én – „Chichestert”. Habár utóbbi város – Winchesterhez hasonlóan – végül önként letette a fegyvert, ezért a parlamenti egységek nem fosztották azt ki, de a történelmi város méltán híres katedrálisát kirabolták és megszegetteltették. Waller győzelmei után népszerű hős lett Londonban, ahol a normann származású angol uralkodó után „Hódító Vilmosnak” („William the Conqueror”) nevezték el.⁷³³

A déli országrész „felszabadtása” a parlamenti erők részéről létfontosságú volt. Ezáltal kívánták biztosítani London és az ország második legfontosabb kikötője, Bristol között a kapcsolatot. William Waller ezredeinek sikeres működése miatt ezt a célt el is érték, habár a parlamenti seregek jelentős pusztítást végeztek „akcióik” során. Nemcsak az ellenséges katonaság és a civil lakosság életét, de az egyes településeket sem kímélték, rendszerint kegyetlenül feldúlták azokat.

Érdekességként emeljük ki a Hampshire grófságban fekvő „Winchester” esetét. A történelmi város patinás katedrális a parlamenti katonáknak esett áldozatul, akik korántsem a „lovagiasságukról” voltak híresek. A települések elfoglalását követően jellemzőek voltak a rablások és fosztogatások. Sajnálatos módon, ebben mindkét oldal egyaránt „öregbítette” a hírnevét. William Waller ezredei 1642. december 12-én ostromolták meg Winchester falait. A város védelme, illetve a helyi milícia ellenállása jóformán néhány óra alatt összeomlott. A város vezetése feltehetően december 13-án hajnalban nyitotta meg a városkapukat a parlamenti katonaság előtt, reménykedve, hogy talán elkerülhetik a település kifosztását. Ami ez után következett, arra viszont senki sem gondolt. Még december 13-án, vagy másnap, december 14-én – az időpont vitás – került sor a város méltán híres, történelmi katedrálisának feldúlására.⁷³⁴ Winchester nemcsak püspöki központ volt, katedrális a temetkezési helynek is számított. Számos híres középkori személy, így koronás fők sírjainak is otthont adott a páratlan szépségű épület. David Hilliam brit történész könyvében az alábbiakat olvashatjuk: „(...) egy pap leírta, a parlament katonái hogyan »vágják földhöz a ládákat, amelyekben II. Vilmos, Emma királyné, Hardeknut [...] csontjai voltak.« A vad pusztítók a székesegyház azon ablakait, amelyeket nem értek el kardjaikkal, puskákkal vagy egyebeikkel, úgy törték be, hogy »a királyok, királynék, püspökök, hitvallók és szentek csontjaival dobálták meg«. II. Vilmos maradványai kapóra jöttek a féktelen XVII. századi vandáloknak.”⁷³⁵ Nemcsak II. (Rufus) Vilmos angol király (1087–1100), továbbá (Nagy) Knut dán (1018–1035), norvég (1028–1035) és angol király (1016–1035) felesége, Emma királyné és fiúk, Hardeknut dán (1053–1042) és angol király (1040–1042) maradványai, hanem – többek között – magának Knutnak a maradványai is így végezték: „(...) amikor a parlament katonái feltörték ezeket a ládákat, a maradványokat szétszörták a katedrális padlóján. Később [1661-ben] új dobozokba tették azokat, de már összekeverve. Sajnos, ma már nem tudjuk megmondani, melyik csont kié.” A ládákra csak annyit írtak, hogy „összekevert” csontokat tartalmaz.⁷³⁶

⁷³³ Vö. PLANT, DAVID: *Arundel and Chichester, Sussex, December 1642. Civil War in the Southeast, 1642. British Civil Wars, Commonwealth and Protectorate (BCW) Project*: <http://bcw-project.org/military/english-civil-war/southern-england/south-east-1642> (Letöltés ideje: 2023. június 7.)

⁷³⁴ CORDELL, CHARLES: *Storming of Winchester 1642*. Charles Cordell: <https://charlescordell.com/storming-of-winchesters-1642/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁷³⁵ HILLIAM 2007, 189. p.

⁷³⁶ HILLIAM 2007, 185. p.; Vö. HILLIAM 2007, 182–183. pp.

Az edgehilli csata utáni rövid időszak biztosította a legjobb lehetőséget I. Károly számára, hogy elfoglalja a parlamenti erők központját, Londont. A király azonban nem érte el a célját, ellenben a parlamenti erők „korridor” biztosítottak London és Bristol között, elvágvva egymástól a „vonaltól” északra és délnyugatra elhelyezkedő királypártiakat.⁷³⁷ A beálló téli időszak miatt mindkét fél az „áttelelésre” rendezkedett be és megértette, hogy hosszan elnyúló háborúskodásra számíthatnak. Habár a „logisztika” – a katonaság létszáma, a pénz, a muníció, a fegyverek, etc. – tekintetében egyértelműen a parlamenti oldal állt jobban, de messze nem tudták még térdre kényszeríteni a királyt.

Az 1642. évi fegyveres összecsapások után mindkét fél számára eseménytelenül telt el 1642/1643 tele. A felek igyekeztek a kezükön lévő állásokat kiépíteni, illetve a pozícióikat megerősíteni az egyes grófságokban. A bajt, a téli időszakban, leginkább az jelentette, hogy az 1640-es évek elején különösen hideg telek, szokatlanul erős és hosszú havazások köszöntöttek Angliára. Tél végén, a következő év elején, a hírtelen bekövetkező olvadás a 17. századi kezdetleges utakat egy pillanat alatt sártengerré változtatta. Ez nem kedvezett a nagyobb hadseregek, a tüzérségek, etc. felvonulásának, ezért a nagyobb ütközetekre nem kerülhetett sor. Helyette a téli hónapokban az egyes, kisebb helyőrségek csaptak össze egymással. Amíg a főeregek várták az igazi tavasz beköszöntét, addig a helyőrségek állandó készültségben álltak. A rajtaütések, rablások és fosztogatások hétköznapivá váltak. Egyik fél sem kímélte a másikat, illetve az „elleneséges” kezén lévő területek, települések lakosságát. Hatalmas veszteségeket szenvedett a népesség. Kevés olyan történelmi időszak van az angol történelemben, amely ilyen jelentős szenvedést, kilátástalan helyzetet idézett elő, mint az angol polgárháború.⁷³⁸

6. táblázat: Jelentősebb ütközetek 1642-ben

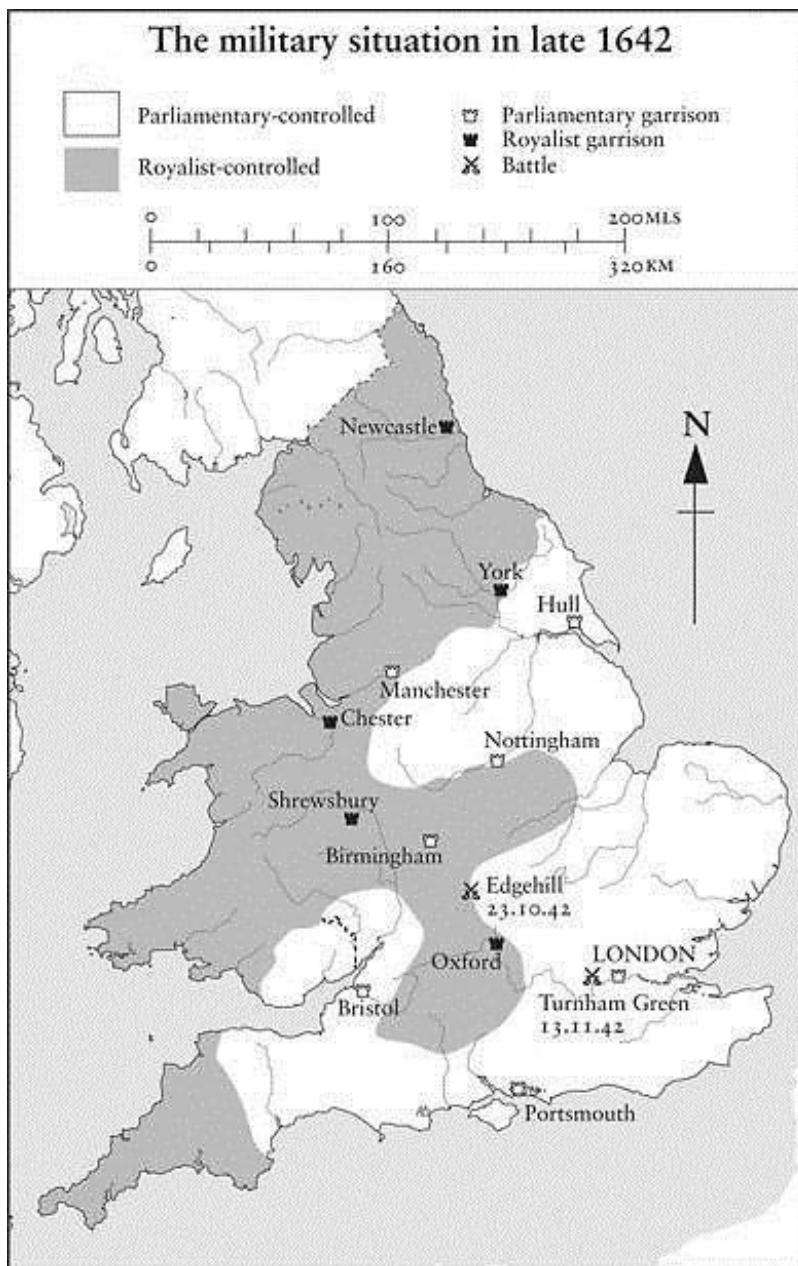
Fegyveres összecsapás	Időpont	Győzelem
Marshall's Elm (Street, Somerset)	1642. augusztus 4.	királypárti
Portsmouth (Hampshire) [ostrom]	1642. augusztus 10. – szeptember 7.	parlamenti
Plymouth (Devon) [ostrom]	1642. augusztus – 1646. január	parlamenti
Babylon Hill (Dorset)	1642. szeptember 7.	parlamenti
Powick Bridge (Worcestershire)	1642. szeptember 23.	királypárti
Kings Norton (Worcestershire)	1642. október 17.	parlamenti
Edgehill (Warwickshire)	1642. október 23.	eldöntetlen
Aylesbury (Buckinghamshire)	1642. november 1.	parlamenti
Brentford (Middlesex)	1642. november 12.	királypárti
Turnham Green (Middlesex)	1642. november 13.	parlamenti
Farnham Castle (Surrey)	1642. december 1.	parlamenti
Piercebridge (Durham)	1642. december 1.	királypárti
Tadcaster (Yorkshire)	1642. december 7.	királypárti
Exeter (Devon) [első ostrom]	1642. december – 1643. január	parlamenti
Muster Green (West Sussex)	1642. december	parlamenti
Bradford (West Yorkshire) [első ostrom]	1642. december	parlamenti
Winchester (Hampshire)	1642. december 12.	parlamenti
Marlborough (Wiltshire)	1642. december 13.	parlamenti
Chicester (West Sussex) [ostrom]	1642. december 22–27.	parlamenti

Forrás: Vö. *List of English Civil War Battles*. Ranker: <https://www.ranker.com/list/a-list-of-all-english-civil-war-battles/reference> (Letöltés ideje: 2024. április 17.); *The Civil Wars*. Battlefields Hub: <https://www.battlefieldstrust.com/resource-centre/civil-war/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁷³⁷ Vö. CORDELL, CHARLES: *Storming of Winchester 1642*. Charles Cordell: <https://charlescordell.com/storming-of-winchesters-1642/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁷³⁸ Vö. CARTWRIGHT, MARK: *Consequences of the English Civil Wars*. 2022. február 9. World History Encyclopedia: <https://www.worldhistory.org/article/1944/consequences-of-the-english-civil-wars/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

4. térkép: A katonai helyzet 1642 végén

Megjegyzés: „*The military situation in late 1642*” jelentése „A katonai helyzet 1642 végén”. „*Parliamentary-controlled*” – „a parlament kezén lévő területek” (fehér), „*Royalist-controlled*” – a „királysági kezén lévő területek” (szürke). „*Parliamentary garrison*” – „parlamentari helyőrség”, „*Royalist garrison*” – „királysági helyőrség”, „*battle*” – „csata”. Forrás: Erenow – An educational project that allows everyone online to get the information they need on different subjects: <https://erenow.net/modern/gods-fury-englands-fire-a-new-history-of-english-civil-wars/1.php> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

V. 4. 2. 2. Az 1643. év fontosabb hadmozdulatai

Az 1642. évi hadmozdulatok mindkét fél számára bebizonyították, hogy a polgárháború még hosszú éveket elhúzódik. A királypárti „gavallérok” igyekeztek „fővárosukat”, Oxfordot megerősíteni, ahol I. Károly – ügyelve a látszatra – pazar, fényűző királyi udvart is berendezett önmaga, továbbá a németalföldi újáról szerencsésen hazaérkező felesége, valamint gyermekeik számára.⁷³⁹

I. Károly racionálisan döntött, hogy a „veszélyes” Londont hátrahagyva, saját és családja biztonsága érdekében máshol létesít királyi udvart. Oxford stratégiai helyzete miatt is kiváló választás volt, emellett az Oxfordi Egyetem – amellett, hogy támogatta az uralkodót – eléggé gazdagnak is számított. I. Károly a Christ Church-ben alakította ki a királyi udvart. Azonban az egyetem számos épületét igénybe vették, például, hogy a királynét, illetve a királyi családot elszállásolják. Példaként említhető, hogy a királyné a Merton College épületében lakott. Az adminisztrációról is gondoskodni kellett. A királyi pénzverdét például a New Inn Hall Streeten helyezték el. Még a katonai eszközök, lőszer tárolásáról is gondoskodtak, amelyeket New College Towerban helyeztek el. Oxford középkori védőműveit is megerősítették, például bástyákat építettek, továbbá földsáncokat alakítottak ki, etc.⁷⁴⁰

A királyi udvar „kiépítése” mellett, fontos célkitűzés volt, hogy a királypárti, azaz a délnyugati, a walesi és az északi országrészek között az összeköttetést biztosítsák. Ez azért is volt szükséges, mert a fontosabb kikötők, valamint a haditengerészet a parlament kezén voltak. Emellett mindkét fél törekedett arra, hogy a vezető pozíciót megszerezze, ezért tárgyalásokba bocsátkoztak mind a skótokkal, mind az írekkel.⁷⁴¹

Az 1643-as esztendő elején Northumberland és Durham a királypártiak kezén volt, akik a déli irányba kívántak terjeszkedni. A Pennine-hegység túloldalán, Cumberland és Westmorland ugyancsak a rojalisták területének számított. Wales nagyobb hányada, továbbá Cornwall grófság is rojalisták kezében volt. A parlament Londont és a kelet-angliai grófságokat – például Essex, Suffolk, Norfolk, Huntingdonshire, etc. területét – szilárdan tartotta. William Waller sikeres 1642-es hadjáratának köszönhetően Anglia déli területeinek zöme is a parlament kezére jutott egészen Bristolig. Devon grófság pedig eleve a parlament mellett állt. Azonban Közép-Anglia jelentős részén, valamint Lancashire grófságban még nem dőlt el a helyzet.

A brit történések a mai napig vitáznak a királypártiak 1643. évi haditervének mibenlétéről. Ha volt, akkor az csak az lehetett, hogy a rojalista erők előbb Közép-Angliát majd Dél- és Délnyugat-Angliát, végül London foglalják el. I. Károlynak és a királypártiaknak – hogy ügyüket finanszírozni tudják – leginkább a gazdagabb vidékek bevételire fáj a foga. Oxford, hiába fekszik a Temze mellett, magát a gazdag folyóvölgyet zömében a parlamentiek ellenőrizték. Hasonló helyzet állt elő a Severn folyó völgyével, vagyis a Bristol és Gloucester környéki területekkel. A fegyverek és a muníció még mindig szűkösen álltak rendelkezésre. Egyes királypárti ezredekben több volt a pikás (lándzsás) katona, mint a muskétás, amely aggasztónak számított. A helyzet orvoslására a királyné, (Bourbon) Henrietta Mária már korábban a protestáns Egyesült Tartományok területére utazott, hogy az angol koronaékszerek elzalogosítása segítségével – a parlament határozott tiltakozása ellenére – fegyvereket és muníciót vásároljon.

⁷³⁹ PANZER 2007, 117. p.

⁷⁴⁰ Vö. GODFREY, JIM: *Charles I.* Christ Church: <https://www.chch.ox.ac.uk/blog/charles-i> (Letöltés ideje: 2023. június 7.)

⁷⁴¹ ROYLE 2006, 208–209. pp.

A „tűzrőlpattant” királyné teljesítménye előtt elismeréssel kell adóznunk. Még 1643 februárjában visszatért az első szállítmánnyal. Ekkor William Cavendish-re (1596–1676), Newcastle márkijára, a király egyik bizalmi emberére várt a feladat, hogy a szállítmányt Bridlington kikötőjétől Oxfordig kísérje. Az elsőt, 1643 nyarán, egy újabb fegyverszállítmány követte, amelyet ugyancsak Oxfordba vittek.⁷⁴²

A parlamenti erők nyomás alatt tartása végett a rojalisták már kora tavasztól kezdeményező félként léptek fel. A király unokaöccse Rupert herceg „*Camp Hillnél*” (1643. április 3.) megütközött egy kisebb parlamenti erővel, illetve az őket támogató birminghamiekkel. Az ütközet valójában csak egy kisebb csetepaté volt, amely rojalista győzelemmel végződött, de ami a csata után következett arról parlamenti röpirat, illetve pamflet született. A csatát a parlament oldalán álló „*Birmingham*” mellett vívták, ezért az ütközet után, 1643 húsvéthétfőn a királypártiak feldúlták azt, emellett többeket meggyilkoltak a lakosság soraiból. Az iparáról híres települést, amely fegyverekkel – például kardokkal – látta el a parlament seregeit a kivonuló királypártiak felgyújtották. A Rupert herceg által vezetett királyi seregrész által okozott pusztításról szóló pamflet komoly propagandaeszközzé vált a parlament kezében.⁷⁴³

76. kép: Rupert herceg Birminghamnál, 1643

Forrás: HURST BEN: *The day Birmingham became a bloody battlefield*. 2013. március 31. BirminghamLive: <https://www.birminghammail.co.uk/news/local-news/day-birmingham-became-bloody-battlefield-2435169> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

Rupert herceg nem állt meg, viszonylag hosszabb ostrom után seregeivel – 1643. április 21-én – elfoglalta a Birminghamtól északra fekvő „*Lichfieldet*”. Öccse, Móríc herceg (1621–1652) kevéssel korábban – 1643. április 13-án – a worcestershire területén zajlott „*ripplefieldi csatában*” győzedelmeskedett a parlamentiek felett. A parlamentieknek sürgősen jelentős győzelmet kellett felmutatniuk. Ez hamarosan meg is történt. Robert Devereux (1591–1646), Essex harmadik earlje közel kéthetes ostrom után, 1643. április 25-én, elfoglalta a berkshire-i „*Readinget*”, amelyet Rupert herceg nem tudott felmenteni. A parlamenti katonák – bár a védők az ostrom végén megadták magukat – az ezzel ellentétes, előzetes megállapodás ellenére, kegyetlenül feldúlták és kifosztották a várost.

⁷⁴² Vö. ROYLE 2006, 225–231. pp.

⁷⁴³ Vö. HURST BEN: *The day Birmingham became a bloody battlefield*. 2013. március 31. BirminghamLive: <https://www.birminghammail.co.uk/news/local-news/day-birmingham-became-bloody-battlefield-2435169> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

Délnyugaton a királpárti erők sikeresen harcoltak. Sir Ralph Hopton (1596–1652) rojalista seregével sikeresen megvédte Cornwall grófság területét a parlament seregének támadásával szemben. Csapataival „*Braddock Down*” mellett – 1643. január 19-én – jelentős győzelmet aratott a – a William Ruthven ezredes által vezetett – parlamenti seregek felett.

Tavasszal, Reading ostroma után a parlamenti sereget a tifusz tizedelte meg, amely jelentős bajt okozott, mivel a következő években az egész országon végigsöpört a járvány és „pártszimpatia” nélkül szedte az áldozatait. A nehézségek ellenére mindkét fél látványos és mindent eldöntő győzelmet kívánt. Előbb a rojalistáknak adódott meg a lehetőség délnyugaton. Amíg 1643 tavaszán jobbára kisebb csetepatéokra került sor a felek között, addig 1643. július 5-én Somerset grófságban, Bath városa mellett lezajlott a „*lansdowne hilli*” csata, amelyben a két egykori jó barát, Sir Ralph Hopton (1596–1652) királpárti, és Sir William Waller (c.1597–1668) parlamenti tábornok seregei csaptak össze. Annak ellenére, hogy a két hadvezér mélységesen tisztelte egymást, gyilkos csata bontakozott ki. A rojalista cornwalli gyalogság heroikus küzdelemben – komolyabb veszteségeket elszenvedve – feljutott a dombra, ahonnan kiverte állásaiból a parlamentiakat, akik szívósan ellenálltak. A rojalisták bár győztek, de győzelmüket nem tudták kihasználni, ezért a parlamentiak végül stratégiai győzelmet könyvelhettek el. Ezért a csatát inkább döntetlennek tekinthetjük. Ráadásul a csata után felrobbant egy lőszeres kocsi, emiatt, a baleset következtében, Sir Hopton ideiglenes megvakult.⁷⁴⁴

Pár nap múlva, 1643. július 13-án, Devizes mellett sor került a „*roundway downi*” csatára. Az ütközetben a királpárti Henry Wilmot (c.1612–1658), Rochester első earlje által vezetett sereg – amelyben jelent volt a lábadozó Sir Hopton is – totális győzelmet aratott William Waller parlamenti seregén. A győzelemmel a parlamenti erők pozíciói jelentősen meggyengültek Délnyugat-Angliában.⁷⁴⁵

A roundway downi győzelmet kihasználva a rojalisták nem tétlenkedtek. Ráadásul néhány nap múlva megérkezett a második külföldi fegyverszállítmány Oxfordba. Ezért a királpártiak megindultak az ország második kikötővárosa, Bristol ellen.

Lord Wilmot akciójának köszönhetően a parlamenti erők nehéz helyzetbe kerültek nyugaton. Főképp, miután I. Károly unokaöccse, Pfalzi Rupert (1619–1682) királyi herceg serege – 1643. július 23. és 26. között – elsöprő rohammal bevette, „*Bristol*” városát. Ezáltal megnyílt az összeköttetés – többek között – Írországgal.⁷⁴⁶ A parlamenti nem tudták rendszeren megszervezni a város védelmét, de Rupert herceg gyalogsága így is hatalmas veszteségeket szenvedett a déli oldalon. A cornwalli gyalogság ereje viszont abban rejlett, hogy a végsőkig képesek voltak harcolni. Erre azonban nem volt szükség, csak addig kellett kitartaniuk, amíg Rupert herceg lovassága északról át nem törte a parlamentiak védelmi vonalát. Ezt követően hatalmas, öldöklő csata bontakozott ki a belvárosban, végül a város elesett.⁷⁴⁷ Bristol ostroma nagy veszteséggel járt; a holttesteket halmokba hordták össze. Ennek ellenére a rojalisták hatalmas eredményt értek el. Bristol kikötője immáron nyitva állt a királpártiak számára. Ráadásul a város fegyverkovácsai heti több száz muskétát tudtak készíteni, amelyekkel a háború végig a rojalista ezredek többségét ellátták.

⁷⁴⁴ Vö. *Battle of Lansdown Hill, 5th July 1643*. Battlefields Hub: <https://www.battlefieldstrust.com/resource-centre/civil-war/battleview.asp?BattleFieldId=21> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁷⁴⁵ Vö. HARDING FIRTH, CHARLES: *Wilmot, Henry*. In: Lee, Sidney – Leslie, Stephen (szerk.). *Dictionary of National Biography*. Volume LXII (Williamson-Worden). Smith, Elder & Co. London, 1900. 61–63. pp.

⁷⁴⁶ DAY, JON: *Gloucester & Newbury 1643. The Turning Point of the Civil War*. Pen & Sword Military. Barnsley, 2007. 2–3. pp.

⁷⁴⁷ YOUNG, PETER – HOLMES, RICHARD: *The English Civil War*. Wordsworth Editions. Ware, 2000. 141. p.

Bristol elfoglalása után a király tanácsadói sürgették a főváros, London elleni támadást, I. Károly azonban stratégiai hibát követett el. Előbb Gloucester és Exeter városokat akarta elfoglalni, hogy az utolsó parlamenti helyőrségeket is „eltakarítsa” nyugaton, illetve délnyugaton. Annyira bízott magában, hogy seregét kettéosztotta. Amíg a nagyobbik sereg, a király vezetésével, a gazdag Gloucester, addig a kisebb sereg Exeter ellen vonult. „*Gloucester ostroma*” végül nehéz feladat lett. Habár a várost csak ezerötszáz fő védte, de Sir Edward Massey városparancsnok a végsőkig kitartott embeivel. Ebben segítette az a tény, hogy Gloucester erős római és középkori városfalakkal, védművekkel volt ellátva, amelyet kisebb létszámú sereggel is védeni lehetett. Gloucester ostromával a legalább tizenötezer fős királyi sereg, élén I. Károly közel egy hónapot veszített, de a várost nem tudta bevenni, mert a Londonból érkező Robert Devereux (1591–1646), Essex harmadik earlje közel tizenötezer fős seregével felmentette a várost. Épp időben érkeztek, a védőknek már csak egy löporos hordójuk maradt.

A rojalistáknak – komolyabb győzelmeik ellenére – továbbra is jelentős problémát okozott az összekötetés. Az északi és a nyugati területeken harcoló királyi seregek egymástól független parancsnokság alatt működtek. Ennek ellenére érlelődött egy újabb királypárti offenzíva London ellen,⁷⁴⁸ amelyről Gloucester sikertelen ostroma után sem tettek le. Ennek oka, hogy a királyi sereg elvágta Essex harmadik earljének seregét Londontól, ezért az, Newbury mellett, csatába kényszerült bocsátkozni.

A kezdeti királypárti lendület azonban megtört, a király és Pfalz-i Rupert királyi herceg a Berkshire grófságban fekvő „*Newbury*” mellett – 1643. szeptember 20-án – gyakorlatilag eldöntetlen csatát vívott a parlamenti erőket vezető Robert Devereux (1591–1646), Essex harmadik earljével szemben. Habár a királypártiak vesztesége csak valamivel haladta meg a parlamenti seregek veszteségét, a továbbvonulás nem volt biztosított. Hasonlóképpen járt Sir Ralph Hopton is, aki seregeivel – Hampshire és Sussex területén áthaladva – déli irányból fenyegette a fővárost. Közben elfoglalta a parlamenti seregek számára hadászati szempontból létszükségletű vasöntödéket.⁷⁴⁹ Sir Hoptont végül az egykori jó barát, Sir William Waller csapatai tartóztattak fel – az egykori angolszász főváros – „*Winchester*” közelében.

Anglia északabbra fekvő vidékein sem csitulak el a fegyverek. A királypárti északi sereg vezére, a király hű bizalmasa William Cavendish, Newcastle márkija volt. A márkí a Trent folyótól északra fekvő országrészt irányította, amely nem igazán hadvezéri tehetségének, sokkal inkább annak szólt, hogy hatalmas birtokai révén az északi országrész leggazdagabb főnemese volt. Ennek ellenére el kell ismerni, hogy a márkí „beletanult” a hadvezetésbe, szép katonai sikereket ért el a király dicsőségére.

Az év elején, még télen, többek között Yorkshire grófság térségben folytak a harcok. Newcastle – napjainkban Newcastle-upon-Tyne – királypárti helyőrsége igyekezett biztosítani az északi területeket, de „emberükre akadtak” két parlamenti hadvezér, apa és fia, Ferdinando Fairfax (1584–1648), Fairfax második lordja, valamint Sir Thomas Fairfax (1612–1671), Fairfax harmadik lordja személyében. A parlamenti erők sikeresen megtartották „*Leeds*” (1643. január 23.) és „*Hull*” (1643. szeptember 2. – október 12.) városokat.

A rojalista seregek Kelet-Angliában, valamint Lincolnshire térségében igyekeztek területet nyerni. Ennek ellenére Kelet-Anglia, amely mindig is inkább a parlamenttel szimpatizált, végül teljes egészében a parlament ellenőrzése alá került.⁷⁵⁰

⁷⁴⁸ ROYLE 2006, 275. p.

⁷⁴⁹ WEDGWOOD 1983, 281. p.

⁷⁵⁰ ROYLE 2006, 280. p.; WEDGWOOD 1983, 252–254. pp.

William Cavendish királpárti seregével jelentős győzelmet aratott a Fairfax-eken előbb – 1643. június 30. – „*Adwalton Moornál*”, majd – 1643 júliusában – „*Bradford*” második ostrománál. Mindkét ütközet fényes királpárti győzelemmel végződött. A parlamentiek csak nehezen jutottak vissza a megerősített Hull városába.

A teljesség igényével egyezzük meg, hogy az 1643-as esztendőben tűnt fel egy katona, aki a „*gainsborough-i csatában*” – 1643. július 28-án – jelentős sikereket ért el. A neve: Oliver Cromwell (1599–1658) ezredes.

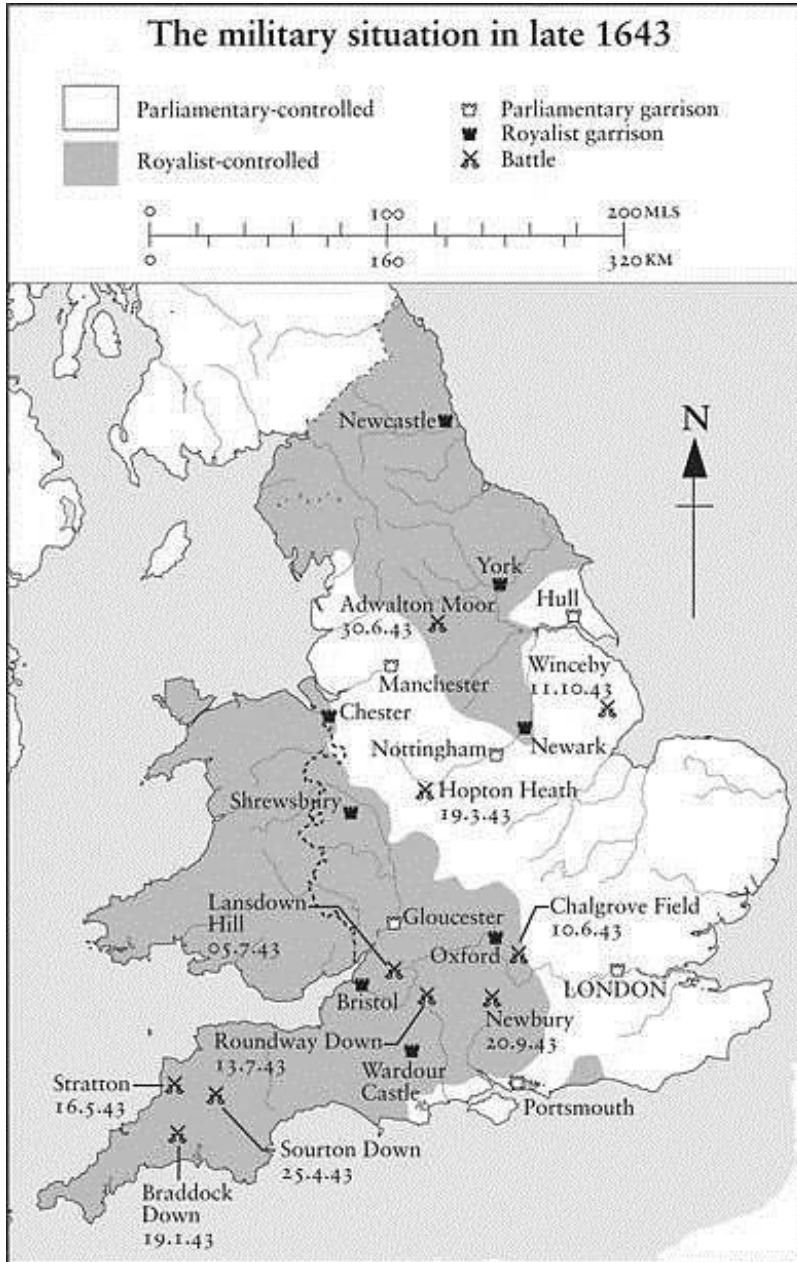
Pár nappal később, 1643. július 31-én Cavendish seregeivel visszafoglalta „*Gainsborough*”-t. A parlamentiek nehéz helyzetbe kerültek, erők jórészt Hullban csoportosultak. A rojalistáknak viszont az okozott gondolt, hogy északi és nyugati területek között a folytonosság megszakadt, amely a királpárti hadműveletek összehangolása miatt bírt jelentőséggel. A bajt fokozta, hogy polgárháború a maga gyilkos logikájával egyre inkább kiszélesedett és véresebbé vált, mivel időközben, az 1643-as év folyamán az írek a királpártiak, a skótok a parlament mellett kötelezték el magukat.

7. táblázat: Jelentősebb ütközetek 1643-ban

Fegyveres összecsapás	Időpont	Győzelem
Middlewich (Cheshire) [első csata]	1643. március 13.	parlament
Hopton Heath (Staffordshire)	1643. március 19.	eldöntetlen
Seacroft Moor (West Riding of Yorkshire)	1643. március 30.	királpárti
Camp Hill (Birmingham)	1643. április 3.	királpárti
Lichfield (Staffordshire) [ostrom]	1643. április 8–21.	királpárti
Ripplefield (Worcestershire)	1643. április 13.	királpárti
Reading (Berkshire) [ostrom]	1643. április 14–25.	parlament
Sourton Down (Devon)	1643. április 25.	parlament
Wardour Castle (Wiltshire) [első ostrom]	1643. május 2. – 8.	parlament
Stratton (Cornwall)	1643. május 16.	királpárti
Wakefield (Yorkshire) [ostrom]	1643. május 21.	parlament
Worcester (Worcestershire)	1643. május 29–31.	királpárti
Chalgrove Field (Oxfordshire)	1643. június 18.	királpárti
Adwalton Moor (Yorkshire)	1643. június 30.	királpárti
Bradford (West Yorkshire) [második ostrom]	1643. július	királpárti
Burton Bridge (Staffordshire)	1643. július 4.	királpárti
Lansdowne (Somerset)	1643. július 5.	eldöntetlen
Roundway Down (Wiltshire)	1643. július 13.	királpárti
Bristol [első ostrom]	1643. július 23-26.	királpárti
Gainsborough (Lincolnshire)	1643. július 28.	parlament
Aldbourn Chase (Wiltshire)	1643. szeptember 18.	eldöntetlen
Winceby (Lincolnshire)	1643. október 11.	parlament
Olney Bridge (Buckinghamshire)	1643. november 4.	parlament
Basing House (Hampshire) [első ostrom]	1643. november 6–15.	királpárti
Heptonstall (Yorkshire)	1643. november	parlament
Wardour Castle (Wiltshire) [második ostrom]	1643. november – 1644. március	parlament
Alton (Hampshire)	1643. december 13	parlament
Bramber Bridge (West Sussex)	1643. december 13.	parlament
Arundel (West Sussex) [ostrom]	1643. december 19. – 1644. január 6.	parlament
Middlewich [második csata]	1643. december 26.	királpárti

Megjegyzés: „*Lansdowne*”-nál valójában a királpártiak győztek, de a lőszerük felrobbant, ráadásul lovakkal is rosszul álltak, ezért nem tudták az előrenyomulást folytatni. A parlamenti erők visszavonulhattak, ráadásul a „*baleset*” és a királpártiak lelkesedésének visszaesése miatt végül stratégiai győzelmet arattak. Forrás: Vö. *List of English Civil War Battles*. Ranker: <https://www.ranker.com/list/a-list-of-all-english-civil-war-battles/reference> (Letöltés ideje: 2024. április 17.); *The Civil Wars*. Battlefields Hub: <https://www.battlefieldstrust.com/resource-centre/civil-war/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

5. térkép: A katonai helyzet 1643 végén

Megjegyzés: „The military situation in late 1643” jelentése „A katonai helyzet 1643 végén”. „Parliamentary-controlled” – „a parlament kezén lévő területek” (fehér), „Royalist-controlled” – „királysági kezén lévő területek” (szürke). „Parliamentary garrison” – „parlamentari helyőrség”, „Royalist garrison” – „királysági helyőrség”, „battle” – „csata”. Forrás: Erenow – An educational project that allows everyone online to get the information they need on different subjects: <https://erenow.net/modern/gods-fury-englands-fire-a-new-history-of-english-civil-wars/1.php> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

V. 4. 2. 3. Az 1644. év fontosabb hadmozdulatai

Az 1643. hadiév hozadéka volt, hogy a felek továbbra sem bírtak egymással. Habár a királypárti William Cavendish, Newcastle márkija visszafoglalta „Gainsborough” és „Lincoln” városokat a parlamentiektől – ráadásul Oliver Cromwell seregeivel Peterborough-ba szorult vissza –, nagy dilemmával szembesült. Vagy folytatja az útját a Temze völgye felé, vagy észak felé fordul, és Hull városát fogja ostrom alá, ahová apa és fia, Ferdinando és Thomas Fairfax szorult vissza, jelentős parlamenti erővel. Newcastle márkija „Hull” ostromát választotta, amely rossz döntésnek bizonyult. Hull ostroma „kemény dió” volt, már csak a Humber folyó mellett fekvő város fekvése miatt is. Flotta hiányában szinte lehetetlenség volt elfoglalni, de a hercegnek vállalnia kellett az ostromot. Egyfelől, mert a Hullba szorult parlamenti erők komolyan fenyegették Yorkshire-t, másfelől, esetleges győzelem esetén, az ország második legjelentősebb fegyverezvénye is a királypártiak kezébe került volna, emiatt nem lett volna szükség a drága külföldi – jórészt holland – fegyverszállítmányokra. A lehetőség végül elúszott, Hull parlamenti kézen maradt, William Cavendish, Newcastle márkija életeteket és időt vesztett.⁷⁵¹

Az előbbi események felidézése – habár 1643-ban történetek – azért volt fontos, mert a két tábor megosztottá vált. Az 1643-as év végére már nem volt olyan zuga Angliának, amelyet ne ért volna el a háború. Emellett tömegek haltak meg, családok, barátságok, emberi kapcsolatok szakadtak szét a két tábor között. Mindkét „pártban” voltak olyanok, akik hajlottak volna a „kiegyezésre”, de a király makacssága, valamint a parlamenti tábor háborúpárti vezeterei meghiúsították azt. Ráadásul a parlament vesztesre állt, a királypártiak északi és déli területszerzései miatt. Az 1643-as hadiév végén Anglia és Wales területének közel kétharmadát a királypártiak uralták. Ez egyre hevesebb vitákat gerjesztett a parlamenten belül, olyan kérdésekben, hogy „*Mi a háború valódi célja?*”, „*Meddig ésszerű, illetve kell azt folytatni?*” Egyre markánsabb vélemények jelentek meg a királypártiakkal való kiegyezést illetően.

A parlamentet 1643. december 8-án súlyos vereség érte. Betegség miatt elhunyt annak kiváló politikai „élharcosa”, vezére, John Pym (1584–1643) parlamenti képviselő. Halálával a parlamentiek a legkörültekintőbb, legelőrelátóbb politikuskukat veszítették el. John Pym volt a parlamenti erők „lelke és motorja”, az ő lendülete hajtotta a parlamenti oldalt. A nagy taktikus, Pym – még utolsó politikai lépésként – elősegítette az angolok és skótok közötti együttműködést, amely az ún. „*Ünnepélyes Liga és Szövetség*” („*Solemn League and Covenant*”) néven vonult be a történelembe. A skótok még 1643. augusztus 17-én, az angolok pedig 1643. szeptember 25-én fogadták el a megállapodást. Emellett létrejött a koordináció elősegítésére egy közös szerv, a „*Két Királyság Bizottsága*” („*Committee of Both Kingdoms*”), amelynek huszonöt tagját a két parlament, valamint angol és skót katonatisztek adták. A megállapodás eredményeként ráadásul a skótok legalább húszezer katonával támogatták az angol parlament erőit, amely haderő jól képzett és fegyelmezett volt.⁷⁵²

⁷⁵¹ *The Second Siege. Yorkshire history.com:* https://web.archive.org/web/20080706140813/http://www.yorkshirehistory.com/sieges1_secondsiege.htm (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁷⁵² Vö. CARLYLE, THOMAS: *Oliver Cromwell's letters and speeches: with elucidations. Volume I.* Chapman and Hall Limited. London, 1897. 202. p.; MANGANELLO, STEPHEN: *The Concise Encyclopedia of the Revolutions and Wars of England, Scotland, and Ireland, 1639–1660.* Scarecrow Press. Lanham (Maryland, USA), 2004. 124. p.; *Solemn League and Covenant.* Encyclopaedia Britannica: <https://www.britannica.com/event/Solemn-League-and-Covenant-England-Scotland-1643> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

(Kiemeljük, hogy több skót korábban II. Gusztáv Adolf svéd király (1611–1632) seregében is szolgált, ahol jelentős katonai tapasztalatokat is szereztek.)

Az „*Ünnepélyes Liga és Szövetség*” jelentősen megváltoztatta a fennálló politikai és katonai helyzetet, emellett egységes vallásgyakorlat követését is jelentette. A skótok azt hitték, hogy ez a skót presbiteriánus vallás lesz, de az angolok egy záradékot tettek a megállapodásba „*az Úr igéje szerint*” kiegészítéssel. Ez többféle értelmezést tett lehetővé. A skótok később „kapcsoltak”, az angolok csak a fegyveres erejüket akarták igénybe venni. A vallási különbözőségek miatt a szövetség idővel „felbomlott”, az angol polgárháború első szakasza után a skótok kiléptek a megállapodásból. A „*Két Királyság Bizottsága*” ezután – immár csak angol részvétellel – „*Derby House Committee*” néven működött tovább.

Az angol-skót megállapodás értelmében az északi királypárti csapatokat két oldalról szorongatták, északon a skótok, délen a parlament seregei. A rojalisták ellenállása hosszú távon előbb lankadt, majd megtört. A bajok akkor kezdődtek, amikor 1644. január 19-én a kéksapkás skót egységek átkeltek a Tweed folyón, Alexander Leslie (c.1580–1661) Leven első earljének vezetésével. A rojalistáknak volt félnivalójuk, mivel Észak-Anglia, főképp Newcastle vidéke a szénkitermeléséről volt híres, amely jelentős bevételt jelentett. (A királypártiak ugyanis előfordult, hogy szénnel fizettek a fegyverekért és municióért.) Emellett az északi országrész jelentősebb katonai utánpótlást is biztosított I. Károly számára. Emiatt Newcastle márkija északra sietett, hogy seregeivel biztosítsa a Tyne folyó vidékét. A baj a márki távollétében következett be, apa és fia, Ferdinando és Thomas Fairfax Hull városából kirukkolva elfoglalta „*Selby*”-t (North Yorkshire), amelynek helyőrségét legyőzték. A település azért volt fontos, mert itt állomásozott az a rojalista haderő is, amelynek a közeli, királypárti York városát kellett volna megvédenie.⁷⁵³

Korábban említettük, hogy még 1643 augusztusában-szeptemberében megállapodás született az angol parlament és a skótok között, hogy utóbbiak a parlament oldalán szállnak harcba I. Károly uralma ellen. Ennek értelmében a skótok hadműveletei már 1644 januárjában megindultak. Feladatuk az északi területek elfoglalása volt. Különösen a királypárti Newcastle városának bevétele volt sürgető, mivel a város már akkoriban is, ahogyan a későbbi évszázadokban, a szénkereskedelem elsősorú központja volt. Az erőfeszítések ellenére a skótok kezdetben nem értek el jelentősebb sikert.⁷⁵⁴

Más hadszíntereken ellenben változás állt be. Március végére Sir William Waller „*kerekfejű*” katonái teljesen visszaszorították Sir Ralph Hopton királypárti seregét, ezáltal megszűnt a Londont – délről – fenyegető közvetlen veszély. A későbbiekben Waller és Robert Devereux, Essex harmadik earljének seregei már a királypárti fővárost, Oxfordot szorongatták. Néhány héttel később – ahogyan azt már említettük – 1644. április 11-én, a „*kerekfejű*” Ferdinando és Thomas Fairfax hadai legyőzték a John Belasyse ezredes, Belasyse első bárója által vezetett királypártiakat Észak-Yorkshire területén, Selbynél. A királypárti sereg zöme, több mint másfél ezer katona esett a parlamentiek fogságába.⁷⁵⁵ A királypártiakat, így magát I. Károlyt is megrázta a hír, mert északon – Newcastle mellett – Yorkot a rojalista erőknek mindenképp tartania kellett.

⁷⁵³ Vö. *Yorkshire Battles: The Battle of Selby, 1644*. The Secret Library | Leeds Libraries Heritage Blog: <https://secretlibraryleeds.net/2019/05/17/yorkshire-battles-the-battle-of-selby-1644/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁷⁵⁴ ROYLE 2006, 283. p.

⁷⁵⁵ Vö. *Yorkshire Battles: The Battle of Selby, 1644*. The Secret Library | Leeds Libraries Heritage Blog: <https://secretlibraryleeds.net/2019/05/17/yorkshire-battles-the-battle-of-selby-1644/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

William Cavendish, Newcastle márkija a hír hallatán visszatért Yorkba, nyomában a skót haderővel, amely idővel egyesült a Ferdinando és Thomas Fairfax vezetett parlamenti erőkkel. Ezt követően hamarosan megkezdődött a királypárti – William Cavendish, Newcastle márkija és serege által védett – „York” ostroma, amelyet a skótok és a parlament erői – Sir Thomas Fairfax és Edward Montagu vezetésével – együtt ostromoltak.⁷⁵⁶ I. Károly mindenképp meg akarta tartani „északi fővárosát”, de Észak-Angliában nem volt érdemi hadereje, ezért a délen harcoló unokaöccsét, Rupert herceget bízta meg, hogy seregével mentse fel York városát. Rupert herceg hadai élén el is indult északra, de nem vihette magával az egész seregét. Ennek oka, hogy biztosítania kellett a közép-angliai területeket egy esetleges parlamenti támadás visszaverésére. A herceg ezért menet közben akart új katonákat verbuválni. Emellett, időközben – William Waller és Essex harmadik earljének csapatmozgásai miatt – I. Károly seregeinek katonái helyzete is válságossá vált Oxfordban. Emiatt a király csapatait Worcesternél kívánta összevonni. Ráadásul félreérthető és homályosan megfogalmazott levelet írt unokaöccsének, amelyben kifejtette, hogy mihamarabb támogassa meg seregeivel.

Pfalz-i Rupert herceg öt nap elteltével kapta meg a király levelét. Az elolvasva, döntött. Haditerve merész és ötletes volt. Felmentés hiányában a már három – a skót, a Fairfax-ék és Montagu vezette – túlerőben lévő sereg által ostromolt York mindenképp elesett volna, ezért előbb a várost próbálta megtartani, majd rohamléptekben a király megmentésére kívánt sietni. A kérdés már csak az volt, hogy a három út közül melyiken közelítse meg Yorkot. Végül a parlamenti erőket kijátszva, Barrow Bridge és Thorton Bridge irányából vonult York alá. Pfalz-i Rupert herceg seregeivel 1644. július 1-én vonult be Yorkba, felmentve a királypárti város kimerült védőit.

A királypártiak számára égető szükségletű volt valamilyen érdemi győzelem felmutatása, ezért épp jókor jött, hogy a király unokaöccse seregével észak felé vonulva 1644 májusában elfoglalta „Boltont” (május 28.), majd „Liverpoolt” (június 11.). Utóbbi város a kikötője miatt volt fontos, ahol az ír katonákat partra lehetett tenni. Eközben a király seregével Worcester felé vonult, majd – 1644. június 29-én – „Copredy Bridge” mellett találkozott a Sir William Waller vezette parlamenti egységekkel. Az ütközet, habár viszonylag kevés vérvesztéssel járt, a királypártiak győzelmét hozta, valamint demoralizálta Waller „kerekfejű” seregét, amely épp „Lyme Regis” felmentésére igyekezett. (A Dorsetben fekvő Lyme Regis végül parlamentiek kezén maradt.) I. Károly serege, Waller katonáinak legyőzése után, Robert Devereux, Essex harmadik earljének serege után eredt.⁷⁵⁷ Közben a felmentett York kimerült védői hiába alkottak az utánpótlással együtt már jelentős katonai erőt, nem lelkesedtek Pfalz-i Rupert herceg további tervéért, amelynek tragikus következménye a Marston Moornál vívott csata lett, amely után York is a parlamentiek kezére került.

Az 1644. hadiév legfontosabb, illetve a polgárháború döntő ütközetét „Marston Moornál” vívták. Az 1644. július 2-án vívott csatában a Pfalz-i Rupert királyi herceg által vezetett királypártiak hatalmas vereséget szenvedtek el a Fairfax, Montagu és Oliver Cromwell vezette erőktől, valamint a skótok seregtől. A csata, amelyben legalább négyezer királypárti meghalt és további 1 500 katona a parlamentiek fogságába esett, azt eredményezte, hogy „York” városa 1644. július 16-án végül megadta magát.⁷⁵⁸

⁷⁵⁶ WEDGWOOD 1983, 308. p.

⁷⁵⁷ CHAPMAN, GEOFFREY: *The Siege of Lyme Regis*. Serendip Books. Lyme Regis. 1982. 15., 24–31. pp.; HIBBERT, CHRISTOPHER: *Cavaliers and Roundheads. The English at War, 1642–1649*. HarperCollins. London, 1993. 166–167. pp.; WEDGWOOD 1983, 330–331. pp.

⁷⁵⁸ YOUNG, PETER: *Marston Moor 1644. The Campaign and the Battle*. Roundwood. Kineton, 1970. 68–69., 80–82., 105–125., 206–221. pp.

York ostroma összességében 1644. április 22. és július 16. között zajlott, amelyet hiába mentett fel időközben a királyi haderő, az akció végül elsöprő parlamenti és skót győzelemmel végződött. York új kormányzója Sir Thomas Fairfax lett, aki nem engedte, hogy a parlamenti és a skót katonák feldúlják az építészeti értékeiről híres várost. Ezzel kivívta a város halálját.⁷⁵⁹

Délen, Lyme Regis megtartása után Robert Devereux, Essex harmadik earljének serege Cornwall felé tartott, „végigsöpört” Somerset és Devon grófságok területén, de Cornwallban már nem járt sikerrel. A király által vezetett rojalisták – 1644. augusztus 21. és szeptember 2. között – „*Lostwithiel*” mellett elsöprő győzelmet arattak a parlament erői felett. Essex harmadik earlje is csak egy halászbárkán tudott elmene-külni, ráadásul – ami nagyobb baj volt – csak Plymouth, Lyme Regis, valamint Taunton maradtak délnyugaton az angol parlament irányítása alatt.⁷⁶⁰

Az év végére a királypártiak nagy nehezen rendezték soraikat, de nagy bajt okoztak a pénzügyi problémák. A parlamentieknél is komoly „kihívások” mutatkoztak. Ennek eredője, hogy a két, nagy jelentőséggel bírt parlamenti képviselő, John Pym és John Hampden 1643. évi halála után egyre inkább megosztottá váltak a „kerekfejűek”; az ún. „*Békepárt*”, főképp a „levellek” a kiegyezést sürgették a királlyal.

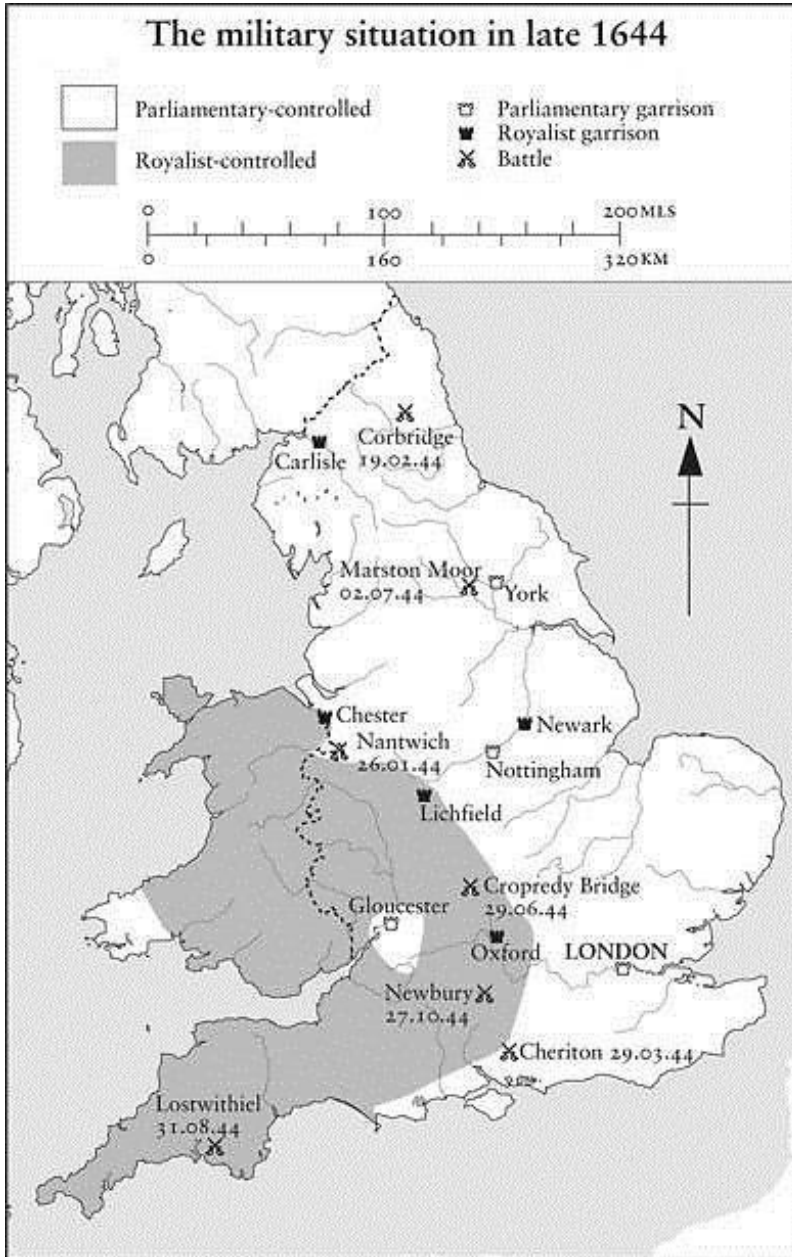
8. táblázat: További, jelentősebb ütközetek 1644-ben

Fegyveres összecsapás	Időpont	Győzelem
Nantwich (Cheshire)	1644. január 25.	parlamenti
Newcastle-upon-Tyne	1644. február 3 – október 27.	skót
Lathom House (Lancashire) [első ostrom]	1644. február 27 – május 27.	királypárti
Newark-on-Trent (Nottinghamshire)	1644. március 21.	királypárti
Boldon Hill (South Tyneside)	1624. március 24.	eldöntetlen
Stourbridge Heath (Worcestershire)	1644. március 26.	királypárti
Cheriton (Hampshire)	1644. március 29.	parlamenti
Lincoln (Lincolnshire) [ostrom]	1644. május 3-5.	parlamenti
Oxford (Oxfordshire) [első ostrom]	1644. május 27 – június 4.	félbe maradt
Basing House (Hampshire) [második ostrom]	1644. június 4 – november 15.	királypárti
Tipton Green (West Midlands)	1644. június 12.	eldöntetlen
Oswestry (Shropshire)	1644. június 22-23.	parlamenti
Gunnislake New Bridge (Cornwall)	1644. július 20.	királypárti
Ormskirk (Lancashire)	1644. augusztus 20.	parlamenti
Tippermuir (Perthshire, Skócia)	1644. szeptember 1.	királypárti
Aberdeen (Skócia)	1644. szeptember 13.	királypárti - ír
Montgomery Castle (Powys, Wales)	1644. szeptember 18.	parlamenti
Chester (Cheshire) [első ostrom]	1644. szeptember 20. – 1645. március	királypárti
Taunton (Somerset) [első ostrom]	1644. szeptember 23. – december 14.	parlamenti
Carlisle (Cumbria) [ostrom]	1644. október – 1645. június 25.	parlamenti - skót
Newbury (Berkshire) [második csata]	1647. október 27.	eldöntetlen

Megjegyzés: Oxford első ostromát a királynak a városból történő szökése megszakította. Forrás: Vö. *List of English Civil War Battles*. Ranker: <https://www.ranker.com/list/a-list-of-all-english-civil-war-battles/reference> (Letöltés ideje: 2024. április 17.); *The Civil Wars*. Battlefields Hub: <https://www.battlefieldstrust.com/resource-centre/civil-war/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁷⁵⁹ WENHAM, LESLIE P.: *The great and close siege of York, 1644*. William Sessions Ltd. York, 1994. 93. p.

⁷⁶⁰ BARRATT, JOHN: *The Civil War in the South-West*. Casemate Publishers. Havertown (Pennsylvania, USA), 2005. 90–105. pp.; GARDINER, SAMUEL RAWSON: *History of the Great Civil War, Volume II (1644–1645)*. Longmans, Green, and Company. London, 1893. 1–19. pp.; MORRIS, ROBERT: *The Sieges of Taunton 1644–1645*. Stuart Press. Bristol, 1995. 5. p.

Megjegyzés: „The military situation in late 1644” jelentése „A katonai helyzet 1644 végén”. „Parliamentary-controlled” – „a parlament kezén lévő területek” (fehér), „Royalist-controlled” – a „királypártiak kezén lévő területek” (szürke). „Parliamentary garrison” – „parlamenti helyőrség”, „Royalist garrison” – „királypárti helyőrség”, „battle” – „csata”. Forrás: Erenow – An educational project that allows everyone online to get the information they need on different subjects: <https://erenow.net/modern/gods-fury-englands-fire-a-new-history-of-english-civil-wars/1.php> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

V. 4. 2. 3. 1. Kitekintés: királysági parlament Oxfordban (1644–1645)

A polgárháború kevésbé ismert politikai mozzanata a királysági ún. „*Oxford Parliament*” összehívása. A király a tanácsadói, például Edward Hyde (1609–1674), kérésére nem oszlatta fel az 1640-ben összehívott „*Hosszú Parlamentet*”, mivel az korábban kimondta, hogy engedélye nélkül nem felosztható. A király tanácsadói igyekeztek fenntartani az alkotmányosság látszatát. A király ezért, még 1643. december 22-én, a „*Hosszú Parlament*” képviselőit meghívta Oxfordba. Az összehívás elsődleges célja a békerendezés volt. Paradox, de a képviselők jelentős része meg is érkezett. A „*Lordok Házának*” többsége – több mint 80 fő – képviseltette magát, ellenben a „*Közösségek Háza*” képviselőinek mindössze egyharmada – több mint 150 fő⁷⁶¹ – volt jelen. Az alsóház „*Speakerének*” feladatát Sir Sampson Eure (n.a.–1659) angol ügyvéd, politikus látta el.⁷⁶² A parlament az üléseit az oxfordi Christ Church nagytérmenben (Hall) tartották. A parlament két ülészakot élt meg. Az elsőre 1644. január 22. és április 16. között került sor. A második ülészakot 1644. október 8-án kezdődött és 1645. március 10-én ért véget.⁷⁶³ A kettő ülészak között zajlott Oxford első ostroma.

Az oxfordi parlament tevékenységéről kevés az értesülésünk, mert a polgárháború vége előtt – mielőtt Oxford a parlamenti erők kezére kerül volna – az összes iratot, feljegyzést, etc. elégették. Annyi bizonyos, hogy nem volt nagy összhang a résztvevők között, sokan nehezményezték, hogy a királyságiak az írekkel léptek szövetségre. A másik vitás pont pedig az volt, hogy számos képviselő a londoni, a Westminster Hallban ülésező parlamentet preferálta.⁷⁶⁴ I. Károly valójában a londoni parlamentet akarta destabilizálni a lépéssel, hogy Oxfordban hívta össze annak ülést.⁷⁶⁵ Az Oxfordi Parlament sem a király elvárásainak megfelelően alakult, ezért azt bosszúsan „*korcs parlamentnek*” („*Mongrel Parliament*”) nevezte feleségének írt egyik levelében.

Annak ellenére, hogy 1644 végére Anglia északi része – York és Newcastle városokkal egyetemben – a skótok, valamint a parlamenti erők kezére került, a „kerekfejűek” nehéz időköt éltek át. A megosztottságra, valamint a királysági sikerekre reagálni kellett. Az események sodrában egyre nagyobb szerepet játszó Oliver Cromwell nem tévovázott, mind politikai, mind katonai értelemben komoly lépéseket tett. Utóbbi téren került sor az „*új mintájú hadsereg*” („*New Model Army*”) felállítására.

⁷⁶¹ Mások szerint az alsóházi képviselők száma a 300 főt is elérhette. Ez viszont azt jelenti, hogy az alsóházi képviselők többsége is jelen lehetett az üléseken. JEFFERY, CONNIE: *Sitting at Oxford: the convening of Charles I's 'Mongrel Parliament', January 1644*. The History of Parliament. British Political, Social and Local History: <https://thehistoryofparliament.wordpress.com/2022/03/29/sitting-at-oxford-the-convening-of-charles-is-mongrel-parliament-january-1644/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.); Vö. *Oxford Parliament*. The English Civil War. Internet Archive: https://web.archive.org/web/20080705113519/http://www.theteacher99.btinternet.co.uk/ecivil/oxford_parliament.htm (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁷⁶² FOSTER, JOSEPH (szerk.): „*Eade-Eyton*”. In: *Alumni Oxonienses 1500–1714*. Oxford, 1891. 440–479. pp. British History Online: <https://www.british-history.ac.uk/alumni-oxon/1500-1714/pp440-479> (Letöltés ideje: 2024. április 17.); *Oxford Parliament*. The English Civil War. Internet Archive: https://web.archive.org/web/20080705113519/http://www.theteacher99.btinternet.co.uk/ecivil/oxford_parliament.htm (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁷⁶³ *Oxford Parliament*. The English Civil War. Internet Archive: https://web.archive.org/web/20080705113519/http://www.theteacher99.btinternet.co.uk/ecivil/oxford_parliament.htm (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁷⁶⁴ *Oxford Parliament*. The English Civil War. Internet Archive: https://web.archive.org/web/20080705113519/http://www.theteacher99.btinternet.co.uk/ecivil/oxford_parliament.htm (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁷⁶⁵ Vö. DUCHEIN, MICHEL: *50 années qui ébranlèrent l'Angleterre. Les deux Révolutions du XVIIe siècle*. Fayard. Paris, 2010. 174–177. pp.

V. 4. 2. 4. Az 1645. év fontosabb hadmozdulatai

Nemcsak a királypártiaknak, hanem a parlament erőinek is jelentős problémákkal kellett szembesülniük. A „kerekfejük” soraiba egyre inkább éket vert a megosztottság, amely már 1644-ben megmutatkozott, ezért az égető problémára azonnali választ kellett adni.

A parlamentiek oldalán alapvetően két csoportosulás feszült egymásnak, a „Béke Párt” („Peace Party”) és a „Háború Párt” („War Party”). Az előbbiek, a „kiegyezés” hívei, tagjai jobbára az ún. „levellerek” („egyenlősítők”) voltak. A „Béke Párt” szimpatizánsai a kiegyezés lehetőségét keresték I. Károllyal és a királypártiakkal. Ezzel szemben a „Háború Párt”, amelynek tagjai többnyire az ún. „independensek” voltak, elvetették a kiegyezés lehetőségét. Határozott szándékuk volt a királypártiak és a király legyőzése. Utóbbi csoportosulás tagjai közé tartozott I. Károly nagy ellenfele, Oliver Cromwell (1599–1658) is, aki előbb Huntingdon (1628–1629), majd Cambridge (1640–1649) parlamenti képviselője volt az alsóházban, valamint a parlamenti haderők egyik vezetőjének számított. Katonaként is – rengeteg szakirodalmat olvasva, illetve képezve magát – folyamatosan lépkedett felfelé a ranglétrán.⁷⁶⁶

A Pallas Nagy Lexikona az alábbiakat közölte az előbbieken említett pártoskodásról, valamint az independensek későbbi sorsáról: „*Independensek vagy kongregacionalisták néven Angliában és Amerikában az olyan kálvinistákat értik, akik azon egyházszervezeti nézetet vallják, hogy minden egyes, bármily kevés számú tagokból álló gyülekezet a vallásra tartozó dolgokban minden egyházi és világi hatóságtól teljesen független (independens). Ezen irány első magvait Brown Róbert hintegette el. A XVII. század elején, akkori vezérük Robinson után az independens szót vették fel. Az újabb időkben az independensek inkább kongregacionalistáknak szeretik magukat nevezni. A Cromwell alatt folyt nagy szabaságháború kezdetén az independenseknek úgy számuk, mint tekintélyük jelentékenyen megerősödött, s nagy részüknél rajongással határos lelkesülés fejlődött ki, ugyanekkor mások, az ún. levellerek (egyenlősítők) lelkesen apostolkodtak amellett, hogy az egyház az államtól teljesen különítessék el, hogy ez utóbbi legyen vallási tekintetben egészen közömbös s adassék teljes vallási és lelkiismeretbeli szabadság. Midőn az 1662. kiadott Uniformitatis acta az összes nonkonformitákra (Dissenters) súlyos büntetéseket szabott, sokat szenvedtek az independensek is, egyik üldözés a másikat érte, mígnem ezeknek az 1689. türelmi rendelet véget vetett. Az üldözések idején nagyon sok independens költözött ki Amerikába és itt számos kongregacionalista gyülekezetet alapítottak.*”⁷⁶⁷

A témakör kapcsán Incze Miklós és Makkai László történészek gondolatai a következők voltak: „*A polgárság és a polgárosodó nemesség középrétegei mindenféle központi egyházkormányzatot elvető »independens« elveikkel nemcsak az abszolutizmust képviselő püspöki egyházszervezet, hanem az abszolutizmussal szemben álló nagykereskedő-nagybirtokos réteg hegemoniáját jelentő presbiteri rendszert is lelkiismereti kényszernek, zsarnokságnak tekintették. Saját érdekeiket csak az abszolutizmus bukása esetén érvényesíthették, míg a presbiteriánusok megelégedtek volna a királyi hatalommal kötendő tűrhető kompromisszummal is. Az independensek hatalmas tömegbázissal rendelkeztek a kispolgárságban és a parasztságban, de a parlamentben, kisebbségben voltak. Joggal tekintették viszont magukat a hadsereg képviselőinek a parlamenttel szemben, mert az ő érdemük volt a forradalom katonai erejének megújulása.*”⁷⁶⁸

⁷⁶⁶ REES, JOHN: *The Leveller Revolution*. Verso. New York (New York, USA), 2016. 118–119. pp.

⁷⁶⁷ BOKOR (IX. kötet) 1895. 609. p.

⁷⁶⁸ INCZE – MAKKAI 1969, 7. p.

A helyzetet tovább bonyolította, hogy a parlamenti oldalon harcoló, nemesi származású katonai vezetők, így például Robert Devereux, Essex harmadik earlje, vagy Edward Montagu, Manchester második earlje nem igazán voltak elkötelezettek a királypártiak totális legyőzése kapcsán. Utóbbi az alábbiakat mondta, amely magyarul, szabad fordításban a következő:

„Ha kilencvenkilencszer megverjük a királyt, ő mégis a király, az ő utódai is őt követik; de ha a király ver meg minket egyszer, mindannyiunkat felakasztanak, és utódaink rabszolgákká válnak.”⁷⁶⁹ Mire Oliver Cromwell – aki a seregben Edward Montagu alatt szolgált – a következőket válaszolta: „My Lord, ha ez így van, akkor miért nyúltunk fegyverhez elsőízben?”⁷⁷⁰

Mint látható, a parlamenti oldalon harcoló nemesek, így például Edward Montagu is tartottak attól, ha a néphez fordulnak a király ellen, az egyfajta radikális demokráciát fog eredményezni.

A cornwalli Lostwithiel mellett – 1644. augusztus 21. és szeptember 2. között – elszenvedett parlamenti vereség, a belpolitikai helyzet alakulása, valamint presbiteriánusok ingadozása kapcsán „(...) Cromwell maga állítólag azt mondta, hogy »nem lesz addig jó világ Angliában, amíg nem végzünk a lordokkal.« Minden bizonnyal csapatainak jó része gondolkozott így. Az egyszerű nép abban az időben az independensek és szektáriusok gyülekezeteiben szervezkedett, hogy megszabaduljon a hivatalos egyház propagandájától és a saját kedve szerint vitassa meg a kérdéseket.”⁷⁷¹

Az independensek hatalmát erősítette meg az a tény is, hogy a királypártiakkal 1645 januárjában, Uxbridge-ben (Middlesex) megindult béketárgyalások 1645 februárjában eredmények nélkül értek véget.⁷⁷² Ezt követően az események „felpörögtek”, Oliver Cromwell és az independensek minden téren hallatták a szavukat. Az angol parlament, ifjabbik Sir Henry Vane (1613–1662) parlamenti képviselő javaslatára – 1645. április 3-án – elfogadta az ún. „Self-Denying Ordinance” („Önkéntes Lemondás” vagy „Önmegtagadó rendelet”) nevű jogszabályt, amely előírta, hogy a parlament mindkét házának képviselői negyven napon belül kötelesek lemondani a civil és katonai titulusaikról. Mivel a felsőház („House of Lords”) tagjai nem mondhattak le címeikről, a parlamenti erők eltávolították őket a katonaság éléről. Erre a sorsra jutott a parlamenti seregek oldalán harcoló, több ízben azokat vezető Essex harmadik és Manchester második earlje is.⁷⁷³ Az independensek és a hadsereg „tisztoztatása” megkezdődött.

A jelentősebb katonai főparancsnokok közül alig valaki – például Thomas Fairfax – maradhatott a helyén. A rendelkezés akaratlanul maga után vonta a parlamenti katonaság reformját, amely nemcsak a vezetésben bekövetkezett változást jelentette. Ekkor hozták létre az új, központosított hadsereget, amely felváltotta a regionális parlamenti seregek jelentős részét. Utóbbiak közül csak bizonyos egységek maradtak meg északon és nyugaton. Az új parlamenti hadsereg neve a „New Model Army” („új mintájú hadsereg”) lett, amelynek lényege, egyebek mellett, hogy országos szinten történő ellenőrzés mellett vasfegyelmet és szabványosított kiképzést vezettek be. A katonaság élére jórészt puritán származású tisztek kerültek. Cromwell a katonákat főképp a puritánok közül, a jómódú parasztság és kézművesek soraiból toborozta.⁷⁷⁴

⁷⁶⁹ BUCHOLZ – KEY 2004, 243. p.

⁷⁷⁰ HILL 1948, 60. p.; Vö. GARDINER 1893, 59. p

⁷⁷¹ HILL 1948, 60. p.

⁷⁷² WEDGWOOD 1983, 404. p.

⁷⁷³ WEDGWOOD 1983, 398–399. pp.

⁷⁷⁴ INCZE – MAKKAI 1969, 8. p.

Említést kell tennünk, a „*New Modell Army*” lovasságának egyik egységéről, az ún. „*vasbordájúakról*” („*Ironsides*”), akik már korábban is léteztek, mint katonai alakulat a lovasságon belül. A lovasság ezen „elit egysége” vallási közösségekből verbuvált, szigorú fegyelemhez szokott, puritán elveket valló, hitéért meghalni kész katonákból állt, akiknek rohama döntötte el 1644-ben a marston moori csatát.⁷⁷⁵

A hadi helyzet tekintetében mindkét fél szorult helyzetben volt. Főképp a királpártiak ügye, illetve helyzete vált egyre kilátástalanabbá és siralmassá. Főképp annak fényében volt elkésérítő a helyzet, hogy az 1644. évi nagy királpárti vereség Marston Moornál elkerülhető lett volna. A probléma eredője – ahogyan azt már említettük – I. Károly zavaros tartalmú, elkéseredett levele volt, amelyben megkérte unokaöccsét, Pfalz-i Rupert herceget, hogy segítse meg őt katonailag és találkozzanak seregeik Worcesternél. A hercegnek azonban Yorkot kellett első körben felszabadítania az egyre szorosabb parlamenti ostromgyűrűből. Ezt meg is tette. Okos taktikával csapatai egy részével elcsalta a parlamenti erőket, amely lehetőséget biztosított, hogy a herceg seregének nagyobbik része bevonuljon Yorkba.⁷⁷⁶

York kimerült védői nem lelkesedtek a további küzdelmekért, pihenésre volt szükségük. York védőinek parancsnokai, így William Cavendish, Newcastle márkija is már szinte könyörögtek Rupert hercegnek, hogy kímélje a katonákat. Rupert azzal érvelt, ha most nem verik meg a Tedcaster felé elvonult „lehangolt” parlamenti erőket, akkor stratégiai hibát követnek el. A herceg szava végül döntött. A York alól visszavonult parlamenti erőket Marston Moornál érték be a királpárti Rupert herceg seregei.⁷⁷⁷

A hírszerzés sem lehetett a helyzet magaslatán, mivel Rupert herceg nem tudta, hogy nagybátyja, a király, seregei élén – nagy meglepetésre – megverte a William Waller vezette parlamenti sereget „*Copredy Bridge*”-nél, emiatt az erőviszonyok ismét megváltoztak. Erről a herceget csak megkésve, a marston moori csata után értesítették. Addigra viszont már lejajlott a csata, amely parlamenti győzelemmel végződött és megindította a rojalista ügy leáldozását. Azért is volt több mint „kellemetlen” a királpárti vereség, mert a csata után York is elesett, illetve a parlament kezére került.⁷⁷⁸

Habár 1644 őszén a királpártiak ismét erőre kaptak, de egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy ügyük elveszett. Ezt azonban még csak az előrelátóbbak ismerték fel. I. Károly – „túlzott optimizmusával” – nem tartozott közéjük.

Az 1644. hadév vége, valamint az 1645. hadiév eleje mindkét fél számára nagy politikai és katonai dilemmákat tartogatott. A parlamentiek viszont – a széthúzás ellenére, Cromwellnek köszönhetően – erélyesen léptek fel, amely idővel meghozta a „kerékfejük” teljes győzelmét. I. Károly 1645-ben, hogy mentse a menthetőt még az ír katolikusokkal is hajlandó volt kiegyezni, hogy támogatásukkal megnyerje a háborút. Habár az írek fegyveres támogatása kevésbé volt jelentős, de mégis általános felhördülést keltett a protestánsok körében, így a király táborában sem mindenki lelkesedett a király ötletéért. A „hisztérikus pápistaellenesség” hosszú évszázadokon át jellemezte a protestáns angolokat, de a skótokat is.

Az 1645. hadiév első felében változó szerencsével zajlottak az összecsapások a felek között az ország különböző pontjain. Kisebb csetepaték, jelentősebb ostromok jellemezték az időszakot. Az érdemi hadi események az év nyaratól élénkültek meg.

⁷⁷⁵ INCZE – MAKKAI 1969, 8. p.

⁷⁷⁶ Vö. WENHAM 1994, 86. p.

⁷⁷⁷ Vö. *Battle of Marston Moor*. British Battles.com: <https://www.britishbattles.com/english-civil-war/battle-of-marston-moor/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁷⁷⁸ Vö. YOUNG – HOLMES 2000, 186–189. pp.

Oliver Cromwell katonai reformjainak hamarosan eredményei is lettek. A királpárti erők 1645. június 14-én, „Naseby” (Northamptonshire) mellett hatalmas vereséget szenvedtek el az „új mintájú hadseregtől”. Az ütközet a legjelentősebb fegyveres megmozdulás volt 1645-ben. Elmondható, hogy „(...) a csata lefolyása nagyon hasonlított a Marston Moor-i csatához. Rupert lovassága az egyik szárnyon elsöpörte az elleneséget, azonban ez hamarosan portyázásokba fogott és a napi küzdelemben nem vett tovább részt. Cromwell a másik szárnyon sikeres támadás után bekerítő mozdulatot tett és a royalista gyalogságot semmisítette meg.”⁷⁷⁹

A királpárti gyalogság és tüzérség megsemmisült vagy fogságba esett, csak a lovasság maradt meg. A király bár megmenekült, de a bajt fokozta, hogy a teljes felszerelés, így a király levelezése is odaveszett. Ebből derült ki, hogy a király a katolikus írekkel, a pápával és a franciákkal egyezkedik, amely a „pápista veszélyt” hordozta magában. A parlament mindezt – „*The King's Cabinet Opened*” címmel – röpirat formájában nyilvánosságra hozta. A hatalmas botrány fokozta I. Károly népszerűtlenségét; a király elvesztette szavahihetőségét. Azonban mindez csak a bajok kezdetének számított. Mivel a parlamenti erők további jelentős támadásokat intéztek a királpártiak ellen.

A királpártiak legnagyobb veresége – Naseby mellett – minden bizonnyal Bristol elvesztéséhez köthető. „*Bristol ostroma*” 1645. augusztus 23. és szeptember 10. között zajlott. A város – mint az ország második legjelentősebb kikötője – stratégiai fontosságú volt. Ráadásul jobbra Bristolban gyártották a helyi fegyverkovácsok a királyi sereg kardjait, muskétáit, etc. A megerősített város védelmét a király unokaöccse, Rupert herceg irányította. Ellenfele, a parlamenti ostromot irányító Thomas Fairfax volt.

A csata előzményének tekinthető, hogy az „új mintájú hadsereg” megkezdte a délnyugati országrész megtisztítását. Előbb „*Sherborne*” várkastélyát ostromolták meg, amely néhány hét után, 1645. augusztus 17-én elesett. Az épület súlyos károkat szenvedett, majd októberben lerombolták, csak maradványai maradtak fenn. Az „új mintájú hadsereg” emellett fegyveresen szállt szembe a többek között Dorset grófságban is működő, ún. „*clubmen*” nevű önkéntes alakulatokkal is. A „*clubmen*”-ek a „harmadik felet” képviselték a polgárháborúban. Mind a parlamentiek, mind a királpártiak igyekeztek őket elnyomni. Soraikban helyi lakosok, parasztok, katonák, dezertőrök, kétes elemek, etc. harcoltak, akik településeiket kívánták megvédeni a pusztításoktól. Különös tekintettel védtek asszonyaikat és lányaikat, nehogy a parlamenti vagy a királpárti katonák megerősokolják őket. Harcértékük kevésbé volt jelentős, jobbra kaszákkal, sarlókkal, botokkal, etc. küzdöttek az ellenféllel szemben.

Az év folyamán számos összecsapásban a parlamenti erők győztek, így Pfalz-i Rupert – miután a város védői kimerültek – feladta Bristolt (1645. szeptember 10.). Ennek oka főképp abban rejlett, hogy a királpártiak nem kaptak erősítést, emellett a parlamentiek jelentős erőkkel vonultak fel a város ellen. A végsőkéig kitartó védekezés hatalmas vérfürdőbe torkollott volna, ezért a herceg kímélni akarta a katonáit és a civil lakosságot. Bristol feladásának hírére I. Károly hatalmas haragra gerjedt, menesztette unokaöccsét, ráadásul még az országból is száműzte. Bristol után más rojalista helyőrségek is elesetek, ráadásul a király hűséges skót bizalmasától, James Grahamtól (1612–1650), Montrose első márkijától sem várhatott segítséget. A márki seregeivel 1645. szeptember 13-án csatát veszett a „*Nemzeti Szövetség*” („*Covenanters*”) egységével szemben, a skóciai „*Philphaugh*”-nál, Selkirk mellett. A tél a királyt Oxfordban érte, amelyet a parlamenti erők ostrom alá fogtak.

⁷⁷⁹ MORTON, ARTHUR LESLIE (Szemerényi Oszvald – Szentmihályi János ford.): *Az angol nép története. Második kötet. Az angol forradalomtól (1640) az első világháborúig.* Hungária. Budapest, 1946. 254. p.

9. táblázat: További, jelentősebb ütközetek 1645-ben

Fegyveres összecsapás	Időpont	Győzelem
Inverlochy (Fort William, Skócia)	1645. február 2.	királypárti - ír
High Ercall Hall (Shropshire) [három ostrom]	1645. február – 1646. március	parlamentari
Weymouth (Dorset)	1645. február 9.	királypárti
Scarborough (North Yorkshire) [ostrom]	1645. február 18 – július 25.	parlamentari
Taunton (Somerset) [második ostrom]	1645. március - május	parlamentari
Auldearn (Nairn, Skócia)	1645. május 9.	királypárti - ír
Taunton (Somerset) [harmadik ostrom]	1645. május - július	parlamentari
Oxford (Oxfordshire) [második ostrom]	1645. május 22 – június 5.	királypárti
Leicester (Leicestershire) [ostrom]	1645. május 30–31.	királypárti
Leicester (Leicestershire) [ostrom]	1645. június 18.	parlamentari
Alford (Skócia, Aberdeenshire)	1645. július 2.	királypárti - ír
Lathom House (Lancashire) [második ostrom]	1645. július – december 2.	parlamentari
Langport (Somerset)	1645. július 10.	parlamentari
Hereford (Herefordshire) [ostrom]	1645. július 30 - szeptember 4.	királypárti
Kilsith (Stirling, Skócia)	1645. augusztus 15.	királypárti - ír
Philiphauth (Selkirk, Skócia)	1645. szeptember 13.	skót
Chester (Cheshire) [második ostrom]	1645. szeptember 20 – 1646. február 3.	parlamentari
Rowton Heath (Cheshire)	1645. szeptember 24.	parlamentari
Sherburn in Elmet (Yorkshire)	1645. október 15.	parlamentari
Basing House (Hampshire) [harmadik ostrom]	1645. október 4.	parlamentari
Annan Moor (Dumfriesshire, Skócia)	1645. október 21–22.	skót
Denbigh Green (Denbigh, Wales)	1645. november 1.	parlamentari
Shelford House (Newark)	1645. november 1-3.	parlamentari
Newark-on-Trent	1645. november – 1646. május	parlamentari

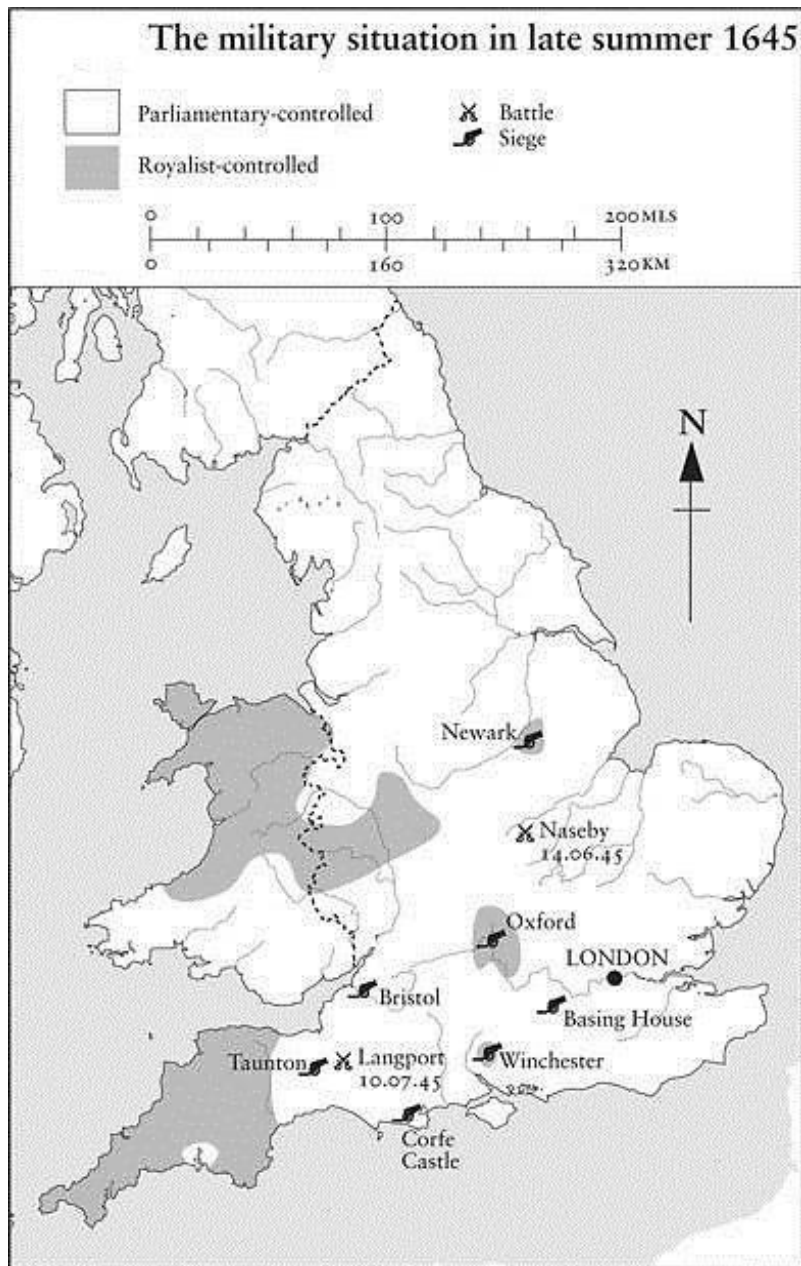
Forrás: Vö. *List of English Civil War Battles*. Ranker: <https://www.ranker.com/list/a-list-of-all-english-civil-war-battles/reference> (Letöltés ideje: 2024. április 17.); *The Civil Wars*. Battlefields Hub: <https://www.battlefieldstrust.com/resource-centre/civil-war/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

77. kép: Lord John és Bernard Stewart egészalakos portréja

Megjegyzés: A királyi családot sem kímélte polgárháború. I. Károly rokonai közül Lord John Stewart (a képen balra) még 1644. március 29-én, a „*cheritoni csatában*” esett el. Lord Bernard Stewart (a képen jobbra) pedig 1645. szeptember 26-án, a „*rowton heath-i csatában*” elszenvedett sebesüléseibe halt bele. A Sir Anthony van Dyck (1599–1641) flamand származású festőművész által, 1638 körül készített olajfestmény méretei: magasság: 237,5 cm (93,5 inch), szélesség: 146,1 cm (57,5 inch). A festmény jelenleg a londoni National Gallery gyűjteményében található. Forrás: SIR VAN DYCK, ANTHONY: *Portrait of Lord John Stuart and his brother Lord Bernard Stuart*. The National Gallery: <https://www.nationalgallery.org.uk/paintings/anthony-van-dyck-lord-john-stuart-and-his-brother-lord-bernard-stuart> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

7. térkép: A katonai helyzet 1645 végén

Megjegyzés: „*The military situation in late 1645*” jelentése „A katonai helyzet 1645 végén”. „*Parliamentary-controlled*” – „a parlament kezén lévő területek” (fehér), „*Royalist-controlled*” – a „királypártiak kezén lévő területek” (szürke). „*Parliamentary garrison*” – „parlamenti helyőrség”, „*Royalist garrison*” – „királypárti helyőrség”, „*battle*” – „csata”. Forrás: Erenow – An educational project that allows everyone online to get the information they need on different subjects: <https://erenow.net/modern/gods-fury-englands-fire-a-new-history-of-english-civil-wars/1.php> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

V. 4. 2. 5. Az 1646. év fontosabb hadmozdulatai

Az 1645-ös esztendőben számos összecsapás volt a királpárti, valamint a parlamenti és skót erők között, amelyekből a katonai reformok miatt már jobbra a parlamenti és skót seregek kerültek ki győztesen. A polgárháború első szakaszának (1642–1646) utolsó időszakában a parlamenti seregek a királpártiak utolsó állásait próbálták felszámolni. Volt közöttük olyan, amely a végsőig ellenállt. Példaként hozható a Hampshire grófságban fekvő „*Basing House*” nevű várkastély, amelynek királpárti védői három ostromot (1643, 1644, 1645) is átéltek. A Londontól 74 km-re fekvő Basingstoke külterületén még ma is láthatók Basing House maradványai. „*Egykor Winchester hercege [akkoriban márkija]⁷⁸⁰ védelmezte Cromwell csapatai ellen [...] s úgy fejezte ki hűségét az uralkodó iránt, hogy elnevezte a kastélyt Loyalty House-ank (Hűségház) s minden ablaktáblára ráíratta franciául: Aimez loyalté [helyesen: Aimez Loyauté] – Szeresd a hűséget. Winchester herceg hűségének és a Loyalty House-nak Cromwell csapatainak vetettek véget.*”⁷⁸¹ Hasonló körülmények között esett el – a két ostromnak (1644, 1645) is ellenállt – lancashire-i „*Lathom House*”, amelyet Derby grófnője védett helyőrségével. A parlament seregei számára nagy győzelemnek számított a megerősített várkastély elfoglalása. Londonban hálaadó istentiszteletet is tartottak a győzelemért.⁷⁸²

„*Hereford*” (Herefordshire) bevételét követően, 1645 decemberében már csak Cornwall, Devon egy része, továbbá Wales északi területei, valamint néhány elszigetelt helyőrség – így például Exeter (Devon), Newark (Nottinghamshire) és Oxford (Oxfordshire), valamint a Scarborough-várkastély (North Yorkshire) – volt a királpártiak kezén. Ezért a vég elkerülhetetlennek látszott. Ráadásul a Bristol feladásáért I. Károly által menesztett Pfalz-i Rupert királyi herceg is megjegyezte nagybátyjának, a királynak, hogy a háborút már nem lehet megnyerni. Az „örök reménykedő” I. Károly bár egyetértett vele, de még mindig nem akarta azt elfogadni.⁷⁸³

A királpártiak „végjátékának” következményei hamarosan láthatóvá váltak; egyik rojalista erősség a másik után adta meg magát a lehengerlő parlamenti-skót szövetségnek. „*Chester*” városa (Cheshire) 1646 februárjában nyitotta meg kapuit a parlament erői előtt. Ez idő tájt a Sir Ralph Hopton helyére lépő Lord George Goring (1608–1657), a rojalista nyugati seregek új parancsnoka igyekezett Exetert az ostrom alól felszabadítani. Lord Goring azonban 1646. február 16-án, „*Torringtonnál*” (Devon) vereséget szenvedett a parlamenti erőktől. Majd Cornwallba vonulva, 1646. március 12-én, Truro városában megadta magát.⁷⁸⁴

⁷⁸⁰ A „herceg” valójában John Paulet (c.1598–1675), Winchester ötödik márkija volt. A márkí a király elkötelezett híveként az embereivel a végsőig kitartott a parlament katonái ellenében, akiket az is „feltűzelt”, hogy Basing House védői között több katolikus pap is volt. Ezért a polgárháborúban is kirívó brutalitással fosztották ki és rombolták le az épületet. A márkí fogságba, majd börtönbe került, vagyonától, birtokaitól megfosztották, csak a Stuart-restauráció (1660) után „rehabilitálták”. Ekkor visszakapta birtokait. Érdekességként jegyezzük meg, hogy a márkí római katolikusként a helyi katolikus közösség védelmezője is volt. (Ez sem vált előnyére a parlamenti erőkkel szemben.) Fia, Charles Paulet, Winchester hatodik márkija – később Bolton első hercege – viszont áttért az anglikán hitre, nagy csapást mérve a helyi katolikus közösségre. Vö. GOODWIN, GORDON: *Paulet, John*. In: Lee, Sidney (szerk.). *Dictionary of National Biography*. Volume XLIV (Paston-Percy). Smith, Elder & Co. London, 1895. 90–92. pp.; LODGE, EDMUND: *The Genealogy of the Existing British Peerage and Baronetage. Containing the Family Histories of the Nobility*. Hurst and Blackett. London, 1859. 580. p.

⁷⁸¹ SZABÓ R. JENŐ: *Nagy-Britannia és Észak-Írország*. Panoráma Kiadó. Budapest, 1970. 223. p.

⁷⁸² TIMBS, JOHN – GUNN, ALEXANDER: *North, Abbeys, Castles and Ancient Halls of England and Wales. Their Legendary Lore and Popular History. Volume III*. Frederick Warne & Co. London, 1893. 132–137. pp.

⁷⁸³ ROYLE 2006, 354–355. pp.

⁷⁸⁴ WEDGWOOD 1983, 540–541. pp.

A polgárháború első szakaszának utolsó nagy csatáját „*Stow-on-the-Wold*” (Gloucestershire) mellett vívták 1646. március 21-én, amelyet a rojalisták ugyancsak elveszítettek. A csatát követően az angol parlament – látva a polgárháború végét – proklamációt adott ki, amelyben elrendelte, hogy azok a királpártiak, akik 1646. május 1-ig megadják magukat, illetve leteszik a fegyvert, a korábban elkobzott földjeiket – meghatározott pénzösszeg (t.i. pénzbüntetés) megfizetése ellenében – visszakapják. Sok királpárti élt is a lehetőséggel.⁷⁸⁵

Ennek ellenére még mindig voltak olyan erősségek, amelyek hűségesen kitarítottak a király mellett. A Devon területén fekvő „*Exeter*” (április 13.) és „*Barnstaple*” (április 19.) elfoglalása után a parlamenti erők Oxford alá masíroztak. I. Károly, látva a veszélyt, 1646. április 27-én, harmadmagával, álrühában „angolosan távozott”, azaz titokban elhagyta a várost. A parlamenti erők csak két nappal később, 1646. április 29-én értesültek a király szökéséről. Emiatt nagy zavar támadt az ostromlók soraiban, mert nem tudták, merre keressék az uralkodót. A rejtélyről a skót seregek egyik parancsnoka, David Leslie (c.1600–1682), Newark első lordjának – 1646. május 6-án érkezett – levele lebbentette fel a fátylat. A levélből kiderült, hogy I. Károly a lord fogságába esett.

„*Stuart Károly háborút veszített. Alattvalói diadalmaskodtak fölötte. Egyetlen választása maradt, hogy kinek adja meg magát: az angoloknak-e, vagy a skótoknak. Taktikusabbnak vélte, ha a skótok fogságába kerül (1646. április 27.). Hiába taktikázott. A skótok nagyobb összeg fejében átadták őt a londoni parlament csapatainak.*”⁷⁸⁶

Azon a napon, amikor a király fogságba esése kiderült, „*Newark*” (Newark-on-Trent) helyőrsége is megadta magát a skótoknak, majd a sereg, koronás foglyával együtt, északra, Newcastle (Newcastle-upon-Tyne) felé vonult.

Az angol parlament meglehetősen dühösen reagált a szövetséges skótok lépésére. Elrendelte, hogy a skót sereg adja ki a királyt és azonnal hagyja el Anglia területét.⁷⁸⁷ Hosszas tárgyalások után – 1646. június 24-én – a „királpárti főváros”, „*Oxford*” helyőrsége is megadta magát a parlamenti erőinek, a védők szabadon elvonulhattak. A királyi hercegeket – Pfalz-i Rupertet és Móricot (1621–1652) – Anglia elhagyására szólították fel. Hamarosan a maradék királpárti erősségek is követték Oxford példáját. Az utolsó ezek közül az Észak-Wales területén fekvő „*Harlech*” vára volt, amely hosszú – közel kilenc hónapos – ostrom után, csak 1647. március 15-én nyitotta meg kapuit Thomas Mytton (c.1597–1656) tábornok parlamenti serege előtt. Egyesek szerint „*de facto*” ez a nap jelentette a polgárháború első szakaszának végét.⁷⁸⁸

10. táblázat: További, jelentősebb ütközetek 1646-ban

Fegyveres összecsapás	Időpont	Győzelem
Bovey Heath (Devon)	1646. január 9.	parlamenti
Torrington (Devon)	1646. február 16.	parlamenti
Aberdeen (Skócia)	1646. május 14.	királpárti
Laggan Moor (Skócia)	1646 tavasza	királpárti - ír
Worcester (Worcestershire) [második ostrom]	1646. május 21 – július 23.	parlamenti

Forrás: Vö. *List of English Civil War Battles*. Ranker: <https://www.ranker.com/list/a-list-of-all-english-civil-war-battles/reference> (Letöltés ideje: 2024. április 17.); *The Civil Wars*. Battlefields Hub: <https://www.battlefieldstrust.com/resource-centre/civil-war/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁷⁸⁵ WEDGWOOD 1983, 550. p.

⁷⁸⁶ SZÁNTÓ 2009, 32. p.

⁷⁸⁷ ROYLE 2006, 393. p.

⁷⁸⁸ TAYLOR, ARNOLD: *Harlech Castle*. Cadw. Cardiff, 2007. 13. p.

A polgárháború első szakaszának „mérlegéről” az alábbiakat lehet elmondani: „A háború az Angol Koronához tartozó szigetállamok egész területére kiterjedt. 1642 és 1646 között egyedül Angliában 6–700 kisebb-nagyobb ütközetre került sor. Becslések szerint 80 ezer ember pusztult el a csatatereken. Az ostromokban 10 ezer épület hamvadt el. A városi lakosság egytizede otthon nélkül maradt. A 16 és 50 év közötti angol férfiak egynegyede, 150 ezer ember aktívan katonáskodott. A csatákban tízezrek túsádkodtak az életükért. Arányaiban a szigetország több polgárát veszítette el ekkor, mint a tömegpusztító fegyvereket is bevető első világháborúban, amelyet pedig Great War néven őrzött meg az angolok kollektív emlékezete.”⁷⁸⁹

Szükséges hangsúlyoznunk, hogy 1646-ban csak az angol polgárháború első szakasza zárult le, azonban hamarosan kiobbant a rövidebb ideig tartó – 1648 és 1649 között végbement a második szakasz, majd I. Károly kivégzését követően 1649 és 1651 között egy harmadik szakasz is megkeserítette a három királyság népeinek életét. Habár mindhárom szakaszt kétséget kizáróan az angol parlament nyerte meg, ebből kifolyólag a parlament – főképp az alsóház hatalma – sosem látott magasságig jutott, nem szabad elfelejtenünk ennek az árát sem. Habár tízezzrel estek el a katonák a különféle csatákban, ostromok alkalmával, egyéb, kisebb-nagyobb csetepatékban, de a civil lakosság szenvedte el a legnagyobb áldozatokat. Becslések szerint megközelítőleg kétszázezer angol katona és civil veszítette életét a harcokban a polgárháború három szakasz során, továbbá a – gyakran a hadseregek által terjesztett – betegségek következtében.⁷⁹⁰ A halálozások több mint a fele a polgári lakosság köreiből került ki. A harcokat megérezte Skócia is, de legfőképp Írország népessége.

A királypártiak vereségével. I. Károly a legendák szájalmat keltő alakja lett. Az uralkodót a makaessága, a gögje és a kétszínűsége a végzetébe sodorta. Ellenfeleinek józan, realista politikát kellett folytatniuk, belátták, hogy bár I. Károly totális vereséget szenvedett, de még mindig király volt. Ráadásul az angol parlament végső soron nem ellene, hanem gyűlölt tanácsadói miatt ragadott fegyvert. Ráadásul a tanácsadók, akárcsak egyes rojalista katonai vezetők, ekkora már „szétszóródtak”, fogságba estek vagy meghaltak. A következő évek eseményeinek ismeretében kijelenthetjük, hogy az lett volna a legjobb a király megtépázott renoméjának, ha hősi halált halt volna Naseby-nél. I. Károlynak a Naseby mellett vívott ütközet után alig maradt hadereje. A gyalogság és a tüzérség gyakorlatilag „elveszett”. Egyedül a királypárti lovasság maradt meg, amely viszont nem volt elégséges a harcok érdemi folytatásához. Gyalogság és utánpótlási vonalak biztosítása nélkül minden „kártyavárként” omlott össze 1645 második felében, illetve 1646 elején. A legésszerűbb döntés a rojalista fegyverletétel lett volna, de a király kitarzott, húzta az időt, igyekezett támogatókat szerezni. Végül mégsem maradt más választása, mint a fegyverletétel. I. Károly a külföldre szökés gondolatát fontolgatta, de végül – taktikai húzásból – a skótoknak adta meg magát. Reményeiben gyorsan csatlakoznia kellett, mert azok a maradék királypárti állások feladására szólították fel. Ráadásul a királyt – „váltásdíj” ellenében – a skótok idővel átadták a parlament erőinek. I. Károly még ekkor sem volt hajlandó elismerni a vereségét. „(...) kétszínű játéka a második polgárháborúra [1648–1649] vezetett, mely Károly kivégeztetését és a monarchiának, valamint a lordok házának megszüntetését hozta magával 1649-ben.”⁷⁹¹

⁷⁸⁹ SZÁNTÓ 2009, 30. p.

⁷⁹⁰ *English Civil Wars*. 2021. szeptember 10. History: <https://www.history.com/topics/european-history/english-civil-wars> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁷⁹¹ POLLARD, ALBERT FREDERICK (Bálint Ernő ford.): *Anglia története*. Franklin-Társulat. Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda kiadása. Budapest, 1916. 106. p.

78. kép: I. Károly angol, ír és skót király seregei élén

Megjegyzés: Habár I. Károly nem volt tehetséges hadvezér, illetve katonai stratég, de nagy bátorságról tett tanúbizonyságot, hogy a polgárháború első szakasza (1642–1646) idején rendszerint a seregei élén lovagolt. Wenceslaus Hollar (1607–1677), a cseh – prágai – származású metszetkészítő által készített alkotás egy ilyen pillanatot örökített meg. Az 1644-ben készített metszet méretei: magasság: 26 cm (10,2 inch), szélesség: 20 cm (7,9 inch). A metszet jelenleg a Torontói Egyetem (University of Toronto) könyvtára, a Thomas Fisher Rare Book Library gyűjteményét gazdagítja. Forrás: HOLLAR, WENCESLAUS: *Charles I.* The Wenceslaus Hollar Collection. University of Toronto Libraries: https://hollar.library.utoronto.ca/islandora/object/hollar%3AHollar_k_1594 (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

Az előbbieken szoltunk arról, hogy I. Károly angol, ír és skót király Newark – napjainkban Newark-on-Trent (Nottinghamshire) – városánál a skótok fogságába esett. Hamarosan, 1646. június 24-én, a rojalista központ, Oxford is megnyitotta kapuit a parlament erői előtt. Ezzel az angol polgárháború első szakasza gyakorlatilag befejeződött, annak ellenére, hogy kisebb, szórványos királypárti ellenállás még megfigyelhető volt.

A skót hadsereg a királlyal észak felé nyomult és Newcastle – ma Newcastle-upon-Tyne – városába érkezett, ahol kilenc hónapig tartó tárgyalások folytak a skót „Nemzeti Szövetség” és az angol parlament képviselői között – egyebek mellett – I. Károly további sorsáról is. Az uralkodó sajnálatos módon rosszul taktikázott, amikor azt gondolta, hogy a skótokkal jobban jár. A skótok egy „csinos váltságdíjért”, kerek száz-ezer angol fontért – valamint további négysszázezer font ígéretének fejében – átadták foglyukat a parlament képviselőinek.⁷⁹² Ezt követően I. Károlyt különféle kastélyokba, udvarházakba kísérték. Habár a parlament megnyerte a polgárháború első szakaszát, de azt senki sem tudta, hogy mihez kezdjenek a népszerűtlen uralkodóval. I. Károly idővel felismerte a helyzetben rejlő lehetőségeket és ismét taktikázni próbált.

Visszakanyarodva az angol-skót megbeszéléshez, a tárgyalást követően – 1647 januárjában – a skótok kivonultak Newcastleből, a királyt a Northamptonshire területén álló Holdenby House épületébe kísérték, ahol átadták az angol parlament képviselőinek. A király ott raboskodott 1647 februárjától egészen júniusig, amikor George Joyce (1618–c.1670) egy katonai egységgel tovább kísérte a Suffolk grófságban fekvő Newmarket városába.⁷⁹³

A következő állomások előbb a Surrey területén – Weybridge mellett – fekvő Oatlands-palota, majd a – ma London (Greater London) területén fekvő – Hampton Court voltak.⁷⁹⁴ Utóbbi pompás kastély az angol, majd brit uralkodók elsődleges rezidenciája volt VIII. Henrikől egészen III. Györgyig.⁷⁹⁵

A sors iróniája, hogy bár a király a parlament kezébe került, az továbbra sem tudott dülőre jutni – egyebek mellett – az uralkodó sorsát illetően. I. Károlyt egyik helyről a másik helyre kísérték,⁷⁹⁶ mindez következményekkel járt.

A király is észlelte ezt, amelyet próbált a saját hasznára fordítani. Már 1647 novemberében megérett benne a gondolat, hogy elszökik a Hampton Court épületéből. Az elhatározást tetek követték, 1647. november 11-én a király valóban megszökött, déli irányba indult. Az uralkodónak azonban ismét nem volt szerencséje. Kapcsolatba került Robert Hammond ezredessel, Wight-sziget (Isle of Wight) parlamenti kormányzójával, aki ráadásul még Oliver Cromwell rokona is volt. A király abban bízott, hogy a kormányzó segít neki Franciaországba szökni, ám, ehelyett Hammond I. Károlyt a Wight-szigeten álló Carrisbrooke-kastélyba záratta, ezzel párhuzamosan haladéktalanul értesítette a történekről az angol parlamentet.⁷⁹⁷

⁷⁹² CARLTON 1995, 294., 300., 303–305., 309. pp.; CUST 2005, 408., 420. pp.; GREGG 1981, 398., 406–408. pp.; HIBBERT 1968, 232–241. pp.; ROBERTSON 2005, 67. p

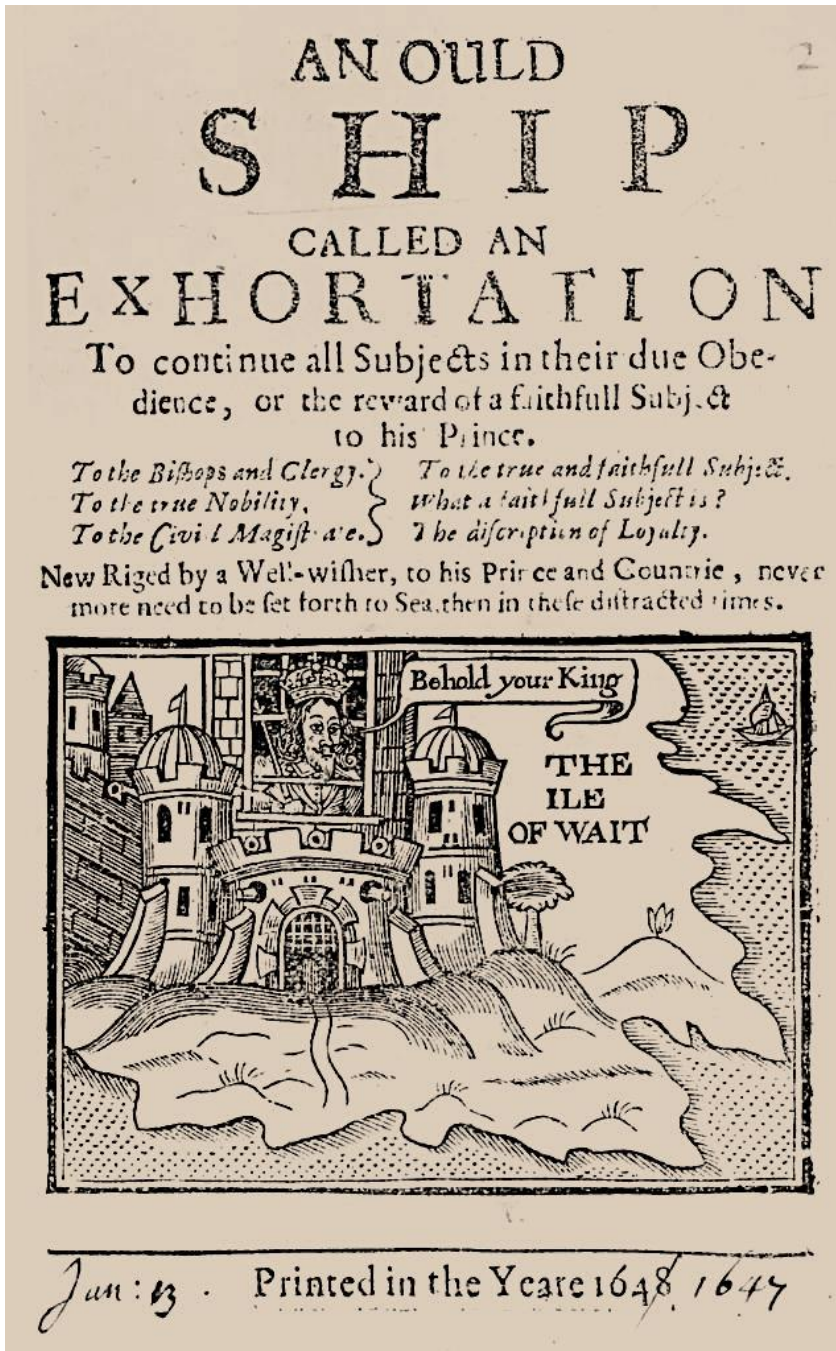
⁷⁹³ CUST 2005, 431. p.; WOOLRYCH, AUSTIN: *Britain in Revolution, 1625–1660*. Oxford University Press. Oxford, 2004. 363. p.

⁷⁹⁴ CARLTON 1995, 312–314. pp.

⁷⁹⁵ A Hannover-házhoz tartozó III. György angol király (1760–1820) már nem szeretett a Hampton Court hatalmas és fényűző kastélyában tartózkodni. Feltehetően akkor gyűlölte meg, amikor nagyapja, II. György angol király (1727–1760) egyszer ott felfofozta. III. György és az őt követő brit uralkodók már nem laktak az épületben. HILLIAM 2007, 70. p.

⁷⁹⁶ CARLTON 1995, 312–314. pp.

⁷⁹⁷ GREGG 1981, 419–420. pp.

Forrás: *An Ould Ship called an Exhortation, Charles I imprisoned at Carisbrooke Castle on the Isle of Wight, c.1647.* Meisterdrucke. Kunstproduktionen - Fine Art Prints: <https://www.meisterdrucke.uk/fine-art-prints/English-School/440086/An-Ould-Ship-called-an-Exhortation,-Charles-I-imprisoned-at-Carisbrooke-Castle-on-the-Isle-of-Wight,-c.1647-.html> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

Oliver Cromwell, „katonaszent” pont egy ilyen, „égi jelle” várt. Elege volt a parlament határozatlanságából, ezért az „ellenkező” levellereket puccsszerűen letartoztatták, bebörtönözték, de az is előfordult, hogy egyeseket megölték közülük. Emellett az angol parlament – 1648. január 2-án – megszavazta, hogy senki sem bocsátkozhat alku-
dozásokba az uralkodóval.⁷⁹⁸

I. Károly sem pihent, tudta, hogy roppant nagy a tét. Sikerült – titkos egyezkedés után – elérnie, hogy egykori ellenségei, a skótok most mellé álljanak. A skótokat három megbízott képviselte, akik egyeztettek a királlyal.⁷⁹⁹ Ehhez természetesen a királynak engedményeket, így a presbiteriánus egyházat támogató vallási reformokat kellett tennie. A király és a skótok – 1647. december 26-án – aláírták a titkos megállapodást, amelyet a brit történelemben, hivatalosan „*Engagement*” elnevezéssel illetnek. A skótok vállalták, hogy a fellázadó rojalistákkal egyetemben a király kiszabadításáért fegyvert fognak.⁸⁰⁰ Ezzel gyakorlatilag meg is történtek a polgárháború második szakaszának (1648–1649) előkészületei.

Érdekeséggként jegyezzük meg, hogy a skótok igyekeztek I. Károlyt kiszabadítani Carisbrooke-várkastélyából, ezért 1648. március 7-én még az angol parlamenttől is kérték a király szabadon bocsátását. Az angol parlament hallani sem akart erről. Ezért nagyobb erővel folytatódta a király esetleges szökésének előkészületei. Az első szökési kísérlet 1648. március 20-án történt. Ekkor a király kimászott az ablakon, ahonnan egy selyemzsinóron tíz láb magasból (kb. 3 métert) leereszkedve az őrizetlen várudvarba jutott. Innen a kastély déli oldalán lévő külső bástyán keresztül akart elmenekülni, ahol egyik szöktetője, Henry Firebrace várta. Azonban a király – habár kistermetű és vékony volt –, egy vasrács és az ablakkeret közé szorult, ezért csak a szobájába tudott visszavonulni, ahol gyertyát gyújtva jelezte Firebrace-nek, hogy a kísérlet kudarcot vallott.⁸⁰¹

A második, egyben utolsó szökési kísérletet hosszú időn át tervezték. A király szöktetői fémreszelőt és salétromsavat csempészték be a királynak, akit időközben más cellába költöztettek át. A terv az lett volna, hogy a rácsokat elreszelve, illetve savval meglazítva a király kiszabadul a várból, ahonnan Portsmouth-ba, majd Arundelkastélyába, végül a Medway-folyó mellett fekvő Queenborough-ba viszik, ahonnan hajón csempészik át a protestáns Egyesült Tartományok területére. A király 1648. május 29-én épp a rácsokat fűrészelte, amikor fogvatartója, Hammond ezredes belépett a cellájába és ironikusan megjegyezte, hogy „búcsút kíván venni” a királytól, mert úgy hallotta, hogy távozik. I. Károly lemondóan elmosolyodott; a megvesztegetett két börtönőr az utolsó pillanatban elárulta őt.⁸⁰²

Az uralkodónak végül nem sikerült megszöknie. Azonban az események már mozgásba lendültek. A királypártiak a skótok segítségével megkezdték az angol polgárháború második szakaszát (1648–1649). Lázadások robbantak ki Anglia több részén – például Kentben –, valamint Wales területén is. A skót hadsereg pedig felvonult az angol-skót határon, hogy beavatkozzon az események alakulásába.

⁷⁹⁸ SZÁNTÓ 2009, 32. p.

⁷⁹⁹ A három skót politikus John Maitland (1616–1682), Lauderdale első hercege és második earlje, Thirlestane harmadik lordja, William Hamilton (1616–1651), Hamilton második hercege és John Campbell (1598–1662), Loudoun első earlje volt. A királlyal való szövetség egyébiránt megosztotta a skót parlamentet. MITCHISON, ROSALIND – FRY, PETER – FRY, FIONA: *A History of Scotland*. Routledge. London, 2002. 223–224. pp.

⁸⁰⁰ CUST 2005, 437. p.; HIBBERT 1968, 248. p.

⁸⁰¹ *Charles I: Royal prisoner at Carisbrooke Castle*. English Heritage: <https://www.english-heritage.org.uk/visit/places/carisbrooke-castle/history/charles-i-prisoner/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁸⁰² *Charles I: Royal prisoner at Carisbrooke Castle*. English Heritage: <https://www.english-heritage.org.uk/visit/places/carisbrooke-castle/history/charles-i-prisoner/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

Szükséges megjegyeznünk, hogy az események feltehetően másképp történtek volna, ha a polgárháború első szakasza után nem alakult volna ki hatalmi vákuum. A parlament a győzelemmel hirtelen nem tudott mit kezdeni, emellett a belső megosztottság is gyengítette, amely egyre inkább felbőszítette az Oliver Cromwell reformjai nyomán már professzionálisnak nevezhető hadsereget. A parlament és a hadsereg távolodása megfigyelhető volt. Ezt a lehetőséget próbálta ügyes taktikával a király kijátszani.⁸⁰³

A teljesség igényével jegyezzük meg, hogy az angol parlament egyre radikálisabb jogszabályokat alkotott, illetve szavazott meg. Még 1647 márciusában betiltották a medveviadalokat és a néptáncot. Kevéssel később, 1647 júniusában – pogány eredete és római katolikus színezete miatt – eltörölték a húsvétot, a pünkösdöt és a karácsonyt. A katolikus egyházhoz is kapcsolható előírások közül az egyre inkább puritán színezetű rendszer jóformán csak a lemondással járó bűntöt hagyta jóvá. Ezek a szigorú rendelkezések, főképp a karácsony eltörlése sok helyen – például Londonban, Canterburyben, Bury St. Edmunds-ban, Norwich-ben – nem tetszést váltott ki. Előfordultak verekedések is a karácsonypárti és karácsonyellenes táborok között.⁸⁰⁴

Az ünnepnapok, főképp a karácsony eltörlése kapcsán azt kell megértenünk, hogy tizenkét napig – december 25. és vízkereszt, azaz január 6. között – az örömszerzés – az evésé, az ivászaté, a dorbézolásé, etc. – volt a főszerep. Ekkor a boltokat is jobbra bezárták, vagy rövidített nyitva tartással működtek. A puritán rendszer fokozatosan az élet minden területén korlátozásokkal lépett fel. Rendszeresen kellett templomba jární, vasárnap „dologtilalmi nap” volt, csakis az imakönyvet, illetve a Bibliát lehetett forgatni. Nyilvános helyen, például fogadóban történő étkezésénél kötelező volt az asztali áldás. Az öltözködési korlátozásokra is egyre inkább odafigyeltek. A színházakat Londonban még 1642 szeptemberétől, országos szinten pedig 1648 februárjától – az „*Interregnum*” végig (1660) – bezárták. Az embereknek még a beszédükre is oda kellett figyelniük, mert az istenkáromlás 1648-tól törvény által volt tiltva.

80. kép: Egy korabeli kiadvány a karácsony vitás megítéléséről (1652)

Megjegyzés: A szöveg jelentése: „*Keep out, you come not here*” „Maradj távol, ne gyere ide.” „*O Sir, I bring good cheere*” „Ó Uram, Én hozom a jókedvet (örömet).” „*Old Christmas welcome. Do not fear*” „Öreg karácsony légy üdvözölve. Ne félj.” Forrás: DINGWALL, ROBERT: *Medical Imperialism And The Fate Of Christmas*. 2020. december 14. Social Science Space: <https://www.socialsciencespace.com/2020/12/medical-imperialism-and-the-fate-of-christmas/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁸⁰³ Vö. ATKINSON 1911, 417. p.

⁸⁰⁴ *Christmas abolished! Why did Cromwell abolish Christmas?* The Cromwell Association: <https://www.olivercromwell.org/faqs4.htm> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

V. 4. 4. Az angol polgárháború második szakasza (1648–1649)

Habár a skót parlamentben hatalmas viták voltak az „Engagement”, azaz a királlyal való szövetség elfogadásáról, a skótok állták a szavukat. Az angol polgárháború második szakasza (1648–1649) 1648 kora tavaszán robbant ki. A skótok észak felől indítottak inváziót, a rojalisták pedig lázadások sorát szították Anglia különböző pontján, így például Cumberland, továbbá Essex, Lincolnshire, Northamptonshire területén, valamint délnyugaton (Cornwall) és délkeleten (Kentben) is. Wales sem maradt ki a megmozdulásokból, a királpártiak ott is felkeléseket robbantottak ki a király mellett, illetve az angol parlament ellen. A helyzet súlyosnak látszott, de a „New Model Army” egységei több helyen még csírájában elfojtották a lázadást, egyedül északon, továbbá Essexben és Kentben, valamint Dél-Wales területén voltak komoly összecsapások a rojalisták és a velük szövetséges skótok, valamint a parlament seregei között.⁸⁰⁵

Wales területén, Thomas Horton ezredes (1603–1649) és Oliver Cromwell serege „tett rendet”. Thomas Horton egységei még 1648. május 8-án, a Dél-Wales területén fekvő „St. Fagans” mellett legyőzték a rojalistákat.⁸⁰⁶

Oliver Cromwellnek már nehezebb dolga volt. A rojalista lázadók vezetői „Pembroke” várába zárkóztak be, ezért hosszadalmas ostromra kellett felkészülnie mindkét félnek. Az erősség ostroma 1648. május 31-től egészen július 11-ig tartott. Végül Cromwell egységei bevették a várat, a lázadók vezetőit foglyul ejtették.⁸⁰⁷

Délkeleten, Kent területén Sir Thomas Fairfax, Fairfax harmadik lordja győzte le a királpártiakat. Az ütközetre – 1648. június 1-jén – „Maidstone” mellett került sor. A győzelem után Fairfax észak felé tört seregével, ahol – Essex területén – a rojalista Sir Charles Lucas (1613–1648) lovassági tábornok jelentősebb erőket gyűjtött egybe. A felek „Colchester” városánál ütköztek meg egymással. A város ostroma, amely 1648. június 12. és augusztus 28. között zajlott, végül parlamenti győzelemmel ért véget. A győzelmet követően, a rojalisták vezetői közül Sir George Lucast és Sir George Leslie-t – Fairfax parancsára – 1648. augusztus 28-án, este, föbbe lötték.⁸⁰⁸

Wales pacifikálása után a Cromwell vezette parlamenti seregek a skótokkal való összecsapásra készültek. Ezt azonban egy kisebb parlamenti egység próbálta északon „előkészíteni”. Az északi országrészben (Cumberland) a John Lambert (1619–1684) tábornok által vezetett parlamentiek vették fel a harcot a skót sereggel és a Marmaduke Langdale (c.1598–1661), Langdale első bárója vezette rojalistákkal, azonban Lambert kitért a végső, döntő ütközet elől. Sikeres manőverezései azonban jók voltak arra, hogy keretek közé szorították az Anglia ellen irányuló skót inváziót. Langdale, hogy biztosítsa a skót sereg előretörését, Anglia északi részén elfoglalta „Berwick” (Berwick-upon-Tweed) városát.⁸⁰⁹

A parlamenti, valamint a skót és a kisebb rojalista sereg közötti összecsapásra 1648. augusztus 17. és 19. között került sor Preston – Walton-Le-Dale – mellett, Lancashire területén. Az ún. „prestoni csatában” a Cromwell és Lambert vezette, közel kilencezer fős parlamenti sereg legyőzte a valamivel nagyobb, tizenegyezer fős skót-rojalista egyesült sereget. A királpárti sereg kétezer embert vesztett és további kilencezer fő esett fogságába.

⁸⁰⁵ ATKINSON 1911, 46. p.

⁸⁰⁶ TERRY, JOHN: *The Civil War in Pembrokeshire*. Logaston Press. Eardisley, 2008. 127. p.

⁸⁰⁷ TREVELYAN 2002, 274. p.

⁸⁰⁸ TREVELYAN 2002, 274–275. pp.

⁸⁰⁹ NEWMAN, PETER R.: *Atlas of the English Civil War*. Routledge. London, 2006. 87–89. pp.

Érdekességként jegyezzük meg, hogy az angol polgárháború második szakaszának legjelentősebb csatájában kevesebb, mint száz katona halt meg a parlamentiek oldalán.⁸¹⁰ A győzelemmel gyakorlatilag befejeződött a polgárháború második szakasza, amelyet az angol parlament ugyancsak megnyert. Oliver Cromwell kemény kézzel lépett fel azokkal a rojalistákkal szemben, akik az első szakasz végén szavukat adták, hogy nem nyúlnak fegyverhez többé a királyért. Ezért is lőtték föbe Colchester rojalista vezetői közül Lucas-t és Leslie-t. A walesi lázadó vezetők közül – sorshúzás útján – csak John Poyer ezredest végezték ki, 1649. április 25-én. Mellettük James Hamilton (1606–1649), Hamilton hercege, Henry Rich (1590–1649), Holland első earlje és Arthur Capell (1608–1649), Capell első bárója fizetett az életével. Az előbb említett személyeket 1649. március 9-én, Londonban, az Old Palace Yard-on végezték ki.⁸¹¹

A megtorlásokról elmondható, hogy „(...) Cromwell már nem ismert könyörületet. A király seregébe besorozott foglyokat elengedte, ám az angol és skót önkénteseket a barbárosi cukornádültetvényekre deportáltatta, ahol rabszolgaként halálra dolgoztatták őket. 1648. december 6-án Pride ezredes már be engedte az alsóházba a presbiteriánus képviselőket (Pride's purge). Az alig száztagú ún. csonka parlament az alábbi határozatot hozta: »Minden igaz hatalom Istentől eredően a nép. Az angol nép választott parlamentje a nemzet legfőbb hatalmi szerve. Amit a parlament Alsóháza eldönt, vagy törvénynek nyilvánít, az a törvény erejével bír, ennél fogva pedig akkor is a nép akarátának minősül, ha a király vagy a Lordok Háza nem szentesíti.« E pár sor azóta is a legprecízebb összefoglalása mindannak, amit úgy neveznek: angol forradalom.»⁸¹²

A belpolitikai helyzet alakulása I. Károly számára nem sok jót ígért. Az uralkodó tárgyalni akart, de a parlament meglehetősen megosztott volt. Az alsóház, a „Közösségek Háza” maga sem tudta eldönteni, hogy akarja-e a királyságot. A mérsékeltberek közül többen hajlottak arra, hogy tárgyaljanak a királlyal.⁸¹³

Oliver Cromwell, valamint a hadsereg számára ez elfogadhatatlan választás volt. A királyt közben – 1648 végén – szigorú őrizet mellett a Hurst kastélyból (Hampshire) a windsori kastélyba (Berkshire) kísérték át.⁸¹⁴

Az angol parlament végül 1648. december 5-én – 129:85 arányban – megszavazta, hogy folytassák a tárgyalást az uralkodóval.⁸¹⁵ Cromwell és szövetségesei – akik a királyt szőszegő, véreskezű zsarnoknak tartották – elleneztek a döntést és határozott lépéseket tettek.⁸¹⁶ Cromwell egyik embere, Sir Thomas Pride (n.a.–1658) ezredes azzal tette halhatatlanná a nevét, hogy 1648. december 6-án és 7-én megtisztította a parlamentet a „nemkívánatos” elemektől.⁸¹⁷ Ezt az esetet a brit történelemben az ún. „Pride's Purge”, azaz „Pride tisztogatása” elnevezéssel illetik.⁸¹⁸

⁸¹⁰ A rojalista sereg nem minden egysége harcolt az ütközetben, feltehetően ez (is) okozhatta a királypártiak vereségét. BULL, STEPHEN – SEED, MIKE: *Bloody Preston. The Battle of Preston, 1648*. Carnegie Publishing Ltd. Lancaster, 1998. 100–101. pp.

⁸¹¹ Vö. GARDINER, SAMUEL RAWSON: *History of the Commonwealth and Protectorate 1649–1660. Volume I*. Longman, Green and Company. London, 1897. 12., 46. pp.

⁸¹² SZÁNTÓ 2009, 32. p.

⁸¹³ AYLMER, GERALD EDWARD: *The Historical Background*. In: Patrides, Constantinos Apostolos – Waddington, Raymond B. (szerk.) *The Age of Milton. Backgrounds to Seventeenth-Century Literature*. Manchester University Press. Manchester, 1980. 23. p.

⁸¹⁴ CARLTON 1995, 335–337. pp.; CUST 2005, 442. p.; HIBBERT 1968, 251–254. pp.

⁸¹⁵ COWARD 2003, 237. p.; ROBERTSON 2005, 118. p.

⁸¹⁶ Vö. STARKEY 2006, 122–124. pp.

⁸¹⁷ HILL 2002, 126. p.

⁸¹⁸ Vö. *Pride's Purge, 'the Rump' and regicide*. UK Parliament: <https://www.parliament.uk/about/living-heritage/evolutionofparliament/parliamentaryauthority/civilwar/overview/prides-purge/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

Az ezredes és annak katonái nem engedték be a rojalista, továbbá a presbiteriánus érzelmű alsóházi képviselőket a parlamentbe. Minden olyan képviselőnek távoznia kellett, aki hajlott a királlyal való tárgyalások folytatására, illetve Cromwellék számára „megbízhatatlan” volt. Az ezredes egy listával a kezében ellenőrizte a képviselőket, akiket vagy kizártak, vagy letartóztattak. A „tisztogatás” által jelentősen csökkent az alsóház parlamenti képviselőinek száma. Hivatalosan, ezzel az eseménnyel az ún. „Hosszú Parlament” („Long Parliament”) „Csonka Parlamentté” („Rump Parliament”) alakult át.⁸¹⁹

81. kép: Korabeli satirikus kártyalap a Csonka Parlament kigúnyolására

Forrás: *Rump Parliament Satire*. FineArtAmerica: <https://fineartamerica.com/featured/rump-parliament-satire-granger.html> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

Az igencsak redukálódott „Csonka Parlament” – addig a történelemben példátlan módon – 1649 januárjában hazaárulás vádjával pert indított az uralkodó ellen. A felsőház, a „Lordok Háza” („House of Lords”) azonnal tiltakozott a vádemelés ellen,⁸²⁰ ráadásul az ország legjelentősebb bírái is protestáltak az eljárás megindítása miatt.⁸²¹ A „Csonka Parlament” egyedülálló módon oldotta meg a kialakult kényes helyzetet. Kijelentette, hogy egyedül – tehát a király és a felsőház nélkül – is jogosult a törvényalkotásra. (Arról már nem is beszélve, hogy a későbbiekben, 1649. március 19-én a „Lordok Házát” is megszüntették.⁸²²) Továbbá elfogadott egy olyan törvénytervezetét, amely egy külön bíróság felállítását írta elő, amely az uralkodó, azaz I. Károly felelőségre vonásáról döntött.⁸²³

⁸¹⁹ CARTER – MEARS (Book IV.) 2010, 58. p.; ROBERTSON 2005, 118–119. pp.; STARKEY 2006, 123. p.

⁸²⁰ EDWARDS 1999, 99. p.; GREGG 1981, 432. p.

⁸²¹ Vö. EDWARDS 1999, 99–109. pp.

⁸²² KISTELEKI ET AL. 2002, 64. p.

⁸²³ GREGG 1981, 432. p.; ROBERTSON 2005, 137. p.

A törvény által életre hívott speciális bíróság („*High Court of Justice*”) eredetileg 135 ülnökből állt volna, de sokan visszautasították a részvételt, vagy távol maradtak annak működésétől. Végül 68 ülnök vett részt I. Károly perében, amely 1649. január 20-án kezdődött a Westminster Hallban. A király perét tárgyaló bíróság elnöke John Bradshaw (1602–1659), a királyt vádló főügyész, John Cook (1608–1660) volt. I. Károly – aki nem ismerte el a bíróság joghatóságát – brillírozott saját tárgyalásán, megszűnt a dadogása és kiválóan képviselte magát a nyilvánvaló színjátékban, azonban mindez nem jelentett semmit, vesznie kellett. Mint zsarnokot, hazaárulót, gyilkost és közellenséget, 1649. január 26-án halálra ítélték. Az uralkodó előtt másnap hirdették ki az ítéletet, amelyet ötvenkilenc „biztos” írt alá.⁸²⁴

82. kép: I. Károly portréja (c.1648)

Megjegyzés: Mivel a parlament elbocsátotta I. Károly borbélyát, ezért a fogságban tartott, bizalmatlan uralkodó megtagadta, hogy bárki is megborotválja. Edward Bower (n.a.–1667) ezért nagy bajusszal és szakállal ábrázolta a királyt. Vö. CARLTON 1995, 326. p.; GREGG 1981, 422. p. Forrás: BOWER, EDWARD: *Portrait of Charles I at his Trial*. Az angol festőművész által 1648-ban készített olajfestmény méretei: magasság: 131,1 cm (86,2 inch), szélesség: 99,2 cm (39,1 inch). A festmény jelenleg a Royal Collection Trust gyűjteményében található. Royal Collection Trust: <https://www.rct.uk/collection/405913/charles-i-1600-1649-at-his-trial> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁸²⁴ EDWARDS 1999, 162. p.; GREGG 1981, 435–441. pp.; HIBBERT 1968, 267. p. ROBERTSON 2005, 143–144. pp.

VI. I. KÁROLY KIVÉGGÉSE

I. Károly angol, ír és skót király „(...) egész uralkodása alatt soha nem volt olyan népszerű, mint élete utolsó heteiben és halála után”⁸²⁵ és bár – mind politikusként, mind hadvezérként – kudarcot vallott, bukásával, valamint halálával „(...) az angol monarchia történetét olyan tartósan befolyásolta, mint egy másik uralkodó sem előtte vagy utána.”⁸²⁶ Az uralkodó, aki regnálása idején hibát hibára halmozott, alapvetően halála által lett közismert, valamint népszerű az utókor szemében. Anglia, illetve az Egyesült Királyság történelmében példátlan esetnek számít, hogy egy királyt kivégezzenek, egyedül I. Károly tragikus halála számít kivételnek.

Korábban már említettük, hogy a parlament fogságába került I. Károlyt kastélyból kastélyba, udvarházból udvarházba vitték. „(...) 1648 karácsonya előtt néhány nappal Hurst Castle-ból Windsorba hozták a királyt, mialatt Londonban már folytak pere előkészületei. December 25-én lovagolt be a kastélyba. Tervbe volt véve, hogy gyors lovon megszöktetik a windsori erdőbe, de a dolog meghiúsult, amikor a lovat megrúgta és így lesántította egy másik. A királyt vagy száz, felhúzott pisztolyát rászegző lovas katoná vette azonnal körül.”⁸²⁷

A király, aki nem tudott megszökni fogvatartói elől, a következő rövid időszakban a windsori kastélyban élt, ahol kezdetben jól bántak vele. Lakosztályt választhatott magának, díszes, elegáns ruhákat kapott, azonban rövidesen a parlament parancsára megfosztották szolgálaitól. Majd fogsága negyedik napján jött a parlament parancsa, hogy nem kell többé királyi méltóságának megfelelően bánni az uralkodóval. „Többé nem kellett térdhajtással átadni neki a kupáját, étkeit nem kellett lefedve feladni az asztalra és az étkezések idejét sem kellett már trombitahanggal jelezni. Attól kezdve, hogy méltóságának maradékát mentse, Károly úgy határozott, hogy egyedül étkezik... Testgyakorlasként a hosszú teraszon járkált fel s alá, és felüdülésként azt cselekedte, amit Milton [t.i. John Milton (1606–1674) az angol költő, Oliver Cromwell egykori titkára] furcsa módon oly nagyon felrótt neki: Shakespeare darabjait olvasgatta.»⁸²⁸

A windsori kastélyban eltöltött hetek után a királyt a fővárosba vitték. A király utolsó napjait Londonban, a Szent Jakab-palotában töltötte leghűségesebb alattvalói társaságában. Ahogy Christopher Hibbert brit történész fogalmazott: „Utolsó éveiben azonban inkább a sajnálat, semmint a szeretet kötötte hozzá azokat, akik kitartottak mellette és hűségesen szolgálták.”⁸²⁹

Az angol parlament javára legyen írva, hogy miután a királyt a pere miatt felállított speciális bíróság halálra ítélte, I. Károly bizonyos szeretteitől elbúcsúzatott. Kivégzése előtt – 1649. január 29-én – engedélyt kapott, hogy a parlament fogságába kerül két gyermeke – Erzsébet (1635–1650) királyi hercegnő és Henrik (1640–1660) Gloucester hercege – meglátogathassa és búcsút vehessenek tőle.⁸³⁰ A búcsúzás érthető okok miatt nehézre és fájdalmasra sikeredett. Nem zárható ki, (Stuart) Elizabeth királyi hercegnő 1650. évi halálában a betegség, a tüdőgyulladás mellett az édesapja elvesztése miatt érzett gyász és szomorúság is közrejátszhatott. Hiszen családjá széthullott, apját lefejezték, anyja külföldi száműzetésben, a hercegnő pedig haláláig fogságban élt.

⁸²⁵ VENDE 2001/a, 123. p.

⁸²⁶ VENDE 2001/a, 108. p.

⁸²⁷ HIBBERT, CHRISTOPHER (Fery Veronika ford.): *Windsor. A királyi palota*. Holnap Kiadó Kft. Budapest, 1999. 56. p.

⁸²⁸ HIBBERT 1999, 57. p.

⁸²⁹ HIBBERT 1999, 57. p.

⁸³⁰ CARLTON 1995, 350–351. pp.; GREGG 1981, 443. p.; HIBBERT 1968, 276–277. pp.

A kivégzés napjának reggelén I. Károly „(...) előrelátóan két inget vett fel, nehogy reszkessen a hidegtől, és gyávasággal vádolják meg.”⁸³¹ Miután elkészült, az uralkodót szigorú őrizetben kísérték át a Szent Jakab-palotából a Whitehall-palotához, illetve az annak részét képző Banqueting Hall épületéhez.⁸³²

A sors iróniája, hogy a Banqueting Hall, amely apa (I. (VI.) Jakab) és fia (I. Károly) királyi nagyságát jelképezte, illetve a királyok isteni jogának „manifesztálódása” volt, a kivégzés helyszínül szolgált. A vérpadot közvetlenül a Banqueting Hall épülete mellett állították fel, ezért az uralkodónak az ablakon keresztül kellett kilépnie, hogy utolsó métereit megtegyje. A vesztőhelyet úgy állították fel, szorosan az épülethez illesztve, hogy a további három oldalról a katonaság széles sora válassza el a kíváncsi tömegtől. Ez tudatos lépés volt, hogy a királynak az egybegyűltekhöz intézett szavait ne, vagy nehezen lehessen hallani. Ennek ellenére méltóságteljes viselkedése bámolatot keltett a jelenlévőkben.⁸³³ A király utolsó mondatai állítólag a következők voltak: „Az elvitatható koronát itt hagyom az elvitathatatlan koronáért. Ahová megyek, ott nem fognak háborgatni.”⁸³⁴

I. Károlyt, Anglia, Írország és Skócia királyát délután kettő óra körül végezték ki, de mielőtt a hóhér bárdja lesújtott volna, a király engedélyt kért egy rövid ima elmondására. Amikor végzett, kezét kinyújtotta, jelezve a hóhérnak, aki „(...) egy csapással elválasztotta a fejet a törzstől, és »abban a pillanatban, ahogy lecsapott – írja le egy kortárs krónikás – egy általános, borzalmas nyögés hangzott fel a tömegből«.”⁸³⁵ A kivégzett I. Károly mindössze 48 éves volt.

Az ítéletvégrehajtással kapcsolatban a különféle szakirodalmak számos érdekességet is feljegyeztek. Így például a király kivégzése után a jelenlévő tömegből néhányan, a király vérebe mártották zsebkendőjüket, illetve „relikviaként” eltették azt.⁸³⁶

A korabeli lefejezéseknél szokás volt a levágott fejet felemelni és a hóhérnak kikiáltani: „Íme, az áruló feje!” Ez I. Károly esetében – habár felmutatták a fejét – nem történt meg, feltehetően azért, hogy a hóhért ne lehessen a hangja alapján azonosítani.⁸³⁷ Ez csak a későbbiek folyamán nyert nagy jelentőséget, mivel az ún. „restauráció” idején a kivégzett király – még életben lévő – gyilkosait igyekeztek kézre keríteni és megbüntetni. A történészek körében azonban a mai napig vita van a – kivégzéskor csuklyát, illetve álarcot viselő – hóhér személyét illetően. A királygyilkossággal összefüggésbe hozható személyek közül jóformán csak a hóhér kilétet fedi a mai napig homály és ez valószínűleg így is marad. Annyi azonban bizonyos, hogy amikor – 1813-ban, hivatalosan, orvos által – megvizsgálták a király maradványait, megállapították, hogy a lefejezést mindenképp szakavatott ítéletvégrehajtó végezte.⁸³⁸ Megjegyzésként közöljük, hogy abban az időszakban, de már a Tudor uralkodók regnálása idején is, illő volt, hogy egy hóhér „pontos” munkát végezzen, azaz egy csapással válassza el a halálra ítélt fejét a test többi részétől. Ezért előfordult, hogy külföldről hozatták az ítéletvégrehajtót.

⁸³¹ HILLIAM 2007, 203. p.; Vö. EDWARDS, GRAHAM: *The Last Days of Charles I.* Sutton Publishing. Stroud, 1999. 168–184. pp.

⁸³² CARLTON 1995, 352–353. pp.; GREGG 1981, 443. p.

⁸³³ CARLTON 1995, 353. p.; GREGG 1981, 444. p.; HOLMES, CLIVE: *Why was Charles I Executed?* Hambledon Continuum. London – New York (New York, USA), 2006. 93. p.

⁸³⁴ HILLIAM 2007, 82. p.; Vö. CARLTON 1995, 354. p.; HIBBERT 1968, 279. p.; STARKEY 2006, 126. p.

⁸³⁵ VENDE 2001, 123. p.; Vö. HIBBERT 1968, 280. p.

⁸³⁶ EDWARDS 1999, 184. p.; GREGG 1981, 445. p.; HIBBERT 1968, 280. p.

⁸³⁷ EDWARDS 1999, 183. p.

⁸³⁸ PURKISS, DIANE: *Ki volt I. Károly angol király hóhéra.* In: Papp Gábor (főszerk.): BBC History. A világtörténelmi magazin. VII. évfolyam. 6. szám. Kossuth Kiadó. Budapest, 2017. 92. p.; ROBERTSON 2005, 201., 333. pp.

Forrás: Ismeretlen holland mester: *The Execution of Charles I of England*. Az olajfestményt 1649 körül készítették. Magassága: 163,3 cm (64,2 inch); Szélessége: 296,8 cm (116,9 inch). A festmény Scottish National Gallery épületében található, Edinburgh-ban. National Galleries Scotland: <https://www.nationalgalleries.org/art-and-artists/8785/charles-i-1600-1649-reigned-1625-1649-execution-charles-i> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

I. Károly földi maradványait – végakarata szerint – apja, I. (VI.) Jakab mellett, a Westminster-apátságban kellett volna eltemetni. Kérését azonban nem teljesítették. Ezért I. Károly az egyedüli Stuart uralkodó, aki a windsori kastély kápolnájában helyeztek örök nyugalomra. (Sírja napjainkban is a Szent György-kápolnában található.) A teljesség igényével közöljük, hogy az angliai Stuart uralkodók – a Franciaországban, saint-germain-en-laye-i plébániatemplomban nyugvó II. (VII.) Jakab kivételével – a londoni Westminster-apátságban nyugszanak. Külön síremléket nem emeltek nekik.

Ami a néhai I. Károly élettelen testét illeti „(...) a holtestét bebalzsamozták, és Thomas Fairfax sebésze visszavarrta a fejet a nyakára.”⁸³⁹ A bebalzsamozás alkalmával a testet „(...) »viaszos anyagba burkolták, amelyet átítattak gyantával összekevert zsíros, ragadós anyagokkal, ez aztán megolvadt és a lehetőségekhez képest minden külső levegőtől elzárta a testet».”⁸⁴⁰ A földi maradványokat 1649. február 7-én Windsorba szállították, ahol – 1649. február 9-én – a windsori kastélyhoz tartozó Szent György-kápolnában – zártkörű temetés keretében – örök nyugalomra helyezték.⁸⁴¹

A parlament elrendelte, hogy I. Károlyt tisztességes módon temessék el, de a temetési költségek nem haladhatták meg az ötszáz fontot. A temetési szertartást a londoni püspök celebrálta. A feljegyzések szerint a temetés napján rettenetes hideg volt, még a Temze is befagyott. Az idő kezdetben tiszta volt, de mire a fekete bársonyterítővel lefedett koporsót a windsori kastély kápolnájáig elvitték, már belepte a fehér hó.⁸⁴²

⁸³⁹ HILLIAM 2007, 203. p

⁸⁴⁰ HIBBERT 1999, 57. p.

⁸⁴¹ GREGG 1981, 455. p.

⁸⁴² HIBBERT 1999, 57. p.

David Hilliam történész I. Károlyhoz kapcsolódóan további érdekességeket közölt: „*A restauráció idején a parlament 70 000 fontot adott II. Károlynak, hogy állítson síremléket az apjának. Bár bejelentették, hogy I. Károly holtteste elveszett, a pénz II. Károly megtarthatta. 1813-ban koporsóra bukkantak. Tartalmának megvizsgálására Sir Henry Halford királyi orvost kérték fel. Ő I. Károly testét és levágott fejét találta benne. Sir Henry titokban elcsente a hóhér fejszéjének nyomát viselő csigolya egy darabját, aranyba foglaltatta, és otthonában sótartónak használta. Évtizedekkel később Viktóriának [t.i. Viktória brit királynő (1837–1901)] fülébe jutott a dolog. Nem örült neki, és elrendelte, hogy azonnal szolgáltatassák vissza, és helyezték el a Szent György-kápolnában. 1888 óta a csigolyadarab Károly koporsójának tetején, egy tölgyből és ólomból készült ládába foglalt apró szelencében található.*”⁸⁴³

Kevesen tudják, hogy I. Károly szeretett sakkozni, akkor is sakkozott, amikor jelentették neki, hogy elárulták a skótok. Annyira átszellemült, hogy fel sem pillantott a játékból. A király a vérpadra – Bibliája mellett – a porosz Georg Schreiber által 1607-ben, borostyánból készült sakk-készletét is magával vitte. „*A sakk-készlet káplánjára, William Juxonra szállt, és az ő családjá tulajdonában maradt egészen a 18. századig, amikor is megszerezte Sir Robert Hesketh brit főnemes, és egészen mostanáig az ő családja birtokában volt.*”⁸⁴⁴ A sakk-készlet, amelyet egy magángyűjtő 2012-ben vásárolt meg 601 250 angol fontért, azaz átszámítva – akkori árfolyamon – 200 millió magyar forintért kelt el, a Sotheby’s egyik árverésén. A játéktábla érdekessége, hogy nemcsak sakk, hanem más játék – például backgammon, etc. – is játszható rajta.⁸⁴⁵

84. kép: I. Károly egykori játéktáblája

Forrás: *King Charles I chess board sells for record £600,000.* The Telegraph: https://www.telegraph.co.uk/news/newsttopics/howaboutthat/9737318/King-Charles-I-chess-board-sells-for-record-600000.html?onwardjourney=584162_v1 (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

Összefoglalva megjegyezzük, hogy I. Károly volt az egyedüli az angol, illetve a brit uralkodók között, akit perbe fogtak és kivégeztek. Ráadásul az Oliver Cromwell vezette parlament a monarchiát is megdöntötte. A királyság ún. „*restaurációjára*” I. Károly idősebb fia, II. Károly trónra lépéséig, azaz 1660-ig kellett várni.⁸⁴⁶

⁸⁴³ HILLIAM 2007, 203. p.

⁸⁴⁴ *Elárverezték I. Károly sakk-készletét.* Népszabadság Online: http://nol.hu/mozaik/elarvereztek_i_karoly_sakk-keszletet-1352809 (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁸⁴⁵ Sotheby’s Auction House: <http://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2012/european-sculpture-works-of-art-112231/lot.80.html> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁸⁴⁶ KENYON 1978, 177–180. pp., HOLMES 2006, 175–176. pp.

VII. GYARMATOSÍTÁS A 17. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

VII. 1. Történelmi előzmények – angol szempontból

Az angol kolonizáció kezdeti lépesei a Tudor-korszakig (1485–1603) nyúlnak vissza, ennek ellenére ekkor még klasszikus értelemben vett gyarmatosításról nem beszélhetünk. Már az első Tudor uralkodó, VII. Henrik angol király⁸⁴⁷ (1485–1509) felismerte, hogy a kereskedelem, különösen a tengeri kereskedelem erősíti Anglia gazdaságát. Ehhez azonban kereskedelmi és hadiflottára volt szükség. Anglia, szigetország lévén, kedvező adottságokkal rendelkezett abban a tekintetben, hogy korszerű kikötőket építenek a partvidékein. Még 1495-ben létrehozták az első angliai szárazdokkot az ország déli részén, Portsmouth városában.⁸⁴⁸ Emellett VII. (Tudor) Henrik erődítésekkel biztosította a várost és annak kikötőjét, amivel egyik korábbi elődje, V. Henrik angol király (1413–1422) is próbálkozott már 1416 körül.⁸⁴⁹ Portsmouth városában hajógyárat is létesítettek, amely akkoriban a legmodernebb volt az országban. A feljegyzések szerint az első hajó, amelyet itt, 1497-ben összeszereltek és vízre bocsátottak, a „*Sweepstake*” (≈ „*Nyereményjáték*”) volt.⁸⁵⁰

VII. Henrik történelmi jelentőségét növeli, hogy megalapította a „modern kori” angol haditengerészetet. Sietünk hozzátenni, hogy jóval előtte, az egyik legműveltebb angolszász uralkodó (Nagy) Alfréd (871–899) 896-ban már lépéseket tett a „haditengerészet” létesítésére,⁸⁵¹ amikor tizenkét hatvan evezős hosszúhajó építését rendelte el a szigetországot fenyegető, illetve megtámadó dánok ellen.⁸⁵²

VII. (Tudor) Henrik angol király adott megbízást John Cabot – olaszul Giovanni Caboto (1450–1498) – számára, hogy új területeket fedezzen fel Észak-Amerikában az angol korona számára.⁸⁵³ Az itáliai származású felfedező – akárcsak a később, 1576 és 1578 között, a mai Frobisher-öböl és a Baffin-sziget környékén hajózó Martin Frobisher (1535–1594) – az északnyugati átjárót (is) kereste a kincsekben gazdag Ázsia felé. Cabot útjai folyamán – 1497-ben és 1498-ban – előbb „*Új-Fundland*”, a Labrador-félsziget, „*Új-Skócia*” (Kanada) és a mai Maine állam (USA) partvidékeit kutatta, utóbb – az előbbi területek többsége mellett – a Delaware-öböl (USA) is eljutott. Halála (1498) is utolsó útján, az észak-amerikai partok kutatása közben érte.

VII. (Tudor) Henrik uralkodása idején az angolok már próbálkoztak „*Új-Fundland*” kolonizációjával, azonban ott csak „szezoniális” halásztelepek jöttek létre.

⁸⁴⁷ „A megfontolt, körültekintő, szűkmarkú és művelt Henrik uralkodóként nem örvendett nagy népszerűségnek, de Angliának a zűrzavaros éveket követően békés éveket biztosított. [...] Uralkodása utolsó éveiben Henrik a világtól elzárkózva élt sivár udvarában, idejét pénze számolásával töltötte. Az ország »könyvtelét« személyesen ellenőrizte. [...] A tehetséges államférfi, Tudor Henrik kormányzása alatt sokat fejlődött az ország.” Felesége halála után a megrendült király „(...) Anglia gazdasági ügyeinek szentelte életét. [...] Ő indította el Angliát a felfedezések és a külkerkedelem útján az Újvilágban, és támogatta a Cabotok észak-amerikai hajóútját.” HILLIAM 2007, 67–69. pp.

⁸⁴⁸ HEWITT, PHIL: *A Portsmouth Miscellany*. Summersdale. Chichester, 2013. 33. p.

⁸⁴⁹ ALLEN, LAKE – WINGETT, MATT: *The History of Portsmouth*. Life is amazing. Portsmouth, 2015. 49. p.

⁸⁵⁰ HEWITT 2013, 53. p.; Portsmouth Royal Dockyard Historical Trust: <https://portsmouthdockyard.org.uk/timeline/details/1497-first-ships-launched> (Letöltés ideje: 2023. június 7.)

⁸⁵¹ „Amikor felismerte, hogy a dánok továbbra is megkísérelnek betörni, Alfréd nagy és gyors hajókat építtetett, amelyekkel sok sikeres tengeri csatát vívott. Őt tartják »az angol haditengerészet atyjának.«” HILLIAM 2007, 24. p.

⁸⁵² SAVAGE, ANNE: *Anglo-Saxon Chronicles*. Papermac. London, 1988. 111. p.

⁸⁵³ LÜTGEN, KURT: *Az északnyugati átjáró regénye*. Móra Ferenc Könyvkiadó. Budapest, 1976. 13. p.

Anglia idővel versenyre kényszerült a portugálokkal, akik szintén igényt tartottak „Új-Fundlandra”.⁸⁵⁴ Az angolok végül – hosszú idő múltán – 1583-ban vették birtokukba a térséget.⁸⁵⁵

VII. (Tudor) Henriket, fia, VIII. (Tudor) Henrik angol király (1509–1547) követte a trónon. A despotikus hajlamú uralkodó továbbfejlesztette az angol flottát. Uralkodása idején már ötven hadihajója volt Angliának, ráadásul a felszereltség tekintetében is korszerűsítette az angol haditengerészetet. Ekkor építették, többek között, az akkori világ egyik legnagyobb hadihajóját, amely a „*Mary Rose*” nevet viselte. Az 1511-ben vízre bocsátott hadihajó fegyverzete 60–80 ágyúból, legénysége 400–500 főből, de akár hétszáz emberből is állhatott, akik között nemcsak tengerészek, hanem katonák is szolgáltak. A hadihajón jelen volt a „logisztikáért” felelős személyzet is, így például az ágyúkezelők, a sebészek, a szakácsok, az asztalosok, etc.⁸⁵⁶ VIII. Henrik nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy a hadihajókat főképp nagy kaliberű ágyúkkal szereljék fel.⁸⁵⁷

VIII. Henrik jelentős lépéseket tett továbbá az angol partok védelmének erősítésére, erődítések építése révén. Elrendelte – a könnyebb tájékozódás végett – a világítótoronyok létesítését Anglia partjai mentén. A fejlesztések oka feltehetően az lehetett, hogy az angol király nem akart lemaradni „ellenlábasa”, I. (Valois) Ferenc francia király (1517–1547) és annak hazája, Franciaország mögött.⁸⁵⁸

VIII. Henrik azonban nemcsak a francia királlyal rivalizált, hanem, IV. (Stewart) Jakab skót királlyal (1488–1513) is, aki a skót haditengerészet kiépítésén fáradozott. Nevéhez fűződik az általa 1505 körül megrendelt „*Michael*” nevezetű – karakk típusú – hadihajó megépítése, amely kétszer akkora vízkiszorítású volt, mint a „*Mary Rose*”. Mivel a hajó megépítésére nem volt alkalmas dokk Skóciában, ezért új dokkot, illetve hajó-összeszerelő üzemet kellett kiépíteni az Edinburgh melletti Newhavenben. Az 1 420 fős – tengerész, ágyúkezelő, katona, etc. – személyzetnek elhelyezést biztosító, 240 láb hosszú – 73,2 méter – hajó végül 1512-re készült el. A hajón 24 nagyobb és legalább harminc kisebb ágyút helyeztek el, emellett elől egy, hátul két baziliszkus is emelte a hajó harcértékét.⁸⁵⁹ A „*Michael*” nevű hadihajót a Szentföld araboktól történő visszaszerzése érdekében akarták bevetni, de erre nem kerülhetett sor, mivel a floddeni csatában (1513) a skót király mellett a skót nemesség színe-java is elesett. Mivel a „*Michael*” fenntartása költséges volt, ezért azt 1514-ben eladták a franciáknak, akik átnevezték „*La Grande Nef d'Ecosse*” (≈„*Skócia hatalmas hajója*”) névre. A hajó további sorsa bizonytalan, egyesek szerint Brest kikötőjében „rohadt szét”, mások szerint részt vehetett az 1545-ös „*solenti csatában*”, ahol a „*Mary Rose*” elsüllyedt.

⁸⁵⁴ DIFFIE, BAILEY W. – WINIUS, GEORGE D.: *Foundations of the Portuguese Empire, 1415–1580. Volume I.* University of Minnesota Press. Minneapolis (Minnesota, USA), 1985. 464–465. pp.

⁸⁵⁵ CUTHBERTSON, BRIAN: *John Cabot and His Historians. Five Hundred Years of Controversy.* Journal of the Royal Nova Scotia Historical Society. Halifax (Nova Scotia, Kanada), 1998. 1., 16–35. pp.

⁸⁵⁶ Az 1545-ben, a Portsmouth közelében, a solenti csatában (1545. július 18/19.), a franciákkal való összecsapásban elsüllyedt *Mary Rose* „fedélzetén” 179 személy csontjait találták meg, ezek közül 92 fő csontváza teljesnek tekinthető. A maradványok vizsgálata kimutatta, hogy a legfiatalabb matróz 13 éves lehetett, továbbá a legénység 80%-a harminc évnél fiatalabb volt. A legénység többsége angol volt, kisebb hányada viszont a kontinentális Európából származhatott. *The Mary Rose*: <https://maryrose.org/life-on-board/#crew> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁸⁵⁷ LOADES, DAVID MICHAEL: *Henry VIII. Court, Church and Conflict.* Bloomsbury Academic. London, 2009. 82–85. pp.

⁸⁵⁸ TRUEMAN, C. N.: *Henry VIII And Foreign Policy.* The History of Learning Site: <https://www.historylearning-site.co.uk/tudor-england/henry-viii-and-foreign-policy/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁸⁵⁹ VÖ. PARKER, GEOFFREY: *The Military Revolution.* Military Innovation and the Rise of the West, 1500–1800. Cambridge University Press. Cambridge, 1996. 90., 160. pp.

Akárhogy is történt, VIII. Henrik nem nézte tétlenül a hatalmas skót hadihajó vízre bocsátását, többek között ezért is rendelte el az ezer-ezerötszáz tonnás „*Henry Grace à Dieu*” nevű – 43 nagyobb és 141 kisebb ágyúval felszerelt – karakk megépítését, amelyet Londonban, a Woolwich-dokkban szereltek össze és 1514-ben bocsátottak vízre.⁸⁶⁰ A hajó részt vett a franciák ellen vívott solenti csatában (1545), de egy banális véletlen folytán keletkezett tüzvész 1553-ban, a woolwich-i dokkban elpusztította.

VII. Henrik és utódainak uralkodása idején Anglia „érdeklődésének” közép-pontjában elsősorban a közeli Írország és annak protestánsokkal történő betelepítése állt. VIII. Henrik már nem Írország lordja, hanem – 1541-től, illetve 1542-től – az Írsziget királya volt.⁸⁶¹ A „bővérű” király és utódai – amellet, hogy leigázták Írországot – mindent megtettek, hogy a protestantizmust terjesszék a római katolikus vallású írek körében. Írország kolonizációjáról azért is kell szólnunk, mert – ahogyan azt már említettük – az észak-amerikai angol gyarmatosítás „mintájául” szolgált.⁸⁶²

I. (Tudor) Erzsébet uralkodása idején Anglia jelentős lépéseket tett előre a gyarmatosítás irányába. Kezdetben főképp a spanyol arany- és ezüstgályák kifosztása volt az elsődleges célja az angol hajósoknak és kalózoknak, az ún. „privátéreknek”, illetve „*korzároknak*”. Azonban főképp Sir Francis Drake (c.1540–1596) angol felfedező, privátér, tengerész utazásai rádöbbentették az angolokat a gyarmatosításban rejlő gazdasági lehetőségekre. Drake, ahol lehetett embereivel – legyen az a Karibi-térség vagy épp a Csendes-óceán – nagy előszeretettel fosztotta ki a spanyol hajókat, perzselte fel a spanyolok településeit, ostromolta meg erődjeiket. Számptalan életveszélyes vállalkozást élt túl, azonban, ami a spanyoloknak nem sikerült, azt megette a dizentéria (vérhas). Portobello mellett, a mai Panama felségvizein halt meg. Tengeri temetést kapott.⁸⁶³

A kolonizáció vonatkozásában az események főképp az 1580-as években kezdtek felgyorsulni. Az első lépés Martin Frobisher – 1576 és 1578 között megvalósított – expedíciói voltak, amelyek elsősorban az északnyugati átjárót keresték. Majd 1583-ban Sir Humphrey Gilbert (c.1539–1583) a brit korona nevében birtokba vette „*Új-Fundland*” területét. Őt követte – 1585-ben – rokona, Sir Walter Raleigh (c.1552–1618), aki a mai Észak-Karolina államhoz tartozó partvidéken megalapította Roanoke telepét, a néhány év múlva rejtélyes módon „eltűnt kolóniát”. Az Atlanti-óceán partvidékének – nagyjából a mai Virginia, illetve Észak-Karolina állam térségének – területét a „szűz” I. (Tudor) Erzsébet után tiszteletből „*Virginiának*” nevezte el.⁸⁶⁴

Jelentős előrelépés volt továbbá a még I. Erzsébet által, 1600. december 31-én létrehozott, a későbbiekben a távol-keleti (ázsiai) kereskedelemből meggazdagodó Angol Kelet-indiai Társaság megalapítása is.⁸⁶⁵

⁸⁶⁰ Vö. CAMPBELL, GORDON: *The Oxford History of the Renaissance*. Oxford University Press. Oxford, 2023. 62. p.; PARKER 1996, 90. p.

⁸⁶¹ ROBINSON 1922, 6. p.

⁸⁶² RUZSICZKY ÉVA – SZÁVAI JÁNOS (szerk.): *Magyar Larousse. Enciklopédikus szótár. II. kötet (H-M)*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1992. 228. p.

⁸⁶³ *Sir Francis Drake (c.1540–c.1596)*. BBC History: http://www.bbc.co.uk/history/historic_figures/drake_francis.shtml (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁸⁶⁴ *Megoldódhat Roanoke elveszett telepeseinek egyik rejtélye*. 2018. június 11. Múlt-kor Történelmi Magazin: <https://mult-kor.hu/megoldodhat-roanoke-elveszett-telepeseinek-egyik-rejtelye-20180611> (Letöltés ideje: 2024. április 17.); *Queen Elizabeth I. Colonising America*. Royal Museum Greenwich: <https://www.rmg.co.uk/discover/explore/queen-elizabeth-i-colonising-america> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁸⁶⁵ TARJÁN M. TAMÁS: *1600. december 31. A Brit Kelet-indiai Társaság alapítása*. Rubicon Történelmi Magazin. Rubiconline: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1600_december_31_a_brit_kelet_indiai_tarsasag_alapitasa/ (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

I. (Tudor) Erzsébet halálával (1603. március 24.) új korszak kezdődött. Nemcsak azért, mert a skót származású Stuart-dinasztia került Skócia mellett Anglia és Írország élére, hanem a kolonizáció tekintetében is jelentős változások történtek.

I. (VI.) Jakab idején több irányban is megindultak az angol kolonizációs kísérletek, habár az idővel hatalmassá vált angol gyarmatbirodalom kiépülése inkább a 17. század második felétől vett nagyobb lendületet. Csúcspontját csak jóval később, Viktória királynő uralkodása idején (1837–1901) érte el.⁸⁶⁶ Viktória királynő uralkodását nem véletlenül szokás – katonai, politikai, kulturális, illetve gazdasági szempontból – Nagy-Britannia „fénykorának” – külön nevesítve – „viktóriánus kornak” hívni.⁸⁶⁷

I. (VI.) Jakab uralkodása idején megjelentek az első, immáron permanens kolóniák Észak-Amerikában. Az angolok megkezdték a karibi szigetvilág birtokbavételét is.⁸⁶⁸ Kisebb „lépések” történtek az afrikai kontinensen is.⁸⁶⁹ Egyre jelentősebb lett az Angol Kelet-indiai Társaság tevékenysége Ázsiában, ahol – a kereskedelmet, illetve a gazdaságot előmozdítandó –, többek között, kereskedelmi telephelyeket létesített az egyre növekvő hatalmú gazdasági társaság.⁸⁷⁰

Az angol sikeres kolonizációs törekvéseknek az alapját a spanyolokkal, 1604. augusztus 28-án megkötött „*londoni békeszerződés*” biztosította. A békével Anglia a tengerentúli területek kolonizációjára figyelhetett. A korábban, 1585 és 1604 között a spanyolokkal vívott háború, továbbá a kalózkodás a kereskedelemnek sem kedvezett. A békekötéssel azonban megváltozott a helyzet.

I. (VI.) Jakab uralkodása idején – Írország mellett – főképp az amerikai kontinensen történő térnyerés lett szembetűnő. Kanada területén továbbra is „*Új-Fundland*” térségében volt jelentős az angol jelenlét. Az Egyesült Államok területén előbb, 1607-ban „*Virginiában*” („*Chesapeake-öböl*”, „*James River*”), utóbb, 1620-ban „*Új-Angliában*” („*Plymouth Colony*”) jelentek meg az angolok. Mindkét területen, ha lassan is, de megindult a kolonizáció, illetve a kezdetben kisebb népességszámú települések alapítása. Ekkor létesült az első permanens település az Egyesült Államok mai területén, Virginiában. Az 1607-ben alapított „*Fort James*” idővel (1619) a „*Jamestown*” nevet vette fel.

Kanada és az Egyesült Államok területe mellett az angolok birtokba vették Bermudát, továbbá a Karib-térségben is igyekeztek területet szerezni. Utóbbi térség vonatkozásában az angolok főképp Saint Lucia, Saint Kitts és Saint Croix szigeteket próbáltak megszerezni maguknak, kisebb-nagyobb sikerrel.

⁸⁶⁶ Az európai gyarmatosítók a 18. század közepéig jobbra kereskedelmi telepeket és erődöket hoztak létre a partok mentén. Csak a 18. század második felétől haladtak a kontinensek belseje felé: illetve innentől kezdődött meg a területek feletti katonai uralom kiépítése és az egyes területek „kincseinek” gazdasági értelemben történő kiaknázása. SALGÓ LÁSZLÓ: *A gyarmatosítás és a nemzeti felszabadító mozgalmak 1870–1918 között*. Tankönyvkiadó. Budapest, 1992. 8–14. pp.

⁸⁶⁷ HARMAT ÁRPÁD PÉTER: *Anglia történeti kislexikona*. Történelem cikkek: <http://tortenelemcikkek.hu/node/376> (Letöltés ideje: 2024. április 17.); SZÁNTÓ 1994, 202–211. pp.

⁸⁶⁸ Az angol „(...) forradalomig az államhatalom számára a gyarmatosítás nem jelentett egyebet, mint a társadalom veszélyes elemeinek eltávolítására és tönkrement arisztokraták felsegélyezésére szolgáló lehetőséget, s ezért a teljesen magánkezdeményezésből, tőkés vállalkozásként végrehajtott telepítési akcióknál csak arra vigyázott, hogy a gyarmatok ki ne csússzanak felügyelete alól, s a feudális uralkodó osztály a tengeren túl is élvezhesse előjogait.” HANKISS – MAKKAJ 1965, 56. p.

⁸⁶⁹ JOBSON, RICHARD: *The Discovery of the River Gambia (1623)*. Hakluyt Society. London, 1999. 1. p.

⁸⁷⁰ Az Angol Kelet-indiai Társaság – egykoron nyilvánosan működött részvénytársaság – kereskedelmi előjogokkal rendelkezett Indiában, valamint a Távols-Kelet országaiiban. Az angolok, később britek előbb a mai Indonézia szigetvilágát (Kelet-India) célozták meg, de a hollandok „elhalaszták” előlük a térséget, ezért idővel kénytelenek voltak áthelyezni tevékenységüket Indiába. RICKLEFS, MERLE CALVIN: *A History of Modern Indonesia Since c.1300*. Second edition. Macmillan. London, 1991. 29. p.

VII. 2. Kolonizáció I. Károly uralkodása (1625–1649) idején

Ahogy I. (VI.) Jakab uralkodása idején, úgy I. Károly regnálása alatt is az amerikai kontinens – főképp az Egyesült Államok mai területe – állt az angolok érdeklődésének középpontjában. Virginia, továbbá „*Új-Anglia*” („*New England*”) térségében – ahogyan azt korábban említettük – I. (VI.) Jakab uralkodása idején jelentek meg az első permanens települések. Előbb, 1607-ben Virginiában kezdődött meg a terjeszkedés, majd a Mayflower vitorlás puritán utasainak, illetve az őket követő bevándorlóknak köszönhetően 1620-tól Új-Angliában is egyre jelentősebb lett az angol térnyerés.⁸⁷¹

Új-Angliában először a mai Massachusetts, valamint Maine államokban alakultak ki az első, permanens angol települések. Megjegyezzük, hogy Maine területe hosszú időn át Massachusetts Bay kolónia, majd Massachusetts állam része volt.⁸⁷²

I. Károly uralkodása alatt „*Új-Anglia*” további területein is folytatódott az angol terjeszkedés. Így angol érdeklettséggé vált a mai „*New Hampshire*” (1629), továbbá „*Connecticut*” (1636) és „*Rhode Island*” (1636) államok területe. „*Massachusettsben*” – azaz „*Plymouth kolónia*” és az 1628-ban megalapított, 1629-ben kiváltságlevelet nyert „*Massachusetts Bay kolónia*” területén –, továbbá a hozzá tartozó „*Maine*”-ben pedig további jelentős kolonizációs fejlődés történt, amely főképp a „gombamód” szaporodó angol – puritán – települések vonatkozásában nyilvánultak meg.⁸⁷³

„*Új-Angliától*” délebbre „*Virginiában*” is egyre inkább kiépült az angol kolonizáció, ahogyan arra már utaltunk, főképp a Chesapeake-öböl és a James River mentén jöttek létre új települések, illetve ültetvények. Virginiától északra, annak határában 1632-ben új – sikeres – kolonizációs kísérlet történt. Létrejöttek a mai „*Maryland*” állam alapjai. Emellett Virginiától délre, ugyancsak angol, kevésbé sikeres próbálkozás történt – az I. Károlyról elnevezett – „*Carolana*”, illetve „*Carolina*” – napjainkban Észak- és Dél-Karolina államok – megalapítása érdekében. „*Karolina*” kolonizációja azonban a királyi utódra, II. Károly angol, ír és skót királyra várt, aki 1663-ban kiadott kiváltságlevelével el is indította azt a folyamatot, amelynek eredményeképpen Karolina tartomány, majd 1712-től Észak- és Dél-Karolina létrejöhetett.⁸⁷⁴

Az Egyesült Államok mellett a mai Kanadában is egyre jelentősebb volt az angol terjeszkedés. Az Atlanti-óceán partvidékén, „*Új-Fundland*”, de legfőképp „*Nova Scotia*” („*Új-Skócia*”) területén vált szembetűnővé az angol kolonizáció.⁸⁷⁵

„*Bermudán*”, valamint a „*Karib-térségben*” még I. (VI.) Jakab idején megkezdődött a kolonizáció. I. Károly regnálása idején elsősorban „*Barbados*”, „*Saint Kitts és Nevis*”, „*Antigua és Barbuda*”, etc. vonatkozásában épült ki egyre markánsabban az angol főhatalom.⁸⁷⁶

Az amerikai kontinens mellett Ázsiában is megfigyelhetővé vált az angol jelenlét. Ennek oka jelentős részben az Angol Keleti-indiai Társaság sikeres működéséhez köthető. Egyedül talán az Afrika volt az egyedüli kontinens, ahol még kevésbé volt „érezhető” az angol kolonizáció.

⁸⁷¹ GYÉMÁNT 2021, 90–97. pp.

⁸⁷² Vö. BOKOR (XII. kötet) 1896, 206–207. pp.

⁸⁷³ Vö. GYÉMÁNT 2021, 146–147. pp.

⁸⁷⁴ Vö. GYÉMÁNT 2021, 147. p.

⁸⁷⁵ Vö. GRIFFITHS, N. E. S. – REID, JOHN G.: *New Evidence on New Scotland, 1629*. In: Michael, McGiffert (szerk.): *The William and Mary Quarterly*, Volume XLIX, No. 3. Published by the Institute of Early American History and Culture. Williamsburg (Virginia, USA), 1992. 492–508. pp.

⁸⁷⁶ *American History Timeline: 1626–1650*. ThoughtCo.: <https://www.thoughtco.com/american-history-timeline-1626-1650-104298> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

VII. 2. 1. Amerikai kontinens

Észak-Amerika kolonizációja vonatkozásában ugyanazt a három térséget szükséges kiemelni, ahol I. (VI.) Jakab regnálása idején angol kolonizációs törekvések megjelentek, illetve folytatódtak. Az angol jelenlét a mai Kanada és Egyesült Államok keleti területein, valamint az amerikai szigetvilágban (Bermuda, Karib-térség) volt meghatározó. Habár az angol gyarmatosítás később indult a hasonló, spanyol és a portugál törekvésekhez képest, idővel mégis mind katonai, mind gazdasági értelemben túlszárnyalta azokat, annak ellenére, hogy több angol telepítés kezdetben kudarccal végződött.

VII. 2. 1. 1. Angol jelenlét Kanada területén

Kanada területét tekintve az angol kolonizáció kezdetben „*Új-Fundland*” („*Newfoundland*”), azon belül is főképp az Avalon-félsziget („*Avalon Peninsula*”) területre koncentrálódott. Korábban, I. (Tudor) Erzsébet uralkodása (1558–1603) alatt komoly lépéseket tettek az angolok a térség „feltérképezését” illetően, de az igazi kolonizációs törekvések megindulása a 17. század „hajnalára” tehető. Ekkor, I. (VI.) Jakab uralkodása idején néhány települést is alapítottak az angolok, de ezek nem voltak sikeres vállalkozások, a telepesek idővel elhagyták őket. „*Új-Fundland*” központja, „*St. John's*” volt az első permanens település, ahol már 1520-ban megjelentek az angol halászok, akik mindössze egy szezonális telepet alapítottak. A későbbiek folyamán, 1620 körül már állandó településsé vált. Az 1620-ban alapított – ugyancsak fennmaradt – „*Ferryland*” területére 1621 augusztusában érkeztek az első angol telepesek.⁸⁷⁷ A későbbiek folyamán „*Új-Fundland*” kolonizációja jelentősebb lendületet vett.

Kanada mai területén az angol kolonizáció tehát elsősorban „*Új-Fundland*”,⁸⁷⁸ majd „*Nova Scotia*” („*Új-Skócia*”) területén volt megfigyelhető. Utóbbi térségben a skót kolonizáció egyik kevésbé ismert próbálkozása érhető tetten. A Stuart-ház Angliában történő hatalomra kerülésével felmerült a lehetősége annak, hogy Anglia mellett Skócia is területet szerezzen az amerikai kontinensen. Angliának a 17. század első két évtizedében már voltak kolóniai Észak-Amerikában, Skóciának viszont egy sem. Ezért még I. (VI.) Jakabnál megfogalmazódott a gondolat, ha az amerikai kontinensen létezik „*Új-Anglia*” („*New England*”), „*Új-Franciaország*” („*Nouvelle France*”), „*Új-Németalföld*” („*Nieuw Nederland*”) és „*Új-Spanyolország*” („*Nueva España*”), akkor lehetne „*Új-Skócia*”, azaz „*New Scotland*”, illetve „*Nova Scotia*” is.⁸⁷⁹ Az uralkodó elgondolása „találkozott” Sir William Alexander (c.1567–1640), Stirling első earljének célkitűzésével, aki nagyon szeretne volna, ha Skócia is bekapcsolódik a kolonizációba, illetve az interkontinentális kereskedelembe. Ezért a skót earl meggyőzte a királyt „*Új-Skócia*” létjogosultságáról. I. (VI.) Jakab 1621. szeptember 10-én királyi kiváltságlevellet („*royal charter*”) adott a skót earlnek, amelyben feljogosította a térségben történő kolonizáció megkezdésére. A kiváltságlevellet kiadása után megkezdődött a gyakorlati megvalósítás kidolgozása. Terveket készítettek az „*Új-Fundlandtól*” délnyugatra fekvő térség közigazgatásáról, betelepítéséről, etc.

⁸⁷⁷ Heritage Newfoundland & Labrador: <https://www.heritage.nf.ca/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁸⁷⁸ Heritage Newfoundland & Labrador: <https://www.heritage.nf.ca/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁸⁷⁹ Vö. WHITELAW, HENRY: *The Scottish Colonisation of Nova Scotia*. Historic UK. The History and Heritage Accommodation Guide: <https://www.historic-uk.com/HistoryUK/HistoryofScotland/The-Colonisation-of-Nova-Scotia/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

Az első telepesek már 1622-ben megérkeztek és „Port Royalban” („Annapolis Royal”) telepedtek le. A térség kolonizációja azonban számos nehézségbe ütközött, hiába érkeztek újabb telepesek. A legnagyobb problémát az éghajlat, a területen húzódó erdőségek kivágása, a termőföld művelés alá vonása, etc. jelentette. Prózaian megfogalmazva: az életben maradás biztosítása volt az elsődleges célkitűzés.⁸⁸⁰

I. (VI.) Jakab uralkodása híres volt a nemesi – főképp baroneti – címek adományozásáról is. Az uralkodó angliai évei (1603–1625) alatt, de főképp 1611-től nagyszabású címadományozásokba kezdett. Ezek létrehozását és adományozását több ok is indukálta. Egyfelől a folyamatos anyagi problémákkal küzdő uralkodó – az angol parlamenttel való rossz viszonya miatt – „alternatív módon” próbálta a bevételeit gyarapítani. Másfelől az Írország és később, 1625-ben – immáron I. Károly uralkodása (1625–1649) idején –, az Újvilágban, konkrétan „Új-Skócia” területén történt térnyerés is előmozdította. A két uralkodó az angol és skót területi és demográfiai expanziót kívánta elősegíteni az említett térségekben. Demográfia szempontból kiemeljük, hogy nemcsak angolokat, hanem skótokat is telepítettek Írország északi részébe, „Ulsterbe”, valamint „Új-Skóciába”. Utóbbi terület elnevezése sejteti is ezt a ténytet.

„Új-Skócia” esetében 1625-től indultak meg a baronet címek adományozásai. A baroneti rend létrehozásának terve (1624) itt is I. (VI.) Jakabhoz kötődik, de annak „kivitelezése” már fiára, I. Károlyra hárult. I. Károly – 1625-ben – a baroneti cím elnyerésének feltételül egyfelől kétezer, majd további ezer font megfizetésére kötelezte az aspiránsokat. Az előbbi összegből hat telepes letelepítését, illetve ellátását biztosították. A második összeg Sir William Alexander, Stirling első earljének bevételeit gyarapította. Az earl nevéhez fűződik „Új-Skócia” megalapítása és kolonizációja. Az earl az említett terület felett – előbb I. (VI.) Jakab (1621), majd utódja, I. Károly kegyéből – a királyi főhatalmat biztosította. Kiemeljük, hogy a cím mellett a baronetek 16 000 acre⁸⁸¹ földet is kaptak „Új-Skócia” területén.⁸⁸² A baronetek száma a következő közel egy évszázadban folyamatosan emelkedett, 1707-re már 329 baronetról tudunk.⁸⁸³

A kolonizációt végül a franciákkal folytatott háborúskodás akadályozta meg, ezért a sok viszontagságot túlélt telepesek vagy visszatértek az őshazába, Skóciába, vagy a már sikeresen működő „Új-Angliába” telepedtek át. A térség 1632-ben végül a franciáké lett. Ekkor rendelte el I. Károly a népesség távozását, valamint a róla elnevezett „Károly-erőd” („Fort Charles”) lerombolását.⁸⁸⁴ Az angolok azonban nem nyugodtak bele a területvesztésbe, ezért kezdetét vette egy százéves ellenségeskedés a franciákkal „Nova Scotia” birtoklásáért.⁸⁸⁵ A baroneti rend a területvesztés ellenére fennmaradt, ráadásul a már „francia” területté vált „Új-Skócia” („Nova Scotia”) megtarthatta nevét, továbbá zászlaját és címerét is.

⁸⁸⁰ Vö. WHITELAW, HENRY: *The Scottish Colonisation of Nova Scotia*. Historic UK. The History and Heritage Accommodation Guide: <https://www.historic-uk.com/HistoryUK/HistoryofScotland/The-Colonisation-of-Nova-Scotia/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁸⁸¹ 1 acre = 4046,86 m², ezért 16 000 acre = 64 749 760 m² = 64,75 km².

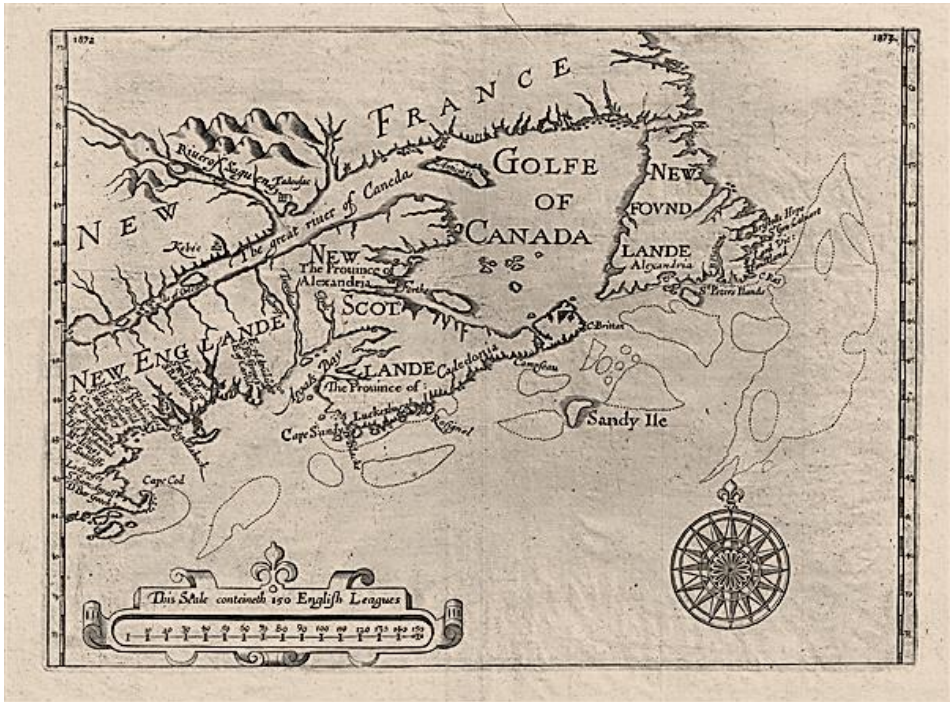
⁸⁸² Vö. *William Alexander, 1st earl of Stirling*. Britannica Encyclopaedia: <https://www.britannica.com/biography/William-Alexander-1st-Earl-of-Stirling> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁸⁸³ FRASER, MARIE: *Baronets of Nova Scotia*. Electric Scotland: https://www.electricscotland.com/canada/fraser/baronets_novascotia.htm (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁸⁸⁴ FRASER, MARIE: *Baronets of Nova Scotia*. Electric Scotland: https://www.electricscotland.com/canada/fraser/baronets_novascotia.htm (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁸⁸⁵ Vö. WHITELAW, HENRY: *The Scottish Colonisation of Nova Scotia*. Historic UK. The History and Heritage Accommodation Guide: <https://www.historic-uk.com/HistoryUK/HistoryofScotland/The-Colonisation-of-Nova-Scotia/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

8. térkép: Új-Fundland (Newfoundland) és Új-Skócia (Nova Scotia) korabeli térképe (1625)

Forrás: 1625 Alexander Map of New England and Nova Scotia (first map to name Cape Cod). Geographicus Rare Antique Maps: <https://www.geographicus.com/P/AntiqueMap/newenglandnovascotia-alexander-1625> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

85. kép: Nova Scotia I. Károly által adományozott címere (1625)

Forrás: Nova Scotia. DrawShield: <https://drawshield.net/reference/public-arms/n/nova-scotia.html> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

VII. 2. 1. 2. Angol jelenlét az Egyesült Államok területén

Az Egyesült Államok mai területén is egyre érezhetőbbé vált az angol jelenlét. Az angolok először, 1607-ben Virginia területén kezdték meg a kolonizációt „*Fort James*” – 1619-től „*Jamestown*” – megalapításával, amely település a nevét a király után nyerte el. Ez a település volt az első permanens angol helység az Egyesült Államok mai területén. A későbbiekben, új települések jöttek létre a környéken, de nem mindegyik maradt fenn. Az angol terjeszkedés alapvetően a Chesapeake-öböl, valamint a James River partján folytatódott. I. Károly alatt újabb településeket, továbbá ültetvényeket alapítottak, ráadásul a közigazgatás is egyre inkább kezdett kiépülni.

I. Károly regnálása idején ment végbe „*Maryland*” alapítása is. „*Maryland tartományt*” („*Province of Maryland*”) 1632-ben alapították és a „*mártír sorsú király*” felesége, (Bourbon) Henrietta Mária királyné után nyerte el a nevét.

Megemlítendő, hogy I. Károly regnálása alatt mentek végbe az első – végső soron – sikertelen próbálkozások „*Karolina*” területén is.

Ahogy I. (VI.) Jakab idején, úgy I. Károly regnálása alatt is jelentős szerep jutott „*New England*” („*Új-Anglia*”) térségének. I. (VI.) Jakab uralkodása idején kizárólag csak „*Plymouth Colony*” alapítása (1620) hozott sikert. Azonban az 1620 és 1640 között zajlott „*nagy vándorlás*” eredményeképpen egyre több puritán érkezett meg a térségbe, illetve telepedett le ott. Ennek eredményeként jött létre „*Massachusetts Bay Colony*” (1628/1629), illetve annak legjelentősebb települése, majd fővárosa, Boston (1630), amelyet puritán „szeparatisták” alapítottak.⁸⁸⁶

„*New England*” többi részén is megindult az angol kolonizáció. „*New Hampshire tartományt*” („*Province of New Hampshire*”) hivatalosan 1629-ben alapították, „*Connecticut kolónia*” („*Connecticut Colony*”) 1636-ban, valamint az abba, 1664-ben beolvadó „*New Haven kolónia*” („*New Haven Colony*”) 1638-ban alakult meg. „*Rhode Island*” több kolóniából – 1663-ban – szerveződött egységes koronagyarmattá, de partjainál már jóval korábban spanyol, holland és francia hajósok is megfordultak. A térség központi része, az ún. „*Providence Plantations*”, vagyis „*Providence Telepítés*” ugyancsak 1636-ban létesült.⁸⁸⁷

Az előbbieken említett angol kolóniák mellett szükséges megjegyeznünk, hogy a térség nem csak az angolok érdeklődését keltette fel. Elsősorban a holland jelenlétre kell felhívni a figyelmet, akik „*Új-Anglia*” és „*Maryland*” között, a mai New York, Pennsylvania és New Jersey államok területén – 1614 és 1667 között – próbálták kialakítani saját gyarmatukat, „*Új-Németalföldet*” („*Nieuw Nederland*”). A térségben – 1638 és 1655 között – a svéddek is megjelentek, akik „*Új-Svédországot*” („*Nya Sverige*”) alapították meg a mai New Jersey, Delaware és Pennsylvania államok környékén. A svéddek a hollandok, utóbbiakat pedig az angolok tessékelték ki a térségből. Karolina térségétől délre, „*Floridában*” viszont a spanyolok jelenlétét kell kiemelni.

⁸⁸⁶ GYÉMÁNT 2021, 147. p.

⁸⁸⁷ Vö. CHILDS, DAVID (Györffy Iván ford.): *Ahogy Amerika britté vált*. In: Papp Gábor (főszerk.): BBC History. A világtörténelmi magazin. II. évfolyam 11. szám. Kossuth Kiadó. Budapest, 2012. 46. p.; KIS CSABA: *Amerikai Egyesült Államok*. Panoráma Kiadó. Budapest, 1976. 319., 324., 358., 362. pp.; *New Hampshire: Consolidated Chronology of State and County Boundaries*. Atlas of Historical County Boundaries: https://publications.newberry.org/ahcbp/documents/NH_Consolidated_Chronology.htm (Letöltés ideje: 2021. június 7.); *Rhode Island: Consolidated Chronology of State and County Boundaries*. Atlas of Historical County Boundaries: https://publications.newberry.org/ahcbp/documents/RI_Consolidated_Chronology.htm#Consolidated_Chronology (Letöltés ideje: 2021. június 7.); *The History of Boston, Massachusetts From 1630–1795*. Boston Tea Party Ships & Museum: <https://www.bostonteapartyship.com/boston-history> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

VII. 2. 1. 2. 1. Új-Anglia (New England)

„*New England*” („*Új-Anglia*”) egy földrajzi-történelmi régió, az Egyesült Államok északkeleti részén. Területén, napjainkban (2024), az Egyesült Államok hat tagállama, Connecticut, Maine, Massachusetts, New Hampshire, Rhode Island és Vermont osztozik. Édouard René Lefebvre de Laboulaye (1811–1883) francia jogtörténész, publicista és politikus a következőket jegyezte meg: „*Smith – t.i. John Smith (c.1580–1631) angol felfedező, katona –, a felfedezési utazónak könnyen megbocsátható túlzással, oly ragyogó színekben ecsetelte ezen új tartomány szépségeit, hogy a fiatal fejedelem I. Károly azon területet, melynek térképét Smith neki átnyújtá, elnevezte Új-Angolországnak. [...] Önkényes elnevezés ez, mert soha nem létezett Új-Angolország nevű állam vagy tartomány; de egyszerűs mind kényelmes név, mert olyan gyarmatokat foglal magában, melyek egy közös és őket Amerika egyéb részeitől megkülönböztető jellemmel bírnak.*”⁸⁸⁸

Az előbbi idézet kapcsán kiemelendő, hogy John Smith kapitány 1616-ban jelentette meg első térképét a térségről, amely Károly – akkor még walesi – herceg által az „*Új-Anglia*” („*New England*”) nevet kapta. A trónörökös ugyanakkor elrendelte, hogy a kezdetben indián nevekkkel feltüntetett településeket, illetve földrajzi megjelöléseket angolra cseréljék fel.⁸⁸⁹

I. (VI.) Jakab angol, ír (1603–1625) és skót király (1567–1625) 1606-ban kiadott kiváltságlevele, az ún. „*First Virginia Charter*” egy társaságot is létrehozott. A Virginia Társaság két osztályát kereskedők alkották. Az első, a London Társaság tagjai londoni, a második, a Plymouth Társaság képviselői elsősorban plymouth-i és bristoli kereskedők közül kerültek ki. „*Kétségtől politikai eszme határozta el e két társulat székhelyének kijelölését: az egyiket Angolország keleti részén, a másikat pedig nyugaton. A király az ipar szellemét vélte terjeszteni, midőn az amerikai kereskedést az anyaország különböző pontjain osztotta szét; de ama korban csak London birt annyit annyi tőkével és összeköttetésekkel, hogy kalandokba vethetné magát. A csekély segélyforrásokkal bíró és következképpen nem nagyon merész nyugati társulat mindjárt kezdetben megbukott, dacára két főnöke buzgalmának. Sir John Popham, Angol ország főbírája és Sir Ferdinando Gorges, Plymouth parancsnoka, Raleigh barátja és társa oly emberek voltak, kik okvetlenül sikert arattak volna, ha a siker csakis az akarattól függne.*”⁸⁹⁰

„*Új-Anglia*” vonatkozásában az ún. „*Plymouth Társaság*” bír relevanciával, azonban a társaság kezdeti próbálkozásai rendre elbuktak. Ékes példa erre az 1607-ben – a mai Maine állam területén – megalapított ún. „*Popham Colony*”, azaz a „*Popham kolónia*” esete, amely tizennégy hónap után, 1608-ban megszűnt. Nagyrészt az éghajlat okozta nehézségeknek, az élelmiszerellátásban, illetve annak biztosításában jelentkezett nehézségek, etc. okozták a kolónia vesztét. Habár a társaság ezt követően is fennmaradt, de érdemi tevékenységet alig fejtett ki. Végül – a London Társasággal egyetemben – I. (VI.) Jakab angol, ír és skót uralkodó 1624-ben feloszlatta a társulást. A nehézségek ellenére az „*Újvilág*” területén az egyik legkorábbi angol kolonizáció is – Virginia mellett – „*Új-Anglia*” térségéhez kapcsolódik.⁸⁹¹

⁸⁸⁸ LABOULAYE, EDUARD (Huszár Imre ford.): *Az Egyesült Államok története. Első korszak. A gyarmatok a forradalom előtt. 1620–1763. Első füzet.* Kiadja Ráth Mór. Pest, 1870. 122–123. pp. (A továbbiakban: LABOULAYE (Első korszak, első füzet) 1870.)

⁸⁸⁹ BLANDING, MICHAEL: *The lie that chartered New England's future.* 2014. június 15. The Boston Globe amerikai napilap: <https://www.bostonglobe.com/ideas/2014/06/14/the-lie-that-chartered-new-england-future/qLDvF4PTlo1EetZbtUh4rI/story.html> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

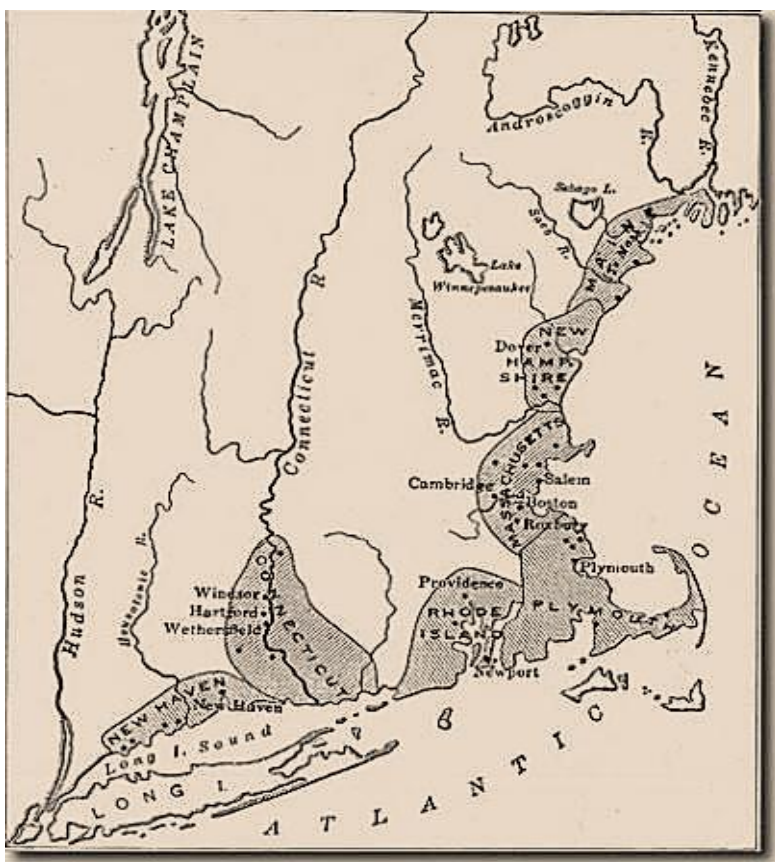
⁸⁹⁰ LABOULAYE (Első korszak, első füzet) 1870, 121. p.

⁸⁹¹ Vö. LABOULAYE (Első korszak, első füzet) 1870, 104–105., 121–122. pp.

„Új-Anglia” kapcsán elsősorban a következő fontosabb, angol kolonizációs törekvéseket érdemes megjegyezni I. (VI.) Jakab regnálása (1603–1625) időszakából:

- 1, Egy kisebb erőd, illetve egy kereskedelmi állomás alapítása a „Cuttyhunk Island” területén (1602), a mai Massachusetts állam területén,
 - 2, „Popham Colony” létrehozása (1607–1608) a mai Maine állam területén,
 - 3, „Plymouth Colony” alapítása (1620), a mai Massachusetts állam területén,
 - 4, „Cape Ann” halásztelepének létrehozása (1624) ugyancsak a mai Massachusetts állam területén.
- Emellett az Egyesült Államok néhány későbbi tagállamának – Massachusetts, illetve annak részeként, Maine, valamint New Hampshire – „alapjait” is ebben az időszakban „rakták le”. Az első települések ekkor jelentek meg a térségben. A 17. század elején – az 1620-as években – „New England” területén még kezdetleges volt a kolonizáció, mindössze a tengerpart egy részét érintette. Hangsúlyozzuk, hogy Maine, mint önálló állam csak 1820 óta létezik, azt megelőzően a terület Massachusetts állam része volt, holott azzal régóta nem alkotott már összefüggő területet. (A teljesség igényével – kitekintésként – jegyezzük meg, hogy Maine állam csak jóval később, 1820. március 15-én lett hivatalosan az Egyesült Államok 23. tagállama.)

9. térkép: Az angol kolonizáció kezdetei Új-Anglia területén a 17. század első felében

Forrás: McNALLY, DEBORAH: *Dorcas the Blackmore (c.1640)*. 2011. február 10. Blackpast: <https://www.blackpast.org/african-american-history/dorcas-blackmore-ca-1620/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

VII. 2. 1. 2. 1. 1. Massachusetts

Massachusetts állam, „de jure”, csak a 18. század végén, 1780. október 25-én, Massachusetts alkotmányának („*Constitution of the Commonwealth of Massachusetts*”) elfogadása révén jött létre. A terület határai azonban, „de facto”, már hamarabb a 17. század alkonyán kialakultak. A társuralkodók, II. Mária és III. (II.) Vilmos által, 1691. október 7-én kiadott ún. „*Massachusetts Charter*” értelmében a két alapvető alkotórész, „*Massachusetts Bay Colony*” (1628) és az előbbi előtt kevésbé korábban, 1620-ban alapított „*Plymouth Colony*” egyesült. Massachusetts Bay Colony része volt továbbá Maine, valamint – a napjainkban Kanadához tartozó – „*Nova Scotia*” és – az akkoriban „*Nova Scotia*” részét képező – „*New Brunswick*” is. Hasonlóképpen Massachusetts Bay Colony területé lett – a Plymouth Colony területétől délre elhelyezkedő, korábban New York tartományhoz tartozó – Nantucket, Martha's Vineyard és Erzsébet-szigetek. „*Nova Scotia*” és „*New Brunswick*” idővel elszakadt, ahogy jóval később (1820) Maine is önálló tagállammá vált, immáron az Egyesült Államokon belül.

A következőkben, „dióhéjban” érdemes megismerni Massachusetts Bay Colony, valamint a területéhez tartozó Boston városának alapításával is.

A mai Massachusetts állam egyik alkotórésze, Massachusetts Bay Colony I. Károly angol, ír és skót király 1628. március 4-én kelt királyi kiváltságlevelének értelmében jött létre. Az angol nyelvű alapító okirat gyakorlatilag egy királyi charta volt, amely hivatalosan elrendelte Massachusetts Bay Colony alapítását, továbbá szövelt az alapító részvénytársaság, azaz a „*Massachusetts Bay Company*” szabályzatáról, a kijelölt földterületről, továbbá a telepesek jogairól és kiváltságairól is.⁸⁹²

Az alapítás „eredője” az ún. „*Dorchester Társaság*” („*Dorchester Company*”) sikertelen kolonizációs kísérlete volt, amelyet 1623-ban Cape Ann-nél próbáltak megvalósítani. Cape Ann a nevét I. (VI.) Jakab felesége, I. Károly édesanyja, (Dániai) Anna (1574–1619) királyné után kapta. Az új, alapítandó kolóniának azonban „biztosnak”, azaz permanensnek kellett lennie. A kolóniát a Károly folyó („*Charles River*”) és a Merrimack folyó („*Merriemack River*”) közé telepítették „*Új-Anglia*” területén. A következő évszázadra a „*Massachusetts Bay Colony*” is növelte a területét, előbb Boston környékén, valamint a tengerparton, később a szárazföld belseje irányába is.⁸⁹³ Emellett talán kijelenthetjük, hogy az új kolónia léte hatással volt egész „*Új-Anglia*” – illetve a még ott létesült kolóniák – jövőjére is.

A gyarmat első telepesei puritánok voltak, akik vallási meggyőződésükön alapuló társadalmat kívántak létrehozni, amelyet nem korlátoz az Anglikán Egyház, valamint a Stuart-kormányzat politikája. A telepesek részvényesek lettek, és mindazoknak, akik „*Új-Angliába*” akartak kivándorolni, részvényeket kellett vásárolniuk. Az erről szóló a megállapodást Cambridge városában fogalmazták meg, ezért „*cambridge-i megállapodás*” („*Cambridge Agreement*”) néven vált ismertté. A megállapodás azért is jelentős, mert elősegítette a későbbi tagállami főváros, Boston alapítását (1630) is.⁸⁹⁴

⁸⁹² Vö. HUTCHINSON, THOMAS: *The History of the Colony of Massachusetts-Bay, From the Settlement thereof in 1628 until its Incorporation*. Second edition. Printed by Mr. Richardson, in Pater-noster Row. London, 1765. 9–12. pp.; *The Charter of Massachusetts Bay: 1629*. Yale Law School. Lillian Goldman Law Library: https://avalon.law.yale.edu/17th_century/mass03.asp (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁸⁹³ Vö. *The Charter of Massachusetts Bay: 1629*. Yale Law School. Lillian Goldman Law Library: https://avalon.law.yale.edu/17th_century/mass03.asp (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁸⁹⁴ Vö. MOORE, JACOB BAILEY: *Lives of the Governors of New Plymouth and Massachusetts Bay*. C. D. Strong. Boston (Massachusetts, USA), 1851. 23. p.; MORISON, SAMUEL ELIOT: *A History of the Constitution of Massachusetts*. Wright & Potter Printing Co. Cambridge (Massachusetts, USA), 1917. 5–6. pp.

A tizenkét fő által aláírt, ún. „*Cambridge Agreement*” („*Cambridge megállapodás*”) értelmében az ún. „*Massachusetts Bay Company*” részvényesei – 1629. augusztus 29-én – megállapodást kötöttek Boston megalapításáról is, továbbá arról, hogy „*Massachusetts Bay Colony*” bár az angol korona alá tartozik, de működésében a hatalmat helyi szinten gyakorolják.⁸⁹⁵

„*Új-Anglia*” számos települése a megközelítőleg 1620 és 1640 között zajlott nagy puritán vándorlás következtében létesült, addig a térséget az algonkin indiánok különféle törzsei lakták, többek között a névadó a „nagy dombnál élő nép”,⁸⁹⁶ a Massachusetts, továbbá a Mohikán, Narraganszett és a Wampanoag indiánok.⁸⁹⁷

A „*Cambridge megállapodás*” egyik aláírója, John Winthrop (c.1587–1649), angol ügyvéd, az új-angliai protestantizmus kiemelkedő alakja, aki haláláig, több szakaszban, négyszer is Massachusetts Bay Colony kormányzója volt. Nevéhez fűződik Boston városának megalapítása, illetve „átnevezése”. Az első európaiak – az ott elterülő három hegy után – „*Trimountaine*” névvel illeték a térséget, ahol a későbbi nagyváros is elterült. A helység hivatalosan 1630. szeptember 7-én kapta mai nevét, az angliai Lincolnshire területén fekvő Boston városa után, mivel az akkor letelepülő puritánok egy része eredendően az angliai Bostonból, illetve környékéről érkezett.⁸⁹⁸

Az előbbieken említettük, hogy „*Új-Anglia*” az ún. „*nagy puritán vándorlás*” következtében lett számos protestáns, főképp angol új otthona. A migráció oka, hogy a puritánok nem értettek egyet I. (VI.) Jakab és I. Károly valláspolitikájával, messze távol tartották magukat a katolicizmustól, de elhatárolódtak a hierarchiát követő Anglikán Egyháztól is. A puritán családok tömegei a „vallásszabadság” miatt telepedtek át „*Új-Anglia*” területére, ahol a királyi és anglikán egyházi hatalom nem zargatta őket.⁸⁹⁹

86. kép: John Winthrop és a puritánok érkezése Massachusetts-be

Forrás: *Who founded Massachusetts in America? Why?* American Heritage Education Foundation: <https://americanheritage.org/john-winthrop-puritans-founded-self-governing-colony-massachusetts/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁸⁹⁵ *Cambridge Agreement*. Britannica, The world standard in knowledge since 1768: <https://www.britannica.com/event/Cambridge-Agreement> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁸⁹⁶ Massachusetts neve algonkin nyelven annyit jelent, hogy „a nagy dombnál élő nép”, utalva a 194 méter (635 láb) magas Nagy Kék-dombra („*Great Blue Hill*”), amely Boston városától közel 16 kilométerrel délre, Canton, Dedham, Milton, Quincy és Randolph települések környékén húzódik. Blue Hills Reservation: <https://www.mass.gov/locations/blue-hills-reservation> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁸⁹⁷ BROWN, RICHARD D – TAGER, JACK: *Massachusetts. A Concise History*. University of Massachusetts Press. Amherst (Massachusetts, USA), 2000. 6–7. pp.

⁸⁹⁸ DRAKE, SAMUEL ADAMS: *Old landmarks and historic personages of Boston*. James R. Osgood and Company. Boston (Massachusetts, USA), 1873. 6. p.; KENNEDY, LAWRENCE W.: *Planning the City Upon a Hill. Boston Since 1630*. University of Massachusetts Press. Amherst (Massachusetts, USA), 1994. 11–12. pp.

⁸⁹⁹ Vö. DEFORD, DEBORH H.: *Massachusetts*. In: *Life in the Thirteen colonies*. Scholastic Inc. – Children Press. New York (New York, USA), 2004. 20. p.

10. térkép: Massachusetts Bay és Plymouth Colony elhelyezkedése a mai Massachusetts állam területén

Forrás: *Massachusetts Bay Colony*. Encyclopaedia Britannica: <https://www.britannica.com/place/Massachusetts-Bay-Colony> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

11. táblázat: Massachusetts Bay Colony kormányzói (1628–1649)

I. Károly angol, ír és skót király uralkodása (1625–1649) idején		
	Kormányzó	Kormányzás időszaka
1.	Matthew Cradock (Londonban) (c.1590–1641)	1628. május 13. – 1629. október 30.
2.	John Endecott (c.1589–1665)	1629. április 30. – 1630. október 20.
3.	John Winthrop (1588–1649)	1630. október 20. – 1634. május 14.
4.	Thomas Dudley (1576–1653)	1634. május 14. – 1635. május 6.
5.	John Haynes (1594–1654)	1635. május 6. – 1636. május 25.
6.	Sir Henry Vane (1613–1662)	1636. május 25. – 1637. május 17.
7.	John Winthrop (második alkalom)	1637. május 17. – 1640. május 13.
8.	Thomas Dudley (második alkalom)	1640. május 13. – 1641. június 2.
9.	Richard Bellingham (1592–1672)	1641. június 2. – 1642. május 18.
10.	John Winthrop (harmadik alkalom)	1642. május 18. – 1644. május 29.
11.	John Endecott (második alkalom)	1644. május 29. – 1645. május 14.
12.	Thomas Dudley (harmadik alkalom)	1645. május 14. – 1646. május 6.
13.	John Winthrop (negyedik alkalom)	1646. május 6. – 1649. március 26.

Forrás: *Governors of Massachusetts Bay Colony*. World Statesmen.org Online Encyclopedia: https://www.worldstatesmen.org/US_states_L-M.html (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

12. táblázat: Plymouth Colony kormányzói (1620–1649)

I. (VI) Jakab és I. Károly angol, ír és skót királyok uralkodása (1625–1649) idején		
	Kormányzó	Kormányzás időszaka
1.	John Carver (1576–1621)	1620. december 21. – 1621. április 5.
2.	William Bradford (1590–1657)	1621. április – 1633. január 1.
3.	Edward Winslow (1595–1655)	1633. január 1. – 1634. március 27.
4.	Thomas Prence (1599–1673)	1634. március 27. – 1635. március 3.
5.	William Bradford (második alkalom)	1635. március 3. – 1636. március 1.
6.	Edward Winslow (második alkalom)	1636. március 1. – 1637. március 7.
7.	William Bradford (harmadik alkalom)	1637. március 7. – 1638. június 5.
8.	Thomas Prence (második alkalom)	1638. június 5. – 1639. június 3.
9.	William Bradford (negyedik alkalom)	1639. június 3. – 1644. június 5.
10.	Edward Winslow (harmadik alkalom)	1644. június 5. – 1645. június 4.
11.	William Bradford (ötödik alkalom)	1645. június 4. – 1657. június 3.

Forrás: *Governors of Plymouth Colony*. World Statesmen.org Online Encyclopedia: https://www.worldstatesmen.org/US_states_L-M.html (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

VII. 2. 1. 2. 1. 1. 1. Plymouth Colony

Az Újvilág angol kolonizációja kapcsán többeknek a „*Mayflower*” vitorlás és annak protestáns utasai, illetve „*Plymouth Colony*” („*Plymouth Kolónia*”), más néven „*New Plymouth*” („*Új-Plymouth*”) alapítása jut az eszébe. A virginiai „*Fort James*” („*Jamestown*”) alapítása (1607) mellett Plymouth Colony 1620. évi létesítése volt az egyik legjelentősebb, permanens angol telepítési kísérlet a 17. század első évtizedeiben.

Plymouth Colony a mai Massachusetts állam délkeleti részében helyezkedett el. Egykoron önálló település és kolónia volt, amelynek területét – 1620 és 1691 között – a Massachusetts Bay Colony – a későbbi Massachusetts állam – területével történő egyesülésig (1691) jelentősen megnövelte. Több települést is alapítottak a területén.⁹⁰⁰

Plymouth kolónia alapítása – az 1620-ban, a *Mayflower* fedélzetén – az „*Újvilágba*” érkező ún. „*Zarándok Atyák*” („*Pilgrim Fathers*”) nevéhez kapcsolható. A „*zarándokok*”, illetve „*zarándok atyák*” – akik között „elegeyesen”, férfiak és nők, illetve gyermekek is voltak – jobbára szeparatista protestánsoknak tekinthetők, akik nem értettek egyet az Anglikán Egyház szemléletével. Többségük a szeparatista „*browne-i irányzathoz*” tartozott, amely Robert Browne (c.1550–1633) vallási reformátorról kapta a nevét. „*A telepések nagy része Angliából menekült a vallási üldöztetések elől, a puritánok (angol vallási reformátorok) egy olyan csoportjához tartoztak, akik az egyházközösségek teljes függetlenségét hirdették, és elvetették a katolikus liturgiák jelenlétét az istentiszteleten.*”⁹⁰¹ A puritánok „(...) Angliában a reformáció óta azok a protestánsok, akik az egyházat az isteni ige legtisztább (*puritas*) értelmében, minden emberi tekintélytől és beavatkozástól menten akarták szervezni. Szigorú és fanatikus buzgóságukat az a zsarnokság szította, amellyel az angol királyok a reformációt és az egyházat a saját hatalmi céljaikra akarták kihasználni. A puritánok ellenszegülése Skótszágban és Angliában idézte elő a forradalmat I. Károly idejében; velük szemben a presbiteriánusok mérsékeltebb szellemben akarták szervezni az egyházat.”⁹⁰²

A puritánok és a többi, kisebb protestáns irányzat, mind I. (VI.) Jakab, mind fia, I. Károly autokrata törekvéseit, valláspolitikáját elutasították. A protestáns radikálisok, így a browne-i irányzat is, „vörös posztó” volt a királyi hatalom és az Anglikán Egyház szemében. Ezért üldöztetésben volt részük: börtönbe vetették őket, de előfordult, hogy az életükkel fizettek „buzgóságukért”. Kiemeljük, hogy van némi különbség a magyar szóhasználatban jobbára szinonimaként használt „*puritán*” („*puritan*”) illetve „*zarándok*” („*pilgrim*”) között. Közös pont volt, hogy mind a két csoport követte a Kálvin János nevéhez kapcsolódó református tanokat, de annak „követési fokában” már eltértek egymástól. A „*zarándokok*” ugyan puritánok voltak, de elhagyták egyházi – és világi – közösségeiket és saját gyülekezeteiket alakítottak ki. Ennek oka, hogy az Anglikán Egyházat és annak tanításait nem tartották elég „szentnek”, hogy megfeleljen a normáiknak. Önállósodási törekvéseik miatt „*szeparatistáknak*” is nevezték őket.⁹⁰³

⁹⁰⁰ DEMOS, JOHN: *A Little Commonwealth: Family Life in Plymouth Colony*. Oxford University Press. Oxford - New York (New York, USA), 1970. 17–18. pp.; WEINSTEIN, ALLEN – DAVID RUBEL: *The Story of America. Freedom and Crisis from Settlement to Superpower*. DK Publishing. London - New York (New York, USA), 2002. 64–65. pp.

⁹⁰¹ BERTUS-BARCZA PETER: *A Mayflower kiköt Amerikában*. 2003. november 21. National Geographic: https://ng.hu/kultura/2003/11/21/a_mayflower_kikot_amerikaban/ (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁹⁰² BOKOR (XIV. kötet) 1897. 287. p.

⁹⁰³ ROCKWELL STENSURD: *What's the difference between a Pilgrim and a Puritan?* 2015. november 26. Newsweek: <https://www.newsweek.com/whats-difference-between-pilgrim-and-puritan-397974> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

A „zarándokok” az angliai Nottingham grófság területén található, Retford mellett fekvő Scrooby nevű településéről indultak el lelkesük vezetésével, hogy a szintén protestáns Egyesült Tartományok – a mai Hollandia (Nederland) – területére telepedjenek át. Radikális nézeteik miatt a vallási üldözések elől menekültek el, amely 1607-ben ismét „megtalálta” őket.⁹⁰⁴ Az áttelepedés – jelentős nehézségekkel – 1608-ban történt, előbb Amszterdam, majd Leiden városában letek új lakóhelyre.⁹⁰⁵ Azonban nem tudtak beilleszkedni, idegennek érezték magukat választott hazájukban. Ennek oka, hogy Scrooby és környéke jobbára a mezőgazdaságból élt, ezzel szemben az iparosodásban élen járó „Holland Köztársaság” polgári életszemelete idegen volt számukra.

Ráadásul az Anglikán Egyház „keze” a protestáns Németalföld területére is elért, ezért ott sem voltak biztonságban. A közösséget emellett az asszimiláció is sújtotta. Ezen okok miatt merült fel a távoli „Újvilágba” történő áttelepedés gondolata.⁹⁰⁶

A gyülekezet, az ún. „Scrooby Kongregáció” 1619 júniusában kapta meg a „Plymouth Company” engedélyét a földjogi szabadalomra, hogy kolóniát létesíthessen az „Újvilágban”. Ugyanakkor elutasították azt a holland ajánlatot, hogy a holland kézen lévő „Új-Németalföldön” („Nieuw Nederland”) telepedjenek le. Ez a holland terület egykoron jobbára a mai New York, továbbá New Jersey államok területén feküdt.⁹⁰⁷

A „Scrooby Kongregáció” tagjai 1620. július 22-én indultak el a holland Delfthaven kikötőjéből a „Speedwell” nevű hajón, Southampton kikötőjébe, hogy a londoni Rotherhithe kikötőjéből érkező „Mayflower” vitorlással, illetve utasaival találkozzanak. A „Speedwell” július 26-án futott be a southamptoni kikötőbe. A két hajó innen indult augusztus 5-én az „Újvilágba”, de a „Speedwell” léket kapott, ezért augusztus 12. körül ki kellett kötniük a devoni Dartmouth-ba. Két héttel később hasonló esemény játszódott le, de akkor, augusztus 26-án, „Plymouth” kikötőjébe futottak be a hajók. Többeknek ekkorra már elment a kedvük az utazástól, továbbá felmerült a gyanú, hogy a „Speedwell” legénysége szabotálta az utat, ráadásul a javítási, illetve kikötői költségek is magasak voltak.⁹⁰⁸ A kitartó kevesek, kb. 104 protestáns és megközelítőleg 30 tengerész, a „Speedwellt” hátrahagyva, 1620. szeptember 6-án indult el, a holland kereskedelmi fluyt osztályú vitorlás, a „Mayflower” fedélzetén Észak-Amerikába.⁹⁰⁹

„Mayflower” két hétig zavartalanul haladt az „Újvilág” partjai felé, de ezt követően az időjárás – amely viharok és kereszt szelek formájában feltartotta a hajót –, nem kedvezett az utazásnak.⁹¹⁰ Az utasok veszélyes útra vállalkoztak. „Egy legenda szerint a vihar lesodorta John Howlandot a fedélzetről és csak a szerencsének és társainak köszönhető, hogy megmenekült, ezzel áttételesen nem csak őt mentették meg, hanem Franklin Rooseveltet, George Busht és Humphrey Bogartot is, hiszen mindannyian ősiüknek vallották (vallják) Howlandot.”⁹¹¹

⁹⁰⁴ PHILBRICK, NATHANIEL: *Mayflower. A Story of Courage. Community, and War.* Penguin Group. New York (New York, USA), 2006. 7–13. pp.

⁹⁰⁵ ADDISON, ALBERT CHRISTOPHER: *The Romantic Story of the Mayflower Pilgrims, and Its Place in the Life of Today.* L.C. Page & Company. Boston (Massachusetts, USA), 1911. 51. p.

⁹⁰⁶ PHILBRICK 2006. 16–18 pp.

⁹⁰⁷ Vö. ROTHBARD, MURRAY N.: *The Founding of Plymouth Colony. Conceived in Liberty. I.* Arlington House Publishers. New York (New York, USA), 1975. 150. p.

⁹⁰⁸ PHILBRICK 2006, 27–28. pp.

⁹⁰⁹ BERTUS-BARCA PETER: *A Mayflower kiköt Amerikában.* 2003. november 21. *National Geographic*: https://ng.hu/kultura/2003/11/21/a_mayflower_kikot_amerikaban/ (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁹¹⁰ PHILBRICK 2006, 4. p.; HODGSON, GODFREY: *A Great and Godly Adventure.* Public Affairs. New York (New York, USA), 2006.

⁹¹¹ BERTUS-BARCA PETER: *A Mayflower kiköt Amerikában.* 2003. november 21. *National Geographic*: https://ng.hu/kultura/2003/11/21/a_mayflower_kikot_amerikaban/ (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

A „*Mayflower*” utasai végül 1620. november 9-én pillantották meg az „*Újvilág*” partjait. Habár tovább akartak haladni dél, Virginia felé, azonban az áramlás ezt megakadályozta. Végül 1620. november 11-én horgonyoztak le, immár véglegesen, „*Cape Cod*”, napjainkban (2024) „*Provincetown Harbour*” település mellett. „*Ezt a százfős csoportot nem védte királyi charta vagy kiküldött kormányzó: az üldözött puritánok maguk írták meg telepük alapító okiratát (Mayflower Compact), amely az első írott, angol alkotmányos dokumentumok egyike volt. Bár hűséget fogadtak benne az angol uralkodónak, szabályait – a görög városállamok módjára – a polgárok teljes gyülekezete alkotta, s maguk közül választottak kormányzót is, aki tisztségét attól fogva 35 éven át viselte. A Stuart uralkodóknak nem volt lehetőségük vagy éppen katonai eszközüik, akaratak érvényesítésére, s a többnyire szabad közösségek gomba módra szaporodtak az új kontinensen a 17. század első felében.*”⁹¹²

Az ún. „*Mayflower Compact*” („*Mayflower szerződés*”) az egyik első angol írott alkotmányos dokumentum, így jelentős alkotmánytörténeti emléket képvisel az Egyesült Államok alkotmánytörténetében, mint a későbbi, független amerikai államiság első jele.⁹¹³ Kiemeljük, hogy az eredeti dokumentum a „történelem viharaiiban” elveszett, ennek ellenére bőséges információval rendelkezünk róla a ránk maradt források alapján. Így például tudjuk, hogy 41 puritán férfi írta alá a hajó utasai közül.⁹¹⁴

A „*Mayflower Compact*” aláírását (1621. november 21.) követően a partot ért tengerészek és utasok egy része – még november hónapban – megkezdte a térség felfedezését, hogy lakóhelynek alkalmas területet találjanak maguknak. Végül 1620. december 21-én kötöttek ki azon a helyen, ahol felépítették – az angliai Devonban található kikötőváros után, Plymouthról elnevezett – településüket. Szinte azonnal megkezdték a falu felépítését, amelyet a téli hideg, az alultápláltság, illetve a betegségek egyre hátráltattak, így nagy eredményeket télen nem értek el.⁹¹⁵ A betegségek közül főképp a skorbut, a tuberkulózis és a tüdőgyulladás volt veszélyes a zarándokokra. A puritánok habár rendelkeztek szerszámokkal, illetve eszközökkel (felszereléssel), de a tél miatt nem tudtak földet művelni, illetve termelni. Ezért az éhezés elkerülhetetlen volt, habár kisebb háziállatok, például csirkék, voltak velük. (Érdekességként közöljük, hogy a „zarándokokkal” két kutya, egy spaniel és egy angol masztiff is volt.) A lovak, illetve a szarvasmarhák csak a későbbi időszakban, az 1630-as években kerültek a kolónia területére.⁹¹⁶

Biztonsági okokból a puritánok éjjel a hajóra vonultak vissza, a szárazföldön mindössze közel húsz férfi maradt, hogy az épülő telepre vigyázzon. Erre a lépésre főképp az indiánok miatt volt szükség. A gyermekek, a nők és a betegek – biztonságuk érdekében – eleve a hajón laktak. Az építkezés inkább a tavasz beköszöntével vett nagyobb lendületet. Ekkora azonban már csak a puritánok fele – mivel a források ellenmondóak, valószínűleg 53 fő – maradt életben.⁹¹⁷

⁹¹² *A Zarándok Atyák megérkeznek a Mayflower-en Plymouth-ba.* 2004. május 21. Múlt-kor Történelmi Magazin: <https://mult-kor.hu/cikk.php?id=1288> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁹¹³ BOWMAN, GEORGE ERNEST: *The Mayflower Compact and its signers.* Massachusetts Society of Mayflower Descendants. (Photocopies of the 1622, 1646 and 1669 versions of the document.) Boston (Massachusetts, USA), 1920. 7–19. pp.; EUGENE, AUBREY STRATTON: *Plymouth Colony. Its History and People, 1620–1691.* Ancestry Publishing. Salt Lake City (Utah, USA), 1986. 413. p.

⁹¹⁴ BRADFORD, WILLIAM (MORISON, SAMUEL ELIOT munkája alapján): *Of Plymouth Plantation 1620–1647.* Alfred A. Knopf. New York (New York, USA), 1966. 441–443. pp.

⁹¹⁵ PHILBRICK 2006, 65–66. pp.

⁹¹⁶ *Animals and Livestock of Early Plymouth.* The Mayflower History: <http://mayflowerhistory.com/livestock> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁹¹⁷ ADDISON 1911, 83–85. pp.; *The Mayflower.* 2023. június 27. History: <https://www.history.com/topics/colonial-america/mayflower> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

A puritánok 1621. március 21-én a hagyták el a „*Mayflower*” és a továbbiakban már a szárazföldön éltek. Már, aki megmaradt, mert 1621 első három hónapjában tömegesen haltak meg férfiak, nők és gyermekek. Érdemes megjegyezni, hogy már az „*Újvilágba*” érkezéskor megkezdődtek a különböző okokra visszavezethető halálozások. A statisztikák szerint 51 fő halálozott el 1620/1621 telén, emellett a hajó legénységének fele is elhunyt.⁹¹⁸

A legénységet ugyanazok a betegségek tizedelték, mint a hajó utasait, ők is „megtizedeltődtek”. Elhunyt – többek között – a fedélzetmester, a vitorlamester, a szakács, a hajóács, illetve az első hajótűzér is, hogy csak a legénység, a források szerint külön nevesített tagjait említsük.⁹¹⁹

A „*zarándokok*” 1621. év március 16-án kerültek először kapcsolatba az egyik bennszülött indián törzssel. A jelenet eléggé valószínűtlen lehetett, mivel az abenakik törzsfőnöke, Samoset (c.1590–1653) a még csak néhány házból álló település, Plymouth központjába sétált és ott angolul – „*Welcome Englishmen!*” kiáltással – köszöntötte a zarándok angolokat. Valószínűleg a puritánok is meglepődtek a jeleneten. Az eredetileg a mai Maine állam területéről származó törzsfőnök korábban találkozott angol halászokkal és vadászokkal, akikől néhány angol szót és kifejezést megtanult.⁹²⁰

A helyi indiánok barátságosak voltak az életben maradt angol zarándokokkal, habár bizonyos fokú bizalmatlanság is jelen volt – például a wampanoag indiánok részéről –, hiszen előfordult már, hogy a „*New England*” környékén élő indiánok véres ösztetűzésekbe keveredtek az angolokkal.⁹²¹ Egyébiránt fontos hangsúlyozni, hogy a „*zarándok atyák*” az indiánoknak köszönhetik, hogy legalább egy részük életben maradt. A barátságos indiánok tanították meg az angolokat a földművelésre, például a kukoricatermesztésre, illetve a halászatra is.⁹²² A „*zarándok atyák*” egy része tehát megmaradt és lassan hozzászokott a helyi viszonyokhoz. Ehhez kapcsolódik a „*Hálaadás*” („*Thanksgiving Day*”, „*Thanksgiving*”) első megünneplése (1621) is. Az ünnepség keretében adtak „hálát” az első sikeres aratásért, a termény betakarításáért.⁹²³ Az őszi ünnepségre a segítőkész – wampanoag – indiánokat is elhívták.⁹²⁴

„*És mi lett a segítőkész indiánokkal? 1637-ben kiirtották őket az üldözött puritánok.*”⁹²⁵ A konfliktus eredendően a Pequot és a Narragansett, valamint a Mohegan indiánok között robbant ki. Az angolok John Mason (1600–1672) kapitány vezetésével az utóbbiakat támogatták. Az ún. „*Pequot háború*” (1636–1638) „csúcspontja” az 1637. május 26-án történt mészárlás („*Mystic massacre*”) volt, amikor a Pequot törzs egyik falujának szinte teljes népességét – megközelítőleg 400–700 főt – meggyilkolták; megtorolva azok korábbi támadását. Az életben maradtakat jobbra eladták rabszolgának.⁹²⁶

⁹¹⁸ PHILBRICK 2006, 91. p.

⁹¹⁹ *Mayflower's Crew*. The Mayflower History: <http://mayflowerhistory.com/crew> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁹²⁰ *Samoset Biography*. Encyclopedia of World Biography: <https://www.notablebiographies.com/supp/Supplement-Mi-So/Samoset.html> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁹²¹ WEST, ELLIOT: *Squanto*. In: WEINSTEIN, ALLEN – DAVID RUBEL: *The Story of America. Freedom & Crisis from Settlement to Superpower*. DK Publishing. London – New York (New York, USA), 2002. 50–51. pp.

⁹²² WOOD, TIM: *The Stuarts. A History of Britain*. Ladybird Books Ltd. Loughborough, 1994. 10–11. pp.

⁹²³ DOWDY, CLIFFORD: *The Great Plantation*. Rinehart & Co. New York (New York, USA), 1957. 29–37. pp.

⁹²⁴ *Mit ünnepel Amerika a hálaadás napján?* 2015. november 26. Múlt-kor Történelmi Magazin: <https://multkor.hu/mit-unnepel-amerika-a-halaadas-napjan-20151126> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁹²⁵ BERTUS-BARCZA PETER: *A Mayflower kiköt Amerikában*. 2003. november 21. National Geographic: https://ng.hu/kultura/2003/11/21/a_mayflower_kikot_amerikaban/ (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁹²⁶ BATES, SUSAN: *The Real Story of Thanksgiving*. Manataka American Indian Council: <https://www.manataka.org/page269.html> (Letöltés ideje: 2019. március 29.)

A vérengzésnek két eredője volt. Egyrészt az indián törzsek egymással is harcoltak, illetve igénybe vették az angolok segítségét az egymás ellen folytatott harcaikhoz. Ezáltal jelentősen meggyengültek az egyre erősödő európaiakkal szemben. Másrészt angolok népességszáma a telepesek érkezésével folyamatosan emelkedett, így újabb földterületekre volt szükségük. Ezért egyre inkább terjeszkedtek „*New England*” területén. Plymouth településen kezdetben – 1621 decemberében – még csak hét lakóház, továbbá négy közösségi épület állt. A kis közösség – védelmi okokból – kerítéssel vette körül a helységet.⁹²⁷

A telep első kormányzója, John Carver (1584 előtt–1621) ugyan még 1621 áprilisában váratlanul meghalt, azonban utódja, William Bradford (1590–1657) kormányzósága (1621–1632) alatt jelentős gyarapodásnak indult a kis közösség. A népesség szám növekedését kezdetben újabb telepesek érkezésével oldották meg. Még 1621 novemberében egy újabb angol hajó, a „*Fortune*” harminchét új telepest szállított Plymouth-ba. Az új telepesek jobbára fegyelmezetlen fiatalemberek voltak, akiktől a „*Plymouth Társaság*” új munkaerőt remélt, illetve akik segítenek kiépíteni a helységet. Majd 1623 júliusában további két angol hajó, az „*Anne*” és a „*Little James*” szállított még összesen kilencvenhat új kolonistát a telepre. Így már megközelítőleg száznyolcvan fő élt Plymouth településen.⁹²⁸ Az „*Anne*” nevű vitorlás jobbára nőket és gyermekeket szállított.⁹²⁹ Ez főképp annak a ténynek a következtében értékelődik fel, hogy az első tizenhárom puritán asszonyból összesen négy maradt életben.

John Smith (c.1580–1631) kapitány, aki 1624-ben a telephez hajózott már 32 házról írt feljegyzésében, amelyek közül hét tűzvész martaléka lett. Mivel az épületek fából készültek, ráadásul nádtetővel fedték őket, azok könnyen fogtak tüzet. Egyébiránt a házak kezdetben kevésbé voltak kényelmesek. Minden épülethez tartozott egy kisebb kert, illetve az egyes családok a településen kívül is rendelkeztek földekkel, ahol különféle zöldségeket, főképp babot és borsót, valamint kukoricát termesztettek. Próbálkoztak a búzatermesztéssel is. A takarmánynövények telepítése a háziállatok miatt volt fontos.⁹³⁰ Az állatállomány is lassan gyarapodott. Az első szarvasmarhát az „*Anne*” nevű vitorlás szállította 1623-ban, majd a következő évben, 1624-ben a „*Jacob*” névre hallgató vitorlás több szarvasmarhát is szállított a telepre. A feljegyzések szerint 1627 májusáig Plymouthban 16 szarvasmarha és legalább 22 kecske volt. Az első juhok pontos érkezése a kolónia területére bizonytalan. Az első lovak, illetve ökrök az 1630-as években érkeztek.⁹³¹

Az angol zarándokok alapvetően kecskhez, illetve kétszersülthöz hasonló ételeket, továbbá csirkét, valamint halakat, illetve a „tenger gyümölcseit” ették. A környékbeli öböl bővelkedett homárban, illetve kagylókban, továbbá kacsa is előfordult. Az indiánok tanították meg az európaiaknak, hogyan kell angolnát fogni. A vadon élő pulyka is ismert volt számukra. Néha nagyvadat, például szarvast is elejtettek. Később, az életfeltételek javulásával szárított húsokat, például tehénnyelvet is ettek. Elterjedt a disznóhús fogyasztása is.

⁹²⁷ *Houses in Early Plymouth Colony*. The Mayflower History: <http://mayflowerhistory.com/houses> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁹²⁸ BANKS 2006, 133, 167. pp.; PHILBRICK 2006, 123–126., 134. pp.

⁹²⁹ *Houses in Early Plymouth Colony*. The Mayflower History: <http://mayflowerhistory.com/houses> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁹³⁰ *Houses in Early Plymouth Colony*. The Mayflower History: <http://mayflowerhistory.com/houses> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁹³¹ *Animals and Livestock of Early Plymouth*. The Mayflower History: <http://mayflowerhistory.com/livestock> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

Különféle savanyúságokat, illetve pácolt-sózott ételeket is fogyasztottak. Népszerűek voltak köreikben a zabból és más gabonából készült ételek is. Ugyanakkor igyekeztek zöldségeket és gyümölcsöket is termelni. Ismerték a citromot, ha lehetőségük volt fogyasztották is, például skorbut ellen. Vízet kevésbé ittak, mert – akárcsak a korabeli Európában – számos baktériumot, illetve kórokozott tartalmazott. Forralással „fertőtleníteni” kellett. Később a legelterjedtebb ital a sör volt, még a gyermekeknek is ezt adták. A borfogyasztás, továbbá a töményitalok, vagyis inkább a gyógynövényekből készült, gyógyászati célból is használt, italok fogyasztása is megjelent.⁹³²

Tarján M. Tamás történész a telep, illetve a környék későbbi időszakáról a következőket írta: „*William Bradford kormányzósága alatt aztán a massachusettsi kolónia gyorsan virágzásnak indul, a Mayflower pedig hamarosan visszatért Angliába, hogy újabb vállalkozó kedvű telepeket szállítson át Amerikába. Bár ez a hajó már soha többé nem jutott el az Újvilágba, 1620-as útjának jelentőségét többek között az is mutatja, hogy később éppen egy Mayflower-2 névre keresztelt bárka csábította az angolokat Massachusettsbe. A reklám eredményes volt, így aztán a 17. század közepére a gyarmatosítás addig soha nem látott méreteket öltött; Plymouth lakossága 1650 táján már a 3000 főt is túllépte, száz évvel később pedig a 13 gyarmat is szükségesnek bizonyult a földre éhes telepesek számára.*”⁹³³ Hangsúlyozzuk, hogy más források eltérő népességszámot közölnek Plymouth Colony lakosságát illetően. Annyi bizonyos, hogy a puritánok bevándorlása 1620 és 1640 között jelentős számú volt. I. Károly uralkodása idején – a puritánok bevándorlása következtében – Plymouth Colony területén újabb települések jöttek létre. Így megemlítendő – a teljesség igénye nélkül – Scituate (1630), Marshfield (1632), Attleboro (1634), Sandwich, és Taunton (1637), továbbá Barnstable és Berkley (1638), Dennis és Yarmouth (1639), Bourne (1640), Eastham (1642), valamint Hanover (1649). Az előbbieken említett települések jelentős részében mind a mai napig található olyan műemlék, amely a kolonizáció korai időszakára emlékeztet, legyen az korabeli lakóház, templom, temető vagy éppen valamilyen gazdasági épület, malom, etc.

A teljesség igényével jegyezzük meg, hogy 1641-ben a kolonizáció a térségtől délre fekvő szigeteken, így Martha’s Vineyard, Nantucket, valamint az – I. Erzsébet angol királynőről elnevezett – Erzsébet-szigeteken is megindult. A szigetek benépesítésében nagy szerepet játszott idősebb Thomas Mayhew (1593–1682), aki még 1631/1632 körül, a puritánok Angliából történő kivándorlása idején hagyta el Angliát.⁹³⁴

Végezetül célszerű szólni Plymouth Colony korabeli népességszámáról is. Statisztikai célú népszámlálások híján, a becslések szerint 1620-ban 102 fő, 1630-ban 390 fő, 1640-ben 1 020 fő, végezetül 1650-ben 1 566 fő élhetett a kolónia területén.⁹³⁵

Korábban már utaltunk rá, hogy Plymouth Colony idővel, 1691-ben beolvadt Massachusetts Bay Colony – a későbbi Massachusetts állam – területébe, ekkor több mint 7 000 fő élhetett Plymouth Colony településein.⁹³⁶

⁹³² *Cooking and Food. The Mayflower History:* <http://mayflowerhistory.com/cooking> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁹³³ TARJÁN M. TAMÁS: *1620. szeptember 16. A Mayflower útra kel Amerika felé.* Rubicon Történelmi Magazin. Rubiconline: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1620_szeptember_16_a_mayflower_utra_kel_amerika_fele/ (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁹³⁴ Vö. PALFREY, JOHN GORHAM: *History of New England. Volume II.* Little, Brown. Boston (Massachusetts, USA), 1899. 196–197. pp.

⁹³⁵ PURVIS, THOMAS L.: *Colonial America to 1763.* Facts On File Inc. New York (New York, USA), 1999. 129. p.

⁹³⁶ Vö. LEACH, DOUGLAS EDWARD: *The Military System of Plymouth Colony.* In: Morison, Samuel Eliot et al. (szerk.): *The New England Quarterly.* Volume XXIV. Number 3. Portland (Maine, USA), 1951. 358. p.

VII. 2. 1. 2. 1. 2. Massachusetts Bay Colony

„*Massachusetts Bay Colony*” („*Massachusetts-öböl kolónia*”) alapításának előzményei 1623-ra nyúlnak vissza, amikor az ún. „*Dorchester Company of Adventurers*” nevű részvénytársaság egy kérészéletű kolóniát alapított Massachusetts területén, amelynek I. (VI.) Jakab felesége, (Dániai) Anna királyné után a „*Cape Ann*” nevet adták. Sem a kolónia, sem pedig a társaság nem bizonyult tartósnak. A gazdasági társaság három év múlva (1626) megszűnt, azonban néhányan a részvényesek közül részesedést szereztek egy másik, ún. „*Massachusetts Bay Company*” nevű gazdasági társaságban.⁹³⁷

A Massachusetts Bay Company kolonizációját – 1628-ban – már siker koronázta, ebben azonban hatalmas szerepe volt az 1620-ban megindult és egészen 1640/1642-ig zajló ún. „*nagy vándorlásnak*” („*Great Migration*”), amelynek keretében több tízezer puritán ragadott vándorbotot és költözött át Észak-Amerika keleti partjaihoz, többek között „*New England*” területére. A kialakuló kisebb-nagyobb új-angliai közösségek puritán erkölcsök szerint éltek, más vallású egyéneket (anglikánok, baptisták, kvékerek, etc.) kevésbé toleráltak.⁹³⁸

Nemcsak „*Cape Ann*” település kialakítása vallott kudarcot a térségben. Massachusetts Bay Colony létrejötte előtt, annak területén pár évvel korábban – 1622/1624 körül – próbálkozás történt „*Wessagusett Colony*” megalapítására is. Ráadásul nem is egy, hanem kettő alapítási kísérlet történt, de a kolónia mégsem tudott megmaradni. A lakosság egy része távozott, azonban mások – habár Wessagusett Colony 1625-ben megszűnt, nem alapították újra – a térségben maradtak és próbálták újraszervezni az életüket. Ezért utóbbiakat tekinthetjük Massachusetts Bay Colony első lakóinak.⁹³⁹

A helyben maradt európai lakosság, valamint a hozzájuk csatlakozó puritánok kisebb települések tucatjait hozták létre I. Károly uralkodása alatt Massachusetts Bay Colony területén. Wessagusett Colony lakóinak egy része megalapította Weymouth települést, amely helység az előbbi utódjának tekinti magát, ezért 1622-től datálja a létezését. A migráció miatt további települések is létesültek még a kolónia megalapítása (1628) előtt. Így például Gloucester (1623), amelynek Cape Ann település volt az elődje, továbbá Chelsea (1624), valamint Quincy és Braintree (1625), amely helységek erős szálakkal kötődnek az Adams családhoz, amelynek két tagja a későbbiekben elnökök is adott az Egyesült Államoknak, John Adams (1735–1826) és John Quincy Adams (1767–1848) személyében. Megjegyezzük, hogy mindkét elnök szülő- és lakóhelye volt a vidék. Megemlíthető alapítás még 1626-ból Beverly, Peabody és a későbbi boszorkánypereiről (1692–1693) elhíresült Salem települések.

⁹³⁷ Vö. ROBBINS, WILLIAM G.: *The Massachusetts Bay Company. An Analysis of Motives*. In: Metz, William D. (szerk.): *The Historian*. Volume XXXII, Number 1. Published Quarterly by Phi Alpha Theta International Honor Society in History. Allentown (Pennsylvania, USA), 1969. 83–98. pp.; *The Great Puritan Migration to New England*. History Moments: <https://historyweblog.com/2017/11/the-great-puritan-migration-to-new-england/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁹³⁸ Vö. PESTANA, CARLA GARDINA: *The City upon a Hill under Siege. The Puritan Perception of the Quaker Threat to Massachusetts Bay, 1656–1661*. In: Brown, Herbert R. (szerk.): *The New England Quarterly*. A Historical Review of New England Life and Matters. Volume LVI, Number 3. Boston (Massachusetts, USA), 1983. 323–353. pp.

⁹³⁹ Vö. ADAMS, CHARLES FRANCIS – NASH, GILBERT: *Wessagusset and Weymouth*. Weymouth Historical Society. Weymouth (Massachusetts, USA), 1905. 29–34. pp.; COOK, LOUIS A.: *History of Norfolk County, Massachusetts, 1622–1918. Volume 1*. The S.J. Clark Publishing Company. Chicago (Illinois, USA), 1918. 291. p.; LABAREE, BENJAMIN: *Colonial Massachusetts. A History*. KTO Press. Millwood, New York (New York, USA), 1979. 26. p.; MOORE, JACOB BAILEY: *Lives of the Governors of New Plymouth, and Massachusetts Bay*. Gates & Stedmans Publishers. New York (New York, USA), 1848. 235–236. pp.

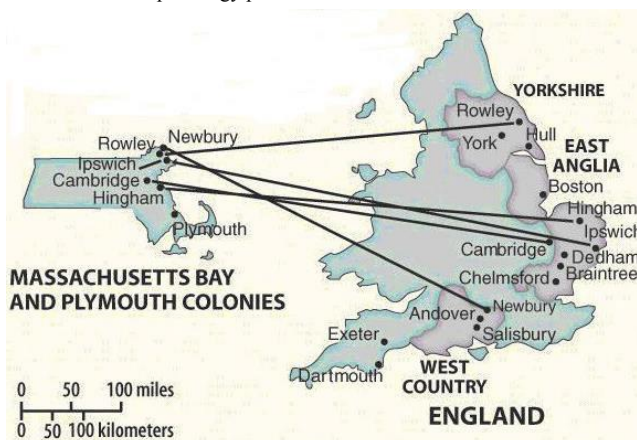
Az előbbieken említettük, hogy „*Massachusetts Bay Colony*” megalapítása 1628-ra tehető. Kevesen tudják, hogy a kolónia első fővárosa „*Charlestown*” volt, amely helységet, bár 1628-ban alapították, de 1629-ben építették ki a Charles és a Mystic folyók közötti területen. Charlestown napjainkban Boston városrésze, annak a településnek, amelyet 1630-ban alapítottak és átvette tőle a fővárosi rangot.⁹⁴⁰

Massachusetts Bay Colony kiépülése tekintetében elmondható, hogy az egy- más után érkező puritánok csoportjai előbb a tengerpart, valamint a későbbi főváros, Boston környékén alapították meg településeiket, majd az első megyéket. A mai Mas- sachusetts állam belsőbb területei csak később népesültek be.

Massachusetts azon településeinek a nevét, amelyek I. Károly uralkodása alatt létesültek hosszú lenne felsorolni, ezért csak néhány példát említünk. A vizsgált kor- szakban alapították – többek között – Lynn, Saugus, Manchester-by-the-Sea, Marblehead (1629), továbbá Medford, Mystic, Everett, Watertown, Roxbury, Dorchester, New Towne (1630), Ipswich (1633), Milton, Attleboro (1634), Concord, Hingham, Newbury, Dedham, Winthrop (1635), Andover (1636), valamint Brookline, Salisbury (1638), Reading, Sandwich (1639), Haverhill, Woburn (1640), Methuen (1642), Longmeadow (1644), végül Framingham (1647) helységeket. New Towne kap- csán kiemeljük, hogy 1638-ban az angliai Cambridge-i Egyetem után felvette a Camb- ridge nevet. Emellett még 1636-ban sor került a településen az első amerikai (USA) felsőfokú iskola („*New Colledge*”) megalapítására is, amely John Harvard (1607–1638) puritán egyházfi iránti tiszteletből 1639-ben a „*Harvard Colledge*” nevet vette fel. Az intézmény napjainkban „*Harvard University*” („*Harvard Egyetem*”) néven ismert.

A legjelentősebb település az 1630-ban alapított Boston volt. A város nem egyszerűen csak „*Massachusetts Bay Colony*”, illetve a későbbiekben, „*Massachusetts állam*” fővárosa lett, hanem „*Új-Anglia*” központja is. Boston mindig is jelentős szere- pet töltött be a kereskedelemben. A puritán életszemléletnek megfelelően az oktatásban, valamint a tudományos és a kulturális életben is nagy jelentőségre tett szert. A város a később formálódó Egyesült Államok történelmében is meghatározó szerepet játszott.

11. térkép: A nagy puritán kivándorlás és Massachusetts

Forrás: *Origins of Massachusetts Puritans*. 2010. július 1. Miner Descent: <https://minerdescent.com/2010/07/01/origins/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.) alapján saját szerkesztés.

⁹⁴⁰ Vö. *Charlestown*. Boston Planning and Development Agency: <https://www.bostonplans.org/neighborhoods/charlestown/at-a-glance> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

A „nagy vándorlás” („*Great Migration*”) – ahogyan azt már említettük – olyan sikeres volt, hogy húsz év alatt puritánok tömegei hagyták el Angliát. A kivándorlásnak különösen nagy löketet adott a király tizenegy éves személyes uralma, amely 1629-ben kezdődött. A kivándorlásnak az angol polgárháború kirobbanása (1642), illetve az előtte zajló zűrzavaros évek (1640–1642) eseményei vetett véget. Megjegyezzük, hogy a puritánok egy kisebb hányada a polgárháború kirobbanásának hírére visszatért Angliába, hogy a királypártiak ellen harcoljon.⁹⁴¹

A kivándorlás főképp Anglia keleti grófságait, Norfolkot, Suffolkot, Essexet és Hartfordot érintette, de a kivándorlók egy része Délnyugat-Angliából (Dorset, Hampshire, Wiltshire, etc.) indult útnak. Gyakorlatilag alig volt olyan angol grófság, ahonnan ne vándoroltak volna ki a puritánok. Talán csak Westmorland térségét, azaz Cumbria területét nem érintette jelentősebb mértékben az exodus.

Az említett időszakban, 1629-től 1641-ig, feltételezhetően, megközelítőleg 20–21 000 fő vándorolt be „*Új-Anglia*” („*New England*”), azon belül is főképp a mai Massachusetts állam területére.⁹⁴² A migráció számszaki adatai a különféle forrásokban eltérőek, de megközelítőleg nyolcvanezer főre tehető a kivándorlók száma,⁹⁴³ akik nemcsak „*Új-Anglia*” felé vették az irányt, hanem Maryland és Virginia, de még a Karib-térség területén is letelepedtek.⁹⁴⁴ Az is előfordult, hogy a célország Írország, vagy a protestáns Egyesült Tartományok volt.⁹⁴⁵ A migráció volumenéhez kapcsolódóan megjegyezzük, hogy bár I. (VI.) Jakab idején megindult a kivándorlás, de csak 1625 után gyorsult fel, amikor I. Károly hatalomra került. Nem sokat javított a helyzeten az a tény sem, hogy 1633-ban a király bizalmi embere, William Laud Canterbury érseke (1633–1645) lett. Mindez a puritánok számára egyértelmű jelzés volt, hogy vallási problémáik megoldásában nem sok jót remélhetnek a jövőben.⁹⁴⁶

Ami „*Massachusetts Bay Colony*” népességszámát illeti, a korszakot illetően – statisztikai célú népszámlálások híján – csak becsléseink vannak. Ezek szerint 1630-ban még csak 506 fő élhetett a területen, 1640-ben már 8 932 fő, 1650-ben pedig 14 307 fő vallhatta otthonának a kolónia területét. A népesség megközelítőleg 98%-a fehér volt.⁹⁴⁷

A teljesség igényével jegyezzük meg, hogy a migrációval ugyancsak érintett, szomszédos „*Rhode Island*” és „*Connecticut*” területén is népességnövekedés történt. „*Rhode Island*” területén 1640-ben még 300 fő élhetett, egy évtizeddel később, 1650-ben már 785 fő lakhatott. „*Connecticut*” esetében már jelentősebbek a számadatok, 1640-ben 1 742 fő, 1650-ben pedig 4 139 fő élhetett a kolónia területén. Mindkét kolóniát szinte kizárólagosan fehérek lakták, az afrikai eredetű népesség száma nem volt jelentős.⁹⁴⁸

⁹⁴¹ Vö. *The Great Migrations of Picky Puritans, 1620–1640*. New England Historical Society: <https://newenglandhistoricalsociety.com/great-migration-of-picky-puritans-1620-40/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁹⁴² Vö. FEINTOUCH – WATTERS 2005, 639. p.; HOPLEY, CLAIRE: *The Puritan migration – Albion's seed sets sail*. British Heritage: <https://britishheritage.com/history/puritan-migration-albions-seeds-sail> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁹⁴³ Vö. WOKECK, MARIANNE S.: *Migration and the Origins of the English Atlantic World by Alison Games. Book Reviews*. In: Quimby, Ian (szerk.): *The Pennsylvania Magazine of History and Biography*. Volume CXXIV. No. 4. The Historical Society of Pennsylvania. Philadelphia (Pennsylvania), 2000. 557. p.

⁹⁴⁴ Vö. BROOKS, REBECCA BEATRICE: *The Great Puritan Migration*. History of Massachusetts Blog: <https://historyofmassachusetts.org/the-great-puritan-migration/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁹⁴⁵ Vö. *The Great Puritan Migration (1620–1640) Facts & Worksheets*. School History: <https://schoolhistory.co.uk/early-modern/great-puritan-migration-1620-1640/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

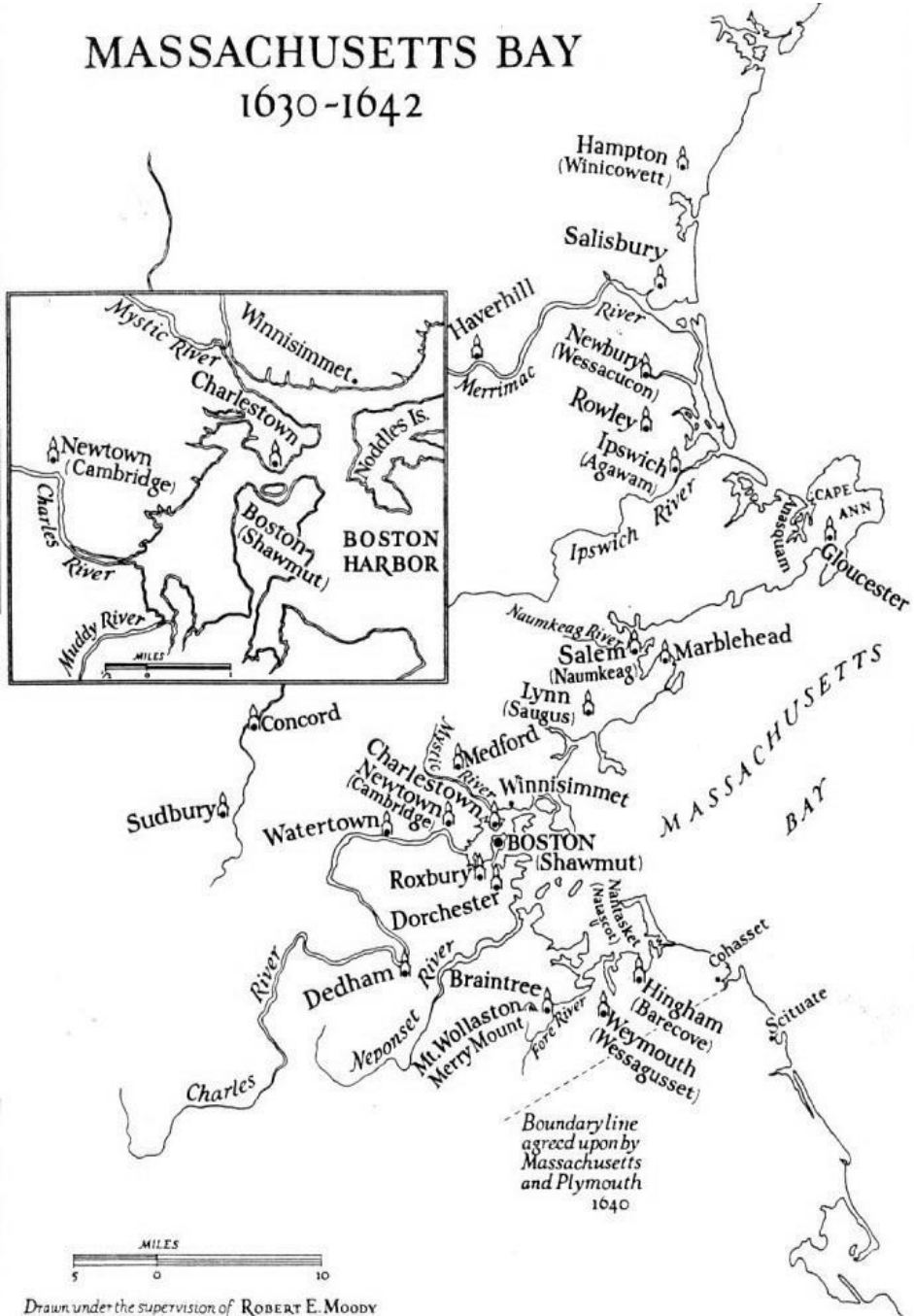
⁹⁴⁶ Vö. FEINTOUCH – WATTERS 2005, 639. p.

⁹⁴⁷ PURVIS 1999, 129. p.

⁹⁴⁸ PURVIS 1999, 129. p.

MASSACHUSETTS BAY

1630-1642

Drawn under the supervision of ROBERT E. MOODY

Forrás: *Massachusetts (Est. 1629). Colonial America:*
<http://www.smplanet.com/teaching/colonialamerica/colonies/massachusetts> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

VII. 2. 1. 2. 1. 2. New Hampshire

New Hampshire őslakói elsősorban az abenaki indiánok voltak, akik egészen a 17. század elejéig az európaiaktól háborítatlanul élhettek. Az első európaiak, akik a mai New Hampshire partvidékén megjelentek – a Quebec, illetve Új-Franciaország („*Nouvelle France*”) alapításában „oroszlánrészt” vállaló – Samuel de Champlain (1567–1635) francia, továbbá – a Jamestown (Virginia) alapításában közreműködő – John Smith (c.1580–1631), valamint – a Maine és Massachusetts partvidékének feltérképezésében elől járó – Martin Pring (1580–1626) angol felfedezők lehettek.⁹⁴⁹

New Hampshire területén először, permanens település alapítására – a Merrimack és a Kennebec folyók között – John Mason (1586–1635) kapitány és Sir Ferdinando Gorges (c. 1565/1568–1647) katonatiszt kapott – 1622-ben – engedélyt az ún. „*Council for New England*” nevű részvénytársaságtól. A részvénytársaságot még az I. (VI.) Jakab által, 1620-ban kiadott kiváltságlevél jogosította fel, hogy Észak-Amerikában angol kolóniákat létesítsen.⁹⁵⁰

Az engedély alapján az első angol telepesek 1623-ban érkeztek, akik kezdetben a tengerpart közelében telepedtek le és jobbra halászzattal foglalkoztak. Az első település, amely a térségben 1623-ban létesült, a tengerparti „*Pannaway Plantation*” volt. Közvetlenül utána alapították meg a tengerparttól beljebb fekvő Dovert. Pannaway Plantation idővel, 1630-ban megszűnt, ezért az ugyancsak 1623-ban alapított Dover lett New Hampshire legrégebbi települése, amely még ma is létezik.⁹⁵¹ A későbbiekben további települések alakultak meg, így 1630-ban a tengerparti Strawberry Banke – amely napjainkban Portsmouth néven ismert –, továbbá Stratham (1631), Durham (1635), Exeter (1638), Hampton (1638), etc. A települések közül a négy legjelentősebb Dover, Portsmouth, továbbá Exeter, valamint Hampton voltak.

New Hampshire egyébiránt a dél-angliai Hampshire grófságról kapta a nevét, a névadó a már említett John Mason kapitány volt. A térség, mint angol tartomány „*Province of New Hampshire*” („*New Hampshire tartomány*”) néven alakult meg 1629-ben. Az önálló tartományi lét először csak 1641-ig tartott. Ennek oka a települések közti vitákra, a kormányzati hiányosságokra vezethető vissza. Ezt követően New Hampshire térsége harmincyolc éven át Massachusetts Bay Colony területéhez tartozott. Habár önállóságukat elvesztették, de Massachusetts Bay Colony vezetőivel való megállapodás értelmében saját önkormányzati és politikai jogaikat megtarthatták. New Hampshire végül 1679-ben II. Károly angol, ír és skót király kegyelméből királyi kiváltságlevelet kapott, ezáltal királyi kolónia („*royal colony*”) lett.

New Hampshire 1686 és 1689 között ismét elvesztette önállóságát, mivel az ún. „*Új-Anglia Domínium*” („*Dominion of New England*”) része lett. A „Domínium” az összes olyan angol területet felölelte, amely New Jersey és a kanadai térség között elterült. Közigazgatási központja Boston volt. Habár a „Domínium” 1689-ben megszűnt, New Hampshire egy rövid időre Massachusetts része lett, majd 1691-ben újabb királyi kiváltságlevelet kapott, amely visszaállította önállóságát. Az önállóság visszanyerése és az indiánokkal, valamint a franciákkal folytatott háborúk után a térség jelentős fejlődésnek indult. New Hampshire egészen 1776-ig brit királyi kolónia maradt.

⁹⁴⁹ Vö. CLARK, CHARLES E.: *The Eastern Frontier. The Settlement of Northern New England 1610–1763*. Knopf. New York (New York, USA), 1970. 4. p.; TEITELBAUM, MICHAEL: *New Hampshire*. In: Walsh, Laura (szerk.): *Life in the Thirteen Colonies*. Children's Press. Chicago (Illinois, USA), 2004. 3. p.

⁹⁵⁰ Vö. BURRAGE, HENRY S.: *The Beginnings of Colonial Maine, 1602–1658*. Marks Printing House. Portland (Maine, USA), 1914. 166–167. pp.

⁹⁵¹ Vö. TEITELBAUM 2004, 25–26. pp.

Forrás: *New Hampshire (Est. 1629). Colonial America:*
<http://www.smplanet.com/teaching/colonialamerica/images/newhampshire-map.jpg> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

VII. 2. 1. 2. 1. 3. Connecticut

Connecticut az Egyesült Államok egyik legkisebb területű tagállama, mindössze 14 357 km². Az „Alkotmány államnak” („*The Constitution State*”) is nevezett tagállamnál csak Delaware (6 446 km²) és Rhode Island (4 001 km²) tagállamok kisebb kiterjedésűek. Ezért is meglepő, hogy ezen a kis területen, a 17. század első felében, I. Károly uralkodása alatt három kolónia – Connecticut, New Haven és Saybrook – is létesült.

A térségben az őshonos népességet az algonkin indiánok alkották, akik közül a legerősebb, illetve legjelentősebb a Pequot törzs volt. Az említett indián közösség főképp a mai Connecticut tagállam keleti határán, valamint a tengerparti részen élt.⁹⁵²

Connecticut területén – mint első, európai telepesek – először, 1614-ben, a hollandok jelentek meg, Adriaen (Arjan) Block (c.1567–1627) holland kereskedő, privátér és hajóskapitány vezetésével. Hamarosan, 1633-ban, a Connecticut folyó mentén – Connecticut fővárosa – Hartford közelében egy erődöt és egy kereskedelmi állomást is létesítettek, amelyet hollandul „*Huis van Hoop*”, azaz a „*Remény háza*” névre kereszteltek el.⁹⁵³ A hollandok 1653-ig voltak jelen a térségben, ahol komoly szörmekezeléssel folytattak a helyi indiánokkal, amely az angoloknak is feltűnt. Ezért egyfelől a kereskedelemből való részesedés, másfelől a mezőgazdasági értelemben termékeny folyóvölgyek betelepítése motiválta az angolokat a kolonizáció megindításában. Mivel a térségben nem volt jelentős a holland jelenlét az gyorsan az angolok érdekszférájába került, akiknek az őshonos, főképp a Pequot indiánokkal már több problémájuk volt.

Az első angol telepesek 1633-ban érkeztek a területre és ekkor – 1633. szeptember 26-án – alapították meg kereskedelmi lerakatukat. Az alapító Edward Winslow (1595–1655) puritán szeparatista, „zarándok atya”, a Mayflower egyik utasa volt. A kereskedelmi állomás a következő években fejlődött. Egyre gyakoribbá vált az angolok letelepedése a térségben. Előbb 1635-ben, kisebb, majd 1636-ban nagyobb számban érkeztek kolonisták. Utóbbiak – az angliai város után – Dorchesternek nevezték el a helységet. Kevéssel később, 1637. február 21-én a település – az angliai Berkshire grófságban található város után – a Windsor nevet vette fel. Megjegyezzük, hogy ez a település a legősibb a mai Connecticut állam területén. A bevándorlás oka alapvetően a vallási és társadalmi feszültségekben rejtett, amelyek miatt a „migráns” csoportok elhagyták Massachusetts Bay, illetve Plymouth Colony térségét. Közel azonos időben, 1635-ben jelent meg – az angliai Leicestershire grófságból származó – Thomas Hooker (1586–1647) lelképásztor is, akinek a vezetésével jelentős számú puritán telepedett le a térségben. Ekkor – 1635. október 15-én – alapították meg Newtown nevű településüket, amely hamarosan – 1637. február 21-én – a Hartford nevet vette fel. Ekkora a térségben már három jelentősebb angol helység létezett: Windsor (1633), az angliai, Essex-i helység után elnevezett Wethersfield (1634), valamint – az angliai Hertfordshire grófság központja, Hertford után elnevezett – Hartford (1635). Volt egy negyedik település is, az 1636-ban alapított Springfield, de lakói a hartfordiakkal való viták miatt végül Massachusetts Bay Kolóniához csatlakoztak. Előbbi három település 1636. március 3-án megalapította „*Connecticut Kolóniát*” („*Connecticut Colony*”), amely a későbbi Connecticut állam alapjának számított. Ekkor alakult meg a mai tagállami törvényhozás („*Connecticut General Assembly*”) elődje, valamint beindult a vallási élet is.

⁹⁵² *Connecticut (Est. 1633). Colonial America:* <http://www.smplanet.com/teaching/colonialamerica/colonies/connecticut> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁹⁵³ The Society of Colonial Wars in the State of Connecticut: <https://www.colonialwarsct.org/1614.htm> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

A mai Connecticut állam⁹⁵⁴ alapvetően három kolóniából jött létre. Időrendben az első „*Saybrook Kolónia*” („*Saybrook Colony*”) volt, amely viszont csak 1635 és 1644 között létezett, majd az 1636-ban létesült Connecticut Kolónia része lett. A kolónia alapítása ifjabb John Winthrop nevéhez fűződik, akinek édesapja jelentős szerepet játszott Massachusetts Bay Colony létrejöttében, de főképp Boston város alapításában (1630). A kolóniát egyébiránt William Fiennes (1582–1662), Saye és Sele első vikomtja és Robert Greville (1607–1643), Brooke második bárója után nevezték el. Mindkét angol nemes arról vált ismertté, hogy élesen bírálta I. Károly tizenegy éves egyeduralmát. A kolónia fejlődése az angol polgárháború idején megakadt, ezért is került sor Connecticut és Saybrook kolóniák egyesülésére. A legerősebb erőddel Saybrook település rendelkezett, emellett a kolónia területén további települések is létrejöttek – például Deep River (1635) –, de a kolónia fennmaradása nem volt biztosított.

13. táblázat: Saybrook Kolónia kormányzói (1635–1644)

I. Károly angol, ír és skót király uralkodása (1625–1649) idején	
	Kormányzó
	Kormányzás időszaka
1.	ifjabb John Winthrop (1606–1676)
	1635. november 25. – 1639
	Edward Gibbons (c.1600–1654)
	1635. november 25. – 1636. március
	Lion Gardiner (1599–1663)
	1636. március – 1636. április
	Lion Gardiner (1599–1663)
	1636. július – 1639
2.	George Fenwick (c.1603–1657)
	1639 – 1644. december 5.

Megjegyzés: Ifjabb John Winthrop bár Saybrook Kolónia kormányzója lett, de továbbra is Massachusetts Bay Kolónia területén élt, ezért nevében helyettes kormányzók látták el a feladatait. Forrás: *Saybrook Colony. Connecticut. World Statesmen.org Online Encyclopedia*: https://www.worldstatesmen.org/US_states_A-D.html#New-Haven (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

Connecticut Colony létrejötte (1636) után két évvel, 1638-ban alakult meg „*New Haven Colony*” („*New Haven Colony*”), amelynek léte nehézségek sorozata volt. Ennek oka, egyfelől, hogy Connecticuttal ellentétben nem rendelkezett alapokmánnyal, amely a létezését biztosította volna, másfelől a térség – a sziklás talaj miatt – mezőgazdaságilag kevésbé volt művelhető. Ráadásul az északi szomszéd Connecticut is egyre nagyobb befolyással bírt. Hiába voltak településalapítások – például az 1644-ben Branford alapítása, etc. – a kolónia hosszú távon nem tudott megmaradni. Kisebbségi viták után, 1664-ben egyesült Connecticuttal. Ezzel nagyjából ki is alakult a mai állam területe. A későbbiekben határkorrekciók miatt változott „*Connecticut Colony*” területe. A legjelentősebb határváltozás még 1664-ig végbement, amikor a kolónia megszerezte Long Island keletit, nagyobb hányadát.

14. táblázat: New Haven Kolónia kormányzói (1638–1649)

I. Károly angol, ír és skót király uralkodása (1625–1649) idején	
	Kormányzó
	Kormányzás időszaka
1.	Theophilus Eaton (c.1590–1658)
	1638. április 14 – 1658. január 7.

Megjegyzés: Theophilus Eaton megválasztására csak 1639. június 4-én került sor. Kormányzósága nem ért véget I. Károly kivégzésével, egészen 1658-ig hivatalban maradt. Még két utódja, William Leete (c.1611–1683) [1658, 1660–1665] és Francis Newman (1605–1660) [1658–1660] követte a kormányzói székben mielőtt 1665. január 5-én New Haven Kolónia beolvadt Connecticut Kolóniába. William Leete második ciklusa, „de facto”, csak 1661. október 30-ig tartott. Forrás: *New Haven Colony. Connecticut. World Statesmen.org Online Encyclopedia*: https://www.worldstatesmen.org/US_states_A-D.html#New-Haven (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁹⁵⁴ Érdekességként közöljük, hogy a „*Connecticut*” elnevezés indián eredetű. Jelentése: „*folyó, amin a dagály felfelé halad*”. Vö. Kis 1976, 311. p.

„Connecticut Colony” területén, I. Károly uralkodása idején több helységet is alapítottak. Példaként hozható Fairfield (1639), Stratford (1639), Guilford (1639), Greenwich (1640), Derby (1642), Black Rock (1644), Avon (1645), Farmington (1645), New London (1646) és Stonington (1649). A telepesek szigorú erkölcsi szabályok szerint élő independensek (kongrecionalisták) voltak, akiket a királyi hatalom nem ismert el. A kolonisták hivatalos elismerésére csak II. Károly uralkodása (1660–1685) idején, az 1662. március 23-án kiadott kiváltságlevél („royal charter”) értelmében került sor.⁹⁵⁵ Connecticut koronagyarmat lett. Később, 1686 és 1689 között „Új-Anglia Domínium” („Dominion of New England”) része volt – amely a New Jersey és Maine között elterülő angol területeket ölelte fel, Boston központtal –, majd 1689-től ismét önállóvá vált. Connecticut 1707-ig volt angol, majd 1776-ig brit kolónia.

Connecticut I. Károly uralkodásához kapcsolódó történelmének sötét fejezete volt az ún. „Pequot háború” („Pequot War”) [1636–1638]. A térségben élő Pequot indiánok szembehelyezkedtek az angolok terjeszkedésével. A konfliktus háborúba toroklott, amelybe a szomszédos Massachusetts Bay és Plymouth Colony is belesodrótak. A háború az indiánok jelentős részének lemészárlásával végződött. A túlélők rabszolgák lettek, akiket Bermudán, vagy a Karib-térségben adtak el legyőzőik.⁹⁵⁶

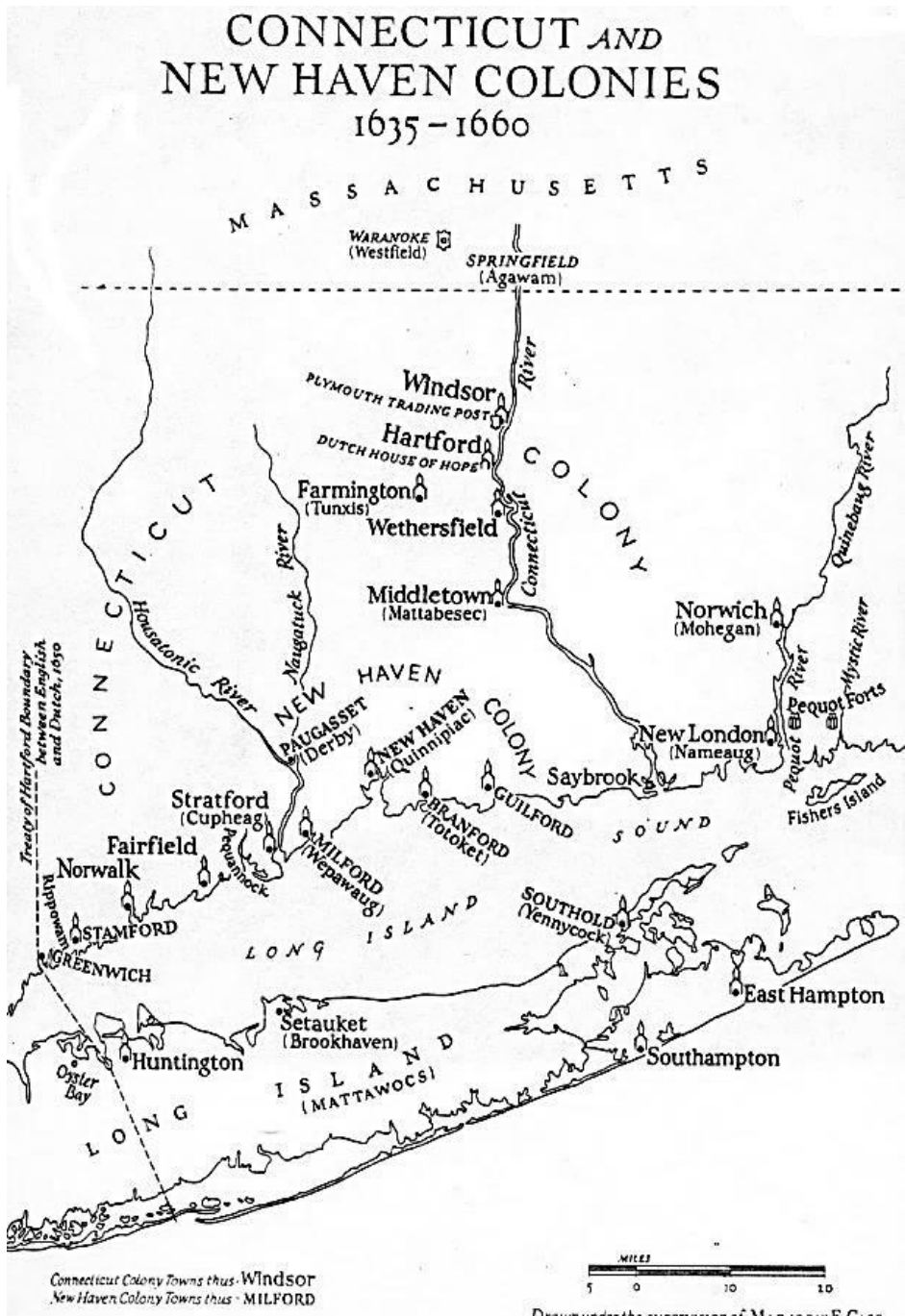
15. táblázat: Connecticut Kolónia kormányzói (1639–1649)

I. Károly angol, ír és skót király uralkodása (1625–1649) idején		
	Kormányzó	Kormányzás időszaka
1.	John Haynes (1594–1654)	1639. április 11. – 1640. április 9.
2.	Edward Hopkins (1600–1657)	1640. április 9. – 1641. április 11.
3.	John Haynes (második alkalom)	1641. április 11. – 1642. április 10.
4.	George Wyllys (1590–1645)	1642. április 10. – 1643. április 9.
5.	John Haynes (harmadik alkalom)	1643. április 9. – 1644. április 14.
6.	Edward Hopkins (második alkalom)	1644. április 14. – 1645. április 13.
7.	John Haynes (negyedik alkalom)	1645. április 13. – 1646. április 12.
8.	Edward Hopkins (harmadik alkalom)	1646. április 12. – 1647. április 11.
9.	John Haynes (ötödik alkalom)	1647. április 11. – 1648. április 9.
10.	Edward Hopkins (negyedik alkalom)	1648. április 9. – 1649. április 8.

Megjegyzés: John Haynes és Edward Hopkins kormányzósága nem ért véget I. Károly kivégzésével. John Haynes még három ciklust (1649–1650, 1651–1652, 1653–1654) ért meg, nyolc alkalommal volt kormányzó. Edward Hopkins ugyancsak további három alkalommal (1650–1651, 1652–1653, 1654–1655) foglalta el a kormányzói széket, összesen hét alkalommal volt Connecticut Kolónia első embere. Az angliai Essex grófságból származó John Haynes, a kolónia első kormányzója nagyon népszerű volt, azonban Connecticut alkotmánya nem tette lehetővé, hogy egy kormányzó két egymást követő ciklust vígven végig, ezért a nyolc ciklusa közötti szünetekben helyettes kormányzó volt. Ugyanez elmondható a Shropshire grófságból, Shrewsbury-ből származó Edward Hopkins „szünetelő éveiről” is. Hopkins az 1650-es években többet tartózkodott Angliában, mint Connecticutban. Hiába várták vissza az Újvilágba, inkább Oliver Cromwell kormányzatát segítette, végül, 1657-ben Londonban halt meg. Forrás: Vö. CUNINGHAM, CHARLES: *John Haynes of Connecticut*. In: Morison, Samuel Eliot et al. (szerk.): *The New England Quarterly. An Historical Review of New England Life and Letters*. Volume XII. Number 4. The New England Quarterly Co., Boston (Massachusetts, USA), 1939. 654–680. pp.; *Connecticut Colony. Connecticut*. World Statesmen.org Online Encyclopedia: https://www.worldstatesmen.org/US_states_A-D.html#New-Haven (Letöltés ideje: 2024. április 17.); *Edward Hopkins. Governor of the Colony of Connecticut*. The Museum Of Connecticut History: <https://museumofcthistory.org/2015/08/edward-hopkins/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁹⁵⁵ BARCK, OSCAR T. – LEFLER, HUGH T.: *Colonial America*. Macmillan. New York (New York, USA), 1958. 258–259. pp.; *The Society of Colonial Wars in the State of Connecticut*: <https://www.colonialwarsct.org/1614.htm> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁹⁵⁶ DUNN, RICHARD S. – SAVAGE, JAMES – YEANDLE, LAETTIA – WINTHROP, JOHN: *Journal of John Winthrop, 1630–1649*. Harvard University Press. Cambridge (Massachusetts, USA), 1996. 228. p.; KUPPERMAN, KAREN O.: *Providence Island, 1630–1641. The Other Puritan Colony*. Harvard University Press, Cambridge (Massachusetts, USA), 1993. 172. p.

Forrás: Connecticut (Est. 1633). Colonial America: <http://www.smlplanet.com/teaching/colonialamerica/colonies/connecticut> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

VII. 2. 1. 2. 1. 4. Rhode Island

Az „*Óceán Állam*” („*The Ocean State*”), azaz „*Rhode Island*” nemcsak „*Új-Anglia*”, hanem az egész Egyesült Államok legkisebb tagállama. Területe: 4 001 km². Akárcsak a szomszédos Connecticut esetében, „*Rhode Island*” területén is I. Károly uralkodása idején indult meg az angol kolonizáció.

„*Rhode Island*” nevének eredete vitás. Az egyik elmélet szerint a francia szolgálatba állt itáliai felfedezőtől, Giovanni da Verrazanótól (1485–1528) nyerte, aki a tengerpart hasonlatossága okán – a napjainkban Görögországhoz tartozó – Rodosz szigetéről nevezte el a területet. Más elmélet szerint az erre hajózó holland felfedezőtől, Adriaen Blocktól (c.1567–1627) kapta a térség a nevét, aki a „*Roodt Eylandt*”, azaz „*vörös sziget*” elnevezést használta a területre. A holland névadás esetleg a tengerparti táj őszi kékéről kapta nevét, de az sem kizárt, hogy a névadás a tengerpart egyes részein található vörös agyag színére utalhat.⁹⁵⁷

„*Rhode Island*” több kolóniából szerveződött egységes koronagyarmattá. Központi részét, a terület északi részén elhelyezkedő, ún. „*Providence Plantations*”, (≈„*Providence Telepítés*”) nevű területet és annak fővárosát, Providence-t, 1636 júniusában alapították. Az alapító Roger Williams (c.1603–1683) angol puritán vallási előljáró, teológus volt, akit vallási nézetei miatt – követőivel egyetemben – száműztek Massachusetts Bay Colony területéről. Ekkor, a száműzetés miatt, leltek új lakóhelyre a vallási vezető és követői Narragansett-öböl északi részén, ahol engedélyt kaptak a letelepedésre a Narragansett indián törzs főnökétől, Canonicus-tól (c.1565–1647). Roger Williams a területnek a „*Providence*”, azaz „*Gondviselés*” nevet adta, amely révén a puritán megköszönte az Úrnak az isteni gondviselést „a baj óráiban” a megmaradásért.

Kevéssel később, 1637/1638 körül egy újabb közösség telepedett le a térségben a „*Providence Plantation*” mellett fekvő „*Aquidneck Island*”, azaz „*Aquidneck-szigeten*”, amely terület a későbbiekben „*Rhode Island*” néven lett ismert.

Ahogy azt már említettük, az első telepések az 1630-as évek közepén érkeztek, azonban több hullámban újabb kolonisták jöttek. Egymás után, sorban következett „*Portsmouth*” (1638) és „*Newport*” (1639), majd „*Warwick*” (1643) kolóniák alapítása. Az első kettő a „*Rhode Island*” szigeten létesült, előbbi a sziget északi, utóbbi a déli részen épült ki. „*Warwick*” a „*Providence Plantations*” területétől délre alakult meg.

Portsmouth alapítása kapcsán megjegyezzük, hogy az 1638-ban alapított település, eredetileg a „*Pocasset*” nevet kapta, majd a következő évben, 1639-ben nyerte el a jelenleg is használt nevét. További jelentős változást hozott, hogy Portsmouth és Newport 1640-ben, egy kolóniát alkotva egyesült, valamint az egyesült „*Aquidneck Island*” 1644-ben felvette a „*Rhode Island*” nevet.⁹⁵⁸

A térségben alapított puritán, angol kolóniák, valamint azok települései folyamatosan Massachusetts Bay Colony nyomása alatt álltak, ezért szükségessé vált a helyzetük stabilizálása, amelyet az összefogásban láttak. Ezért egy küldöttség, Roger Williams vezetésével 1643-ban Angliába utazott, hogy engedélyt kérjen a kolóniák összefogása kapcsán. A deputáció 1643-ban meg is kapták a pátenst, amely kimondta a három, majd – később Warwickkel együtt – négy kolónia együttműködését.

⁹⁵⁷ Vö. ARNOLD, SAMUEL GREENE: *History of the State of Rhode Island and Providence Plantations. Volume I, 1636–1700*. D. Appleton & Company. New York (New York, USA) 1859. 70. p.; VERRAZANO, GIOVANNI: *Verrazano's voyage along the Atlantic coast of North America, 1524*. The University of the State of New York. Albany (New York, USA). 1916. 10. p.

⁹⁵⁸ *Rhode Island*. World Statesmen.org Online Encyclopedia: https://www.worldstatesmen.org/US_states_O-R.html (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

A négy kolónia, a korábban már említett „*Providence*”, valamint a szövetségre lépett „*Portsmouth*” és „*Newport*”, valamint a Samuel Gorton (1593–1677) által, 1642-ben alapított Warwick egy konföderációt hozott létre.⁹⁵⁹ A terület teljes egyesítéséről azonban még nem beszélhetünk, mert a kolóniák vezetői sem tudtak megállapodni. Példaként említhető, hogy William Coddington (c.1601–1678), előbb Portsmouth (1638–1639), majd Newport bírója (1639–1640), végül Rhode Island kormányzója (1640–1647) nem értett egyes Roger Williams célkitűzéseivel. Olyannyira nem, hogy felmerült annak a lehetősége is, hogy a Coddington által vezetett Portsmouth és Newport, Massachusetts Bay, vagy Plymouth Colony-val köt szövetséget. Végül ez sem valósult meg, de Coddington egészen 1647-ig ellenállt a Williams által 1643-ban megkapott szabadalomnak. Ekkor a négy kolónia rövid időre, 1647 és 1651 között, egyesült. Majd, 1651 és 1653/1654 között, a két rhode islandi kolónia, kormányzóval az élén, ismét elszakadt. Ezt követően (1654) végleg egyesült a négy kolónia (*Providence*, *Warwick*, *Newport* és *Portsmouth*). Előbb, 1654 és 1663 között, elnöke volt *Providence Plantations*-nek, majd 1663-tól kormányzó állt a nevet változtatott terület, immáron „*Rhode Island and Providence Plantations*” élén.⁹⁶⁰

A William Coddington és Roger Williams közötti nézeteltérés, illetve a térség közigazgatási értelemben vett egyesítésének vitás pontjai nem teljesen világosak. Annyi bizonyos, hogy a két „államférfi” nem szívelte egymást.⁹⁶¹ Másfelől Newport és Portsmouth kolóniák gyorsabban fejlődtek, mint *Providence*, valamint – az 1642 és 1646 között *Shawomet*-nek nevezett – *Warwick*. Coddington szerette volna ezt a kedvező helyzetet fenntartani, amely az egyesülés révén veszélybe kerülhetett volna.⁹⁶²

A teljesség igényével jegyezzük meg, hogy a mai „*Rhode Island*” déli részén – *Warwick*től délre – egészen a tengerpartig a *Narragansett* és a *Niantik* indián törzsek által lakott terület húzódott, ahol csak később épült ki „*de facto*” az angolok hatalma, azonban itt is kereskedelmi lerakatok, illetve települések létesültek.⁹⁶³ Ezen a területen, ahogy máshol is Észak-Amerikában, így „*Új-Angliában*” („*New England*”) az európaiak térnyerésével a helyi, őshonos indiánok visszahúzódása volt megfigyelhető.

Az előbbieken említett négy kolónia alapítása I. Károly uralkodásához kapcsolható. Mint egységesülő területhez (1647–1651, 1653/1654–1663), ugyancsak I. Károly uralkodásához kell visszanyúlnunk. Fontos kiemelni, hogy a térség elismerése, mint egységes „*koronagyarmat*” („*Royal Colony*”) csak jóval később, II. Károly angol, ír és skót király uralkodása idején, 1663. július 8-án az ún. „*Rhode Island Royal Charter*”, azaz „*Rhode Island kiváltságlevelé*” értelmében történt meg.⁹⁶⁴

⁹⁵⁹ Vö. ARNOLD 1859, 285. p.; DOAK, ROBIN S.: *Rhode Island*. In: Walsh, Laura (szerk.): *Life in the Thirteen Colonies*. Children’s Press. New York (New York, USA), 2004. 36. p.

⁹⁶⁰ Vö. BICKNELL, THOMAS WILLIAMS: *The History of the State of Rhode Island and Providence Plantations. Volume III*. The American Historical Society. New York (New York, USA), 1920. 979–985. pp.; DOAK 2004, 47–48. pp.; *Rhode Island*. World Statesmen.org Online Encyclopedia: https://www.worldstatesmen.org/US_states_O-R.html (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁹⁶¹ Vö. GORTON, ADELLOS: *The Life and Times of Samuel Gorton*. George S. Ferguson. Philadelphia (Pennsylvania), 1907. 33. p.

⁹⁶² Vö. BICKNELL 1920, 976–979. pp.; *The Attack on Shawomet*. Warwick. Rhode Island. Digital History Project: https://www.warwickhistory.com/index.php?option=com_content&view=article&id=92:conimicut-village-and-its-environs-the-attack-on-shawomet&catid=42&Itemid=95 (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁹⁶³ Vö. *Washington County, Rhode Island, United States*. Britannica Encyclopaedia: <https://www.britannica.com/place/Narragansett-Bay> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁹⁶⁴ ARNOLD 1859, 285–295. pp.; BICKNELL 1920, 1020–1022. pp.; KIS 1976, 319. p.; *Rhode Island: Consolidated Chronology of State and County Boundaries*. Atlas of Historical County Boundaries: https://publications.newberry.org/ahcbp/documents/RI_Consolidated_Chronology.htm#Consolidated_Chronol ogy (Letöltés ideje: 2021. június 7.)

A királyi kiváltságlevél jelentős szabadságjogokat adott a térségben élő, jobbra independens-puritán eredetű telepéseknek. Erre azért is volt égető szükség, mert továbbra is fennálltak a területi és határviták a szomszédos Connecticut, de főképp Massachusetts Bay kolóniák vezetésével. A kiváltságlevél „de jure” biztosította a terület egységét, illetve megmaradását. Biztosította a helyiek szabad mozgását, áthaladását a szomszédos kolóniák területén, etc. Ennek ellenére a szomszédos Massachusetts Bay és Connecticut kolóniákkal való területi viták közel egy évszázadig fennálltak.⁹⁶⁵

„Rhode Island” a királyi kiváltságlevél kiadását követően 1739-ig több vallási közösségnek is otthont adott, így például a baptisták, a kvékerek, a zsidók, etc. is letelepedtek a királyi gyarmaton.⁹⁶⁶ Ebben valószínűleg a helyi közösségek „progresszív szemlélete” is szerepet játszott, ugyanis „Rhode Island” területén eltörölték a boszorkányüldözést, az adósság miatti bebörtönzést és bizonyos esetekben a halálbüntetést kiszabását is.⁹⁶⁷ Talán megkockáztatható a kijelentés, hogy „Rhode Island” lakossága a haladó szellemiségről az elsők között tett tanúbizonyságot.

16. táblázat: Providence kormányzója (1636–1644)

Kormányzó		A hivatalviselés időszaka
1.	Roger Williams (c.1603–1683)	1636. június – 1644. szeptember 17.

Forrás: *Rhode Island. World Statesmen.org Online Encyclopedia:*
https://www.worldstatesmen.org/US_states_O-R.html (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

17. táblázat: Portsmouth bírói (1638–1640)

Bíró		A hivatalviselés időszaka
1.	William Coddington (c.1601–1678)	1638. március 7. – 1639. április 28.
2.	William Hutchinson (1586–1641)	1639. április 28. – 1640. március 14.

Forrás: *Rhode Island. World Statesmen.org Online Encyclopedia:*
https://www.worldstatesmen.org/US_states_O-R.html (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

18. táblázat: Newport bírója (1639–1640)

Bíró		A hivatalviselés időszaka
1.	William Coddington (c.1601–1678)	1639. április 28. – 1640. március 14.

Forrás: *Rhode Island. World Statesmen.org Online Encyclopedia:*
https://www.worldstatesmen.org/US_states_O-R.html (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

19. táblázat: Rhode Island (Newport, Portsmouth) kormányzója (1640–1647)

Kormányzó		A hivatalviselés időszaka
1.	William Coddington (c.1601–1678)	1640. március 14. – 1647. május 21.

Forrás: *Rhode Island. World Statesmen.org Online Encyclopedia:*
https://www.worldstatesmen.org/US_states_O-R.html (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

20. táblázat: Providence Plantations (Providence, Warwick) főtisztviselője (1644–1647)

Főtisztviselő		A hivatalviselés időszaka
1.	Roger Williams (c.1603–1683)	1644. szeptember 17. – 1647. május 21.

Forrás: *Rhode Island. World Statesmen.org Online Encyclopedia:*
https://www.worldstatesmen.org/US_states_O-R.html (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁹⁶⁵ Vö. ARNOLD 1859, 295. p.

⁹⁶⁶ DOAK 2004, 37. p.

⁹⁶⁷ Vö. *Rhode Island and Roger Williams. Chronicles of America:*
http://www.chroniclesofamerica.com/pilgrims-puritans/rhode_island_and_roger_williams.htm (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

21. táblázat: Providence Plantations (Providence, Warwick, Newport, Portsmouth) elnökei (1647–1651)

	Elnök	A hivatalviselés időszaka
1.	idősebb John Coggeshall (1599–1647)	1647. május 21. – 1647. november 27.
2.	Jeremy (Jeremiah) Clarke (1605–1652)	1648. május 16. – 1649. május 22.
3.	Roger Williams (c.1603–1683)	1649. március – 1649. május 22.
4.	John Smith (1602–1663)	1649. május 22. – 1650. május 23.
5.	Nicholas Easton (1593–1678)	1650. május 23. – 1651. augusztus

Forrás: Rhode Island. World Statesmen.org Online Encyclopedia:
https://www.worldstatesmen.org/US_states_O-R.html (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

15. térkép: Rhode Island térképe (1636–1659)

Forrás: Rhode Island Boundaries (1636–1659). About the Carter Roger Williams Initiative:
http://www.findingrogerwilliams.com/maps/cady_interactive (Letöltés ideje: 2023. június 7.)

VII. 2. 1. 2. 2. Maryland

„Maryland” a 17. századi vallási problémáknak köszönheti a létezését. A korábbiakban már említést tettünk az Anglia és Skócia, a 17. századi mindennapjait meghatározó „pápistaellenességről”. Annak ellenére, hogy a római katolikus vallás gyakorlása már VIII. (Tudor) Henrik angol király (1509–1547) regnálása óta – finoman fogalmazva is – „problémás” volt, mi több, törvénytelennek számított, a lakosság és – nem utolsósorban – a nemesség egy része kitartott, sokszor titokban, a hite mellett. Amíg „Új-Anglia” („*New England*”) területére alapvetően az angliai vallási kérdésekkel elégedetlen puritánok vándoroltak be, addig „Maryland” területe a katolikusok számára lett vonzó.

George Calvert (1579–1632), Baltimore első bárója (1579–1632) – I. (VI.) Jakab és I. Károly angol, ír és skót királyok egykori államtitkára – római katolikus vallású volt. Mivel a Stuartok viszonylag visszafogottak voltak a katolikusok megkülönböztetésében, üldözésében, ezért a báró engedélyt kért az uralkodótól, hogy kolóniát alapíthasson Észak-Amerika keleti partvidékén. Egyfelől, mert menedéket kívánt teremteni az angol katolikusok számára a korabeli üldöztetések miatt. Másfelől, mivel a szomszédos „Virginia” híres volt jól jövedelmező dohánytermesztéséről, az angol báró is szeretett volna ebből a haszonból részesülni. Megjegyezzük, hogy Baltimore első bárója már próbálkozott egy kolóniaalapítással „Új-Fundland” területén, de az végül egy sikertelen kísérlet maradt.⁹⁶⁸

I. Károly megadta az engedélyt bizalmasa számára, azonban George Calvert 1632. április 15-én elhalálozott. Emiatt a királyi oklevelet („*royal charter*”) 1632. június 20-án a fia, Cecil Calvert (1605–1675), Baltimore második bárója számára állították ki. Habár a királyi oklevél nem szól a katolikusokról, de alappal feltételezhető, hogy azok békés letelepedése érdekében adták ki.⁹⁶⁹ A kolónia alapítását a nemzetközi kapcsolatok is indokolták. Anglia féltékenyen nézte a hollandok térnyerését „Új-Anglia” és „Virginia” között a keleti partvidéken, ezért igyekeztek azt, „Maryland” megalapításával, keretek közé szorítani. Egyébiránt I. Károly messze nem szimpatizált a hollandok terjeszkedésével, de legfőképp azok sikeres közvetítőkereskedelmével. Hasonló jelenséget tapasztalhatunk a későbbiek folyamán „Karolinában”, ahol a „Floridából” induló, esetleges, észak felé irányuló spanyol térnyerést kívánták az angolok visszaszorítani.

„Maryland tartomány” („*Province of Maryland*”) a nevét – latinul „*Terra Mariae*”, angolul „*Maryland*” – I. Károly hitvese, az ugyancsak római katolikus (Bourbon) Mária Henrietta francia királyi hercegnő, angol, ír és skót királyné tiszteletére nyerte el.⁹⁷⁰ A telepések első csoportja – közel százötven-kétszáz fő –, akik az „Ark” és a „Dove” nevű hajókon Maryland partjaihoz érkeztek, katolikusok és protestánsok voltak.⁹⁷¹

⁹⁶⁸ Vö. CHISHOLM, HUGH: *Baltimore, George Calvert, 1st Baron*. In: Chisholm, Hugh (szerk.): *Encyclopædia Britannica*. Volume III (Austria-Bisectrix). Eleventh edition. Cambridge University Press. Cambridge, 1911. 287. p. (A továbbiakban: CHISHOLM (III. kötet) 1911.)

⁹⁶⁹ Vö. CHISHOLM (III. kötet) 1911, 287. p.; ISALAH, THOMAS: *The history of printing in America, with a biography of printers. Volume I*. Burt Franklin (New York, USA), 1874. 320. p.; GYÉMÁNT 2021, 147. p.; *The Charter of Maryland*. The Maryland State House. https://msa.maryland.gov/msa/mdstatehouse/html/archivesrm_charter.html (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁹⁷⁰ Vö. CURRAN, ROBERT EMMETT: *Papist Devils. Catholics in British America*. The Catholic University of America Press. Washington D.C., 2014. 29. p.; DIÓS ISTVÁN (főszerk.) – VICZIÁN JÁNOS (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon. VIII. kötet (Lone-Meszl)*. Szent István Társulat, az Apostoli Szentseké Könyvkiadója. Budapest, 2003. 778. p.; GYÉMÁNT 2021, 147. p.

⁹⁷¹ BURGAN, MICHAEL: *Maryland*. In: Levine, Matt (szerk.): *Life in the Thirteen Colonies*. Children’s Press. Chicago (Illinois, USA), 2004. 19–21. pp.

Maryland alapítói 1633. november 22-én indultak el Angliából és a Karib-térség érintésével, 1634. március 25-én érkeztek meg célállomásukhoz, „Blackstone Island” – napjainkban „St. Clement’s Island” – területére. A telepeseket a második báró unokaöccse, Leonard Calvert vezette, aki az érkezés után „Maryland” első kormányzója lett.⁹⁷² Kiemeljük, hogy napjainkban Maryland állam hivatalos ünnepét („Maryland Day”) március 25-én tartják, tisztelegve az első telepesek emléke előtt.⁹⁷³

A telepesek érkezését követően 1634. március 27-én került sor – Leonard Calvert vezetésével – „St. Mary’s City” megalapítására. A település egészen 1694-ig maradt a „Maryland” fővárosa. Ezt követően az 1649-ben, Virginiából érkező telepesek által alapított „Annapolis” – akkoriban „Anne-Arundel Town” – lett „Maryland” fővárosa. A település Cecil Calvert Baltimore második bárójának feleségéről, Anne Arundell-ről (c.1615–1649), férjezett nevén Anne Calvertről kapta a nevét.⁹⁷⁴

„Maryland” kezdeti népessége vallási tekintetben „elegyesek” számított, ezért a kolonizációt előmozdító Calverték előírták a vallási toleranciát a telepesek számára. Mivel az alapítást követően a törvényhozás is megindult, ezért két törvényt („Maryland Toleration Act”, 1634, 1649) is hoztak a vallási tolerancia jegyében, amelyek kimondták a vallásszabadságot.⁹⁷⁵ A törvényhozás („Maryland General Assembly”) kezdetben, 1634-től egykamarás volt, majd 1650-től kétkamarás lett.⁹⁷⁶ A közigazgatás is kezdett kiépülni, létrehozták az első megyéket: „St. Mary’s City County” (1642. január 24.), „Kent County” (1642. december 30.), etc. Emiatt seriffi hivatalokra is szükség volt. „St. Mary’s City County” esetében még 1642-ben megtörtént az alapítás, „Kent County” seriffi hivatala 1648-ban jött létre. „Maryland” népességszáma, a becslések szerint, 1640-ben még csak 583 fő, de 1650-ben már 4 504 fő lehetett.⁹⁷⁷

22. táblázat: Maryland kormányzói (1634–1649)

I. Károly angol, ír és skót király uralkodása (1625–1649) idején		
	Kormányzó	Kormányzás időszaka
1.	The Honourable Leonard Calvert	1634–1647
	John Lewger helyettes kormányzó	1637–1638
	Captain Thomas Cornwaleys, helyettes kormányzó	1638, 1641
	Giles Brent, helyettes kormányzó	1643–1644
	William Braithwait, helyettes kormányzó	1644
2.	Captain Richard Ingle (törvénytelenül bitorolta a hatalmat)	1644/1645–1646
3.	Captain Edward Hill (kinevezése törvénytelen volt)	1646
4.	Thomas Green	1647–1649

Forrás: *Governors under Proprietary and Parliamentary Government, 1634–1689*. Archives of Maryland Historical List Governors of Maryland, 1634–1689. Maryland State Archives: <https://msa.maryland.gov/msa/speccol/sc2600/sc2685/html/gov06.html> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁹⁷² Vö. BURGAN 2004, 19–21. pp.; *Maryland*. New Advent Catholic Encyclopedia: <https://www.newadvent.org/cathen/09755b.htm> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁹⁷³ *2015 Maryland Code – Legal Holyday*. Justia US Law: <https://law.justia.com/codes/maryland/2015/article-ggp/title-1/subtitle-1/section-1-111/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁹⁷⁴ RIDGELY, DAVID: *Annals of Annapolis*. Cushing & Brother. Baltimore (Maryland, USA), 1841. 34–35. pp.; STICKLES, FRANCES COPELAND: *A Crown for Henrietta Maria. Maryland’s Namesake Queen*. Maryland Historical Press. Friutland (Maryland, USA), 1988. 4. p.

⁹⁷⁵ CALVERT, CECILIUS: *Instructions to the Colonists by Lord Baltimore, 1633*. In: Hall, Clayton Coleman (szerk.): *Narratives of Early Maryland, 1633–1684*. Charles Scribner’s Sons. New York (New York, USA) 1910. 11–23. pp.; *Two Acts of Toleration: 1649 and 1826*. Maryland State Archives: <https://msa.maryland.gov/msa/speccol/sc2200/sc2221/000025/html/intro.html> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁹⁷⁶ Vö. *Senate. Origin & Functions*. Maryland Manual On-Line. A Guide to Maryland and its Government. <https://msa.maryland.gov/msa/mdmanual/05sen/html/senf.html> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁹⁷⁷ PURVIS 1999, 29. p.

VII. 2. 1. 2. 3. Virginia

Az angol kolonizációs törekvések Észak-Amerika területén már I. (Tudor) Erzsébet angol királynő uralkodása (1558–1603) alatt megindultak. A Egyesült Államok területén az angolok tartósabban először „*Virginiában*” jelentek meg, ha eltekintünk Sir Francis Drake (c.1540–1596) sikertelen kolonizációs próbálkozásától a mai „*Kalifornia államban*”. I. Erzsébet udvaronca, kalóza 1579. június 17-én, Anglia után, latinul „*Nova Albion*” („*New Albion*”) nevet adta annak a területnek, amelyet az angol korona számára birtokba vett. A források szerint emberei közül néhányat a helyszínen hátrahagyott és azt tervezte, hogy jelentősebb erőkkel visszatér, de erre végül már nem került sor. Habár Drake birtokba vette a területet, de ezt a lépést tényleges angol kolonizáció nem követte.⁹⁷⁸ „*New Albion*” inkább szimbolikus jelentéssel bírt, jelezte a jövőbeli egyre jelentősebb angol terjeszkedést Európán kívül.⁹⁷⁹

Komolyabb, azonban ugyancsak sikertelen próbálkozásnak számított I. (Tudor) Erzsébet másik udvaronca, Sir Walter Raleigh (c.1552–1618) telepítési kísérlete „*Virginia*” – napjainkban már „*Észak-Karolina állam*” – területén. Az Atlanti-óceán partján fekvő *Roanoke* telepet 1585-ben alapították, de már az első alapítási kísérlet kudarcba fulladt. Másodjára 1587-ben próbálkoztak meg a kolónia újrualapításával. A második telep történelme rejtélyes, mivel az 1590-re elnéptelenedett. Az akkor visszaérkező angol hajósok már senkit nem találtak a telepen, mintha elhagyták volna azt.⁹⁸⁰

A Múlt-kor Történelmi Magazin az alábbiak szerint szólt a kolónia elnéptelenedéséről: „(...) a telepesek időközben emeltek ugyan egy nagyobb erődítményt, de ez teljesen elhagyatott volt, és csupán a hátrahagyott nehéz vagy mozdíthatatlan tárgyak voltak benne. A település összes házát szétszedték, elemeiket valahova elszállították. Az „elveszett kolónia” 117 lakosát sosem találták meg – Amerika és Anglia közös történelmének máig ez a legnagyobb rejtélye.”⁹⁸¹

Érdekességként közöljük, hogy az első angol gyermek, aki – 1587. augusztus 18-án – az „*Újvilág*” területén született, Virginia Dare (1587–n.a.) volt. A gyermek annak a John White-nak az unokája volt, aki részt vett Sir Walter Raleigh 1585-ös expedícióján, illetve Raleigh megbízásából megalapította a „*Roanoke kolóniát*”. Virginia Dare, az alapító lánya, Eleanor Dare és veje, Ananias Dare gyermeke volt.⁹⁸²

„*Virginia*” elnevezése kapcsán érdemes megjegyezni, hogy I. (Tudor) Erzsébet angol királynő (1558–1603) nevét is megőrizte az utókor, mivel „(...) *Sir Walter Raleigh* nagy örömet szerzett neki azzal, hogy felajánlotta, az új amerikai gyarmatot róla nevezi el. Valószínűleg Virginia (virgin ~ szűz) az egyetlen olyan hely a Földön, amely egy vénkisasszonyról kapta a nevét.”⁹⁸³

⁹⁷⁸ CUMMINS, JOHN: *Francis Drake. The Lives of a Hero*. Palgrave Macmillan. London, 1997. 118. p.

⁹⁷⁹ SUGDEN, JOHN: *Sir Francis Drake*. Pimlico. London, 2006. 157. p.; WOODWARD, WILLIAM: *A Short History of the Expansion of the British Empire, 1500–1870*. Forgotten Books. London, 2017. 34. p.

⁹⁸⁰ QUINN, DAVID B.: *Set Fair for Roanoke. Voyages and Colonies, 1584–1606*. UNC Press Books. Chapel Hill (North Carolina), 1985. 67–87., 341–379. pp.

⁹⁸¹ *Megoldódhat Roanoke elveszett telepeséinek egyik rejtélye*. 2018. június 11. *Múlt-kor. Történelmi Magazin*: <https://mult-kor.hu/megoldodhat-roanoke-elveszett-telepeseinek-egyik-rejtelye-20180611> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁹⁸² HAWKS, FRANCIS LISTER: *History of North Carolina. Embracing the period between the first voyage to the colony in 1584, to the last in 1591*. E.J. Hale & Son. London, 1587. 204–208. pp.; MILLER, LEE: *Roanoke. Solving the Mystery of the Lost Colony*. Penguin Books. London, 2000. 27. p.; MILTON, GILES: *Big Chief Elizabeth – How England's Adventurers Gambled and Won the New World*. Hodder & Stoughton. London, 2000. 265. p.

⁹⁸³ HILLIAM 2007, 78. p.

Az előbbieken említett kolonizációs kudarc nem vette el az angol telepesek kedvét a további próbálkozásoktól. Épp ellenkezőleg, I. (VI.) Jakab regnálása idején jelentősebb lendületet vett a kolonizáció a mai „Virginia” területén. A tényleges gyarmatosítást azonban bizonyos „adminisztratív rendelkezések” előzték meg. Az uralkodó 1606. április 10-én adta ki az első kiváltságlevelét („*Royal Charter*”), amely az ún. „*First Virginia Charter*” néven vonult be a történelembe. A kiváltságlevelével egybekellett rendelkezett egy gazdasági társaság, az ún. „*Virginia Társaság*” („*Virginia Company*”) megalapításáról is. Az uralkodó jogot biztosított az új társaságnak arra, hogy a „Virginia” területén telepeket létesítsen és – a kereskedelem elősegítése végett – onnan nyersanyagokat szállítson Angliába.⁹⁸⁴

Érdekességként jegyezzük meg, hogy az angolok elsődleges célja alapvetően a kereskedelem, illetve a nyersanyagok beszerzése volt, nem pedig a gyarmatosítás. Ez az elgondolás csak a későbbiek folyamán „manifesztálódott”. Másodlagos – ugyanakkor igencsak fontos – célként jelent meg az a törekvés, hogy a spanyol hódításoknak a térségben véget vessenek. A spanyol jelenlét elsődlegesen a mai „*Florida állam*” területén volt jelentős, de fennállt a veszélye azok északi irányú terjeszkedésének is.⁹⁸⁵

Kevesek számára ismert, hogy „Virginia” a 17. század elején jóval nagyobb kiterjedésű volt, mint a mai „*Virginia és Nyugat-Virginia tagállamok*” (USA); megközelítőleg a mai „*Dél-Karolinától*” egészen „*Maine államig*” húzódott az Atlanti-óceán partvidékén. Legalábbis erre a térségre kapott a „*Virginia Társaság*” két osztálya („*division*”), a „*London Társaság*” („*London Company*”) és a „*Plymouth Társaság*” („*Plymouth Company*”) kolonizációs engedélyt. A „*London Társaság*” – hivatalos nevén „*Londoni Virginia Társaság*” („*Virginia Company of London*”) – a „*Virginia Társaság*” egyik osztályaként az északi szélesség 34° és 41° közötti térségre nyert kolonizációs tevékenységet. Ez a terület a mai „*Észak-Karolina*” és „*New York tagállamok*” közötti partvidéket ölelte fel.⁹⁸⁶ A „*Plymouth Társaság*” – hivatalos nevén „*Plymouth-i Virginia Társaság*” („*Virginia Company of Plymouth*”) – a „*Virginia Társaság*” másik osztálya volt. Utóbbi társaság az északi szélesség 38° és 45° közötti térségre nyert kolonizációs jogot, amely terület nagyjából a mai „*New Jersey*” és „*Pennsylvania tagállamoktól*” egészen „*Maine államig*” húzódott.⁹⁸⁷

Az előbbieken említett két társaság érdekeltségeiben – mint látható – volt „átfedés” az északi szélesség 38° és 41° foka között. A gazdasági és egyéb érdekellentét elkerülése érdekében I. (VI.) Jakab elrendelte, hogy a „közös területen” a két társaság által alapított települések, kereskedelmi lerakatok, etc. legalább száz mérföldes – ≈161 km-es – távolságban kell, hogy elhelyezkedjenek egymástól. Ennek ellenére megfigyelhető volt a rivalizálás a két társaság között.

Az angolok, a társaság-alapítás és a királyi kiváltságlevelével kiadása után, a tettek mezejére lépett. A „*Virginia Társaság*” három teljesen felszerelt vitorlás hajója, a „*Discovery*”, a „*Goodspeed*” és a „*Susan Constant*” – a „*London Társaság*” megbízásából – még 1606. december 19-én elhagyta a Temze torkolatát és az „*Újvilágba*” hajózott, fedélzetén az első telepesekkel.

⁹⁸⁴ Vö. PALMER – PALMER 1992, 166–168. pp.

⁹⁸⁵ BOKOR (VII. kötet) 1894, 280. p.

⁹⁸⁶ Vö. BROWN, ALEXANDER: *The Genesis of the United States*. Houghton, Mifflin and Company. Boston (Massachusetts, USA) – New York (New York, USA), 1890. 48–85. pp.

⁹⁸⁷ Vö. ANDERSON, ADAM: *An Historical and Chronological Deduction of the Origin of Commerce. Volume I*. Printed for A. Millar, J. and R. Tonson, et al. London, 1764. 471. p.

A hajóraj legnagyobb, egyben zászlóshajója 120 tonnás, 35 méteres „*Susan Constant*”, parancsnoka – és egyben a flotta főparancsnoka – Christopher Newport (1561–1617) volt. A három hajó 1607. április 26-án ért partot a mai Virginia Beach-nél, amelyet – a trónörökösről – „*Henrik-foknak*” („*Cape Henry*”) neveztek el. A telepesek és a tengerészek azonban hamarosan kevéssel távolabb vertek táborot, megalapítva a „*Jakab-erődöt*” („*Fort James*”).⁹⁸⁸

Az első permanens virginiai települést az uralkodó, I. (VI.) Jakab tiszteletére nevezték el. A Gergely-naptár szerint, 1607. május 14-én alapított helység lakosai kezdetben sok nehézséggel küszködtek. A 104, kizárólag férfi telepes közül, 1608 elejére csak 38 fő maradt életben. Az angolok mellett, kisebb számban – 1608-ban – németek és lengyelek, valamint már nők is érkeztek a településre, azonban a kolonisták közel 80%-a az éhínség és a betegségek miatt elhalálozott. A telepesek 1609/1610 telén élték át a legnagyobb viszontagságokat. A közel ötszáz fős települést az éhínség annyira megtizedelte, hogy 1610 tavaszát már csak 61 fő élte meg. Sajnálatos módon az első telepesek nem készültek fel arra, hogy maguk termeljék meg a „mindennapi betevő falatot”. Arra számítottak, hogy a helyi indiánokkal való kereskedésből, valamint az őshazából érkező angol szállítmányokból, illetve utánpótlásból látják el magukat. Az elgondolás, mint látható, katasztrofális következményekkel járt. Az éhezés súlyosságát mutatja, hogy a helyiek idővel a kannibalizmusra kényszerültek. Ráadásul nemcsak az ételmisszer, hanem a megfelelő minőségű ivóvíz is „hiánycikknek” számított.⁹⁸⁹

Az éhhalál, a betegségek, etc. által bekövetkezett veszteségek miatt „*Fort James*” 1610-ben egy nagyon rövid időre elnéptelenedett. Valószínű, hogy a helység végleg megszűnt volna, ha az 1610. június 7-én elhajózni szándékozó, életben maradt lakosságot egy másik, érkező angol hajó – amely ellátmányt is szállított – fel nem tartóztatja. A majdnem elnéptelenedő kolónia, idővel a dohánytermesztés miatt jelentősen meggazdagodott. „*Fort James*” a későbbiekben – 1616 és 1699 között – „*Virginia*” – 1624-től királyi kolónia („*Royal colony*”) – fővárosa lett, 1619-től immáron „*Jamestown*” néven. Érdekességként jegyezzük meg, hogy az amerikai angol gyarmatok területén a második városalapítás a helységhez köthető. Az első, Bermuda fővárosa, az 1612-ben alapított „*St. George’s*” volt.⁹⁹⁰

Ahogy azt már említettük a „rivális” „*Plymouth Társaság*” is létrehozott egy kolóniát jóval északabba, a mai „*Maine állam*” területén. „*Popham Colony*” azonban bő egy év elteltével, 1608-ban, elnéptelenedett, mivel a telepesek elhagyták azt.⁹⁹¹ A „*Plymouth Társaság*” működésében is nehézségek álltak be, ezért – 1624-ig – a „*London Társaságnak*” lett primátusa a „*Virginia Társaságon*” belül. Ezt támasztja alá, hogy 1609. május 23-án a király egy újabb kiváltságlevelet bocsátott ki. A második kiváltságlevél („*Second Virginia Charter*”) mind földrajzi, mind jogi értelemben kibővítette a „*London Társaság*” kiváltságait.

⁹⁸⁸ *Jamestown. Today in History - May 14*. Library of Congress, USA: <https://www.loc.gov/item/today-in-history/may-14/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁹⁸⁹ HUME, IVOR NOËL: „*We are starved.*” *Colonial Williamsburg* (archivált oldal): <http://www.history.org/Foundation/journal/Winter07/starving.cfm> (Letöltés ideje: 2024. április 17.); O'BRIEN, JANE: „*Proof*” *Jamestown settlers turned to cannibalism*. 2013. május 1. BBC News: <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-22362831> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁹⁹⁰ Vö. BILLINGS, WARREN M.: *Jamestown and the Founding of the Nation*. Thomas Publications. Gettysburg (Pennsylvania, USA), 1991. 35. p; HORN, JAMES: *A Land as God Made It. Jamestown and the Birth of America*. Basic Books. New York (New York, USA), 2006. 123–124. pp.

⁹⁹¹ *The Popham Colony of 1607*. Maine Department of Agriculture, Conservation & Forestry: https://www.maine.gov/dacf/parks/discover_history_explore_nature/history/popham_colony/index.shtml (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

A társaságnak komoly pénzügyi-gazdasági érdekeltsége is lett, mivel más gazdasági társaságok, de még magánszemélyek is „társulhattak”, azaz befektethettek a tengerentúli vállalkozásokba, illetve nyereséget szereztek azokból.⁹⁹²

Visszakanyarodva „*Viriniához*”, illetve „*Fort James*”-hez („*Jamestown*”). A nehézségek ellenére a térségben hamarosan beindult az élet. Olyannyira, hogy az Egyesült Államok mai területén az első halálbüntetést is éppen „*Viriniában*” szabták ki. George Kendall (c.1570–1608) kapitányt 1608. december 1-én a spanyoloknak való kémkedés, illetve árulás vádjával golyó általi halálra ítélték, majd kivégeztek.⁹⁹³

„*Viriniában*” minden bizonnyal szigorú szabályok szerint élhettek, mivel Sir Thomas Dale (c.1570–1619), a terület helyettes kormányzója (1611, 1613–1616), 1611 körül életbe léptette az „isteni, erkölcsi és haditörvényt”, amely halálbüntetést írt elő még olyan csekély vétségekért is, mint a szőlőlopás, a csirkék leölése, valamint az indiánokkal folytatott kereskedelem.⁹⁹⁴ A többször távollevő Thomas West (1577–1618), de la Warr bárója, a kormányzó (1608–1619) helyett eljáró helyettes kormányzó szigorú rendelkezései rendet teremtettek az angol kézen lévő területen. Emellett a nevéhez fűződik „*Bermuda Hundred*” közigazgatási terület, továbbá „*Bermuda Cittie*” („*City Point*”) és – a trónörökösről elnevezett – „*Henricus*” települések alapítása is.⁹⁹⁵

I. (VI.) Jakab uralkodása idején, 1619-ben, jelentek meg az első rabszolgák „*Jamestownban*”. Angol kalózok, holland zászló alatt közlekedő hajójukon, húsz angolai rabszolgát szállítottak ide, akikre feltehetően egy portugál hajó megtámadása következtében tettek szert. A rabszolgaság intézményesülése azonban „hivatalosan” csak 1640-től volt megfigyelhető, illetve 1660-tól már teljesen szervezetten működött. A rabszolgákat elsősorban a helyi dohányföldeken dolgoztatták.⁹⁹⁶

A virginiai kolonizáció idővel – „*Fort James*”, majd „*Jamestown*” határain túl is – folytatódott. Az angolok 1609-ben megalapították „*Mill Creek*” – a későbbi „*Phoebus*” – települést a Chesapeake-öböl mentén. A közelben, 1609 őszén, az angolok egy erődöt is létesítettek, amelynek a „*Fort Algernon*” nevet adták.⁹⁹⁷ A Chesapeake-öböl környékének népszerűségét mutatja, hogy az angol – virginiai – kolonizáció egy fő felvonulási területe volt.

A gyarmatosítók hamarosan egy újabb települést hoztak létre a környéken. Még 1610. július 9-én került sor „*Hampton*” megalapítására. A letelepedő angolok még egy anglikán templomot („*St. John's Episcopal Church*”) is alapítottak a településen.⁹⁹⁸

⁹⁹² *The Second Charter of Virginia; May 23, 1609.* Yale Law School: https://avalon.law.yale.edu/17th_century/va02.asp#1 (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁹⁹³ Vö. FROST, NATASHA: *Was the Colonies' First Death Penalty Handed to a Mutineer or Spy?* 2018. augusztus 24. History: <https://www.history.com/news/death-penalty-jamestown-virginia-colony> (Letöltés ideje: 2024. április 17.); WAKSMAN, DAVID: *Is there a Death Penalty in America?* Law Enforcement Today. The Law Enforcement Community (archivált oldal): <https://web.archive.org/web/20131230232544/http://lawenforcementtoday.com/tag/captain-george-kendall/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁹⁹⁴ *Early History of the Death Penalty.* Death Penalty Information Center: <https://deathpenaltyinfo.org/facts-and-research/history-of-the-death-penalty/early-history-of-the-death-penalty> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁹⁹⁵ CHISHOLM, HUGH: *Dale, Sir Thomas.* In: Chisholm, Hugh (szerk.): *The Encyclopædia Britannica. Volume VII (Constantine Pavlovich-Demidov).* Eleventh edition. Cambridge University Press. Cambridge, 1911. 763–764. pp.

⁹⁹⁶ *10 tény Jamestown angol kolóniáról.* 2019. március 6. Múlt-kor Történelmi Magazin: <https://multkor.hu/10-teny-jamestownrol-20190306> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁹⁹⁷ Vö. *Our History. As Old As America Itself.* Phoebus – Virginia: <https://www.phoebusva.com/history> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

⁹⁹⁸ *History of Hampton and America's Story.* Hampton – Virginia: <https://www.hampton.gov/91/History-of-City> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

„*Virginiában*”, 1611-ben újabb angol településalapításra került sor, amelynek a trónörökös iránti tiszteletből „*Henricus*”, illetve „*Henricopolis*” nevet adták. A település azonban nem sokáig létezett, mert 1622-ben a powhatan indiánok elfoglalták, lakosait megölték, a települést pedig felégették.⁹⁹⁹ (A sors iróniája, hogy egy évtizeddel korábban, 1612-ben a névadó trónörökös is elhunyt.)

„*Virginia*” 1613-ban egy újabb településsel gazdagodott. Ekkor alapították meg az angolok a már említett „*City Point*” városát, továbbá a „*Shirley Plantation*”-t („*Shirley ültetvényt*”) is. Ez utóbbi Virginia legrégebbi ültetvénye volt. Egy másik ültetvény az ún. „*Brandon Plantation*” létesítése is közel ez idő tájt, 1607–1614 körül ment végbe. A teljesség igényével jegyezzük meg, hogy 1613-ban hozták létre Virginia első közigazgatási egységét, a „*Bermuda Hundred*”-et, amely nemcsak egy területet, hanem egy kikötővárost is takart.¹⁰⁰⁰

A későbbiekben is történtek településalapítások Virginiában. Az 1618-ban alapított „*Wolstenholme Towne*” – akárcsak „*Henricus*”-t – 1622-ben az indiánok pusztították el. A „*Flowerdew Hundred Plantation*” nevű ültetvény, amelyet ugyancsak 1618-ban alapítottak túlélte az indiánokkal való összecsapást és a későbbiekben is prosperáló birtok volt. A gazdaság fő terménye – ahogy sok más ültetvény esetében – a dohány volt, de kukoricát is termesztettek, valamint állatállománya is jelentősnek számított. Az ültetvények kapcsán érdemes megjegyezni, hogy a „*James River*” („*Jakab folyó*”) északi és déli partján számos birtok jött létre, a legrégebbek még a 17. század első felében létesültek, de több ültetvény létesült a 18. és a 19. században is.

Érdekességként jegyezzük meg, hogy 1618-ban alapították meg „*Fort James*” („*Jamestown*”) rendőrállomását is, amely napjainkban a legrégebbi rendőrségnek számít az Egyesült Államokban. A kezdetben tíz főből álló helyi rendőrség elsődleges feladata a kormányzó védelme volt, elsődlegesen az ellenséges indiánokkal szemben.¹⁰⁰¹

Az 1619-es esztendőben jelentősebb közigazgatási változások érték „*Virginia*” területét. Az angolok által birtokba vett területet négy részre ún. „*Cittie*”-kre osztották, ezek a megyék előfutárai lettek. A négy *Cittie*: „*James*”, „*Charles*”, „*Henrico*” és „*Elizabeth*” voltak. I. (VI.) Jakab utódja, I. Károly angol, ír és skót király 1634-ben új felosztást vezetett be. „*Virginia*” területét már nyolc részre, megyére osztotta. A 17. század elején a szűkebb értelemben vett „*Virginia*” a tengerpartra, a Chesapeake-öböl környékére, valamint a „*James River*” környékére korlátozódott. A teljesség igényével jegyezzük meg, hogy az Egyesült Államok területén az első koloniális (törvényhozó) gyűlés 1619. július 30-án „*Virginiában*”, „*Jamestown*” városában ült össze. A helyi polgárok ekkor a város tempomában vitatták meg Virginia kolónia helyzetét.¹⁰⁰²

A szűkebb értelemben vett „*Virginiában*”, így a „*Jamestown*” térségben való megtelepedést nemcsak a mostoha körülmények, például a moszkitók, ebből kifolyólag a betegségek, valamint az éhínség nehezítették meg, hanem a spanyolokkal való hűvös és az őslakos indiánokkal való feszült viszony is.

⁹⁹⁹ *Henricus Historical Park*. Official Tourism Website of the Commonwealth of Virginia (archivált oldal): <https://web.archive.org/web/20050904235611/http://www.virginia.org/site/description.asp?AttrID=12867&MGrp=1&MCat=2> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹⁰⁰⁰ *Bermuda Hundred during the Colonial Period*. Encyclopedia Virginia: <https://encyclopediavirginia.org/entries/bermuda-hundred-during-the-colonial-period/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹⁰⁰¹ *The Duty to Protect, an Honor to Serve*. Virginia Division of Capitol Police: <https://dcp.virginia.gov/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹⁰⁰² *The First Legislative Assembly*. National Park Service: <https://www.nps.gov/jame/learn/historyculture/the-first-legislative-assembly.htm> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

Az „Újvilág” gyarmatosításában nagy erővel résztvevő, még erős katonai hatalommal rendelkező Spanyolország is féltékenyen figyelte az angol kolonizációs folyamatokat. Problémát okoztak továbbá a powhatan törzsszövetséggel való véres összecsapások (1609–1646) is. A háborúnak számos oka volt, mint például az európaiak terjeszkedése és földéhsége. Érdemes kiemelni, hogy „Virginia” azon része, ahol az angolok megjelentek több helyen mocsaras, földművelésre kevésbé alkalmas terület volt, ezért a jó minőségű termőföldek kincset értek. A termékeny földeket viszont az indiánoktól kellett elhódítani. További okként megemlíthető a felek közötti bizalmatlanság is. Az őshonos indiánok „betolakodóknak” tekintették az európaiakat, akik ráadásul „ismeretlen” betegségeket is behurcoltak magukkal. A keresztény, illetve puritán vallási tanok sem segítettek elő a békességet az angolok és az őshonos indiánok között. Az angol telepesek a túlélés, a megmaradás miatt is támadni kényszerültek. „De facto”, megkezdődött az őshonos, indián népcsoportok lakóhelyükről való kiszorítása, illetve szisztematikus kiirtása.

A powhatan indián törzsszövetség és az európai telepesek között három véres háború is kirobbant a 17. század első felében, ebből az utolsó kettő érintette I. Károly uralkodását (1625–1649). Az ún. „angol-powhatan háborúk” („Anglo-Powhatan Wars”) közül az elsőre 1610 és 1614, a másodikra 1622 és 1632, végül a harmadik háborúra 1644 és 1646 között került sor.

Az első háborút „Pocahontas békéje” zárta le. Az indiánok és az angolok közötti békét egy John Rolfe (1585–1622) nevű angol kolonista és az egyik indián törzsfőnök lányának, Pocahontasnak (c.1595–1617) az 1614. április 16-án megkötött házassága is megpecsételte. A házaspárról érdemes megjegyezni, hogy a férj, a virginiai „dohányexport” első jeles képviselője volt. Feleségével, Pocahontas-szal még Angliában is megfordultak, aki Gravesend városában (Kent) egy váratlan betegség következtében halt meg 1617 márciusában. „Pocahontas békéje” sem tarthatott sokáig. A következő háború már 1622-ben kirobbant. A fegyveres konfliktusok – habár az indiánok húzták a rövidebbet – végső soron mindkét félnek jelentős veszteségeket okoztak.¹⁰⁰³ A viszály „csúcspontját” a második háború jelentette, amely különösen véresre sikeredett. Az egyik alkalommal, 1622. március 22-én az indiánok meglepetésszerű támadást indítottak a telepesek ellen, amely az ún. „indián mészárlás” („Indian massacre”) illetve „jamestowni mészárlás” („Jamestown massacre”) néven lett ismert. A támadás során a telepesek harmadát, 347 főt – köztük Rolfe-t – gyilkoltak le. A mészárlás tragikus következményét végső soron azonban az indiánok viselték, mivel az angol telepesek viszálytárgtak. Rendszeressé váltak az indiánok településeinek és földjeinek feldúlása, továbbá az indiánok tulajdonában történő károkozás. A mészárlás ürügyet szolgáltatott arra is, hogy a következő évtizedekben az indiánok földjeit elvegyék.¹⁰⁰⁴

A „Virginia Társaság” anyagilag belerokkant a háborúkba, ezért I. (VI.) Jakab 1624. május 24-én megszüntette a társaságot, illetve annak két osztályát. Ettől kezdve Virginia felett az angol király gyakorolta a főhatalmat. Ez azt jelentette, hogy Virginia „de jure” ún. „koronagyarmattá” („Royal colony”) vált.¹⁰⁰⁵

I. (VI.) Jakab halála után, I. Károly uralkodása idején az első angol amerikai kolónia, „Virginia” jelentős fejlődésen, illetve további kiépülésen ment keresztül.

¹⁰⁰³ Vö. GRENIER, JOHN: *The First Way of War. American War Making of the Frontier, 1607–1814*. Cambridge University Press. Cambridge – New York (New York, USA), 2005. 20–30. pp.

¹⁰⁰⁴ Vö. PRICE, DAVID A.: *Love and Hate in Jamestown. John Smith, Pocahontas, and the Start of a New Nation*. Vintage Books, New York (New York, USA), 2003. 200–221. pp.

¹⁰⁰⁵ BOKOR (XVI. kötet) 1897, 887. p.

Az első jelentősebb változás a „törvényhozásban” volt tapasztalható. Korábban már tettünk arról említést, hogy „Virginia” fővárosa kezdetben az 1607-ban alapított „Jamestown” volt, amely település egészen 1699-ig töltötte be ezt a tiszteletet. Itt alakult meg – hivatalosan – 1619. július 30-án a legrégebbi törvényhozó testület az Egyesült Államok mai területén belül. Az ún. „Virginia General Assembly”-t, azaz „Virginia Általános Közgyűlését” a „Londoni Virginia Társaság” („Virginia Company of London”) rendelkezései alapján, a kormányzó munkájának segítése érdekében létesítették. A törvényhozó testület – amelyet olykor „Grand Assembly of Virginia”¹⁰⁰⁶ névvel is illették – kezdetben egykamarás volt. Az első időszakban a kormányzó, az „Államtanács” („Council of State”) tagjai, valamint a települések és „Jamestown” huszonekét választott képviselője alkották a tagjait. I. Károly uralkodása idején, 1642-ben a törvényhozás kétkamarássá vált, a felsőház az ún. „Virginia Governor’s Council” mellett megalakult az alsóház, az ún. „House of Burgesses” is. A későbbiekben további jelentősebb változások történtek, példaként hozható, hogy a két kamara neve is megváltozott. Kiegészítésként megjegyezzük, hogy akkoriban a „Virginia General Assembly” nemcsak törvényhozási, hanem törvénykezési feladatokat is ellátott a polgári és büntetőügyek tekintetében, mind első fokon, mind fellebbviteli szinten. Hozzáteesszük, hogy polgári ügyekben, mint fellebbviteli fórum csak bizonyos ügyekben járt el.¹⁰⁰⁷ A testület, illetve két kamarájának székhelye 1699-ig „Jamestown” maradt, ekkor átköltözött az új fővárosba, a napjainkban koloniális látnivalóiról híres „Williamsburgbe”.

I. Károly uralkodása idején jelentősebb közigazgatási változások is végbementek. „Virginia” kolonizált részeit 1634-ben „shire”-ekre – ≈, „megyékre” – osztották. Ezekből nyolcat alakítottak ki, amelyek a következők: „Accomac”, „Charles City”, „Charles River”, „Elizabeth City”, „Henrico”, „James City”, „Warwick River” és „Warrosquyoake”. A „shire”-ök többségét a királyi család tagjairól nevezték el. A „Charles” I. Károlyra, a „James” a néhai I. (VI.) Jakabra, „Elizabeth” I. Károly nővérére, „Henrico” a király megboldogult bátyjára, az egykori trónörökös, walesi hercegre, Henrik Frigyesre utalt. Később, de még I. Károly uralkodása alatt jelentős átnevezések történtek. „James City Shire” neve alig változott, 1634-ben mindössze „James City County” lett az új neve. „Warrosquyoake Shire” 1637-ben az „Isle of Wight”, „Accomac Shire” 1642-ben a „Northampton County” nevet vette fel. „Charles River Shire” 1643-ban ugyancsak jelentős névváltozáson esett át. I. Károly újszülött fia, Jakab, a yorki herceg – a későbbi II. Jakab angol, ír és skót király – után a „York Countyt” nevet kapta. „Elizabeth City Shire” 1636-ban a „New Norfolk County” nevet kapta, de a változtatás itt nem állt meg, mert 1637-ben azt is két részre „Upper Norfolk County” és „Lower Norfolk County” területére osztották. Hogy bonyolítsuk a képet, a „felső” rész 1646-ban a „Nansemond County” nevet vette fel. Hozzáteesszük, hogy ezek a változások csak I. Károly uralkodására jellemzőek, a későbbiekben további közigazgatási változtatások történtek. A jelentős népességnövekedés miatt 1648-ban újabb megye jött létre, az ún. „Northumberland County”.¹⁰⁰⁸ „Virginia” lakossága, a becslések szerint, 1620-ban 2 200 fő, 1630-ban 2 500 fő, de 1640-ben már 10 442 fő, 1650-ben pedig 18 731 fő lehetett. „Virginia” zömében – 98–99%-ban – fehérek lakta terület volt.¹⁰⁰⁹

¹⁰⁰⁶ Vö. *Annual Reports of Officers, Boards and Institutions of the Commonwealth of Virginia. Volume II.* Report of the State Librarian. Richmond (Virginia, USA), 1905. 123., 542–543. pp.

¹⁰⁰⁷ Vö. BARRADALL, EDWARD – RANDOLPH, JOHN: *Virginia Colonial Decisions. Volume I.* The Boston Book Company. Boston (Massachusetts, USA), 1909. 63. p.

¹⁰⁰⁸ Vö. *Virginia Counties 1643–1640.* Encyclopedia Virginia: <https://encyclopediavirginia.org/5737hpr-91fe5eb6aa7ae93/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹⁰⁰⁹ PURVIS 199, 129. p.

A területen újabb települések, illetve erődök is létesültek I. Károly idején. Még 1631-ben kezdték az angolok benépesíteni a Virginia-félszigeten található „Poquoson” („nagy mocsár”) nevű területet, de ebben az időben, 1636-ban jött létre a szárazföldön jóval beljebb a James River folyó mentén fekvő „Bremo Bluff” is. Még I. Károly idején jött létre 1632-ben „Middle Plantation” és „Rich Neck Plantation”, valamint 1645-ben „Green Spring Plantation”. „Middle Plantation” azért is nevezetes, mert 1632-től ott épült ki „Virginia” második – 1699 és 1779 közötti – fővárosa, a III. (II.) Vilmos angol, ír és skót királyról (1689–1702) elnevezett „Williamsburg”. Az erődök vonatkozásában „Fort Henry”-t érdemes megemlíteni, amely 1645-ben létesült. Ugyancsak I. Károly uralkodásához kapcsolódik „Jamestown” templomának felépítése (1639–1647), amely az legrégebbi – fennmaradt – anglikán templom az Egyesült Államok mai területén.

23. táblázat: Virginia kormányzói (1585–1590)

I. (Tudor) Erzsébet angol királynő uralkodása (1558–1603) idején	
Roanoke, „az elveszett kolónia”	
	Kormányzó
1.	Sir Walter Raleigh kormányzó
	Sir Ralph Lane, helyettes kormányzó
	John White, helyettes kormányzó
	Kormányzás időszaka
	1585–1590
	1585–1586
	1587–1590

Forrás: Vö. CARNEY, RICHARD: *Roanoke Island*. North Carolina History Project: <https://northcarolinahistory.org/encyclopedia/roanoke-island/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

24. táblázat: Virginia kormányzói (1606–1652)

I. (VI.) Jakab és I. Károly angol, ír és skót királyok uralkodása (1603–1649) idején	
A London Társaság kormányzói (1606–1624)	
	Kormányzó
1.	Edward Maria Wingfield
2.	John Ratcliffe
3.	Matthew Scrivener
4.	John Smith
5.	George Percy
6.	Sir Thomas Gates
7.	Thomas West, de la Warr harmadik bárója
	George Percy, helyettes kormányzó
	Sir Thomas Dale, helyettes kormányzó
	Sir Thomas Gates, megbízott kormányzó
	Sir Thomas Dale, helyettes kormányzó
	Sir George Yeardley, helyettes kormányzó
	Sir Samuel Argall, helyettes kormányzó
8.	Sir George Yeardley
9.	Sir Francis Wyatt
10.	Sir George Yeardley
11.	Francis West
12.	John Pott
13.	Sir John Harvey
14.	John West
15.	Sir John Harvey
16.	Sir Francis Wyatt
17.	Sir William Berkeley
	Richard Kemp, helyettes kormányzó
	Kormányzás időszaka
	1607. május 14. – szeptember 10.
	1607. szeptember 10. – 1608. július 22.
	1608. július 22. – szeptember 10.
	1608. szeptember 10. – 1609. szeptember
	1609. szeptember – 1610. május 23.
	1610. május 23. – június 10.
	1610. június 10. – 1618. március 28.
	1611. március 29. – május 19.
	1611. május 19. – augusztus
	1611. augusztus – 1614. március
	1614. március – 1616. április
	1616. április – 1617. május 15.
	1617. május 15. – 1619. április
	1618. április 18. – 1621. november 18.
	1621. november 18. – 1626. május
	1626. június – 1627. november 12.
	1627. november 14. – 1629. február
	1629. március 5. – 1630. március
	1630. március – 1635. május 7.
	1635. május 7. – 1637. január 18.
	1637. január 18. – 1639. november
	1639. november – 1642. február
	1642. február – 1652. március 12.
	1644. június – 1645. június 7.

Megjegyzés: Sir Francis Wyatt 1624. május 24. és 1626. májusa között már királyi kormányzó volt. Forrás: *Governors of Virginia. Governors under the Virginia Company of London, 1607–1624*. Encyclopedia Virginia: <https://encyclopediavirginia.org/entries/governors-of-virginia/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

VII. 2. 1. 2. 4. Karolina

„Karolina” – a későbbi „Észak-” és „Dél-Karolina” államok – szorosabb értelemben véve nem kellene, hogy jelen monográfia oldalai között szerepeljen, mivel a térségben a tényleges kolonizáció csak II. Károly angol, skót és ír király uralkodása (1660–1685) idején indult meg. Azonban nem kerülhetjük meg azt a tényt, hogy „Karolina” – ezáltal „Észak-” és „Dél-Karolina” is – a tragikus sorsú, „mártír uralkodóról” kapta a nevét. A „Carolina” elnevezés a latin „Carolus”, azaz a „Károly” férfi keresztnévből származik. II. Károly apja iránti tiszteletből adta a nevet a térségnek. Az elnevezés először abban a királyi kiváltságlevélben („royal charter”) szerepelt, amelyet II. Károly nyolc angol főúr (peer) részére állított ki, ezáltal azok jogot nyertek a térségben történő kolonizációra. A kegy alapjául a nyolc főnemes támogatása szolgált, amelynek köszönhetően II. Károly ismét elfoglaltatta az angol trónt az „Interregnum” (1649–1660) után.¹⁰¹⁰

Kiemeljük, hogy az 1663-ban kiadott kiváltságlevélben megjelölt, kolonizációra szánt terület túlmutat a mai „Karolina”, azaz „Észak-” és „Dél-Karolina” határán. Érintve voltak továbbá a később alapított „Georgia”, továbbá „Tennessee”, valamint „Alabama”, „Florida” és „Mississippi” térségének bizonyos részei is.¹⁰¹¹

Karolina térségében már I. Károly angol, ír és skót királynak is szándékában állt megindítani a kolonizációt. Ezért Sir Robert Heath (1575–1649) jogász, politikus számára 1629. október 30-án engedélyt adott, hogy az északi szélesség 31. és 36. foka között angol kolóniát létesítsen és azt uralkodója iránti tiszteletből „Carolana” névre keresztelje el. Heath-nek minden törekvése ellenére sem sikerült a területet benépesítenie. Eredetileg hugenottákat akart a térségbe telepíteni, de I. Károly csak anglikán vallású egyének letelepedést engedélyezte. Miután a törekvés sikertelenné vált, ezért Heath idővel átruházta a terület feletti jogait Henry Frederick Howard (1608–1652), Arundel tizenötödik earlje számára. A történelem azonban közbeszólt, kiobbant az angol polgárháború, a királyt kivégezték, ezért a kolonizáció megakadt. Az újabb – immáron sikeres – próbálkozásra a restauráció (1660) kezdetéig várni kellett. Csak II. Károly regnálása idején érkeztek az első telepések, akik megmaradtak a térségében, illetve ekkor került sor az első permanens települések alapítására is.¹⁰¹²

„Karolina tartomány” 1663. március 24-én – a királyi kiváltságlevél értelmében – jött létre, de 1665-ben az újabb királyi rendelkezés kiterjesztette a térség északi és déli határait. Később, a kormányzással kapcsolatos viták miatt, 1712. január 24-én kettéválasztották a tartományt. Az északi részből alakították ki „Észak-”, a déli részből pedig „Dél-Karolina tartományt”. További változtatások történtek. „Dél-Karolinából” 1732. június 9-én kiszakadt „Georgia tartomány”. Utóbbi névadója II. György brit király (1727–1760) volt. A három tartomány, „Észak-” és „Dél-Karolina”, valamint „Georgia”, 1776-ig volt angol, illetve 1707-től brit terület.

¹⁰¹⁰ A nyolc peer: George Monck (1608–1670), Albemarle első hercege, Edward Hyde (1609–1674), Clarendon első eralje, Anthony Ashley Cooper (1621–1683), Shaftesbury első earlje továbbá, John Berkeley (1602–1678), Berkeley of Stratton első bárója, Sir William Craven (1608–1697), Craven első lordja, valamint George Carteret (c.1610–1680), Sir William Berkeley (1605–1677), végül Sir John Colleton (1608–1666). *Historical Highlights of North Carolina*. Encyclopaedia. State Library of North Carolina. Internet Archive: <https://web.archive.org/web/20090205021230/http://statelibrary.dcr.state.nc.us/NC/HISTORY/HISTORY.HTM> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹⁰¹¹ POORE, BEN PERLEY (szerk.): *The Federal and State Constitutions, Colonial Charters, and Other Organic Laws of the United States. Volume II*. Government Printing Office. Washington D.C., 1877. 1382–1390. pp.

¹⁰¹² Vö. CUMMINGS, WILLIAM: *The Southeast in Early Maps*. Third Edition. University of North Carolina Press. Chapel Hill (North Carolina, USA), 1998. 14. p.; DANFORTH PRINCE: *Frommer's The Carolinas and Georgia*. John Wiley & Sons. Hoboken (New Jersey, USA), 2011. 11. p.

16. térkép: Észak- és Dél-Karolina, Virginia és Maryland térképe (1663–1729)

Drawn under the supervision of E. MERTON COULTER

Forrás: *The Carolinas* (Est. 1663). Colonial America: <http://www.smlplanet.com/teaching/colonialamerica/images/carolinas-map.jpg> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

VII. 2. 1. 2. 5. Kitekintés: Új-Németalföld (1614–1667)

„Új-Németalföld”, az egykori történelmi régió – amely 1614 és 1667 között létezett – nagyjából a mai New York, New Jersey és Delaware államok területére terjedt ki.

A hollandok előbb a Hudson folyó mentén terjeszkedtek. Megalapították – a mai New York állam fővárosa, Albany mellett fekvő – településeiket, előbb a „Fort Nassau” névre hallgató erődjüket, amelyet néhány év múlva, az áradások miatt, feladtak, ezt követően, 1624-ben került sor, kevéssel arrébb, „Fort Oranje” megalapítására. Mindkét települést a holland hercegi dinasztia után nevezték el. A környék gyarmatosítása, 1621 után, a „Holland Nyugat-indiai Társaság” megalapítását követően vett nagyobb lendületet. A hollandok egyre több területet vettek birtokba a mai New York, New Jersey, Pennsylvania, Delaware államok területén, de ideiglenesen megjelentek Rhode Island¹⁰¹³ és Connecticut államok térségében is.

„Új-Németalföld” központja, „Új-Amszterdam” („Nieuw Amsterdam”) – a mai New York városa – „hivatalosan” valamivel később keletkezett, annak ellenére, hogy a hollandok már korábban is ismerték a területet. A holland szolgálatban is állt, angol származású Henry Hudson (1587–1614) expedíciója élén már 1609 kora őszen megfordult a területen.¹⁰¹⁴ Az első állandó telepet, Manhattant¹⁰¹⁵ 1624-ben a hollandok alapították. A szigetet a német származású, de ugyancsak holland szolgálatban álló, és a holland nyelvet is beszélő, Peter Minuit (1580–1638), „Új-Németalföld” negyedik kormányzója (1626–1631) hatvan holland forintot érő „csecsebecséért” (fazekak, lábasok, horgászhorogok, szerszámok, etc.) 1626. május 24-én vásárolta meg az őslakos indiánoktól. A telepet ekkor hivatalosan „Új-Amsterdammak” nevezték el.¹⁰¹⁶ A hollandok 1624-ben egy kereskedelmi állomást létesítettek itt. Ennek oka, a gazdasági érdek; a hollandok az indiánokkal jelentős szőrmekereskedelmet folytattak.

A hollandok sikerrel harcoltak a terjeszkedő svédekkel, akik a „szomszédban” megalapították „Új-Svédország” („Nya Sverige”) nevű gyarmatukat. A svéd jelenlét (1638–1655) nem volt hosszú életű, a hollandok szerezték meg a területüket, amely a Delaware folyó mentén létesült „Fort Kristina”, a mai Wilmington (Delaware, USA) központtal.¹⁰¹⁷ Mivel a holland területek az angol kézen lévő „Új-Anglia” és „Virginia” között helyezkedett el, ezért az angolok érdekeit sértette a holland jelenlét. Ezért az első adandó alkalommal, a „második angol-holland háború” (1665–1667) előtt, „de facto” 1664-ben, megszerezték a térséget. A területszerzést a háborút lezáró, 1667. július 31-én aláírt, ún. „bredai békeszerződés” („Vrede van Breda”) szentesítette.¹⁰¹⁸

¹⁰¹³ Vö. ARNOLD 1859, 70. p.; VERRAZANO 1916, 10. p.

¹⁰¹⁴ Vö. PAULSON, TIMOTHY J.: *New York*. In: Levine, Matt (szerk.): *Life in the Thirteen Colonies*. Children’s Press. New York (New York, USA), 2004. 3–7. pp.

¹⁰¹⁵ Manhattan nevének indián jelentése, egyes vélekedések szerint a „dombok szigete”. Mások szerint az itt található ligetek fájáról kapta a nevét, amelyekből kiváló nyilvesszőket készítettek az őshonos indiánok. Vö. CARRICK – MARSH 2010, 202. p.; GODDARD, YVES: *The Origin and Meaning of the Name „Manhattan”*. In: Baker, Paula et al. (szerk.): *New York History*. Volume 91, Number 4. The New York State Historical Association. Cooperstown (New York, USA), 2010. 289–291. pp.

¹⁰¹⁶ CARRICK – MARSH 2010, 202. p.

¹⁰¹⁷ SCHVÉD BRIGITTA KINGA: *A 17. századi svéd gyarmatosítás egy rövid epizódja*. A Svéd Afrika Társaság (Svenska Afrikakompaniet) és a nyugat-afrikai svéd gyarmatosítás (1649–1663). In: Kiss Gábor Ferenc (főszerk.): *Belvedere Meridionale*. XXXI. évfolyam. 3. szám. Szeged, 2019. 26–29. pp.; WHITEHURST, SUSAN: *The Colony of New York*. The Rosen Publishing Group. New York (New York, USA), 2000. 10. p.

¹⁰¹⁸ FARNHAM, MARY FRANCES: *Documentary History of the State of Maine. Volume VII, Containing the Farnham Papers, 1603–1688*. The Thurston Print. Portland, 1901. 311–316. pp., FORD 1994, 37. p.; KUPPERBERG, PAUL: *A Primary Source History of the Colony of New York*. The Rosen Publishing Group Inc.. New York (New York, USA), 2006. 28–31. pp.

„Új-Amszterdamról” az alábbiakat érdemes megjegyezni: „Manhattan déli csücske egy holland városhoz hasonlított, még a szélmalom sem hiányzott. [...] Az első telepesek házaikat összevissza építették, így Lower Manhattan (Manhattan déli része) utcái máig is kanyargósak. A Broadway, amelyet akkor hollandul Breede Wegh-nek hívtak, egykor Weekquaesgeek Trailként ismert indián ösvény volt. Harlem is megtartotta holland nevét. A városban összevisszaság uralkodott, amíg csak Peter Stuyvesant rendet nem csinált. [...] Peter Stuyvesant [Új-Németalföld utolsó holland kormányzója (1647–1664)] zsarnok volt, aki szigorú törvényeket vezetett be – például utasításba adta, hogy a város kocsmáit este 9-kor zárják. [...] A gyarmat azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, és 1664-ben a hollandok különösebb ellenállás nélkül feladták az angoloknak, akik New Yorkra keresztelték át a helységet.¹⁰¹⁹

Megjegyezzük, hogy a térséget 1673 és 1674 között a hollandok ismét elfoglalták, de a „harmadik angol-holland háború” (1672–1674) 1674-ben lezáró „westminsteri békeszerződésben” („Vrede van Westminster”) végleg lemondtak a területről.

Az előbbieken említettük, hogy a holland telepesek „Új-Németalföldön” először a Hudson folyó mentén telepedtek le, egészen a mai Albany-ig („Fort Oranje”). Az első lakosok hollandok, illetve más, jobbára protestáns népek (pl. hugenotta franciák, etc.) közül kerültek ki.¹⁰²⁰ Ugyancsak említettük már, hogy a hollandok konfliktusba kerültek az angolokkal. A „második angol-holland háború” (1665–1667) előestéjén, 1664 őszén a hollandok, paradox módon, harc nélkül adták át „Új-Amszterdamot” a térségben erős flottával megjelent angolok számára. Ekkor nevezték át (Stuart) Jakab, yorki herceg – az angol flotta parancsnokának – tiszteletére a várost New Yorknak. Ezáltal „de facto” „Új-Németalföld” is angol kézbe került.

A teljesség igényével jegyezzük meg, hogy hollandok 1674 késő nyarán, valamint északabbra, a mai „Maine állam” területén, a Penobscot-öbölnél fekvő „Fort Pentagouet” erődöt elfoglalták a franciáktól, akik 1675 őszén visszafoglalták azt.

Habár a holland uralom az egykori „Új-Németalföld” területén 1667-ben, illetve 1674-ben véget ért, mégis számos holland telepes marad a térségben, akiknek lezármazottai mai napig jobbára az őseik által birtokba vett területeken élnek. Néhány, egykori amerikai elnök ereiben is holland vér csörgedezett. Példaként említhető Martin van Buren (1782–1862), az USA nyolcadik elnöke (1837–1841).

25. táblázat: Új-Németalföld kormányzói (1614–1667, 1673–1674)

	Kormányzó	Kormányzás időszaka
1.	Adriaen Jorissen Thienpont (Tienpoint)	1623–1624
2.	Cornelius Jacobszoon May (Meij)	1624–1625
3.	Willem van der Verhulst	1625–1626
4.	Peter Minuit (1580–1638)	1626. szeptember – 1632
5.	Bastiaen Janssen Krol (1595–1674)	1632. március – 1633
6.	Wouter van Twiller (1606–1654)	1633. április – 1638. március 28.
7.	Willem Kieft (1597–1647)	1638. március 28. – 1647. május 17.
8.	Petrus Stuyvesant (c.1612–1672)	1647. május 17. – 1664. október 1.
9.	Cornelis Evertsen de Jongste (1642–1706)	1673. augusztus 12 – 1673. szeptember 19.
10.	Anthony Colve (1644–1693)	1673. szeptember 19. – 1674. november 10.

Forrás: U.S. States N. New York. World Statesmen.org Online Encyclopedia: https://www.worldstatesmen.org/US_states_N.html#NJ (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹⁰¹⁹ BERMAN, ELEANOR (Magyarics Tamás ford.): *New York*. Harmadik, javított kiadás. Panemex Kft. – Grafo Kft. Budapest, 2002. 15–17. pp.

¹⁰²⁰ ROZA, GREG: *The Colony of New York*. The Rosen Publishing Group Inc.. New York (New York, USA), 2016. 6–7. pp.

VII. 2. 1. 2. 6. Kitekintés: Új-Svédország (1638–1655)

A 17. században a svédek is igyekeztek területet szerezni Észak-Amerika keleti partvidékén. A területi hódítást a svéd nagyhatalom kiépülése tette lehetővé. II. (Vasa) Gusztáv Adolf svéd király (1611–1632) belpolitikai reformjai és a svéd hadsereg katonai győzelmeinek következtében Svédország a 17. század második felére Észak-Európa ura lett, illetve Franciaország mellett jelentős európai hatalommá vált. A svédek egészen XII. Károly svéd király (1697–1718) uralkodásáig megtartották nagyhatalmi pozíciójukat. Az európai svéd hatalom kiépülése lehetővé tette, hogy a svédek – egy rövid „közjáték” erejéig – bekapcsolódjanak az Európán kívüli kolonizációba. A svéd gyarmat, „Új-Svédország” 1638 és 1655 között létezett. A terület a Delaware folyó alsó folyása mentén abból a célból létesült, hogy a svédek részt vegyenek az akkoriban nagy hasznot hozó dohánytermesztésbe, valamint szörmekereskedelembé.¹⁰²¹

A kolónia alapítását adminisztratív lépések előzték meg. Még 1626-ban sor került az ún. „Söderkompaniet” („Déli Társaság”), más néven „Nya Sverigekompaniet” („Új Svédország Társaság”) megalapítására. Az alapítás gondolata – paradox módon – egy flamand kereskedőtől, Willem Usselinx-től (1567–c.1647) származott, aki ebből a célból még 1624 őszén felkereste II. Gusztáv Adolf svéd királyt Göteborgban. Az uralkodónak tetszett az elgondolás, ezért a flamand kereskedőnek „zöld utat” adott. A gazdasági társaság megalapítására, a királyi kiváltságlevél értelmében, 1626. június 14-én került sor. A gazdasági tevékenység, illetve a kolonizáció megkezdése azonban váratott magára. Egyfelől a „harmincéves háború” (1618–1648) svéd szakaszának (1630–1635) eseményei, másfelől a konkurencia „ellenlépései” miatt. Ez utóbbi esetben példaként hozható, hogy az 1630-as években a társaság hajóit a spanyolok, de a hollandok is nagy előszeretettel foglalták el.¹⁰²²

Hosszú éveknek kellett eltelnie, hogy az első svéd expedíció 1637 végén kihajózzon Göteborg kikötőjéből az „Újvilág”, azaz Amerika partjai felé. Jól jellemzi a korabeli nyereségorientált holland-flamand mentalitást, hogy a térségben való jelenlétük ellenére a jövedelmező svéd üzleti vállalkozást is támogatták. A svéd expedíció mögött Samuel Blommaert (1583–1651), flamand kereskedő állt, aki a Holland Nyugat-indiai Társaság igazgatója (1622–1629, 1636–1642) is volt. Az első svéd expedíciót ráadásul az a vesztfáliai származású, de hollandul is jól beszélő Peter Minuit (c.1580/1585–1638) vezette, aki megvásárolta – hatvan holland gulden értékű „csecsebecséért” 1626. május 24-én – Manhattan szigetét a helyi indiánoktól, a hollandok számára.¹⁰²³

A svéd expedíció hajói – a Kalmar Nyckel és a Fogel Grip – végül 1638. március végén érkeztek meg a Delaware-öbölbe. Az öbölbe torkolló Delaware-folyó alsó részén került sor „Új-Svédország” fővárosa, „Fort Christina” megalapítására, amelyet (Vasa) Krisztina svéd királynőről (1632–1654) neveztek el. Az egykori svéd település utódja, Wilmington, napjainkban (2024) Delaware állam legnépesebb városa.¹⁰²⁴

¹⁰²¹ Vö. BOKOR JÓZSEF (központi szerk.): *A Pallas Nagy Lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben. VIII. kötet (Gesztely-Hegyvárm).* Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság. Budapest, 1894. 354–356. pp.; BOKOR (XV. kötet) 1897, 303–304. pp.

¹⁰²² *Usselinx, Willem.* In: Westrin, Th (szerk.): *Nordisk familjebok. Konversationlexikon och Realencyklopedi.* Trettioförsta Bandet, Ural – Vertex. Nordisk familjeboks förlags aktiebolag. Stockholm, 1921. 9–80. pp.

¹⁰²³ CARRICK – MARSH 2010, 202. p.; KLEIN, PIETER W.: *De Trippen in de 17e eeuw.* Routhledge. London, New York (New York, USA), 1999. 374. p.

¹⁰²⁴ Vö. WORTH, RICHARD: *Delaware.* In: Levine, Matt (szerk.): *Life in the Thirteen Colonies.* Children’s Press. Chicago (Illinois, USA), 2004. 19–20. pp.

„Új-Svédország” – „Fort Christina” és környéke – egyre inkább kezdett kiépülni. Érdekességként megjegyezzük, hogy Svédország a 17. század első felében viszonylag gyéren lakott országnak számított, ahol bár voltak jelentősebb népességkoncentrációk, például a főváros, Stockholm, de hatalmas területek voltak lakatlanok vagy alig lakottak. Ezért a svéd uralkodók a kivándorlás ellenében a bevándorlást támogatták. Ezért érdekes, hogy a kivándorlók egy része olyan bűnözők voltak, akik választhattak, vagy végrehajtják az ítéletet rajtuk Svédországban, vagy legalább öt évre áttelepednek „Új-Svédországba”. A későbbiekben egyre több svéd és finn önkéntes csatlakozott hozzájuk. Az önkéntesek jóformán az egész Svéd Birodalomból érkeztek, de a többségük a mai Svédország területéről indult útnak. Megjegyezzük, hogy a svédek minél inkább csökkenteni akarták a finnek számát a birodalmon belül, ezért a finnek kivándorlása kifejezetten támogatott volt. Olyan eset is előfordult, hogy a svéd erdőkben élő finneket erőszakkal hurcolták el a lakóhelyükről és Göteborg kikötőjében – útnak az „Újvilág” felé – hajóra rakták őket.¹⁰²⁵

Az első időszakban több száz telepes indult útnak „Új-Svédország” felé, a svédek és finnek mellett németek, dánok, hollandok, de még észtek is.¹⁰²⁶ „Új-Svédország” kezdett egyre inkább kiépülni. „Fort Christina” után további svéd erődített helyek jöttek létre a Daleware folyó mentén, a mai Delaware, New Jersey, valamint Pennsylvania államok területén. Ilyenek voltak – többek között – az 1643-ban „Fort Nya Elfsborg” (Salem, New Jersey) és „Fort Nya Göteborg” (Essington, Delaware) vagy az 1647-ben megalapított „Fort Nya Korsholm” (Philadelphia, Pennsylvania). A telepesek a területen őshonos irokéz indiánokkal is többé-kevésbé megértették magukat, ráadásul kereskedni is tudtak velük. Sokkal nagyobb problémát jelentett más európai népek jelenléte a térségben. Földrajzi fekvésénél fogva „Új-Svédország” legnagyobb „ellenlába” az 1614-ben megalapított „Új-Németalföld” volt, de a szomszédos Virginiával sem ápoltak jó viszonyt. A hollandok és az angolok rossz szemmel nézték a svédek terjeszkedését a térségben. Végül a belső feszültségek és a hollandokkal való összecsapások jelentették a svéd gyarmat végét. Az ágyúkkal felszerelt hollandok több svéd erődöt is megostromoltak. A „végjátékban” „Fort Christina” 1655. szeptember 14-én kapitulált, másnap a svédek átadták az erősséget. A kor szokásainak megfelelően nagy „csinnadrattával”, zászlókkal és dobszó kíséretében vonultak el a svédek, akik összesen tizenkét, jobbára nyereséges expedíciót indítottak „Új-Svédországba”.

26. táblázat: Új-Svédország kormányzói (1638–1655)

Krisztina (1632–1654) és X. Károly Gusztáv (1654–1660) svéd uralkodók idején	
Kormányzó	Kormányzás időszaka
1. Peter Minuit (c.1580/1585–1638)	1638. március 29 – június 15.
2. Måns Nilsson Kling (1600–1657)	1638. június 15. –1640. április 17.
3. Peter Hollander Ridder (1608–1692)	1640. április 17. –1643. február 15.
4. Johan Björnsson Printz (1592–1663)	1643. február 15. – 1653. október 31
5. Johan Pappegoja (n.a.–1667)	1653. november 1. –1654. május 27.
6. Johan Risingh (1617–1672)	1654. május 27. –1655. szeptember 15.

Forrás: *Delaware. U.S. States A-D. World Statesmen.org Online Encyclopedia*: https://www.worldstatesmen.org/US_states_A-D.html#Delaware (Letöltés ideje: 2024. április 17.); *Delaware. States A-D. Rulers*: <http://rulers.org/usstat1.html> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹⁰²⁵ Vö. LOUHI, E. A.: *The Delaware Finns*. Internet Archive – Wayback Machine <https://web.archive.org/web/20100217192805/http://www.genealogia.fi/emi/art/article298be.htm#top> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹⁰²⁶ Vö. *Estonians in North America 1627–1896. The Colonial and Frontier Era*. OoCities.org (archivált oldal): <http://www.oocities.org/vienna/8921/colonial.html> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

VII. 2. 1. 2. 7. Kitekintés: Florida, mint Új-Spanyolország része

A korai Stuart uralkodók, azaz I. (VI.) Jakab és I. Károly uralkodása idején, a spanyol kolonizáció kevésbé volt fenyegető az angolokra nézve, mint a svéd, de legfőképp a holland, ettől függetlenül nem szabad elfeledkeznünk róla. A spanyolok térnyeréséről elsősorban – a mainál egykor nagyobb kiterjedésű – „Florida” kapcsán kell szólnunk.

Közismert, hogy a spanyolok Kolumbusz Kristóf (1451–1506), a genovai származású felfedező segítségével 1492. október 12-én fedezték fel Amerikát. Habár az új kontinens fedezésének tényét, Amerigo Vespuccinak (1545–1612), a firenzei származású, ugyancsak spanyol szolgálatba állt felfedezőnek köszönheti a világ, akiről az „Újvilágot” („Mundus Novus”) is elnevezték „Amerikának” („Americas”).¹⁰²⁷

A spanyolok kezdetben a Karib-szigetvilág környékét fedezték fel, de hamarosan már a kontinens szárazföldi részeit hódították meg. Az Azték Birodalom legyőzése (1521) után nem sokkal a spanyolok létrehozták, Mexikóváros („Ciudad de Mexico”) központtal, az ún. „Új-Spanyolország Alkirályságát” („Virreinato de Nueva España”). Ennek a hatalmas – nagyjából Costa Ricától Oregonig (USA), illetve bizonyos időszakban (1789–1795) Kanada területére is átnyúló – közigazgatási egységnek a része volt „Spanyol Florida” („La Florida”) is.¹⁰²⁸ Habár határait nem határozták meg pontosan, de nemcsak a mai értelemben vett Florida tartozott hozzá, hanem az Egyesült Államok déli partvidékének zöme is. Emellett megjegyezzük, hogy „Karolina”, azaz a későbbi „Észak-” és „Dél-Karolina” – kezdetben spanyol érdekeltségnek számított.

„Floridát” 1513-ban Juan Ponce de Leon (1474–1521) spanyol konkvisztádor, Puerto Rico kormányzója (1508–1509, 1510–1511, 1515–1519) fedezte fel az expedíciója során, amikor az „örök ifjúság forrását” kereste. A spanyolokat ugyanis nemcsak a Föld kincsei – például az arany, ezüst, etc. – érdekelték, hanem a halhatatlanság is. „Florida” – éppen virágzó – partvidékét 1513 húsvétján fedezték fel, ezért a térségnek a „Pascua Florida” („Virágos Ünnepe”) nevet adták.¹⁰²⁹

A spanyolok, bár nem találták meg a halhatatlanság forrását, ráadásul Juan Ponce de Leonnal is mérgezett indián nyílvevő végzett „Florida” kolonizációja során, jelenlétük mégis folyamatossá vált a térségben. Mivel a terület nemesfémekben nem volt gazdag, ráadásul a betegségek, az indiánok, az éghajlati viszonyok – például a hurrikánok – etc. rengeteg nehézséget okoztak, ezért a térség leginkább, mint „pufferzóna” volt a spanyolok számára jelentős. A katolikus hit terjesztése érdekében kiépített missziós rendszer, amely „Karolinában” is megfigyelhető volt, a 17. századra már egyre inkább visszaszorult. Emellett 1639 körül az angolok, valamint a franciák is megjelentek „Karolina” térségében. A 17. század folyamán az angolok folyamatosan délre tolták „Florida” határait, de a 17–18. századtól a franciák is jelentős területeket szereztek – például a XIV. Lajos francia királyról (1643–1715) elnevezett, kezdetben hatalmas kiterjedésű „Louisiana” („La Louisiane”) vonatkozásában. A francia terület kezdetben a Mississippi folyó torkolatától egészen Montana államig (USA) húzódott. Az angol és francia terjeszkedés miatt kezdett kialakulni a mai értelemben vett, azzal majdnem azonos „Florida”. A szembenállás a három gyarmatosító között azonban még hosszú ideig fennmaradt.¹⁰³⁰

¹⁰²⁷ BOKOR JÓZSEF (központi szerk.): *A Pallas Nagy Lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben. I. kötet (A-Aradmegye)*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, 1893. 543. p.

¹⁰²⁸ Vö. *Espanoles y británicos en el Territorio de Nutka*. Tras La Última Frontera: <https://traslaultimafrontera.com/espanoles-en-el-territorio-de-nutka/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹⁰²⁹ CARRICK – MARSH 2010, 107–108. pp.

¹⁰³⁰ Vö. BOKOR (VII. kötet) 1894, 280–281. pp.

VII. 2. 1. 3. Angol jelenlét Bermudán

„Bermuda” szigetcsoportját még a 16. század hajnalán a spanyolok fedezték fel. A spanyolok közül elsőként, 1505-ben, a „La Garça” nevű hajó, Juan de Bermúdez parancsnoksága alatt, érte el a szigetcsoport partjait. A spanyol hajó a híres spanyol kikötővárosból, Cadizból az „Újvilág”, a mai Mexikó partjai felé vette az irányt. A spanyolok nem folytattak telepítéseket, ennek ellenére a szigetcsoportot a hajó kapitányáról nevezték el,¹⁰³¹ aki igencsak aktív tengerjáró volt; 1495 és 1519 között tizenegy alkalommal hajózott az „Újvilág” vizeire.¹⁰³² Az expedícióinak köszönhetően hamarosan 1511-ben megjelent az első, igencsak kezdetleges, térkép a „Bermudáról”. A szigetcsoportot kezdetben a spanyolok és a portugálok használták készleteik feltöltésére, de a viharos időjárás, továbbá a szellemekről és az ördögről szóló babonák miatt nem telepedtek le a spanyolok által az „Ördög szigeteinek” nevezett szigetcsoporton.¹⁰³³ A szigeten hallott „démoni hangok” feltehetően a bermudai viharadártól („*Pterodroma cahow*”) származtak. Az előbbie miatt „Bermudának” kezdetben nem volt állandó népessége. Alkalmassint hajótörtek vetődtek ide, akiket többnyire megmentettek. Ennek oka, hogy „Bermuda” a hajózási útvonalak mentén feküdt, Európa és az „Újvilág” között.¹⁰³⁴ Az angol kolonizáció is egy hajótörés folytán vette kezdetét. A „Virginiát” kolonizáló „Virginia Company” hajói, így a háromszáz tonnás „Sea Venture”, Sir George Somers (1554–1610) admirális parancsnoksága alatt – úton, más hajókkal „Virginiába” – a szigetcsoportnál, 1609. július 24-én viharba került. A flotta szétszóródott, a „Sea Venture” pedig zátonyra futott. (A hajótörés ábrázolása „Bermuda” címerében is látható, a „*Quo Fata Ferunt*” („*Amerre a sors visz*”) latin jelmonddal.)¹⁰³⁵ „Bermudát” az angol vitorlás hajótöröttei vették birtokba, illetve térképezték fel az angol korona számára. A szigetcsoport egyébiránt szoros kapcsolatban állt „Virginiával”, ezért kezdetben, egy ideig, közigazgatásilag is hozzá tartozott. I. (VI.) Jakab idején, 1612-ben került sor az első település „Saint George” (korábban „New London”) alapítására.¹⁰³⁶ Az angolok a későbbiekben a szigetcsoport különböző részein erődöket építettek, hogy biztosítsák a hatalmukat. A helyi parlament, amely – az angol (brit) után – a „Nemzetközösség” legrégebbi parlamentje, 1620-ban alakult meg.

A növekvő népességszámú szigetcsoporton I. Károly uralkodása idején egyre nagyobb hasznot hozott a dohánytermesztés, gyöngyhalászat, etc. Az idilli állapotot az angol polgárháború, majd a király kivégzése zavarta meg. „Bermuda” királpárti volt, elhatárolódott a puritán hatalomtól. I. Károly kivégzése után, 1650-ben az angol parlament betiltotta a kereskedelmet a szigetcsoporttal, illetve már a szigetcsoport lerohanását tervezte, de a feleknek – a „status quo” fenntartása mellett – sikerült megegyezniük.

¹⁰³¹ MORISON, SAMUEL ELIOT: *The European Discovery of America. The Southern Voyages, 1492–1616*. Oxford University Press. Oxford – New York (New York, USA), 1974. 580. p.

¹⁰³² BARREIRO-MEIRO, ROBERTO: *Las Islas Bermudas y Juan Bermúdez*. Instituto Historico De Marina. Madrid, 1970. 9–11. pp.

¹⁰³³ BAKER, JUANA: *Looking At The Tale Of The „Isle Of Devils”*. Bernews: <http://bernews.com/2014/10/looking-tale-isle-devils/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹⁰³⁴ FORBES, KEITH ARCHIBALD: *Bermuda's Earliest History from 1500 to 1699*. Bermuda Online: <http://www.bermuda-online.org/history.htm> (Letöltés ideje: 2023. június 7.)

¹⁰³⁵ DAN, MAJOR: *July 25, 1609: When and How Was Bermuda Colonized? The Fascinating Story*. History & Headlines: <https://www.historyandheadlines.com/july-25-1609-when-and-how-was-bermuda-colonized-the-fascinating-story/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹⁰³⁶ *Bermuda – History and Heritage*. Destination Hunrer, 2007. november 6., Smithsonian.com: <https://www.smithsonianmag.com/travel/bermuda-history-and-heritage-14340790/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

VII. 2. 1. 4. Angol jelenlét a Karib-térségben

A Karib-térségben megforduló első európai hajósok a spanyolok voltak, akik a 15. század alkonyán, illetve a 16. század hajnalán felfedezték a térséget. Az angolok csak később jelentek meg a „színen”. I. (VI.) Jakab uralkodása idején az angolok mindössze kezdetleges próbálkozásokat tettek a Karib-térségben való megtelepedésre. Erre az egyik példa „*Saint Lucia*”, ahol az őslakosság ellenséges viselkedése miatt nem sikerült megmaradniuk: „(...) 1605-ben 67 angol telepes érkezett a szigetre, de öt hét múltán csak 19 maradt életben közülük, ezért csónakba szállva ők is elmenekültek Venezuelába. A következő két évszázadban franciák és angolok vetélkedtek a szigetért, miközben teljesen kiirtották az indiánokat.”¹⁰³⁷ „*Saint Lucia*” mellett az angolok „*Saint Kitts*” szigetén is megfordultak, amelyet „*Saint Christopher Island*” névvel is illetnek. A sziget az utazók, a vándorok és a tengerészek (hajósok) védőszentjéről, „*Szent Kristófról*” kapta a nevét.¹⁰³⁸ Még I. (VI.) Jakab uralma idején előbb az angolok (1623), majd – immáron I. Károly országglása alatt – a franciák (1625) is telepet létesítettek a szigeten, akik rövid időre összefogtak. Ennek oka, hogy a növekvő európai betelepülés miatt a sziget törzsfőnöke, Tegremond összefogásra szólította fel a környékbeli szigetek őslakóit. A szervezkedést azonban elárulták és az európaiak gyorsabbak voltak. Százhusz őslakost álmában mészároltak le. A következő nap 2–4 000 karibi őslakost tereltek össze, majd a „*Bloody River*” („*Véres folyó*”) mellé hurcolták, ahol a „*Bloody Point*”, azaz a „*Véres pontnál*” gyilkoltak le közel kétezret közülük. Ezt a szomorú eseményt a történelem az ún. „1626. évi *Kalinago* népirtás”-nak („*Kalinago Genocide of 1626*”) nevezi.¹⁰³⁹ Ezt követően az életben maradt karibok jelentős része „*Dominika*” szigetére menekült.¹⁰⁴⁰

I. (VI.) Jakab halálának évében (1625) az angolok több karibi szigeten is megjelentek, így például – a spanyolok után a „*Szent Keresztről*” („*Santa Cruz*”) elnevezett¹⁰⁴¹ – „*Saint Croix*” szigetén, ahová 1625-ben, az angolok mellett holland telepesek, illetve később „*Saint Kitts*” szigetéről idevándorolt franciák is letelepedtek.¹⁰⁴²

„*Saint Croix*” mellett „*Barbados*” szigetére az 1620-as évek második felétől kezdtek betelepülni az angolok mellett a skót és az ír kolonisták is. A spanyolok által „*szakállas*” („*Los Barbados*”) jelzővel¹⁰⁴³ illetett sziget az itt honos fügefá („*Ficus citrifolia*”) szakállra emlékeztető gyökereiről kapta a nevét. Feljegyzések szerint az angolok már 1620-ban birtokba vették a szigetet. Azonban ez az aktus hivatalosan inkább csak 1625. május 14-én történt, amikor John Powell vezetésével az angol hajósok partra szálltak és királyuk, I. (VI.) Jakab nevében az angol korona részévé nyilvánították a szigetet.¹⁰⁴⁴ Nem tudhatták, hogy az angol király még 1625. március 27-én elhunyt.

¹⁰³⁷ BALÁZS DÉNES: *Közép-Amerika és a Nyugat-indiai szigetek*. Panoráma Kiadó. Budapest, 1986. 641. p.

¹⁰³⁸ DEDEK CRESCENS (II.) 1900, 61–62. pp.

¹⁰³⁹ A „*kalinago*” kifejezés a Kis- és Nagy-Antillák karibi őslakosait jelölte. HAURHOLM-LARSEN, STEFFEN: *A Grammar Of Garifuna*. University of Bern. Bern, 2016. 7–9. pp.

¹⁰⁴⁰ DU TERTRE, JEAN-BAPTISTE: *Histoire générale des Antilles habitées par les François, Volume II*. Jolly. Paris, 1667. 5–6. pp.; HUBBARD, VINCENT: *A History of St. Kitts. The sweet trade*. Macmillan Caribbean. London, 2002. 17–18. pp.

¹⁰⁴¹ *St. Croix. Facts & History. The Virgin Islands Best Guide*: <https://www.vinow.com/stcroix/history/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹⁰⁴² WESTERGAARD, WALDEMAR: *The Danish West Indies Under Company Rule (1671–1754)*. The Macmillan Company. New York (New York, USA), 1917. 206–209., 222–225., 235., 243. pp.

¹⁰⁴³ SAUER, CARL ORTWIN: *The Early Spanish Main*. University of California Press. Berkeley – Los Angeles (Kalifornia, USA), 1966. 193. p.

¹⁰⁴⁴ *Visit Barbados - The Official Barbados Tourism Guide*: <https://www.visitbarbados.org/discover/barbados-heritages/colonial-past> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

A kolonizáció kevésbé később indult meg. Az első települést, az elhunyt angol király után „*Jamestown*” néven 1627. február 17-én alapították.¹⁰⁴⁵ A települést később „*Holetown*”-nak nevezték át. A szigetre – főképp a cukornád-ültetvényeken való munkavégzés céljából – már a kezdetektől afrikai rabszolgákat hurcoltak be az angolok.

Ahogy számos más szigetet, „*Antiguát*” is a spanyolok fedezték fel. A spanyolok után jóval később, csak 1632-ben jelentek meg az angolok, akik birtokba is vették a szigetet. Az első angol telepesek, „*St. Kitts*” szigetéről érkeztek. „*Antigua*” gyorsan fejlődött, egyfelől a cukornád-ültetvények, másfelől a központi fekvése miatt.¹⁰⁴⁶ Az angolok a cukornád mellett dohányt, gyömbért és indigót is termesztettek.

„*Montserrat*” szigetén is 1632-ben jelentek meg az angolok, akik ugyancsak birtokba vették ezt a szigetet is. „*Húsz évvel később nagyobb ír csoport érkezett a szigetre, s ők Emerald Isle-nek (Smaragd-szigetnek) nevezték el, mivel a növényzet élénkzöld színe elhagyott szülőföldjükre (Írországra) emlékeztette őket.*”¹⁰⁴⁷ Az előbbi időzethez kapcsolódóan jegyezzük meg, hogy a katolikus írek egy kisebb csoportja már az első időkben megérkezett a szigetre. Egyébiránt *Montserrat* szigetét ugyancsak a „*St. Kitts*” szigetéről, 1632-ben érkező telepesek vették birtokba.¹⁰⁴⁸ „*Montserrat*on” ugyancsak cukornádat, továbbá indigót, dohányt, etc. termesztettek.

A „*Bahama-szigeteken*” 1648 körül kezdődött az angol gyarmatosítás. A szigetecsoport már az 1620-as évek végén az angolok érdeklődésének középpontjába került, bejelentették rá az igényüket, de a kolonizáció csak közel húsz évvel később indult. A kolonizáció azoknak az angol puritánoknak köszönhető, akik a nagyobb vallási szabadság miatt elhagyták a „*Bermudát*”, hogy az új lakóhelyükön, új életet kezdhessenek. Az ún. „*Eleutheran Adventurers*” (≈„*szabadság kalandorai*”) nevű puritán közösséget, William Sayle (c.1590–1671) kapitány vezetésével, azért utasították ki a királypárti „*Bermudákról*”, mert nem voltak hajlandók a királyra, illetve a koronára felesküdni. Az első telepesek, akik közel hetvenen lehettek, és 1649-ben további puritánokkal egészültek ki, a „*Bahamákon*” a megmaradást illetően nagy nehézségekbe ütköztek. Az új-angliai, főképp massachusetts bay-i puritán testvéreik igyekeztek rajtuk segíteni, azonban a telepesek egy része, idővel visszatért a „*Bermudára*”. A „*Bahama-szigetek*” sikeresebb kolonizációja csak a restauráció (1660) után indult meg.¹⁰⁴⁹

Habár az „*Interregnum*” (1649–1660) időszakához kapcsolódik, megemlítjük, hogy 1650-től „*St. Kitts*”-ről érkező angol telepesek kolonizálták „*Anguillát*” is.¹⁰⁵⁰

¹⁰⁴⁵ BECKLES, HILARY MCD. – DOWNES, ANDREW: *The Economics of Transition to the Black Labor System in Barbados, 1630–1680*. In: Rotberg, Robert I – Rabb Theodore K. (szerk.): *Journal of Interdisciplinary History*. Volume XVIII. Number 2. MIT Press, Cambridge (Massachusetts, USA) – London, 1987. 7. p.

¹⁰⁴⁶ Vö. *Antigua's History and Culture*. Antigua and Barbuda: <https://www.antigua-barbuda.org/Aghis01.htm> (Letöltés ideje: 2024. április 17.); *History of Antigua and Barbuda*. Britannica Encyclopaedia: <https://www.britannica.com/place/Antigua-and-Barbuda/History> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹⁰⁴⁷ BALÁZS 1986, 595. p.

¹⁰⁴⁸ *History of Montserrat*. Encyclopaedia Britannica: <https://www.britannica.com/place/Montserrat-island-West-Indies/History> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹⁰⁴⁹ Vö. BAKER, CHRISTOPHER P.: *Bahamas. Turks & Caicos*. Lonely Planet. Hawthorn (Australia), 1998. 21–22. pp.; PRIMUS V.: *Cast your bread*. 2010. május-június. Harvard Magazine: <https://www.harvardmagazine.com/2010/05/cast-your-bread> (Letöltés ideje: 2024. április 17.); *The Commonwealth of the Bahamas History*. Internet Archives: https://web.archive.org/web/20160315003806/http://www.bahamashclondon.net/uploads/Fact_Sheet_on_History.pdf (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹⁰⁵⁰ Vö. PETTY, COLVILLE L.: *Anguilla*. Encyclopaedia Britannica: <https://www.britannica.com/place/Anguilla-island-West-Indies/History> (Letöltés ideje: 2024. április 17.); PRESTWOOD LUCAS, CHARLES: *A Historical Geography of the British Colonies. The West Indies*. General Books LLC. Memphis (Tennessee, USA), 2009. 143. p.

VII. 2. 2. Afrikai kontinens

A 17. század első felében az angolok érdeklődésének középpontjában – a kolonizációt illetően – elsősorban Észak-Amerika keleti partszakasza, valamint a Nyugat-Indiák álltak. Az ún. „*Angol Kelet-indiai Társaság*” révén folyamatosan belefolytak az Ázsiával folytatott mesés kereskedelemben is, amely az Indiai-óceánon folytatott kalóztevékenységet ismerve nem volt veszélytelen vállalkozás.¹⁰⁵¹

Afrikában az angolok csak később a „*restauráció*” (1660) után szereznek egyre nagyobb területeket, addig kevésbé volt jelentős az angol jelenlét. Az angolokat megelőzték a portugálok és a hollandok, akik már felismerték, hogy Afrika nyugati partszakaszát érintve jól jövedelmező rabszolga-kereskedelmet folytathatnak. A hollandok azonban idővel, a 17. század elején kiszorították a portugálokat az Aranypartról, és átvették a jövedelmező rabszolga-kereskedelem nagy részét. A térség „kincseinek” (arany, elefántcsont, rabszolga, etc.) kiaknázása felkeltette már európai államok figyelmét is. Így megpróbálnak csatlakozni a kereskedelemhez a svédek, a dánok, a franciák és az angolok is. A 18. század hajnalán még brandenburgi erőd is épült a területen. A 16. és 18. század között az európai hatalmak az erődök építésével kívánták megkönnyíteni a kereskedelmet és a kizsákmányolást.¹⁰⁵²

Az angol jelenlét kezdetei I. (VI.) Jakab regnálásáig vezethetők vissza. Ekkor jött létre a „*Company of Adventurers of London Trading to the Ports of Africa*”, röviden „*Guinea Company*”, amelynek kiváltságlevelét még 1618-ban adta ki az uralkodó. A király harmincegy évre szóló monopóliumot biztosított a részvénytársaság számára, hogy Nyugat-Afrika kincseivel kereskedhessenek. Ezek a „kincsek” az arany, az elefántcsont, a festékanyagáért keresett vörös fa, a rabszolgák, etc. voltak. A társaság tevékenységei köre – ahogy a neve is mutatja – Guinea, valamint Elefántcsontpart területére terjedt ki.¹⁰⁵³ Az arany beszerzésében azonban az angolok költséges vállalkozásai kezdetben nem jártak sikerrel, pedig 1618 és 1621 között a Gambia folyóhoz három expedíciót is küldtek. A nagy veszteségek, illetve a király támogatása miatt, a parlament egyre inkább bírálta a társaság működését. Mindez oda vezetett, hogy a „*Company of Merchants Trading to Guinea*” nevű társaság 1631-ben új kiváltságlevellet nyert immáron I. Károlytól, aki, ugyancsak harmincegy évre, már a Fehér-fok (Mauritánia-Nyugat-Szahara) és a Jöreménység-fok (Dél-Afrikai Köztársaság) között engedélyezte a kereskedelmi tevékenységet.¹⁰⁵⁴ A természeti erőforrásokban gazdag Nyugat-Afrika, az elefántcsont, a nyersbőr, a viasz, a vörös fa, az ámbra és a gumiarábikum „hazája” volt. A legfontosabb kincsek azonban az arany számított. A rabszolga-kereskedelemmel együtt az előbbi áruk hatalmas hasznot hoztak, főképp a 17. század második felétől.¹⁰⁵⁵

¹⁰⁵¹ Vö. GÁTHY VERA: *India. Történelem, politika, gazdaság és vallástörténet*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar. Budapest, 2012. Magyar Elektronikus Referenciamű Szolgáltatás (MeRSZ): https://mersz.hu/hivatkozas/m388itpg_28 (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹⁰⁵² Vö. *Africa and the British Empire*. The British Empire: <https://www.britishempire.co.uk/maproom/africa.htm> (Letöltés ideje: 2024. április 17.); THOMAS, HUGH: *The Slave Trade. The Story of the Atlantic Slave Trade, 1440–1870*. Simon and Schuster. New York, 2013. 177. p.

¹⁰⁵³ Vö. PORTER, ROBERT: *The Crispe Family and the African Trade in the seventeenth Century*. In: Fage, John Donnelly – Gray, J. Richard – Oliver, Roland Anthony (szerk.): *Journal of African History*, Volume IX, No. 1. Cambridge University Press. London – New York (New York, USA), 1968. 57–77. pp.

¹⁰⁵⁴ Vö. PORTER 1968, 57–77. pp.; *The Global Ambitions of the Guinea Company and the Early Modern Orient*. Medieval and Early Modern Oriens (MEMOs): <https://memorients.com/articles/the-global-ambitions-of-the-guinea-company-and-the-early-modern-orient> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹⁰⁵⁵ *The Guinea Company*. AmericanHistoryPodcast: <https://americanhistorypodcast.net/ecw-25-the-guinea-company/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

VII. 2. 3. Ázsiai kontinens

„»A kereskedelem a csatorna, melyen át a jólét beömlik országunkba« – mondta I. Jakab angol király 1622-ben, amely jól tükrözte az angol gondolkodást a kereskedelem fontosságával kapcsolatban.”¹⁰⁵⁶ A „történet” azonban valamivel korábban kezdődött. I. (Tudor) Erzsébet angol királynő (1558–1603) 1600. december 31-én kiadta azt a kiváltságlevelet, amelynek értelmében hivatalosan létrejött az ún. „Angol Kelet-indiai Társaság”. „A szervezet a távol-keleti kereskedelemről származó nyereség révén évtizedeken belül óriási tőkére tett szert, megvetette lábát az indiai szubkontinensen, idővel pedig az ázsiai brit gyarmatosítás egyik legfőbb zászlóvivője lett.”¹⁰⁵⁷

Az egykoron nyilvánosan működött részvénytársaság, kereskedelmi előjogokkal rendelkezett Indiában, valamint a Távol-Keleten. Az angolok előbb a mai Indonézia szigetvilágát (Kelet-India) célozták meg, de a hollandok idővel „elhalászták” előlük a térséget, ezért idővel kénytelenek voltak áthelyezni tevékenységüket Indiába.¹⁰⁵⁸ Kelet-Indiában – a mai Indonéziában – két kereskedelmi telephelyet is létesítettek az angolok, az egyiket Jáva szigetének nyugati részén, „Bantamban”, a másikat az ún. „Fűszer-szigeteken”.

A 17. században az angolok fokozatosan Indiába tették át működésük központját, ahonnan előbb a portugálokat, majd a holland, a francia, valamint a dán és a svéd vetélytársaikat is kiszorították.¹⁰⁵⁹ (A portugáloknak csak kisebb területeik – Goa, etc. – maradtak meg.) Az angolok még I. (VI.) Jakab uralkodása idején megvetették a lábukat Machilipatnamban (1611) és Suratban (1615/1619). I. Károly uralkodása idején India délkeleti részén, az ún. „Koromandel-parton” terjeszkedtek az angolok. Ekkor, 1639-ben, alapították első erődjüket, a „Szent György-erődöt” („Fort St. George”) Madras (Chennai) településen. A következő évtizedekben több erődöt is létesítettek a térségben. Megjegyezzük, hogy I. Károly uralkodásának végén, 1647-ben már huszonhárom angol kereskedelmi állomás, telephely, etc. működött Indiában.¹⁰⁶⁰

A 17. század közepén az angolok Bengáliában is terjeszkedni kezdtek. Az igazi „felfutási időszak” azonban csak a „Stuart restaurációt” (1660) követően figyelhető meg. Az Angol Kelet-indiai Társaság tevékenységi körét tekintve alapvetően „(...) a fűszerekre specializálódott, de idővel az összes jelentős távol-keleti árucikk kereskedelmét magához ragadta: a bors mellett indigót, kálium-nitrátot, gyapotot, selymet, teát és ópiumot is szállított, amivel nem csak befektetőinek, hanem a londoni kormánynak is hatalmas hasznot hozott.”¹⁰⁶¹

¹⁰⁵⁶ MAJNÁR SÁNDOR: *Kora újkori angol kereskedőtársaságok története*. Újkor.hu. A velünk élő történelem: <https://ujkor.hu/content/kora-ujkori-angol-kereskedotarsasagok-tortenete> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹⁰⁵⁷ TARJÁN M. TAMÁS: *1600. december 31. / A Brit Kelet-indiai Társaság alapítása*. Rubicon Történelmi Magazin. RubiconOnline: <https://rubicon.hu/kalendarium/1600-december-31-a-brit-kelet-indiai-tarsasag-alapitasa> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹⁰⁵⁸ RICKLEFS 1991, 29. p.

¹⁰⁵⁹ BOKOR JÓZSEF (központi szerk.): *A Pallas Nagy Lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben. X. kötet (Kacs–Közellátás)*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt. Budapest, 1895. 328. p. (A továbbiakban: BOKOR (X. kötet) 1895.)

¹⁰⁶⁰ CADELL, PATRICK: *The Raising of the Indian Army*. In: McGuffie, T.H. (szerk.): *Journal of the Society for Army H historical Research. Volume XXXIV., No. 139*. Gale And Polden Ltd London – Aldershot, 1956. 96., 98. pp.; KEAY, JOHN: *The Honourable Company. A History of the English East India Company*. HarperCollins. London, 1993. 61., 67. pp.; WOODRUFF, PHILIP: *The Men Who Ruled India. The Founders. Volume 1*. St. Martin's Press. New York (New York USA), 1954. 55. p.

¹⁰⁶¹ TARJÁN M. TAMÁS: *1600. december 31. / A Brit Kelet-indiai Társaság alapítása*. Rubicon Történelmi Magazin. RubiconOnline: <https://rubicon.hu/kalendarium/1600-december-31-a-brit-kelet-indiai-tarsasag-alapitasa> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

VIII. MŰVÉSZET, KULTÚRA, TUDOMÁNY ÉS SPORT

VIII. 1. A művészet és kultúra helyzete Angliában

I. Károly a művészetek nagy patrónusa is volt. Uralkodását, a művészetek szempontjából, a britek az ún. „*Caroline era*” (I. Károly időszaka) elnevezéssel illetik. A „*Caroline era*” (1625–1649) időszakát az 1603 és 1625 közé eső ún. „*Jacobean era*”, más néven „*Jakab-renaisszánsz*”¹⁰⁶² (1603–1625) előzte meg, utána az „*Interregnum*” (1649–1660) időszaka következett. A „*Caroline era*” nem összekeverendő az I. Károly fia, II. Károly nevével fémjelzett – 1660 és 1685 közé eső – ún. „*Carolean era*” korszakával. Az előbbi elnevezések – az „*Interregnum*” kivételével – a Stuart uralkodók latin neveiből („*Jacobus*”, „*Carolus*”) származnak.¹⁰⁶³

I. Károly időkora a korabeli politikai és vallási viszonyok is rányomták a bélyegüket. Ez igaz a korszak művészeti, kulturális sajátosságaira is. Ennek mértékét azonban az egyes történészek vitatják. Az egyre növekvő számú puritán közösség rossz szemmel nézte a művészetek, illetve kultúra területén történő változásokat. Sokan közülük vallási-erkölcsi szempontból sem tudtak azonosulni azokkal. Emellett jelentős szerepet játszott a nemtetszésben az a tény is, hogy a király, illetve a királyi udvar hatalmas összegeket költött fényűző célokra, így például bálokra, vagy a „*maskarás előadásokra*”. Az említett előadások szereplői – akik adott esetben a királyi család tagjai is lehetnek – „*maskarákba*”, jelmezekbe öltöztek. Feljegyzések maradtak fenn arról, hogy William Cavendish (1593–1676), Newcastle márkija 14–15 000 fontot áldozott a Ben Jonson (1572–1637) által írt és 1634. július 30-án bemutatott „*Love's Welcome at Bolsover*” című jelmezes előadásra, illetve arra, hogy vendégeit – többek között a királyt és a királynét – a derbyshire-i Bolsover-kastélyban vendégül lássa. Viszonyításképpen jegyezzük meg, hogy ugyancsak Newcastle márkija egy évvel korábban, 1633. május 21-én, a nottinghamshire-i Welbeck udvarházban előadott, „*The King's Entertainment at Welbeck*” című – ugyancsak Ben Jonson által írt – maskarás előadásra, továbbá a király és környezete vendéglátására 4–5 000 fontot költött.¹⁰⁶⁴ Ezek az összegek „*csillagászatiak*” voltak abban a korban is, különösen annak fényében, hogy 1630 körül, több éven át az aratással komoly gondok akadtak, ezért jelentős volt a társadalmi feszültség, elégedetlenség.¹⁰⁶⁵ (Összehasonlításként, Londonban, átlagosan, 1631-ben 7,8, 1634-ben pedig 5,4 font volt egy négy fontos, azaz kb. 1,8 kg-os cipő.¹⁰⁶⁶)

I. Károly és az angol parlament között növekvő feszültség ellenére, a művészet és a tudomány területén fejlődés volt megfigyelhető. Ezért röviden szólnunk az építészetről, a festészetről, a színjátszásról, az irodalomról, azon belül is különösen a költészetéről, illetve az előbbi területek jelesebb képviselőiről.

¹⁰⁶² ERDEI GRÜNVALD MIHÁLY (szerk.): *Mit hagytak ránk a századok?* Kiadja a Népszava Lap- és Könyvkiadó. Budapest, 1985. 143. p.

¹⁰⁶³ Vö. HIRSCH, EDWARD: *A Poet's Glossary*. Houghton Mifflin Harcourt. Boston (Massachusetts, USA) – New York (New York, USA), 2014. 93–94., 319–320. pp.; STEVENS CURL, JAMES: *A Dictionary of Architecture and Landscape Architecture (2 edition)*. Oxford University Press. Oxford, 2006. Oxford Reference: <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780198606789.001.0001/acref-9780198606789-e-849> (Letöltés ideje: 2021. június 7.)

¹⁰⁶⁴ Vö. TEN EYCK PERRY, HENRY: *The First Duchess of Newcastle and Her Husband as Figures in Literary History*. Ginn and Company Publishers. Boston (Massachusetts, USA) - London, 1918. 14–18. pp.

¹⁰⁶⁵ Vö. PALMER – PALMER 1992, 177–178. pp.

¹⁰⁶⁶ SHEPPARD, RONALD – NEWTON, EDWARD: *The Story of Bread*. Charles T. Brantford Company. Boston (Massachusetts, USA), 1957. 167. p.

Az 17. század első felében a protestáns Egyesült Tartományok gazdasági prosperálása a művészet és a kultúra fejlődését is előmozdította. A déli, spanyol kézen maradt térségben, bár a gazdasági hanyatlás volt megfigyelhető, ennek ellenére kultúrtörténeti szempontból a „Spanyol-Németalföldet” még messze nem lehetett „leírni”. Jeles festőművészek alkottak a flamand városokban – így Antwerpenben, Brügge-ben és Gentben – is. Mindenekelőtt az Antwerpenhez kapcsolódó Pieter Paul Rubens személyét kell kiemelnünk. Habár flamand származású volt, ennek ellenére a veszfíliai Siegenben született 1577. június 28-án.

„Rubens életét a hatalmas és semmiben sem korlátozott energia látszik irányítani. Negyven év alatt a művész mintegy 1 400 képet festett és több száz rajzot készített. Járatos a legmagasabb értelmiségi körökben, csakúgy, mint a hercegi udvarokban. [...] Rubens kétségkívül a festészet történetének legdinamikusabb művésze.”¹⁰⁶⁷

A neves festő munkássága kapcsán érdemes kiemelni, hogy 1591-ben kezdte meg festészeti tanulmányait Antwerpenben, ahol 1598-ban a Szent Lukács festőcéh tagjai közé emelte. Hamarosan, 1600 és 1608 között hosszabb tanulmányutat tett Itáliában, ahol Mantova hercegének udvari festője lett. Felkereste Rómát, Firenzét és Genovát is. A későbbiekben, Franciaországban és Spanyolországban is járt, illetve alkotott. Élete vége felé Angliában is megfordult. A magánéletben kevésbé volt szerencsés. Kétszer nősült. Előbb, 1609. október 3-án elvette Isabella Brantot, akit idővel, 1626. július 15-én a pestis miatt elveszített. Lánya, a tizenkét éves Clara Serena – még 1623-ban – ugyancsak elhalálozott. A neves festő, első felesége halála után, 1630-ban újra megnősült. A tizenhat éves Helena Fourment-t (1614–1673) vette el. A házaspár között nagy volt a korkülönbség, házasságkötésükkor Helena csak 16, Rubens ellenben már 53 éves volt. Ennek ellenére öt gyermekük, két fiú és három lány született. A házasság tíz évig – a köszvény miatt sokat betegeskedő – Rubens Antwerpenben bekövetkezett haláláig, 1640. május 30-ig tartott.¹⁰⁶⁸ Felesége néhány évvel később, 1645-ben másodszor is férjhez ment. Jean-Baptiste de Brouhoven (1619–1681) dél-németalföldi diplomatától is több gyermeke született.

Pieter Paul Rubens munkássága kapcsán csak az angliai tartózkodást van lehetőségünk kiemelni jelen könyv oldalain. A festő idővel – a „királyok isteni jogát” követő – I. Károly látóterébe került, de nemcsak, mint kiváló festő, hanem mint diplomata is. Az 1627 és 1630 közötti időszakban aktív diplomáciai tevékenységet folytatott a háborúban álló angolok (I. Károly) és spanyolok (IV. Fülöp) között. Nagy szerepet játszott a békeközvetítésben, amelynek sikeréért I. Károly 1630-ban lovaggá ütötte a flamand művészt. Az angol király lovaggá ütését – néhány hónappal később – a spanyol uralkodó is megismételte.¹⁰⁶⁹ Rubens diplomáciai tevékenysége sikeres volt, habár IV. Fülöp először elutasította „közrendű” származása miatt, azonban munkássága miatt, utóbb mégis elfogadta a személyét.¹⁰⁷⁰

¹⁰⁶⁷ ROSE, STEPHEN (főszerk.): *Rubens*. In: Híres festők 63. Az életük, ihletőik és műveik. Eaglemoss Int. Ltd. Magyarországi Fióktelepe. Budapest, é.n. 3., 32. pp. (A továbbiakban: ROSE (Rubens) é.n.)

¹⁰⁶⁸ Vö. ROSE (Rubens) é.n., 7. p.

¹⁰⁶⁹ AUWERS, MICHAEL: *Pieter Paul Rubens als diplomatiek debutant. Het verhaal van een ambitieus politiek agent in de vroege zeventiende eeuw*. In: Tijdschrift voor Geschiedenis – 123e jaargang. Nummer 1. Universiteit Leiden, Instituut voor Geschiedenis. Leiden, 2010. 32. p.

¹⁰⁷⁰ *Pieter Paul Rubens*. 2005. május 30. Múlt-kor Történelmi Magazin: <https://mult-kor.hu/cikk.php?id=9945> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

87. kép: Pieter Paul Rubens önarckép (1623)

Megjegyzés: A neves, flamand festőművész által, 1623-ban befejezett önarckép Rubens egyik leghíresebb munkája. Az olajfestmény mérete: magasság: 85,7 cm (33,7), szélesség: 62,2 cm (24,5 inch). Az alkotás – a Royal Collection Trust részeként – jelenleg a londoni Buckingham palotában található. Forrás: RUBENS, SIR PETER PAUL: *Self-portrait*. Royal Collection Trust: <https://www.rct.uk/collection/400156/self-portrait> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

Rubens egyik leghíresebb angliai munkája a londoni Whitehall-palota bálterme, a Banqueting Hall mennyezetének díszítése. A király 1629-ben bízta meg a mestert a mennyezetten látható festmények elkészítésével. A festőművész a négyszögű és ovális alakú alkotásokkal a Stuart uralkodók, illetve a család abszolutisztikus jelenőségét akarta hangsúlyozni. (A sors iróniája, hogy az angol királyt az épület előtt felállított vesztőhelyen fejezték le 1649. január 30-án.) Az 1634-ben elkészült munkájáért a festő „(...) 3 000 font állami tiszteletdíjat kapott.”¹⁰⁷¹ Az összeg átszámítva napjainkban (2024) legalább 218 000 angol fontnak felelne meg.¹⁰⁷²

¹⁰⁷¹ WENDE 2001/a, 117. p.

¹⁰⁷² *The Rubens ceiling. Banqueting House*. Historic Royal Palaces: <https://www.hrp.org.uk/banqueting-house/history-and-stories/the-rubens-ceiling/#gs.j5v171> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

88. kép: A londoni Whitehall bálterme (Banqueting Hall) és Rubens mennyezetfreskója

Megjegyzés: A neves, flamand festőművész által, 1634-ben befejezett alkotás Rubens egyik leghíresebb munkája. Forrás: *Charles I, Banqueting House, Whitehall*. Britain. The Official Magazine: <https://www.britain-magazine.com/features/royals/charles-i-beheaded/attachment/charles-i-banqueting-house-whitehall/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

Pieter Paul Rubens talán leghíresebb tanítványa, az ugyancsak flamand származású Antoon van Dyck (1599–1641) – angolosan Sir Anthony van Dyck –, aki szintén I. Károly udvari festője (1633–1641) volt. A mártír sorsú uralkodó rajongott van Dyck munkásságáért, akit – elismerve annak méltán híres „életművét” – 1632-ben lovaggá is ütött.¹⁰⁷³ Feltehetően van Dyck lehetett I. Károly „legkedveltebb” festője, ugyanis a flamand művész alkotta a legtöbb képet a királyról és annak családjáról.

Antoon van Dyck 1599. március 22-én született a méltán híres flamand városban, Antwerpenben. A festő, akárcsak mestere Rubens, habár sokat tartózkodott szülővárosában, bejáratos lett az angol királyi udvarba is. Van Dyck ifjúkorában – Rubens tanítványaként – egyházi tárgyú és mitológiai képekkel indította pályafutását, amelyeken erősen érződött mestere hatása. Itáliai tanulmányútja (c.1621–1627) minden bizonnyal nagy hatással volt rá, majd utazásait követően – flandriai megszakítással – Angliába ment. A festőművész karrierje az angol királyi udvarban érte el a „zenitjét”. „*Hercegek és királyok festője lett van Dyck Angliában, ahol megrendelésekkel halmozták el. Hideg és pompázatos portréi közül kiválnak az I. Károly angol király és családját ábrázoló, gyengéd színek harmóniába burkolt remekei. [...] Angliában nem kellett az elsőségért küzdenie, első volt, keresett és kedvelt mester, őse annak a portréfestészetnek, amely az angol arisztokrácia elé hízogató tükröt tartott. Virtuóz, de kissé felszínes művésze példaképpül szolgál a következő két század angol festői számára is.*”¹⁰⁷⁴

Van Dyck, mint az angol királyi udvar festője előkelő világi életet élt. Ennek ellenére „(...) van Dycket hosszú időn keresztül Rubens utánozójának tartják, művei eredetiségét nem ismerik el. Pedig van Dyck jelentősége a flamand barokk festészetben – bár portréfestésze sokszor háttérbe szorította – nem maradt el Rubensé mögött.”¹⁰⁷⁵ „(...) halhatatlanságát azonban első sorban képmásainak köszönheti, melyek számára nézve is műveinek javarésztét képezik. Megvolt benne minden kellék, hogy a legnagyobb képmásfestők egyike legyen. Éles megfigyelő tehetsége, mellyel egy szempillantás alatt felismerte az illető személy jellemzővonásait, egyszerű, benső felfogása, az az elegancia, előkelőség, mellyel alakjait fölruházta, a nélkül, hogy erőtlenné vagy mesterkéltté tette volna őket, rendkívüli forma- és színérzéke, mérsékelt, józan, harmonikus rajza és színezése, bámulatos festési technikája, kiváló izlése, melynek segítségével alakjait a legillettebb, gyakran a legpompásabb módon öltöztette fel, csupa olyan sajátág volt, mely az utókor szemében nem kevésbé tünteti föl nagynak, mint kortársai előtt.”¹⁰⁷⁶

A befutott van Dyck 1640-ben Antwerpenbe, majd Párizsba utazott, de 1641-ben már ismét Angliában élt. Időközben azonban az egészsége megromlott, ráadásul a politikai élet zűrzavara miatt a megbízások is nehezen érkeztek. Küszöbön állt az angol polgárháború. Az élete alkonyán, a túlhajtott munka és a kicsapongások miatt sokat betegeskedő festőművész 1641. december 9-én, mindössze 42 évesen halt meg Londonban. Földi maradványait – 1641. december 11-én – a londoni Szent Pál katedrálisban temették el, azonban sírja az 1666. évi nagy londoni tűzvész idején elpusztult.¹⁰⁷⁷

¹⁰⁷³ VÖ. MASSIE, ALLAN: *The Royal Stuarts. A History of the Family that shaped Britain*. Thomas Dunne Books/St. Martin's Press. New York (New York, USA), 2011. 191. p.; STEPHENS, FREDERIC GEORGE: *Exhibition of the Works of Sir Anthony Van Dyck*. H. Good and Son, Printers. London, 1887. 14. p.

¹⁰⁷⁴ HARASZTINÉ TAKÁCS MARIANNA: *Németalföld művészete a XVI–XVII században*. In: Csemegi József (szerk.): *Művészettörténet 35–36*. A Gondolat Kiadó és a Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata közös gondozásában. Budapest, 1961. 90., 92. pp.

¹⁰⁷⁵ ROSE, STEPHEN (főszerk.): *Van Dyck*. In: *Híres festők 68. Az életük, ihletőik és műveik*. Eaglemoss Int. Ltd. Magyarországi Fióktelepe. Budapest, é.n. 3., 32. pp.

¹⁰⁷⁶ BOKOR (V. kötet) 1893, 643–644. pp.

¹⁰⁷⁷ *Sir Anthony van Dyck*. National Gallery of Art: <https://www.nga.gov/collection/artist-info.1259.html> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

89. kép: Őnarckép napraforgóval (c.1633)

Megjegyzés: Az Antoon van Dyck (1599–1641) által, 1633 után alkotott olajfestmény méretei: magasság: 58,4 cm (23 inch), szélesség: 73 cm (28,7 inch). Az alkotás napjainkban egy magángyűjtemény részét képezi. Forrás: SIR VAN DYCK, ANTHONY: *Self-portrait with sunflower*, ca. 1633. RKD – Netherlands Institute for Art History: <https://rkd.nl/en/explore/images/122743> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

90. kép: van Dyck őnarcképe (1640)

Megjegyzés: A neves, antwerpeni származású festőművész által, 1640-ben alkotott olajfestmény méretei: magasság: 56 cm (22 inch), szélesség: 46 cm (18,1 inch). A festmény jelenleg a londoni National Portrait Gallery gyűjteményét gazdagítja. Forrás: SIR VAN DYCK, ANTHONY: *Sel-portrait c.1640*. RKD – Netherlands Institute for Art History: <https://rkd.nl/en/explore/images/122744> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

A holland – delfti – származású Daniël Mijtens és családja ugyancsak Flandriából származott, később telepedtek át a protestáns Egyesült Tartományok területére. A művész mestere minden bizonnyal a híres Michiel Janszoon van Mierevelt (1566–1641) lehetett. Mijtens 1618 körül költözött át Angliába, Londonba, ahol előbb – a híres műgyűjtő és műértő – Thomas Howard (1585–1646), Arundel tizenegyedik earljének és családjának a pártfogoltja lett. Ezt követően – 1620 körül – figyelt fel rá az uralkodó, illetve ennek eredményeként került az angol királyi udvarba, ahol előbb I. (VI.) Jakab, majd fia, Károly walesi herceg, végül I. Károly festője lett. Miután I. Károly elfoglalta országai trónját Mijtens számos egészalakos portré megfestésére kapott megbízást. A portrék I. Károlyt, továbbá a királyi udvaroncokat ábrázolták. Az udvaroncok közül a leghíresebb portrék James Hamilton (1606–1649), Hamilton – későbbi – első hercegét ábrázolták. A jeles festőművész az angol évektől függetlenül is beírta nevét a művészet-történetbe, nevéhez fűződik az „új *naturalizmus*” irányzatának megjelenése.¹⁰⁷⁸

91. kép: Daniel Mijtens önarcképe (c.1630)

Megjegyzés: Daniel Mytens (Mijtens) olajfestményének méretei: magasság: 68,3 cm (26,9 inch), szélesség: 58,9 cm (23,2 inch). Kerettel: magasság: 86,9 cm (34,2 inch), szélesség: 77,5 cm (30,5 inch). Az alkotás jelenleg a Royal Collection Trust (The Queen's Gallery) londoni gyűjteményében található. Forrás: MYTENS (MIJTENS), DANIEL: *A Self-Portrait c. 1630*. Royal Collection Trust: <https://www.rct.uk/collection/404431/a-self-portrait> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹⁰⁷⁸ Vö. *Daniel Mytens c.1590–1647*. ART.UK: <https://artuk.org/discover/artists/mytens-daniel-c-15901647> (Letöltés ideje: 2024. április 17.); *Daniël Mijtens*. RKD – Netherlands Institute for Art History: <https://rkd.nl/en/explore/artists/58694> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

William Dobson, a korabeli angol festészet egyik jeles képviselője. A londoni származású művész kezdetben William Peake (c.1580–1639) angol festőművész tanítványa volt. Kortársa, John Aubrey (1626–1697), angol író, filozófus „*a legkiválóbb festőnek tartotta, akit Anglia kinevelt.*” („*the most excellent painter that England hath yet bred*”)¹⁰⁷⁹

Dobson pályája eléggé viszontagságos időszakban ívelt felfelé. Az 1630-as évekbeli munkásságáról szinte semmit sem tudunk. Sir Anthony van Dyck halálát követően, 1641-ben lett királyi udvari festő, azaz „*Serjeant-painter*”. A királyi udvar azonban hamarosan Oxfordba kényszerült költözni, ráadásul 1642-ben az angol polgárháború is kirobbant. William Dobson követte a királyt Oxfordba, ahol Károlyról, a walesi hercegről (c.1642/1643), valamint számos királypárti főnemesről készített portrét. Megközelítőleg hatvan portréja maradt ránk. Alkotásain látható a kor drámaisága, izgalma és szorongása. Sajnálatos módon a művész aktív évei hamar véget értek. A királypártiak elveszítették a polgárháborút, ezt követően – 1645/1646 körül – Dobson visszatért Londonba, immáron pártfogók és támogatók nélkül. A megpróbáltatásokból is kijutott számára, mivel adósságai miatt, rövid időre bebörtönözték. Valószínűleg az sem lehetett jó ajánló számára, hogy a királypártiak festője volt. Életét mindössze harmincöt évesen, nagy szegénységben fejezte be. Élete végére ráadásul az egészsége is megromlott.¹⁰⁸⁰ A jobb sorsra érdemes művészt végül 1646. október 28-án temették el Londonban, St. Martin-in-the-Fields templomban.

92. kép: William Dobson önarcképe

Megjegyzés: William Dobson, angol festőművész által, az 1630-as évek végén alkotott olajfestmény méretei: magasság: 62 cm (24,4 inch), szélesség: 47,2 cm (18,6 inch). Az alkotás jelenleg egy magángyűjteményében található. Forrás: DOBSON, WILLIAM: *A Self-Portrait late 1630s*. Bonhams: <https://www.bonhams.com/auction/23327/lot/14/william-dobson-london-1611-1646-portrait-of-the-artist-bust-length-in-a-black-tunic-and-white-collar/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹⁰⁷⁹ Vö. William Dobson 1611–46. National Portrait Gallery: <https://www.npg.org.uk/whatson/display/2011/william-dobson-1611-46.php> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹⁰⁸⁰ Vö. CHISHOLM, HUGH: *Dobson, William (1611–1646)*. In: Chisholm, Hugh (szerk.): *Encyclopædia Britannica*. Volume VIII (Demijohn-Edward). Eleventh edition. Cambridge University Press. Cambridge, 1911. 353. p.

VIII. 1. 2. Építészet

Említettük már, a „*Jakab-féle reneszánsz*” („*Jacobean era*”) korszakát „*I. Károly időszaka*” („*Caroline era*”) váltotta fel az építészetben is. Általánosságban elmondható, hogy a reneszánsz helyett már a Franciaországban és Itáliában jelenlévő „*klasszikus építészet*” vette át a helyet. Az építészet tekintetében továbbra is érvényesült az ún. „*palladianizmus*” hatása. A Pallas Nagy Lexikona szerint az ún. „*Palladianizmus az az építészeti stílus, melyet Palladio András velencei építész az antik művészet fölfogásában követett; különösen Inigo Jones honosította meg Angliában, hol egy időre a Queen Anna stílus váltotta föl, de 1750 óta Kent, Chambers és mások ismét fölkarolták, előkészítvén a klasszicizmus diadalát egész Európában.*”¹⁰⁸¹

Röviden elmondható, hogy a palladianizmus a szimmetria, a perspektíva, továbbá a formális klasszikus építészet elveiből fejlődött ki. Nagyon jelentős szerepe volt az ókori görög és római alapoknak, illetve tradícióknak is. A palladianizmus már I. (VI.) Jakab uralkodása, illetve a „*Jakab-féle reneszánsz*” idején megjelent Angliában, ahol hatalmas népszerűsége tett szert. Ez a „trend” I. Károly regnálása idején is fennállt. A „*korai palladianizmus*” („*early palladianism*”) virágkorát az angol polgárháború, különösen annak első szakasza (1642–1646) törte meg, ráadásul a „*restauráció*” (1660) után inkább az ún. „*angol barokk*” terjedt el az országban. Habár a barokk Európa jelentős részében nagy népszerűsége tett szert, a protestáns Angliában gyanakvással figyelték a katolikusnak, túláradónak, „*teátrálisnak*” tartott irányzatot.¹⁰⁸² Ezek a körülmények nagyban hozzájárultak a palladianizmus „*újjászületéséhez*”. A palladianizmus második korszaka, amelyet „*neo-palladianizmusnak*” („*neo-palladianism*”) is neveznek, csak a 18. század elején köszöntött be ismét. Ebben nagy szerepe volt, hogy több építészettel kapcsolatos könyv is népszerűsítette az irányzatot.

A „*palladianizmus*” egyik legjelentősebb angliai képviselője, a londoni születésű Inigo Jones (1573–1652) volt, aki másodmagával, Thomas Howarddal (1585–1646), Arundel tizennegyedik earljével – még 1613 és 1614 között – bejárta Itáliát és egyebek között Andrea Palladio (1508–1580) építészetét is tanulmányozták.¹⁰⁸³

Inigo Jones és más építészek a „*palladianizmus*” kapcsán, főképp az épületek homlokzatának kialakítására helyezték a hangsúlyt, illetve próbálták annak sajátosságait átültetni az angol építészetbe. Ellenben nem ragaszkodtak mereven az irányzat itáliai alkotásainak egyszerű „*lemásolásához*”.¹⁰⁸⁴ A „*palladianizmus*”, illetve az irányzathoz kapcsolódó homlokzat főképp a 17. század első felében, közepén épített angol vidéki udvarházak esetében érhető tetten.¹⁰⁸⁵

¹⁰⁸¹ BOKOR JÓZSEF (központi szerk.): *A Pallas Nagylexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben. XIII. kötet (Nemes ág-Pillér)*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság. Budapest, 1896. 736. p. (A továbbiakban: BOKOR (XIII. kötet) 1896.)

¹⁰⁸² CURL, JAMES STEVENS: *Oxford Dictionary of Architecture*. Oxford University Press. Oxford, 2016. 63. p.

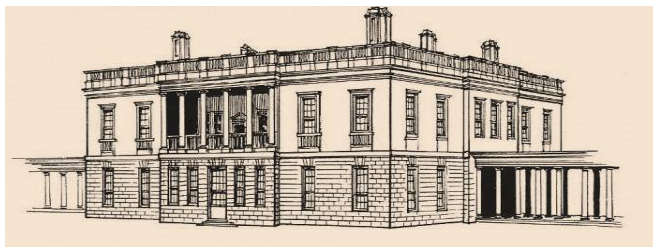
¹⁰⁸³ A teljesség igényével jegyezzük meg, hogy az earl nagy műgyűjtő hírében állt; Leonardo da Vinci (1452–1519), Albrecht Dürer (1471–1528), ifjabbik Hans Holbein (1497–1543), Raffaello Santi (1483–1520) és mások alkotásaival tért haza. Híres volt egyebek mellett szoborgyűjteménye is. Sajnálatos módon az angol polgárháború pusztítást okozott a jelentős értékű gyűjteményben, amelyek közül a szoborgyűjtemény nagyobb része az Oxfordi Egyetemé lett. A rajzok, festmények közül több a windsori kastély könyvtárába („*Royal Library*”), valamint Chatsworth House (Derbyshire) épületébe került. Vö. CHISHOLM, HUGH: *Arundel, Earls of*. In: Chisholm, Hugh (szerk.): *Encyclopædia Britannica. Volume II (Andros-Austria)*. Eleventh edition. Cambridge University Press. Cambridge, 1911. 706–709. pp.; GYÉMÁNT 2021, 148. p.

¹⁰⁸⁴ Vö. PEVSNER, NIKOLAUS: *An Outline of European Architecture*. Penguin Books. Harmondsworth, 1960. 516. p.

¹⁰⁸⁵ BOLD, JOHN: *Wilton House and English Palladianism*. His Majesty's Stationery Office (HMSO). London, 1998. 3., 25. pp.

Inigo Jones munkássága jobbára a Salisbury közelében álló „*Wilton House*” (Wiltshire) 1644. évi tűzvész utáni átépítésében, továbbá a londoni „*Queen’s Chapel*” (1623–1625) és a ma Londonhoz tartozó, Greenwich területén álló „*Queen’s House*” (1616–1635), valamint az ugyancsak Londonban álló – a Whitehall-palotához tartozó – „*Banqueting Hall*” (1619–1622) épületeiben érhető tetten.¹⁰⁸⁶

93. kép: Az angol korai palladianizmus egyik ékköve: Queens House, Greenwich

Forrás: *Queen’s House (1616–1636).* WorldPress.com: <https://grupo1h2aboy2015.files.wordpress.com/2015/09/queens-house.pdf> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

I. Károly regnálása alatt az építészet tovább fejlődött elődje, I. (VI.) Jakab uralkodásához képest. Ebben hatalmas szerepe volt a neves angol építésznek. Jones ráadásul nem egyedül dolgozott, rendszerint más művészetek képviselői is „csatlakoztak” hozzá. Így például Nicolas Stone (c.1586–1647), a jeles szobrász, kőfaragó. Munkássága szerteágazó, éppúgy készített kapukat, mint síremlékeket vagy szobrokat.¹⁰⁸⁷

Inigo Jones életművének nagy tragédiája, hogy művészete ezer szállal kötődött a korai Stuart uralkodókhoz, azaz I. (VI.) Jakabhoz és I. Károlyhoz, ezért munkássága a polgárháború idején kettétört. Bizonyos alkotásaiban az angol polgárháború is kárt tett. Ráadásul a restauráció időszakában, a barokk építészet képviselői – például Sir Christopher Wren (1632–1723) vagy tanítványa, Sir John Vanbrugh (1664–1726), továbbá William Talman (1650–1719), valamint Nicolas Hawksmoor (1661–1736), de még Inigo Jones tanítványa, John Webb (1611–1672) is – háttérbe szorították jelentőségét.¹⁰⁸⁸ Ahogyan az már említettük a barokktól való előfordulás a 18. század elejére, megközelítőleg a Hannover-dinasztia hatalomra kerülésének időpontjára (1714) esik. A „visszatérő” palladianizmus, a „*neopalladianizmus*” egészen a 18. század közepéig (1750–1760) hódított, majd átadta a helyét a „*neoklasszikus építészetnek*” („*neoclassical architecture*”).¹⁰⁸⁹ A teljesség igényével jegyezzük meg, hogy megközelítőleg 1720 és 1770 között a „*neopalladianizmus*” Írországból is teret hódított, de némileg eltért az angol változattól. Jelentős képviselője Sir Edward Lovet Pearce (1699–1733) író építész volt. A stílusirányzat a vidéki kúriák mellett a jelentősebb, politikai célokra használt épületeknél – mint például az ír parlament régi és új épülete – is megjelent.¹⁰⁹⁰

¹⁰⁸⁶ Vö. COPPLESTONE, TREWIN: *World Architecture*. Paul Hamlyn. London, 1963. 280. p.

¹⁰⁸⁷ Vö. BOLD 1998, 5. p.; COLVIN, HOWARD MONTAGU: *A Biographical Dictionary of British Architects*. John Murray. London, 1978. 803. p.; COPPLESTONE 1963, 281. p.

¹⁰⁸⁸ Vö. TOMAN, ROLF: *Baroque. Architecture, Sculpture, Peinture*. HF Ullmann. Rheinbreitbach, 2015. 162–169. pp.

¹⁰⁸⁹ *Introduction to Georgian Architecture*. The Georgian Group: <https://georgiangroup.org.uk/georgian-architecture/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹⁰⁹⁰ Vö. GUINNESS, DESMOND – SADLER, JULIUS TROUSDALE: *The Palladian Style in England, Ireland and America*. Thames and Hudson. London, 1976. 55–59. pp.; *Palladian style (1720–1770). Architectural Styles + Periods*. Dublin Civic Trust: <http://www.dublincivictrust.ie/dublins-buildings/architectural-styles--periods> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

VIII. 1. 2. 1. I. Károly korszakának (Caroline era) főbb építészeti emlékei

I. Károly korszakának legjelentősebb építészeti alkotásai feltehetően a vidéki kastélyok, udvarházak, illetve kúriák, amelyek – építési idejüktől függően – különféle építészeti stílusjegyekkel büszkélkedhetnek. Azonban az sem ritka, hogy egyes épületeket átépítettek, ezáltal más stílusjegyek lettek rájuk részben, vagy egészben jellemzőek. Egy bizonyos, hogy az angliai vidéki udvarházak, kastélyok, etc. építészeti stílusai jelentős változásokon mentek keresztül az elmúlt ötszáz évben. Hozzáteszük, hogy a legrégebbi vidéki udvarház Angliában – illetve Nagy-Britanniában – még ennél is régebbi. A Somerset grófságban, Bath városa mellett fekvő Saltford Manor House-t feltehetően a 12. század közepén, 1150 körül építették.¹⁰⁹¹

Sokat meg lehet, hogy az Angliában a 19. században még több mint ötezer vidéki udvarház, kastély, kúria állt, azonban napjainkra már csak valamivel több, mint háromezer épület maradt. Habár a szigetországot nagyobb háborús pusztítások, inváziók, etc. nem érték, ennek ellenére a történelmi épületek száma igencsak megtizedelődött, jelentős részüket – egyes becslések szerint –, legalább ezerkétszáz épületet bontottak le az elmúlt bő száz évben. Habár az egyes épületek múltja igencsak eltérő lehet, de a legnagyobb problémát az állagmegóvás és a fenntartási költségek jelentik, amelyek a főúri arisztokrácia, főképp annak elszegényedettebb tagjai számára is egyre súlyosbodó terhet jelentett. Ezért is a műemléki védelem alatt álló épületek jelentős része – sokszor igen drága – belépőjegy megfizetése ellenében látogatható. A bevételekből próbálják az egyes épületeket fenntartani, illetve az állapotukat megővni.¹⁰⁹²

A vidéki kastélyok, udvarházak, etc. építése kapcsán megjegyezzük, hogy már Angliában a Tudor-időszakban (1485–1603) is jelentős építkezések zajlottak, azonban I. Erzsébet angol királynő uralkodásától terjedt el a szokás volt, hogy az egyes főúri családok már építészekkel terveztették meg az otthonaikat. Hasonló „trendek” érvényesültek a Stuart-időszakban (1603–1714) is. Emellett egy további, fontos cél is megjelent. A főúri arisztokrácia, az ún. „*peerek*” („*lordok*”), mindent megtettek, hogy a lehető legpompázatosabb épületeket építtessék fel, hogy, ezáltal az uralkodót is vendégül láthassák. Nem titkolt cél volt, hogy az uralkodó kegyeinek elnyerésével a család tovább erősödjön, gazdagodjon. I. Károly uralkodásától ugyancsak jelentős változások történtek. Inigo Jones, illetve a már említett „*palladianizmus*” megjelenése teljesen megváltoztatta az angliai udvarház-, illetve kastélyépítészeti arculatát. Már egyértelműen nem az „erőd” – katonai – jelleg a meghatározó, ahogy korábban a „*Jakab-reneszánsz*” esetében sem, de tovább szelidül a külső kép, eltűnnek a tornyok („*tower*”), illetve a tornyocskák („*turret*”). A későbbiekben a barokk, majd a 18. század közepétől megjelenő „*neoklasszicizmus*” további változtatásokat mutatott.¹⁰⁹³

A következőkben mindössze néhány építészeti emléket van lehetőség kiemelnünk, hogy példát hozzunk I. Károly korszakának (1625–1649) főúri építkezéseiből.

¹⁰⁹¹ Vö. *Britain's longest-inhabited dwelling*. The Guardian: <https://www.theguardian.com/uk/2003/aug/28/arts.artsnews1> (Letöltés ideje: 2024. április 17.); *Oldest occupied house named*. British Broadcasting Corporation (BBC): <http://news.bbc.co.uk/1/hi/england/somerset/3186765.stm> (Letöltés ideje: 2024. április 18.)

¹⁰⁹² Vö. *23 Magnificent English Manor Houses*. XYUand BEYOND: <https://xyuandbeyond.com/manor-houses-in-england/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.); BRAIN, JESSICA: *Rise and Fall of the English Stately Home*. Historic UK. The History and Heritage Accommodation Guide: <https://www.historic-uk.com/CultureUK/Rise-And-Fall-English-Stately-Home/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹⁰⁹³ Vö. BRAIN, JESSICA: *Rise and Fall of the English Stately Home*. Historic UK. The History and Heritage Accommodation Guide: <https://www.historic-uk.com/CultureUK/Rise-And-Fall-English-Stately-Home/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

Érthető okokból, a vidéki udvarházak, kastélyok, kúriák, etc. jelentősebb hányada az angol polgárháború kirobbanása, azaz 1642 előtt épült. Több építészeti alkotás esetében megfigyelhető, hogy az építkezés még I. (VI.) Jakab uralkodása (1603–1625) idején indult, de csak I. Károly regnálása (1625–1649) idején fejeződött be, ezért egyes épületek a „*Jakab-féle reneszánsz*” jegyeit is mutathatják. Az építészeit emlékek jóformán Anglia egész területén fellelhetőek. A teljesség igénye nélkül megemlítjük Birmingham területén az Aston Hall (1618–1635) és Pype Hayes Hall (c.1630) épületét. Cambridgeshire területén a Leverington Hall (c.1630) a korszakra jellemző alkotás. Cheshire grófságban található Crewe Hall (1615–1636), Crewood Hall (1638), valamint Peel Hall (1637) nevű udvarházakat, kastélyokat ugyancsak I. Károly uralkodása idején építették. Derbyshire-ben a Holme Hall (1626–1628), Renishaw Hall (1625), valamint Swarkestone Hall Pavilion (c.1630–1632) a tipikus példa. A Gloucestershire grófságban álló, 1633-ban kibővített, átépített Bibury Court is visel magán korabeli építészeti jegyeket. Greater Manchester területén a woodfordi New Hall (1630) épületét építették a vizsgált időszakban. Leicestershire területén a Quenby Hall (1618–1636), Norfolk grófságban az Earlham House (1642), North Yorkshire térségében a Goldsborough Hall (1598–1625) és a Kiplin Hall (1622–1625), Oxfordshire-ben Rousham House (c.1635) a kínáló példa. Somersetben az Ashton Court (1633–1635), valamint a csodálatos kerttel körbevett Tintinhull House (1630), Surrey-ben – Jonathan Swift (1667–1745) író későbbi otthona – a Moor Park (c.1630) épületeit kell megemlítenünk. West Yorkshire területén az East Riddlesden Hall (1642) is I. Károly országlása alatt épült. Azonban nemcsak a vidéki Angliában, hanem a fővárosban, Londonban, illetve annak tágabb környékén (Greater London) is kiváló építészeti alkotások maradtak fenn. Példaként hozható az eredetileg jóval nagyobb, de napjainkban kisebb részletében fennmaradt Kew Palace (1631), valamint az Inigo Jones által tervezett, inkább városi palotának nevezhető Lindsey House (1641). London külső részein az – 1629 és 1632 között épített – enfieldi Forty Hall, a haringey-i Cromwell House (1638), az – 1629 és 1638 között felépített – ickenhami Swakeleys House, továbbá az 1635 és 1646 között létesített, Richmond-upon-Thamesben található Kneller Hall (1635–1646), végül a twickenhami – 1630-as években „felhúzott” – York House udvarházait, kastélyait kell elsősorban kiemelni.

Nem minden kúria maradt azonban fenn a vizsgált korszakból. Példaként hozható a London külső részén Hillindonban egykoron állt Haydon Hall. Az 1630-ban épített épületet 1967-ben bontották le. A vidéki Anglia területén, a Lancashire grófságban 1632-ben felépített Duxbury Hallt még 1956-ban bontották le. Hasonló sorsra jutott a Surrey grófságban, Twickenhamban 1640-ben felépített Richmond House, amelyet jóval korábban, 1924-ben bontottak le.

94. kép: Inigo Jones egyik kiváló alkotása, a palladiánus stílusban átépített Wilton House (Wiltshire)

Forrás: *Wilton House. The Manor House is home to the Earls of Pembroke.* World4.eu: <https://world4.eu/wilton-house/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

I. Károly regnálása idején egyházi épületeket, templomokat is építettek. Példaként említhető az 1627-ben épített Szent Péter-templom Hargrave-ben (Cheshire), a Mindenszentek templomának 1630-ban felhúzott tornya Wandsworth-ben (Greater London), a Szent Pál-templom Hammersmith-ben (Greater London), amelynek alapkövetésére 1631-ben került sor. Az Inigo Jones által 1631 és 1633 között, palladiánus stílusban építtetett Szent Pál-templom a Covent Gardenben (London) ugyancsak ebből az időszakból származik. A leeds-i, Keresztelő Szent János tiszteletére felszentelt, 1631 és 1634 között felépített templom, valamint az 1647-ben épített Szent Mihály-templom Wincle-ben (Cheshire) ugyancsak I. Károly regnálása idején épült.

Mivel az angol polgárháború előtt, a korai Stuart uralkodók időszakában (1603–1649) egyre jelentősebb volt a mélyszegénység Angliában, bizonyos szociális intézmények is létesültek. Ezek azonban, „szociális háló” híján, jellemzően nem állami intézmények voltak. Az 1635-ben alapított „*Gray's Almshouses*”, Robert Gray gazdag ruhakereskedő által alapított alamizsnaház (menház) volt. A Tauntonban, Somersetben létesített épület 1696-ig működött, szegény sorsú férfiak és nők éltek a falai között. A történelmi épület napjainkban is létezik.¹⁰⁹⁴ Hasonló intézmény volt az Edmund Wright (n.a.–1643), London egykori főpolgármestere (1640) által a cheshire-i Nantwich-ban alapított „*Wright's Almshouses*” is. Az épület alapvetően ötven év feletti, munkaképtelen, egyedülálló, legalább három éve Nantwich-ben élő férfiak számára nyújtott elhelyezést. Az alamizsnás házakban szigorú szabályok szerint éltek, kötelező volt a napi többszöri ima, a büntelen életmód. Tilos volt például italozni, káromkodni, paráználkodni, etc. Az épület a második világháború idején már romos volt, 1969-ben majdnem lebontották. Végül az – utóbb felújított – épületet sikerült megmenteni.¹⁰⁹⁵ Az előbbi kettőhöz hasonló intézmény volt a William Portman által alapított „*William Portman Almshouses*”. Az alamizsnaház (menház) 1643-ban, a Somerset grófságban található Staple Fitzpaine-ban létesült. A Taunton egykori parlamenti képviselője (1640) által alapított műemlék intézmény a ma is létezik, lakhatási segítséget nyújt nehéz sorsú személyek számára.¹⁰⁹⁶

I. Károly uralkodása idején létesült a berkshire-i Readingben az 1628-ban alapított „*Oracle*” nevű dologház is, ahol ruhákat állítottak elő. Az intézmény alapítása John Kendrick (1573–1624) gazdag ruhakereskedő nevéhez köthető, aki, hogy támogassa Reading és Newbury ruhaiparát az észak-angliai konkurenciával szemben, végrendeletében több ezer fontot hagyott hátra az „*Oracle*” létesítésére. A dologházban olyan szegény sorsú emberek éltek, illetve dolgoztak, akik önmaguk ellátásáról nem tudtak gondoskodni. Az elvégzett munka fejében kosztot és kvártélyt kaptak. Az intézmény a 19. századig létezett, az épületet 1850-ben bontották le.¹⁰⁹⁷

¹⁰⁹⁴ *Grays Almshouses*. Historic England: <https://historicengland.org.uk/listing/the-list/list-entry/1232341> (Letöltés ideje: 2024. április 17.); PEVSNER, NIKOLAUS: *The buildings of England. South and West Somerset*. Penguin Books. London, 1958. 63., 317. pp.

¹⁰⁹⁵ Vö. BLACKLAY, FRANCIS: *Almshouses of Nantwich*. A4 Media Services. Nantwich, 1995. 11–32. pp.; HALL, JAMES: *A History of the Town and Parish of Nantwich, or Wich Malbank, in the County Palatine of Chester*. Second edition. E. J. Morten. Manchester, 1972. 51–52., 363–372. pp.

¹⁰⁹⁶ Vö. SIXSMITH, ROSEMARY AILEEN: *Staple Fitzpaine and the Forest of Neroche*. H.G. Mounter & Company. Taunton, 1958. 45. p.; *Almshouses, Staple Fitzpaine, Somerset*. Historic England: <https://historicengland.org.uk/services-skills/education/educational-images/almshouses-staple-fitzpaine-7867> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹⁰⁹⁷ Vö. PHILLIPS, DAPHNE: *The Story of Reading*. Countryside Books. Newbury, 1980. 51–54. pp.; *John Kendrick (1573–1624)*. David Nash Ford's Royal Berkshire History. Internet Archives: <https://web.archive.org/web/20110514065730/http://www.berkshirehistory.com/bios/jkendrick.html> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

Nemcsak szociális, ellátó intézmények, hanem egyéb „közösségi elhelyezést” nyújtó intézmények is létesültek a korai Stuart időszakban. I. Károly uralkodása idején alapították a „*HMP Shepton Mallet*” nevű börtönt, amely Shepton Malletban, Somersetben áll. Az épületet többször restaurálták, bővítették, illetve átépítették. Az intézmény még I. (VI.) Jakab börtönökkel kapcsolatos 1610. évi rendelete értelmében létesült. Kezdetben javítóintézet volt. Később börtön lett belőle. Kifejezetten rossz híre volt az épületnek nemcsak azért, mert a korai Stuart időszakban minden foglyot – férfiakat, nőket és gyerekeket – együtt tartottak, hanem mert katasztrofális volt a rabokról való gondoskodás (táplálkozás, higiéniai körülmények, etc.). A börtönőrök nem kaptak fizetést, ehelyett a foglyoktól származó pénzekből tartották fenn magukat. A feljegyzések szerint az egészséges ember néhány hónap alatt csont soványra fogyott és súlyosan lebetegedett a falai között, persze csak akkor, ha előbb meg nem halt. Az évszázadok folyamán „feljavított” intézmény egészen 2013-ig üzemelt, napjainkban turistalátványosságnak számít.¹⁰⁹⁸

Az angliai kórházak közül a somerseti Brutonban álló „*Sexey's Hospital*”-t emelnénk ki, amely 1638 körül, mint alamizsnaház (menház) kezdte a működését.

Mezőgazdasági célokat szolgáló épületek is létesültek „*I. Károly korszakában*”. A napjainkban ugyancsak műemlékvédelem alatt álló „*Pitstone Windmill*”, vagyis a „*Pitstone szélmalom*” gyaníthatóan a legrégebbi szélmalom Angliában. A megálapítást arra alapozzák, hogy az épület vázába az 1627-es évszámot vésték. Az egyszintes, négy vitorlás, gabonát és kukoricát őrlő malom egyes részeit az évszázadok során kijavították, illetve kicserélték. Az épület Pitsone határában, Buckinghamshire területén áll. Az ugyancsak fennmaradt „társá”, a „*Chesterton Windmill*” valamivel későbbi, 1632-ből való. A boltíves lábazatú, háromszintes, négy vitorlás épület Chesterton kis faluja mellett, Warwickshireben található.¹⁰⁹⁹

A szórakozást, valamint éjszakai szálláshelyet biztosító intézményeket is építettek. I. (VI.) Jakab uralkodása végén, I. Károly uralkodása kezdetén, 1625-ben létesült az eaves-i „*The Plugh*” („*Az eke*”) nevű kocsmá (pub) Lancashireben.¹¹⁰⁰ Kevésssel később, 1632-ben alapították „*Bear's Paw Hotel*”, azaz a „*Medvemancs Hotel*” épületét Frodsham főutcáján, Cheshire-ben.¹¹⁰¹ A Chester városában álló faszervezetes, „*Boot Inn*” nevű fogadó gyönyörű épülete is I. Károly uralkodásának idejéből, 1643-ból származik.¹¹⁰² A shropshire-i – Bishop's Castle-ban álló – „*Three Tuns Brewery*” sörfőzde pedig 1642-ben nyitotta meg a kapuit. A sörfőzde esetében érdemes kiemelni, hogy a legrégebbi, engedéllyel működő sörfőzde az Egyesült Királyságban.¹¹⁰³

¹⁰⁹⁸ Vö. DISNEY, FRANCIS: *Shepton Mallet Prison*. Second Edition. Whitstone, 1992. 11–13., 26., 42–52. pp.; GATHERCOLE, CLARE: *An archaeological assessment of Shepton Mallet*. Somerset County Council. Taunton, 2003. 16. p.

¹⁰⁹⁹ *The Windmill*. Historic England: <https://historicengland.org.uk/listing/the-list/list-entry/1310208?section=official-list-entry> (Letöltés ideje: 2024. április 17.); *Chesterton Windmill*. Historic England: <https://historicengland.org.uk/listing/the-list/list-entry/1300056?section=official-list-entry> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹¹⁰⁰ NEWTON, SUSAN: *Lancashire's oldest pub thats still a gem of our countryside*. 2022. március 9. LincsLive: <https://www.lincs.live/whats-on/food-drink-news/lancshires-oldest-pub-thats-still-23266928> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹¹⁰¹ *The Bear's Paw Hotel*. Historic England: <https://historicengland.org.uk/listing/the-list/list-entry/1261825?section=official-list-entry> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹¹⁰² Vö. LANGTREE, STEPHEN – COMYNS, ALAN (szerk.): *2000 Years of Building: Chester's Architectural Legacy*. Chester Civic Trust. Chester, 2001. 87. p.

¹¹⁰³ Vö. *The Three Tuns Brewery, Bishop's Castle*. Internet Archives: https://web.archive.org/web/20110928053105/http://www.shropshire.gov.uk/iis_view.nsf/open/9AAB025947C674B58025785E00478087 (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

VIII. 1. 3. Irodalom

Az építészet és a festészet mellett a költészetben is jelentős előrelépés figyelhető meg. A 17. századi angol költészetben két „iskola” alakult ki, egyfelől a „lovagias költészet” („cavalier poetry”), másfelől a „metafizikus költészet” („metaphysical poetry”). Előbbiekbe tartoznak például Thomas Carew (1595–1640), Richard Lovelace (1617–1657) és John Suckling (1609–1641), utóbbiak sorát gyarapították George Herbert (1593–1633), Henry Vaughan (1621–1695), illetve Katherine Philips (c.1631–1664).¹¹⁰⁴

Az ún. „lovagias költészet” a Stuart-uralkodóház számára politikai okok miatt, a megerősödő puritánokkal szemben is fontos volt. A „lovagias költészet” abban tért el az addig ismert hagyományos költészettől, hogy képviselői nem megszokott filozófiai, illetve vallási témájú költeményeket írtak, hanem az életörömrre, az ünnepek és az ünneplés jelentőségére helyezték a hangsúlyt. A legtöbb vers alapvetően a szerelmet, az érzékiséget, a szépséget, az örömet, a természetet, továbbá az ivást, a jó közösséget, valamint a becsületet és a társadalmi életet ünnepelte. Nem titkolt célja az uralkodóház népszerűsítése volt.¹¹⁰⁵ Valószínűleg nem állunk messze az igazságtól, ha kijelentjük, a lovagias költészeti irányzat nem szerzett sok „rajongót” a puritánok körében.

Az ún. „metafizikus költők” nem alkottak egységek „csoportot”, olykor még egymásról, illetve egymás műveiről sem tudtak. Magát a „metafizikus” elnevezést is Samuel Johnson (1709–1784) angol költő, irodalomkritikus, lexikográfus adta. Arra alapította a megjelölést, hogy az irányzat költői érdeklődést mutattak a metafizika iránt, amely a világot a jelenségek racionális megvitatásával kutatja, nem pedig intuíció vagy miszticizmus alapján.¹¹⁰⁶ A metafizikus költők arról ismerhetők fel, hogy képesek meglepni az olvasót paradox képekkel, finom érvekkel, leleményes szintaxissal, valamint a művészet, a filozófia és a vallás képeit egy bizonyos „elképzelés” köré fonva, amit a lehető legmesszebbre visznek. Ezek a „metafizikai elképzelések” rendkívül kidolgozottak és okos metaforák, amelyek a versben olyan részeket kapcsolnak össze, amelyeknek első látásra semmi közük egymáshoz. Az általuk így létrehozott paradoxon félrevezeti az olvasót.¹¹⁰⁷

A költészet kapcsán szükséges kiemelnünk John Donne (c.1572/1573–1631) nevét, akit a metafizikus költészet egyik kiemelkedő képviselőjének tartanak. „*Legjellemzőbb műfajai a verses szatíra, a levél, az elégia és az alkalmi vers. John Donne művelt ember volt, teológiát tanult, kifinomult és széleskörű világlátása érezhető költeményeiben is.*”¹¹⁰⁸ A Pallas Nagy Lexikona szerint: „*Donne művei szatirákból, elégiaiból, vallásos költeményekből, üdvözlő versekből és epigrammákból állanak. [...] Donnet általában azon költők elsőjének tekintik, kiket a XVII. századból »metafizikai költők« név alatt ismer az angol irodalomtörténet, kik a korábbi egyszerűség, természetesség, tehát igazi költőiség helyett erőltetettséget, értelmi mesterkéeltséget vittek be műveikbe.*”¹¹⁰⁹

¹¹⁰⁴ CORNS, THOMAS N.: *The Poetry of the Caroline Court*. In: Proceedings-British Academy. Volume 97. The British Academy – Oxford University Press. London - Oxford, 1998. 51–73. pp.

¹¹⁰⁵ BLACK JOSEPH ET AL. (szerk.): *The Broadview Anthology of Literature. Volume II. The Renaissance and The Early Seventeenth Century*. Broadview Press. Peterborough (Canada), 2016. 790. p.

¹¹⁰⁶ Vö. *Metaphysical Poets*. Luminarium. Anthology of English Literature: <https://www.luminarium.org/sevenlit/metaintro.htm> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹¹⁰⁷ *Metaphysical poets*. John Donne, Leven en werk: <https://sites.google.com/site/johndonnelevenenwerk/metaphysical-poets> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹¹⁰⁸ *John Donne*. Antikvárium.hu: <https://www.antikvarium.hu/szerzo/john-3497> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹¹⁰⁹ BOKOR (V. kötet) 1893, 450. p.

A fordulatokban gazdag életéről is híres John Donne-ról érdemes megjegyezni, hogy bár római katolikus családban született, mégis áttért az anglikán hitre és elítélte a „pápista” tanításokat, amely miatt elnyerte I. (VI.) Jakab angol, ír és skót király tetszését, aki 1621-ben a londoni Szent Pál székesegyház dékánjává tette. A kinevezés szorult anyagi helyzetén is javított. Tisztségét tíz éven át, haláláig viselte.¹¹¹⁰ Földi maradványait a régi Szent Pál-székesegyházban temették el, amely az 1666. évi nagy londoni tűzvészben elpusztult. A költő síremléke csodával határos módon megmaradt.¹¹¹¹ Donne legjelentősebb művei: „*A világ anatómiája*” (1611) és „*A lélek fejlődéséről*” (1612).

A korabeli irodalom kapcsán nem kerülhetjük meg az angolul, latinul, görögül és olaszul egyaránt alkotó John Milton (1608–1674) személyét sem. Habár a munkásságát jórészt a későbbiekben fejtette ki, de ifjúkori alkotásai is figyelmet érdemelnek. Miltonról érdemes megjegyezni, hogy Oliver Cromwell titkára is volt. Még fiatalon „(...) sokáig időzött Rómában és Firenzében, s itt fogamzott meg agyában az eszme, hogy a remek olasz eposzok mintájára hazája irodalmát is megajándékozza egy olyanal. Már éppen Görögországba akart vitorlázni, midőn az angol polgárháború kitörésének híre hazájába visszazólitotta. Rövid időn őt értekezést írt, s ezekben a katolicizmust oly politikai pártnak deklarálja, mely a vallás és az egyház leple alatt zsarnoki teokráciát akar gyakorolni. [...] Végső éveinek szenvedései és nyomora épp úgy nem törték meg a nagy költő lelkét, mint a politikai élet viszontagságai. Az aggastyán visszatért ifjúkori álmaihoz s megalkotta a legkiválóbb keresztény eposzt, Az elveszett paradicsomot (*The paradise lost*) melynek főséges koncepciója az első emberpár bukását öleli fel, s a végzet tragikumát a sátán s az isten örökös küzdelmébe helyezi.”¹¹¹²

John Milton legismertebb munkája, kétséget kizáróan „*Az elveszett paradicsom*”. Az említett írás „(...) egyike az eposztörténet legfeledhetetlenebb alkotásainak. Azok is tudnak róla, akik nem is olvasták, de vagy megtanulták, vagy csak hallották halhatatlanságának hírét. Van azonban olyan értékelés is, hogyha soha nem írt volna elbeszélő költeményt, lírai verseivel is múlhatatlan klasszikusa volna az angol irodalomnak, noha lírai verseinek jó részét nem is angolul, hanem latinul, olaszul, görögül írta.”¹¹¹³ Kiemeljük, hogy Milton igazi nyelvtelenség volt, „(...) egyebek mellett azért is éppén ő volt a külföldi levelezések titkára, vagyis a diplomácia vezetője, mert tucatszám nyelven írt, olvasott, beszélt. Az Ótestamentumot héberül, az Újtestamentumot görögül, Luther vitairatait németül, a hugenották költőit és prédikátorait franciául olvasta és idézte, ha idegen nyelvű vitapartnert akart meggyőzni.”¹¹¹⁴ Milton életének nagy tragédiája, hogy negyvenes éveit közepén látása rohamosan megromlott, majd az 1650-es évek elejére teljesen megvakult. Az „*Interregnum*” után, a restaurációval (1660) jóformán nincstelenné is vált. Legfontosabb munkája, „*Az elveszett paradicsom*” – habár vaksága miatt diktálás útján hamarabb elkészült – 1667-ben jelent meg nyomtatásban.

¹¹¹⁰ Vö. GOSSE, EDMUND WILLIAM: *Donne, John*. In: Chisholm, Hugh (szerk.): *Encyclopædia Britannica*. Volume VIII (Demijohn-Edward). Eleventh edition. Cambridge University Press. Cambridge, 1911. 417–419. pp.

¹¹¹¹ Vö. STONE, NICHOLAS: *The John Donne Monument*. Church Monument Society: <https://churchmonumentsociety.org/monument-of-the-month/the-john-donne-monument-d-1631-by-nicholas-stone-st-pauls-cathedral-london> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹¹¹² BOKOR (XII. kötet) 1896, 673. pp.

¹¹¹³ HEGEDŰS GÉZA: *Világirodalom arcképcsarnok. John Milton (1608–1674)*. Magyar Elektronikus Könyvtár – Országos Széchényi Könyvtár: <https://mek.oszk.hu/01300/01391/html/vilag052.htm> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹¹¹⁴ HEGEDŰS GÉZA: *Világirodalom arcképcsarnok. John Milton (1608–1674)*. Magyar Elektronikus Könyvtár – Országos Széchényi Könyvtár: <https://mek.oszk.hu/01300/01391/html/vilag052.htm> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

VIII. 1. 3. 1. Kitekintés: A korabeli „újságírásról” röviden

A 17. századot meghatározó politikai, társadalmi és vallási események olyan jelentős információigényt gerjesztettek, amelynek kielégítése érdekében elsősorban a londoni nyomdák jelentős erőfeszítéseket tettek.¹¹¹⁵ Ezért I. Károly uralkodásához kapcsolódik a „modern” értelemben vett újságírás kezdete. Kiemeljük, hogy korábban, így például I. (VI.) Jakab uralkodása idején, illetve azt megelőzően is jelentek meg „sajtótermékek”, de a rendszeresen és szélesebb körben megjelenő kiadványok inkább a „mártír uralkodó” regnálásához köthetők.¹¹¹⁶ Ekkor még, természetesen, nem olyan formában, tartalomban és terjedelemben jelentek meg az egyes „újságok”, mint napjainkban.

A mai brit újságok elődje minden bizonnyal az ún. „*Newsbook*” (≈ „*hírkönyv*”) volt, amelynek első példánya 1641 novemberében jelent meg először. A következő években, a „*hírkönyveknek*” 171 különböző szerkesztett változatát adták ki. A kiadványokat egyaránt terjesztették Angliában és Skóciában is. Jellemzően rendszeres időközönként, kisebb formátum, általában 8–16 oldalban jelentek meg. Minden kiadvány sorszámozott volt, valamint dátummal is ellátták azokat.¹¹¹⁷

Tekintettel a megjelenés időszakára, a polgárháború kirobbanásának előestéjére, a sajtótermékek nem voltak mentesek a „politikai állásfoglalásoktól” sem. Emellett nemcsak belpolitikai híreket közöltek, hanem például szatirikus, azaz a társadalmi viszásságokat csípősen ostorozó, gúnyos írásokat is.¹¹¹⁸

A polgárháború kitörésének évétől, 1642-től szabályos „újságháború” tört ki. A királpártiak sajtóterméke, az ún. „*Mercurius Aulicus*” 1643-tól a királpárti fővárosban, Oxfordban és – a város elfoglalása után – Bristolban jelent meg. A rojalista sajtóterméket sikerült Londonba is eljuttatni, ami nagy problémát okozott az angol parlamentnek. Emiatt a „*kerekfejük*” is kiadták saját sajtótermékeiket, így például az ún. „*Mercurius Civicus*” néven megjelent „*hírkönyvet*”.¹¹¹⁹

A „*Mercurius Aulicus*” létrehozásának ötlete George Digby (1612–1677), Bristol második earljének nevéhez kapcsolódik. Az earl meggyőzte az uralkodót, hogy a királpártiak ügyének népszerűsítésére egy sajtótermékre lenne szükség. A kiadvány kezdetben népszerű volt, azonban, ahogy a királpártiak ügye veszni látszott, úgy hanyatlott a „*lap*” is. Főképp az anyagi, vagyis a kiadással, továbbá a terjesztéssel járó problémák, valamint a hírek „beszerzése” okoztak egyre nagyobb nehézségeket. A „*hírkönyv*” alig néhány évig, 1643 és 1645 között jelent meg.¹¹²⁰ A „*kerekfejük*” által ugyancsak 1643-tól, Londonban kiadott sajtótermék – amely a parlamenti oldalt népszerűsítette –, a „*Mercurius Civicus*” sem „*húzta*” sokáig, 1646-ban szűnt meg.¹¹²¹

¹¹¹⁵ Vö. *Yesterday's News: Seventeenth-Century English Broadsides and Newsbooks*. Folger Shakespeare Library. Folgerpedia: https://folgerpedia.folger.edu/Yesterday%27s_News:_Seventeenth-Century_English_Broadsides_and_Newsbooks (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹¹¹⁶ Vö. *Newsbooks*. The Diary of Samuel Pepys: <https://www.pepysdiary.com/encyclopedia/13996/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹¹¹⁷ Vö. *Newsbook from the mid-17th century...* Timothy Huges: Rare and early newspapers: <https://www.rarenewspapers.com/view/628221> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹¹¹⁸ Vö. TRENCÉNYI BORBÁLA (szerk.): *A reneszánsz irodalmából*. Holnap Kiadó. Budapest, 1992. 213. p.

¹¹¹⁹ Vö. *Newsbooks*. The Diary of Samuel Pepys: <https://www.pepysdiary.com/encyclopedia/13996/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹¹²⁰ Vö. SOMMERVILLE, CHARLES JOHN: *The news revolution in England. Cultural dynamics of daily information*. Oxford University Press. Oxford, 1996. 39. p.; WEDGWOOD 1970, 153. p.; WILCHER, ROBERT: *The Writing of Royalism, 1628–1660*. Cambridge University Press. Cambridge, 2001. 219. p.

¹¹²¹ Vö. PLOMER, HARRY R.: *An Analysis of the Civil War Newspaper Mercurius Civicus*. In: Macalister, J. Y. W – Pollard, Alfred W. (szerk.): *The Library*. Volume VI.. Issue 22. London, 1905. 191–192. pp.

95. kép: Korabeli propaganda a királpártiak és a parlamentiek szembenállásáról (c.1643)

Megjegyzés: A királpárti oldalon ábrázolt kutya minden bizonnyal a király unokaöccsének, Rupert hercegnek a Boy (Boye) névre hallgató pudlija (uszkárja) lehet. A parlamenti oldal szerint az ebet sötét, mágikus erőkkel ruházták fel. A legenda szerint képes volt a gazdájára kilőtt golyókat elkapni, mi több, jósolni is. Hihetőbbek a kutya betanításáról szóló történetek. Miszerint, ha John Pym (1584–1643) parlamenti képviselő – I. Károly egyik legádázabb politikai ellenfele – nevét hallotta felemelte a lábát, hogy elvégezze a dolgát, de, ha király nevét mondták ki előtte, akkor magasra ugrott. A feltehetően 1638-ban született uszkár, aki vezérőrnagyi rangot kapott és a rojalista sereg kabalája volt, 1644. július 2-án, a Marston Moornál vívott ütközetben halt hősi halált. Vö. GAUNT 2003, 41. p.; MACDONALD, ALAN (Békési József ford.): *Oliver Cromwell szöröstül bőrsztül*. Egmont-Hungary. Budapest, 2002. 54. p.; PURKISS, DIANE: *The English Civil War. A People's History*. Harper. London, 2007. 377. p.; STOYLE, MARK: *The Prince and the Devil Dog*. In: BBC History Magazine. Volume 12. Number 5. Exact Editions Ltd. London, 2011. 22–26. pp.; WEDGWOOD 1970, 148.p. Forrás: *Marchamont Nedham and Christmas*. Crayford History: <https://www.crayfordhistory.org.uk/new-contributions/marchamont-nedham-and-christmas> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

96. kép: A Mercurius Aulicus propaganda tevékenységét elítélő parlamenti szatíra

Forrás: *Arraignment of Mercurius Aulicus*. The British Museum: https://www.britishmuseum.org/collection/object/P_1868-0808-3231 (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

VIII. 1. 4. A színjátszásról – röviden

Előjáróban megjegyezzük, hogy a színjátszás, nemcsak a Stuart-korszakban, hanem már korábban, például I. (Tudor) Erzsébet angol királynő regnálása (1558–1603) idején is jelentős szerepet játszott a néptömegek szórakoztatásában. Akkoriban számos színház működött Londonban. A „City”-től, azaz a belvárostól északra legalább három jelentősebb színház, a „*The Theatre*” (1576), a „*The Curtain*” (1577) és a „*The Fortune*” (1600) létesült. A Temze túloldalán – tehát a belvárostól délre – a „*The Rose*” (1587), a „*The Swan*” (1595), illetve a „*The Globe*” (1599) színházakat kell kiemelnünk. Az első angliai Stuart uralkodó, I. (VI.) Jakab idejében létesült a belvárostól északra a „*The Red Bull*” (1605), Southwarkban – a Temzétől délre – a „*The Hope*” (1605). Emellett még – a 16. század alkonyán, illetve a 17. század hajnalán – legalább huszonöt olyan intézményt lehetne felsorolni, ahol színelőadásokat is tartottak. Példaként említhetők, hogy az angol reformáció után a szerzetesek egykori épületeiből – Blackfriars (feketebarátok, domonkosok), Greyfriars (szürkebarátok, ferencesek) és Whitefriars (fehérbarátok, karmeliták) – színházakat létesítettek. A domonkosok egykori épületét éppen Shakespeare társulata vette át 1608-ban.¹¹²²

Habár I. Károly elmaradt apja, I. (VI.) Jakab mögött a színjátszás iránti rajongás tekintetében, mivel inkább hozzáértő műgyűjtő hírében állt. Azonban ez nem jelenti azt, hogy ne szerette volna a színházat és a zenét. A színjátszás, valamint a maskarás előadások továbbra sem mentek ki a divatból. Mi több, pont ez volt a puritánok egyik támadási felülete a királyi család, valamint a főúri arisztokrácia, a „*peer*”-ek, illetve „*lordok*” irányába. Nevezetesen, hogy azok hatalmas pénzüsszegeket pazaroltak el olyan haszontalan dolgokra, mint a színjátszás és maskarás előadások. A színjátszás kapcsán érdemes ismét Peter Vende történész gondolatait idéznünk: „(...) az udvarban mindenekelőtt a színházat támogatták, különösen a maszkjátékot, ami az opera, a balett és a dráma ötvözeté; fényűzően színpadra vitt, egyedülálló előadások voltak ezek az udvar zártkörű társasága számára, és a darab csúcspontja általában az uralkodó dicsőítése volt, akit az udvartartásával együtt végül is bevontak az előadásba.”¹¹²³

Habár William Shakespeare (1564–1616) és Ben Jonson (1572–1637) munkásságához képest a színjátszás a későbbiekben visszaesést mutatott, még mindig jelentős szerepet töltött be. Hangsúlyoznunk kell, hogy Ben Jonson munkásságának alkonya (1625–1637) éppen I. Károly uralkodására esik. Jonson és a kiváló építész, Inigo Jones – akik egyébiránt egymással komolyan rivalizáltak – továbbra is igyekeztek a királyi udvar igényeit kielégíteni. A későbbiekben a legkiemelkedőbb képviselők a színjátszás vonatkozásában Philip Massinger (1583–1640) és James Shirley (1596–1666) drámaírók voltak, de nem szabad elfeledkeznünk – egyebek mellett – John Ford (1586–c.1639) munkásságáról sem. A színjátszás kapcsán érdemes ismételen hangsúlyoznunk, hogy nagyon drága mulatságnak számított, amely miatt a parlament, főképp a puritánok, igencsak elítélték a királyi udvar fényűző pazarlásait. Előfordult ugyanis, 1634-ben, hogy egyetlen „maszka” (jelmez, álarc) elkészítése tizennégy-tizenötezer angol fontba került.¹¹²⁴ Ez azért is volt akkoriban „vérlázító”, mert a népességnövekedés miatt egyre nőtt a szegények száma és aránya is. Szétnyílt a társadalmi olló. Amíg a királyi udvar dőzsölt, addig a szegények többnyire megfelelő élelmiszerhez sem jutottak.

¹¹²² Vö. DUNTON-DOWNER – RIDING 2004, 28–29. pp.

¹¹²³ VENDE 2001/a, 117. p.

¹¹²⁴ PERRY, HENRY TEN EYCK: *The First Duchess of Newcastle and Her Husband as Figures in Literary History*. Ginn and Co. Boston (Massachusetts, USA), 1918. 18. p.

A színjátszás, habár népszerű szórakoztatási forma volt, nehéz kenyérnek számított. Nem csak a mecénások léte, illetve hiánya befolyásolta egy-egy társulat jövőjét, hanem például a járványok is. I. Károly uralkodása idején, a pestisjárvány miatt, két alkalommal is nehézségekbe ütközött a londoni színelőadások bemutatása. Először 1625-ben, majd pedig 1636 és 1637 között. Részben emiatt is fordult elő, hogy társulatok estek szét, váltottak színházi épületet, etc. A Stuart-korszakban egy színtársulatnak viszonylagos biztonságot a biztos anyagi háttér, illetve a megbízások jelentették, mint amelyeket a királyi udvar biztosított. Ennek fényében röviden említést kell tennünk a fontosabb, I. Károly uralkodása idején működő, fontosabb, színtársulatokról.

A legjelentősebb színtársulat az ún. „*King's Men*” nevet viselte, amely nem véletlenül volt az első az országban, hiszen a nevében is utalt rá, hogy a „király embereit”, illetve „színészeit” tömörítette. A „*King's Men*” 1603-ban vette fel a nevét és előbb I. (VI.) Jakab, majd annak halála (1625) után, fia, I. Károly színtársulata volt. Nem szabad elfelejtenünk, hogy korábban, I. Károlynak walesi hercegeként saját színtársulata volt: az ún. „*Prince Charles's Men*”. A trónutódlás alkalmával azonban ez a formáció feloszlott, egyes színészek a „*King's Men*” társulatába kerültek. A társulat, többek között, William Shakespeare, Ben Jonson, továbbá Philip Massinger, Thomas Heywood (c.1570–1641), valamint Francis Beaumont (1584–1616) és John Fletcher (1579–1625) darabjait mutatta be. A királyi színtársulat 1642 őszéig, a feloszlatásáig működött.¹¹²⁵

A másik jelentősebb színtársulat az 1625-ben megalapított ún. „*Queen Henrietta's Men*” volt, amely mecénása, (Bourbon) Henrietta Mária királyné után nyerte a nevét. A társulat főképp Thomas Heywood és James Shirley darabjait adta elő, de alkalmasint más szerzők műveit is bemutatta. Legalább ötven különböző alkotást lehetne megemlíteni a társaság által előadott darabokból. Példaként említhető „*A szobalány bosszúja*” (1626), „*Az esküvő*” (c.1626–1629), „*A humoros udvaronc*” (1631), a „*Perkin Warbeck*” (1632), a „*Hannibál és Scipio*” (1635), „*A nemes idegen*” (c.1638–1640), etc. A társulatot 1642 őszén a puritán rendszer ugyancsak feloszlatta.¹¹²⁶

Miután a puritánok 1642-ben átvették Londonban a hatalmat, jelentős változások történtek. A királypártiak vereségével (1646) már az egész országot érintették a puritánok vonatkozó rendelkezései. Előbb, 1642. szeptember 2-án, a parlament betiltotta a színdarabok bemutatását. Később már országosan is súlyosbodott a helyzet. A puritánok 1648-ban elrendelték az összes színház lebontását, az összes színész letartóztatását és megkorbácsolását, ráadásul öt shilling pénzbírságot szabtak ki mindenkire, akit elfogtak egy darab megtekintése közben.¹¹²⁷ „*A puritánok uralma alatt a parlament az összes színházat bezáratta. A polgárháború és az interregnum időszakában a színházak többségét lerombolták. A restauráció idejére, mikor a nyilvános szórakozás ismét polgárjogot nyert, egyetlen ép színház sem maradt. A londoniak színház iránti szeretete azonban tovább élt. A társulatok felújították a régi műveket, köztük Shakespeare drámáit is.*”¹¹²⁸

¹¹²⁵ AARON, MELISSA D.: *Global Economics. A History of the Theatre Business, the Chamberlain's/King's Men, & Their Plays, 1599–1642*. University of Delaware Press. Newark (Delaware, USA), 2003. 150–160. pp.; GURR, ANDREW. *The Shakespearian Playing Companies*. Oxford University Press. Oxford, 1996. 70–71. pp.

¹¹²⁶ Vö. NUNZEGER, EDWIN: *A Dictionary of Actors and of Others Associated with the Representation of Plays in England Before 1642*. Yale University Press. New Haven (Connecticut, USA), 1929. 25–51. pp.; STEVENS, DAVID: *The Stagecraft of James Shirley*. In: Scott, Virginia (szerk.): *Educational Theatre Journal*. Volume 29. No. 4. American Theatre Association. Washington D.C. (USA), 1977. 493–516. pp.

¹¹²⁷ Vö. *Timeline of Restoration: The Globe Theater*. Rethinking the Future: <https://www.rethinkingthefuture.com/architectural-styles/a7841-timeline-of-restoration-the-globe-theater/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹¹²⁸ DUNTON-DOWNER – RIDING 2004, 31. p.

VIII. 1. 5. Tudományos élet

A tudomány tekintetében különösen a filozófia, a matematika, valamint az orvostudomány területén történtek jelentős előrelépések. Ezért érdemes röviden megismerkednünk az előbbieken említett tudományterületek jelentősebb képviselőivel.

VIII. 1. 5. 1. Filozófia

A filozófia tudománya kapcsán Sir Francis Bacon (1561–1626), St. Alban első vikomtjának nevét kell elsősorban megemlítenünk. Bacont Lord Verulam néven is szótolták. A jeles államférfi nemcsak politikával, hanem joggal és filozófiával is foglalkozott. Habár munkássága inkább I. (VI.) Jakabhoz kapcsolható, jelentősége miatt mégis kiemelnénk a személyét. Talán nem túlzás kijelenteni, hogy Bacon „megújította” a filozófia tudományát, felvetve az empirikus elven alapuló módszer kérdését. Annak ellenére, hogy jeles gondolkodó volt, aki – még I. (VI.) Jakab alatt, 1617 és 1621 között – egészen a lordfőkancellárságig („*Lord High Chancellor of England*”) vitte, élete végét mégis a bukás keserítette meg. Az Új Idők Lexikona a következőket írta róla:

„*Hirdette, hogy az új empirizmussal, a tapasztalat és a kísérlet egyesítésével a természet fölött soha nem remélt hatalomhoz juthatunk. Ezt fejtegette a befejezetlen Instauratio Magna, azaz „a tudományok nagy újjászervezése” s főképen Novum Organum (1620) című munkájában. Az utóbbi a régi skolasztikus logika helyett új logikát kezdeményezett: a kísérleti módszer logikáját. Bacon általában gyakorlati kérdések iránt érdeklődött. Az emberi természet alkotja ragyogó stílusban írt essay-inek tárgyát. A közéletben magas tisztségeket viselt, a lordkancellárságra emelkedett. Kapzsisága azonban 1621-ben a megvesztegetés vádját vonta fejére s élete végét a bukott ember sorsa keserítette meg. A filozófiában és a természettudományban sokan új korszak kezdeményezőjének tartják.*”¹¹²⁹ Bacon nézetei szerint a filozófiai gondolkodást természet-tudományos alapokra szükséges helyezni. Meglátása alapján megbízható eredményekhez csakis a tényekre támaszkodó természetmagyarázat, vagyis az ún. „indukció” vezethet. Véleménye szerint ez a módszer a legkönnyebben a természettudományban valósítható meg, de a bölcsélet más ágainak is ezt kellene követnie.¹¹³⁰

I. Károly uralkodásához köthető munkássága kapcsán két művét emelnénk ki. Egyfelől, 1625-ben harmadik, végleges változatban is kiadták esszéit, amely – szemben az első két kiadásban szereplő tíz és harmincyolc esszével – már ötvennyolc írást tartalmazott. Másfelől, Bacon halála után, posztumusz jelent meg egyik legjelentősebb alkotása, utópista novellája a negyvenhat oldal terjedelmű „*Új Atlantisz*” („*New Atlantis*”). Ahogy Sir Francis Bacon élete, úgy halála sem volt mindennapi. John Aubrey (1626–1697) régiséggyűjtő, természetfilozófus és író szerint Bacon a hús – a szárnyasok – hóval történő tartósítását vizsgálta a gyakorlatban, amikor megbetegedett. Miután a szárnyasokat hóval tömte meg, a hó annyira lehűtötte, hogy szinte azonnal áagnak esett. Tüdőgyulladás végzett vele.¹¹³¹

¹¹²⁹ GYÖRY ALADÁR (felelős kiadó): *Új Idők Lexikona. Harmadik és Negyedik kötet (Assistens-Börcs)*. Signer és Wolfner Irodalmi Intézet R.T. kiadása. Budapest, 1936. 650. p.

¹¹³⁰ FRANCIS BACON: *Új Atlantisz*. Antikvárium.hu Kft.: https://www.antikvarium.hu/konyv/francis-bacon-uj-atlantisz-304215-0?gclid=EAJalQobChMInvTwsKKOgAMV6ZGDBx2yGgHqEAAAYASAAEgl3O_D_BwE (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹¹³¹ RUDRUM, ALAN – BLACK JOSEPH – NELSON, HOLLY FAITH (szerk.): *The Broadview Anthology of Seventeenth-Century Prose*. Broadview Press. Peterborough (Canada), 2001. 18. p.

A filozófia másik jeles képviselője, Thomas Hobbes (1588–1679) alapvetően a metafizikától mentes filozófiai rendszer kiépítésén fáradozott, amely a korszak tudományos vívmányaira és a matematikára támaszkodott. Az Új Idők Lexikona szerint Hobbes „(...) filozófiai rendszere mechanikus és materialista, etikai szempontból determinisztikus. Hobbes szerint az emberiség természetes állapota a *bellum omnium contra omnes* (latin), a. m. mindenki harca mindenki ellen. Az önfenntartási ösztön ezért arra kényszerítette az embereket, hogy ennek megszüntetésére egymással szövetséget kössenek; így keletkezett az állam. Az uralkodó hatalma ennél fogva korlátlan; Hobbes a politikai abszolútizmus híve. A felvilágosodás legjelentősebb előkészítői közé tartozott.”¹¹³²

Hobbes életéről „dióhéjban” az alábbiakat mondhatjuk el. Fiatalabb korában az oxfordi egyetemen tanult, majd – az ifjú Cavendish gróf nevelőjeként – Franciaországban és Itáliában is megfordult, ezért több nyelven is beszélt. Ugyancsak életének első felében kötött ismeretséget az előbbieken említett Sir Francis Baconnal. Később, az angol polgárháború kitörésével elhagyta az országot és Franciaországban, Párizsban telepedett le, ahol a matematikát és más természettudományokat tanulmányozott. Behatóbban vizsgálta Nikolauz Kopernikusz (1473–1543), Johannes Kepler (1571–1630), Galileo Galilei (1564–1642), etc. munkásságát. Feltehetően az előbbieken említett jeles csillagászok, illetve matematikusok, fizikusok hatására „(...) ő vitte be az angol filozófiába a matematikai elemet, amellyel Bacon keveset törődött.”¹¹³³

Kevesen tudják, hogy Hobbes az ugyancsak emigrációba kényszerült II. Károly magántanára is volt, akit például matematika szépségeire oktatott. A restauráció (1660) után II. Károly száz font évjáradékban részesítette egykori tanárát, aki sosem nősült meg és egyik nemesi származású tanítványa, Devonshire earljének udvarházában, Hardwickban élte le az utolsó éveit. Thomas Hobbes a filozófia mellett történelemmel, továbbá matematikával és fizikával is foglalkozott.¹¹³⁴ Legismertebb munkája feltehetően az 1651-ben megalkotott „*Leviathan*”.

Thomas Hobbes a természetjogot, illetve a jogbölcseletet újabb alapokra fektette. „*A polgárokról (De Cive, 1642) írt munkájában a társadalom alapjául két okot állít fel: a kölcsönös félelmet és az attól való tartózkodást, nehogy az emberiség természeti őállapotába, barbárságába visszaessék. Már e művében tiltakozik a papság hatalma ellen, melyet a társadalom kénytelen megsínyleni.*”¹¹³⁵ A legjelentősebb műve az ún. „*Leviathan*” sem nyerte el a papok tetszését, ezért is jelentős támadások érték.¹¹³⁶

Az előbbiekhez kapcsolódóan kiemeljük, hogy Hobbes szerint az emberiség természetes állapota a „*bellum omnium contra omnes*”, („mindenki harca mindenki ellen”), ezért van szükség az emberek közötti szövetségre, az állam létezésére.¹¹³⁷

Thomas Hobbes „(...) bölcseleti rendszere nem egyéb, mint a Bacon-féle empirizmusnak az államra és a társadalomra való alkalmazása. Minthogy ez matematikai alapon történt és a régi Heraclit-féle atomisztikus iskolát összeegyeztette a fejlődő jogállammal, természetes, hogy Hobbes a mérsékelt abszolútizmus híve lőn. Mint az újabbkori materializmus előfutára a természettudományoknak is lendületet adott, de főjelentősége az államtudomány terén keresendő.”¹¹³⁸

¹¹³² GYÖRY ALADÁR (felelős kiadó): *Új Idők Lexikona. Tizenharmadik és Tizennegyedik kötet (Herder-Kamcsatka)*. Signer és Wolfner Irodalmi Intézet R.T. kiadása. Budapest, 1939. 3177. p.

¹¹³³ Vö. BOKOR (IX. kötet) 1895, 261–262. pp.

¹¹³⁴ Vö. BOKOR (IX. kötet) 1895, 262. p.

¹¹³⁵ SOMOGYI (IX. kötet) 1885, 168. p.

¹¹³⁶ Vö. SOMOGYI (IX. kötet) 1885, 168. p.

¹¹³⁷ Vö. GYÖRY (13–14. kötet) 1939, 3177. p.

¹¹³⁸ SOMOGYI (IX. kötet) 1885, 169. p

VIII. 1. 5. 2. Matematika

A 17. századi Angliában számos matematikus működött. Közülük többen nemcsak matematikával, hanem csillagászzal is foglalkoztak, illetve utóbbi tudomány viszonylatában alkalmaztak matematikai műveleteket. A következőkben a teljesség igénye nélkül, csak néhány nevet és tudományos eredményt említenék meg, amelyek jobbra I. Károly uralkodásához köthetők. A sort egyébiránt még legalább egy tucat érdemes tudós nevének és tudományos munkásságának kifejtésével lehetne folytatni.

William Oughtred (1574–1660) a „modern” matematikai nyelvezet kialakításában működött közre. A szorzás jelölésére az „ \times ”, továbbá a plusz és mínusz jelölésére a „ \pm ”, valamint az arány jelölésére a „ $:$ ” jelet vezette be. Ugyancsak Oughtred vezette be a „sin” és a „cos” jelöléseket a szinusz és a koszinusz függvényekre.¹¹³⁹

Richard Norwood (c.1590–1675) nemcsak matematikus, hanem földmérő is volt. Utóbbi tevékenységéhez is kapcsolódik, hogy 1633 és 1635 között – láncsal és léptetéses módszerrel – lemérte a London és York városa közötti távolságot. Korrekciót végzett minden útkanyarulatnál, illetve figyelembe vette az emelkedőket és a lejtőket is. Emellett ívméréssel („*arc measurement*”) is foglalkozott, amely a Föld görbületi sugarának meghatározása. A szélességi különbséget – néha a hosszúsági különbséget is – és a földrajzi távolságot kapcsolta össze a Föld felszínének két pontja között. Norwood a Nap magasságát („*altitude*”) is figyelembe vette számításainál.¹¹⁴⁰

John Speidell (1600 előtt–1634) John Napier (1550–1617), a skót tudós után – többek között – logaritmusszámítással foglalkozott. Később eltért Napier módszerétől. A természetes logaritmusszámításról szóló munkája, az „*Új Logaritmusok*” („*New Logarithmes*”) még 1619-ben jelent meg.¹¹⁴¹ Oughtred és Norwood mellett trigonometrikus függvényekkel is dolgozott, amelyeket a navigációban, a csillagászat egyik ágában, az égi mechanikában, a földmérésben (geodéziában), etc. mind a mai napig nagy előszeretettel használnak.

Az 1630-as években alkotott John Babington nemcsak matematikus, hanem fegyverszakértő is volt. A matematika területén geometriával foglalkozott. Részben ehhez a területhez is kapcsolódóan vizsgálta a pirotechnika katonai és szórakoztató célú alkalmazását.¹¹⁴² William Gascoigne (1612–1644) mérőműszerek készítésével foglalkozott, nevéhez fűződik a mikrométer és a teleszkópos irányzék feltalálása. Utóbbi esetben a puskára, vagy más fegyverre – számszeríjra, etc. – szerelhető távcsőfajttát kell érteni, amely lehetővé teszi a célpont jobb érzékelését. Az általa kifejlesztett szextáns nagy pontossággal mérte a csillagászati objektumok közötti távolságot. Gascoigne együttműködött William Crabtree (1610–1644) matematikussal és csillagással, aki az elsők között figyelte meg 1639-ben a Vénusz áthaladását a Nap előtt. Vele egy időben, de tőle függetlenül – a Gascoigne és Crabtree által ugyancsak ismert – Jeremiah Horrocks (1618–1641) matematikus, csillagász is megfigyelte a Vénusz tranzitját.

¹¹³⁹ BOYER, CARL B.: *A History of Mathematics. Second edition.* John Wiley. New York (New York, USA), 1991. 306–307. pp.; PYCIOR, HELENA MARY: *Symbols, Impossible Numbers, and Geometric Entanglements. British Algebra through the Commentaries on Newton's Universal Arithmetick.* Cambridge University Press. Cambridge, 1997. 48. p.; CAJORI, FLORIAN: *A History of Mathematics.* Macmillan and Co. Limited. New York (New York, USA)- London, 1919. 156–157. pp.

¹¹⁴⁰ Vö. LAUGHTON, JOHN KNOX: *Norwood, Richard.* In: Lee, Sidney (szerk.). *Dictionary of National Biography. Volume XLI (Nichols-O'Dugan).* Smith, Elder & Co. London, 1895. 230. p.

¹¹⁴¹ Vö. CAJORI, FLORIAN: *A History of Mathematics.* Macmillan & Company. New York (New York, USA) - London, 1893. 165. p.

¹¹⁴² ANDERSON, ROBERT EDWARD: *Babington, John.* In: Stephen, Leslie (szerk.): *Dictionary of National Biography. Volume II (Annesley-Baird).* Smith, Elder & Co. London, 1885. 314–315. pp.

Habár munkássága inkább I. (VI.) Jakab uralkodásához kapcsolódik, szólnunk kell Edmund Gunter (1581–1626) walesi származású matematikusról, csillagászról is, aki a róla elnevezett „*Gunter-lánc*”, továbbá „*Gunter-kvadráns*”, valamint „*Gunter skála*” feltalálásáról híresült el. Találmányai a 17. században, főképp a földmérésben, továbbá a navigációban, valamint a hajózásban nagy népszerűségnek örvendtek. A „*Gunter-láncot*” 1620-ban találta fel és a földmérés területén használták. Találmánya segítségével lehetőség volt bizonyos területek felmérésére, parcellázására. A „*Gunter-lánc*” egy 66 láb – megközelítőleg 20,1 méter hosszú – lánc, amely száz láncszemre van osztva, mindegyik láncszem 7,92 hüvelyk (inch), azaz megközelítőleg 20,1 cm hosszú. A láncszemek általában tízes csoportokba rendeződnek sárgaréz gyűrűkkel elválasztva. A „szakaszolás” egyszerűsíti a közbenső mérést.¹¹⁴³ A második találmány, a kvadráns kapcsán szükséges megjegyeznünk, hogy jellemzően csillagászati számítások egyszerűsítésére és megfigyelések elvégzésére szolgáló eszköz. Gunter 1623-ban publikált a találmányáról, amelyben kifejtette, hogy találmánya a csillagászati jelenségek megfigyelésére, mérésére, a földmérési feladatok elvégzésére, csillagászati számítások végzésére alkalmas. Segítségével meghatározható a nappal, valamint az éjszaka kezdete és vége, ebből kifolyólag a nappal és az éjszaka hossza is.¹¹⁴⁴ Edmund Gunter a róla elnevezett skálát ugyancsak 1623-ban találta fel. Az eszközt különféle matematikai problémák, logaritmusok segítségével történő megoldására használták. A skála egy két láb – megközelítőleg 61 cm – hosszú és fél hüvelyk (inch) – négy cm – széles falap, amelynek mindkét oldalára több skálát véstek. A skála apró sárgaréz betéteket tartalmazott, ezek biztosították a lehetőséget a különféle skálák összehasonlítására. A „*Gunter-skálát*” az angol, majd brit tengerészek navigációs segédeszközként alkalmazták, és a tizenkilencedik század közepéig a brit haditengerészet szokásos felszerelése volt.¹¹⁴⁵ A trigonometriában is használatos volt. Edmund Gunter 1619-től haláláig a londoni Gresham College csillagászprofesszora volt.¹¹⁴⁶ Professzori székében 1626-tól 1636-ig Henry Gellibrand (1597–1637) követte, aki alapvetően a Föld mágneses mezőjével kapcsolatos kutatásairól híres. Az iránytű segítségével vizsgálta a mágneses elhajlást, amely nem állandó, hanem épp ellenkezőleg, változó. Emellett a földrajzi hosszúság kérdésével is foglalkozott. Az általa vizsgálat jelenségek a tengeri hajózás, valamint a navigáció tekintetében bírtak nagy jelentőséggel.¹¹⁴⁷

Samuel Foster (c.1600–1652), aki – 1636 és 1637, majd 1641 és 1652 között – Gellibrandot követte a Gresham College csillagászprofesszori székében kutatási során főképp a nap- és holdfogyatkozások megfigyelésével, illetve az ehhez a tevékenységhez szükséges műszerek feltalálásával és fejlesztésével foglalkozott.¹¹⁴⁸

¹¹⁴³ Vö. MANTHEY, DAVID: *How to Make a Gunter's Chain?* Orbital Central: <https://www.orbitals.com/self/survey/chain/chain.html> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹¹⁴⁴ Vö. JARDINE, BORIS: *The Gunter Quadrant and Practical Knowledge*. Whipple Museum. University of Cambridge: <https://www.whipplemuseum.cam.ac.uk/explore-whipple-collections/astronomy/maps-heavens/gunter-quadrant-and-practical-knowledge> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹¹⁴⁵ Vö. DALY, DAVID R.: *A gunter scale, used for navigation and mathematics*. National Park Service: <https://www.nps.gov/long/blogs/a-gunter-scale-used-for-navigation-and-mathematics.htm> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹¹⁴⁶ *Gresham Professors*. Gresham College old website: <https://web.archive.org/web/20041019231900/http://www.gresham.ac.uk/special/professors.htm> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹¹⁴⁷ Vö. *Henry Gellibrand*. MacTutor. School of Mathematics and Statistics University of St Andrews, Scotland: <https://mathshistory.st-andrews.ac.uk/Biographies/Gellibrand/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹¹⁴⁸ GOODWIN, GORDON: *Foster, Samuel*. In: Stephen, Leslie (szerk.): *Dictionary of National Biography*. Volume XX (Forrest-Garner). Smith, Elder & Co. London, 1889. 62–63. pp.

VIII. 1. 5. 3. Orvostudomány

Az orvostudomány a Tudor-korszakhoz (1485–1603) képes előrelépést mutatott, de napjaink viszonyaihoz képest nagyon elmaradottnak számított. Számos tudományos tény – például vírusok, továbbá betegségek konkrét okai – nem volt ismert a kor orvosai számára, ellenben sok esetben a babona, illetve a kuruzslás bírt meghatározó jelentőséggel. A fertőző, magas halálozási aránnyal járó betegségek – például a bubópestis, a tuberkulózis, a vérhas és az influenza – „hétköznapi eseményszámba” ment. A betegségekben, valamint az azokhoz kapcsolódó a halálozásban, sok esetben Isten büntetését vélték felfedezni.¹¹⁴⁹

A korabeli „Nagy-Britanniában” orvoslással alapvetően az orvosok, a borbélyok, illetve bölcs asszonyok foglalkoztak. Előbbinek tanulmányokat kellett folytatniuk, illetve vizsgákat kellett tenniük. Az orvosok tevékenységükért díjat számoltak fel, amelyet a szegények nem tudtak megfizetni. Ezért a szakképzett orvosok szinte kizárólagosan csak a gazdagabb rétegek számára voltak elérhetőek. A borbélyok – emellett, hogy haját és szakállat nyírtak, illetve borotváltak – eret vághattak, fogat húzhattak, illetve végtagokat amputálhattak. Ez utóbbi tevékenység, a higiéniai hiányosságok, továbbá az adott esetben a nem megfelelő tudás miatt nagyon veszélyes lehetett a páciensre nézve. A „bölcs asszonyok”, általában idősebb, „sokat megélt” nők voltak, akik főképp gyógynövényekkel, de előfordult, hogy varázslással, mágiával gyógyítottak, amely nemcsak a betegre, hanem rájuk nézve is veszélyes lehetett. Ne felejtsük el, a 17. századi Angliában és Skóciában – így I. Károly uralkodása alatt is – még voltak boszorkányüldözések, illetve a nyomában járó kivégzések. Ha a páciens elhunyt, a „bölcs asszonyokat” sokszor boszorkánysággal vádolták meg, ami sokszor egyet jelentett a halálos ítélettel.¹¹⁵⁰

Bizonyos, ókori eredetű „tudományos elméletek” még mindig elfogadottak voltak. Ilyen volt például a négy testnedv ismerete, amelyet a személyiség-típusok és a hozzájuk kapcsoló viselkedési jellemzők határozásánál alkalmaztak. „Az ókori fölfogás szerint a négy testnedv (vér, sárga és fekete epe, nyál) egyensúlya biztosítja a kiegyensúlyozott, harmonikus személyiséget. Ha ez az egyensúly megbomlik, sajátos vonások tűnnek föl és torzítják el a magatartást. Hippokratésztől [Kr.e. 460–370] maradt ránk a négyvérmérséklet leírása.”¹¹⁵¹

Bevett, illetve népszerű módszernek számított a korabeli „Nagy-Britanniában”, hogy a betegségek gyógyítására az ún. „érvágás”, amelyről úgy hitték, hogy a mérgeanyagokat eltávolítja az emberi vérből. Emiatt lecsillapította a pszichés problémái miatt kiboruló egyént is. Hasonló okok miatt alkalmazták a piócákat is, amely élőlényekről úgy tartották, hogy a „rossz vért” kiszívják az emberből. Megjegyezzük, hogy szigetországban csak az 1830-as évektől tekintettek el a piócák alkalmazástól az orvosi kezelések közül, addig használatban volt.¹¹⁵²

¹¹⁴⁹ Vö. *Medicine During The Stuart Period*. Twinkl: <https://www.twinkl.co.uk/homework-help/history-homework-help/the-stuarts/medicine-during-the-stuart-period> (Letöltés ideje: 2024. április 17.); *Medicine in Stuart England*. History Learning Site: <https://www.historylearningsite.co.uk/stuart-england/medicine-in-stuart-england/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹¹⁵⁰ *Medicine During The Stuart Period*. Twinkl: <https://www.twinkl.co.uk/homework-help/history-homework-help/the-stuarts/medicine-during-the-stuart-period> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹¹⁵¹ DIÓS ISTVÁN (főszerk.) – VICZIÁN JÁNOS (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon. IX. kötet, Meszr–Olt*. Szent István Társulat, az Apostoli Szentselek Könyvkiadója. Budapest, 2004. 641. p.; Vö. *Medicine During The Stuart Period*. Twinkl: <https://www.twinkl.co.uk/homework-help/history-homework-help/the-stuarts/medicine-during-the-stuart-period> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹¹⁵² *Medicine During The Stuart Period*. Twinkl: <https://www.twinkl.co.uk/homework-help/history-homework-help/the-stuarts/medicine-during-the-stuart-period> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

A legnagyobb gondot a tudatlanság mellett a babonák jelentették. Tüdőbetegségre például tejből főtt csigát és – igény szerint – néhány apróra vágott gilisztát, illetve kukacot javasoltak. Ennek a gyógy módnak a „továbbfejlesztett” változata az Amerikába átköltözött telepeseknél a következő volt: kilenc napon át minden reggel egy élő csigát kellett lenyelni. Ennél sokkal „drámaibb” gyógy mód is létezett, például a láz gyógyítására. Ebben az esetben egy galambot kellett félbevágni és a két részt a lábfejekre kellett helyezni. Ez nem segítette a lázas betegen, ráadásul a galambnak sem volt jó. A galamboknál maradván kiemeljük, hogy több orvosi beavatkozásnál is népszerű alkalmazási mód volt a „felhasználásuk”. Kólika, valamint gyomorpanaszok ellen „bevált módszer” volt, hogy egy hideg márványlapot – amelyet nem ért napsütés – helyeztek az beteg hasára. A pestis megelőzése érdekében egy aranyérmét kellett a szájba venni.¹¹⁵³

A pestisnél maradván, egy másik módszer, amely a mai napig közismert, hogy a pestisdoktorok különféle gyógy- és fűszernövényeket (szegfűszeg, menta, mirha, kámför, etc.) raktak a speciális maszkjuk „csőrébe”, hogy a ragályt ne kapják el. Ugyanis hittek abban, hogy a pestis terjedését a rossz levegő is elősegíti. Egyébiránt a pestisdoktorok az egész ruházatukat próbálták védeni, nehogy a pestis „beszívódjon” abba. Ezért fagygyúval vonták be a ruhát, hogy a testnedvek leperegjenek róla. A doktor emellett egy hosszú botot is vitt magával, amely a szükségtelen érintéstől „óvta” meg, de „önvédelemre” is jó volt, ha a beteg és/vagy családtagjai rátámadtak volna. A kalap egyértelmű jelzés is volt, hogy kifejezze az illető pestisdoktor mivoltát.¹¹⁵⁴

Sietünk hozzátenni, hogy a Stuart-korszakban, így I. Károly regnálása alatt nem csak a tudatlanság és babonák voltak jelen a mindennapokban. Komoly tudományos megfigyelések is születtek. Ennek kapcsán főképp William Harvey (1578–1657) nevét és munkásságát kell kiemelnünk, aki I. (VI.) Jakab és I. Károly udvari orvosaként még 1616-ban tette közzé legjelentősebb felfedezését, a vérkeringésre vonatkozóan. Felfedezéséről, a vérkeringésről szóló könyvét csak több mint egy évtizeddel később, 1628-ban jelentette meg Frankfurt am Main városában, latin nyelven „*Exercitatio Anatomica de Motu Cordis et Sanguinis in Animalibus*” („Anatómiai értekezés a szív és a vér mozgásáról az élőlényekben”) címen. „Harvey mutatta ki először, hogy a vér kering az állati testben; ez a felfedezés világhírűvé tette. Leírta a szív szerepét a vérkeringés fenntartásában s felállította az »omne vivum ex ovo« fejlődéstani törvényt.”¹¹⁵⁵ Vallotta továbbá, hagyni kell a természetnek, hogy a dolgát megtegye, hatását kifejtse.

Érdekességként közöljük, hogy William Harvey a király orvosaként részt vett az 1642. évi, Edgehill mellett vívott csatában, ahol – egyebek mellett – a király két fiára, Károlyra és Jakabra vigyázott.¹¹⁵⁶ A tudós a legnagyobb harcok közepette a könyvét akarta olvasni. Az ellenséges ágyútűz miatt azonban egyszer más helyet kellett keresnie, végül egy bokor alatt húzta meg magát, majd olvasott tovább.¹¹⁵⁷

¹¹⁵³ Vö. DEARY 1996, 20–22. pp.; WITHEY, ALUN: Fowl Medicine. The early modern „pigeon cure”. 2016. június 30. Dr Alun Whitey: <https://dralun.wordpress.com/2016/06/30/fowl-medicine-the-early-modern-pigeon-cure/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹¹⁵⁴ *Miért hordtak madárcaörszerű maszkot a kora újkori „pestisdoktorok”?* 2020. április 8. Múlt-kor Történelmi Magazin: <https://mult-kor.hu/miert-hordtak-madarcorszeru-maszkot-a-kora-ujkori-pestisdoktorok-20200408> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹¹⁵⁵ GYÖRY ALADÁR (felelős kiadó): *Új Idők Lexikona. Tizenegyedik és Tizenkettedik kötet (French-Herczegh)*. Signer és Wolfner Irodalmi Intézet R.T. kiadása. Budapest, 1938. 3026. p.

¹¹⁵⁶ STEWART, D.: *Harvey and the Battle of Edgehill*. In: Canadian Medical Association Journal. Volume 55. Issue 4. The Canadian Medical Association. Montreal (Canada), 1946. 405. p.

¹¹⁵⁷ WOOD, MATTHEW: *To war with William Harvey: The Battle of Edgehill*. Royal College of Physicians Museum: <https://history.rcplondon.ac.uk/blog/war-william-harvey-battle-edgehill> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

VIII. 1. 6. Az oktatás helyzete

A Stuart-korszakról, különösen a korai időszakról (1603–1649) elmondható, hogy az oktatás tekintetében megkülönböztette a fiúkat és a lányokat. A lányok sora nem volt kedvező. Abban a korban nem volt szokatlan, hogy egy lány tizenkét-tizenhárom évesen már férjhez ment, illetve gyermeket szült. A lányokat ritkán taníttatták. Ez alól kivételt képzett, ha jómódú polgári vagy nemesi családból származott. Ekkor is általában a francia nyelvet, a táncot, a zenét, a kézimunkát és a háztartásvezetést sajátították el. Esetszámba ment, ha egy lány ennél komolyabb tanulmányokat folytatott, például matematikát vagy más természettudományt tanult.¹¹⁵⁸

Az oktatás nagyon korán kezdődött és általában, addig tartott, amíg világos volt. Ha a diák rosszul viselkedett szokás volt a durva fegyelmezés is, amelyet nyírfa-pálcával, illetve vonalzóval hajtottak végre. A nemesek, illetve a gazdag családok esetében eltérő volt a helyzet, rendszerint magántanárokat, illetve tanítókat alkalmaztak a gyermekek oktatására. Nem volt ritka, hogy az előkelő család felcseperedő gyermekét, hogy „világot lásson”, megismerje a gazdaság fejlettségét, a diplomáciai kapcsolatokat, betekinthessen a külügyekbe, etc., különféle európai országokba küldte. Elsősorban Franciaország és Itália voltak a célterületek.¹¹⁵⁹ Erről a köznép gyermekei nem is álmodhattak. Nem szabad elfelejtenünk, hogy több magas színvonalú egyetem is várta a jobbára az előkelő családok fiatal – 14 és 16 év közötti – gyermekeit. Elsősorban a már akkoriban is európai hírű Oxfordi és Cambridge-i Egyetemekre kell gondolnunk.

Mivel Anglia protestáns ország volt, ezért nagy hangsúlyt helyeztek a közoktatásra, illetve az alapvető készségek – írás, olvasás és számolás – elsajátításra. A reformáció hatásaként már a Tudor-korszak második felében jelentős fejlődés történt a kérdésben. A 17. század első felében pedig az erősödő puritánok a reformok végrehajtására törekedtek. Hatalmas viták zajlottak az oktatás természetéről és céljáról, és számos javaslat született az iskolák és főiskolák fejlesztéséről, bővítéséről, de ezek különösen az „*Interregnum*” időszakában jelentek meg markánsabban.¹¹⁶⁰

Akárcsak elődje, I. (VI.) Jakab regnálása idején, úgy I. Károly uralkodása alatt is több általános és középiskola létesült Angliában. Példaként hozható az 1636-ban a király által alapított és róla elnevezett King Charles I School Kidderminsterben, Worcestershire területén.¹¹⁶¹ Megjegyezzük, hogy napjainkban az egyedüli olyan középiskola, amely I. Károly nevét viseli az Egyesült Királyságban. További példaként említhető a Chigwell School Essex-ben (1629), a Caistor Grammar School Lincolnshire-ben (1630), a beccles-i Sir John Leman High School Suffolkban (1631), az Exeter School Exeter városában, Devonban (1633), továbbá a Redmaids' High School Bristolban (1634), Calday Grange Grammar School West Kirby-ben, Merseyside-ban (1636), a Lady Manners School, Bakewellben, Derbyshire-ben (1636), a wells-i The Blue School Somersetben (1641), etc. A sort még további példákkal lehetne folytatni.

¹¹⁵⁸ SWIFT, DEBORAH: *A Proper Education - Stuart Schools*. English Historical Fiction Authors: <https://englishhistoryauthors.blogspot.com/2013/08/a-proper-education-stuart-schools.html> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹¹⁵⁹ SWIFT, DEBORAH: *A Proper Education - Stuart Schools*. English Historical Fiction Authors: <https://englishhistoryauthors.blogspot.com/2013/08/a-proper-education-stuart-schools.html> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹¹⁶⁰ GILLARD, DEREK: *Education in England: a history. Chapter 3: 1600–1660. Revolution*. Education in England. The History of Our Schools: <http://www.educationengland.org.uk/history/chapter03.html> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹¹⁶¹ *School History*. King Charles I School: <https://www.kingcharlesschool.co.uk/index.php/school-history> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

VIII. 1. 7. Sportélet a korabeli Angliában

A korabeli sportéletre hatással volt a puritánok hatalmának erősödése. Ez valószínűleg sokak számára nehezen kapcsolható össze a sporttal. Alapvetésként szükséges leszögeznünk, hogy a radikálisabb protestáns közösségek – 1603 és 1625 között – egyre inkább kezdték „reneszánszukat” élni. Elsősorban a puritánokat kell kiemelnünk, akik számos korabeli sajátosságot elítéltek. Hiába lépett Anglia a reformáció útjára, annak mértékét, illetve mélységét nem tartották elfogadhatónak. Szeparatista irányzatuk még az állami vezetést sem volt hajlandó elfogadni. Mivel mindenféle tekintélyt – így az uralkodóit is – elutasítottak, ezért I. (VI.) Jakab és utódja, I. Károly sem szívlelhette őket. A puritánok szerint a legkisebb bűn, ha azt nem bánják meg, a pokolba vezet. Az ünnepeket, játékokat, etc. elítélték, egyfelől, mert erkölcsstelennek tartották, ahol az emberek „kivetkőznek” önmagukból, lerészegednek, tivornyáznak, etc. Másfelől számos ünnepet pogány eredetűnek tartottak. Még az anglikán egyház ünnepeit – húsvét („Easter”), pünkösd („Whitsun”), etc. is elítélték.¹¹⁶² A szabadidős tevékenységek, így a sport végzését vasárnap, valamint egyházi ünnepnapokon („Holy Days”) tilalmazták. A puritánok szerint az előbbi napok a Szentírás tanulmányozására, ájtatosságra valók.

A sporttevékenységek folytatása okán még I. (VI.) Jakab kiadta a „Sportolásról szóló nyilatkozatát” („Declaration of Sports”), amely a „Sportok könyve” („Book of Sports”) címen is ismeretes. Ebben az uralkodó szembe helyezkedett a puritán nézőponttal. Ezért a király előbb, 1617-ben csak Lancashire területén, utóbb, 1618-tól országosan is engedélyezte bizonyos sport- és a szabadidős tevékenységek végzését vasárnap és egyházi ünnepnapokon. Hangsúlyozzuk, hogy a király csak az istentisztelet utáni, „ártalmatlan” szabadidős tevékenységet engedélyezte. A „véres” játékok, például viadalok („baiting”) továbbra is tiltottak voltak, akárcsak – és ebben ne keressünk logikát – a teke („bowling”). Az íjászat, illetve más fizikai aktivitással járó sporttevékenység végzhető volt. Emellett engedélyezett volt a tánc, valamint számos néphagyomány folytatása, amilyen a májusfa állítása („May-pole”) és az akkor szokásos játékok („May-games”), továbbá a pünkösdői sör („Whitsun ale”) fogyasztása, illetve a hozzá kapcsolódó ünneplés, etc. A rendelkezés, amelyet az egyháziak a szószékről kötelesek voltak kihirdetni, hatalmas felhördülést váltott ki, ezért a királynak vissza kellett azt vonnia. I. (VI.) Jakab utódja, I. Károly már nem volt ennyire engedékeny, 1633-ban újból – némileg módosítva – bevezette a rendelkezést, de a bevezetésre tett kísérletek, William Laud, Canterbury érsekének letartóztatása (1640) után abbamaradtak. A polgárháború idején a puritán rezsim 1643-ban – tiltakozásul – nyilvánosan elégettette a rendelkezést.¹¹⁶³

Megemlíjtjük, hogy az angliai Cotswold régióban, a király engedélye alapján, 1612-től rendezték meg ún. „Cotswold Olympic Games” („Cotswoldi Olimpiai Játékok”) nevű sportversenyt. A játékokra tavasszal, a bankszünet utáni csütörtöktől, illetve péntektől kezdődően, Chipping Camden mellett került sor. A többnapos olimpián számos versenyszámban (futás, birkózás, távolugrás, kalapácsvetés, vívás, etc.) lehetett indulni, de még sakk- és kártyaversenyek is voltak. A rendezvényt a puritán rezsim 1642-ben eltörölte, de a restauráció (1660) után 1852-ig újra megrendezésre került. Ekkor megszüntették, de 1966-tól ismét minden évben vannak „olimpiai játékok”.

¹¹⁶² Vö. ABRAHAM, ROGER D.: *Antick Dispositions and the Perilous Politics of Culture. Costume and Culture in Jacobean England and America*. In: Santino, Jack (szerk.): *The Journal of American Folklore*. Volume 111. Number 440. American Folklore Society. Arlington (Virginia, USA), 1998. 115–132. pp.; HADDON, CELIA: *The First Ever English Olympic Games*. Hodder & Stoughton. London, 2004. 122–127. pp.

¹¹⁶³ CHISHOLM, HUGH: *Sports, The Book of*. In: Chisholm, Hugh (szerk.): *Encyclopædia Britannica*. Volume XXV (Shувálov-Subliminal Self). Eleventh editon. Cambridge University Press. Cambridge, 1911. 735. p.

VIII. 1. 8. Kitekintés: I. Károly, a műgyűjtő

I. Károly angol, ír és skót király a művészetek lelkes híve és kiemelkedő támogatója volt. A Stuart uralkodók közül messze a legjelentősebb mecénásnak és műgyűjtőnek számított, de az angol, illetve a brit uralkodók közül is kevesen vehetik fel vele a versenyt.¹¹⁶⁴ Talán csak a Hannover-házból származó IV. György brit uralkodó (1820–1830) lehet méltó „vetélytársa”, aki építkezéseire – például a Brighton Pavilion, Buckingham Palota, etc. – és a műkincsek beszerzésére csillagászati összegeket költött.¹¹⁶⁵

Ha I. Károly kifinomult ízlésű úriember volt, aki leginkább a festészet iránt érdeklődött, amelyet egyúttal próbált a „monarchia szolgálatába” is állítani. A festészet által, például a királyi családról készült portrék révén, akarta kifejezni az „isten jog alapján” uralkodó királyok és családjuk nagyságát, jelentőségét. Erre a látszatra már alapja, I. (VI.) Jakab angol, ír és skót király is ügyelt. Kettejük jelentőségét a londoni Banqueting Hall emeli ki leginkább, amelyet bár I. (VI.) Jakab építtetett, de annak híres mennyezetfreskója I. Károly uralkodása idején, 1634-ben készült el.¹¹⁶⁶

A király és a festészet kapcsolatáról, illetve I. Károly választékos ízléséről Peter Vende történész is elismerően nyilatkozott: „Különösen a festészetnek volt Károly jó ismerője, műgyűjtője, mecénás. Van Dyckot alkalmazta udvari festőnek, órákat tudott egy műteremben tölteni azzal, hogy a festőt nézte munkája közben. [...] 1638-ban a király festménygyűjteménye, amelynek a kortársak véleménye szerint Európában nem volt párja összesen 1760 képet számlált, többek között Raffaello, Tiziano, Mantegna és Corregio képeivel. Amikor később, a forradalom során a köztársaság a gyűjtemény nagy részét áruba bocsátotta, és csak a legválogatottabb darabokat tartotta meg állami tulajdonban, a festmények 31 913 és a szobrok 17 990 font bevételt hoztak (összehasonlításképpen: 1625-ben Károly első parlamentje 160 000 font adót hagyott jóvá).”¹¹⁶⁷

A festészet különös jelentőséget töltött be I. Károly életében. A király udvari festője, Rubens tanítványa, Sir Anthony van Dyck, a flamand származású festőművész volt, aki számtalan megbízást kapott különféle alkotások, főképp portrék elkészítésre. A királyi család tagjairól készült portrékat is többnyire a neves festőművész készítette.¹¹⁶⁸

I. Károlyt még Pieter Paul Rubens is a festészet legnagyobb szerelmesének tartotta a koronás fők között. A műértő király gyűjteményében – ahogyan azt már említettük – több mint ezeröttszáz festmény, valamint további legalább ötszáz szobor volt. A művészetekért, azon belül is a festészetért való rajongás a gyermekkorra vezethető vissza. I. (VI.) Jakab kínosan ügyelt gyermekei neveltetésére, ezáltal a művészeti ízlésük kifejlődésére is. Nem szabad elfelejtenünk, hogy édesanyja – I. (VI.) Jakab felesége – (Dániai) Anna is már az építészet, a zene, továbbá a színjátszás, illetve maskarás előadások nagy patrónusa, támogatója volt. I. Károly ízlésére valószínűleg a kevésbé népszerű, George Villiers, azaz Buckingham első hercege is hatott, akinek szintén jelentős festménygyűjteménye volt.

¹¹⁶⁴ Vö. AGNEW, DOOREN: *Royal Collectors in England*. In: Quennell, Peter – Hodge, Alan (szerk.): *History Today*. Volume 3. Issue 5. History Today Limited. London, 1953. 339–351. pp.

¹¹⁶⁵ Vö. HILLIAM 2007, 100–101., 103. pp.

¹¹⁶⁶ *Charles I's execution site*. Historic Royal Palaces: <https://www.hrp.org.uk/banqueting-house/whats-on/charles-i-s-execution-site/#gs.37fko> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹¹⁶⁷ WENDE 2001, 117. p.

¹¹⁶⁸ HYMANS, HENRI SIMON – KONODY, PAUL GEORGE: *Van Dyck, Sir Anthony*. In: Chuisholm, Hugh (szerk.): *Encyclopædia Britannica*. Volume XXVIII (Tonalite-Vesuvius). Eleventh edition. Cambridge University Press. Cambridge, 1911. 887–892. pp.; SZABÓ JÚLIA: *Rubens, Van Dyck, Jordaens*. In: Zádor Anna (szerk.): *Az Én Múzeumom 16. Képzőművészeti Alap Kiadványlallalta*. Budapest, 1966. 5. p.

Buckingham első hercege főképp az itáliai festészetért rajongott. Azon belül is elsősorban az itáliai, érett reneszánsz kiváló képviselője, Tiziano Vecellio (c.1488/1490–1576) munkássága ragadta meg, akinek a képeit szenvedélyesen gyűjtötte is. Érdekességként közöljük, hogy Tiziano „*Ecce Homo*” című olajfestménye 1621-ben Angliába, a herceg magángyűjteményébe került. Az későbbiekben, 1648-ban – akárcsak a puritán rendszer fennállása idején, I. Károly gyűjteményének számos darabját – eladták, ekkor hagyta el a festmény Angliát.¹¹⁶⁹

Thomas Howard (1585–1646), Arundel 14. earlje is hatással volt I. Károlyra. Az angol peer (lord), mint követ többször járt különféle európai országokban, amelynek következtében jeles műgyűjtővé vált. Az earl halála előtt közvetlenül közel hatszáz festmény tulajdonosa volt, ezek között 37 darab Tiziano festmény is szerepelt.¹¹⁷⁰

I. Károly művészetpártolását, műgyűjtő tevékenységére felesége, (Bourbon) Henrietta Mária, valamint további néhány angol peer (lord) is hatással volt. Korábban említettük, hogy I. Károly és Buckingham első hercege korábban Spanyolországba utazott, hogy az akkor még trónörökös walesi herceg számára megkérjék a spanyol infánsnő kezét. A lánykérés bár sikertelen volt, de a hercegeket elkápráztatta a spanyol királyi udvar gazdagsága, azon belül is a számos festmény, amellyel a spanyol Habsburgok rendelkeztek. Abban az időben, a 17. század első évtizedeiben a spanyol király udvar rendelkezett a legpompásabb festménygyűjteménnyel Európában. Valószínűleg ekkor határozta el a hamarosan trónra lépő (Stuart) Károly, hogy hasonlóan gazdag műgyűjtemény tulajdonosa kíván lenni. A vállalkozás sikeres volt, mindenféle túlzás nélkül elmondhatjuk, hogy I. Károly kora egyik legjelentősebb műgyűjtőjének számított. A koronás fő nem sajnálta az időt és a pénzt, hogy egy-egy értékeesebb festményt, egyéb műalkotást megszerezzen. A festménygyűjtemény alapja minden bizonnyal a Gonzaga-gyűjtemény lehetett. Az angol király mantovai Gonzaga hercegek festményeit 1627/1628-ban, képviselői útján csillagászati áron vásárolta meg. Érdekességként közöljük, hogy két évbe telt, mire I. Károly kifizette a hatalmas vételárát.¹¹⁷¹

I. Károly – ahogyan azt már említettük – a festmények szerelmese volt, gyűjteményében az európai korabeli festészet remekei tartoztak. Elsősorban van Dyck (1599–1641) és Rubens (1577–1640) alkotásait kell kiemelnünk, de a király számos olyan műkincs tulajdonosa is volt, amelyeket Andrea Mantegna (1431–1506), Leonardo da Vinci (1452–1519), Giorgione (1477–1510), Raffaello Santi (1483–1520), Correggio (1489–1534), Tiziano, továbbá Hans Holbein (c.1497/1498–1543) és Albrecht Dürer (1471–1528) alkottak. A király a műkincseket – festményeket, rajzokat, szobrokat, érméket, faliszőnyegeket, etc. – vásárlás, mecenatúra vagy öröklés útján szerezte meg. Sajnálatos, hogy I. Károly kivégzése (1649) után, hatalmas gyűjtemény jelentős részét az Oliver Cromwell vezette kormányzat eladta. Ekkor számos műkincs került a „kontinensre”, különféle európai államokba. Habár II. Károly próbálta visszavásárolni apja egykori gyűjteményének darabjait, de nem minden esetben járt sikerrel. I. Károly egykori műkincseinek egy része napjainkban a Louvre (Párizs), a Prado (Madrid), a Kunsthistorisches Museum (Bécs), etc. gyűjteményét gazdagítják.

Napjainkban a műgyűjtők körében, „*Whitehall Group*” („*Whitehall Csoport*”) névvel illetik I. Károlyt és a környezetében élt egykori műértőket, műkincsgyűjtőket.

¹¹⁶⁹ PROHASKA, WOLFGANG: *Kunsthistorisches Museum, Vienna. The Paintings*. Philip Wilson Publishers Limited. London, 1997. 27. p.; RICKETTS, CHARLES: *Tizian*. Methuen & Co. Ltd. London, 1910. 106. p.

¹¹⁷⁰ *Charles I as art collector*. Khan Academy: <https://www.khanacademy.org/humanities/renaissance-reformation/baroque-art-1/baroque-england/a/charles-i-as-art-collector> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹¹⁷¹ *Charles I as art collector*. Khan Academy: <https://www.khanacademy.org/humanities/renaissance-reformation/baroque-art-1/baroque-england/a/charles-i-as-art-collector> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

VIII. 2. A művészet és kultúra helyzete Skóciában

VIII. 2. 1. Festészet

A korabeli, skót festészet kevésbé ismert, a vele párhuzamosan működő angliai művészvilág kiterjedtebb és híresebb volt. Ennek okai részben a két ország eltérő gazdasági fejlettségében, másfelől a londoni királyi udvar jelentőségében is keresendő. Kiemeljük, hogy Anglia esetében is inkább a „kortárs” flamand (Rubens, van Dyck) és holland (Mijtens) festőművészek játszottak jelentős szerepet a 17. századi angliai festészet hírnévének öregbítésében. Ha a 17. század első felének skót festészetéről kívánunk szólni, George Jamesone (c.1589/1590–1644) neve nem maradhat ki. Mellette, a teljesség igényével említjük meg Valentine Jenkin és John Sawers (n.a.–1651) dekoratív festők neveit, akik több, ismert skóciai épület belső és külső részeit díszítették munkájukkal.

George Jamesone – más olvasatban George Jameson – Skócia északkeleti részén, Aberdeen városában született. A jeles portréfestő egy kőműves mesterember fia volt. Festőművészi pályája 1612-ben indult meg felfelé, amikor az edinburgh-i John Anderson tanítványa lett. Legkorábbi mecénásai maguk az aberdeeni kereskedők, valamint az egyetem tanárai közül kerültek ki. Idővel az Aberdeen környékén élő nemesség is felfigyelt személyére és azok festője lett. Jamesone 1633-tól már a skót fővárosban, Edinburgh-ben dolgozott. Ahogyan azt már említettük a művész portréfestő volt, de nemcsak a kortárs nemesség tagjait festette meg, hanem egy sor képzeletbeli portrét alkotott történelmi uralkodókról is. Példaként említhetők a skót királyok, akik közül többek „portréját” elkészítette. Ilyenek voltak: a Dunkeld-házból III. Donald (1093–1097), Edgár (1097–1107), IV. Malcolm (1153–1165), II. Sándor (1214–1249) és III. Sándor (1249–1286), valamint a Stewart-dinasztiából II. Róbert (1371–1390), etc. Talán nem tévedünk nagyot, ha kijelenthetjük, hogy a már az életében elismert és ünnepelt Jamesone volt a 17. századi Skócia első jelentős festőművésze.¹¹⁷²

97. kép: George Jamesone önarckép (c.1637)

Megjegyzés: A George Jamesone festőművész által, 1637 körül alkotott olajfestmény méretei: magasság: 71 cm (28 inch), szélesség: 54,9 cm (21,6 inch). Az alkotás jelenleg az aberdeeni Aberdeen Art Gallery & Museums gyűjteményét gazdagítja. Forrás: JAMESONE, GEORGE: *Self Portrait*. RKD – Netherlands Institute for Art History: <https://rkd.nl/en/explore/images/300620> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹¹⁷² Vö. BULLOCH, JOHN: *George Jamesone, The Scottish van Dyck*. David Douglas Ltd. Edinburgh, 1885. 38. p.; *George Jamesone (c.1589/1590)*. National Galleries Scotland: <https://www.nationalgalleries.org/art-and-artists/artists/george-jamesone> (Letöltés ideje: 2024. április 17.); THOMSON, DUNCAN: *The Life and Art of George Jamesone*. Oxford University Press. Oxford, 1974. 12–13. pp.

VIII. 2. 2. Építészet

Skócia sokak számára az ódon, kísértetjárta várak és kastélyok földje. Az idealizált képhez hozzátartozik, hogy a skót várak és kastélyok az elmúlt hosszú évszázadok folyamán számos építészeti jellegzetességgel gazdagodtak. Már a 16. század végén is jelentős változások voltak megfigyelhetőek a skót kastélyépítészetben, amely a 17. század első felében tovább fejlődött. A 17. század közepére a védelmi szempontok háttérbe szorulnak, a külsőségek kerültek előtérbe. Ez érthető is, mivel a klánok már kevésbé vívtak véres csatákat egymással. Mivel Anglia és Skócia perszónalunióban egyesült (1603), emiatt a határvédelem is jelentőségét veszítette. Elmondható, hogy a védelmi szempontok helyett a kényelmiek kerültek előtérbe. „A 17. század körül a főépületekhez sok helyen lakószárnyakat építettek (így gyakran teljesen körülrzárt udvart alakítottak ki). A lőrések és tornyocskák ekkor már csak díszítő elemek.”¹¹⁷³ A 16. század második felében, de főképp a 17. században rengeteg – „L” vagy „Z” alaprajzú – kastély, illetve várkastély épült Skóciában. A folyamat a 18. században is tovább folytatódott. Ekkora azonban már egyértelműen a kényelmi szempontok játszottak szerepet, ráadásul a francia kastélyépítészeti is éreztette a hatásait.¹¹⁷⁴

I. Károly uralkodása idején több várkastély is épült Skóciában. Példaként emelhető ki az Alford mellett, Aberdeenshire területén álló „*Craigievar Castle*”, amely zömök, rózsaszínes épületéről messze felismerhető a többi kastély közül. Az 1626-ban befejezett várkastély alapja meglehetősen masszív erődszerű, felsőbb részeit azonban barátságosabbá teszik a kis tornyocskák („*turrets*”), a vízköpők („*gargoyles*”), illetve egyéb díszítő elemek. Az épület a Sempill és a Forbes klánok tulajdonában állt.¹¹⁷⁵

A Fife területén, St. Monans mellett álló „*Balcaskie House*” röviddel 1629 előtt épült, a Moncrieff család otthonaként. Hagyományos L-alakú, három szintheől és tetőtérből álló erődített vidéki ház képét mutatja. Az ingatlant többször átépítették.¹¹⁷⁶

A Perth mellett álló szürke színű, tornyocskákkal („*turrets*”) díszített többszintes „*Balhousie Castle*” „modern kori” épületét 1631-ben építették, habár a kastély múltja további háromszáz évre nyúlik vissza. A szintén védettség alatt álló, 1635-től a 17. század második feléig épített „*Malleny House*” is I. Károly korából származik. A szürke épület egy viszonylag egyszerű, komor, korabeli vidéki háznak tűnik. Értékét a körülötte elterülő hatalmas park adja, amely napjainkban számos növénynek, így Skócia legnagyobb rózsagyűjteményének is otthont ad.¹¹⁷⁷ A Ross-shire-ben – Kiltearn mellett – fekvő „*Lemlair House*” 1643 körül épített vidéki kúria, amelyet ugyancsak park vesz körül. A birtok a Munro klán tulajdona volt. Az 1648-ban épített „*Barscobe Castle*” neve megtévesztő. A háromszintes, szürke, komor, „L-alakú”, tornyos vidéki épület inkább udvarház, mint kastély. Az épület Skócia délnyugati részén, Balmaclean mellett, Kirkcudbrightshire területén található.¹¹⁷⁸ Az előbbieken csak a kastélyépítészeetről szoltunk, de más épített örökségről (városi épületek, etc.) is lehetne még szót ejteni.

¹¹⁷³ CLOUGH – DAVIDSON – RANDALL – SCOTT 2002, 18. p.

¹¹⁷⁴ Vö. TOMES, JOHN: *Scotland*. Second impression. Blue Guide. A & C. Black – W. W. Norton. London – New York (New York, USA), 1990. 44–45. pp.

¹¹⁷⁵ *Craigievar Castle*. Clan Forbes Society: <https://www.clan-forbes.org/craigievar-castle> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹¹⁷⁶ Vö. GIFFORD, JOHN: *The Buildings of Scotland. Fife*. Penguin. London, 1988. 45–46., 86. pp.

¹¹⁷⁷ Vö. *Malleny Garden*. Woodland Trust: <https://www.woodlandtrust.org.uk/visiting-woods/woods/malleny-garden/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹¹⁷⁸ *Barscobe Castle*. Historic Environment Scotland: <https://portal.historicenvironment.scot/designation/LB3310> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

98. kép: Craigievar Castle — exteriőr

Megjegyzés: Feltehetően az egyedi, rózsaszínre festett Craigievar-kastély ihlette Walt Disney-t (1901–1966), híres amerikai rajzfilmrendezőt, producert az alkotásaiban megjelenő mesebeli – például Cinderella (Hamupipóke), etc. – kastélyok vázlatainak elkészítésében. *Bid to keep Craigievar Castle which inspired Walt Disney pink*. British Broadcasting corporation (BBC): <https://www.bbc.com/news/uk-scotland-north-east-orkney-shetland-64438847> (Letöltés ideje: 2024. április 17.) Forrás: *Craigievar Castle*. (MacGibbon and Ross). *The Castles of Scotland*: <https://www.thecastlesofscotland.co.uk/the-best-castles/grand-castles/craigievar-castle/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

99. kép: Craigievar Castle – interiőr (hall)

Forrás: *Craigievar Castle*. (MacGibbon and Ross). *The Castles of Scotland*: <https://www.thecastlesofscotland.co.uk/the-best-castles/grand-castles/craigievar-castle/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

100. kép: A „modernkori”, 1635-ből származó Balhousie Castle

Megjegyzés: A Balhousie kastély ad otthont napjainkban a „Black Watch”, azaz a skót királyi ezred („Royal Regiment of Scotland”) harmadik könnyűgyalogos zászlóaljának („3rd Light Infantry Battalion”) múltját bemutató múzeumnak. Forrás: *Black Watch Regimental Museum*. Expedia Group Inc.: <https://www.expedia.co.uk/Black-Watch-Regimental-Museum-Perth.d6088483.Attraction> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

101. kép: A Barscobe Castle épülete

Forrás: *Barscobe Castle*. Last Minute Cottage: <https://www.lastminute-cottages.co.uk/properties/united-kingdom/scotland/dumfries-and-galloway/balmaclellan/quaint-dumfries-galloway-cottage-s104633> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

VIII. 2. 3. Irodalom

A skót irodalom számos képviselőt, költőket és írókat tud felvonultatni, akik I. Károly uralkodása idején (is) alkottak. Az alábbiakban a korszak néhány jeles képviselőjéről teszünk említést.

William Alexander, Stirling első earlje (c. 1567–1640) nemcsak főnemes és udvaronc, „Új-Skócia” kolonizációjának előmozdítója volt, hanem költő és drámaíró is. A tizenhetedik század eleji Skócia és Anglia egyik legelismertebb skót költőjét több kortársa is magasztalta, így William Drummond Hawthornden, Arthur Johnstone, Andrew Ramsey, Michael Drayton, etc. Alexander – többek között írt – történelmi ihletésű munkákat. Ilyen például az 1604-ben Londonban megjelent – további kiadásokat (1607, 1616, 1637) megért – „*The Monarchick Tragedies*”, amely több kisebb drámát – „*Croesus*”, „*Darius*”, „*The Alexandrian*”, és „*Julius Caesar*” – ölelt fel. Ezek az ún. „*closet drama*” műfajába tartoztak. A fogalmat magyarra nehéz lefordítani (≈ „szekrény dráma”, esetleg „fiók dráma”), de olyan drámákat takar, amelyeket nem színpadi előadásra, hanem olvasásra, esetleg felolvasásra szánt a szerző. Egyik epikus alkotása, az ún. „*Doomes-day*”, amely a világ végét írja le. Az alkotás először, 1614-ben, Edinburgh-ben négy kötetben, majd, 1637-ben, Londonban tizenkét kötetben jelent meg.¹¹⁷⁹

102. kép: William Alexander, 1st Earl of Stirling

Megjegyzés: A metszetet William Marshall munkája után William Richardson adta ki 1795-ben. Forrás: *William Alexander, 1st Earl of Stirling (1577–1640), Poet and politician*. National Portrait Gallery: <https://www.npg.org.uk/collections/search/person/mp89708/william-alexander-1st-earl-of-stirling> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹¹⁷⁹ Vö. CHISHOLM, HUGH: *Stirling, William Alexander, Earl of*. In: Chisholm, Hugh (szerk.): *Encyclopædia Britannica*. Volume XXV (Shувálov-Subliminal Self). Eleventh edition. Cambridge University Press. Cambridge, 1911. 924–925. pp.; GROSART, ALEXANDER BALLOCH: *Alexander, William (1567?–1640)*. In: Lee, Sidney – Stephen, Leslie (szerk.). *Dictionary of National Biography*. Volume I (Abbadie-Anne). Smith, Elder & Co. London, 1885. 275–280. pp.

A korabeli skót költők közül főképp James Sempill, David Murray, Sir Robert Aytoun, William Drummond of Hawthornden és ifjabbik Robert Sempill nevét kell kiemelnünk. Sir James Sempill (1566–1626) udvaronc és diplomata is volt. Leginkább a katolikus egyházat támadó, „*Packmans Pater Noster*” című verse híres. Több teológiai munkát is írt élete folyamán.¹¹⁸⁰ Sir David Murray of Gorthy (1567–1629) a fiatalom elhunyt Henrik Frigyes walesi herceg környezetében élt udvaronc főképp szonettjeiről híresült el.¹¹⁸¹ A maga korában népszerű Sir Robert Aytoun (1570–1638), az angolul, görögül és latinul verselő skót költő – többek között – a „*Little Jock Elliot*” című balladájáról híresült el, amely James Hepburn, Orkney első hercegének, Bothwell negyedik earljének (c.1534–1578) és John Elliot, „portyázó rablóvezér”, az Elliot klán egyik tagjának párbaját meséli el az előbbi szemszögéből.¹¹⁸² A nemesi származású William Drummond of Hawthornden (1585–1649) alapvetően verseiről, elégiáiról híres. Munkásságában, akárcsak Aytounnál kevés a skót elem, inkább az angol és itáliai vonások érzékelhetők.¹¹⁸³ Ifjabbik Robert Sempill (c.1595–c.1663) – James Sempill fia – királypárti volt, ezért az „*Interregnum*” idején anyagilag ellehetetlenült.

Kiemeljük, hogy több költő is ismert a korszakból. Példaként hozható Elizabeth Melville, Lady Culross (c.1578–c.1640) és az 1640-es évekből, Anna Hume.

103. kép: Az egyik leghíresebb skót költő és kéziratgyűjtő William Drummond of Hawthornden portréja

Megjegyzés: Az ismeretlen festőművész által, 1612-ben alkotott olajfestmény méretei: magasság: 60,4 cm (23,8 inch), szélesség: 48,5 cm (19,1 inch). Az alkotás jelenleg az edinburgh-i Scottish National Gallery gyűjteményét gazdagítja. Forrás: *William Drummond of Hawthornden, 1585–1649. Poet.* National Galleries Scotland: <https://www.nationalgalleries.org/art-and-artists/2309> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹¹⁸⁰ CHISHOLM, HUGH: *Sempill, Sir James, Robert and Francis*. In: Chisholm, Hugh (szerk.): *Encyclopædia Britannica*. Volume XXIV (Sainte-Claire Deville-Shuttle). Eleventh edition. Cambridge University Press. Cambridge, 1911. 632–633. pp.

¹¹⁸¹ BAYNE, THOMAS WILSON: *Murray, David (1567–1629)*. In: Lee, Sidney – Stephen, Leslie (szerk.): *Dictionary of National Biography*. Volume XXV (Morehead-Myles). Smith, Elder & Co. London, 1891. 352–353. pp.

¹¹⁸² VÖ. RIDDER CARRE, WALTER: *Border Memories: Or, Sketches of Prominent Men and Women of the Border*. James Thin – Simpkin, Marshall & Co. Edinburgh – London, 1876. 170–172. pp.

¹¹⁸³ CHISHOLM, HUGH: *Drummond, William*. In: Chisholm, Hugh (szerk.): *Encyclopædia Britannica*. Volume VIII (Demijohn-Edward). Eleventh edition. Cambridge University Press. Cambridge, 1911. 600–601. pp.

VIII. 2. 4. Tudományos élet

A korabeli skót tudományos élet tekintetében elmondható, hogy jobbára a természettudományok, azon belül is a kartográfia és a matematika, valamint a vallástudományok, pontosabban a teológia területén találkozhatunk jeles képviselőkkel.

A térképészet területén elsőként Robert Gordon of Straloch (1580–1661) skót matematikus, térképész, antikvárius, költő, etc. nevét kell kiemelnünk. I. Károly 1641-ben őt kérte fel, hogy a Timothy Pont (c.1560–c.1627) térképész által megkezdett munkát folytassa, illetve fejezze be. A felkérés Skócia atlaszának elkészítésére vonatkozott. A munkát 1648-ban fejezte be és Joan Blaeu (1596–1673) holland térképész adta ki 1654-ben Amszterdamban, „*Theatrum Scotiae*” címmel. A kiadvány további két kiadást is megért, előbb 1655-ben, majd 1662-ben. Az atlasz az első olyan, alkotás, amely tényleges mérések és konkrét adatgyűjtés felhasználásával készült.¹¹⁸⁴

Hugh Sempill (c.1596–1654) nemcsak matematikus, hanem nyelvész és jezsuita tanár is volt. Madridban oktatott, matematikával foglalkozó első munkáját, amelynek címe „*De Mathematicis disciplinis Libri duodecim*” Antwerpenben, 1653-ban adták ki. A rendszerező munkát IV. Fülöp spanyol királynak (1621–1665) ajánlotta. Második könyve a témában 1642-ben, Madridban jelent meg „*Experientia Mathematica*” címmel. Ismert egy harmadik munkája is, a „*Dictionarium Mathematicum*”, amelyet bár kiadás alá rendeztek, de végül nem publikáltak.¹¹⁸⁵

Az 1630-as években alkotó James Hume skót matematikus – a francia származású René Descartes mellett – a modern exponenciális jelölést vezette be.¹¹⁸⁶

Sir Robert Moray (c.1608–1673) igazi polihisztornak számított, aki jó kapcsolatot ápolt I. Károssal, de fiával, II. Károly angol, ír és skót királlyal (1660–1685) is. Az utóbbi által 1660-ban alapított „*Királyi Társaság*” („*Royal Society*”) alapításában is közreműködött. Érdeklődési köre szerteágazó volt: a kémia, a fizika (mágnesesség), a kohászat, az ásványtan, a természetrajz, a farmakológia, az alkalmazott technológiák (halászat, fakitermelés, bányászat, hajóépítés, vízimalmok, szélmalomok), etc. mind érdekelték. Nagy érdemeket szerzett az árapály jelenségének megismerésében. Még a „*restauráció*” (1660) előtt hosszú hetekre egy eldugott szigetre, a Külső-Hebridákhoz tartozó Great Bernerára vonult vissza, ahol a szigetek közötti árapály sajátosságait, a rendszeres jelenségek és a szigetek közötti sajátosságok korrelációját vizsgálta.¹¹⁸⁷

A teológiával foglalkozó tudósok közül elsősorban David Dickson (1583–1663), James Sibbald (c.1595–1647) és Robert Baron (1596–1639) neveit kell kiemelnünk. Megjegyezzük, hogy Sibbald és Baron királpártiak voltak, jobbára elfogadták I. Károly valláspolitikáját és megtagadták a „*Nemzeti Szövetség*” aláírását.¹¹⁸⁸

¹¹⁸⁴ Vö. *A New Mapp of Scotland According to Gordon of Straloch*. Barry Lawrence Ruderman Antique Maps Inc.: <https://www.raremaps.com/gallery/detail/76098/a-new-mapp-of-scotland-according-to-gordon-of-straloch-senex> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

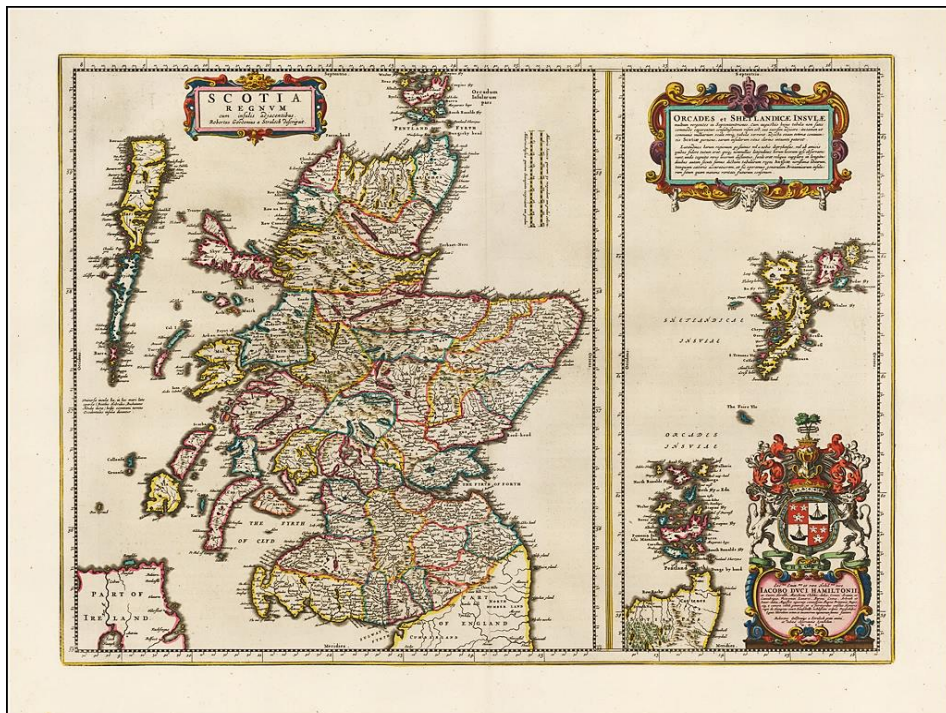
¹¹⁸⁵ Vö. COOPER, THOMPSON: *Sempill, Hugh*. In: Lee, Sidney (szerk.): *Dictionary of National Biography*. Volume LI (Scoffin-Sheares). Smith, Elder & Co. London, 1897. 235. p.

¹¹⁸⁶ Vö. AD, MESKENS: *Travelling Mathematics - The Fate of Diophantos' Arithmetic*. Springer. Basel, 2010. 130. p.

¹¹⁸⁷ Vö. CARTWRIGHT, DAVID EDGAR: *Tides. A Scientific History*. Cambridge University Press. Cambridge, 1999. 220–221. pp.; CHISHOLM, HUGH: *Murray, Sir Robert (c.1600–1673)*. In: Chisholm, Hugh (szerk): *Encyclopædia Britannica*. Volume XIX (Mund-Oddfellows). Eleventh Edition. Cambridge University Press. Cambridge, 1911. 42. p.; *Moray, Robert*. University of St. Andrews: <https://www.st-andrews.ac.uk/history/ssne/item.php?id=6599> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

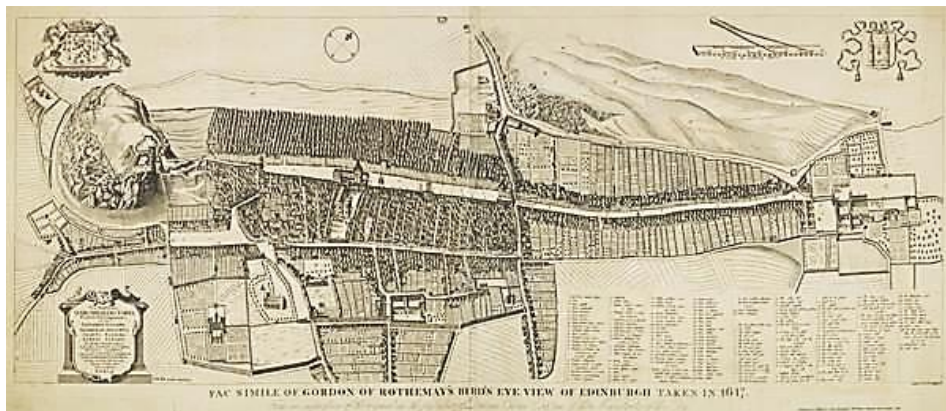
¹¹⁸⁸ Vö. GORDON, ALEXANDER: *Sibbald, James (1590?–1650?)*. In: Lee, Sidney (szerk.): *Dictionary of National Biography*, 1885–1900. Volume LII (Shearman-Smirke.) Smith, Elder & Co. London, 1885. 177–178. pp.

17. térkép: Skócia térképe a „Theatrum Scotiae” című atlaszból (1654)

Megjegyzés: A térkép két részből áll. A jobb oldali térkép Skócia szárazföldi területeit, valamint a Hebridákat, a bal oldali az Orkney- és a Shetland-szigeteket ábrázolja. A térkép méretei: magasság: 42 cm (16,5 inch), szélesség: 55 cm (21,7 inch). Forrás: GORDON OF STRALOCH, ROBERT – BLAEU, JOAN: *Scotia Regnum cum insulis adjacentibus. Robertus Gordonius a Straloch descripsit*. National Library of Scotland: <https://maps.nls.uk/scotland/rec/6877> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

18. térkép: Edinburgh térképe (c.1647)

Megjegyzés: A térkép adatainak felmérője, James Gordon of Rothiemay (c.1615–1686) térképész, Robert Gordon of Straloch fia volt. A térkép eredeti változata 1647-ben, a képen látható másolata 1817-ben készült utánnymás. A térkép méretei: magasság 47 cm (18,5 inch), szélesség: 117,5 cm (46,3 inch). Forrás: GORDON, JAMES – KIRKWOOD, ROBERT: *Fac Simile of Gordon of Rothiemay's Bird's-Eye View of Edinburgh, c.1817*. National Galleries Scotland: <https://www.nationalgalleries.org/art-and-artists/63243> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

VIII. 2. 5. Az oktatás helyzete

Anglia mellett Skócia „szellemi élete” jelentéktelennek tűnhet, azonban ez messze nincs így. Ne felejtjük el, hogy az országban már hosszú ideje több egyetem is működött, amelyeket a skót Stewart uralkodók alapítottak. Ezek voltak St. Andrews (1413), Glasgow (1451), Aberdeen (1495), valamint Edinburgh (1582).

Az írni és olvasni tudás, az oktatás kezdetben a római katolikus egyház feladatkörébe tartozott, azonban a reformáció jelentős változást hozott ezen a téren. Skócia életében a „szellemi erjedés” a 17. században következett be. A reformáció hatására az új skót presbiteriánus egyház „(...) erős iskolarendszert alakított ki, így véve fel a harcot Róma katolicizmusaival. Megnőtt a jelentősége annak, hogy mindenki megtanuljon írni, a tanulás, a műveltség a kor fő eszményei közé tartozott. A 17. században az írni-olvasni tudók aránya Skóciában már az egyik legmagasabb Európában. A skót felvilágosodásnak nevezett folyamat központjai Edinburgh és Glasgow volt.”¹¹⁸⁹

Az oktatás fontos kérdés volt. Az első angliai Stuart uralkodó is, aki VI. Jakab néven Skóciában kezdte az uralkodását, szigorú protestáns neveltetésben részesült. Gyermekkori nevelői szigorú, protestáns tudósok voltak, akik nem riadtak vissza a „tettlegességtől” sem, ha az ifjú király nem jól tanult.¹¹⁹⁰ Ennek eredményeként I. (VI.) Jakab angol, ír és skót király az egyik legműveltebb lett az angol és skót, illetve a brit koronás fők között. Még VI. Jakab skóciai évei (1567–1625) alatt számos iskola nyitotta meg a kapuit, amelyek közül a többség a mai napig működik.

I. Károly uralkodása idején is létesítettek iskolákat Skóciában. Példaként hozható a „*George Heriot’s School*”, amely intézmény a skót fővárosban, Edinburgh-ban alapítottak. A négy tornyos, négyszögletű, homokkőből épült iskolát 1628-ban építették. A jótékonyági iskola „alapítója” George Heriot (1563–1624), aranyműves, ötvös volt, aki I. (VI.) Jakab szolgálatában állt. Halálakor (1624) hatalmas vagyont hagyott hátra. Heriot végrendeletében elrendelte egy olyan jótékonyági iskola alapítását, amely szegény, „apátlan” (árva) gyermekek ellátását biztosítja. Eredeti céljának csak egy rövid ideig nem felelt meg: amikor Oliver Cromwell seregeivel betört Skóciába, akkor az épületet katonai kórházzá alakították át. A katonai funkció 1659-ben szűnt meg, onnantól kezdve bentlakásos iskolaként funkcionált. Az alapítványi működésű magániskola általános és középiskolaként is működött és működik ma is. Napjainkban óvodai foglalkozás is folyik a falain belül. A közel négyszáz éves, koedukált intézmény – négy és tizennyolc éves kor közötti – növendékeinek száma közel ezerhatszáz főre tehető. Az iskola diákjai 1908 óta négy házba (Castle, Greyfriars, Lauriston, Raeburn) rendeződnek. A lányok 1979 óta lehetnek az iskola növendékei.¹¹⁹¹

A „*Dunoon Grammar School*” alapítása 1641-ben történt. A Dunoonban – Argyll és Bute területén – álló középiskola diákjai 12 és 18 év közöttiek. A messzebbi lakóhellyel rendelkező diákoknak számára bentlakásos iskolaként is működik. A George és Thomas Hutcheson rendelkezése által 1641-ben, Glasgow-ban alapított „*Hutchesons’ Grammar School*” jótékonyági – árvákkal foglalkozó – iskolából vált koedukált magániskolává, amely iskolafelkészítőként, továbbá általános és középiskolaként működik. Diákjai négy házba (Argyll, Lochiel, Montrose, Stuart) tömörülnek.¹¹⁹²

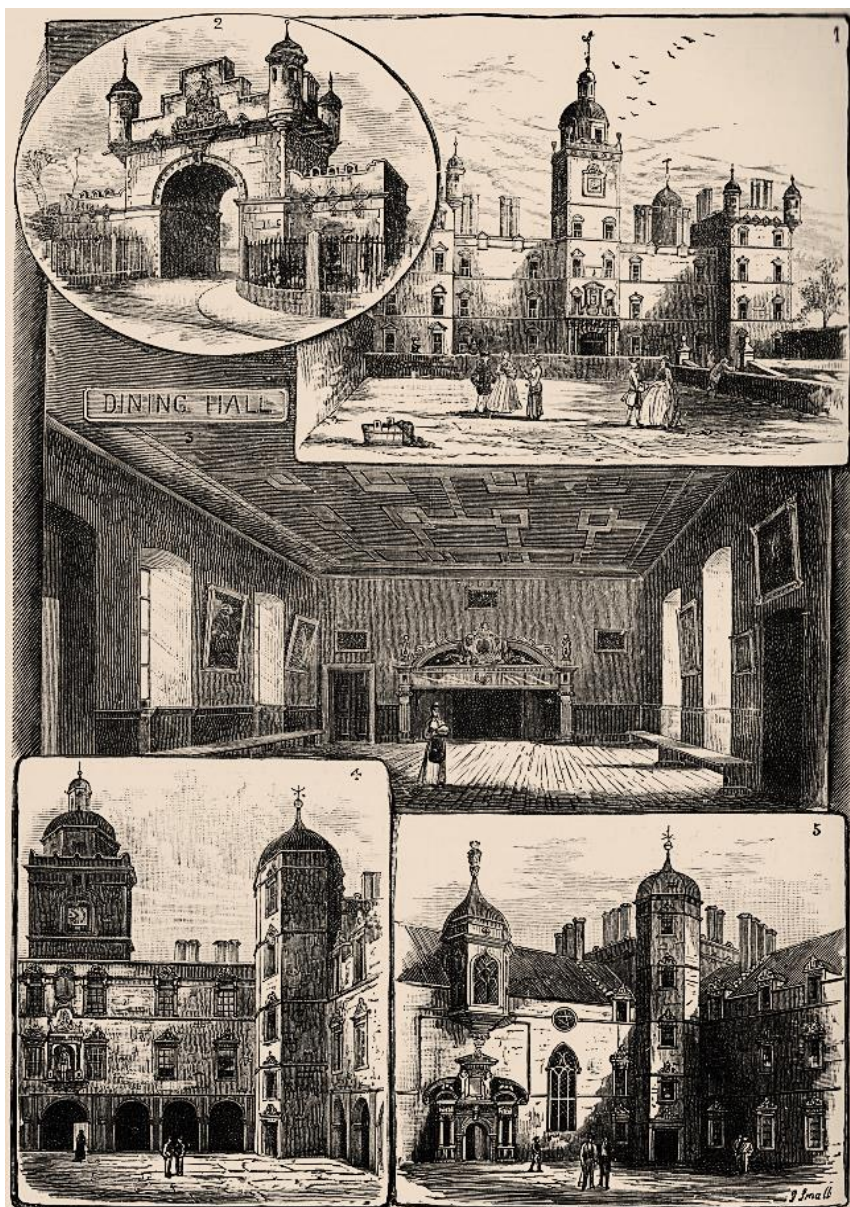
¹¹⁸⁹ LÖRINCZ ZSOLT: *Skócia*. Útikalauz Kiadó Kft. Budapest, 2003. 10. p.

¹¹⁹⁰ Vö. CROFT 2003. 12–13., 18. pp.

¹¹⁹¹ Vö. George Heriot’s School: <https://www.george-heriots.com/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹¹⁹² Vö. Dunoon Grammar School: <https://www.dunoongrammar.argyll-bute.sch.uk/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.); Hutchesons’ Grammar School: <https://www.hutchesons.org/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

104. kép: A George Heriot School (Heriots Hospital) épülete egykoron

HERIOTS HOSPITAL.

1, The Hospital, 1779 (After an Engraving in Arnot's "History of Edinburgh"); 2, Porter's Lodge; 3, Dining Hall; 4, Quadrangle, looking north; 5, Quadrangle, looking south.

Megjegyzés: A Heriot Hospital magyarra fordítva („Heriots Kórház”) némileg félrevezető. George Heriot – I. (VI.) Jakab ötvösmestere – hatalmas vagyonának tetemes hányadát „(...) az ifjúság oktatására, ápolására és nevelésére, árvák és apátlan gyermekek gondozására” rendelte. Tény, hogy volt időszak, amikor klasszikus kórházként is működött. Például Oliver Cromwell seregeinek Skócia ellen irányuló offenzívája idején. Forrás: *George Heriot's Hospital and the Greyfriars Church*. Randon Scottish History: <https://randonscottishhistory.com/2021/07/07/chapter-43-george-heriots-hospital-and-the-greyfriars-church-pp-363-384/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

VIII. 2. 6. Sportélet a korabeli Skóciában

A „lóversenyek” („horse racing”) közel kilencszáz éves múltra tekintenek vissza Skóciában. A Lanark városában rendezett lóversenyek az egyik legrégebbinek számítanak a világon. A „Lanark Silver Bell” trófea is az egyik legrégebbi díjnak számított. A feljegyzések szerint Lanark királyi városában már 1160-ban rendeztek lóversenyeket, ahová a Dunkeld-házból származó I. (Oroszlán) Vilmos skót király (1165–1214) is rendszeresen ellátogatott.¹¹⁹³ Magát a „Lanark Silver Bell” trófeát I. (VI.) Jakab uralkodása idején, 1617 körül készítették.¹¹⁹⁴ A világ egyik legrégebbi lóversenypályája 1977-ben zárt be. Lóversenyeket azonban nemcsak Lanarkban tartottak, hanem – 1575-től – az ország déli részén fekvő Dumfries és Peebles városokban is.¹¹⁹⁵ Később a Felföldön is megjelent a lóverseny, de jobbra inkább a Skót-alföldön rendezték a futamokat.

Már az első angliai Stuart uralkodó, I. (VI.) Jakab nagy rajongója volt a lovaknak, neki is voltak lovai és a lóversenyeket is szívesen látogatta. Emellett egyéb „sportokat” is üzött, mint például a vadászat és a solymászat.¹¹⁹⁶ Ezekre a hobbiakra képes volt „csillagászati összeget” költeni. Visszatérve a lóversenyhez, miután a „különc uralkodó” angol király is lett, már az angol lóversenyeket látogatta. Fia, I. Károly ugyancsak szerette a lovakat, tudott lovagolni, emellett, akárcsak apja, vadászatokra is járt.

A „golf” – régies skót formában: „gowl” – régi skót játék. A golfjáték első írásos szabályait is a skótok dolgozták ki. Első, dokumentált említése a 14–15. századra nyúlnak vissza. A játék kezdetben nem volt a Stewart uralkodók „kedvence”. II. Jakab skót király (1437–1460) regnálása idején, 1457-ben a skót parlament kifejezetten játékelles törvényt hozott. Korlátozta a golfozást és a footballt, mert azok, a képviselők és a király szerint, a sokkal hasznosabb íjászattól vették el az időt. II. Jakab utódai, így III. Jakab (1460–1488) és IV. Jakab (1488–1513) uralkodása idején, előbb 1470-ben, majd 1491-ben ugyancsak korlátozó jogszabályok születtek.¹¹⁹⁷ A későbbiekben azonban változott a helyzet. „A 16. század közepére a játék a társadalom felső rétegének kedvelt időöltésévé vált, s maga VI. Jakab, illetve édesanyja, Mária királynő is a lelkes játékosok táborába tartozott.”¹¹⁹⁸ A golf kapcsán érdemes még kiemelni, hogy Angliában 1603 után terjedt el a játék, amikor VI. Jakab – I. Jakab néven – angol király is lett.

A 17. században a golfot főképp Skócia keleti és déli részein játszották. A játék népszerűségét jól példázza, hogy David Wedderburn, az Aberdeen Grammar School tanára, amikor 1636-ban megírta tanítványai számára a „Vocabula” című latin nyelvű tankönyvet, hogy népszerűsítse a munkát, említést tett benne a golfról. A golfról szóló rész, a „Baculus”, részletes, humoros információt nyújtott a játék menetéről.¹¹⁹⁹

¹¹⁹³ Vö. BROOK ALEXANDER J. S.: *Notice of the Silver Bell of Lanark, a Horse-racing Trophy of the Seventeenth Century: With Some References to the Early Practice of Horse-racing in Scotland*. Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland. Edinburgh, 1891. 174–188. pp.

¹¹⁹⁴ DIETERT, RODNEY R. – DIETERT, JANICE M.: *Compendium of Scottish Silver. Volume 2*. Cornell University. Ithaca (New York, USA), 2006. IX. p.

¹¹⁹⁵ GRANT, JAMES: *Cassell's Old and New Edinburgh. Its History, its People and its Places. Volume VI*. Cassell, Petter, Galpin & Co. London, Paris & New York (New York, USA), 1880. 268. p.

¹¹⁹⁶ BURNETT, JOHN: *The Sites and Landscapes of Horse Racing in Scotland Before 1860*. In: *The Sports Historian*. Volume 18. Issue 1. The British Society of Sports History – Taylor & Francis Group. London, 1998. 56. p.

¹¹⁹⁷ TAYLOR, HUGH – MCCROSSAN, MOIRA (Wirthné Papp Mónika ford.): *Skócia*. In: Körtvélyesi Erzsébet – Benedek Piroska (szerk.): *Spirál Könyvek*. Well-Press Kiadó Kft. Miskolc, 2003. 16. p.

¹¹⁹⁸ CLOUGH – DAVIDSON – RANDALL – SCOTT 2002, 188. p.

¹¹⁹⁹ *Golfing terms. Golf in Scotland. A swing through time, 1457–1744*. National Library of Scotland: <https://digital.nls.uk/golf-in-scotland/terms/index.html> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

Ugyancsak hagyományos skót, „nemzeti játék” („national game”) az ún. „shinty” gael nyelven „camanachd”. A játékot – amely az ír hurlingre hasonlít – a szabadban, egy pályán, hoki botokhoz hasonló ütőkkel („camáns”) és egy kis kemény labdával játszanak. A két ellenfél csapat (12–12 fő) célja, hogy megpróbálja átűtni a labdát ellenfele kapuján. A játék már a 17. században is létezett.¹²⁰⁰

A 17. századi Skóciában és Angliában már régóta ismert volt a „labdarúgás” („football”) is, amelyet Skóciában már a középkorban is játszottak. Hozzáteesszük, hogy a középkori, illetve újkori „foci” messze nem egy „baráti” játék volt. Sokkal durvább, véresebb időtöltésnek számított, amely során jóformán minden megengedettnek számított. A korabeli „játék” gyakorlatilag köszönőviszonyban sem volt azzal a sporttevékenységgel, mint amelyre napjainkban gondolnánk. Ismeretes, hogy az Aberdeen Grammar School igazgatója a 17. században már kezdeményezte, hogy fektessék le a játék szabályait. Erre feltehetően annak veszélyességi foka miatt lehetett szükség.¹²⁰¹

Megemlítjük, hogy a 17. századi „Nagy-Britanniában” ismert volt és népszerű játéknak számított a „tenisz” („tennis”), amely főleg az előkelő rétegek játéka volt.

A „Felföldi játékok” („Highland Games”) – súlyátemelés, rúddobás, kalapácsvetés, etc. – hivatalosan csak a 19. századig nyúlnak vissza, de „(...) az első Highland Games több száz évvel ezelőtt zajlott le, feltehetőleg azzal a céllal, hogy a klánvezérek az erőpróbák alapján kiválaszthassák hadseregük számára a legerősebb férfiakat.”¹²⁰² Az előbbi idézet sejteti, hogy ezek a sporttevékenységek már a 17. század első felében is ismertek lehettek.

A szabadidős tevékenységek vonatkozásában a kártyázás is nagy népszerűségnek örvendett. Habár a kártyajátékok szülőhazája Kína, Korea vagy India lehetett, de a 17. században már szerte Európában régóta ismertek voltak. Angliában már a 16. században volt kártyaipar. Az angol parlament már IV. Edvárd angol király (1461–1470, 1471–1483) uralkodása idején, 1463-ban megtiltotta a külföldi kártyák behozatalát a saját kártyaipar védelme érdekében.¹²⁰³ A Skóciában játszott kártyajátékok zömében angol és francia eredetűek voltak.¹²⁰⁴ Ismert volt például a francia eredetű „Piquett” és a spanyol „Ombre” kártyajáték.¹²⁰⁵

Népszerűek voltak a táblajátékok („boardgames”) is, mint például a „sakk” („chess”), vagy a „backgammon”,¹²⁰⁶ továbbá a németalföldi eredetű „Dams”, angolul „Draughts” vagy „Checkers”. Utóbbi táblajáték a holland „Damspel” nevű játékból származik. A skót katonák a 17. század első felében is harcoltak a hollandok szabadságharcában, itt ismerkedtek meg a játékkal, amelynek ismeretét hazavitték Skóciába.¹²⁰⁷

¹²⁰⁰ Shinty. Britannica Encyclopaedia: <https://www.britannica.com/sports/shinty> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹²⁰¹ Vö. O'DONNELL, STEPHEN: *Why Scotland is „The Land of Football”?* Nutmeg Magazine: <https://www.nutmegmagazine.co.uk/issue-6/why-scotland-is-the-land-of-football/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹²⁰² CLOUGH – DAVIDSON – RANDALL – SCOTT 2002, 29. p.; Vö. TOMES 1990, 18–19. pp.

¹²⁰³ ZSOLDOS BENŐ: *A játékkártya és története.* Gondolat Zsebkönyvek. Gondolat Könyvkiadó. Budapest, 1980. 9–10. pp.

¹²⁰⁴ Általánosságban jegyezzük meg, hogy a korabeli Európában alkalmasint már a német, a dán és a svéd kártyajátékok is ismertek voltak.

¹²⁰⁵ Vö. *Scottish Gaming Folklore and History.* The Celtic Croft: <https://kilts-n-stuff.com/scottish-gaming-folklore-and-history/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹²⁰⁶ A „backgammon” legkorábbi ismert említése Angliában egy 1635-ös levélben történt. HOWELL, JAMES: *LXVII. [Letter] To Master G. Stone in Familiar Letters. Volume II.* Humphrey Moseley. London, 1835. 105. p.

¹²⁰⁷ Vö. *Scottish Gaming Folklore and History.* The Celtic Croft: <https://kilts-n-stuff.com/scottish-gaming-folklore-and-history/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

IX BOSZORKÁNYÜLDÖZÉS ANGLIÁBAN ÉS SKÓCIÁBAN

IX. 1. A boszorkányságról, illetve boszorkányüldözésről általában

Habár nem tartozik szorosabb értelemben véve jelen fejezet témakörei közé, de társadalmi jelentősége miatt szólnunk kell a korabeli, angol boszorkányüldözésekről is, amelyek I. Károly uralkodásához kapcsolódnak. A „mártír sorsú uralkodó” messze nem állt olyan boszorkányvadász hírében, mint apja, I. (VI.) Jakab, aki a boszorkányságról, illetve annak jelentőségéről 1594-ben könyvet is írt „*Daemonologie*” címmel. Ennek ellenére a boszorkányság, illetve az azzal szembeni hisztérikus fellépés, védekezés jelentőségét nem lehet vitatni. Angliában a 17. században „reneszánszát” élte a boszorkányüldözés, különösen annak első felében, illetve kétharmadában.¹²⁰⁸

Kiemeljük, hogy a boszorkányüldözések nemcsak Angliára és Skóciára voltak jellemzőek, hanem jóformán egész Európában elterjedt, de még Amerikában felléptek a „jelenség” ellen. „*A varázslókról és boszorkányokról szóló legtöbb babona az európai hagyományokból ered, ám az amerikai történelem 1450–1700 közötti időszakából is vannak erre vonatkozó bizonyítékok. Ebben az időben a boszorkányság szociális, politikai és vallási konfliktusok okozója volt és a gonoszszágot képviselte: a varázslással foglalkozó embereket ördögöt tisztelő és saját istenfélő szomszédainak kárára mágiát űző eretneknek tartották. Az járta, hogy a boszorkányok csúnyák, a levegőben repülnek, orgiasztikus boszorkányszombatokat rendeznek, láthatatlanokká válnak és állatokká változnak át. A boszorkányok viharokat idéznek elő, mérgeket készítenek és gonosz szellemeket idéztek meg. A boszorkányok leleplezésére irányuló törekvések sok százezer ember életébe kerültek, akik közül sokakat boszorkányságért ítélték el és végeztek ki.*”¹²⁰⁹

A történészek körében mai napig vita tárgyát képezi, hogy a boszorkányság vádjával mennyi embert végeztek ki. Európában a középkor végétől az újkor végéig – háromszáz év alatt, 1450 és 1750 között – egyes, „óvatos” becslések szerint legalább 35 000 embert, főképp nőket végeztek ki. Az újabb kutatások szerint a halálos áldozatok száma legalább 40 000 főre becsülhető. Kiemeljük, hogy egyes vélekedések szerint a boszorkányság miatt elítélt és kivégzett áldozatok száma még az előbbi értékeknél is – nagyságrendileg – jóval magasabb lehet.¹²¹⁰ Egyesek szerint – ahogyan az előbbi idézetből is kiolvasható – több százezer, mások milliós nagyságrendekről szólnak.¹²¹¹ Mivel pontos statisztikák nincsenek, ezért hosszú ideig nehéz lesz mindenki által, viszonylag elfogadható értékeket felmutatni. Annyi bizonyos, hogy az eljárás – azaz a boszorkányperek – alá vont személyek száma a kivégzettek számánál jóval magasabb. Leginkább a nők, főképp az idősebb, özvegyen maradt hölgyek voltak a vádaknak kitéve. Ugyancsak „veszélyes üzem” volt gyógynövényeket ismerő jövasszonyként, bábaként működni. Az igazsághoz tartozik, hogy sok esetben a rosszindulat – például a szomszéd irigysége – okozta a „boszorkány” halálát.

¹²⁰⁸ Vö. FRATERNITAS MERCURII HERMETIS: *Wicca. A modern boszorkányság kézikönyve*. Hermit Könyvkiadó. Onga, 2007. 11. p.; GOODARE, JULIAN: *A royal obsession with black magic started Europe's most brutal witch hunts*. History Magazine. National Geographic: <https://www.nationalgeographic.com/history/history-magazine/article/scotland-witch-hunts> (Letöltés ideje: 2024. április 17.); GYÉMÁNT 2021, 101. p.

¹²⁰⁹ FRATERNITAS MERCURII HERMETIS: *Wicca. A modern boszorkányság kézikönyve*. Hermit Könyvkiadó. Onga, 2022. 5–6. pp.

¹²¹⁰ WOLFE, MICHAEL: *Changing Identities in Early Modern France*. Duke University Press. Durham (North Carolina, USA), 1997. 220. p.

¹²¹¹ Egyesek 3–4 millió főre becsülik áldozatok számát. FRATERNITAS MERCURII HERMETIS 2007, 19. p.

IX. 2. Boszorkányüldözés Angliában (1625–1649)

Témánk szempontjából kiemelkedő jelentőséggel bír – az I. Károly uralkodása (1625–1649) idején tevékenykedő – Matthew Hopkins (c.1620–1647), a hírhedt „boszorkányüldöző generális” („*Witchfinder General*”). Bár nem adatott neki hosszú élet, ráadásul aktív működését is „csak” 1644-ben kezdte, mégis rengeteg ember életének elvételében közreműködött.¹²¹² Hopkins rövid, de aktív „munkásságát” egyesek a második világháborúban megismert genocidiummal hozzák párhuzamba.

A „boszorkányüldöző generális” korai, valamint magánéletéről keveset tudunk. Feltehetően a Kelet-Angliában, Suffolk grófságban található Great Wenham nevű településen született 1620 körül. Apja, a nagy népszerűségnek örvendő James Matthew, a helyi puritán érzelmű lelkész a Szent János-templom vikáriusa volt.¹²¹³

A tehetős családból származó, Matthew Hopkins előbb, hivatalnokként, Ispwich városába dolgozott, ahol ügyvédként szeretett volna praktizálni, de ez a törekvése nem volt sikeres. Ezt követően prédikatori babérokra tört, de valamiért ez a cél sem valósult meg. Ekkor kezdett a boszorkányok üldözésébe, amely inkább szadista népirtásnak volt tekinthető. Habár Suffolk volt a „boszorkányok országa”, de működési köre több kelet-angliai grófságra (Essex, Norfolk, Huntingdonshire, etc.) is kiterjedt.¹²¹⁴

Matthew Hopkins-nak segítői is voltak, egy Mary Phillips nevű, egykori dada, de legfőképp egy másik „bukott prédikátor”, John Stearne személyében. Megjegyezzük, hogy Hopkins-nak – és társainak – nem volt különösebb iskolai végzettsége, képzése arra vonatkozóan, hogy boszorkányvadász tevékenységet folytathasson. Egyszerűen csak szenvedélyesen hitt tettei igazságosságában. Egyes feljegyzések szerint a tevékenység ellátására a „*Hosszú Parlamentiől*” kapott külön megbízást, valamint kormányzati forrásból nyert díjazást.¹²¹⁵ A boszorkányvadász és csapatának működését az angol polgárháború is elősegítette, mivel a törvényes rendet a harcok miatt nem mindig lehetett biztosítani, ezért Hopkins és emberei zavartalanul működhettek.

A boszorkányvadászok első „főhadiszállása” egy Thorn nevű fogadóban volt, az essex-i Mistley településen. Állítólag itt ítélték el boszorkányság vádjával első áldozatot.¹²¹⁶ Ezt követően Kelet-Anglia összes grófságában megfordultak.

Módszerük az volt, hogy összegyűjtötték a célszemélyekre vonatkozó pletykákat, illetve burkolt célzásokat. Nyomoztak utánuk, megfigyelték őket. Igyekeztek olyan tanukat felvonultatni, akik hajlandóak voltak vallani szomszédjaik, haragosaik ellen. Sokszor ezek a „tanúvallomások” alapozták meg a vádat.¹²¹⁷

¹²¹² Matthew Hopkins nem születhetett 1619 előtt és nem lehetett huszonnyolc évesnél idősebb, amikor meghalt. Vö. CABELL, CRAIG: *Witchfinder General. The Biography of Matthew Hopkins*. Sutton Publishing. Stroud, 2006. 6. p.

¹²¹³ Vö. DEACON, RICHARD: *Matthew Hopkins. Witch Finder General*. Frederick Muller. London, 1976. 13., 17. pp.; GASKILL, MALCOLM: *Witchfinders. A Seventeenth-Century English Tragedy*. John Murray. London, 2005. 9. p.

¹²¹⁴ Vö. FRATERNITAS MERCURII HERMETIS 2022, 12. p.; GUILY, ROSEMARY ELLEN: *The Witches, Witchcraft and Wicca. Third edition*. Fact on File Inc. New York (New York, USA), 2008. 168. p.

¹²¹⁵ Vö. *Witch-finder witch? Local Legends*. Legacies UK History to you. Essex. British Broadcasting Corporation (BBC): https://www.bbc.co.uk/legacies/myths_legends/england/essex/article_3.shtml (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹²¹⁶ Vö. *Witch-finder witch? Local Legends*. Legacies UK History to you. Essex. British Broadcasting Corporation (BBC): https://www.bbc.co.uk/legacies/myths_legends/england/essex/article_3.shtml (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹²¹⁷ Vö. FRATERNITAS MERCURII HERMETIS 2022, 12. p.

A következő lépésben – habár Angliában a kínzás tilos volt – a letartoztatott célszemélyt különféle vallatásnak (verés, éheztetés, alvásmegvonás, etc.) vetették alá, hogy a „delikvens” bevallja „bűnét”. Mivel a megvádolt személyek többsége nő volt, a vallatások nem voltak olyan brutálisak, mint Európa többi részén, de az áldozatok így is megtörttek. Főképp a „figyelés”, azaz az alvásmegvonás volt hatékony módszer, de a többi módszer is meghozta a kívánt eredményeket.

Előfordult, hogy boszorkány jegyeket kerestek a célszemélyen, majd tükkel szurkálták őket, ha vérzett újabbat kerestek. A cselekmény – amelyet főképp John Stearne folytatott –, addig ment, amíg olyan ördögi jegyet nem találtak, amely nem vérzett. Ez meg is alapozta a boszorkányság vádját. Ezzel a „módszerrel” azonban csalni is lehetett, például, ha a jegyet nem szúrják meg eléggé, vagy puhább, lekerekített tárggyal „piszkálják meg”, akkor nem feltétlenül vérzik.

A bajt fokozta, hogy Hopkins és társai tevékenységét a környező városok, illetve városi tanácsok is örömmel fogadták, sokszor elhívták a „csapatot” magukhoz. Sajnálatos módon nem voltak ritkák a megvesztegetések sem. Hopkins-ék nem válogattak a különféle vallatási módszerekben, az egész napos veréstől a vízpróbaig mindent bevetettek. A célszemélyek megtörésén – akik a vallatás végén már szinte bármit bevallottak – nagy hatékonysággal dolgoztak. Olykor gyermekeket is megöltek, mondván, hogy a boszorkányság öröklődhet.¹²¹⁸

Matthew Hopkins és csapatának egyik botrányos esete Essex fővárosához, Chelmsfordhoz köthető. Az eset, amely mint a „*chelmsfordi boszorkányok pere*” („*Chelmsford witch trials*”) néven is ismert a történelemben, nagy port kavart. Először egy féllábú, nyolcvan éves öregasszonyt, Elizabeth Clark (c.1565–1645) személyét vádolták meg boszorkánysággal. Vádolója, John Rivet, a Manningtree-ben élő szabó volt, aki szerint az öregasszony megátkozta a feleségét. A bajt fokozta, hogy idővel – a „nyomozás során” – még több személyt gyanúsítottak meg boszorkánysággal. A harmincnyolc letartoztatott személy közül legalább tizenhetet felakasztottak, további hat fő kivégzését elhalasztották későbbre. Többen a börtönben hunytak el. A vádak alól mindössze két személy mentettek fel. Habár a vád alá vont személyek nem feltétlenül azonos településről származtak, az 1645. július 17-én indult eljárás – többek között – az ún. „*chelmsfordi boszorkányok pereként*” híresült el. Ennek oka, hogy az essex-i Chelmsford városában összeülő speciális bíróság („*assize*”) előtt zajlott le a per, illetve az mondta ki a túlnyomórészt halálos ítéleteket.¹²¹⁹

Elizabeth Clark „cselekményeit” familiárisai segítségével követte el. A familiáris egy boszorkányt segítő spirituális entitás. Ezek leggyakrabban állati alakban jelenhetnek meg, ahogy az szokásban volt Angliában és Franciaországban is, de olykor emberi alakot is ölhetnek.¹²²⁰ Elizabeth Clark – miután négy egymást követő nap étlen-szomjan tartották és nem engedték aludni – végül megnevezte familiárisait: „*Hoult, aki »fehér kiscica alakjában jelent meg«, Jarmara, »aki fehér, kövér, rövid lábú kutyaként« mutatkozott, Ecet Tom [Vinegar Tom], aki »úgy nézett ki, mint egy hosszú lábú agár, feje pedig, mint az Ököré«, Szundi és Cukor [Sacke and Sugar], akik »fekete nyúl formában« jelentek meg, Newes, aki görényként mutatkozott, Elemanzer, Pyewacket, Pec-kin, Griezziel Greedigutt, akik impek [egyfajta familiáris] voltak.*”¹²²¹

¹²¹⁸ Vö. FRATERNITAS MERCURII HERMETIS 2022, 12–15. pp.

¹²¹⁹ Vö. GUILY 2008, 168. p.

¹²²⁰ Vö. Osara: *A familiáris szellemek az angol boszorkányperekben*. Berkano Wicca Tradíció: <https://www.berkano.hu/familiaris.html> (Letöltés ideje: 2023. június 7.)

¹²²¹ Vö. Osara: *A familiáris szellemek az angol boszorkányperekben*. Berkano Wicca Tradíció: <https://www.berkano.hu/familiaris.html> (Letöltés ideje: 2023. június 7.)

A megtört öregasszony által megnevezett familiárisok többségét a boszorkányvadász Hopkins és több tanú is „látta”, ezért Elizabeth Clark és társai többségének sorsa nem volt kérdéses: a tárgyalás és ítélelhozatal után felakasztották őket.¹²²²

Habár többen úgy tudják, hogy a boszorkányokat rendszerint máglyán égették el, ezzel szemben „(...) az áldozatok számára a Hopkins és segítői által választott végső bűnhődési forma az akasztás volt, Kelet-Angliában csak 3–4 megégetésről van tudomásunk.”¹²²³

105. kép: Elizabeth Clark megnevezi „famiáriaisait” Matthew Hopkins jelenlétében

Megjegyzés: Korabeli, 1650 előtt készített nyomat Elizabeth Clark és egy társának kihallgatásáról. Forrás: *Matthew Hopkins: The real Witchfinder General*. Discover Britain: <https://www.discoverbritainmag.com/matthew-hopkins-witch-finder-general/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹²²² Vö. Osara: *A familiáris szellemek az angol boszorkányperekben*. Berkano Wicca Tradíció: <https://www.berkano.hu/familiaris.html> (Letöltés ideje: 2023. június 7.)

¹²²³ FRATERNITAS MERCURII HERMETIS 2022, 14. p.

Matthew Hopkins és társai rendületlenül járták Kelet-Anglia grófságait. A Suffolk grófságban található Bury St. Edmund városába is eljutottak, ahol egy újabb gyalázatos cselekedetet követtek el. Az ún. „*bury st. edmunds-i boszorkányper*ek” („*Bury St Edmunds witch trials*”) ugyancsak az ismertebb boszorkányperek közé tartozik. Ahogyan azt már említettük, Suffolk a „boszorkányok országa” volt. Bury St. Edmunds városában több boszorkányper (1599, 1645, 1655, 1662, 1694) is volt. Jelen esetben csak az 1645-ös eseményekről tennénk néhány említést.

Hopkins és társai ismét „remekeltek”. A John Godbolt (c.1582–1648) vezette speciális bíróság előtt emberek tömegeit vádolták meg boszorkánysággal. Végül – első körben –, 1645. augusztus 27-én tizenhat nőt és két férfit ítélték halálra és akasztottak fel. A kivégzett személyek Suffolk különböző településeiről (Brandeston, Chattisham, Great Glenham, Halesworth, Ipswich, Mendham, Stowmarket, Westleton, Yoxford, etc.) származtak.¹²²⁴ Kiemeljük, hogy további százhusz főt vetettek börtönbe.¹²²⁵ Az ítéletek végrehajtását azonban fel kellett függeszteni. Az ok prózai volt: a királyipárti sereg Cambridgeshire, illetve Suffolk területét fenyegette. A veszély elültével további hatvan-hetven főt végeztek ki boszorkányság miatt.¹²²⁶

Az előbbieken mindössze két, jelentősebb boszorkányper említettünk meg, azonban Matthew Hopkins, közel kétéves, 1645 és 1647 közötti rémuralma egész Kelet-Angliát (Bedfordshire, Cambridgeshire, Essex, Huntingdonshire, Norfolk és Suffolk) rettegésben tartotta. Számos esetben indult vizsgálat, illetve eljárás, de csak kevesek voltak olyan szerencsések, hogy felmentsék őket. Általában szabadságvesztés, de elég gyakran akasztás várt az elítéltekre.¹²²⁷ Matthew Hopkins és társai tevékenységét hosszasan lehetne sorolni, jelen esetben csak annyit említenék meg, hogy „(...) rövid két év alatt 200 boszorkánysággal gyanúsított férfit és nőt küldtek a halálba.”¹²²⁸

A legmegdöbbentőbb, hogy Kelet-Anglia az országnak csak az egyik régiója volt, boszorkányüldözések máshol is zajlottak. A legjelentéktelenebb „ismertetőjegy” megléte is elég volt, hogy valakit boszorkányság vádjával kivégezzenek. Kevesen gondolnák, hogy a francia partok előtt elterülő, de az Egyesült Királyság tartozékának tekintendő Csatorna-szigeteken, 1562 és 1661 között, számos boszorkányper zajlott. A Jersey és Guernsey szigeteken végrehajtott perek az ún. „*csatornai-szigeteki boszorkányper*ek” („*Channel Islands Witch Trials*”) néven ismertek. Ezek keretei között történt, hogy a Jersey szigetén élő Marie Esnouf-ot – aki ráadásul egyik helyi egyházi előjárónak volt az unokája – boszorkánysággal vádolták meg. A vizsgálat keretében lenyírták a nő haját és a fején „boszorkányjegyet” – feltehetően anyajegyet – találtak. Ennyi „bizonyíték” elég is volt, hogy 1648 júniusában kivégezzék.¹²²⁹

¹²²⁴ Vö. NOTESTEIN, WALLACE: *A History of Witchcraft In England from 1558 to 1718*. Kessinger Publishing Co. Whitefish (Montana, USA), 2003. 178. p.

¹²²⁵ Vö. WRIGHT, PIP – WRIGHT, JOY: *Witches in and around Suffolk*. Pawprint Publishing, Stowmarket, 2005. 26. p.

¹²²⁶ Vö. NOTESTEIN 2003, 179., 404. pp.; ROBBINS, ROSSELL HOPE: *The Encyclopedia of Witchcraft and Demonology*. Peter Nevill Limited, London, 1959. 66. p.

¹²²⁷ Vö. *East Anglia and the Hopkins Trials, 1645–1647. A County Guide*. 1–107. pp. Early Modern Practitioners. University of Exeter: <https://practitioners.exeter.ac.uk/wp-content/uploads/2014/11/Eastanglianwitchtrialappendix2.pdf> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹²²⁸ FRATERNITAS MERCURII HERMETIS 2022, 14. p.

¹²²⁹ Vö. *Channel Islands Witchcraft: A Critical Survey*. Société Jersiaise Member's Pages: <http://members.societe-jersiaise.org/whitsco/witch1.htm> (Letöltés ideje: 2024. április 17.); *Witch trials in Jersey – fact, or fiction?* 2009. október 23. Jersey Evening Post: <https://jerseyeveningpost.com/news/2009/10/23/witch-trials-in-jersey-fact-or-fiction/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

Visszakanyarodva, Hopkins és Stearne, valamint az egyes települések vezetői – így például a helyi bírók, a lelkészek és más prominens személyek – azt hitték, hogy a boszorkányüldözések során „közszolgálatot teljesítettek”. Ennek ellenére egyre többen rossz szemmel néztek Matthew Hopkins-ra és embereire. Egyre inkább azt rebesgették, hogy Hopkins-t és embereit személyes haszonszerzés, a kapzsóság motiválta. Hopkins határozottan tagadta a vádakát, arra hivatkozva, hogy egyfelől embereivel saját életüket kockáztatták. Másfelől az egyes településekre meghívták őket, hogy a boszorkányüldözést végrehajtsák. A baj csak az volt, hogy a Stowmarketben végzett „akcióról” szóló feljegyzések szerint huszonhárom, Aldeburgh-ben pedig hat fontot kaptak. A becslések szerint Hopkins-szék ezer fontot zsebelhettek be a boszorkányüldözések alatt.¹²³⁰

Matthew Hopkins és munkatársainak közel két éves „gyilkos” pályafutása után, habár később is jelen volt a boszorkányüldözés, a „dömping” abbamaradt. Ebben feltehetően a népszerűségvesztésnek is hatalmas szerepe lehetett. Egyes források szerint a természet is közbeszólt. A „boszorkányüldöző generálissal” 1647-ben betegség, talán tuberkulózis végzett. Matthew Hopkins – egyes források szerint – 1647. augusztus 12-én, az Essex-i Manningtree-ben hunyt el. Földi maradványait a közeli Mistlethay Heath, Szent Mária tiszteletére felszentelt templomának temetőjében hantolták el.¹²³¹ Az egyházi anyakönyvek megerősítik a temetés tényét. Mások szerzők ezzel szemben más halálról szólnak. William Andrews (1848–1908), az Essexi folklór kutatójának egyik beszámolója azt állítja, hogy Hopkins-t azzal vádolták, hogy ő maga is boszorkány. Andrews szerint a „boszorkányüldöző generálist” megvádolták azzal, hogy ellopott egy könyvet, amely Anglia összes boszorkányának nevét tartalmazta. A „csavar” a történetben, hogy Hopkins állítólag boszorkányság, varázslás útján szerezte meg a listát tartalmazó könyvet. Hopkins hangoztatta ártatlanságát, de a dühös tömeg arra kényszerítette, hogy alávesse magát a vízpróbának. Egyes beszámolók szerint megfulladt, míg mások szerint a víz nem nyelte el, ezért, mint boszorkányt elítélték és felakasztották. A tárgyalásáról azonban nincsenek feljegyzések.¹²³² Valószínűleg már nem fog kiderülni, hogy melyik tábornak van igaza, ezért jelen esetben „nem törnénk lándzsát” egyik eset mellett sem. Azonban megjegyezzük, ahogy James Marston is írta egyik cikkében, nagyobb a valószínűsége, hogy a betegség vitte el a rettegett és gyűlölt Hopkins-t.¹²³³

Érdekességként jegyezzük meg – hogy a spiritualitás iránt rajongó személyeknek is kedvezünk –, hogy a helyi legenda szerint a gyűlölt Matthew Hopkins szelleme a Mistlethay mellett fekvő tó körül bolyong. Ott, ahol áldozatait vízpróbának vetette alá. Egyesek állítólag látni vélték egy 17. századi ruhát viselő alakot, amely a környéket járja, különösen a „boszorkányszombatokat” megelőző péntek estéenként.¹²³⁴

¹²³⁰ *Witch-finder witch? Local Legends*. Legacies UK History to you. Essex. British Broadcasting Corporation (BBC): https://www.bbc.co.uk/legacies/myths_legends/england/Essex/article_4.shtml (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹²³¹ GASKILL 2005, 263. p.

¹²³² *Vö. Witch-finder witch? Local Legends*. Legacies UK History to you. Essex. British Broadcasting Corporation (BBC): https://www.bbc.co.uk/legacies/myths_legends/england/Essex/article_5.shtml (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹²³³ MARSTON, JAMES: *The ghost of the Witchfinder General from Great Wenham still haunts Mistlethay*. 2016. január 30. East Anglian Daily Times: <https://www.eadt.co.uk/news/21610573.ghost-witchfinder-general-great-wenham-still-haunts-mistlethay/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹²³⁴ MARSTON, JAMES: *The ghost of the Witchfinder General from Great Wenham still haunts Mistlethay*. 2016. január 30. East Anglian Daily Times: <https://www.eadt.co.uk/news/21610573.ghost-witchfinder-general-great-wenham-still-haunts-mistlethay/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.); *Witch-finder witch? Local Legends*. Legacies UK History to you. Essex. British Broadcasting Corporation (BBC): https://www.bbc.co.uk/legacies/myths_legends/england/Essex/article_5.shtml (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

IX. 3. Boszorkányüldözés Skóciában (1625–1649)

A boszorkányok elleni fellépés sokkal szigorúbb volt Skóciában, mint Angliában. Ez megnyilvánult abban is, hogy ha Angliában – boszorkánysáért – halálos ítéletet szabtak ki, az rendszerint akasztás („*hanging*”) volt. Skóciában gyakrabban ítélték a szerencsétlen „delikvenseket” máglyahalálra. Ennek az volt az alapja, hogy a korabeli felfogás szerint a gonosz, az ördög „erejét”, valamint „személyét” csak a tűz segítségével lehet elpusztítani. A skótoknak a boszorkányokkal szembeni drasztikus fellépése egyfelől magyarázható – a témáról, 1597-ben „*Daemonologie*” („*Démonológia*”) címmel könyvet is írt – VI. Jakab skót király (1567–1625), a „boszorkányvadász” rendelkezéseivel. A királyról érdemes megjegyezni, hogy „(...) *Jakab meggyőződése bizonyos fokig nőgyűlöletéből fakadt. A nőket lenézve, sőt becsmérve nőtt fel. Számos kortársával egyetemben úgy vélte, hogy a nők természetből fogva gyengébbek és alsóbbrendűek, és természetellenesen erős ellenérzessel viseltetett irántuk. Minden alkalmat megragadott, hogy kifejtsé véleményét, miszerint a nők sokkal kevésbé tudnak ellenállni a boszorkányságnak, mint a férfiak.*”¹²³⁵

A szigorúbb fellépés másfelől a skótok babonás meggyőződésével is magyarázható. Ha a tehénnek elapadt a teje, netán váratlan betegség vagy haláleset történt, esetleg az időjárás elverte a termést, etc. sokszor „boszorkányságot” kiáltottak. Ebben a meggyőződésükben túltettek az angolokon is. A skótok emellett sokkal jobban hittek a természetfeletti lényekben, mint déli szomszédjaik. Tracy Borman történész az előbbieket – a korabeli skót babonás meggyőződés vonatkozásában – a következőkkel egészítette ki: „(...) *a 18. századi felvilágosodásig és még azon túl a sötétség birodalma ugyanolyan valóságosnak látszott, mint a mennyek országa, és a hétköznapi emberek mindent hitték az ördögökben, manókban, tündérekben, koboldokban és szellemekben, valamint egyéb legendás lényekben, többek között a vámpírokban, vérfarkasokban és unikornisokban. Mindenki félt a baljós előjelektől.*”¹²³⁶

A téma kapcsán kiemeljük, hogy még (Stuart) Mária a skótok királynője (1542–1567) is unikornis szarvat szerzett be Franciaországból, hogy az elé tett ételekről el lehessen dönteni, hogy mérgezőek-e avagy sem.¹²³⁷ Az, hogy a királynőre „unikornis szarv” néven – tekintettel arra, hogy bár a skótok címerállata, de mégiscsak egy mitikus lény –, mit „sóztak”, feltehetően drága pénzért, már más lapra tartozik.

A skóciai boszorkányüldözések számszaki adatai tekintetében vita van a történészek között. Egyesek szerint – 1450 és 1750 között – a Brit-szigeteken – tehát Angliában, Skóciában, Wales-ben és Írországbán – megközelítőleg ötezer boszorkánysággal összefüggő bírósági tárgyalás volt, amelyek során 1 500–2 000 főt ítélték halálra.¹²³⁸ Thomas Christopher Smout skót akadémikus, történész becsült számadatai szerint 1560 és 1707 között, csak Skóciában 4–5 000 embert végeztek ki boszorkányság vádjával.¹²³⁹

¹²³⁵ BORMAN, TRACY (Rindó Klára ford.): *A boszorkányvadász király*. In: Papp Gábor (főszerk.): BBC History. A világtörténelmi magazin. IV. évfolyam. 6. szám. Kossuth Kiadó. Budapest, 2014. 44. p.

¹²³⁶ BORMAN 2014, 43. p.

¹²³⁷ Vö. *Medicine During The Stuart Period*. Twinkl: <https://www.twinkl.co.uk/homework-help/history-homework-help/the-stuarts/medicine-during-the-stuart-period> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹²³⁸ Vö. LEVACK, BRIAN PAUL: *The witch hunt in early modern Europe. Third Edition*. Longman Publishers. London-New York (New York, USA), 2006. 360. p.; MONTER, WILLIAM: *Witch trials in Continental Europe, 1560–1660*. In: Ankarloo, Benst – Clark, Stuart (szerk.): *Witchcraft and Magic in Europe. Volume 4. (The Period of the Witch Trials)*. University of Pennsylvania Press. Philadelphia (Pennsylvania, USA), 2002. 12. p.

¹²³⁹ SMOUT, THOMAS CHRISTOPHER: *A History of the Scottish People 1560–1830*. Collins. London, 1969. 184–192. pp.

A „*The Survey of Scottish Witchcraft database 1563–1736*” adatbázis szerint közel négyezer főt vádolhattak meg boszorkánysággal, ezek közül háromezer főt név szerint ismernek.¹²⁴⁰ A kivégzettek száma közel 2 500 fő lehet.

Skóciában – 1590 és 1662 között – legalább öt nagy „boszorkányvadászat” volt. Ebből az első kettő köthető VI. Jakab skót király uralkodásához. Az első – amely 1590 és 1591 között zajlott –, jobbára az ún. „*North Berwick witch trials*” („Észak-Berwick-i boszorkányperek”) néven ismert. A második az 1597. évi boszorkányper volt. A harmadik boszorkányüldözés – immáron I. Károly regnálása idején – 1628 és 1631 között zajlott. A negyedik „megmozdulás” már az „*Interregnum*” (1649–1660) idején, 1649 és 1650 között ment végbe és végül az ötödik boszorkányüldözés – 1661 és 1662 között – II. Károly uralkodása (1660–1685) alatt történt.¹²⁴¹ A teljesség igényével jegezzük meg, hogy nem minden történész ért egyet az előbbi felsorolással, illetve korszakolással. Brian Levack szerint csak az 1597. évi és az 1643–1644 közötti boszorkányüldözést kell igazi „hisztérikus pánikként”, illetve megmozdulásként értékelni.¹²⁴²

Elizabeth J. Robertson történész véleménye szerint az 1628 és 1631 között zajlott nagy skót boszorkányüldözés az egyik legkevésbé ismert, kutatott és dokumentált az előbbi öt nagyobb „hisztérikus megmozdulás” közül.¹²⁴³

Annyi bizonyos, hogy a boszorkánysággal kapcsolatos vizsgálatot 1628 nyarán rendelték el. Egész Skóciában boszorkányüldözésre került sor, azonban a dokumentáció hiánya megakadályozza a részletes elemzést. A boszorkányüldözés „epicentruma” feltehetően East Lothian, az Edinburgh-tól délkeletre fekvő vidék volt, de más területek is érintve voltak. Még 1628 júliusában és augusztusában – három részletben – tizenhárom prestonpans-i nőt tartoztattak le és állítottak bíróság elé. A vádlottak közül legalább az egyiket, Janet Boydot kivégezték.¹²⁴⁴ A boszorkányüldözés azonban nem ért véget, 1628-tól egyre nagyobb volument öltött. Az eljárás alá vont személyekből alvásmegvonás, megfélemlítés és fizikai erőszak alkalmazásával szedték ki az információkat.¹²⁴⁵

A legnagyobb problémát – egyebek mellett – az jelenti, hogy a boszorkánysággal vádolt személyeket bár ismerjük, tudunk arról is, hogy pert folytattak velük szemben, de nagyon sok vádlott esetében nincs értesülésünk az ítéletről. Sajnálatos módon az elkövetési magatartások zöme is ködbe vész. Viszonylag kevés szó esik a familiárisokról, a különféle bűbájokról, etc., jobbára az ördöggel, illetve Sátánnal való lepaktálás valamint annak – emberi vagy állati formában való – „megjelenéséről” vannak bizonyos ismereteink. Egyes vallomások szerint a „gonosz”, nagy valószínűséggel fekete hajjú, illetve fekete ruhát hordó férfi formájában jelent meg a vádlottak előtt.¹²⁴⁶

Ahogy azt már említettük, az 1628 és 1631 közötti boszorkányüldözési időszakról keveset tudunk. Ami tény, hogy 1631-ben, rövid időre véget ért az üldözés, azonban a pontos okok, konkrét történések felderítésével még adós az utókor.

¹²⁴⁰ Az Edinburgh-i Egyetem adatbázisa. *Tales of witchcraft: Witch-hunting in the Kirkcaldy kirk session minutes*. 2021. október 1. ScotlandsPeople: <https://www.scotlandspeople.gov.uk/article/tales-witchcraft-witch-hunting-kirkcaldy-kirk-session-minutes> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹²⁴¹ Vö. GOODARE, JULIAN: *Witch-hunting and the Scottish State*. In: Goodare, Julian (szerk.): *The Scottish Witch-hunt in context*. Manchester University Press. – Palgarve, Manchester – New York (New York, USA), 2004. 136. p.

¹²⁴² LEVACK, BRIAN P.: *Witch-Hunting in Scotland. Laws, Politics and Religion*. Routledge. London – New York (New York, USA), 2008. 55. p.

¹²⁴³ Vö. ROBERTSON, ELIZABETH J.: *Panic and Persecution. Witch-Hunting in East Lothian, 1628–1631*. University of Edinburgh. Edinburgh, 2009. 2–3. pp.

¹²⁴⁴ ROBERTSON 2009, 5. p.

¹²⁴⁵ ROBERTSON 2009, 88–89., 116–120. pp.

¹²⁴⁶ Vö. ROBERTSON 2009, 84–86., 116–120. pp.

X NÉPESEDÉSTÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

X. 1. Anglia és Wales népesedéstörténete – „dióhéjban”

Vitán felül áll, hogy a „Brit-szigetek országai” közül Anglia népességszáma volt mindig is a magasabb. A 17. század hajnalán – Wales-szel együtt – 4,25 millió föld élt a területén. A 17. század közepén, 1650-ben már megközelítőleg öt millió fő vallhatta otthonának Angliát és Wales-t.¹²⁴⁷ Mások szerint az ország népességszáma – Wales-szel együtt – akár 5,35 millió fő is lehetett.¹²⁴⁸

A településszerkezetet tekintve, Anglia sokkal inkább városias képet mutatott, mint Skócia. Ennek ellenére „(...) a Tudor időkben a városok kicsik maradtak (bár a gazdaság létfontosságú részét képezték). Az egyetlen kivétel London volt.”¹²⁴⁹ London népességét illetően is megoszlanak a vélemények, egyesek szerint 1603 körül még csak 141 000 fő élhetett az angol fővárosban, 1625-ben 206 000 fő, 1636-ban 313 000 fő, végül 1665-ben pedig már 500 000 fő vallotta otthonának azt.¹²⁵⁰ Ezzel szemben mások jóval magasabbra becsülik már az 1600-as lélekszámot is, amely akár 250 000 is lehetett.¹²⁵¹ Majd 1650 körül már 350 000–400 000 fő élhetett a nyüzsgő városban.¹²⁵² A második legnépesebb város, az ország második kikötővárosa, Bristol, amelynek népességszáma akár húszezer fő is lehetett.¹²⁵³

A 17. században a legnagyobb problémát a járványok, főképp a pestis jelentette. A 16–17. században a városok a kereskedelem fejlődésével egyre nagyobbak lettek. A városok népessége a pestis ellenére is növekedett, habár a pestis jóformán az összes várost megtizedelte. Aki tehetett, elhagyta a pandémia idején ezeket a „népességtömörüléseket”, de még így is sokan meghaltak. A járványok után a belső vándorlás is megfigyelhető volt. Akik elhagyták a városokat jobbra visszatértek, az elhunyt népességet pedig a vidéki lakosság bevándorlása pótolta. A pestisjárványoknak 1665/1666-tól vége szakadt, ezért a városok népességszáma jelentősebb mértékben nőtt.¹²⁵⁴

A 17. század másik nagy demográfia tragédiája az angol polgárháború volt. Korábban már szóltunk a demográfiai veszteségekről. Most csak annyit jegyeznénk meg, hogy a becslések szerint Anglia népességszáma 3,7%-kal, Skóciáé 6%-kal csökkent, amíg – az adatokat tekintve abszolút vesztes – Írország népességének akár 20–40%-át is elveszíthette. Ezzel ellentétben – az arányokat tekintve – a brit lakosság közel 3%-a halt meg – 1914 és 1918 között – az első világháborúban.¹²⁵⁵

¹²⁴⁷ MCEVEDY, COLIN – JONES, RICHARD: *Atlas of World Population History*. Penguin Books Ltd. Harmondsworth, 1978. 43. p.

¹²⁴⁸ BROADBERRY, STEPHEN ET AL.: *British Economic Growth, 1270–1870*. Cambridge University Press. Cambridge, 2015. 205. p.

¹²⁴⁹ Vö. LAMBERT, TIM: *A History of the Population of England*. Local Histories: <https://localhistories.org/a-history-of-the-population-of-england/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹²⁵⁰ Vö. MOOTE 2008, 10–11. pp.

¹²⁵¹ Vö. LAMBERT, TIM: *A History of the Population of England*. Local Histories: <https://localhistories.org/a-history-of-the-population-of-england/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹²⁵² FRENCH 1994, 58. p.

¹²⁵³ Vö. LAMBERT, TIM: *A History of the Population of England*. Local Histories: <https://localhistories.org/a-history-of-the-population-of-england/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹²⁵⁴ Vö. LAMBERT, TIM: *A History of the Population of England*. Local Histories: <https://localhistories.org/a-history-of-the-population-of-england/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹²⁵⁵ Vö. MORTLOCK, STEPHEN: *Death and Disease in the English Civil War*. The Biomedical Scientist: <https://thebiomedicalscientist.net/science/death-and-disease-english-civil-war> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

19. térkép: Anglia és Wales térképe a Stuart-korszakban (1603–1714)

Forrás: *England during the Stuart Period, 1604–1714.* MAPS ETC:
<https://etc.usf.edu/maps/pages/10400/10460/10460.htm> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

X. 2. Skócia népesedéstörténete – „dióhéjban”

Skócia becsült népességszáma 1600 körül hétszáz ezer, 1650-ben már nyolcszáz ezer fő körül mozoghatott.¹²⁵⁶ A skót főváros Edinburgh tizenöt ezerről (1600) negyvenezer főre (1700) növelte a lélekszámát. Skócia népességfejlődését akadályozta, hogy a 16. század második felében az évek csaknem felében helyi vagy országos szűkösség volt tapasztalható, amely éhínséggel fenyegetett. Ezért a skótok számára szükségessé vált a gabona importja a „kontinensről”, főképp a Baltikumból. A szűkösséget a pestisjárványok súlyosbították. Kiemeljük, hogy VI. Jakab skót király regnálása idején, az 1584 és 1588 között, majd 1595-ben, valamint 1597 és 1609 között is dühöngött a ragály.¹²⁵⁷

A skótok, habár a 17. század elején némileg stabilizálódott a demográfiai helyzet, nem úszták meg a csapásokat. Továbbra is gyakori volt az éhínség, csak 1620 és 1625 között négy alkalommal is problémát okozott az éhínség. Hozzáteesszük, hogy I. Károly uralkodása idején a skótoknak újabb „kihívással” kellett megküzdeniük. Az előbbieken már említést tettünk az ún. „*első és második püspök háborúról*”. Habár az 1639-ben és 1640-ben zajlott fegyveres konfliktusokat a skótok megnyerték, de a kialakult helyzet mégis jelentős hatással volt az amúgy is kevésbé prosperáló skót gazdaságra. Emiatt és a rossz termés okán a piac is felborult, amely áremelkedéshez vezetett. Ráadásul 1649 után Cromwell rendszere is jelentősebb problémákat okozott a gyakorlatilag angol katonai megszállás alá került Skóciában. Mindez nem kedvezett a demográfiai folyamatoknak sem. A Skót-alföldön csak az ún. „*restauráció*” (1660) hozta el a gazdasági és demográfiai helyzet javulását.¹²⁵⁸ A Skót-alfölddel ellentétben, a Skót-felföldön a népességnövekedés a 17. század elejétől a 18. század végig megfigyelhető volt.¹²⁵⁹ Sietünk azonban hozzátenni, hogy a Skót-felföld zord tájai kevésbé lakott területeknek számítottak. Példaként hozhatók a Hebridák, különösen annak külső szigetei („*Outer Hebrides*”).

A skót településszerkezet egyik sajátossága volt az ún. „*clachans*”, amely kisebb házcsoportokat jelölt. Amíg Angliában a falusi népesség kisebb-nagyobb lélekszámú falvakban élt, addig Skóciában – és Írországbán is – nem ritkán egymástól kisebb-nagyobb távolságra házcsoportok jöttek létre, ahol előfordult, hogy semmilyen közösségi épület nem volt.¹²⁶⁰ Az ún. „*shieling*”-ek még inkább „magányosak” voltak. Ezek olyan „Isten háta mögötti” kunyhók, kisebb házak voltak, amelyeket főképp szezonálisan, például a legeltető állattartáshoz kötődően laktak. Főképp a Skót-felföldön terjedt el, ahol még ma is – jobbra romos állapotban – találkozhatunk velük. Ezek után meglepő lehet, hogy 1600 körül már egyre többen életek városokban. Ekkorra már Skócia urbanizáltabb volt Skandináviánál vagy Svájcánál is. A 18. század közepére (1750) Skóciánál, már csak Anglia, a protestáns Egyesült Tartományok (≈Hollandia [Nederland]), valamint Itália számított urbanizáltabbnak.¹²⁶¹

¹²⁵⁶ Vö. MCEVEDY – JONES 1978, 47. p.

¹²⁵⁷ Vö. MASON 2015, 9. p.; WORMALD, JENNY: *Court, Kirk, and Community: Scotland, 1470–1625*. Edinburgh University Press. Edinburgh, 1991. 166–168. pp.

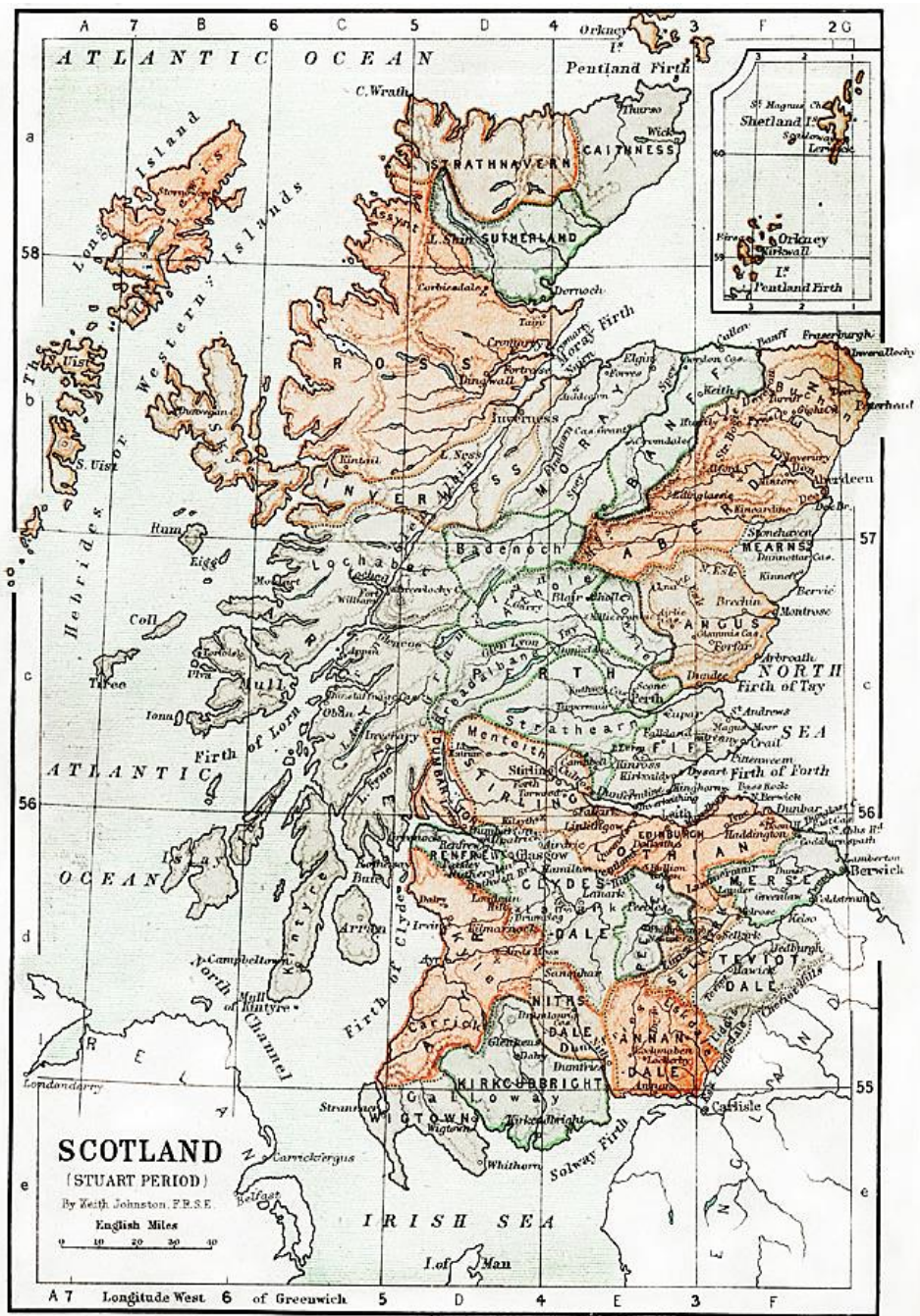
¹²⁵⁸ MITCHISON, ROSALIND: *A History of Scotland*. Third edition. Routledge. London, 2002. 291–293. pp.

¹²⁵⁹ Vö. WHYTE, IAN D.: *Population and mobility in early modern Scotland*. In: Houston, Robert Allen – Whyte, Ian D. (szerk.) *Scottish Society, 1500–1800*. Cambridge University Press. Cambridge, 2005. 41. p.

¹²⁶⁰ Vö. WHITTINGTON, GRAEME: *Field systems of Scotland*. In: Baker, Alan R. H. – Butlin, Robin A. (szerk.): *Studies of Field Systems in the British Isles*. Cambridge University Press. Cambridge, 1973. 536. p.

¹²⁶¹ Vö. TYSON, R. E.: *Population Patterns to 1770*. In: Lynch, Michael (szerk.): *The Oxford Companion to Scottish History*. New York (New York, USA), 2001. 487–489. pp.; WHYTE 2005, 43. p.; WHYTE, IAN D. – WHYTE, KATHLEEN A.: *The Changing Scottish Landscape: 1500–1800*. Taylor & Francis. London, 1991. 18–19. pp.

20. térkép: Skócia térképe a Stuart-korszakban (1603–1714)

Forrás: *Scotland during the Stuart Period, 1604–1714. MAPS ETC.*
<https://etc.usf.edu/maps/pages/10400/10461/10461.htm> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

X. 3. Írország népesedéstörténete – „dióhéjban”

Az egyes források szűkszavúak a 17. század eleji Írország népességszámának vonatkozásában. Több kutató úgy gondolja, hogy 1600-ban körülbelül egymillió fő élt Írországban.¹²⁶² Mások a „Smaragd-sziget” népességszámát közel 1,25 millió főre teszik.¹²⁶³

Némileg ironikus módon az első részletes demográfiai adatok a kora újkori Írország lakosságáról az ír történelem legsötétebb korszakából, Cromwell hódításának időszakából származnak. Érdekességként jegyezzük meg, hogy az 1641 és 1652 között zajlott háborús időszaknak nincs egységes angol elnevezése, illetve több elnevezést is használnak. Így például: „1641. évi felkelés” („1641 rebellion”), „konföderációs háború” („Confederate War”), vagy épp „cromwelli háború” („Cromwellian War.”). Az írek szerint az ír „*Cogadh na haon deag mbliana*” (≈ „tizenegy éves háború”) a legjobb meghatározás. A háború „hosszabb távú” okai a tömeges protestáns (angol és skót) gyarmatosításban és elnyomásban, továbbá a vallási konfliktusokban keresendők, mivel az írek ragaszkodtak saját, római katolikus hitükhöz. Emellett a politikai okok sem kerülhetők meg. Így például még – I. (VI.) Jakab uralkodása (1603–1625) alatt – 1613-ban úgy változtatták meg a parlamenti képviselőkerületek határait, hogy ahol lehet, protestáns többség alakuljon ki. Emellett I. (VI.) Jakab és I. Károly politikai rendelkezései sem kedveztek az íreknek. A fegyveres konfliktus „rövid távú” oka ellenben az angol belpolitika destabilizálódásában, valamint a kedvezőtlen hideg és nedves időjárás nyomában járó rossz termésben, majd éhínségben keresendő. A bajt fokozta, hogy I. Károly egy ír hadsereget állított fel Ulsterben, amely fenyegetést jelentett az angol parlamentre nézve. Az ír sereg – látszólag a király nevében – elfoglalt néhány erősséget, de a vezetés hamarosan kicsúszott a vezetői kezéből. Az elnyomott ír katolikusok országszerte lázadást robbantottak ki, amely bár Ulsterben indult, de hamarosan kiterjedt Leinsterre és Munsterre is. Előbb csak kirabolták és elűzték a protestánsokat, de idővel már tömeges vérengzésbe torkollott a protestánsok üldözése. Példaként említhető, hogy Portadown mellett több száz protestánt gyilkoltak le a katolikusok 1641 végén. Feltehetően négyezer embert öltek meg közvetlenül, de legalább 12 000 fő halhatott meg a téli hidegben és betegségekben, miután elűzték őket otthonaikból. Legalább ilyen jelentős volt a katolikus áldozatok száma is, amelyet ugrásszerűen növelt Oliver Cromwell seregeinek brutalitása. Cromwell seregeivel 1649-ben az angol parlament nevében megszállta Írországot, és 1652-re minden katolikus és rojalista ellenállást levertek a szigeten. Demográfiai értelemben katasztrófa történt: 1652-re Írország lakosságának legalább egyharmada meghalt, a katolikus vallásgyakorlást, ahogy tudták, elnyomták.¹²⁶⁴

Annak ellenére, hogy a háború és éhínség miatt a népesség mintegy 20–40%-a elhunyt, Írország lakossága a 17. század folyamán megkétszereződött, egymillióról kétmillió főre nőtt. Becslések szerint 1650-ban 1,75 millió fő, 1700-ban pedig már 2,5 millió fő lehetett Írország népességszáma. A főváros, Dublin népességszáma, 1600 és 1700 között, 10 000 főről 50 000 főre nőhetett.¹²⁶⁵

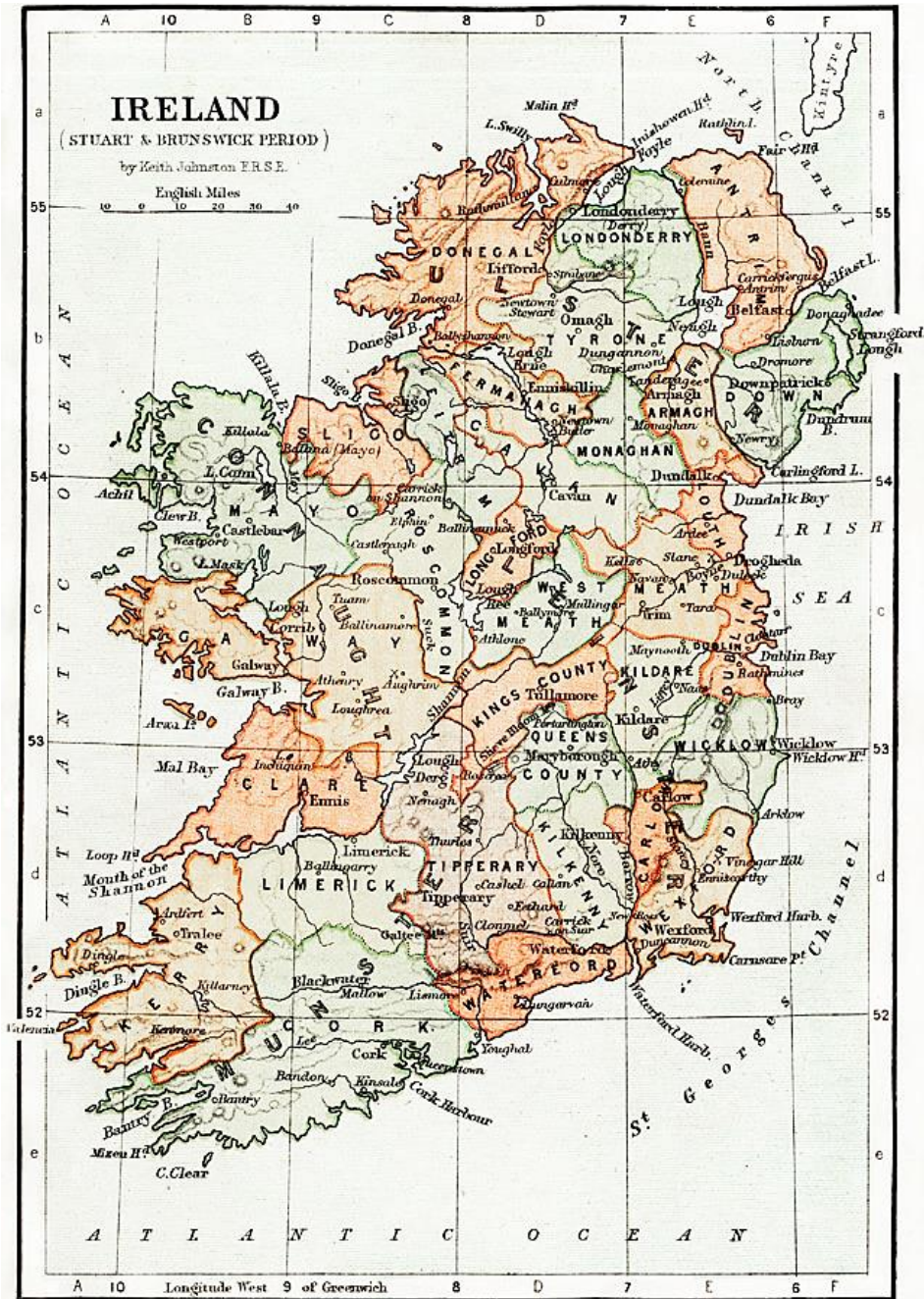
¹²⁶² DORNEY, JOHN: *From Catastrophe to Baby Boom – Population Change in Early Modern Ireland 1641–1741*. 2014. január 22. The Irish History: <https://www.theirishstory.com/2014/01/22/from-catastrophe-to-baby-boom-population-change-in-early-modern-ireland-1641-1741/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹²⁶³ MCEVEDY – JONES 1978, 47. p.

¹²⁶⁴ DORNEY, JOHN: *The Eleven Years War 1641–52 – A Brief Overview*. 2014. január 10. The Irish History: <https://www.theirishstory.com/2014/01/10/the-eleven-years-war-a-brief-overview/> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹²⁶⁵ KILFEATHER, SIOBHÁN MARIE: *Dublin. A Cultural History*. Oxford University Press. Oxford – New York (New York, USA), 2005. 34–35. pp.

21. térkép: Írország térképe a Stuart-korszakban (1603–1714)

Forrás: *Ireland during the Stuart Period, 1604–1714.* MAPS ETC.: <https://etc.usf.edu/maps/pages/10400/10462/10462.htm> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

XI. I. KÁROLY URALKODÁSÁNAK MEGÍTÉLÉSE

Többé-kevésbé elmondható, hogy mind az angol, mind a skót – illetve 1707-től a brit – uralkodók sajátos, egyéni emberi tulajdonságokkal, továbbá kormányzási stílussal „büszkélkedhettek”. Talán nem tévedünk nagyot, ha kijelentjük, hogy a szigetország koronás fői között I. Károly az egyik legjelentősebb uralkodó volt, hiszen uralkodása alatt jelentős társadalmi és politikai változások történtek „Nagy-Britanniában”.¹²⁶⁶

Előljáróban szükséges kiemelnünk, hogy I. Károly megítélése jelentős eltérést mutatott az uralkodása alatt, majd pedig a kivégzését követően. A „mártír uralkodó” emléke, több száz évvel a halála után, jelentősen „megszépült”. Életében valószínűleg messze nem büszkélkedhetett olyan népszerűséggel, mint amilyen a halála után jellemezte szellemét. Uralkodása minden bizonnyal sokakat bosszanthatott.

Általában elmondható, hogy az ember személyiségére egyfelől gyermekkor, másfelől neveltetése, harmadsorban pedig környezete jelentős hatást gyakorol. Ez I. Károly esetében is tetten érhető, aki egy tragikus véletlen során került hatalomra. A brit történezszelek körben is felmerült a gondolat: Mi lett volna, ha I. Károly bátyja, Henrik Frigyes 1612-ben nem halálozik el tifuzos lázban? Többek szerint a három ország (Anglia, Írország és Skócia) élére egy uralkodásra felkészített, tetterős és határozott IX. Henrik került volna. De nem így történt.¹²⁶⁷

Ahogy azt már korábban említettük, I. Károly gyermekkorában számos egészségügyi problémával küzdött. Valószínűleg „angolkórban” szenvedett. Rossz térdei miatt járni is nehezen tanult meg. A félénk kisfiúból – aki bár számos egészségügyi „hendikeppjét” legyőzte, mégis – egy zárkózott, visszahúzódó, határozatlan és makacs férfi lett, aki egész életében idegesen dadogott, ezért sem szeretett a parlament előtt beszélni. Paradox módon I. Károly a kivégzését megelőző „konceptiók perben” brillírozott, védőbeszédei alatt elmúlt a dadogása és még a legadázabb politikai ellenfelei elismerését is kivívta. „Sikere” miatt, idővel már a perén sem vehetett részt, mert félő volt, hogy személyiségével, fellépésével, illetve „védelmével” esetleg „tisztára moshatta volna magát”, pedig a király sorsa már a pere előtt eldőlt – vesnie kellett.¹²⁶⁸

I. Károly nagyon keveseket engedett közel magához. Családtagjai közül bátyja, Henrik Frigyes és nővére, Erzsébet állt közel hozzá. Elsővel – 1612-ben – a halál végzett, utóbbi – 1613-ban – a Rajnai Palotagrófságba költözött férjéhez, ezért Károly egyedül maradt. Neveltetésére – 1612 és 1619 között – édesanyja, (Dánia) Anna próbált odafigyelni, de utóbb őt is elvesztette. A későbbiekben előbb Buckingham első hercege, majd annak halála (1628) után, felesége, (Bourbon) Henrietta Mária volt legközelebbi bizalmasa. Sajnálatos módon, egyik sem látta el jó tanáccsal az uralkodót.¹²⁶⁹

Mit is mondhatunk a mártír király személyiségéről? „*Károly valójában tartózkodó volt, melankolikus nyugtalan, nem volt benne semmi együttérzés, humorérzék még annyi sem, aprólékosan gondos volt, »intellektuális, anélkül, hogy intelligens lett volna«.* Olyan félénk volt, hogy egy durva szó hallatán is elpirult, általában skót kiejtéssel, falsetto hangon, tétován és dadogva beszélt. Nem olyan ember volt, aki szoros barátságra ihletett volna bárkit.”¹²⁷⁰

¹²⁶⁶ Vö. PÁLFFY MARGIT: *Anglia története a 17. században. Az abszolutizmus kora.* Árkádia Szakmódszertani Portál: <http://arkadiafolyoirat.hu/index.php/3-a-barokk-es-a-reformacio-kora/70-anglia-tortenete-a-17-szazadban> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹²⁶⁷ Vö. GYÉMÁNT 2021, 56. p.; HILLIAM 2007, 261. p.

¹²⁶⁸ Vö. GYÉMÁNT 2021, 103. p.; WENDE 2001/a, 114–115. pp.

¹²⁶⁹ Vö. CROFT 2003, 89. p.; GYÉMÁNT 2021, 57–60. pp.

¹²⁷⁰ HIBBERT 1999, 54. p.

Az előbbi idézethez hozzá kell tennünk, hogy I. Károly művelt és intelligens személyiség volt. Ennek ellenkezője, ismerve apja, a „tudálékos” I. (VI.) Jakab személyiségét elképzelhetetlen lett volna. A „kereszténység legbölcsőbb bolondja”, az egyik legműveltebb angol és skót koronás fő volt, ezért a megfelelő tanítást, nevelést gyermekei, így a későbbi I. Károly számára is megkövetelte. Emellett – ahogyan azt már említettük – I. Károly nagy műértő, műkedvelő és műgyűjtő is volt. A jó modor, a műveltség, a szépérzék, a művészeti ágakra való fogékonyság egyaránt jellemezték. A probléma inkább abban állt, hogy a király eleve – jóformán mindig – pénz szűkében állt, a rendelkező eszközökkel sem tudott körültekintően bánni. Ráadásul – a maskarás játékok, fényűző bálók rendezése, a színjátszás, etc. okán – hatalmas pazarlás jellemezte a királyi udvart, amely az egyre inkább szétnyíló társadalmi olló miatt jelentős visszatétést keltett az általa kormányzott három királyságban, főképp a puritánok körében.¹²⁷¹

I. Károly hatalomra kerülése után szakított apja külsőségeivel. A dorbézoló, iszákos, „potyalesó” udvaroncokat, etc. elzavarta a királyi udvarból. A korábbi királyi udvarra jellemző szabatos hetero- és homoszexuális élet sem volt már „divatban”. „Trónra lépése után azonnal tudatta, hogy aki az udvarhoz jön, »sosem közelíthet hozzá a hátsó lépcsőkön vagy a magánbejáratokon keresztül«. Az udvar épp olyan látványosan józan és erényes lett, mint maga a király és ez érvényes volt a külsőségekre és tartalomra egyaránt. Az udvari etikett igen szigorú lett. Európa egyetlen más uralkodóját sem szolgálták ki térden állva s amikor a francia követ egy széket kért a felesége számára, amint az kijárt XIII. Lajos udvarában az angol követ feleségének, közölték vele, hogy hivatalos alkalmakkor az udvar egyetlen hölgye sem ülhet le a király jelenlétében, a királyné kivételével. Az udvar szigorúan formális és kötelezően tisztességes volt, de nem volt takarékos és nem is volt mindig unalmas.”¹²⁷²

Feltehetően nem tévedünk nagyot, ha a bajok eredőjeként a király személyisége mellett a „királyok isteni jogát” hozzuk fel. Kiemeljük, hogy nagyon vékony a válaszfal „királyok isteni joga” szerint élő és az abszolutista uralkodó jellemzői között. I. Károly – akire az istenkegyelműség volt a jellemző – az előbbi „elmélet” képviselője volt. Egy abszolutista uralkodó szava a törvény és kevésbé érdeklő országa, illetve annak népességének sorsa. A „mártír sorsú uralkodó” azonban mindig az elvei és a meggyőződése szerint járt el. Mint Isten kegyelméből uralkodó király felelősnek érezte magát az országaiért, illetve azok népeiért. Bibliai hasonlattal élve, I. Károly a három ország népessége „pásztorának” tekintette magát. Ennek ellenére elfogadhatatlannak tartotta azokat a változásokat, amelyeket az ország közvéleménye sürgetett. Ráadásul úgy gondolta, hogy mindenki, aki gátolja őt szerepkörének betöltésében – ahelyett, hogy támogatná – az országainak ellensége. Ez tekinthető az egyik oknak, hogy I. Károly uralkodása során többször is összeütközésbe került a parlamenttel. Ennek prózai oka, hogy a parlament jelentősebb szerepet tartott fenn magának Anglia irányításában, minthogy zokszó nélkül elfogadja az uralkodó akaratát. Mivel I. Károly – több parlamenti összehívás után – elvesztette a bizalmát a parlamenti képviselőkkel szemben, tizenegy éves egyeduralmat („*personal rule*”), más nézőpontból önkényuralmat („*eleven years of tyranny*”) vezetett be. Mindez – az Isten kegyelméből való törvény felett állóság – a középkort már igencsak maga mögött hagyó Anglia, de Skócia számára sem volt elfogadható. Középkori eszközökkel már nem lehetett a szigetországban kormányozni.¹²⁷³

¹²⁷¹ Vö. DUNTON-DOWNER – RIDING 2004, 31. p.; PERRY 1918, 18. p.

¹²⁷² HIBBERT 1999, 54. p.

¹²⁷³ *Why was King Charles I executed?* Royal Museums Greenwich: <https://www.rmg.co.uk/stories/topics/why-was-king-charles-i-executed> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

I. Károly szándékai ellenére érzéketlen volt a szegények, illetve vidéki lakosság szociális helyzetére. A 17. század első felében Anglia és Wales népessége jelentősen megnövekedett, emiatt nőtt a munkanélküliség és a szegénység. Nagyobb baj volt, hogy mai értelemben vett „szociális háló” nem létezett. Aki elszegényedett, munkaképtelenné vált, etc. az a legrosszabbtól kellett, hogy tartson. Ezért is kezdték létrehozni a tehetősebb magánszemélyek az országszerte megalapított alimizsnásházákat [menházakat] („*almshouses*”), illetve ez indokolta a dologházak („*workhouses*”) létrejöttét is. I. Károlyhoz kapcsolódóan elmondható, hogy számos rendelkezése a köznép tömegeivel is szembe helyezte. A „*The Fens*”, vagy „*Fenlands*” nevű tájegységben – azaz Kelet-Angliában, Lincoln, Cambridge és Skegness alkotta háromszögben – a mocsarak lecsapoltatásával, vízelvezetéssel emberek ezreinek a megélhetését (halászat, vadon élő szárnyasok vadászata, etc.) veszélyeztette. A lecsapolási, vízelvezetési munkákat a helyi, „*Fens Tigers*” nevű illegális szerveződés gerillatevékenységgel igyekezett szabotálni.¹²⁷⁴ Emellett megemlítendő, az ugyancsak nagy botrányt kavaráó „*bekerítések*” is.

Az előbbiekhöz kapcsolódóan emeljük ki, hogy I. Károly sajátos pénzügyi és gazdaságpolitikája sem volt népszerű. A tizenegy éves egyeduralom alatt – hogy pénzt szerezzen – középkori adókat elevenített fel, megkerülve a parlamentet. A monopóliumok kiürítésével is rengeteg problémát okozott Anglia lakóinak. A rendszert emellett próbálta kényszer- és külföldi kölcsönökre alapozni, amelyek 1640-re csődöt mondtak.

Problémát okoztak a királyi tanácsadók, a különféle királyi hivatalok („*Csil-lagkamara*”, „*Északi Tanács*”, etc.) is, akik, illetve amelyek I. Károly különféle rendelkezéseinek végrehajtását próbálták biztosítani. A két leggyűlöltebb tanácsadó Thomas Wentworth, Strafford első earlje és William Laud, Canterbury érseke volt, akik, a rendszer bukása után, a Towerben raboskodtak, majd a Tower Hillen fejezték le őket.¹²⁷⁵ A polgárháború egyik kiváló oka is a tanácsadók tevékenységére vezethető vissza.

A király részéről az egyik legelhibázottabb gondolat az erőszakos valláspolitikában érhető tetten. A korai Stuart uralkodók (1603–1649) az Anglikán Egyházat támogatták. Nemcsak azért, mert a király a „feje” volt annak, hanem mert felülről lefelé építkezett. Elfogadta a hierarchiát, a tekintélyt. Ezzel szemben a Skót Presbiteriánus Egyház („*Kirk*”) alulról építkezett, a puritánok pedig mindenféle egyházi és világi tekintélyt elutasítottak. I. Károly tragédiájához kapcsolódik, hogy római katolikus feleséget választott magának, aki hitét, a királyi udvarban is, katolikus papok mellett gyakorolta. Amikor ez kitudódott, hatalmas botrány okozott, sokan pápista konspirációtól tartottak. Holott I. Károly nem volt katolikus, csak a katolikus egyház hierarchikus szervezettsége, „külsőségei” etc. voltak számára szimpatikusak.

Végezetül felmerül a kérdés, hogy I. Károly megérdemelte-e a sorsát? Erről a mai napig megoszlanak a vélemények. A parlament kezdetben a királyi tanácsadókat támadta, azok elmozdítását követelte. A polgárháború idején is több lehetőség lett volna a „kiegyezésre”, de a király makacssága és a radikalizálódó independens közösség miatt erre nem volt lehetőség. Hosszú ideig még a király legádázabb ellenségei – például Oliver Cromwell – sem kívántak a király életére törni, de az uralkodó „kétkulcsos politikát” folytatott. A társadalmi megbékélés és a törvényes rend visszaállítása miatt azonban nem maradt más választás, mint a zsarnok, az áruló és a közellenségnek tekintett király kivégzése. I. Károly személyének és uralkodásának megítélése a mai napig jobbra subjektív és ellentmondásos az Egyesült Királyság népességének körében.

¹²⁷⁴ Vö. Why was King Charles I executed? Royal Museums Greenwich: <https://www.rmg.co.uk/stories/topics/why-was-king-charles-i-executed> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

¹²⁷⁵ Vö. HEDLEY, OLWEN: *Prisoners in the Tower*. Pitkin Pictorials Limited. London, 1972. 18–20. pp.

106. kép: I. Károly angol, ír és skót király portréja

Megjegyzés: A Michael Vandergucht (1660–1725) metszetkészítő által – Sir Anthony van Dyck (1599–1641) és Edward Lutterell (n.a.–1737) munkái nyomán – 1706-ban készített metszet méretei: magasság: 28,9 cm (11,4 inch), szélesség: 20,2 cm (8 inch). A metszet jelenleg a londoni National Portrait Gallery gyűjteményében található. VANDERGUCHT, MICHAEL: *King Charles I.* National Portrait Gallery: <https://www.npg.org.uk/collections/search/portrait/mw129606/King-Charles-I> (Letöltés ideje: 2024. április 17.)

XII. FELHASZNÁLT IRODALOM

XII. 1. Felhasznált nyomtatott irodalom

AARON, MELISSA D.: *Global Economics. A History of the Theatre Business, the Chamberlain's/King's Men, & Their Plays, 1599–1642*. University of Delaware Press. Newark (Delaware, USA), 2003.

ABRAHAMS, ROGER D.: *Antick Dispositions and the Perilous Politics of Culture. Costume and Culture in Jacobean England and America*. In: Santino, Jack (szerk.): *The Journal of American Folklore*. Volume 111. Number 440. American Folklore Society. Arlington (Virginia, USA), 1998.

AD, MESKENS: *Travelling Mathematics - The Fate of Diophantos' Arithmetic*. Springer. Basel, 2010.

ADAMS, CHARLES FRANCIS – NASH, GILBERT: *Wessagusset and Weymouth*. Weymouth Historical Society. Weymouth (Massachusetts, USA), 1905.

ADDISON, ALBERT CHRISTOPHER: *The Romantic Story of the Mayflower Pilgrims, and Its Place in the Life of Today*. L.C. Page & Company. Boston (Massachusetts, USA), 1911.

AGNEW, DOOREN: *Royal Collectors in England*. In: Quennell, Peter – Hodge, Alan (szerk.): *History Today*. Volume 3. Issue 5. History Today Limited. London, 1953.

ALLAN, D. G. C.: *The Rising in the West, 1628–1631*. In: Postan Michael Moissey – Habakukk Hrothgar John (szerk.): *The Economic History Review. New Series*. Volume V., Number. 1. The Economy History Society – Cambridge University Press. London – New York (New York, USA), 1952.

ALLEN, LAKE – WINGETT, MATT: *The History of Portsmouth*. Life is amazing. Portsmouth, 2015.

ALLYNE, ROBERT: *Tears of joy shed at the happy departure from Great Britaine, of... Frederick and Elizabeth...* Thomas Archer. London, 1613.

ANDERSON, ADAM: *An Historical and Chronological Deduction of the Origin of Commerce. Volume 1*. Printed for A. Millar, J. and R. Tonson, et al. London, 1764.

ANDERSON, ALAN ORR: *Early Sources of Scottish History. AD 500–1286. Volume I*. Oliver and Boyd. Edinburgh, 1922.

ANDERSON, ANGELA: *The Civil Wars, 1640–9*. In: Randell, Keith (szerk.): *Acces to History*. Hodder & Stoughton. London, 2004.

ANDERSON, ROBERT EDWARD: *Babington, John*. In: Stephen, Leslie (szerk.): *Dictionary of National Biography*. Volume II (Annesley-Baird). Smith, Elder & Co. London, 1885.

ANDREWS, KENNETH R.: *Ships, Money and Politics. Seafaring and Naval Enterprise in the Reign of Charles I*. Cambridge University Press. Cambridge, 1991.

ANGELI OTTÓ ET AL. (szerk.): *Új idők Lexikona. Hetedik és nyolcadik kötet (Cún-Eöttevényi)*. Siegner és Wolfer Irodalmi Intézet R.t. Kiadása. Budapest, 1937.

Annual Reports of Officers, Boards and Institutions of the Commonwealth of Virginia. Volume II. Report of the State Librarian. Richmond (Virginia, USA), 1905.

- ARDAGH, JOHN – JONES, COLIN (Hajnal Piroška – Király Zsuzsa ford.): *A francia világ atlasza*. Helikon Kiadó. Budapest, 1999.
- ARNOLD, SAMUEL GREENE: *History of the State of Rhode Island and Providence Plantations. Volume I*. D. Appleton & Company. New York (New York, USA), 1859.
- ASCH, RONALD G.: *I. Jakab (1603–1625)*. In: Wende, Peter (szerk.): *Angol királyok és királynők VII. Henriktől II. Erzsébetig*. Korona Kiadó. Budapest, 2001.
- ASHBROOK, WILLIAM: *Donizetti and His Operas*. Cambridge University Press. Cambridge, 1982.
- ASHLEY, MAURICE: *Charles I and Oliver Cromwell. A Study in Contrasts and Comparisons*. Methuen Publishing Limited. York, 1987.
- ASHLEY, MAURICE: *The Glorious Revolution of 1688*. Charles Scribner's Sons. New York (New York, USA), 1996.
- ASHLEY, MAURICE: *The Stuarts*. In: Fraser, Antonia (szerk.): *A Royal History of England*. University of California Press. Berkeley-Los Angeles (California, USA), 2000.
- ASHLEY, MICHAEL: *A Brief History of British Kings & Queens. British royal history from Alfred the Great to the present*. Running Press Book Publishers. Philadelphia (Pennsylvania, USA), 2007.
- ATKINSON, CHARLES FRANCIS: *Great Rebellion*. In: Chisholm, Hugh (szerk.): *Encyclopædia Britannica. Volume XII (Gichtel-Harmonium)*. Eleventh edition. Cambridge University Press. Cambridge, 1911.
- AUWERS, MICHAEL: *Pieter Paul Rubens als diplomatiek debutant. Het verhaal van een ambitieus politiek agent in de vroege zeventiende eeuw*. In: *Tijdschrift voor Geschiedenis – 123e jaargang. Nummer 1*. Universiteit Leiden, Instituut voor Geschiedenis. Leiden, 2010.
- AYLMER, GERALD EDWARD: *The Historical Background*. In: Patrides, Constantinos Apostolos – Waddington, Raymond B. (szerk.) *The Age of Milton. Backgrounds to Seventeenth-Century Literature*. Manchester University Press. Manchester, 1980.
- BAKER, CHRISTOPHER P.: *Bahamas. Turks & Caicos*. Lonely Planet. Hawthorn (Australia), 1998.
- BALÁZS DÉNES: *Közép-Amerika és a Nyugat-indiai szigetek*. Panoráma Kiadó. Budapest, 1986.
- BALFOUR PAUL, SIR JAMES: *The Scots peerage. Founded on Wood's edition of Sir Robert Douglas's peerage of Scotland. Containing an historical and genealogical account of the nobility of that kingdom. Volume I*. David Douglas. Edinburgh, 1904.
- BARCK, OSCAR T. – LEFLER, HUGH T.: *Colonial America*. Macmillan. New York (New York, USA), 1958.
- BARLOW, FRANK: *William Rufus*. Second edition. Yale University Press. New Haven (Connecticut, USA), 2000.
- BARON, JEREMY HUGH: *Paintress, princess and physician's paramour. Poison or perforation?* In: *Journal of the Royal Society of Medicine*. Volume 91. Issue 4. SAGE Publications Ltd. London, 1998.
- BARRADALL, EDWARD – RANDOLPH, JOHN: *Virginia Colonial Decisions. Volume I*. The Boston Book Company. Boston (Massachusetts, USA), 1909.

- BARRATT, JOHN: *The Civil War in the South-West*. Casemate Publishers. Havertown (Pennsylvania, USA), 2005.
- BARREIRO-MEIRO, ROBERTO: *Las Islas Bermudas y Juan Bermúdez*. Instituto Historico De Marina. Madrid, 1970.
- BARRELL, ANDREW D. M.: *Medieval Scotland*. Cambridge University Press. Cambridge, 2000.
- BARROW, GEOFFREY WALLIS STEUART: *Kingship and unity. Scotland 1000–1306*. University of Toronto Press. Toronto, 1981.
- BARROW, GEOFFREY WALLIS STEUART (szerk.): *The Charters of David I. The Written Acts of David I King of Scots, 1124–53, and of his Son Henry, Earl of Northumberland, 1139–52*. The Boydell Press. Woodbridge, 1999.
- BARTLETT, ROBERT: *England under the Norman and Angevin Kings, 1075–1225*. New Oxford History of England. Oxford University Press. Oxford, 2000.
- BAYNE, THOMAS WILSON: *Murray, David (1567–1629)*. In: Lee, Sidney – Stephen, Leslie (szerk.): *Dictionary of National Biography*. Volume XXV (Morehead-Myles). Smith, Elder & Co. London, 1891.
- BÁRCZI GÉZA – ORSZÁGH LÁSZLÓ (főszerk.): *A magyar nyelv értelmező szótára. VII. kötet (U-Zs)*. Első kiadás. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1962.
- BEATTY, MICHAEL A.: *The English Royal Family of America, from Jamestown to the American Revolution*. McFarland. & Company Inc. Jefferson (North Carolina, USA), 2003.
- BECKLES, HILARY MCD. – DOWNES, ANDREW: *The Economics of Transition to the Black Labor System in Barbados, 1630–1680*. In: Rotberg, Robert I – Rabb Theodore K. (szerk.): *Journal of Interdisciplinary History*. Volume XVIII. Number 2. MIT Press, Cambridge (Massachusetts, USA) – London, 1987.
- BELLANY, ALASTAIR – COGSWELL, THOMAS: *The Murder of King James I*. Yale University Press. New Haven (Connecticut, USA), 2015.
- BELLANY, ALASTAIR – COGSWELL, THOMAS (Boross Anna ford.): *Rágalmaz csak, hisznek Neked!* In: Papp Gábor (főszerk.): *BBC History*. A világtörténelmi magazin. VI. évfolyam. 1. szám. Kossuth Kiadó. Budapest, 2016.
- BELLER, ELMER A.: *The Military Expedition of Sir Charles Morgan to Germany, 1627–9*. In: Previte-Orton, Charles William (szerk.): *The English Historical Review*. Volume XLIII, Issue CLXXII. Longmans, Green & Company, Limited. London, 1928. október.
- BERGERON, DAVID M.: *King James and Letters of Homoerotic Desire*. University of Iowa Press. Iowa City (Iowa, USA), 1999.
- BERMAN, ELEANOR (Magyarics Tamás ford.): *New York*. Harmadik, javított kiadás. Panemex Kft. – Grafo Kft. Budapest, 2002.
- BEST, NICOLAS: *The Kings and Queens of Scotland*. Weidenfeld & Nicholson. London, 1999.
- BEVAN, BRYAN: *King James VI. of Scotland*. The Rubicon Press. London, 1996.
- BEVINGTON, DAVID MARTIN: *Four Tragedies*. Bantam Books. New York (New York, USA), 1988.

- BICKNELL, THOMAS WILLIAMS: *The History of the State of Rhode Island and Providence Plantations. Volume III.* The American Historical Society. New York (New York, USA), 1920.
- BILLINGS, WARREN M.: *Jamestown and the Founding of the Nation.* Thomas Publications. Gettysburg (Pennsylvania, USA), 1991.
- BINGHAM, CAROLINE: *The Stewart Kingdom of Scotland 1371–1603.* Book Club Associates. London, 1974.
- BLACK JOSEPH ET AL. (szerk.): *The Broadview Anthology of Literature. Volume II. The Renaissance and The Early Seventeenth Century.* Broadview Press. Peterborough (Canada), 2016.
- BLACKLAY, FRANCIS: *Almshouses of Nantwich.* A4 Media Services. Nantwich, 1995.
- BLOXAM, G.A.: *Letters Patent for Inventions. Their Use and Misuse.* In: Andrews, P. W. S. (főszerk.): *The Journal of Industrial Economics. Volume 5. Number 3.* Basil Blackwell. Oxford, 1957.
- BOARDMAN, STEPHEN: *The Early Stewart Kings. Robert II and Robert III, 1371–1406, The Stewart Dynasty in Scotland Series.* John Donald, an imprint of Birlinn Ltd. Edinburgh, 2007.
- BODZSÁR ÉVA – ZSÁKAI ANNAMÁRIA: *Antropológiai/Humánbiológiai gyakorlatok.* Eötvös Lóránd Tudományegyetem. Budapest, 2013.
- BOKOR JÓZSEF (központi szerk.): *A Pallas Nagy Lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben. I. kötet (A-Aradmegye).* Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság. Budapest, 1893.
- BOKOR JÓZSEF (központi szerk.): *A Pallas Nagy Lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben. II. kötet (Arafale-Békálen).* Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság. Budapest, 1893.
- BOKOR JÓZSEF (központi szerk.): *A Pallas Nagy Lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben. III. kötet (Békalencse-Burgonyavész).* Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság. Budapest, 1893.
- BOKOR JÓZSEF (központi szerk.): *A Pallas Nagy Lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben. V. kötet (Dammara-Elektromos gép).* Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság. Budapest, 1893.
- BOKOR JÓZSEF (központi szerk.): *A Pallas Nagy Lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben. VII. kötet (Fekbér-Geszt).* Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság. Budapest, 1894.
- BOKOR JÓZSEF (központi szerk.): *A Pallas Nagy Lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben. VIII. kötet (Gesztely-Hegyvám).* Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság. Budapest, 1894.
- BOKOR JÓZSEF (központi szerk.): *A Pallas Nagy Lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben. IX. kötet (Hehezet-Kacor).* Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság. Budapest, 1895.
- BOKOR JÓZSEF (központi szerk.): *A Pallas Nagy Lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben. X. kötet (Kacs-Közellátás).* Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt. Budapest, 1895.

BOKOR JÓZSEF (központi szerk.): *A Pallas Nagy Lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben. XI. kötet (Közép-Magyar)*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság. Budapest, 1895.

BOKOR JÓZSEF (központi szerk.): *A Pallas Nagy Lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben. XII. kötet (Magyar-Nemes)*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság. Budapest, 1896.

BOKOR JÓZSEF (központi szerk.): *A Pallas Nagylexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben. XIII. kötet (Nemes ág-Pillér)*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság. Budapest, 1896.

BOKOR JÓZSEF (központi szerk.): *A Pallas Nagy Lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben. XIV. kötet (Pillera-Simor)*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság. Budapest, 1897.

BOKOR JÓZSEF (központi szerk.): *A Pallas Nagy Lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben. XV. kötet (Simor-kódex-Tearózsa)*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság. Budapest, 1897.

BOKOR JÓZSEF (központi szerk.): *A Pallas Nagy Lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben. XVI. kötet (Téba-Zsuzsok)*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság. Budapest, 1897.

BOLD, JOHN: *Wilton House and English Palladianism*. His Majesty's Stationery Office (HMSO). London, 1998.

BORMAN, TRACY (Rindó Klára ford.): *A boszorkányvadász király*. In: Papp Gábor (főszerk.): BBC History. A világtörténelmi magazin. IV. évfolyam. 6. szám. Kossuth Kiadó. Budapest, 2014.

BOWMAN, GEORGE ERNEST: *The Mayflower Compact and its signers*. Massachusetts Society of Mayflower Descendants. (Photocopies of the 1622, 1646 and 1669 versions of the document.) Boston (Massachusetts, USA), 1920.

BOYER, CARL B.: *A History of Mathematics. Second edition*. John Wiley. New York (New York, USA), 1991.

BRADFORD, WILLIAM (MORISON, SAMUEL ELIOT munkája alapján): *Of Plymouth Plantation 1620–1647*. Alfred A. Knopf. New York (New York, USA), 1966.

BRADY, WILLIAM MAZIERE: *The episcopal succession in England, Scotland and Ireland, A.D. 1400 to 1875. Volume III*. Tipografia Della Pace. Rome, 1877.

BRENNER, ROBERT L.: *Merchants and Revolution. Commercial Change, Political Conflict, and London's Overseas Traders, 1550–1653*. Verso. London – New York (New York, USA), 2003.

BRICE, KATHERINE: *The Early Stuarts, 1603–1640*. In: Randell, Keith (szerk.): *Access to History*. Hodder & Stoughton. London, 1994.

BRITLAND, KAREN: *Drama at the courts of Queen Henrietta Maria*. Cambridge University Press. Cambridge, 2006.

BROADBERRY, STEPHEN ET AL.: *British Economic Growth, 1270–1870*. Cambridge University Press. Cambridge, 2015.

- BROOK ALEXANDER J. S.: *Notice of the Silver Bell of Lanark, a Horse-racing Trophy of the Seventeenth Century: With Some References to the Early Practice of Horse-racing in Scotland*. Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland. Edinburgh, 1891.
- BROWN, ALEXANDER: *The Genesis of the United States*. Houghton, Mifflin and Company. Boston (Massachusetts, USA) – New York (New York, USA), 1890.
- BROWN, GEORGE WILLIAM ET AL. (főszerk.): *Kirke, Sir David*. In: Dictionary of Canadian Biography. Volume I. University of Toronto Press. Toronto, 1966.
- BROWN, MICHAEL: *James I. The Stewart Dynasty of Scotland*. Tuckwell Press. East Linton, 1994.
- BROWN, RICHARD D – TAGER, JACK: *Massachusetts. A Concise History*. University of Massachusetts Press. Amherst (Massachusetts, USA), 2000.
- BROWNE, JAMES: *History of the Highlands & of the Highland Clans. Volume I, Part II*. A Fullarton & Co. Glasgow, 1834.
- BRUCE, JOHN (szerk.): *Correspondence of King James VI. of Scotland with Sir Robert Cecil and others in England, during the reign of Queen Elizabeth*. Printed for The Camden Society. London, 1861.
- BUCHOLZ, ROBERT – KEY, NEWTON: *Early Modern England, 1485–1714. A Narrative History*. Blackwell. Oxford, 2004.
- BULL, STEPHEN – SEED, MIKE: *Bloody Preston. The Battle of Preston, 1648*. Carnegie Publishing Ltd. Lancaster, 1998.
- BULLOCH, JOHN: *George Jamesone, The Scottish van Dyck*. David Douglas Ltd. Edinburgh, 1885.
- BURGAN, MICHAEL: *Maryland*. In: Levine, Matt (szerk.): *Life in the Thirteen Colonies*. Children's Press. Chicago (Illinois, USA), 2004.
- BURKE, JOHN: *The royal families of England, Scotland, and Wales with their descendants, sovereigns and subjects. Volume II*. E. Churton. London, 1851.
- BURNETT, JOHN: *The Sites and Landscapes of Horse Racing in Scotland Before 1860*. In: *The Sports Historian*. Volume 18. Issue 1. The British Society of Sports History – Taylor & Francis Group. London, 1998.
- BURRAGE, HENRY S.: *The Beginnings of Colonial Maine, 1602–1658*. Marks Printing House. Portland (Maine, USA), 1914.
- BUTLER, WILLIAM FRANCIS THOMAS: *Confiscation in Irish History*. T. Fisher Unwin. London, 1917.
- CABELL, CRAIG: *Witchfinder General. The Biography of Matthew Hopkins*. Sutton Publishing. Stroud, 2006.
- CADELL, PATRICK: *The Raising of the Indian Army*. In: McGuffie, T.H. (szerk.): *Journal of the Society for Army Historical Research*. Volume XXXIV., No. 139. Gale And Polden Ltd London – Aldershot, 1956.
- CAJORI, FLORIAN: *A History of Mathematics*. Macmillan & Company. New York (New York, USA) - London, 1893.
- CAJORI, FLORIAN: *A History of Mathematics*. Macmillan and Co. Limited. New York (New York, USA) - London, 1919.

- CALLOW, JOHN: *The Making of King James II. The Formative Years of a King*. Sutton Publishing. Stroud, 2000.
- CALVERT, CECILIUS: *Instructions to the Colonists by Lord Baltimore, 1633*. In: Hall, Clayton Coleman (szerk.): *Narratives of Early Maryland, 1633–1684*. Charles Scribner's Sons. New York (New York, USA) 1910.
- CAMERON, JAMIE: *James V. The Personal Rule, 1528–1542. The Stewart Dynasty in Scotland*. Tuckwell. East Linton, 1998.
- CAMPBELL, GORDON: *The Oxford History of the Renaissance*. Oxford University Press. Oxford, 2023.
- CARLTON, CHARLES: *Going to the wars. the experience of the British civil wars, 1638–1651*. Routledge. London, 1994.
- CARLTON, CHARLES: *Charles I. The Personal Monarch*. 2nd edition. Routledge. Abingdon, 1995.
- CARLYLE, EDWARD IRVING: *Whitford, Walter (c.1581–1647)*. In: Lee, Sidney – Leslie, Stephen (szerk.). *Dictionary of National Biography*. Volume 61 (Whichcord-Williams). Smith, Elder & Co. London, 1900.
- CARLYLE, THOMAS: *Oliver Cromwell's letters and speeches: with elucidations. Volume I*. Chapman and Hall Limited. London, 1897.
- CARRICK, BRUCE – MARSH, W. B.: *Történelem napról napra – 365 érdekes, fontos esemény*. Ventus Libor Kiadó. Budapest, 2010.
- CARTWRIGHT, DAVID EDGAR: *Tides. A Scientific History*. Cambridge University Press. Cambridge, 1999.
- CARTWRIGHT, JULIA: *Madame. A life of Henrietta, daughter of Charles I and Duchess of Orléans*. Seeley and Co. Limited. London, 1900.
- CERASANO, SUSAN P. – BLY, MARY – HIRSCHFELD, HEATHER ANNE: *Medieval and Renaissance Drama in England. Volume 25*. Fairleigh Dickinson University Press. Madison (New Jersey, USA) – Vancouver (British Columbia, Canada) 2015.
- CHALMERS, GEORGE: *Caledonia or, a historical and topographical account of North Britain, from the most ancient to the present times with a dictionary of places chorographical & philological. New Edition. Volume II*. Alexander Gardner. Paisley, 1887.
- CHAPMAN, GEOFFREY: *The Siege of Lyme Regis*. Serendip Books. Lyme Regis. 1982.
- Charles I, 1640: Charles I, 1640: An Act for the releife of the Captives taken by Turkish Moorish and other Pirates and to prevent the taking of others in time to come*. In: *Statutes of the Realm*. Volume V. Great Britain Record Commission. London, 1819.
- CHILDS, DAVID (Györffy Iván ford.): *Ahogy Amerika britté vált*. In: Papp Gábor (főszerk.): *BBC History. A világtörténelmi magazin*. II. évfolyam 11. szám. Kossuth Kiadó. Budapest, 2012.
- CHISHOLM, HUGH: *Arundel, Earls of*. In: Chisholm, Hugh (szerk.): *Encyclopædia Britannica*. Volume II (Andros-Austria). Eleventh edition. Cambridge University Press. Cambridge, 1911.

CHISHOLM, HUGH: *Baltimore, George Calvert, 1st Baron*. In: Chisholm, Hugh (szerk.): Encyclopædia Britannica. Volume III (Austria-Bisectrix). Eleventh edition. Cambridge University Press. Cambridge, 1911.

CHISHOLM, HUGH: *Dale, Sir Thomas*. In: Chisholm, Hugh (szerk.): The Encyclopædia Britannica. Volume VII (Constantine Pavlovich-Demidov). Eleventh edition. Cambridge University Press. Cambridge, 1911.

CHISHOLM, HUGH: *David II. (King of Scotland)*. In: Chisholm, Hugh (szerk.): The Encyclopædia Britannica. Volume VII (Constantine Pavlovich-Demidov). Eleventh edition. Cambridge University Press. Cambridge, 1911.

CHISHOLM, HUGH: *Dobson, William (1611–1646)*. In: Chisholm, Hugh (szerk.): Encyclopædia Britannica. Volume VIII (Demijohn-Edward). Eleventh edition. Cambridge University Press. Cambridge, 1911.

CHISHOLM, HUGH: *Drummond, William*. In: Chisholm, Hugh (szerk.): Encyclopædia Britannica. Volume VIII (Demijohn-Edward). Eleventh edition. Cambridge University Press. Cambridge, 1911.

CHISHOLM, HUGH: *Elizabeth (1635–1650)*. In: Chisholm, Hugh (szerk.): Encyclopædia Britannica. Volume IX (Edwardes-Evangelical Association). Eleventh edition. Cambridge University Press. Cambridge, 1911.

CHISHOLM, HUGH: *Finch of Fordwich, John Finch, Baron*. In: Chisholm, Hugh (szerk.): Encyclopædia Britannica. Volume X (Evangelical Church – Francis Joseph I). Eleventh edition. Cambridge University Press. Cambridge, 1911.

CHISHOLM, HUGH: *Gloucester, Earls and Dukes of*. In: Chisholm, Hugh (szerk.): Encyclopædia Britannica. Volume XII (Gichtel-Harmonium). Eleventh edition. Cambridge University Press. Cambridge, 1911.

CHISHOLM, HUGH: *Maximilian I. (the Great)*. In: Chisholm, Hugh (szerk.). Encyclopædia Britannica. Volume XVII (Lord Chamberlain – Mecklenburg). Eleventh edition. Cambridge University Press. Cambridge, 1911.

CHISHOLM, HUGH: *Murray, Sir Robert (c.1600–1673)*. In: Chisholm, Hugh (szerk.): Encyclopædia Britannica. Volume XIX (Mund-Oddfellows). Eleventh Edition. Cambridge University Press. Cambridge, 1911.

CHISHOLM, HUGH: *Sempill, Sir James, Robert and Francis*. In: Chisholm, Hugh (szerk.): Encyclopædia Britannica. Volume XXIV (Sainte-Claire Deville-Shuttle). Eleventh edition. Cambridge University Press. Cambridge, 1911.

CHISHOLM, HUGH: *Sports, The Book of*. In: Chisholm, Hugh (szerk.): Encyclopædia Britannica. Volume XXV (Shuválov-Subliminal Self). Eleventh editon. Cambridge University Press. Cambridge, 1911.

CHISHOLM, HUGH: *Stirling, William Alexander, Earl of*. In: Chisholm, Hugh (szerk.): Encyclopædia Britannica. Volume XXV (Shuválov-Subliminal Self). Eleventh edition. Cambridge University Press. Cambridge, 1911.

CLARK, CHARLES E.: *The Eastern Frontier. The Settlement of Northern New England 1610–1763*. Knopf. New York (New York, USA), 1970.

CLARK, SIR GEORGE: *The Later Stuarts 1660–1714*. Second edition. Oxford University. Oxford, 1956.

- CLOUGH, JULIET – DAVIDSON, KEITH – RANDALL, SANDIE – SCOTT, ALASTAIR (Dóczy Balázs ford.): *Skócia Útitárs. Utazás előtt, alatt, után... helyett?* Panemex Kft. – Grafo Kft. Budapest, 2002.
- COATES, BEN: *The Impact of the English Civil War on the Economy of London: 1642–50*. Ashgate Publishing. Aldershot, 2004.
- COKAYNE, GEORGE EDWARD – GIBBS, VICARY – DOUBLEDAY, ARTHUR (szerk.): *The Complete Peerage of England, Scotland, Ireland, Great Britain and the United Kingdom. Volume III (Canonteign-Cutts)*. St Catherine Press. London, 1913.
- COLVIN, HOWARD MONTAGU – BROWN, R. ALLEN: *The Royal Castles 1066–1485*. In: Colvin, Howard Montagu (szerk.): *The History of the King's Works. Volume II (The Middle Ages)*. Her Majesty's Stationery Office. London, 1963.
- COLVIN, HOWARD MONTAGU: *A Biographical Dictionary of British Architects*. John Murray. London, 1978.
- COOK, CHRIS: *Diccionario de términos históricos*. Alianza Editorial. Madrid, 1989.
- COOK, LOUIS A.: *History of Norfolk County, Massachusetts, 1622–1918. Volume 1*. The S.J. Clark Publishing Company. Chicago (Illinois, USA), 1918.
- COOPER, THOMPSON: *Sempill, Hugh*. In: Lee, Sidney (szerk.): *Dictionary of National Biography. Volume LI (Scoffin-Sheares)*. Smith, Elder & Co. London, 1897.
- COPPLESTONE, TREWIN: *World Architecture*. Paul Hamlyn. London, 1963.
- CORNS, THOMAS N.: *The Poetry of the Caroline Court*. In: *Proceedings-British Academy. Volume 97*. The British Academy – Oxford University Press. London - Oxford, 1998.
- CROFT, PAULINE: *King James*. Basingstoke & Palgrave Macmillan. New York (New York, USA), 2003.
- CUMMINGS, WILLIAM: *The Southeast in Early Maps*. Third Edition. University of North Carolina Press. Chapel Hill (North Carolina, USA), 1998.
- CUMMINS, JOHN: *Francis Drake. The Lives of a Hero*. Palgrave Macmillan. London, 1997.
- CUNINGHAM, CHARLES: *John Haynes of Connecticut*. In: Morison, Samuel Eliot et al. (szerk.): *The New England Quarterly. An Historical Review of New England Life and Letters. Volume XII. Number 4*. The New England Quarterly Co., Boston (Massachusetts, USA), 1939.
- CURL, JAMES STEVENS: *Oxford Dictionary of Architecture*. Oxford University Press. Oxford, 2016.
- CURRAN, ROBERT EMMETT: *Papist Devils. Catholics in British America*. Catholic University of America Press. Washington D.C., 2014.
- CUST, RICHARD: *Charles I. A Political Life*. Pearson Education. Harlow, 2005.
- CUTHBERTSON, BRIAN: *John Cabot and His Historians. Five Hundred Years of Controversy*. Journal of the Royal Nova Scotia Historical Society. Halifax (Nova Scotia, Kanada), 1998.
- DALTON, CHARLES: *Life and times of General Sir Edward Cecil, viscount Wimbledon. Volume II*. Sampson Low, Marston, Searle, & Rivington. London, 1885.

- DALTON, PAUL: *Conquest, Anarchy and Lordship. Yorkshire, 1066–1154*. Cambridge University Press. Cambridge, 2002.
- DANFORTH PRINCE: *Frommer's The Carolinas and Georgia*. John Wiley & Sons. Hoboken (New Jersey, USA), 2011.
- DAVENPORT, FRANCES GARDINER (szerk.): *European Treaties Bearing on the History of the United States and Its Dependencies*. The Lawbook Exchange Ltd. Clark (New Jersey, USA), 2004.
- DAVENPORT, FRANCES GARDINER: *European Treaties Bearing on the History of the United States and Its Dependencies*. Literary Licensing. Washington D.C., 2014.
- DAY, JON: *Gloucester & Newbury 1643. The Turning Point of the Civil War*. Pen & Sword Military. Barnsley, 2007.
- DEACON, RICHARD: *Matthew Hopkins. Witch Finder General*. Frederick Muller. London, 1976.
- DEAN, GEOFFREY: *The Turnstone. A Doctor's Story*. Liverpool University Press. Liverpool, 2002.
- DEARY, TERRY: *The Slimy Stuarts*. In: *Horrible Histories*. Scholastic Ltd. London, 1996.
- DEFORD, DEBORH H.: *Massachusetts*. In: *Life in the Thirteen colonies*. Scholastic Inc. – Children Press. New York (New York, USA), 2004.
- DEMOS, JOHN: *A Little Commonwealth: Family Life in Plymouth Colony*. Oxford University Press. Oxford - New York (New York, USA), 1970.
- DIETERT, RODNEY R. – DIETERT, JANICE M.: *Compendium of Scottish Silver. Volume 2*. Cornell University. Ithaca (New York, USA), 2006.
- DIFFIE, BAILEY W. – WINIUS, GEORGE D.: *Foundations of the Portuguese Empire, 1415–1580. Volume I*. University of Minnesota Press. Minneapolis (Minnesota, USA), 1985.
- DIÓS ISTVÁN (főszerk.) – VICZIÁN JÁNOS (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon. I. kötet (A-Bor)*. Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója. Budapest, 1993.
- DIÓS ISTVÁN (főszerk.) – VICZIÁN JÁNOS (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon. IV. kötet (Gas-Hom)*. Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója. Budapest, 1998.
- DIÓS ISTVÁN (főszerk.) – VICZIÁN JÁNOS (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon. V. kötet (Homo-J)*. Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója. Budapest, 2000.
- DIÓS ISTVÁN (főszerk.) – VICZIÁN JÁNOS (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon. VIII. kötet (Lone-Meszl)*. Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója. Budapest, 2003.
- DIÓS ISTVÁN (főszerk.) – VICZIÁN JÁNOS (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon. IX. kötet (Meszr-Olt)*. Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója. Budapest, 2004.
- DISNEY, FRANCIS: *Shepton Mallet Prison*. Second Edition. Whitstone, 1992.
- DMITRIEVA, OLGA: *Britannia and Muscovy*. Yale University Press. New Haven (Connecticut, USA), 2006.

- DOAK, ROBIN S.: *Rhode Island*. In: Walsh, Laura (szerk.): *Life in the Thirteen Colonies*. Children's Press. New York (New York, USA), 2004.
- DONAGHAN, BARBARA: *Halcyon Days and the Literature of the War. England's Military Education before 1642*. In: INNES, JOANNA – WICKHAM, CHRIS (szerk.): *Past and Present. A journal of historical studies*. Volume 147. Issue 1. The Past and Present Society – Oxford University Press. Oxford, 1995.
- DOUGLAS SMITH, ROBERT – DEVRIES, KELLY: *The Artillery of the Dukes of Burgundy, 1363–1477*. The Boydell Press. Woodbridge, 2005.
- DOWDY, CLIFFORD: *The Great Plantation*. Rinehart & Co. New York (New York, USA), 1957.
- DRAKE, SAMUEL ADAMS: *Old landmarks and historic personages of Boston*. James R. Osgood and Company. Boston (Massachusetts, USA), 1873.
- DUCHEIN, MICHEL: *50 années qui ébranlèrent l'Angleterre. Les deux Révolutions du XVIIe siècle*. Fayard. Paris, 2010.
- DUFFY, CHRISTOPHER: *Siege Warfare. The Fortress in the Early Modern World 1494–1660*. Routledge. London, 2013.
- DUNCAN, ARCHIBALD ALEXANDER MCBETH: *The Kingship of the Scots 842–1292. Succession and Independence*. Edinburgh University Press. Edinburgh, 2002.
- DUNN, RICHARD S. – SAVAGE, JAMES – YEANDLE, LAETITIA – WINTHROP, JOHN: *Journal of John Winthrop, 1630–1649*. Harvard University Press. Cambridge (Massachusetts, USA), 1996.
- DUNTON-DOWNER, LESLIE – RIDING, ALAN (Bozai Ágota ford.): *Shakespeare kézikönyv*. Magyar Könyvklub Rt. Budapest, 2004.
- DURSTON, CHRISTOPHER: *Charles I*. Routledge. Abingdon – New York (New York, USA), 2015.
- DU TERTRE, JEAN-BAPTISTE: *Histoire générale des Antilles habitées par les François, Volume II*. Jolly. Paris, 1667.
- EDMUNDSON, GEORGE: *History of Holland*. Cambridge University Press. Cambridge, 1922.
- EDWARDS, DAVID: *A haven of popery. English Catholic migration to Ireland in the age of plantations*. In: Ford, Alen – McCafferty, John (szerk.): *The Origins of Sectarianism in Early Modern Ireland*. Cambridge University Press. Cambridge, 2005.
- EDWARDS, GRAHAM: *The Last Days of Charles I*. Sutton Publishing. Stroud, 1999.
- ELLIOT, FITZWILLIAM: *The Battle of Flodden and the Raids of 1513*. Andrew Elliot. Edinburgh, 1911.
- ERDEI GRÜN WALD MIHÁLY (szerk.): *Mit hagytak ránk a századok? Kiadja a Népszava Lap- és Könyvkiadó*. Budapest, 1985.
- ERDŐDY JÁNOS: *Így élt Husz János*. Móra Könyvkiadó. Budapest, 1983.
- ERTL, ALAN W.: *Scotland's Road to Independence. The Makings of a State Identity*. Universal-Publishers. Boca Raton (Florida, USA), 2013.
- EUGENE, AUBREY STRATTON: *Plymouth Colony. Its History and People, 1620–1691*. Ancestry Publishing. Salt Lake City (Utah, USA), 1986.

- EVERETT GREEN, MARY ANNE: *Lives of the Princesses of England from Norman Conquest. Volume VI.* Henry Colburn. London, 1855.
- EYSTURLID, LEE W.: *Where Everything is Weighed in the Scales of Material Interest: Anglo-Turkish Trade, Picary, and Diplomacy in the Mediterranean during the Jacobean Period.* In: de Rosa, Luigi (szerk.): *Journal of European Economic History.* Volume 22. Number 3. Published every four months by the Banca di Roma. Roma, 1993.
- Famous Scots. A series of 50. 7. James I King of Scotland.* Stephen Mitchell & Sons. Branch of The Imperial Tobacco Co. 1933.
- FARNHAM, MARY FRANCES: *Documentary History of the State of Maine. Volume VII, Containing the Farnham Papers, 1603–1688.* The Thurston Print. Portland, 1901.
- FAWCETT, RICHARD – ORAM, RICHARD: *Melrose Abbey.* Tempus Publishing Ltd. Stroud, 2004.
- FEINTOUCH, BURT – WATTERS, DAVID H. (szerk.): *The Encyclopedia of New England.* Yale University Press. New Haven (Connecticut, USA) – London, 2005.
- FINLAYSON HENDERSON, THOMAS: *Henry (1639–1660).* In: Stephen, Leslie – Lee, Sidney (szerk.): *Dictionary of National Biography.* Volume XXVI (Henry II-Hindley). Smith, Elder & Co. London, 1891.
- FINLAYSON HENDERSON, THOMAS: *Ruthven, Alexander.* In: Stephen, Leslie (szerk.): *Dictionary of National Biography.* Volume L (Russe-Scobell). Smith, Elder & Co. London, 1897.
- FISSEL, MARK CHARLES: *War and government in Britain, 1598–1650.* Manchester University Press. Manchester, 1991.
- FLANAGAN, THOMAS: *History of the Church in England. Volume II.* Charles Dolman. London, 1857.
- FLEMION, JESS STODDART: *The Struggle for the Petition of Right in the House of Lords. The Study of an Opposition Party Victory.* In: McNeill, William H. (szerk.): *The Journal of Modern History.* Volume 45, Issue 2. The University of Chicago Press. Chicago (Illinois, USA), 1973.
- FORSYTH, KATHERINE: *Origins. Scotland to 1100.* In: Wormald, Jenny (szerk.): *Scotland. A History.* Oxford University Press. Oxford, 2005.
- Forts of Old San Juan.* San Juan National Historic Site. Puerto Rico, 1996.
- FOX JOHN: *The King's Smuggler. Jane Whorwood. Secret Agent to Charles I.* The History Press. Cheltenham, 2010.
- FRASER, ANTONIA: *King James VI and I.* Book Club Associates. London, 1974.
- FRASER, ANTONIA: *King Charles II.* Weidenfeld and Nicolson. London, 1979.
- FRASER, ANTONIA: *Mary Queen of Scots.* Weidenfeld and Nicolson. London, 1994.
- FRASER, ANTONIA: *The Weaker Vessel. Woman's Lot in Seventeenth-Century England. (II. part).* Weidenfeld & Nicholson. London, 1996.
- FRASER, ANTONIA: *Love and Louis XIV. The Women in the Life of the Sun King.* Anchor Books. London, 2006.
- FRASER, ELISABETH: *An Illustrated History of Scotland.* Jarrold Publishing. Norwich, 1997.

- FRATERNITAS MERCURII HERMETIS: *Wicca. A modern boszorkányság kézikönyve*. Hermit Könyvkiadó. Onga, 2007.
- FRATERNITAS MERCURII HERMETIS: *Wicca. A modern boszorkányság kézikönyve*. Hermit Könyvkiadó. Onga, 2022.
- FRENCH, YLVA (Jávor Andrea – Szilágyi Péter ford.): *London. Blue Guide – Kék úti-könyvek*. Corvina Könyvkiadó. Budapest, 1994.
- FRITH PEARCE, NIGEL DOUGLAS: *Heath, James (1629–1664)*. In: Lee, Sidney – Stephen, Leslie (szerk.). *Dictionary of National Biography*. Volume XXV (Harris-Henry I). Smith, Elder & Co. London, 1891.
- FRITZE, RONALD H. – ROBISON, WILLIAM B.: *Historical Dictionary of Stuart England, 1603–1689*. Greenwood Press, Westport (Connecticut, USA), 1996.
- FURSZENKO, A. A. ET AL (Siklós Mihály ford.): *Az Egyesült Államok története. I. kötet*. Gondolat Könyvkiadó. Budapest, 1964.
- GARDINER, SAMUEL RAWSON: *History of the Great Civil War, Volume II (1644–1645)*. Longmans, Green, and Company. London, 1893.
- GARDINER, SAMUEL RAWSON: *History of the Commonwealth and Protectorate 1649–1660. Volume I*. Longman, Green and Company. London, 1897.
- GARDINE, SAMUEL RAWSON: *Villiers, George (1592–1628)*. In: Lee, Sidney (szerk.): *Dictionary of National Biography*. Volume LVIII (Ubal dini-Wakefield). Elder Smith & Co. London, 1899.
- GARDINER, SAMUEL RAWSON: *Wentworth, Thomas, first Earl of Strafford (1593–1641)*. In: Lee, Sidney (szerk.): *Dictionary of National Biography*. Volume LX (Watson-Whewell). Smith Elder & Co. London, 1899.
- GARDINER, SAMUEL RAWSON – YORKE, PHILIP CHESNEY: *Buckingham, George Villiers, 1st Duke of*. In: Chisholm, Hugh (szerk.): *Encyclopædia Britannica*. Volume IV (Bishārīn-Calgary). Eleventh edition. Cambridge University Press. Cambridge, 1911.
- GASKILL, MALCOLM: *Witchfinders. A Seventeenth-Century English Tragedy*. John Murray. London, 2005.
- GATHERCOLE, CLARE: *An archaeological assessment of Shepton Mallet*. Somerset County Council. Taunton, 2003.
- GAUNT, PETER: *The British Wars 1637–1651*. Routledge. London, 1997.
- GAUNT PETER: *The English Civil Wars 1642–1651*. Osprey Essential Histories. Volume 58. Osprey Publishing. Oxford, 2003.
- GENTLES, IAN: *The English Revolution and the Wars in the Three Kingdoms, 1638–1652*. In: Scott, H. M. – Collins, B. W. (szerk.): *Modern Wars in Perspective*. Pearson Longman. Harlow, 2007.
- GÉHER ISTVÁN: *Shakespeare*. Harmadik, javított és bővített kiadás. Egyetemi Könyvtár. Corvina Könyvkiadó. Budapest, 1998.
- GIFFORD, JOHN: *The Buildings of Scotland. Fife*. Penguin. London, 1988.
- GILLESPIE, RAYMOND: *Seventeenth Century Ireland*. Third edition. Gill & McMillon. Dublin, 2006.

- GODDARD, YVES: *The Origin and Meaning of the Name „Manhattan”*. In: Baker, Paula et al. (szerk.): *New York History*. Volume 91, Number 4. The New York State Historical Association. Cooperstown (New York, USA). 2010.
- GOODARE, JULIAN: *The Government of Scotland, 1560–1625*. Oxford University Press. Oxford, 2004.
- GOODARE, JULIAN: *Witch-hunting and the Scottish State*. In: Goodare, Julian (szerk.): *The Scottish Witch-hunt in context*. Manchester University Press. – Palgarve. Manchester – New York (New York, USA), 2004.
- GOODWIN, GEORGE (Gether Dénes ford.): *Flodden, 1513. A legnagyobb angol-skót ütközet*. In: Papp Gábor (főszerk.): *BBC History. A világtörténelmi magazin*. IV. évfolyam. 4. szám. Kossuth Kiadó. Budapest, 2014.
- GOODWIN, GORDON: *Foster, Samuel*. In: Stephen, Leslie (szerk.): *Dictionary of National Biography*. Volume XX (Forrest-Garner). Smith, Elder & Co. London, 1889.
- GOODWIN, GORDON: *Geddes, Jenny*. In: Lee, Sidney – Stephen, Leslie (szerk.). *Dictionary of National Biography*. Volume XXI (Garnett-Gloucester). Smith, Elder & Co. London, 1890.
- GOODWIN, GORDON: *Howard, Thomas (1561–1626)*. In: Lee, Sidney – Stephen, Leslie (szerk.): *Dictionary of National Biography*, Volume XXVIII (Howard-Inglethorpe). Smith, Elder & Co. London, 1891.
- GOODWIN, GORDON: *Mary, Princess Royal of England and Princess of Orange*. In: Lee, Sidney – Stephen, Leslie (szerk.): *Dictionary of National Biography*. Volume XXXVI (Malthus-Mason). Smith, Elder & Co. London, 1893.
- GOODWIN, GORDON: *Paulet, John*. In: Lee, Sidney (szerk.). *Dictionary of National Biography*. Volume XLIV (Paston-Percy). Smith, Elder & Co. London, 1895.
- GORDON, ALEXANDER: *Sibbald, James (1590?–1650?)*. In: Lee, Sidney (szerk.): *Dictionary of National Biography*, 1885–1900. Volume LII (Shearman-Smirke). Smith, Elder & Co. London, 1885.
- GORTON, ADELLOS: *The Life and Times of Samuel Gorton*. George S. Ferguson. Philadelphia (Pennsylvania), 1907.
- GOSSE, EDMUND WILLIAM: *Donne, John*. In: Chisholm, Hugh (szerk.): *Encyclopædia Britannica*. Volume VIII (Demijohn-Edward). Eleventh edition. Cambridge University Press. Cambridge, 1911.
- GRANT, ALEXANDER: *Thanes and Thanages, from the Eleventh to the Fourteenth Centuries*. In: Grant, Alexander – Stringer Keith J. (szerk.): *Medieval Scotland. Crown, Lordship and Community*. Edinburgh University Press. Edinburgh, 1993.
- GRANT, ALEXANDER: *Independence and Nationhood, Scotland 1306–1469*. Edinburgh University Press. Edinburgh, 2001.
- GRANT, JAMES: *Cassell's Old and New Edinburgh. Its History, its People and its Places. Volume VI*. Cassell, Petter, Galpin & Co. London, Paris & New York (New York, USA), 1880.
- GRANT, NEIL: *Kings & Queens*. Collins Gem. HarperCollins Publishers. Glasgow, 1996.
- GREGG, PAULINE: *King Charles I*. J. M. Dent & Sons Ltd. London, 1981.

- GREGG, PAULINE: *King Charles I.* University of California Press. Berkeley (California, USA), 1984.
- GRENIER, JOHN: *The First Way of War. American War Making of the Frontier, 1607–1814.* Cambridge University Press. Cambridge – New York (New York, USA), 2005.
- GRIFFIS, WILLIAM ELLIOT: *The Story of New Netherland. The dutch in America.* Houghton Mifflin Company. Boston (Massachusetts, USA) - New York (New York, USA), 1909.
- GRIFFITHS, N. E. S. – REID, JOHN G.: *New Evidence on New Scotland, 1629.* In: Michael, McGiffert (szerk.): *The William and Mary Quarterly, Volume XLIX, No. 3.* Published by the Institute of Early American History and Culture. Williamsburg (Virginia, USA), 1992.
- GROSART, ALEXANDER BALLOCH: *Alexander, William (1567?–1640).* In: Lee, Sidney – Stephen, Leslie (szerk.). *Dictionary of National Biography. Volume I (Abbadie-Anne).* Smith, Elder & Co. London, 1885.
- GROSJEAN, ALEXIA – MURDOCH, STEVE: *Alexander Leslie and the Scottish Generals of the Thirty Years' War, 1618–1648.* Routhledge. London – New York (New York, USA), 2014.
- GUILY, ROSEMARY ELLEN: *The Witches, Witchcraft and Wicca. Third edition.* Fact on File Inc. New York (New York, USA), 2008.
- GUINNESS, DESMOND – SADLER, JULIUS TROUSDALE: *The Palladian Style in England, Ireland and America.* Thames and Hudson. London, 1976.
- GUIZOT, FRANÇOIS (Fésűs György ford.): *Az angol forradalom története I. Karoly haláláig.* Kiadja Heckenast Gusztáv. Pest, 1866.
- GULÁŠ, ŠTEFAN – LEŠINSKY, DUŠAN (Poór József ford.): *A vitorlás hajók története.* Madách Könyvkiadó. Bratislava, 1984.
- GURR, ANDREW. *The Shakespearian Playing Companies.* Oxford University Press. Oxford, 1996.
- GUY, JOHN: *My Heart is my Own. The Life of Mary Queen of Scots.* Fourth Estate. London, 2004.
- GYÉMÁNT RICHÁRD: *A Koronák Uniójától az egyesülési törvényekig. Anglia és Skócia történelme a 17. században.* In: Balogh Elemér (sorozatszerk.): Pólay Elemér Alapítvány Könyvtára. 88. kötet. Iurisperitus Kiadó. Szeged, 2021.
- GYÉMÁNT RICHÁRD: *A képrombolástól a batáv forradalomig. A protestáns Egyesült Tartományok története a 16–18. században.* In: Balogh Elemér (sorozatszerk.): Pólay Elemér Alapítvány Könyvtára. 96. kötet. Iurisperitus Kiadó. Szeged, 2022.
- GYÖRY ALADÁR (felelős kiadó): *Új Idők Lexikona. Harmadik és Negyedik kötet (Assistens-Börcs).* Signer és Wolfner Irodalmi Intézet R.T. kiadása. Budapest, 1936.
- GYÖRY ALADÁR (felelős kiadó): *Új Idők Lexikona. Tizenegyedik és Tizenkettedik kötet (French-Herczegh).* Signer és Wolfner Irodalmi Intézet R.T. kiadása. Budapest, 1938.
- GYÖRY ALADÁR (felelős kiadó): *Új Idők Lexikona. Tizenharmadik és Tizennegyedik kötet (Herder-Kamcsatka).* Signer és Wolfner Irodalmi Intézet R.T. kiadása. Budapest, 1939.

- HADDON, CELIA: *The First Ever English Olympic Games*. Hodder & Stoughton. London, 2004.
- HÄHNER PÉTER: *Az angol forradalom*. In: RÁCZ ÁRPÁD (főszerk.): *Rubicon Történelmi Magazin*. Rubicon-Ház Kft. 28. évfolyam. 10. szám. Budapest, 2017.
- HAINES, ROY MARTIN: *King Edward II. His Life, his Reign and its Aftermath, 1284–1330*. McGill-Queen's University Press. Montreal, 2003.
- HALÁSZ LAJOS – SZEMENYEI JÁNOS (szerk.): *Nagy-Britannia és Észak-Írország. Egyesült Királyság*. In: Halmosy Dénes (felelős szerk.): *Külkereskedelmi Útmutató. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó*. Budapest, 1963.
- HALL, JAMES: *A History of the Town and Parish of Nantwich, or Wich Malbank, in the County Palatine of Chester*. Second edition. E. J. Morten. Manchester, 1972.
- HANKISS ELEMÉR – MAKKAI LÁSZLÓ: *Anglia az újkor küszöbén. Európa nagy korszakai*. Gondolat Kiadó. Budapest, 1965.
- HANKS, PATRICK – COATES, RICHARD – MCCLURE, PETER: *The Oxford Dictionary of Family Names in Britain and Ireland*. Oxford University Press. Oxford, 2016.
- HARASZTINÉ TAKÁCS MARIANNA: *Németalföld művészete a XVI–XVII században*. In: Csemegi József (szerk.): *Művészettörténet 35–36*. A Gondolat Kiadó és a Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata közös gondozásában. Budapest, 1961.
- HARDING FIRTH, CHARLES: *Whorwood, Jane*. In: Lee, Sidney (szerk.): *Dictionary of National Biography*. Volume LXI (Whichcord-Williams). Smith, Elder & Co. London, 1900.
- HARDING FIRTH, CHARLES: *Wilmot, Henry*. In: Lee, Sidney – Leslie, Stephen (szerk.). *Dictionary of National Biography*. Volume LXII (Williamson-Worden). Smith, Elder & Co. London, 1900.
- HARRIS, TIM: *Rebellion. Britain's First Stuart Kings, 1567–1642*. Oxford University Press. Oxford, 2014.
- HAURHOLM-LARSEN, STEFFEN: *A Grammar Of Garifuna*. University of Bern. Bern, 2016.
- HAWKS, FRANCIS LISTER: *History of North Carolina. Embracing the period between the first voyage to the colony in 1584, to the last in 1591*. E.J. Hale & Son. London, 1587.
- HAY, DENYS – HANNAY, ROBERT KERR (szerk.): *Letters of James V*. HMSO Press. Edinburgh, 1954.
- HEDLEY, OLWEN: *Prisoners in the Tower*. Pitkin Pictorials Limited. London, 1972.
- HEWITSON, JIM: *Douglas The Origins of the Clan Douglas and their Place in History*. LangSyne Publishers Ltd. Newtongrange, 2013.
- HEWITT, JOHN: *Mons Meg, the ancient Bombard at Edinburgh Castle*. In: *The Archaeological Journal*. Volume X. Published at the Office of the Institute. London, 1853.
- HEWITT, PHIL: *A Portsmouth Miscellany*. Summersdale. Chichester, 2013.
- HIBBARD, CAROLINE: *By Our Direction and For Our Use. The Queen's Patronage of Artists and Artisans seen through her Household Accounts*. In: Griffey, Erin (szerk.): *Henrietta Maria. Piety, politics and patronage*. Ashgate Publishing. Aldershot (Vermont, USA), 2008.

- HIBBERT, CHRISTOPHER: *Charles I*. Weidenfeld & Nicolson. London, 1968.
- HIBBERT, CHRISTOPHER: *Cavaliers and Roundheads. The English at War, 1642–1649*. HarperCollins. London, 1993.
- HIBBERT, CHRISTOPHER (Fery Veronika ford.): *Windsor. A királyi palota*. Holnap Kiadó Kft. Budapest, 1999.
- HILL, CHARLES PETER: *Stuart Britain, 1603–1714*. In: Treasure, Geoffrey (szerk.): *Who's Who in British History*. Stockpole Books. Mechanicsburg (Pennsylvania, USA), 2002.
- HILL, CHRISTOPHER: *Az angol forradalom*. In: Hill, Christopher (szerk.): *Az angol forradalom, 1640. Három tanulmány*. Szikra Kiadás. Budapest, 1948.
- HILL, CHRISTOPHER (Lítván György ford.): *Az angol forradalom évszázada, 1603–1714*. Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1968.
- HILL, CHRISTOPHER: *The World Turned Upside Down. Radical ideas during the English Revolution*. Viking. London, 1972.
- HILL, CHRISTOPHER: *The Century of Revolution, 1603–1714*. Routledge. London, 1997.
- HILLE, CHRISTIANE: *Visions of the Courtly Body*. Akademie Verlag GmbH. Berlin, 2012.
- HILLIAM, DAVID (Halász Enikő ford.): *Királyok, királynék és fattyak. Ki kicsoda az Angol Királyság történetében Egbertől II. Erzsébetig?* Hajja és Fiai Könyvkiadó. Debrecen, 2007.
- HIRSCH, EDWARD: *A Poet's Glossary*. Houghton Mifflin Harcourt. Boston (Massachusetts, USA) – New York (New York, USA), 2014.
- HODGSON, GODFREY: *A Great and Godly Adventure*. Public Affairs. New York (New York, USA), 2006.
- HOLMES, CLIVE: *Why was Charles I Executed?* Hambledon Continuum. London – New York (New York, USA), 2006.
- HORN, JAMES: *A Land as God Made It. Jamestown and the Birth of America*. Basic Books. New York (New York, USA), 2006.
- HOSTETTLER, JOHN: *Sir Edward Coke. A Force for Freedom*. Barry Rose Law Publishers. Chichester, 1997.
- HOWAT, GERARD MALCOLM DAVID: *Stuart and Cromwellian Foreign Policy*. Adam & Charles Black. London, 1974.
- HOWELL, JAMES: *LXVII. [Letter] To Master G. Stone in Familiar Letters. Volume II*. Humphrey Moseley. London, 1835.
- HUBBARD, VINCENT: *A History of St. Kitts. The sweet trade*. Macmillan Caribbean. London, 2002.
- HUGHES, ANN: *The Causes of the English Civil War. British History in perspective*. MacMillan Press Ltd. London, 1998.
- HUTCHINSON, JOHN: *Sir Heneage Finch. Men of Kent and Kentishmen*. Cross & Jackman. Canterbury, 1892.

HUTCHINSON, THOMAS: *The History of the Colony of Massachusetts-Bay, From the Settlement thereof in 1628 until its Incorporation*. Second edition. Printed by Mr. Richardson, in Pater-noster Row. London, 1765.

HUTTON, RONALD: *The Royalist War Effort 1642–1646*. Routledge. London, 2003.

HYMANS, HENRI SIMON – KONODY, PAUL GEORGE: *Van Dyck, Sir Anthony*. In: Chuisholm, Hugh (szerk.): *Encyclopædia Britannica*. Volume XXVIII (Tonalite-Vesuvius). Eleventh edition. Cambridge University Press. Cambridge, 1911.

INCZE MIKLÓS – MAKKAI LÁSZLÓ: *A polgári forradalmak és az újkor*. In: Lukács Ernőné (főszerk.): *Az idők sodrában*. III. kötet. Minerva Zsebkönyvek. Minerva Kiadó. Budapest, 1969.

ISAAH, THOMAS: *The history of printing in America, with a biography of printers. Volume I*. Burt Franklin (New York, USA), 1874.

ISRAEL, JONATHAN IRVINE: *The Dutch Republic and the Hispanic World, 1606–1661*. Clarendon Press. Oxford, 1982.

JACOBS, NICOLE. A.: *Robbing his captive Shepherdess: Princess Elizabeth, John Milton, and the memory of Charles I in the Eikon Basilike and Eikonoklastes*. In: Flatley, Jonathan (szerk.): *Criticism. A Quarterly for Literature and Arts*. Volume LIV. Number 2. Wayne State University, Detroit (Michigan, USA), 2012.

JAKUES, TONY: *Dictionary of Battles and Sieges. A Guide to 8500 Battles from Antiquity Through the Twenty-first Century*. Greenwood Press. Westport (Connecticut, USA), 2006.

JOBSON, RICHARD: *The Discovery of the River Gambia (1623)*. Hakluyt Society. London, 1999.

JORDAN, DON – WALSH MICHAEL (Tábori Zoltán ford.): *Bujálszodj és uralkodj*. In: Papp Gábor (főszerk.): *BBC History. A világtörténelmi magazin*. V. évfolyam. 12. szám. Kossuth Kiadó. Budapest, 2015.

KAPELLE, WILLIAM E: *The Norman Conquest of the North. The Region and its Transformation 1000–1135*. University of North Carolina Press. Chapel Hill (North Carolina, USA), 1979.

KEAY, JOHN: *The Honourable Company. A History of the English East India Company*. HarperCollins. London, 1993.

KEEVIL JOHN JOYCE: *The Illness of Charles, Duke of Albany (Charles I), from 1600 to 1612. An Historical Case of Rickets*. In: Fulton, John F. (szerk.): *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences*. Volume IX. Issue 4. Published quarterly from the department of History of Medicine. Yale University. New Haven (Connecticut, USA), 1954. október.

KENNEDY, LAWRENCE W.: *Planning the City Upon a Hill. Boston Since 1630*. University of Massachusetts Press. Amherst (Massachusetts, USA), 1994.

KENYON, JOHN PHILLIPS: *Stuart England*. Penguin Books. London, 1978.

KENYON, JOHN PHILLIPS: *The Stuarts. A Study in English Kingship*. William Collins Sons & Co. Glasgow, 1987.

KENYON, JOHN – OHLMEYER, JANE (szerk.): *The Civil Wars. A Military History of England, Scotland and Ireland, 1638–1660*. Oxford University Press. Oxford, 1998.

- KILFEATHER, SIOBHÁN MARIE: *Dublin. A Cultural History*. Oxford University Press. Oxford – New York (New York, USA), 2005.
- KING, EDMUND (szerk.): *The Anarchy of King Stephen's Reign*. Oxford University Press. Oxford, 1994.
- KIRKTON, JAMES: *The secret and true history of the church of Scotland from the Restoration to the year 1678*. John Ballantyne. Edinburgh, 1817.
- KIS CSABA: *Amerikai Egyesült Államok*. Panoráma Kiadó. Budapest, 1976.
- KISTELEKI KÁROLY ET AL.: *Egyetemes állam – és jogtörténet. Polgári kor*. HVG-ORAC Lap és Könyvkiadó Kft. Budapest, 2002.
- KITSON, FRANK: *Prince Rupert. Admiral and General-at-Sea*. Constable. London, 1999.
- KLEIN, PIETER W.: *De Trippen in de 17e eeuw*. Routhledge. London, New York (New York, USA), 1999.
- KOCSIS ANDRÁS SÁNDOR (felelős kiadó): *Királyok és Királynők. Birodalmak és monarchiák lenyűgöző története az ókortól napjainkig*. Kossuth Kiadó. Budapest, 2017.
- KOMJÁTHY MIKLÓS – MAKKAI LÁSZLÓ: *Világtörténelem. III. Kötet. Nagy Károlytól a francia forradalomig*. Szikra Irodalmi és Nyomdai R.T. Budapest, 1945.
- KONSTAM, ANGUS: *Piracy. The Complete History*. Osprey Publishing. Oxford, 2008.
- KOSZMINSZKIJ, EVGENII ALEKSEEVICH (Honti Dezső ford.): *A középkor története*. Szikra kiadás. Budapest, 1949.
- KUPPERBERG, PAUL: *A Primary Source History of the Colony of New York*. The Rosen Publishing Group Inc.. New York (New York, USA), 2006.
- KUPPERMAN, KAREN O.: *Providence Island, 1630–1641. The Other Puritan Colony*. Harvard University Press, Cambridge (Massachusetts, USA), 1993.
- KYLE, CHRIS R.: „*But a New Button to an Old Coat*”. *The Enactment of the Statute of Monopolies, 21 James I cap.3*. In: *Journal of Legal History*. Volume 19. Issue 3. Routledge. London, 1998.
- LABAREE, BENJAMIN: *Colonial Massachusetts. A History*. KTO Press. Millwood, New York (New York, USA), 1979.
- LABOULAYE, EDUARD (Huszár Imre ford.): *Az Egyesült Államok története. Első korszak. A gyarmatok a forradalom előtt. 1620–1763. Első füzet*. Kiadja Ráth Mór. Pest, 1870.
- LACEY, ANDREW: *The English Civil War in 100 facts*. Amberley Publishing. Stroud, 2017.
- LAING, LLOYD ROBERT: *The Archaeology of Celtic Britain and Ireland c. AD 400–1200*. Cambridge University Press. Cambridge, 2006.
- LANE, KRIS: *Pillaging the Empire. Global Piracy on the High Seas, 1500–1750*. Second edition. Routledge. London – New York (New York, USA), 2015.
- LANGTREE, STEPHEN – COMYNS, ALAN (szerk.): *2000 Years of Building: Chester's Architectural Legacy*. Chester Civic Trust. Chester, 2001.
- LARGE, PETER: *From Swanimote to disafforestation. Feckenham Forest in the early 17th century*. In: Richard Hoyle (szerk.): *The estates of the English Crown, 1558–1640*. Cambridge University Press. Cambridge, 1992.

- LAUGHTON, JOHN KNOX: *Norwood, Richard*. In: Lee, Sidney (szerk.). *Dictionary of National Biography*. Volume XLI (Nichols-O'Dugan). Smith, Elder & Co. London, 1895.
- LAW, THOMAS GRAVES: *John Craig*. In: Brown, Peter Hume (szerk.): *Collected Essays and Reviews of Thomas Graves Law*. T. & A. Constable, Edinburgh University Press. Edinburgh, 1904.
- LÁZÁR GYULA: *Angolország történelme. A legrégebbi időktől az újkorig. Harmadik kötet. VI. Edwardtól II. Jakab bukásáig 1547-től 1688-ig*. Nyomtatott a Csanád-Egyházmegyei Könyvsajtón. Temesvárott, 1893.
- LEACH, DOUGLAS EDWARD: *The Military System of Plymouth Colony*. In: Morison, Samuel Eliot et al. (szerk.): *The New England Quarterly*. Volume XXIV. Number 3. Portland (Maine, USA), 1951.
- LEE, SIDNEY: *Felton, John (c.1595–1628)*. In: Stephen, Leslie (szerk.): *Dictionary of National Biography*. Volume XVIII (Esdaile-Finan). Elder Smith & Co. London, 1899.
- LEES, EDWIN: *The Forest and Chase of Malvern*. Transactions of the Malvern Naturalists' Field Club. Worcester, 1877.
- LEES, JAMES CAMERON: *St Giles, Edinburgh: Church, College, and Cathedral. From the Earliest Times to the Present Day*. W. & R. Chambers. Edinburgh - London, 1889.
- LENIHAN, PADRAIG: *Consolidating Conquest. Ireland 1603–1727*. Routledge. London – New York (New York, USA), 2014.
- LEONARD, H. H.: *Distraint of Knighthood. The Last Phase, 1625–1641*. In: Robbins, K. G. (szerk.): *History. The Journal of the Historical Association*. Volume 63, Number 207. Wiley. Hoboken (New Jersey, USA), 1978.
- Le schisme breton. L'Eglise de Dol au milieu du IXe siècle, d'après les sources. Annales de Bretagne et des pays de l'Ouest. Anjou, Maine, Touraine*. In: *Annales de Bretagne*. Tome 30, numéro 3. Rennes, Année 1914.
- LEVACK, BRIAN PAUL: *The witch hunt in early modern Europe. Third Edition*. Longman Publishers. London-New York (New York, USA), 2006.
- LEVACK, BRIAN PAUL: *Witch-Hunting in Scotland. Laws, Politics and Religion*. London – New York (New York, USA), 2008.
- LEYBURN, JAMES G.: *The Scotch-Irish. A Social History*. University of North Carolina Press. Chapel Hill (North Carolina, USA), 1962.
- LINDNER LÁSZLÓ: *Skócia*. Panoráma Kiadó. Budapest, 1988.
- Lists and Indexes. No. XLIX. List of Diplomatic Documents, Scottish Documents and Papal Bulls*. Preserved in the Public Record Office. Kraus Reprint Corporation. New York (New York, USA), 1963.
- LOADES, DAVID MICHAEL: *Politics and the Nation 1450–1660. Obedience, Resistance and Public Order*. Fontana Publisher. London, 1974.
- LOADES, DAVID MICHAEL: *Henry VIII. Court, Church and Conflict*. Bloomsbury Academic. London, 2009.
- LOCKYER, ROGER: *Buckingham. The life and political career of George Villiers, First Duke of Buckingham, 1592–1628*. Longman, London, 1981.

- LOCKYER, ROGER: *James VI and I*. Longman. London, 1998.
- LODGE, EDMUND: *The Genealogy of the Existing British Peerage and Baronetage. Containing the Family Histories of the Nobility*. Hurst and Blackett. London, 1859.
- LŐRINCZ ZSOLT: *Skócia*. Útilapu Kiadó Kft. Budapest, 2003.
- LÜTGEN, KURT: *Az északnyugati átjáró regénye*. Móra Ferenc Könyvkiadó. Budapest, 1976.
- LYNCH, MICHAEL: *Scotland. A New History*. Pimlico. London, 1992.
- MACCULLOCH, DONALD BROWN: *Romantic Lochaber Arisaig and Morar*. Lines Publishing. Spean Bridge, 1996.
- MACDONALD, ALAN (Békési József ford.): *Oliver Cromwell szőröstül, bőrostül*. Egmont-Hungary. Budapest, 2002.
- MACDOUGALL, NORMAN: *James IV*. Tuckwell Press Ltd. East Linton, 1997.
- MACDOUGALL, NORMAN: *James III*. John Donald Publishers Ltd. Edinburgh, 2006.
- MACKAY, AENEAS JAMES GEORGE: *James II (1430–1460), King of Scotland*. In: Lee, Sidney (szerk.). *Dictionary of National Biography*. Volume XXIX (English-John). Smith, Elder & Co. London, 1892.
- MACKIE, JOHN DUNCAN: *A History of Scotland*. Second Edition. Penguin Books Ltd. London, 1987.
- MACQUARRIE, ALAN: *Scotland and the Crusades, 1095–1560*. John Donald Publishers' Ltd. Edinburgh, 1985.
- MACQUARRIE, ALAN: *Medieval Scotland. Kingship and Nation*. Sutton Publishing Ltd. Stroud, 2004.
- MALCOLM, JOYCE L.: *A King in Search of Soldiers. Charles I in 1642*. In: Andrew, C. M. (szerk.): *The Historical Journal*. Volume 21. Number 2. Cambridge University Press. London, 1977.
- MANGANIELLO, STEPHEN: *The Concise Encyclopedia of the Revolutions and Wars of England, Scotland, and Ireland, 1639–1660*. Scarecrow Press. Lanham (Maryland, USA), 2004.
- MANGOLD LAJOS: *Világtörténelem. III. kötet. Újkor és legújabb kor*. Franklin-Társulat. Budapest, 1885.
- MANNING, ROGER B.: *An Apprenticeship in Arms. The Origins of the British Army 1585–1702*. Oxford University Press. Oxford, 2006.
- MARCZALI HENRIK: *Az ellenreformatio kora*. In: Marczali Henrik (szerk.): *Nagy Képes Világtörténet*. VIII. kötet. Kiadják a Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda – Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság. Budapest, é.n.
- MARCZALI HENRIK: *Az absolutismus kora*. In: Marczali Henrik (szerk.): *Nagy Képes Világtörténet*. IX. kötet. Kiadják a Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda – Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság. Budapest, é.n.
- MARSHALL, ROSALIND K.: *Dynasty. The Royal House of Stewart*. National Galleries of Scotland – National Museums of Scotland. Edinburgh, 1990.

- MARTIN, PATRICK H.: *Elizabethan Espionage. Plotters and Spies in the Struggle Between Catholicism and the Crown*. McFarland Books. Jefferson (North Carolina, USA), 2016.
- MASON, EMMA: *King Rufus. The Life and Murder of William II of England*. The History Press. Cheltenham, 2008.
- MASON, ROGER A.: Debating Britain in Seventeenth-Century Scotland: Multiple Monarchy and Scottish Sovereignty. In: Cameron, Ewen – Wallace, Valerie (szerk.): *Journal of Scottish Historical Studies*. Volume 35. Issue 1. Edinburgh University Press. Edinburgh, 2015.
- MASSIE, ALLAN: *The Royal Stuarts. A History of the Family that shaped Britain*. Jonathan Cape. London, 2010.
- MASSIE, ALLAN: *The Royal Stuarts. A History of the Family that shaped Britain*. Thomas Dunne Books/St. Martin's Press. New York (New York, USA), 2011.
- MATAR, NABIL: *Islam in Britain, 1558–1685*. Cambridge University Press. Cambridge, 1998.
- MAXWELL, HERBERT EUSTACE: *A history of the house of Douglas from the earliest times down to the legislative union of England and Scotland*. Volume II. Freemantle & Co. London, 1902.
- MÁRKI SÁNDOR: *Az újkor története*. In: Márki Sándor (szerk.): *A népek története*. Harmadik kötet. Kiadja az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat. Budapest, é.n.
- MÁRKI SÁNDOR: *Az újkor és legújabb kor története*. In: *A műveltség könyvtára*. Kiadja az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat. Budapest, 1910.
- MCCAIVITT, JOHN: *The Flight of the Earls*. Gill & MacMillan Ltd. Dublin, 2002.
- MCDOWAL HANNAY, DAVID: *Barbary Pirates*. In: Chisholm, Hugh (szerk.): *Encyclopædia Britannica*. Volume III (Austria-Bisectrix). Eleventh edition. Cambridge University Press. Cambridge, 1911.
- MCEVEDY, COLIN – JONES, RICHARD: *Atlas of World Population History*. Penguin Books Ltd. Harmondsworth, 1978.
- MCGEE, THOMAS D'ARCY: *A Popular History of Ireland. From the Earliest Period to the Emancipation of the Catholics. Volume I*. Cameron & Ferguson Edition. R. & T. Washbourne. London, 1862.
- MCGLADDERY, CHRISTINE: *James II. The Stewart Dynasty in Scotland*. Birlinn Ltd. Edinburgh, 2015.
- MENNAI, SCOTT, RONALD: *Robert the Bruce, King of Scots*. Hutchinson & Co Publishers Ltd. London, 1982.
- MCNEILL, JOHN: *Ship-money*. In: Chisholm, Hugh (szerk.): *Encyclopædia Britannica*. Volume XXIV (Sainte-Claire Deville-Shuttle). Eleventh edition. Cambridge University Press. Cambridge, 1911.
- MILLER, JOHN: *Charles II*. Weidenfeld and Nicolson. London, 1991.
- MILLER, JOHN: *James II*. Third edition. Yale University Press. New Haven (Connecticut, USA) – London (UK), 2000.

- MILLER, LEE: *Roanoke. Solving the Mystery of the Lost Colony*. Penguin Books. London, 2000.
- MILTON, GILES: *Big Chief Elizabeth – How England's Adventurers Gambled and Won the New World*. Hodder & Stoughton. London, 2000.
- MITCHISON, ROSALIND: *A History of Scotland*. Third edition. Routledge. London, 2002.
- MITCHISON, ROSALIND – FRY, PETER – FRY, FIONA: *A History of Scotland*. Routledge. London, 2002.
- MONTER, WILLIAM: *Witch trials in Continental Europe, 1560–1660*. In: Ankarloo, Benst – Clark, Stuart (szerk.): *Witchcraft and Magic in Europe*. Volume 4. (The Period of the Witch Trials). University of Pennsylvania Press. Philadelphia (Pennsylvania, USA), 2002.
- MONTGOMERY HYDE, HARTFORD: *The Love That Dared Not Speak its Name*. Heinemann. London, 1970.
- MONTGOMERY-MASSINGBERD, HUGH – WILLIAMSON, DAVID: *Burke's Royal Families of the World*. 1. Burke's Peerage. London, 1977.
- MOORE, JACOB BAILEY: *Lives of the Governors of New Plymouth, and Massachusetts Bay*. Gates & Stedmans Publishers. New York (New York, USA), 1848.
- MOORE, JACOB BAILEY: *Lives of the Governors of New Plymouth and Massachusetts Bay*. C. D. Strong. Boston (Massachusetts, USA), 1851.
- MOOTE, A. LLOYD: *The Great Plague. The Story of London's Most Deadly Year*. Johns Hopkins University Press. Baltimore (Maryland, USA) - London, 2008.
- MORGAN, VICTOR (szerk.): *A History of the University of Cambridge. Volume II, 1546–1750*. Cambridge University Press. Cambridge, 2004.
- MORISON, SAMUEL ELIOT: *A History of the Constitution of Massachusetts*. Harvard University Library. Wright & Potter Printing Co. Cambridge (Massachusetts, USA), 1917.
- MORRIS, ROBERT: *The Sieges of Taunton 1644–1645*. Stuart Press. Bristol, 1995.
- MORISON, SAMUEL ELIOT: *The European Discovery of America. The Southern Voyages, 1492–1616*. Oxford University Press. Oxford – New York (New York, USA), 1974.
- MORTON, ARTHUR LESLIE (Szemerényi Oszvald – Szentmihályi János ford.): *Az angol nép története. Második kötet. Az angol forradalomtól (1640) az első világháborúig*. Hungária. Budapest, 1946.
- MOTLEY, JOHN LOTHROP: *History of the United Netherlands. In Four Volumes. Volume III, 1590–1600*. Harper & Brothers Publishers. New York (New York, USA), 1868.
- MULLINGER, JAMES BASS: *The University of Cambridge*. Longmans, Green and Co., London, 1888.
- MURDOCH, STEVE – GROSJEAN, ALEXIA: *Alexander Leslie and the Scottish Generals of the Thirty Years' War, 1618–1648*. Pickering & Chatto Publishers. London, 2014.
- MURPHY, TIMOTHY: *Reader's Guide To Gay & Lesbian Studies*. Routledge. London, 2000.
- MURPHY, TIMOTHY: *Reader's Guide to Lesbian and Gay Studies*. Routledge Taylor & Francis. London, 2013.

- MULLER, PIETER LODEWIJK: *Justinus*. In: Freiherr von Liliencron, Rochus (szerk.): Allgemeine Deutsche Biographie (ADB). Vierzehnter Band (Jetzer-Kähler). Duncker & Humblot. Leipzig, 1881.
- MULLER, PIETER LODEWIJK: *Wilhelm II*. In: Freiherr von Liliencron, Rochus (szerk.): Allgemeine Deutsche Biographie (ADB) Dreiundvierzigster Band (Wilhelm d. Jüngere-Wölfelin). Duncker & Humblot. Leipzig, 1898.
- NEESAM, MALCOLM GEORGE: *Harrogate Great Chronicle 1332–1841*. Carnegie Publishing. Lancaster, 2005.
- NEWLAND, SONYA (Baló András Márton ford.): *Császárok, királyok és királynők. Európa uralkodóházai 1600-tól napjainkig*. Kossuth Kiadó. Budapest, 2008.
- NEWMAN, PETER R.: *Atlas of the English Civil War*. Routledge. London, 2006.
- NICHOLLS, MARK: *A History of the Modern British Isles, 1529–1603. The Two Kingdoms*. Blackwell. Oxford, 1999.
- NOBLE, MARK: *An Historical Genealogy of the Royal House of Stuarts. From the Reign of King Robert II. to that of King James VI*. R. Faulder. London, 1795.
- NORTON-SMITH, JOHN: *James I of Scotland. The Kingis Quair*. In: Norton-Smith, John – Gray, Douglas (szerk.): Medieval and renaissance text. E. J. Brill. Leiden, 1981.
- NOTESTEIN, WALLACE: *A History of Witchcraft In England from 1558 to 1718*. Kessinger Publishing Co. Whitefish (Montana, USA), 2003.
- NUNZEGER, EDWIN: *A Dictionary of Actors and of Others Associated with the Representation of Plays in England Before 1642*. Yale University Press. New Haven (Connecticut, USA), 1929.
- ORAM, RICHARD (szerk.): *The House of Stewart, 1371–1625*. Tempus Publishing Ltd. Stroud, 2001.
- ORAM, RICHARD: *David I. The king who made Scotland*. Tempus. Stroud, 2004.
- ORMROD, W. MARK. *The Sexualities of Edward II, The Reign of Edward II. New Perspectives*. York Medieval Press. Woodbridge, 2006.
- OUSBY, IAN: *The Cambridge Paperback Guide to Literature in English*. Cambridge University Press. Cambridge, 1996.
- PALFREY, JOHN GORHAM: *History of New England. Volume II*. Little, Brown. Boston (Massachusetts, USA), 1899.
- PALMER, ALAN – PALMER, VERONICA: *The Chronology of British History*. Century Limited. London, 1992.
- PANTON, KENNETH JAMES: *Historical Dictionary of the British Monarchy*. Scarecrow Press. Plymouth, 2011.
- PARKER, GEOFFREY: *The Military Revolution*. Military Innovation and the Rise of the West, 1500–1800. Cambridge University Press. Cambridge, 1996.
- PARKER, GEOFFREY: *The Thirty Years' War*. Routledge. London, 2006.
- PARRIS, MATTHEW – MAGUIRE, KEVIN: *Francis Bacon – 1621. Great Parliamentary Scandals*. Crystals. London, 2004.
- PATERSON, RAYMOND CAMPBELL: *My Wound is Deep. A History of the Later Anglo-Scottish Wars, 1380–1560*. John Donald Publishers Ltd. Edinburgh, 1997.

PAULSON, TIMOTHY J.: *New York*. In: Levine, Matt (szerk.): *Life in the Thirteen Colonies*. Children's Press. New York (New York, USA), 2004.

PEACEY, JASON: *Print and Public Politics in the English Revolution*. Cambridge University Press. Cambridge, 2013.

PEARCE, DOMINIC: *Henrietta Maria*. Amberley Publishing Limited. Stroud, 2015.

PERRY, HENRY TEN EYCK: *The First Duchess of Newcastle and Her Husband as Figures in Literary History*. Ginn and Co. Boston (Massachusetts, USA), 1918.

PESTANA, CARLA GARDINA: *The City upon a Hill under Siege. The Puritan Perception of the Quaker Threat to Massachusetts Bay, 1656–1661*. In: Brown, Herbert R. (szerk.): *The New England Quarterly. A Historical Review of New England Life and Matters*. Volume LVI, Number 3. Boston (Massachusetts, USA), 1983.

PEVSNER, NIKOLAUS: *The buildings of England. South and West Somerset*. Penguin Books. London, 1958.

PEVSNER, NIKOLAUS: *An Outline of European Architecture*. Penguin Books. Harmondsworth, 1960.

PHILBRICK, NATHANIEL: *Mayflower. A Story of Courage, Community, and War*. Penguin Group. New York (New York, USA), 2006.

PHILLIPS, CHARLES: *The Complete Illustrated Encyclopedia of Royal Britain. A Magnificent Study of Britain's Royal Heritage with a Directory of Royalty and Over 120 of the Most Important Historic Buildings*. Hermes House. London, 2008.

PHILLIPS, CHARLES: *Kings & Queens of Ancient Britain*. Anness Publishing Ltd. London, 2013.

PHILLIPS, DAPHNE: *The Story of Reading*. Countryside Books. Newbury, 1980.

PHILLIPS, GERVASE: *The Anglo-Scots Wars, 1513–1550*. Boydell Press. Woodbridge, 1999.

PHILLIPS, SEYMOUR. *Edward II*. Yale University Press. New Haven (Connecticut, USA), 2011.

PHOTIOU, PHILIP: *Plymouth's Forgotten War. The Great Rebellion, 1642–1646*. Arthur H. Stockwell Limited. Ilfracombe, 2005.

PINKERTON, JOHN: *The History of Scotland from the Accession of the House of Stuart to that of Mary. Volume I*. Printed for C. Dilly. London, 1797.

PLOMER, HARRY R.: *An Analysis of the Civil War Newspaper Mercurius Civicus*. In: Macalister, J. Y. W – Pollard, Alfred W. (szerk.): *The Library*. Volume VI. Issue 22. London, 1905.

POLLARD, ALBERT FREDERICK (Bálint Ernő ford.): *Anglia története*. Franklin-Társulat. Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda kiadása. Budapest, 1916.

POORE, BEN. PERLEY (szerk.): *The Federal and State Constitutions, Colonial Charters, and Other Organic Laws of the United States. Volume II*. Government Printing Office. Washington D.C., 1877.

POOT, ANTON: *Crucial Years in Anglo-Dutch Relations (1625–1642). The Political and Diplomatic Contacts*. Uitgeverij Verloren. Hilversum, 2013.

- PORTER, HARRY CULVERWELL: *Reformation and Reaction in Tudor Cambridge*. Cambridge University Press. Cambridge, 1958.
- PORTER, LINDA (Rindó Klára ford.): *Stuart Mária skót királynő bukása*. In: Papp Gábor (főszerk.): BBC History. A világtörténelmi magazin. IV. évfolyam. 7. szám. Kossuth Kiadó. Budapest, 2014.
- PORTER, LINDA (Boross Anna ford.): *Az elfeledett Tudor*. In: Papp Gábor (főszerk.): BBC History. A világtörténelmi magazin. IV. évfolyam. 10. szám. Kossuth Kiadó. Budapest, 2014.
- PORTER, ROBERT: *The Crispe Family and the African Trade in the seventeenth Century*. In: Fage, John Donnelly – Gray, J. Richard – Oliver, Roland Anthony (szerk.): *Journal of African History*, Volume IX, No. 1. Cambridge University Press. London – New York (New York, USA), 1968.
- POWICKE, MICHAEL R.: *Distraint of Knighthood and military obligation under Henry III*. In: Miller, Charles R. D. (szerk.): *Speculum. A Journal of Medieval Studies*. Volume XXV, Number 4. The Medieval Academy of America. Cambridge (Massachusetts, USA), 1950.
- POYNTING, SARAH: *Deciphering the King. Charles I's Letters to Jane Whorwood*. In: Maber, Richard (szerk.): *The Seventeenth Century Journal*. Volume XXI. Number 1., Taylor & Francis. Abingdon, 2006.
- PÓSÁN LÁSZLÓ: *Skandinávia a középkorban*. Debreceni Egyetemi Kiadó. Debrecen, 2012.
- PRALL, STUART E.: *The Puritan Revolution. A Documentary History*. Anchor Books. New York (New York, USA), 1968.
- PRESTWOOD LUCAS, CHARLES: *A Historical Geography of the British Colonies. The West Indies*. General Books LLC. Memphis (Tennessee, USA), 2009.
- PRICE, DAVID A.: *Love and Hate in Jamestown. John Smith, Pocahontas, and the Start of a New Nation*. Vintage Books, New York (New York, USA), 2003.
- PROHASKA, WOLFGANG: *Kunsthistorisches Museum, Vienna. The Paintings*. Philip Wilson Publishers Limited. London, 1997.
- PURKISS, DIANE: *The English Civil War. A People's History*. Harper Press. New York (New York, USA), 2006.
- PURKISS, DIANE: *The English Civil War. A People's History*. Harper. London, 2007.
- PURKISS, DIANE: *Ki volt I. Károly angol király hóhéra*. In: Papp Gábor (főszerk.): BBC History. A világtörténelmi magazin. VII. évfolyam. 6. szám. Kossuth Kiadó. Budapest, 2017.
- PURVIS, THOMAS L.: *Colonial America to 1763*. Facts On File Inc. New York (New York, USA), 1999.
- PYCIOR, HELENA MARY: *Symbols, Impossible Numbers, and Geometric Entanglements. British Algebra through the Commentaries on Newton's Universal Arithmetick*. Cambridge University Press. Cambridge, 1997.
- QUINN, DAVID B.: *Set Fair for Roanoke. Voyages and Colonies, 1584–1606*. UNC Press Books. Chapel Hill (North Carolina), 1985.
- QUINTRELL, BRIAN: *Charles I. 1625–1640*. Pearson Education. Harlow, 1993.

- RAYMOND, JOAD: *The invention of the newspaper. English newsbooks, 1641–1649.* Oxford University Press. Oxford, 2005.
- REES, JOHN: *The Leveller Revolution.* Verso. New York (New York, USA), 2016.
- REX, PETER: *The English Resistance. The Underground War Against the Normans.* Tempus. Stroud, 2004.
- RICKETTS, CHARLES: *Tizian.* Methuen & Co. Ltd. London, 1910.
- RICKLEFS, MERLE CALVIN: *A History of Modern Indonesia Since c.1300.* Second edition. Macmillan. London, 1991.
- RIDDER CARRE, WALTER: *Border Memories: Or, Sketches of Prominent Men and Women of the Border.* James Thin – Simpkin, Marshall & Co. Edinburgh – London, 1876.
- RIDGELY, DAVID: *Annals of Annapolis.* Cushing & Brother. Baltimore (Maryland, USA), 1841.
- RITCHIE, R. L. GRAEME: *The Normans in Scotland.* Edinburgh University Press. Edinburgh, 1954.
- ROBBINS, ROSSELL HOPE: *The Encyclopedia of Witchcraft and Demonology.* Peter Nevill Limited. London, 1959.
- ROBBINS, WILLIAM G.: *The Massachusetts Bay Company. An Analysis of Motives.* In: Metz, William D. (szerk.): *The Historian.* Volume XXXII., Number 1. Published Quarterly by Phi Alpha Theta International Honor Society in History. Allentown (Pennsylvania, USA), 1969.
- ROBERTSON, ELIZABETH J.: *Panic and Persecution. Witch-Hunting in East Lothian, 1628–1631.* University of Edinburgh. Edinburgh, 2009.
- ROBERTSON, GEOFFREY: *The Tyrannicide Brief.* Chatto & Windus. London, 2005.
- ROSE, STEPHEN (főszerk.): *Rubens.* In: *Hires festők 63. Az életük, ihletőik és műveik.* Eaglemoss Int. Ltd. Magyarországi Fióktelepe. Budapest, é.n.
- ROSE, STEPHEN (főszerk.): *Van Dyck.* In: *Hires festők 68. Az életük, ihletőik és műveik.* Eaglemoss Int. Ltd. Magyarországi Fióktelepe. Budapest, é.n.
- ROSS, STEWART: *Monarchs of Scotland.* Lochar Publishing Ltd. Moffat, 1990.
- ROSS, STEWART: *The Stewart Dynasty.* Thomas & Lochar. Nairn, 1993.
- ROTHBARD, MURRAY N.: *The Founding of Plymouth Colony. Conceived in Liberty. 1.* Arlington House Publishers. New York (New York, USA), 1975.
- ROUND, JOHN HORACE: *Studies in peerage and family history.* Longsman Green & Co – Archibald Constable & Co Ltd. New York (New York, USA) – Westminster (London, UK), 1901.
- ROUTH, CHARLES RICHARD NAIRNE: *Who's Who in Tudor England, 1485–1603.* In: *Treasure, Geoffrey (szerk.): Who's Who in British History.* Stockpole Books. Mechanicsburg (Pennsylvania, USA), 2001.
- ROYLE, TREVOR: *Civil War. The Wars of the Three Kingdoms 1638–1660.* Abacus. London, 2006.
- ROZA, GREG: *The Colony of New York.* The Rosen Publishing Group Inc.. New York (New York, USA), 2016.

- RUDRUM, ALAN – BLACK JOSEPH – NELSON, HOLLY FAITH (szerk.): *The Broadview Anthology of Seventeenth-Century Prose*. Broadview Press. Peterborough (Canada), 2001.
- RUSSELL, CONRAD: *The Fall of the British Monarchies 1637–1642*. Clarendon Press. Oxford, 1990.
- RUSZOLY JÓZSEF: *Európai jog- és alkotmánytörténelem*. In: Balogh Elemér (szerk.): *Opera Iurisprudentiae*. 1. kötet. Pólay Elemér Alapítvány. Szeged, 2011.
- RUZSICZKY ÉVA – SZÁVAI JÁNOS (szerk.): *Magyar Larousse. Enciklopédikus szótár. II. kötet (H-M)*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1992.
- RYDER, IAN: *An English Army for Ireland, 1642*. Partizan Press. Leigh-on-Sea, 1987.
- SALGÓ LÁSZLÓ: *A gyarmatosítás és a nemzeti felszabadító mozgalmak 1870–1918 között*. Tankönyvkiadó. Budapest, 1992.
- SALTER, MIKE: *Discovering Scottish Castles*. Shire Publications Ltd. London, 1985.
- SAUER, CARL ORTWIN: *The Early Spanish Main*. University of California Press. Berkeley – Los Angeles (Kalifornia, USA), 1966.
- SAVAGE, ANNE: *Anglo-Saxon Chronicles*. Papermac. London, 1988.
- SÁRA JÁNOS. *A Habsburgok és Magyarország 950–1918*. Athenaeum 2000 Kiadó. Budapest, 2001.
- SCHAMA, SIMON: *A History of Britain. The British Wars 1603–1776. Volume II*. BBC Worldwide. London, 2001.
- SCHILLER, FRIEDRICH: *Stuart Mária*. Magyar Helikon Könyvkiadó. Budapest, 1974.
- SCHVÉD BRIGITTA KINGA: *A 17. századi svéd gyarmatosítás egy rövid epizódja*. A Svéd Afrika Társaság (Svenska Afrikakompaniet) és a nyugat-afrikai svéd gyarmatosítás (1649–1663). In: Kiss Gábor Ferenc (főszerk.): *Belvedere Meridionale*. XXXI. évfolyam. 3. szám. Szeged, 2019.
- SCOTT, WALTER: *The History of Scotland. Volume I*. Longman, Rees, Orme Brown & Green. London, 1830.
- SCOTT, WALTER (Kászonyi Ágota ford.): *Nigel jussa*. Európa Kiadó. Budapest, 1975.
- SCOTT, WILLIAM ROBERT: *The Constitution and Finance of English, Scottish and Irish Joint-Stock Companies to 1720. Volume I*. Cambridge University Press. Cambridge, 1910.
- SEEL, GRAHAM E. – SMITH, DAVID L.: *The Early Stuart Kings, 1603–1642*. Routledge. London – New York (New York, USA), 2005.
- SHAKESPEARE, WILLIAM (Szász Károly ford.): *Macbeth*. Harmadik felvonás. Harmadik szín. In: Voinovich Géza (szerk.): *Shakspere összes színművei. Shakspere tragédiái*. I. kötet. Javított kiadás. Franklin-Társulat. Budapest, 1902.
- SHARP, BUCHANAN: *In contempt of all authority*. University of California Press. Berkeley, 1980.
- SHARP, DAVID: *The Coming of the Civil War, 1603–1649*. Heinemann Educational Publishers. London, 2000.
- SHARPE, KEVIN: *The Personal Rule of Charles I*. Yale University Press. New Haven (Connecticut, USA), 1992.

- SHAW, WILLIAM HUDSON: *George Villiers, First Duke of Buckingham*. B. H. Blackwell. Oxford, 1882.
- SHEPPARD, RONALD – NEWTON, EDWARD: *The Story of Bread*. Charles T. Brantford Company. Boston (Massachusetts, USA), 1957.
- SIXSMITH, ROSEMARY AILEEN: *Staple Fitzpaine and the Forest of Neroche*. H.G. Mounter & Company. Taunton, 1958.
- SMITH, DAVID L.: *The Stuart Parliaments, 1603–1689. Reconstructions in Early Modern History*. Arnold Publishers Ltd. London, 1999.
- SMOUT, THOMAS CHRISTOPHER: *A History of the Scottish People 1560–1830*. Collins. London, 1969.
- SOMMERVILLE, CHARLES JOHN: *The news revolution in England. Cultural dynamics of daily information*. Oxford University Press. Oxford, 1996.
- SOMOGYI EDE (szerk.): *Magyar Lexikon. Az egyetemes ismeretek encyklopaediája. IX. kötet (Hautgoût-Julianna)*. Wilckens és Waidl Kiadóhivatala. Budapest, 1882.
- SOMOGYI EDE (szerk.): *Magyar Lexikon. Az egyetemes ismeretek encyklopaediája. X. kötet (Julianus-Könyvnyomtatás)*. Wilckens és Waidl Kiadóhivatala. Budapest, 1882.
- SOMOGYI EDE (szerk.): *Magyar Lexikon. Az egyetemes ismeretek encyklopaediája. XI. kötet (Könyvornamentika-Magyar Tempe)*. Wilckens és Waidl Kiadóhivatala. Budapest, 1882.
- STARKEY, DAVID: *Monarchy. From the Middle Ages to modernity*. HarperPress. London, 2006.
- STEPHENS, FREDERIC GEORGE: *Exhibition of the Works of Sir Anthony Van Dyck*. H. Good and Son, Printers. London, 1887.
- STEVE, MURDOCH: *Britain, Denmark-Norway and the House of Stuart, 1603–1660. A Diplomatic and Military Analysis*. Tuckwell Press Ltd. East Linton, 2003.
- STEVENS, DAVID: *The Stagecraft of James Shirley*. In: Scott, Virginia (szerk.): *Educational Theatre Journal*. Volume 29. No. 4. American Theatre Association. Washington D.C. (USA), 1977.
- STEVENSON, JOHN HORNE: *Heraldry in Scotland*. James Maclehose and Sons. Glasgow, 1914.
- STEVENSON, KATIE: *Power and Propaganda. Scotland 1306–1488*. Edinburgh University Press. Edinburgh, 2014.
- STEWART, ALAN: *The Cradle King. A Life of James VI & I*. Chatto and Windus. London, 2003.
- STEWART, D.: *Harvey and the Battle of Edgehill*. In: *Canadian Medical Association Journal*. Volume 55. Issue 4. The Canadian Medical Association. Montreal (Canada), 1946.
- STEWART, JACK: *Lands Where My Fathers Died. The Stewart from Scotland to America*. Lulu. Press Inc. Morrisville (North Carolina, USA), 2012.
- STEWART, JAMES KING: *The Story of the Stewarts*. George Stewart & Co. Edinburgh, 1901.

- STICKLES, FRANCES COPELAND: *A Crown for Henrietta Maria. Maryland's Namesake Queen*. Maryland Historical Press. Friutland (Maryland, USA), 1988.
- STOYLE, MARK: *The Prince and the Devil Dog*. In: BBC History Magazine. Volume 12. Number 5. Exact Editions Ltd. London, 2011.
- SUGDEN, JOHN: *Sir Francis Drake*. Pimlico. London, 2006.
- SZABÓ JÚLIA: *Rubens, Van Dyck, Jordaens*. In: Zádor Anna (szerk.): *Az Én Múzeumom* 16. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata. Budapest, 1966.
- SZABÓ R. JENŐ: *Nagy-Britannia és Észak-Írország*. Panoráma Kiadó. Budapest, 1970.
- SZÁNTÓ GYÖRGY TIBOR: *Anglia története*. Negyedik kiadás. Maecenas Történelem könyvek. Maecenas Könyvkiadó. Budapest, 1994.
- SZÁNTÓ GYÖRGY TIBOR: *Forradalom Angliában*. In: Poór János (szerk.): *A kora újkor története*. Osiris Kiadó. Budapest, 2009.
- SZÁNTÓ RICHÁRD: *Skót függetlenségi háború a 14. század első harmadában*. In: Pósnán László – Veszprémy László: *Elfeledett háborúk. Középkori csaták és várostromok (6–16. század)*. Zrínyi Kiadó. Budapest, 2016.
- SZÁSZ ANDREA (szerk.): *Műsorfüzet. Giuseppe Verdi: Macbeth*. Magyar Állami Operaház. Budapest, 2002.
- SZÖLGYÉMY JÁNOS: *Világtörténet főtekintettel a Magyar Nemzet történetére. II. rész: A Nyugatrómai császárság bukásától a westphaliai békéig*. Wodianer és fiai R.T. Könyvkiadóvállalata. Budapest, 1912.
- TANNER, ROLAND: *The Late Medieval Scottish Parliament. Politics and the Three Estates, 1424–1488*. John Donald Publishers Ltd. Edinburgh, 2001.
- TANNER, ROLAND: *Franco-Scottish Alliance*. In: Cannon, John (szerk.): *The Oxford Companion to British History*. Oxford University Press. Oxford, 2009.
- TAYLOR, ALICE: *Robert de Londres, Illegitimate son of William, King of Scots, c.1170–1225*. In: Morillo, Sephen – North, William (szerk.): *The Haskins Society Journal. Studies in Medieval History*. Volume 19. The Boydell Press. Woodbridge, 2008.
- TAYLOR, ANDREW: *The Royal Secret*. Harper Collins, London, 2021.
- TAYLOR, ARNOLD: *Harlech Castle*. Cadw. Cardiff, 2007.
- TAYLOR, HUGH – MCCROSSAN, MOIRA (Wirthné Papp Mónika ford.): *Skócia*. In: Körtvélyesi Erzsébet – Benedek Piroska (szerk.): *Spirál Könyvek*. Well-Press Kiadó Kft. Miskolc, 2003.
- T.E.C. JR., M.D.: *Princess Elizabeth, Second Daughter of Charles I, And Rickets*. In: *Pediatrics*. American Academy of Pediatrics. Volume 64. No. 2. Itasca, (Illinois, USA), 1979.
- TEITELBAUM, MICHAEL: *New Hampshire*. In: Walsh, Laura (szerk.): *Life in the Thirteen Colonies*. Children's Press. Chicago (Illinois, USA), 2004.
- TEN EYCK PERRY, HENRY: *The First Duchess of Newcastle and Her Husband as Figures in Literary History*. Ginn and Company Publishers. Boston (Massachusetts, USA) - London, 1918.
- TERRY, JOHN: *The Civil War in Pembrokeshire*. Logaston Press. Eardisley, 2008.

The Forts of Old San Juan. Washington, D.C.: Division of Publications, National Park Service, U.S. Dept. of the Interior. 2018.

The History of the Scottish Wars from the Battle of the Grampian Hills, in the Year 85, to that of Culloden in the year 1746. The second edition. David Webster. Edinburgh, 1825.

The Scottish Antiquary, or, Northern Notes and Queries. Volume 17. Number 65. In: *The Scottish Antiquary, or, Northern Notes and Queries*. Edinburgh University Press. Edinburgh, 1902.

THOMAS, ANDREA: *Princelie Majestie. The court of James V*. John Donald. Edinburgh, 2005.

THOMAS, HUGH: *The Slave Trade. The Story of the Atlantic Slave Trade, 1440–1870*. Simon and Schuster. New York, 2013.

THOMSON, DUNCAN: *The Life and Art of George Jamesone*. Oxford University Press. Oxford, 1974.

THOMSON, KATHERINE: *The life and times of George Villiers, Duke of Buckingham, Volume III*. Hurst and Blackett Publishers. London, 1860.

TIMBS, JOHN – GUNN, ALEXANDER: *North, Abbeys, Castles and Ancient Halls of England and Wales. Their Legendary Lore and Popular History. Volume III*. Second edition. Frederick Warne & Co. London, 1893.

Tolnai Új Világlexikona. Az általános tudás és műveltség tára. Kilencedik kötet (Kob-Lak). Tolnai Nyomdai Müintézet és Kiadóvállalat Részvénytársaság kiadása. Budapest, 1927.

TOMAN, ROLF: *Baroque. Architecture, Sculpture, Peinture*. HF Ullmann. Rheinbreitbach, 2015.

TOMES, JOHN: *Scotland*. Second impression. Blue Guide. A & C. Black – W. W. Norton. London – New York (New York, USA), 1990.

TRANter, NIGEL: *The Story of Scotland*. Neil Wilson Publishing. Glasgow, 2012.

TRENCSENYI BORBÁLA (szerk.): *A reneszánsz irodalmából*. Holnap Kiadó. Budapest, 1992.

TREVELYAN, GEORGE MACAULAY: *England under Stuarts. Volume V*. In: Oman, Charles (szerk.): *A History of England in Seven Volumes*. Putnam. London, 1922.

TREVOR-ROPER, HUGH REDWALD: *Archbishop Laud 1573–1645*. Macmillan and Co. Limited. London, 1940.

TYERMAN, CHRISTOPHER: *Who's Who in Early Medieval England, 1066–1272*. In: Treasure, Geoffrey (szerk.): *Who's Who in British History*. Stockpole Books. Mechanicsburg (Pennsylvania, USA), 2001.

TYSON, R. E.: *Population Patterns to 1770*. In: Lynch, Michael (szerk.): *The Oxford Companion to Scottish History*. New York (New York, USA), 2001.

TYTLER, PATRICK FRASER: *The History of Scotland. Volume II*. Third edition. William Tait. Edinburgh, 1845.

TYTLER, PATRICK FRASER: *The History of Scotland. Volume III*. William P. Nimmo. Edinburgh, 1866.

- TYTLER, PATRICK FRAESER: *The History of Scotland from the accession of Alexander III. to the union. Volume I.* W.P. Nimmo, Hay & Mitchell. Edinburgh, 1887.
- ULWENCREUTZ, LARS: *The Royal Families in Europe V.* Lulu Press Inc. Morrisville (North Carolina, USA), 2013.
- Usselinx, Willem.* In: Westrin, Th (szerk.): Nordisk familjebok. Konversationlexikon och Realencyklopedi. Trettioförsta Bandet, Ural – Vertex. Nordisk familjeboks förlags aktiebolag. Stockholm, 1921.
- ÚJLAKY ISTVÁN: *A bolygó hollandi és a brit szuperhatalom.* Kráter Műhely Egyesület. Pomáz, 2019.
- VAN CLEAVE ALEXANDER, MICHAEL: *Charles I's Lord Treasurer. Sir Richard Weston, Earl of Portland (1577–1635).* MacMillan Publishers. London - New York (New York, USA), 1975.
- VAN MIDDELDYK, RUDOLPH ADAMS: *The History of Puerto Rico: From the Spanish Discovery to the American Occupation.* D. Appleton and Company. New York (New York, USA), 1903.
- VERMEIR, RENÉ: *In staat van oorlog. Filips IV en de Zuidelijke Nederlanden 1629–1648.* Shaker Publishing. Maastricht, 2001.
- VERRAZANO, GIOVANNI: *Verrazano's voyage along the Atlantic coast of North America, 1524.* The University of the State of New York. Albany (New York, USA). 1916.
- WATSON, DAVID ROBIN: *The Life and Times of Charles I.* Weidenfeld and Nicolson – Book Club Associates. London, 1993.
- WATT, DONALD ELMSLIE ROBERTSON: *Fasti Ecclesiae Scotinanae Medii Aevi ad annum 1638.* 2nd Draft. St Andrews, 1969.
- WAY, GEORGE OF PLEAN – SQUIRE, ROMILLY OF RUBISLAW: *Collins Scottish Clan & Family Encyclopedia.* HarperCollins. Glasgow, 1994.
- WEBER GYÖRGY: *A világtörténet tankönyve. Tekintettel a miveltségre, irodalomra és vallásra. Harmadik kötet. Az ujkor története – A franczia forradalomig.* Kiadja Heckenast Gusztáv. Pest, 1866.
- WEDGWOOD, CICELY VERONICA: *Thomas Wentworth, 1st Earl of Strafford. A Revaluation.* Jonathan Cape. London. 1961.
- WEDGWOOD, CICELY VERONICA: *The King's War, 1641–1647.* Fontana. London, 1970.
- WEDGWOOD, CICELY VERONICA: *The King's War, 1641–1647.* Penguin Classics. London, 1983.
- WEEKS, LYMAN HORACE: *Book of Bruce. Ancestors and descendants of King Robert of Scotland.* Forgotten Books. London, 2019.
- WEINSTEIN, ALLEN – DAVID RUBEL: *The Story of America. Freedom and Crisis from Settlement to Superpower.* DK Publishing. London - New York (New York, USA), 2002.
- WEIR, ALISON: *Britain's Royal Families. A Complete Genealogy.* Pimlico. London, 1996.
- WEIR, ALISON: *Mary, Queen of Scots and the Murder of Lord Darnley.* Random House. London, 2008.

- WEIR, ALISON: *Britain's Royal Families. The Complete Genealogy*. Random House. London, 2011.
- WENDE, PETER: *I. Károly (1625–1649)*. In: Wende, Peter (szerk.): *Angol királyok és királynők. VII. Henriktől II. Erzsébetig*. Korona Kiadó. Budapest, 2001.
- WENDE, PETER: *II. Károly (1649/60–1685)*. In: Wende, Peter (szerk.): *Angol királyok és királynők. VII. Henriktől II. Erzsébetig*. Korona Kiadó. Budapest, 2001.
- WENHAM, LESLIE PETER: *The great and close siege of York, 1644*. William Sessions Limited. York, 1994.
- WEST, ELLIOT: *Squanto*. In: WEINSTEIN, ALLEN – DAVID RUBEL: *The Story of America. Freedom & Crisis from Settlement to Superpower*. DK Publishing. London – New York (New York, USA), 2002.
- WESTERGAARD, WALDEMAR: *The Danish West Indies Under Company Rule (1671–1754)*. The Macmillan Company. New York (New York, USA), 1917.
- WHITE, GEOFFREY H.: *The Complete Peerage, Volume XII. Part 2. (Tracton to Zouche)*. St Catherine's Press. London, 1959.
- WHITE, MICHELLE A.: *Henrietta Maria and the English Civil Wars*. Ashgate Publishing. Aldershot (Vermont, USA), 2006.
- WHITEHURST, SUSAN: *The Colony of New York*. The Rosen Publishing Group Inc. New York (New York, USA), 2000.
- WHITTINGTON, GRAEME: *Field systems of Scotland*. In: Baker, Alan R. H. – Butlin, Robin A. (szerk.): *Studies of Field Systems in the British Isles*. Cambridge University Press. Cambridge, 1973.
- WHYTE, IAN D. – WHYTE, KATHLEEN A.: *The Changing Scottish Landscape: 1500–1800*. Taylor & Francis. London, 1991.
- WHYTE, IAN D.: *Population and mobility in early modern Scotland*. In: Houston, Robert Allen – Whyte, Ian D. (szerk.) *Scottish Society, 1500–1800*. Cambridge University Press. Cambridge, 2005.
- WIGGINS, MARTIN – RICHARDSON, CATHERINE: *British Drama. 1533–1642. A Catalogue. Volume II (1567–1589)*. Oxford University Press. Oxford, 2012.
- WILCHER, ROBERT: *The Writing of Royalism, 1628–1660*. Cambridge University Press. Cambridge, 2001.
- WILLIAMS, ETHEL CARLETON: *Anne of Denmark. Wife of James VI of Scotland, James I of England*. Longman Publishing. London, 1970.
- WILLSON, DAVID HARRIS: *King James VI & I*. Jonathan Cape. London, 1963.
- WILSON, PETER H.: *Europe's Tragedy. A History of the Thirty Years War*. Allen Lane. London, 2009.
- WITTMANN TIBOR: *Németalföld aranykora*. Gondolat Kiadó. Budapest, 1965.
- WOKECK, MARIANNE S.: *Migration and the Origins of the English Atlantic World by Alison Games. Book Reviews*. In: Quimby, Ian (szerk.): *The Pennsylvania Magazine of History and Biography. Volume CXXIV. No. 4. The Historical Society of Pennsylvania*. Philadelphia (Pennsylvania), 2000.

- WOLFE, MICHAEL: *Changing Identities in Early Modern France*. Duke University Press. Durham (North Carolina, USA), 1997.
- WOOD, TIM: *The Stuarts. A History of Britain*. Ladybird Books Ltd. Loughborough, 1994.
- WOODRUFF, PHILIP: *The Men Who Ruled India. The Founders. Volume 1*. St. Martin's Press. New York (New York USA), 1954.
- WOODWARD, WILLIAM: *A Short History of the Expansion of the British Empire, 1500–1870*. Forgotten Books. London, 2017.
- WOOLF, ALEX: *From Picthland to Alba 789–1070. The New Edinburgh History of Scotland*. Edinburgh University Press. Edinburgh, 2007.
- WOOLRYCH, AUSTIN: *Britain in Revolution, 1625–1660*. Oxford University Press. Oxford, 2004.
- WORMALD, JENNY: *Mary Queen of Scots. A Study in Failure*. George Philip. London, 1988.
- WORMALD, JENNY: *Court, Kirk, and Community: Scotland, 1470–1625*. Edinburgh University Press. Edinburgh, 1991.
- WORTH, RICHARD: *Delaware*. In: Levine, Matt (szerk.): *Life in the Thirteen Colonies*. Children's Press. Chicago (Illinois, USA), 2004.
- WRIGHT, PIP – WRIGHT, JOY: *Witches in and around Suffolk*. Pawprint Publishing. Stowmarket, 2005.
- YORKE, PHILIP CHESNEY: *Laud, William*. In: Chisholm, Hugh (szerk.). *Encyclopædia Britannica*. Volume XVI. (L-Lord Advocate). Eleventh edition. Cambridge University Press. Cambridge, 1911.
- YORKE, PHILIP CHASNEY: *Strafford, Thomas Wentworth, Earl of*. In: Chisholm, Hugh (szerk.). *Encyclopædia Britannica*. Volume XXV (Shuválov-Subliminal Self). Eleventh edition. Cambridge University Press. Cambridge, 1911.
- YORKE, PHILIP CHESNEY: *Prynne, William*. In: Chisholm, Hugh (szerk.): *Encyclopædia Britannica*. Volume XXII (Poll-Reeves). Eleventh edition. Cambridge University Press. Cambridge. 1911.
- YOUNG, MICHAEL B.: *Charles I. British History in Perspective*. Palgrave MacMillan Publishing. London, 1997.
- YOUNG, PETER: *Marston Moor 1644. The Campaign and the Battle*. Roundwood. Kington, 1970.
- YOUNG, PETER: *Edgehill 1642*. Windrush Press Publishers. Moreton-in-Marsh. 1995.
- YOUNG, PETER – HOLMES, RICHARD: *The English Civil War*. Wordsworth Editions Limited. Ware, 2000.
- ZUVICH, ANDREA: *The Stuarts in 100 facts*. Amberley Publishing. Stroud, 2015.
- ZWEIG, STEFAN: *Stuart Mária*. Gondolat Könyvkiadó. Budapest, 1957.
- ZSOLDOS BENŐ: *A játékkártya és története*. Gondolat Zsebkönyvek. Gondolat Könyvkiadó. Budapest, 1980.

XII. 2. Felhasznált elektronikus irodalom

10 tény Jamestown angol kolóniáról. 2019. március 6. Múlt-kor Történelmi Magazin: <https://mult-kor.hu/10-teny-jamestownrol-20190306>

23 Magnificent English Manor Houses. XYUand BEYOND: <https://xyuandbeyond.com/manor-houses-in-england/>

1625 Alexander Map of New England and Nova Scotia (first map to name Cape Cod). Geographicus Rare Antique Maps: <https://www.geographicus.com/P/AntiqueMap/newenglandnovascotia-alexander-1625>

2015 Maryland Code – Legal Holyday. Justia US Law: <https://law.justia.com/codes/maryland/2015/article-ggp/title-1/subtitle-1/section-1-111/>

V. Jakab (Stuart-ház) 2005. július 21. Múlt-kor Történelmi Magazin: <https://mult-kor.hu/cikk.php?id=10330>

XIII. Lajos francia király háromszáznolcvan éve hunyt el. Demokrata: <https://demokrata.hu/vilag/xiii-lajos-francia-kiraly-haromszaznyolcvan-eve-hunyt-el-679828/>

A francia hugenották alapozhatták meg a svájci óragyártást. 2008. június 7. Világgazdaság: <https://www.vg.hu/cegvilag/2008/06/a-francia-hugenottak-alapozhattak-meg-a-svajci-oragyartast>

Africa and the British Empire. The British Empire: <https://www.britishempire.co.uk/maproom/africa.htm>

Alexander Leighton. British History Online: <https://www.british-history.ac.uk/no-series/london-physicians/1550-1640/leighton-alexander>

American History Timeline: 1626–1650. ThoughtCo.: <https://www.thoughtco.com/american-history-timeline-1626-1650-104298>

ANDERSON, PETER: *The King who never was. Henry Frederick, Prince of Wales.* Royal Central: <http://royalcentral.co.uk/blogs/the-king-who-never-was-henry-frederick-prince-of-wales-90993>

A New Mapp of Scotland According to Gordon of Straloch. Barry Lawrence Ruderman Antique Maps Inc.: <https://www.raremaps.com/gallery/detail/76098/a-new-mapp-of-scotland-according-to-gordon-of-straloch-senex>

Antigua's History and Culture. Antigua and Barbuda: <https://www.antigua-barbuda.org/Aghis01.htm>

A Parliamentary Protestation. The History Jar. English History from 1066: <https://thehistoryjar.com/2019/01/26/a-parliamentary-protestation/>

Arraignment of Mercurius Aulicus. The British Museum: https://www.britishmuseum.org/collection/object/P_1868-0808-3231

Art Gallery of South Australia: <https://www.agsa.sa.gov.au/>

ART.UK: <https://artuk.org/>

Aspect of History: <https://aspectsofhistory.com/>

A Zarándok Atyák megérkeznek a Mayflower-en Plymouth-ba.. 2004. május 21. Múltkor Történelmi Magazin: <https://mult-kor.hu/cikk.php?id=1288>

BAKER, JUANA: *Looking At The Tale Of The „Isle Of Devils”.* Bernews: <http://bernews.com/2014/10/looking-tale-isle-devils/>

BARRIAULT, ROB: *Alexander Leighton.* Fairview Baptist Church: <https://www.fairviewbaptistchurch.ca/alexander-leighton/>

Barscobe Castle. Historic Environment Scotland: <https://portal.historicenvironment.scot/designation/LB3310>

Barscobe Castle. Last Minute Cottage: <https://www.lastminutecottages.co.uk/properties/united-kingdom/scotland/dumfries-and-galloway/balmaclean/quaint-dumfries-galloway-cottage-s104633>

BATES, SUSAN: *The Real Story of Thanksgiving.* Manataka American Indian Council: <https://www.manataka.org/page269.html>

Battle of Lansdown Hill, 5th July 1643. Battlefields Hub: <https://www.battlefieldstrust.com/resource-centre/civil-war/battleview.asp?BattleFieldId=21>

Battle of Marston Moor. British Battles.com: <https://www.britishbattles.com/english-civil-war/battle-of-marston-moor/>

Battle of Solway Moss. 24th November 1542. UK Battlefields Resource Center. Created by the Battlefields Trust: <http://www.battlefieldstrust.com/resource-centre/medieval/battleview.asp?BattleFieldId=40>

BENETT, MARTYN: *The English Civil War.* The Nottinhamshire Heritage Gateway: <http://www.nottsheritagegateway.org.uk/events/civilwar.htm>

Bermuda – History and Heritage. Destination Hunrer, 2007. november 6., Smithsonian.com: <https://www.smithsonianmag.com/travel/bermuda-history-and-heritage-14340790/>

Bermuda Hundred during the Colonial Period. Encyclopedia Virginia: <https://encyclopediavirginia.org/entries/bermuda-hundred-during-the-colonial-period/>

BERTUS-BARCZA PETER: *A Mayflower kiköt Amerikában.* 2003. november 21. National Geographic: https://ng.hu/kultura/2003/11/21/a_mayflower_kikot_amerikaban/

Bid to keep Craigievar Castle which inspired Walt Disney pink. British Broadcasting corporation (BBC): <https://www.bbc.com/news/uk-scotland-north-east-orkney-shetland-64438847>

Bishops’ War. Encyclopaedia Britannica: <https://www.britannica.com/event/Bishops-Wars>

Black Watch Regimental Museum. Expedia Group Inc.: <https://www.expedia.co.uk/Black-Watch-Regimental-Museum-Perth.d6088483.Attraction>

BLANDING, MICHAEL: *The lie that charted New England’s future.* 2014. június 15. The Boston Globe amerikai napilap: <https://www.bostonglobe.com/ideas/2014/06/14/the-lie-that-charted-new-england-future/qLDvF4PTlo1EetZbtUh4r1/story.html>

Blue Hills Reservation: <https://www.mass.gov/locations/blue-hills-reservation>

Bonhams: <https://www.bonhams.com/>

BRAIN, JESSICA: *Rise and Fall of the English Stately Home*. Historic UK. The History and Heritage Accommodation Guide: <https://www.historic-uk.com/CultureUK/Rise-And-Fall-English-Stately-Home/>

Bridgeman Images: <https://www.bridgemanimages.com/>

Britain's longest-inhabited dwelling. The Guardian: <https://www.theguardian.com/uk/2003/aug/28/arts.artsnews1>

Britannica Encyclopedia: <https://www.britannica.com/>

Britroyals: <https://www.britroyals.com/>

BROOKS, REBECCA BEATRICE: *The Great Puritan Migration*. History of Massachusetts Blog: <https://historyofmassachusetts.org/the-great-puritan-migration/>

BROWN, MICHAEL H.: *James I*. Oxford Dictionary of National Biography (online ed.), Oxford University Press, 2004. Oxford Dictionary of National Biography: <https://www.oxforddnb.com/view/10.1093/ref:odnb/9780198614128.001.0001/odnb-9780198614128-e-14587;jsessionid=833D916D54A00D8C04735FD2386339A>

Cambridge Agreement. Britannica, The world standard in knowledge since 1768: <https://www.britannica.com/event/Cambridge-Agreement>

Cambuskenneth Abbey, and the tomb of James III of Scotland. Amazon: <https://www.amazon.com/SCOTLAND-Cambuskenneth-Abbey-Stirling-James/dp/B008D5SZQU>

CARNEY, RICHARD: *Roanoke Island*. North Carolina History Project: <https://northcarolinahistory.org/encyclopedia/roanoke-island/>

CARROLL, RORY: *New book reopens old arguments about slave raids on Europe*. 2004. március 11. The Guardian: <https://www.theguardian.com/uk/2004/mar/11/highereducation.books>

CARTWRIGHT, MARK: *Causes of the English Civil Wars*. 2022. február 4. World History Encyclopedia: <https://www.worldhistory.org/article/1939/causes-of-the-english-civil-wars/>

CARTWRIGHT, MARK: *Consequences of the English Civil Wars*. 2022. február 9. World History Encyclopedia: <https://www.worldhistory.org/article/1944/consequences-of-the-english-civil-wars/>

CASTELOW, ELLEN: *The Battle of Stoke Field*. Historic UK: <https://www.historic-uk.com/HistoryMagazine/DestinationsUK/The-Battle-of-Stoke-Field/>

Catalogue of the Severall Sects and Opinions in England and other Nations: With a briefe Rehearsall of their false and dangerous Tenents. Broadsheet. 1647. „*Sour ale in summer*” – *The Puritan beliefs of Charles Chauncy*. New England Historical Society: <https://newenglandhistoricalsociety.com/sour-ale-summer-puritan-beliefs-charles-chauncy/>

Channel Islands Witchcraft: A Critical Survey. Société Jersiaise Member's Pages: <http://members.societe-jersiaise.org/whitsco/witch1.htm>

Charles I as art collector. Khan Academy: <https://www.khanacademy.org/humanities/renaissance-reformation/baroque-art1/baroque-england/a/charles-i-as-art-collector>

Charles I, Banqueting House, Whitehall. Britain. The Official Magazine: <https://www.britain-magazine.com/features/royals/charles-i-beheaded/attachment/charles-i-banqueting-house-whitehall/>

Charles I. Westminster Abbey: <https://www.westminster-abbey.org/hu/abbey-commemorations/royals/charles-i>

Charles I's execution site. Historic Royal Palaces: <https://www.hrp.org.uk/banqueting-house/whats-on/charles-i-s-execution-site/#gs.37flko>

Charlestown. Boston Planning and Development Agency: <https://www.bostonplans.org/neighborhoods/charlestown/at-a-glance>

Christmas abolished! Why did Cromwell abolish Christmas? The Cromwell Association: <https://www.olivercromwell.org/faqs4.htm>

Colonial America: <http://www.smplanet.com/>

Cook Family Genealogy Pages: <https://gen.cookancestry.com/>

CORDELL, CHARLES: *Storming of Winchester 1642.* Charles Cordell: <https://charlescordell.com/storming-of-winchesters-1642/>

Craigievar Castle. Clan Forbes Society: <https://www.clan-forbes.org/craigievar-castle>

Craigievar Castle. The Castles of Scotland: <https://www.thecastlesofscotland.co.uk/the-best-castles/grand-castles/craigievar-castle/>

DALY, DAVID R.: *A gunter scale, used for navigation and mathematics.* National Park Service: <https://www.nps.gov/long/blogs/a-gunter-scale-used-for-navigation-and-mathematics.htm>

DAN, MAJOR: *July 25, 1609: When and How Was Bermuda Colonized? The Fascinating Story.* History & Headlines: <https://www.historyandheadlines.com/july-25-1609-when-and-how-was-bermuda-colonized-the-fascinating-story/>

DAVIDSON, ALAN – SGROI, ROSEMARY: *Crewe, Thomas (1566–1634).* The History of Parliament. British Political, Social & Local History: <https://www.historyofparliamentonline.org/volume/1604-1629/member/crewe-thomas-1566-1634>

DAVIS, ROBERT: *British Slaves on the Barbary Coast.* History. British Broadcasting Corporation (BBC): https://www.bbc.co.uk/history/british/empire_seapower/white_slaves_01.shtml

Delaware. States A-D. Rulers: <http://rulers.org/usstat1.html>

DINGWALL, ROBERT: *Medical Imperialism And The Fate Of Christmas.* 2020. december 14. social Science Space: <https://www.socialsciencespace.com/2020/12/medical-imperialism-and-the-fate-of-christmas/>

DORNEY, JOHN: *The Eleven Years War 1641–52 – A Brief Overview.* 2014. január 10. The Irish History: <https://www.theirishstory.com/2014/01/10/the-eleven-years-war-a-brief-overview/>

DORNEY, JOHN: *From Catastrophe to Baby Boom – Population Change in Early Modern Ireland 1641–1741*. 2014. január 22. The Irish History: <https://www.theirishhistory.com/2014/01/22/from-catastrophe-to-baby-boom-population-change-in-early-modern-ireland-1641-1741/>

Dunoon Grammar School: <https://www.dunoongrammar.argyll-bute.sch.uk/>

Early History of the Death Penalty. Death Penalty Information Center: <https://deathpenaltyinfo.org/facts-and-research/history-of-the-death-penalty/early-history-of-the-death-penalty>

East Anglia and the Hopkins Trials, 1645–1647. A County Guide. Early Modern Practitioners. University of Exeter: <https://practitioners.exeter.ac.uk/wp-content/uploads/2014/11/Eastanglianwithctrialappendix2.pdf>

Edinburgh Castle - Mons Meg. EdinPhoto: http://www.edinphoto.org.uk/0_eng_one/0_engraving_-_one_1_065-_edinburgh_castle_-_mons_meg.htm#engraving

Edward Hopkins. Governor of the Colony of Connecticut. The Museum Of Connecticut History: <https://museumofcthistory.org/2015/08/edward-hopkins/>

GLISHAM, GEORGE: *The forerunner of reuenge: Vpon the Duke of Buckingham, for the poysoning of the most potent King Iames of happy memory King of great Britan, and the Lord Marquis of Hamilton and others of the nobilitie. / Prodromus vindictæ in Ducem Buckinghamiæ, pro virulenta cæde potentissimi Magnæ Britannicæ Regis Jacobi; necnon Marchionis Hamiltonij, ac aliorum virorum principum*. Google Books Digital Library:

https://books.google.hu/books?id=2wtlAAAACAAJ&pg=PA1&hl=hu&source=gbs_selected_pages&cad=2#v=onepage&q&f=false

Elárverezték I. Károly sakk-készletét. Népszabadság Online: http://nol.hu/mozaik/elarvereztek_i_karoly_sakk-keszletet-1352809

Encyclopaedia Britannica: <https://www.britannica.com/>

English Civil Wars. 2021. szeptember 10. History: <https://www.history.com/topics/european-history/english-civil-wars>

English Heritage: <https://www.english-heritage.org.uk/>

English Monarchs. Kings and Queens: <https://www.englishmonarchs.co.uk/>

Erenow – An educational project that allows everyone online to get the information they need on different subjects: <https://erenow.net/modern/gods-fury-englands-fire-a-new-history-of-english-civil-wars/1.php>

Espanoles y británicos en el Territorio de Nutka. Tras La Última Frontera: <https://traslaultimafrontera.com/espanoles-en-el-territorio-de-nutka/>

Estonians in North America 1627–1896. The Colonial and Frontier Era. OoCities.org (archivált oldal): <http://www.oocities.org/vienna/8921/colonial.html>

FARAGÓ TAMÁS: *Bevezetés a történeti demográfába*. Budapesti Corvinus Egyetem. Corvinus Kutatások – Corvinus Research: <https://unipub.lib.uni-corvinus.hu/4698/1/648023.pdf>

Find a grave: <https://www.findagrave.com/>

FLANTZER, SUSAN: *Assassination of James I, King of Scots (1437)*. Unofficial Royalty: <https://www.unofficialroyalty.com/assassination-of-james-i-king-of-scots-1437/>

FORBES, KEITH ARCHIBALD: *Bermuda's Earliest History from 1500 to 1699*. *Bermuda Online*: <http://www.bermuda-online.org/history.htm>

FOSTER, JOSEPH (szerk.): „*Eade-Eyton*”. In: *Alumni Oxonienses 1500–1714*. Oxford, 1891. *British History Online*: <https://www.british-history.ac.uk/alumni-oxon/1500-1714/pp440-479>

FRANCIS BACON: *Új Atlantisz*. Antikvárium.hu Kft.: https://www.antikvarium.hu/konyv/francis-bacon-uj-atlantisz-304215-0?gclid=EAIaIQobChMInvTwsKKOgAMV6ZGDBx2yGgHqEAAAYASAAEgI3O_D_BwE

FRASER, MARIE: *Baronets of Nova Scotia*. Electric Scotland: https://www.electricscotland.com/canada/fraser/baronets_novascotia.htm

FROST, NATASHA: *Was the Colonies' First Death Penalty Handed to a Mutineer or Spy?* 2018. augusztus 24. *History*: <https://www.history.com/news/death-penalty-jamestown-virginia-colony>

GÁTHY VERA: *India. Történelem, politika, gazdaság és vallástörténet*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar. Budapest, 2012. *Magyar Elektronikus Referenciamű Szolgáltatás (MeRSZ)*: https://mersz.hu/hivatkozas/m388itpg_28

George Heriot's Hospital and the Greyfriars Church. *Randon Scottish History*: <https://randomscottishhistory.com/2021/07/07/chapter-43-george-heriots-hospital-and-the-greyfriars-church-pp-363-384/>

George Heriot's School: <https://www.george-heriots.com/>

GetArchive: <https://garystockbridge617.getarchive.net/>

GILLARD, DEREK: *Education in England: a history. Chapter 3: 1600–1660. Revolution*. *Education in England. The History of Our Schools*: <http://www.educationengland.org.uk/history/chapter03.html>

GODFREY, JIM: *Charles I*. *Christ Church*: <https://www.chch.ox.ac.uk/blog/charles-i>

Golfing terms. Golf in Scotland. A swing trough time, 1457–1744. *National Library of Scotland*: <https://digital.nls.uk/golf-in-scotland/terms/index.html>

GOODARE, JULIAN: *A royal obsession with black magic started Europe's most brutal witch hunts*. *History Magazine*. *National Geographic*: <https://www.nationalgeographic.com/history/history-magazine/article/scotland-witch-hunts>

Goodwood House: <https://www.goodwood.com/>

GORDON, JAMES – KIRKWOOD, ROBERT: *Fac Simile of Gordon of Rothiemay's Bird's-Eye View of Edinburgh, c.1817*. *National Galleries Scotland*: <https://www.nationalgalleries.org/art-and-artists/63243>

GORDON OF STRALOCH, ROBERT – BLAEU, JOAN: *Scotia Regnum cum insulis adjacentibus. Robertus Gordonius a Straloch descripsit*. *National Library of Scotland*: <https://maps.nls.uk/scotland/rec/6877>

Governors of Virginia. Governors under the Virginia Company of London, 1607–1624. Encyclopedia Virginia: <https://encyclopediavirginia.org/entries/governors-of-virginia/>

Great Yarmouth: Boaters, bloaters and red herrings. Fishing News: <https://fishingnews.co.uk/features/great-yarmouth-boaters-bloaters-and-red-herrings/>

Gresham Professors. Gresham College old website: <https://web.archive.org/web/20041019231900/http://www.gresham.ac.uk/special/professors.htm>

HAMILTON, ALAN JAMES: *In Mittoem Partem: Robert Leighton's Journey towards Episcopacy.* University of Glasgow. Glasgow, 2012. PhD dolgozat. University of Glasgow: <https://theses.gla.ac.uk/4152/1/2012HamiltonPhd.pdf>

HAMMOND, MATTHEW: *The First Hundred Years of Paisley Abbey's Patrons. The Stewart Family and Their Tenants to 1241.* 2010. Academia: https://www.academia.edu/1716517/The_first_hundred_years_of_Paisley_Abbey_s_patrons_the_Stewart_family_and_their_tenants_to_1241_Paper_

HARMAT ÁRPÁD PÉTER: *Anglia történeti kislexikona.* 2015. március 19. Történelem cikkek: <http://tortenelemcikkek.hu/node/376>

HEGEDŰS GÉZA: *Világirodalom arcképcsarnok. John Milton (1608–1674).* Magyar Elektronikus Könyvtár – Országos Széchényi Könyvtár: <https://mek.oszk.hu/01300/01391/html/vilag052.htm>

Henricus Historical Park. Official Tourism Website of the Commonwealth of Virginia (archivált oldal): <https://web.archive.org/web/20050904235611/http://www.virginia.org/site/description.asp?AttrID=12867&MGrp=1&MCat=2>

Henry Frederick, Prince of Wales. The Famous People: <https://www.thefamouspeople.com/profiles/henry-frederick-prince-of-wales-43439.php>

Henry Gellibrand. MacTutor. School of Mathematics and Statistics University of St Andrews, Scotland: <https://mathshistory.st-andrews.ac.uk/Biographies/Gellibrand/>

Heraldry, Castle and Knighthood of Alba, Mordha, Scotis and Scotland. The Muir Family Heraldry: <http://104.61.205.217/AV1611KJB.org/Grafx/The%20Muir%20Family%20Hearldry%20-%20Knighthood%20Crest%20-%20History%20.pdf>

Heritage Newfoundland & Labrador: <https://www.heritage.nf.ca/>

Historic England: <https://historicengland.org.uk/>

Historical Highlights of North Carolina. Encyclopaedia. State Library of North Carolina. Internet Archive: <https://web.archive.org/web/20090205021230/http://statelibrary.dcr.state.nc.us/NC/HISTORY/HISTORY.HTM>

Historical Portraits Image Library: <http://www.historicalportraits.com/>

History of Hampton and America's Story. Hampton – Virginia: <https://www.hampton.gov/91/History-of-City>

HOPLEY, CLAIRE: *The Puritan migration – Albion's seed sets sail.* British Heritage: <https://britishheritage.com/history/puritan-migration-albions-sets-sail>

HUGHES, TRISTAN: *10 Facts About the Battle of Edgehill*. 2018. november 27. HistoryHit: <https://www.historyhit.com/facts-about-the-battle-of-edgehill/>

HUME, IVOR NOËL: „*We are starved.*” Colonial Williamsburg (archivált oldal): <http://www.history.org/Foundation/journal/Winter07/starving.cfm>

HURST BEN: *The day Birmingham became a bloody battlefield*. 2013. március 31. BirminghamLive: <https://www.birminghammail.co.uk/news/local-news/day-birmingham-became-bloody-battlefield-2435169>

Hutchesons' Grammar School: <https://www.hutchesons.org/>

Introduction to Georgian Architecture. The Georgian Group: <https://georgiangroup.org.uk/georgian-architecture/>

James VI and I. Scottish History and Archaeology. National Museums Scotland: <https://www.nms.ac.uk/explore-our-collections/stories/scottish-history-and-archaeology/james-vi-and-i/>

James VI - monarch and Kirk. British Broadcasting Corporation (BBC) elektronikus oldal: <https://www.bbc.co.uk/bitesize/guides/zs6yvcw/revision/2>

Jamestown. Today in History - May 14. Library of Congress, USA: <https://www.loc.gov/item/today-in-history/may-14/>

JARDINE, BORIS: *The Gunter Quadrant and Practical Knowledge*. Whipple Museum. University of Cambridge: <https://www.whipplemuseum.cam.ac.uk/explore-whipple-collections/astronomy/maps-heavens/gunter-quadrant-and-practical-knowledge>

JARDINE, LISA: *A Point of View. The Winter Queen of Bohemia*. 2013. február 24. BBC Magazine: <https://www.bbc.com/news/magazine-21532311>

JEFFERY, CONNIE: *Sitting at Oxford: the convening of Charles I's 'Mongrel Parliament', January 1644*. The History of Parliament. British Political, Social and Local History: <https://thehistoryofparliament.wordpress.com/2022/03/29/sitting-at-oxford-the-convening-of-charles-is-mongrel-parliament-january-1644/>

Jenny Geddes. Scotclans: <https://www.scotclans.com/pages/jenny-geddes>

John Donne. Antikvárium.hu: <https://www.antikvarium.hu/szerzo/john-3497>

John Felton (c.1595–1628). The Online Portrait Gallery: <https://theonlineportraitgallery.com/portrait/john-felton/>

John Kendrick (1573–1624). David Nash Ford's Royal Berkshire History. Internet Archives: <https://web.archive.org/web/20110514065730/http://www.berkshirehistory.com/bios/jkendrick.html>

JOHNSON, BEN: *The Stuart Monarchs*. Historic UK, The History and Heritage Accommodation Guide: <https://www.historic-uk.com/HistoryUK/HistoryofScotland/The-Stewart-Stuart-Monarchy-of-Scotland/>

JOHNSON, BEN: *Tyburn Tree and Speakers Corner*. Historic UK: <https://www.historic-uk.com/HistoryMagazine/DestinationsUK/Tyburn-Tree-Speakers-Corner/>

KEBLUSEK, MARIKA: *Maria Henrietta Stuart I (1631–1661)*. Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland: <http://resources.huylgens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/MariaHenriettaStuart>

KELSEY, HOLLY: *Sovereign and the sick city in 1603*. 2016. augusztus 23. Shakespeare Birthplace Trust: <https://www.shakespeare.org.uk/explore-shakespeare/blogs/sovereign-and-sick-city-1603/>

King Charles I chess board sells for record £600,000. The Telegraph: https://www.telegraph.co.uk/news/newstopics/howaboutthat/9737318/King-Charles-I-chess-board-sells-for-record-600000.html?onwardjourney=584162_v1

King Charles' Personal Rule, 1629–40. BWC Project: <http://bcw-project.org/church-and-state/the-kings-peace/personal-rule>

LAMBERT, TIM: *A History of the Population of England*. Local Histories: <https://localhistories.org/a-history-of-the-population-of-england/>

LGBT + Royal Histories. Historic Royal Palaces: <https://www.hrp.org.uk/tower-of-london/history-and-stories/lgbt-royal-histories/#gs.02jvw0>

List of English Civil War Battles. Ranker: <https://www.ranker.com/list/a-list-of-all-english-civil-war-battles/reference>

LOUHI, E. A.: *The Delaware Finns*. Internet Archive – Wayback Machine <https://web.archive.org/web/20100217192805/http://www.genealogia.fi/emi/art/article298be.htm#top>

MAJNÁR SÁNDOR: *Kora újkori angol kereskedőtársaságok története*. Újkor.hu. A ve-lünk élő történelem: <https://ujkor.hu/content/kora-ujkori-angol-kereskedotarsasagok-tortenete>

Malleny Garden. Woodland Trust: <https://www.woodlandtrust.org.uk/visiting-woods/woods/malleny-garden/>

MANTHEY, DAVID: *How to Make a Gunter's Chain?* Orbital Central: <https://www.orbitals.com/self/survey/chain/chain.html>

MAPS ETC: <https://etc.usf.edu/maps/>

Marchamont Nedham and Christmas. Crayford History: <https://www.crayfordhistory.org.uk/new-contributions/marchamont-nedham-and-christmas>

Maryland State Archives: <https://msa.maryland.gov/>

MARSH, SIMON: *Battle of Turnham Green, 13th November 1642*. UK Battlefields Resource Centre: <http://www.battlefieldstrust.com/resource-centre/civil-war/battleview.asp?BattleFieldId=83>

MARSTON, JAMES: *The ghost of the Witchfinder General from Great Wenham still haunts Mistle*. 2016. január 30. East Anglian Daily Times: <https://www.eadt.co.uk/news/21610573.ghost-witchfinder-general-great-wenham-still-haunts-mistle/>

Mary, Queen of Scots (r.1542–1567). *Mary, Queen of Scots (r.1542–1567)*. The Royal Household: <https://www.royal.uk/mary-queen-scots-r1542-1567>

MASSON, VICTORIA: *The Origins & Causes of the English Civil War*. Historic UK: <https://www.historic-uk.com/HistoryUK/HistoryofEngland/Origins-of-the-English-Civil-War/>

Matthew Hopkins: The real Witchfinder General. Discover Britain: <https://www.discoverbritainmag.com/matthew-hopkins-witch-finder-general/>

MÁRK ÉVA: *Anglia a Stuartok alatt I. rész (1603–1649).* Korok – online folyóirat történelembarátoknak: <https://korok.webnode.hu/products/toth-tibor-anglia-a-stuartok-alatt-1-resz-1603-1649-/>

MCNALLY, DEBORAH: *Dorcas the Blackmore (ca.1640).* 2011. február 10. Blackpast: <https://www.blackpast.org/african-american-history/dorcas-blackmore-ca-1620/>

Medal commemorating the coronation King Charles I 1626. Royal Collection Trust: <https://www.rct.uk/collection/443108/medal-commemorating-the-coronation-king-charles-i>

Medicine During The Stuart Period. Twinkl: <https://www.twinkl.co.uk/homework-help/history-homework-help/the-stuarts/medicine-during-the-stuart-period>

Medicine in Stuart England. History Learning Site: <https://www.historylearningsite.co.uk/stuart-england/medicine-in-stuart-england/>

Megoldódhat Roanoke elveszett telepeseinek egyik rejtélye. 2018. június 11. Múlt-kor Történelmi Magazin: <https://mult-kor.hu/megoldodhat-roanoke-elveszett-telepeseinek-egyik-rejtelye-20180611>

Meisterdrucke: <https://www.meisterdrucke.uk/>

Methaphysical Poets. Luminarium. Anthology of English Literature: <https://www.luminarium.org/sevenlit/metaintro.htm>

MFA BOSTON: <https://collections.mfa.org/>

Miért hordtak madárcsőröszerű maszkot a kora újkori „pestisdoktorok”? 2020. április 8. Múlt-kor Történelmi Magazin: <https://mult-kor.hu/miert-hordtak-madarcsoerszeru-maszkot-a-kora-ujkori-pestisdoktorok-20200408>

MIRALLES, NINA-SOPHIA: *The Strange History of the „King-Pine”.* 2018. április 25. The Paris Review: <https://www.theparisreview.org/blog/2018/04/25/the-strange-history-of-the-king-pine/>

Mit ünnepel Amerika a hálaadás napján? 2015. november 26. Múlt-kor Történelmi Magazin: <https://mult-kor.hu/mit-unnepel-amerika-a-halaadas-napjan-20151126>

Moray, Robert. University of St. Andrews: <https://www.st-andrews.ac.uk/history/ssne/item.php?id=6599>

MORTLOCK, STEPHEN: *Death and Disease in the English Civil War.* The Biomedical Scientist: <https://thebiomedicalscientist.net/science/death-and-disease-english-civil-war>

Museo Nacional del Prado: <https://www.museodelprado.es/>

Musée du Louvre: <https://collections.louvre.fr/>

National Galleries Scotland: <https://www.nationalgalleries.org/>

National Gallery of Art: <https://www.nga.gov/>

National Portrait Gallery: <https://www.npg.org.uk/>

New Advent. Catholic Encyclopedia: <https://www.newadvent.org/>

New Hampshire: Consolidated Chronology of State and County Boundaries. Atlas of Historical County Boundaries: https://publications.newberry.org/ahcbp/documents/NH_Consolidated_Chronology.htm

Newsbook from the mid-17th century... Timothy Huges: Rare and early newspapers. <https://www.rarenewspapers.com/view/628221>

Newsbooks. The Diary of Samuel Pepys: <https://www.pepysdiary.com/encyclopedia/13996/>

NEWTON, SUSAN: *Lancashire's oldest pub thats still a gem of our countryside.* 2022. március 9. LancsLive: <https://www.lancs.live/whats-on/food-drink-news/lancshires-oldest-pub-thats-still-23266928>

Nova Scotia. DrawShield: <https://drawshield.net/reference/public-arms/n/nova-scotia.html>

Oldest occupied house named. British Broadcasting Corporation (BBC): <http://news.bbc.co.uk/1/hi/england/somerset/3186765.stm>

Origins of Massachusetts Puritans. 2010. július 1. Miner Descent: <https://minerdescent.com/2010/07/01/origins/>

Our History. As Old As America Itself. Phoebus – Virginia: <https://www.phoebusva.com/history>

O'BRIEN, JANE: „Proof” *Jamestown settlers turned to cannibalism.* 2013. május 1. BBC News: <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-22362831>

O'DONNELL, STEPHEN: *Why Scotland is „The Land of Football”?* Nutmeg Magazine: <https://www.nutmegmagazine.co.uk/issue-6/why-scotland-is-the-land-of-football/>

O'NEILL, AARON: *Share of total deaths due to bubonic plague in London from 1603 to 1680.* 2022. június 21. Statista: <https://www.statista.com/statistics/1120137/share-plague-deaths-london/>

O'RIORDAN, JEFFREY: *Rickets in the 17th Century.* The American Society for Bone and Mineral Research (ASBMR): <https://asbmr.onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1359/jbmr.060703>

O'ROURKE, KRISTY: *The 1626 coronation: Charles I's botched political relaunch.* The History of Parliament. British Political, Social & Local History: <https://thehistoryofparliament.wordpress.com/2023/05/11/the-1626-coronation-charles-is-botched-political-relaunch/>

Osara: A familiáris szellemek az angol boszorkányperekben. Berkano Wicca Tradíció: <https://www.berkano.hu/familiaris.html>

Oxford Parliament. The English Civil War. Internet Archive: <https://web.archive.org/web/20080705113519/http://www.theteacher99.btinternet.co.uk/ecivil/oxford-parliament.htm>

Paisley Abbey. Scotland's Churches Trust: <https://scotlandschurchestrust.org.uk/church/paisley-abbey/>

Palladian style (1720–1770). *Architectural Styles + Periods.* Dublin Civic Trust: <http://www.dublincivictrust.ie/dublins-buildings/architectural-styles--periods->

PARRY, MARK: *Bishop William Laud and the parliament of 1626*. In: Historical Research. Volume 88., Issue 240. 2015. Wiley Online Library: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/1468-2281.12097>

PARRY, MARK: *William Laud and the Parliamentary Politics of 1628–9*. In: Parliamentary History. Volume 36., Issue 2. 2017. Wiley Online Library: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/1750-0206.12292>

PAYNE, JOHN: *The Sovereign of the Seas*. World History Encyclopedia: <https://www.worldhistory.org/image/15260/the-sovereign-of-the-seas/>

PÁLFFY MARGIT: *Anglia története a 17. században. Az abszolutizmus kora*. Árkádia Szakmódszertani Portál: <http://arkadiafolyoirat.hu/index.php/3-a-barokk-es-a-reformacio-kora/70-anglia-tortenete-a-17-szazadban>

Párizs megér egy misét. Franciányelv.hu: <https://www.francianyelv.hu/francia-tortenelem/innen-onnan/parizs-meger-egy-miset>

PETTY, COLVILLE L.: *Anguilla*. Encyclopaedia Britannica: <https://www.britannica.com/place/Anguilla-island-West-Indies/History>

Pieter Paul Rubens. 2005. május 30. Múlt-kor Történelmi Magazin: <https://mult-kor.hu/cikk.php?id=9945>

PLANT, DAVID: *Arundel and Chichester, Sussex, December 1642. Civil War in the Southeast, 1642*. British Civil Wars, Commonwealth and Protectorate (BCW) Project: <http://bcw-project.org/military/english-civil-war/southern-england/south-east-1642>

Porphyria in the Royal Family. English Monarchs: http://www.englishmonarchs.co.uk/hanover_15.html

Portsmouth Royal Dockyard Historical Trust: <https://portsmouthdockyard.org.uk/timeline/details/1497-first-ships-launched>

PRESKAR, PETER: *The Brutal Barbary Pirates: The Violent Nuisance of the Christian Ships*. 2022. március 3. Short History: <https://short-history.com/barbary-pirates-9216f6a7185>

Pride's Purge, 'the Rump' and regicide. UK Parliament: <https://www.parliament.uk/about/living-heritage/evolutionofparliament/parliamentaryauthority/civilwar/overview/prides-purge/>

Priests and Plots: Bye and Main. 2015. december 9., *Supremacy and Survival. The English Reformation*: <http://supremacyandsurvival.blogspot.com/2015/12/priests-and-plots-bye-and-main.html>

PRIMUS V.: *Cast your bread*. 2010. május-június. Harvard Magazine: <https://www.harvardmagazine.com/2010/05/cast-your-bread>

Queen Elizabeth I. Colonising America. Royal Museum Greenwich: <https://www.rmg.co.uk/discover/explore/queen-elizabeth-i-colonising-america>

Queen's House (1616–1636). WorldPress.com: <https://grupo1h2aboy2015.files.wordpress.com/2015/09/queens-house.pdf>

Reaction to the Death of Charles I. From „A History of the British Nation” by AD Innes, 1912. Britain Express: <https://www.britainexpress.com/History/Reaction-to-the-Death-of-Charles-I.htm>

Rhode Island and Roger Williams. Chronicles of America: http://www.chroniclesofamerica.com/pilgrims-puritans/rhode_island_and_roger_williams.htm

Rhode Island Boundaries (1636–1659). About the Carter Roger Williams Initiative: http://www.findingrogerwilliams.com/maps/cady_interactive

Rhode Island: Consolidated Chronology of State and County Boundaries. Atlas of Historical County Boundaries: https://publications.newberry.org/ahcbp/documents/RI_Consolidated_Chronology.htm#Consolidated_Chronology

Rijksmuseum: <https://www.rijksmuseum.nl/>

RKD – Netherlands Institute for Art History: <https://rkd.nl/en/>

ROCKWELL STENSRUD: *What's the difference between a Pilgrim and a Puritan? 2015. november 26.* Newsweek: <https://www.newsweek.com/whats-difference-between-pilgrim-and-puritan-397974>

Royal Collection Trust: <https://www.rct.uk/>

Royal Family Tree: <https://royalfamilytree.uk/>

Rump Parliament Satire. FineArtAmerica: <https://fineartamerica.com/featured/rump-parliament-satire-granger.html>

Samoset Biography. Encyclopedia of World Biography: <https://www.notablebiographies.com/supp/Supplement-Mi-So/Samoset.html>

School History. King Charles I School: <https://www.kingcharlesschool.co.uk/index.php/school-history>

Scottish Clans Clan Crests, Tartan, Scottish Kilts & Scottish Ancestry: <https://www.scotclans.com/scottish-clans/clan-stewart/stewart-coat-of-arms/>

Scottish Gaming Folklore and History. The Celtic Croft: <https://kilts-n-stuff.com/scottish-gaming-folklore-and-history/>

Senate. Origin & Functions. Maryland Manual On-Line. A Guide to Maryland and its Government. <https://msa.maryland.gov/msa/mdmanual/05sen/html/senf.html>

Sir Francis Drake (c.1540–c.1596). BBC History: http://www.bbc.co.uk/history/historic_figures/drake_francis.shtml

SOMMERVILLE, J. P.: *The Crisis of 1626.* Internet Archive: <https://web.archive.org/web/20110927011937/http://faculty.history.wisc.edu/sommerville/123/123%20292%201626.htm>

Sotheby's Auction House: <https://www.sothebys.com/en/>

Sovereign of the Seas. Vitorlásvilág: <https://vitorlasvilag.hu/termek/sovereign-of-the-seas-premium-kiadas/>

SPARKES, ABIGAIL: *The Life and Death of William Laud.* Historic UK. The History and Heritage Accommodation Guide: <https://www.historic-uk.com/HistoryUK/HistoryofEngland/The-Life-and-Death-Of-Wiliam-Laud/>

STARBUCK, LYDIA: *The Coronation of the first King Charles*. 2023. május 2. Royal Central: <https://royalcentral.co.uk/features/the-coronation-of-the-first-king-charles-188399/>

Staten Museums for Kunst: <https://open.smk.dk/>

St. Croix. Facts & History. The Virgin Islands Best Guide: <https://www.vinow.com/stcroix/history/>

STEVENS CURL, JAMES: *A Dictionary of Architecture and Landscape Architecture (2 edition)*. Oxford University Press. Oxford, 2006. Oxford Reference: <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780198606789.001.0001/acref-9780198606789-e-849>

STONE, NICHOLAS: *The John Donne Monument*. Church Monument Society: <https://churchmonumentsociety.org/monument-of-the-month/the-john-donne-monument-d-1631-by-nicholas-stone-st-pauls-cathedral-london>

Stuart: Commerce. Stuarts. English Heritage: <https://www.english-heritage.org.uk/learn/story-of-england/stuarts/commerce/>

SWIFT, DEBORAH: *A Proper Education - Stuart Schools*. English Historical Fiction Authors: <https://englishhistoryauthors.blogspot.com/2013/08/a-proper-education-stuart-schools.html>

Tales of witchcraft: Witch-hunting in the Kirkcaldy kirk session minutes. 2021. október 1. ScotlandsPeople: <https://www.scotlandspeople.gov.uk/article/tales-witchcraft-witch-hunting-kirkcaldy-kirk-session-minutes>

TARJÁN M. TAMÁS: *1587. április 19. | Drake „megperzseli a spanyol király szakállát” Cádiznál*. Rubicon Történelmi Magazin. Rubiconline: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1587_aprilis_19_drake_megperzseli_a_spanyol_kiraly_szakallat_cadiznal/

TARJÁN M. TAMÁS: *1592. augusztus 28. / Buckingham herceg születése*. Rubicon Történelmi Magazin. Rubiconline: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1592_augusztus_28_buckingham_herceg_szuletese/

TARJÁN M. TAMÁS: *1600. december 31. / A Brit Kelet-indiai Társaság alapítása*. Rubicon Történelmi Magazin. Rubiconline: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1600_december_31_a_brit_kelet_indiai_tarsasag_alapitasa/

TARJÁN M. TAMÁS: *1620. szeptember 16. / A Mayflower útra kel Amerika felé*. Rubicon Történelmi Magazin. Rubiconline: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1620_szeptember_16_a_mayflower_utra_kel_a_merika_fele/

TARJÁN M. TAMÁS: *1628. június 7. / I. Károly aláírja a Jog kérvényét*. Rubicon Történelmi Magazin. Rubiconline: <https://rubicon.hu/kalendarium/1628-junius-7-i-karoly-alairja-a-jog-kervenyet>

TARJÁN M. TAMÁS: *1642. december 4. / Richelieu bíboros halála*. Rubicon Történelmi Magazin. Rubiconline: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1642_december_4_richelieu_biboros_halala/

The Attack on Shawomet. Warwick. Rhode Island. Digital History Project: https://www.warwickhistory.com/index.php?option=com_content&view=article&id=92:conimicut-village-and-its-environs-the-attack-on-shawomet&catid=42&Itemid=95

The Battle of Turnham Green Remembered. Military History Matters: <https://www.military-history.org/articles/early-modern/turnham-green.html>

The Bishop's Wars of 1639. Scotland.org.uk: <https://www.scotland.org.uk/scotland-in-the-seventeenth-century/the-bishops-wars-of-1639>

The British Museum: <https://www.britishmuseum.org/>

The Charter of Maryland. The Maryland State House. https://msa.maryland.gov/msa/mdstatehouse/html/archivesrm_charter.html

The Charter of Massachusetts Bay: 1629. Yale Law School. Lillian Goldman Law Library: https://avalon.law.yale.edu/17th_century/mass03.asp

The Civil Wars. Battlefields Hub: <https://www.battlefieldstrust.com/resource-centre/civil-war/>

The Cleveland Museum of Art: <https://www.clevelandart.org/>

The Commonwealth of the Bahamas History. Internet Archives: https://web.archive.org/web/20160315003806/http://www.bahamashclondon.net/uploads/Fact_Sheet_on_History.pdf

The Duty to Protect, an Honor to Serve. Virginia Division of Capitol Police: <https://dcp.virginia.gov/>

The English Civil War 1642–1651. University of Southampton: https://www.southampton.ac.uk/lifelonglearning/history/archive/civil_war.page

The English Civil Wars: History and Stories. English Heritage: <https://www.english-heritage.org.uk/learn/histories/the-english-civil-wars-history-and-stories/>

The First Legislative Assembly. National Park Service: <https://www.nps.gov/jame/learn/historyculture/the-first-legislative-assembly.htm>

The Global Ambitions of the Guinea Company and the Early Modern Orient. Medieval and Early Modern Orients (MEMOs): <https://memorients.com/articles/the-global-ambitions-of-the-guinea-company-and-the-early-modern-orient>

The Great Migrations of Picky Puritans, 1620–1640. New England Historical Society: <https://newenglandhistoricalsociety.com/great-migration-of-picky-puritans-1620-40/>

The Great Puritan Migration (1620–1640) Facts & Worksheets. School History: <https://schoolhistory.co.uk/early-modern/great-puritan-migration-1620-1640/>

The Great Puritan Migration to New England. History Moments: <https://historyweblog.com/2017/11/the-great-puritan-migration-to-new-england/>

The Guinea Company. AmericanHistoryPodcast: <https://americanhistorypodcast.net/ecw-25-the-guinea-company/>

The History Jar: <https://thehistoryjar.com/>

The History of Boston, Massachusetts From 1630–1795. Boston Tea Party Ships & Museum: <https://www.bostonteatartyship.com/boston-history>

The History of Parliament. British Political, Social & Local History:
<https://www.historyofparliamentonline.org/>

The Manner of the Coronation of King Charles the First of England at Westminster, 2 Feb. 1626. Henry Bradshaw Society:
<https://henrybradshawsociety.org/publications/main-series/2/>

The Mary Rose: <https://maryrose.org/life-on-board/#crew>

The Mayflower. 2023. június 27. History: <https://www.history.com/topics/colonial-america/mayflower>

The Mayflower History: <http://mayflowerhistory.com/>

The Metropolitan Museum of Art: <https://www.metmuseum.org/>

The Popham Colony of 1607. Maine Department of Agriculture, Conservation & Forestry:
https://www.maine.gov/dacf/parks/discover_history_explore_nature/history/popham_colony/index.shtml

The Rubens ceiling. Banqueting House. Historic Royal Palaces:
<https://www.hrp.org.uk/banqueting-house/history-and-stories/the-rubens-ceiling/#gs.j5v17l>

The Second Charter of Virginia; May 23, 1609. Yale Law School:
https://avalon.law.yale.edu/17th_century/va02.asp#1

The Second Siege. Yorkshire history.com:
https://web.archive.org/web/20080706140813/http://www.yorkshirehistory.com/sieges1_secondsiege.htm

The Society of Colonial Wars in the State of Connecticut:
<https://www.colonialwarsct.org/1614.htm>

The State Hermitage Museum: <https://www.hermitagemuseum.org/>

The Stewart Family. The English Monarchs:
http://www.englishmonarchs.co.uk/stewart_16.html

The Stewart Society: <https://www.stewartsociety.org/>

The Stuarts. The Royal Household: <https://www.royal.uk/stuarts>

The Three Tuns Brewery, Bishop's Castle. Internet Archives:
https://web.archive.org/web/20110928053105/http://www.shropshire.gov.uk/iis_view.nsf/open/9AAB025947C674B58025785E00478087

The Wenceslaus Hollar Collection. University of Toronto Libraries:
<https://hollar.library.utoronto.ca/>

THOMSON, KAT: *Scotland map.* Pinterest:
<https://hu.pinterest.com/pin/341429215482061325/>

Timeline of Restoration: The Globe Theater. Rethinking the Future: <https://www.rethinkingthefuture.com/architectural-styles/a7841-timeline-of-restoration-the-globe-theater/>

TÓTHFALUSI ISTVÁN (szerk.): *Magyar Etimológiai Nagyszótár*. Arcanum Kézikönyvtár: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-etimologiai-szotar-F14D3/eloszo-F14D4/>

TRUEMAN, C. N.: *Henry VIII And Foreign Policy*. The History of Learning Site: <https://www.historylearningsite.co.uk/tudor-england/henry-viii-and-foreign-policy/>

TRUSH, ANDREW: *The Parliament of 1626*. The History of Parliament. British Political, Social & Local History: <https://www.historyofparliamentonline.org/volume/1604-1629/survey/parliament-1626>

THRUSH, ANDREW: *The Parliament of 1628–1629*. The History of Parliament. British Political, Social & Local History: <http://www.historyofparliamentonline.org/volume/1604-1629/survey/parliament-1628-1629>

Tudorhistory.org.: <https://tudorhistory.org/>

TURNER, JAY: *The Coinage of the Barbary Pirate States*. Coinweek: <https://coinweek.com/the-coinage-of-the-barbary-pirate-states/>

Unofficial Royalty. The Site for Royal Information and News: <https://www.unofficialroyalty.com/british-royal-christenings-house-of-stuart/>

VESEY-BIRNE, JOE: *This thread about King James and his male lover is going viral. The Independent*: <https://www.indy100.com/article/james-i-george-villiers-gay-male-romance-days-of-yore-7926876>

Virginia Counties 1643–1640. Encyclopedia Virginia: <https://encyclopediavirginia.org/5737hpr-91fe5eb6aa7ae93/>

Visit Barbados - The Official Barbados Tourism Guide: <https://www.visitbarbados.org/discover/barbados-heritages/colonial-past>

WAKSMAN, DAVID: *Is there a Death Penalty in America?* Law Enforcement Today. The Law Enforcement Community (archivált oldal): <https://web.archive.org/web/20131230232544/http://lawenforcementtoday.com/tag/capt-ain-george-kendall/>

Washington County, Rhode Island. United States. Britannica Encyclopaedia: <https://www.britannica.com/place/Narragansett-Bay>

Wentworth, Thomas. A Cambridge Alumni Database. University of Cambridge: <https://venn.lib.cam.ac.uk/cgi-bin/search-2018.pl?sur=&suro=w&fir=&firo=c&cit=&cito=c&c=all&z=all&tex=WNTT609T&syeye=&col=all&maxcount=50>

WHITELAW, HENRY: *The Scottish Colonisation of Nova Scotia*. Historic UK. The History and Heritage Accommodation Guide: <https://www.historic-uk.com/HistoryUK/HistoryofScotland/The-Colonisation-of-Nova-Scotia/>

Who founded Massachusetts in America? Why? American Heritage Education Foundation: <https://americanheritage.org/john-winthrop-puritans-founded-self-governing-colony-massachusetts/>

Why was King Charles I executed? Royal Museums Greenwich: <https://www.rmg.co.uk/stories/topics/why-was-king-charles-i-executed>

William Alexander, 1st earl of Stirling. Britannica Encyclopaedia:
<https://www.britannica.com/biography/William-Alexander-1st-Earl-of-Stirling>

William Dobson 1611–46. National Portrait Gallery:
<https://www.npg.org.uk/whatson/display/2011/william-dobson-1611-46.php>

William Prynne. English pamphleteer. Britannica Encyclopaedia:
<https://www.britannica.com/biography/William-Prynne>

Wilton House. The Manor House is home to the Earls of Pembroke. World4.eu:
<https://world4.eu/wilton-house/>

Witch-finder witch? Local Legends. Legacies UK History to you. Essex. British Broadcasting Corporation (BBC):
https://www.bbc.co.uk/legacies/myths_legends/england/essex/article_3.shtml

Witch trials in Jersey – fact, or fiction? 2009. október 23. Jersey Evening Post:
<https://jerseyeveningpost.com/news/2009/10/23/witch-trials-in-jersey-fact-or-fiction/>

WITHEY, ALUN: *Fowl Medicine. The early modern „pigeon cure“.* 2016. június 30. Dr Alun Whitey: <https://dralun.wordpress.com/2016/06/30/fowl-medicine-the-early-modern-pigeon-cure/>

WOOD, MATTHEW: *To war with William Harvey: The Battle of Edgehill.* Royal College of Physicians Museum: <https://history.rcplondon.ac.uk/blog/war-william-harvey-battle-edgehill>

World Statesmen.org Online Encyclopedia:
https://www.worldstatesmen.org/US_states_N.html#NJ

Ye Spotted Dogge: <https://www.yespotteddogge.co.uk/>

Yesterday's News: Seventeenth-Century English Broadsides and Newsbooks. Folger Shakespeare Library. Folgerpedia:
https://folgerpedia.folger.edu/Yesterday%27s_News:_Seventeenth-Century_English_Broadsides_and_Newsbooks

Yorkshire Battles: The Battle of Selby, 1644. The Secret Library | Leeds Libraries Heritage Blog: <https://secretlibraryleeds.net/2019/05/17/yorkshire-battles-the-battle-of-selby-1644/>

YOUNG, JOHN R.: *Kirk Party (act. 1648–1651).* Oxford Dictionary of National Biography:
<https://www.oxforddnb.com/display/10.1093/ref:odnb/9780198614128.001.0001/odnb-9780198614128-e-98248>